

Kopátsy Sándor

T.E.T.T.

A minőség társadalma

**Kairosz, Szentendre
Növekedéskutató Intézet, Budapest**

2000

ISBN: 963 930232 5

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó

Világsors

T. E. T. T. Természet - Erkölc - Tudás - Tehetség

A civilizációk összezapása

Katasztrófaelmélet

Káoszelmélet

Korunk kereszténysége - Egy kórházi élmény vallástörténeti tanulságai

A nagy sakktábla

Magyar világ

A Monarchia sorsát meghatározó gazdasági tényezők

Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?

Nemzeti fátum Avagy: mi határozza meg egy nép sorsát?

Magyarország - magyarok országa

A Magyar Királyság népeinek sorsa Trianon után

A határokon túli magyarság sorsa

Tíz éves a Szabaddemokraták Szövetsége

Napjaink világa

Az infláció két oka növekedés - takarékoság

Gondolatok a részvényvagyonról

Mit üzen a gazdaság az oktatáspolitikának?

A társadalmi újratermelés kérdései

Madách ürügyén

Érdemes volt-e enni a tudás fájáról?

Előszó

Jó hetven éve ragadott meg Németh László A MINŐSÉG FORRADALMA című esszégyűjteménye. Akkor csak a tartalmának sokoldalúsága imponált, csak később értettem meg egyre jobban a lényegét: **a tőke uralmát nem a szocializmus, hanem a minőség uralma váltja fel.** Azóta törekedtem a sokoldalúságra: a humán tárgyak szinte mindegyike éppen úgy érdekelt, mint a reálszakmáké.

E sokirányú érdeklődésem közepette anyagi okokból lettem közgazdász. Ezen a pályán nagyon sok hasznát vettem állandósult humán érdeklődésemnek.

A költők közül elsősorban Csokonai, Petőfi, Ady és József Attila tanított meg arra, hogy a szívemmel is lássak.

A prózaírók közül fiatalon Mikszáth és Móricz, később már a francia realisták tanítottak a szaktudományokénál sokkal átfogóbb lényeglátásra.

Száznál több történész munkáival ismerkedtem meg, és számos közgazdasági problémámmal a magyarok közül elsősorban Marczali Henrikhez, Szekfü Gyulához, később inkább a nagy francia történészekhez fordulhattam segítségért.

Mint közgazdászt Max Weber indított el a kultúra és a gazdaság szoros kapcsolatának vizsgálata felé.

Gyakran még távolabbi szakmák klasszikus művei inspiráltak a jelen problémáinak megértésére. Ezért lettem egyszer biológus, máskor demográfus.

Eötvös Lóránd szerint az igazi nagy tudós legyen otthon a természetben, s ennek érdekében a fizikai igénybevételt se sajnálja. Biztosan sokkal több órát, hajnalt és estét töltöttem a természetben, mint szakmám tipikus képviselői.

A pedagógia iránti tartós érdeklődésemet anyámnak köszönhetem.

Apámtól tanultam meg, talán nagyapámtól örököltem a kertészkedő vonzalmaimat, s, hogy otthon vagyok a kéziszerszámok világában.

Széchenyi Istvánból a példaképem: egy népet gazdaggá is kell tenni ahhoz, hogy a tudás birodalmát építhesse.

Azt, hogy munkafeltételeim kiválóak és a sok kéziratom rendben van, feleségemnek köszönhetem. A könyv megjelenése, mint néhány előzőé, elsősorban Matolcsy György érdeme.

A kézirat példás lektorálása Sebő József tanár érdeme.

Mégis leginkább Német László az ihletője annak a műfajomnak, amit ez a könyv is képvisel.

A címválasztás úgyszintén Németh Lászlónak szóló tiszteletadás. A Minőség forradalma címválasztásban zseniálisan talált rá a jövő kulcsára. Már ma is, de a jövőben még inkább mindenki boldogulni fog és minden el fog kelni, ha minőséget képvisel, és semmi, ami ugyan olcsó, de nem az. Ez ugyan igaz már ma is - általánosan. Igaz az áruk és szolgáltatások világában és egyre inkább igaz a társadalom gazdagodásában, de egyre inkább mindennél fontosabbá válik szellemi téren is. Mint közgazdász vallom, hogy **a jövő társadalmában az igények négy tekintetben lesznek kielégítetlenek, ezért aztán ezek lesznek egyre jobban megfizetettek. Ezek: a természeti környezet, az erkölcs, a tudás és a tehetség.** A társadalom tagjai pedig annyit fognak érni, amekkora a tudásuk, a tehetségük és az erkölcsük

szorzata. Mindezt találóan fejezi ki a minőség fogalma. De ehhez nekünk ma már nem is kell forradalom, békésen is uralkodóvá fog válni.

Ötven év alatt azt is megtanultam, hogy csak írás közben gondolkodom fegyelmezetten, ezért mindig minden gondolatot papírra vettem. Így gyűlt össze több tízezer oldalnyi anyag. Előbb kézírással, aztán gépelve, tizenöt éve pedig számítógépem lemezein. Az utóbbi évekig évente 3-4 ezer oldal, most már alig ezer gyűlt össze. Az utóbbi három év terméséből válogattam a jelen kötetet. Egyszer talán a többi is megjelenik.

Külön elnézést kérek azoktól, akik botránkozni fognak azon, hogy laikus létemre hozzá merek nyúlni az ő szaktudományuk szinte szakrális tabuihoz. Ez is elvem, hogy a jövő világában ne legyenek tabutémák. Sokszor kívülről jobban szembetűnnek azok az ellentmondások, jobban lelepleződnek a tévedések, mint azok előtt, akik szorosan kötődnek a szakterületükhöz.

Budapest, 2000. május 1.

Kopátsy Sándor

Világsors

T. E. T. T.

Természet - Erkölc - Tudás - Tehetség

A fejlett társadalom értéke

A jelenkori és még inkább a jövő fejlett, azaz lényegében már szolgáltatóivá átalakult társadalmaiban elsősorban

Ezek:

1. A természet.
2. Az erkölcs.
3. A tudás.
4. A tehetség.

A társadalmak értékét, hatékonyságát e négy tényező szorzata fejezi ki. Így van ez már ma is, de a jövőben még inkább így lesz.

Természet

Az ember megmásíthatatlanul a természet gyermeke. Nemcsak a biológiai, de társadalmi múltját is a természet részeként élte meg. Ebből csak elenyésző idő volt az, amikor már jórészt az általa kisebb-nagyobb mértékben módosított természeti környezet vette körül. E tekintetben a modern városi ember természetéhsége az ellenkező végletbe esett, csak az eredeti, az emberi beavatkozások előtti természeti állapotot tarja hitelesnek. Nem becsüli az ember által alakított természeti környezetet akkor sem, ha az az eredetinel is különb lett.

Erre néhány példát:

A sok teraszos szőlővel betelepített mediterrán hegyoldal csodálatos természeti táj annak ellenére, hogy abban semmi nincs az eredeti eróziós legelőkből.

Az Alpok tájai is lényegében emberformáltak, de annak ellenére csodálatosak, és kialakult a biológiai egyensúlyuk.

Hollandiában sem sok nyoma maradt az eredeti, ember előtti természetből, de az új, az emberformálta is irigylésre méltó.

Kevés őserdőben élveztem jobban a természettel való találkozást, mint az évszázados angol parkokban.

A legkevésbé eredeti természet az évszázados szép temető, mégis tele van az ember és természet összhangjával.

Az emberrel összhangban lévő természet semmivel sem alacsonyabb rendű az ember nyomát nem ismerő természetnél, sőt. Ugyanakkor **nincs, és nem lehet szilárd jövője semmiféle olyan társadalmi létnek, ami az embert elszakítja a természettől, illetve a természetet az ember rabszolgájává teszi.**

Márpedig a jelenkori világban a természettel való viszonyt illetően két jelenségnek lehetünk a tanúi:

1. Az emberiség egyre nagyobb hányada a természettől szinte teljesen elszakadt nagyvárosi környezetben kénytelen élni.
2. A világ vészesen lemaradó kétharmadában olyan gyorsan szaporodik a népesség, hogy nyomorában teljesen feléli a természeti környezetét.

A világ legfejlettebb, leggazdagabb társadalmiban a lakosság 80 százaléka nagyvárosokban, ezek lakóinak többsége soklakásos, sokszintes, városi házakban él. Ennél is nagyobb hányadát jellemzi az, hogy munkaidejét, tanulási éveit természetidegen környezetben kénytelen eltölteni. Vagyis **az emberiség azon része, amelyik a leginkább alakítja a társadalom sorsát, jövőjét, ha a természettel találkozni akar, kénytelen kirándulni, vagyis otthagyni mindennapi környezetét.**

A fejlődő világ rákosan szaporodó négyötödében a népesség egyre nagyobb hányada menekül a nagyvárosokba. A szegény és lemaradó világ sokmillió városainak a lakossága olyan környezetben él, ami nemcsak a természettől való teljes elszakadást jelenti, hanem az emberi élet minimális higiéniai feltételeinek a hiányát is. Ilyen körülmények között nemcsak az élet embertelen, de még az is csak úgy létezhet, hogy teljesen elpusztítják a természeti környezetüket. Eltűzelnek minden fát és bokrot, megfertőzik a vizeket.

A múltban is előfordultak esetek, mikor az ember egy tájon teljesen felélte, azaz elpusztította a természeti környezetét, de ez egyrészt viszonylag kis területen jelentkezett, másrészt önkorrekciója volt. A földünk egész természeti egyensúlyát soha nem veszélyeztették.

Az ember természet elleni támadásának három fő típusát ismeri a történelem:

1. A túlnépesedés okozta természetirtás.

Az eredeti természetet nemcsak szinte teljesen elpusztították, de a más formában való megjelenését is lehetetlenné tették az öntözéses társadalmak. Egyiptomban, Mezopotámiában és Kelet-Kínában közel ötezer éve elpusztult a természetes táj, és azóta is kiirtott maradt a természet.

2. A túlzott állattartás okozta természetpusztítás.

A pásztortársadalmak alacsony lakosságsűrűség mellett is természetpusztítók voltak. Nem az embert, hanem az állatait nem volt képes elviselni az eredeti természeti környezet. Így alakultak át a bőven fásult erdei legelők fátlan pusztaságokká. Az eredeti természeti környezet fokozatosan átalakult egy kevésbé kiegyensúlyozott legelővidékké. Ennek is kialakult a biológiai egyensúlya, de szegényebb, az eróziónak jobban kitett, a csapadék visszaesése következtében szegényebbé vált.

3. **A hajóépítés okozta erdőirtások.** A tengeri kereskedelem fellendülése számos gyönyörű erős vidékből csinált sziklás vidéket.

E három típussal szemben viszonylag lassú és emészthető természetpusztító folyamatot jelentett az, amikor az esős földművelés viszonyai között nőtt a népesség, és igyekezett egyre nagyobb területet kiragadni a földművelés számára. Ennek első klasszikus példája jó ezer éve indult el Európa nyugati felén, és ennél sokkal nagyobb területen alig száz év alatt söpört végig a két Amerikán és Ausztrálián.

Visszatérve az urbanizált ember természethiányára:

A tudomány sem hangsúlyozza a minőségi különbséget a múlt és a jelen urbanizációja között.

a. Öt évezreden keresztül, majd ezer éve, különösképpen Nyugat-Európában a lakosság legfeljebb tizede volt városlakó. Azok nagy többsége pedig pár ezer, legfeljebb néhány tízezer lakosú városban élt. A több százezer lakosú városok száma világviszonylatban sem érte el a tízet. A kisvárosokban többségében olyan emberek éltek, akik állatokat, lovakat, teheneket, disznókat, baromfit tartottak, a város határában gazdálkodtak, volt szőlőjük, gyümölcsösük.

b. Ma már több százmilliós nagyváros, és több tucat tízmilliónál nagyobb lakosságot számláló város van, ahol olyan nagy a területegységre jutó lakássűrűség, hogy a természet számára nem marad hely. A világgazdaság centrumához tartozó térségben nem olyan tragikus a helyzet, mint az elmaradt világban. **A gazdag népek nagyvárosai egyre tisztábbak, egészségesebbek lesznek, azok lakossága lassan növekszik, sok esetben stagnál, a lakosok többsége kertvárosba költözik, és a területegységre jutó lakosok száma csökken.** Ezzel szemben a lemaradó világban a milliós nagyvárosok gomba módon szaporodnak, az ott lakók növekvő aránya összezsúfolva, az elemi higiéniai követelmények hiányában él.

Elmondhatjuk, hogy a történelemben soha nem tapasztalt népességnövekedés szinte egészében a sokmilliós városok nyomornegyedeiben jelenik meg.

A történelem legvéresebb forradalmi a felduzzadt nagyvárosokban játszódtak le. Párizs, Berlin, Szentpétervár és Moszkva olyan nagyvárosok voltak, amelyekben a gyors lakosságszaporulat elsősorban a nyomornegyedekben jelentkezett. A jövő lesz a tanúja annak, hogy hova vezet az, hogy ma a milliós nagyvárosokban közel egymilliárd olyan ember él hihetetlen nyomorban és az elemi közszolgáltatások nélkül, akinek nincsenek a városi élethez gyökerei, növekvő többségük már ebbe az embertelen világban született bele, ezért aztán nincs, és nem is lesz erkölcsi kontrolja a forradalmak során elszabadult indulatai felett.

E században többel nőtt az emberek várható élettartama, mint előtte sok százezer éven keresztül. Ez annak volt köszönhető, hogy a fertőző járványok elleni védőoltásokkal **a lényegében változatlan környezetben és ellátási szinten viszonylag kis költséggel törtrészére lehetett csökkenteni a halandóságot.** Ez a kor úgy jellemezhető az egészségügy történetében, hogy nagyon kis költséggel nagy eredményeket lehetett elérni. Ezzel szemben korunk eljutott odáig, hogy **a várható életkor csak nagyon költséges egészségügyi beavatkozásokkal, az ennél is költségesebb infrastruktúra kiépítésével, jelentős további életszínvonal emeléssel és viszonylag nivellált jövedelmi arányok fenntartásával hosszabbítható.** Ahol ezek a feltételek hiányoznak, ott meg fog indulni az egészségügy összeomlása.

Ez az elszabadult, a természettel való kapcsolatot nélkülöző urbanizáció az elsődleges oka annak, hogy az elmúlt évtized fordulatot hozott a várható életkor tekintetében is. Az elmúlt száz év rendkívül gyors várható életkor-növekedése után a legutóbbi évtizedben beállt a fordulat. A világ számos területén megindult a várható életkor csökkenése. A megnövekedett népsűrűség, és mindenekelőtt a feltételek nélküli viharos urbanizáció következtében az ember természetes, biológiai léte által megkívánt életkörülmények megromlottak. Ez nemcsak abban jelentkezett, hogy számos járvány baktériumai, vírusai ellenállóbbak lettek az olcsó gyógyszerekkel szemben, hanem megjelent egy sokkal nehezebben leküzdhető ok is: az ember kiszakítása a természeti és erkölcsi környezetéből.

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy az ember létének legfőbb célja a lét, akkor a várható életkor alakulását kell a fejlődés legelső és legmegbízhatóbb mértékének tekinteni.

A nyugati kultúra és civilizáció technikai vívmányai addig voltak hasznosak az egész emberiség számára, amíg az átlagos várható életkor növekedett. Ebből a szempontból az ipari forradalom nyomán kialakult nyugati, mindenekelőtt a jelen századi fogyasztói társadalom több jót hozott az emberiségnek, mint előtte sok százezer esztendő. Annak során a várható életkor legfeljebb tíz évvel nőtt. Ebben a században ennek három-négyszeresével. Sok rosszat

lehet elmondani a jelen századra kialakult polgári társadalomról, de lényegében annak volt köszönhető, hogy az egész világban a korábbi tört részére visszaszorította a biológiai öregség előtt pusztító halált.

Az utókor úgy fogja századunkat emlegetni, amiben a halálozásban először történt fordulat. **Előzőleg a halálesetek nagy többsége a biológiai előregedés előtt történt.** Nagyobbik fele a munkaképessé válást is megelőzően. **E században a halál egyre inkább a biológiai előregedés után következik be.** Különösen jellemző ez a leggazdagabb társadalmakra. Ezekben **a leggyorsabban növekvő költséget a munkaképes kor utáni élet megőrzése jelenti.** A fejlett társadalmak egészségügyét a nagy költség és a kis hatékonyság jellemzi. **A század elején a várható életkor egyéves meghosszabbításához bőven elég volt a nemzeti jövedelem egyetlen százaléka, ma erre már a tíz százaléka is kevésnek bizonyul.**

A közelmúltban a halállal szemben folytatott eredményes harc tetőzésének lehettünk tanúi. A visszaesést az váltotta ki, hogy a világ négyötödében, nem is az iparosítás, hanem **a természetellenes népszaporulat következtében egyre több ember kerül olyan környezetbe, ahol nem marad hely a természetnek és a kultúrának, ahol a népsűrűség és a pénzhiány nem teszi lehetővé a természetes életmódot, ahol a halál elleni védekezés költségigénye messze meghaladja az érintett társadalmak anyagi erejét.**

Az ember, mint egyén, mint család, sokkal előbb és jobban felismerte a természet hiányát, mint a társadalomtudományok. Az utóbbiak az embernek mint egyénnek és társadalmi lénynek a természettel való kapcsolatát a szűken vett gazdasági tényezőkhez viszonyítva másodlagosnak tartják. Ennek egyik klasszikus példája az, ahogyan a tudomány és az emberek spontán viselkedése alapvetően eltérő módon jelenik meg **a lakóhely és a lakás ember- és társadalomformáló szerepében.**

A múlt városaiban elengedhetetlen volt a higiéniai és erkölcsi szempontokból kívánatosnál nagyobb lakosságsűrűség. Az ilyen város a jelenben már minden tekintetben káros deformáció.

A régi kisvárosok elsősorban erődítmények voltak, amelyek védelmet jelentettek a rablóbandák és hadseregek ellen. Ez határozta meg településük helyét és formáját. A zsúfoltságot is a védelem igénye kényszerítette ki. A szűk városfalakon belül sok ember számára kellett lakást és munkafeltételeket biztosítani.

A jelenkori közgazdászok és a várostervezők rálicitáltak a városi zsúfoltság történelmi hagyományára. A városok már régen nem voltak várak, elvesztették a védekező funkciójukat, eltűntek a városfalak, a térbeli terjeszkedés mégis nagyon bátorítanul és csak a spontán lakossági viselkedés alapján indult meg.

A klasszikus közgazdaságtan és az ipari kapitalizmus oda és úgy telepítette a számára szükséges munkaerő nagy többségét, ahol azt a legolcsóbban meg lehetett oldani. A döntő többségében falvakban a természettel közösségben élő parasztokat a városok bérkaszárnyaiba telepítették be. Ezekben a bérkaszárnyákban nyoma sem maradhatott a természeti környezetnek. Minél több ember minél olcsóbban férjen meg, viszonylag szűk helyen. Ez a környezet csak a bacilusoknak, a vírusoknak, azaz a legalacsonyabb rendű életnek teremtett kedvező környezetet.

A klasszikus kapitalizmus bérkaszárnyaiban élő emberek halandósága az egészségügy vívmányai ellenére viszonylag magas maradt. Az ugyan nem új jelenség, hogy a városokban a halandóság magasabb, mint a falvakban, de ennek egészen más volt a jelentősége a múltban és korunkban.

A múltban a nagyobb halandóságú városokban a lakosságnak legfeljebb tizede élt, méghozzá lényegesen jobban, mint a vidéken élő kilencven százalék. A nagyobb városi halandóságot könnyen pótolta a vidéki lakosság bevándorlása. Ezekben a korokban viszonylag kicsi volt, és kis távolságban jelentkezett a lakosság térbeli mobilitása, ezért a nagy járványterjedések csak a nagy távolságokat legyőző hadjáratok esetében, azaz ritkán jelentkeztek.

A jelen nagyvárosaiban a lakosság nagyobbik fele él, ezért a nagyobb városi halandóság az átlagost jobban befolyásolja. Amíg a világgazdaság centrumát jelentő területen a nagyvárosok lakosságának az egészségügyi ellátása a vidékiekéénél jobb, a halandóságuk is kisebb, a világ négyötödét eltartó lemaradó területeken a városokban a halandóság magasabb, mint vidéken, és a város a sokkal nagyobb mobilitás következtében gyorsan fertőzi a vidéket is. Kevésbé ismert a közvéleményben, hogy milyen veszélyekkel jár az emberek térbeli mobilitásának megsokszorozódása. Azzal, hogy előbb a gépkocsi, aztán a repülőgép legyőzte a távolságokat, **az emberek egymást fertőzése a korábbinak a sokszorosára nőtt.** Ezzel a megnövekedett veszéllyel ugyan sikerrel birkózik meg a gazdag, de tehetetlen a szegény és elmaradt világ. Ott teljesen hiányzik az ehhez szükséges infrastruktúra és pénz.

Még nagyobb kárt okozott a társadalomnak az, hogy a szegények zsúfolt lakónegyedeiben nemcsak a biológiai életfeltételek váltak tragikussá és károssá, hanem még inkább az erkölcsök. A természetidegen emberi környezet szétbomlasztotta az emberek évezredes erkölcsi szabályrendszerét.

A természettől teljesen megfosztott lakóhelyi körülmények romboló hatását a közgazdászok és politikusok egyre inkább átértékelték. Ezek aztán elhatározták a szegény munkaerő lakásviszonyainak minél „racionálisabb” megoldását. Megbízták a „szakembereket”, azaz a monetáris közgazdászokat és az építészeket, hogy ők tervezzék a munkások számára az „emberi igényeknek jobban megfelelő”, de azért ne nagyon drága lakónegyedeket.

Mivel ebben a városépítő munkában a fő szerepet a közgazdászok és az építészek kapták, ezért aztán az ő és nem a lakók szempontjai érvényesültek. Ugyan már civilizáltabb szinten, de ők is az előző kor deformált városépítő folytatták: minél kisebb helyen minél több embert kell elhelyezni. Így születtek előbb a sokszintes belvárosi bérházak, később a munkások számára a házigyárakban készített bérkaszányákból álló lakónegyedek. A fő érvük „a minél kevesebb közmű és telek” volt. Az ember, a lakó erkölcséről, természet- és szomszédságigényéről teljesen megfeledkeztek.

Először **a gazdag belvárosi réteg** ébredt fel. Kezdte otthagyni a természetidegen városközpontokat, és vállalta az időrabló és költséges beutazást, **a távolabbi kertes övezetekbe menekült.** Ez a kivándorlás előbb elkezdődött, mintsem a szükséges úthálózat kiépült, a gépkocsi-közlekedés általánossá vált volna. A belvárosi polgárság távolabb költözött munkahelyétől, ami egyre inkább belvárosi lett. **A várostervezők azt szerették volna, hogy az emberek lakása és munkahely között minél kisebb legyen a távolság. Ezzel szemben az emberek spontán egyre távolabbra költöztek a munkahelyüktől.** Minél fejlettebb egy társadalom és azon belül minél gazdagabb és képzettebb egy réteg, annál nagyobb a távolság a lakó- és a munkahely között, annál többet költenek e távolság legyőzésére. **Az ember, ha megteheti, idejéből és jövedelméből egyre többet áldoz a szép és egészséges környeztet jelentő lakhely érdekében.**

A modern városépítés első hullámát az jelentette, hogy **a gazdagabb és képzettebb rétegek kiköltöztek a természetidegen városközpontokból.** Az így felszabadult lakásokba pedig a társadalom legalsóbb rétege vonult be. A lumpen elemeket nemcsak a belterületi lakások olcsósága vonzotta, hanem annak alacsony erkölcsi világa is. Minél szegényebb, képzetlenebb és erkölcstelenebb volt egy társadalmi réteg, számára annál inkább megfelelt a minden tekintetben a társadalmi szint alját jelentő belvárosi környezet. A száz évvel korábban még a

társadalmi elit lakóhelyét jelentő belvárosok lettek a bűnözés, a társadalmi deklasszáció központjai.

A jelen század közepétől kezdve a fejlett világ társadalmában a gazdagabb és képzettebb rétegek kialakították a maguk alvóvárosait, amelyek létrejöttében a közgazdászoknak és a várostervezőknek alig volt szerepük, ezeket az ember ösztönös természetigénye hozta létre. **A természet- és családszeretet szülte azt a településtípust, amit ma kertvárosnak hívunk.**

Még a társadalomtudományok sem ismerték fel, hogy **a jelen kor tudományos és technikai forradalmának ezek a kertvárosok a bölcsői.** Elsősorban ezekben születik mindaz az új, amit a jelen század második felében a legnagyobb eredménynek tekinthetünk.

Azzal, hogy a gépkocsi a lakosság szinte egésze számára elérhetővé vált, és megépültek a várost megközelítő autópályák és bekötőutak, fejlődött a tömegközlekedés, **a század végén már a fejlett országok munkásrétegei is megindultak a városkörnyéki kertes házak felé.** Ezt a folyamatot felgyorsította a szolgáltatások, mindenekelőtt a telekommunikáció fejlődése.

A lakók nélkül maradt és a lumpen elemek által megszállt területen teljesen leértékelődött, majd a század második felében egyre inkább felértékelte a közigazgatás és a szolgáltatások megsokszorozódott irodaigénye. Az irodaházak céljára felvásárolták a lerobbant belvárosi bérkaszárnnyakat, az itt lakók a drága telekárból képessé váltak arra, hogy vidéken kertes házakat építsenek, vásároljanak. **Így alakult át a száz évvel korábbi belváros, ahol a kevés gazdag lakott, és a mai mértékkel mérve kevés közhivatal, iskola, kórház működött, a jelenkori belvárossá, ahol a megnövekedett közigazgatás, a megsokszorozódott szolgáltatások jelentik a városi munkahelyek nagy többségét.**

A száz évvel korábbi nagyvárost az jellemezte, hogy a viszonylag kis területű belvárosban a gazdagok laktak, és a jelenleginél sokkal kisebb közigazgatás működött. Az értéktermelés, a munkahelyek nagy többsége a zsúfolt, szennyezett, a természetet megsemmisítő külvárosokban talált elhelyezést.

Jelenleg a városok gazdasági központja a területileg is megsokszorozódott belváros. Itt van a város lakossága számára a munkahelyek többsége, ide járnak dolgozni. Minél gazdagabb egy réteg, annál biztosabb, hogy a városközpontban dolgozik, de nem ott lakik.

Minél magasabb egy réteg jövedelme, annál biztosabb, hogy a városok természetben gazdag külső övezetében, illetve az alvóvárosokban lakik. **Az ember, minél gazdagabb és képzettebb, annál többet fizet a természetért.**

A leggazdagabbak évezredek óta sokat áldoztak azért, hogy szép természeti környezetet varázsoljanak maguk köré. Ők nem a természetes környezetbe menekültek, hanem maguk köré varázsolnak szép természeti környezetet. Ennek klasszikus példái az ókori uralkodók függőkertjei. **A nyugati kultúrkörön belül már a középkorban, de aztán még inkább az újkorban jelenik meg a vidéki kastély, az azt körülvevő park, a pálmaház, a háziállatok, mindenekelőtt a lovak és kutyák kultusza.** A szegények létét évezredek óta keresztül szolgáló számos haszonállat a haszontalan luxus tárgyává válik. A természethez való közeledés azonban a jelenkorig csak a nagyon szűk gazdagok luxusa lehetett. **Még a leggazdagabb társadalmakban is a lakosság nagy többségének az olcsón élés kényszere diktált, nem engedhette meg, hogy maga köré természeti környezetet létesítsen.** Ez a széles társadalmi rétegek számára csak a jelen gazdag társadalmában vált lehetővé.

Ideje volna a közgazdászoknak is többet foglalkozni azzal, és megvizsgálni azt, hogy a gazdag társadalmak embere mennyit költ arra, hogy szép természeti környezetben lakhasson, illetve szabad idejében turistaként élvezhesse a természetet.

Ide kívánczik egy kitérő arra, hogy a magyar nép milyen ösztönösen megérezte azt, hogy **a kerteké a jövő.**

Közel kétszáz éve a magyar sorskérdéseket legjobban irodalmunk nagyjai fogalmazták meg. Csak a legutóbbi évek során döbbsentem rá, hogy Németh László a magyar falu jövőjét illetően is ilyen vátesz volt. Fiatal éveimben mint a világ kultúrájával szembeni értelmiségi igényesség és a népiség integrálója volt a példaképem. Neki köszönhetem polihisztori ambícióimat. **A Kertmagyarország célkitűzését sokkal inkább a népszerűtetéssel, mint a realitás felfedezésével tettem magamévá.** Elfogadtam, hogy amíg Magyarország a földesurak világa, addig a falusi nép földhöz juttatása nem realitás, csak álom. Ha nem lehet a parasztnak földje, legalább legyen kertje.

Azt a kollektivizálás után tanultam meg, hogy **nemcsak a parasztok álma a kert, hanem az egész népé.** Rájöttem arra, hogy a kertekben ugyan sok hasznos dolog megterem, ami jó arra, hogy könnyebben és egészségesebben éljen a nép, de a szocialista ideológia mellett megtűrt, lehetővé tett **kis kerteknek a legfontosabb terméke az öröm, a siker, az ember testét és lelkét formáló élet.**

Németh László maga is felismerte, hogy a kertekben öröm, siker is terem, de a 30-as évek szomorú paraszti viszonyai között ez csak az enyhítő vigasz lehetett. Ha nem is teljesülhetett a parasztság vágya, hogy földje legyen, legyen legalább tenyérnyi kertje. Ezt az elemi földéhséget ismerte fel a Debrecen melletti Bocskai-kerten.

Mindenkinek ajánlom, vegye elő A Minőség forradalmát, és olvassa el, mit írt a tenyérnyi kertet művelő emberekről Németh László.

Azt, hogy Németh László A Minőség forradalma címet adta esszé gyűjteményének, Ortega hatásának tulajdonítható. De az is nagy érdem, ha valaki az elmaradt, félfeudális, szegény, közép-európai Magyarországon a 30-as években a minőség forradalmáról beszél, amikor még politikai elmaradottságunk és a mennyiségi hiányok súlya alatt szenvedtünk, minden hódolatot megérdemel. Ennél is sokkal nagyobb érdem azonban az, hogy **a jövőt a kerteszkedő Magyarországon látta.**

A háború alatt jártam először Kecskemét környékén. Aztán a vásárcsarnokban találkoztam a vidék kerteszkedő parasztjaival. Ezek hatása alatt döbbsentem rá, hogy Németh Lászlóval együtt érez és gondolkodik a nép. Szülőföldemen, Somogyban jobb esetben a parasztok nyomorogva folytatták azt, amit jobbágykorukból örökölték, csak már politikai tekintetben nem szolgaságban, rosszabb esetben a feudális nagybirtokok földről csak álmodó cselédei maradtak. Mindezt a kecskeméti homoknál sokkal jobb földeken. A Duna-Tisza köziek meg a tradicionális paraszt szemében haszontalan homokon kerteszkednek, kutakból húzzák, merítik a vizet, hogy zöldséget, barackot, szőlőt vihessenek a piacokra.

Még jobban megszerettem a Duna-Tisza-közi népet, amikor a kollektivizálás bolsevik formája alól is képes volt kibújni. Szerencsére az ideológusok és az agrárpolitikusok semmire sem becsülték a futóhomokot, örültek, ha nincs vele gondjuk, ezek nem rontják le a szocialista nagyüzemek dicső eredményeit. A kor agrárpolitikája feltörte, öntözte a szikes talajokat, azokon rizst termeltetett, a legjobb földeken meg gyapottal, gumipitypanggal, citrommal próbálkozott.

A szocialista agrárpolitika az efféle ostobaságokból kigyógyulva az amerikai gabona- és kukorica-övezettel akarta felvenni a versenyt.

A megtűrt álszövetkezetek mehettek a saját fejük után. Szőlőt, gyümölcsöt és zöldséget termeltek. Amíg az agyontámogatott nagyüzemekben a dicsőség termett, addig ezeken a megtűrt, de nem támogatott „maszek” vidékeken jövedelem és öröm.

Először csak azt láttam, hogy milyen szép házak épülnek a kollektivizálástól megmenekülő vidéken. Aztán megnéztem az autósűrűséget. Kiderült, hogy a nem kollektivizált községekben és mezővárosokban az ezer lakosra jutó gépkocsi háromszorosa az országos átlagnak. A városok között a legelső helyen Kiskörös szerepelt, megelőzte a gazdag budai kerületeket is. A falvak között az országos első a földművelő Pusztaszer volt.

Ezek az évek már a földművelők dicsőségét hozzák. A Bács és Csongrád megyei parasztok a kormány, a bankok, a tudomány minden támogatása nélkül hozzáálltak a zöldségprobléma megoldásához, költőien fogalmazva: Kertmagyarország építéséhez. Amíg az agrárpolitika kertészeti illetékesei többhektáros szocialista üvegház-kombinátokat építettek, ők felfedezték az új anyag, a fólia adta lehetőségeket. Nemcsak megteremtették az igényes zöldségellátást, de végül már a szocialista hatalmasok is a vásárcsarnokba vitték a nyugati előkelőségeket, mert a leginkább a maszek földművelők eredményeivel dicsekedhettek.

Eddig még csak a kertészkedés gazdasági, anyagi oldalával foglalkoztam. Ma már látom, hogy ennél is fontosabb **a kertek polgárosodást fellendítő hatása.**

Erkölc

Mint már említettem, az embernek mint társadalmi lénynek az értékét az erkölcsének, a tudásának és a tehetségének a szorzata mutatta meg a legjobban. Azt aligha lehet vitatni, hogy a három tényező mindegyike külön-külön is érték-meghatározó. Inkább indoklásra szorul az, hogy miért nem összegzésről, miért szorzásról beszélünk. Azért, mert e három tulajdonság egymásra hat, egymást nagyítja fel, illetve kicsinyíti le.

Annak az embernek az erkölce válik értékesebbé, akinek nagyobb a tudása és a tehetsége. A vallások általában az erkölcsöt a tudástól és a tehetségtől függetlennek tekintik. Önmagában mérik, ahogyan a bűnt is. Ennek ellenére a vallás legnagyobb alakjaiban is az erkölcs mindig tudással és tehetséggel párosult. **A gyakorlati élet mindig nagyobbra értékelte a nagyobb tudással és képességgel párosult erkölcsöt.** Ennek megfelelően a tudással szembeni restséget és az erkölcstelenséget is jobban elmarasztalta, mint a vallások. Nem véletlen az olyan ítélet: „Szégyellheti magát, tanult ember léteire ilyent cselekedni.” „Akinek ennyi esze van, szégyellje magát.” „A butának az isten is megbocsát.”

Ahhoz, hogy valakinek az erkölce hasznosuljon, arra van szükség, hogy minél több tudást szedjen fel, a tudása pedig minél nagyobb tehetséggel párosuljon.

Annak az embernek a tudása válik hasznosabbá, akiben ez minél nemesebb erkölccsel és minél nagyobb tudással párosul. A tehetségtelen ember tudása olyan, mint a szalma, nem származik belőle sem az egyén, sem a társadalom számára jelentős haszon, illetve kár. Azt pedig könnyű belátni, hogy **a tudás nemcsak haszontalan, de egyszerűen káros, ha rossz erkölcsi magatartással hasznosítják.** Figyelemreméltó jelenség az, hogy a buták jó erkölce általában kis hasznot hoz, de a kára nagy lehet.

Annak az embernek kárba vész és kárt okoz a tehetsége, aki azt nem jó erkölccsel és szorgalommal megszerzett tudással párosítja. A tehetség nem érdem, hanem szerencse. Joggal mondjuk, hogy isteni ajándék. Márpedig, aki nagyobb ilyen isteni ajándékban részesül, annak kötelessége ezzel jól sáfárkodni. Minél nagyobb tehetséggel áld meg valakit az isten, annál nagyobb a kötelessége. De ez a kötelesség nemcsak erkölcsi elvárás, de egyéni és társadalmi érdek is. Boldogtalan az az egyén, akinek azt érezve kell élnie és meghalnia, hogy sokra vihette volna, ha tehetségét erős erkölcsi alapon és nagy szorgalommal pallérozza, mégsem vitte semmire. Csak az az ember lehet a sorsával elégedett, aki a képességeit jól hasznosította.

Amit az egyénről e szorzzattal kapcsolatban elmondtunk, a társadalomra is érvényes. Ebben az esetben is, ami igaz az egyénre, az igaz az egyének sokaságára is.

Minden emberi közösség annál értékesebb, minél erősebb erkölcsi alapokra épül, minél nagyobb a tudás és minél jobban hasznosulnak az egyének örökölt képességei.

Magának az erkölcsnek a fogalma is nehezen tisztázható. Lehetne helyette kultúrát, civilizációt, értékrendet mondani.

- **A kultúra** kifejezés azért nem egészen megfelelő, mert azt a magyar nyelv döntően a humán kultúrára, legfeljebb a reáltudományokra érti. Nincsenek benne azok a napi viselkedési normák, amelyek az egyének és társadalmak érdeke szempontjából jelentősek.

- **A civilizáció** fogalma a magyar nyelvben túlságosan az élet technikai oldalát hangsúlyozza, holott az emberi értékben alapvető szerepe van a szexuális magatartástól az egymással szembeni szolidaritásig minden köznap cselekedetnek.

- **Az értékrend** mellett azért nem döntöttem, mert eléggé új a magyar szóhasználatban.

- **Az erkölcs** sem teljesen kielégítő tartalmat takar, túlságosan a morális oldalt hangsúlyozza. Nem tartják erkölcsös magatartásnak azt, hogy ki mennyire tisztaságszerető, szorgalmas, engedelmes, fegyelmezett abban az értelemben, amire ezen szempontokból a társadalomnak szüksége van. Az erkölcs ilyen leszűkített értelmezéséért a vallás is felelős. A bűnök között nem szerepel a lustaság, a tisztaság hiánya, holott ezek a társadalom számára alapvető fontosságú erkölcsi hibák.

Bevallom, az erkölcs fogalmának használata mellett két okból döntöttem:

1. A történelem tanulsága szerint a fejlődéssel párhuzamosan az erkölcs szűkebb értelemben vett fogalma által is lefedett viselkedési normák pozitív és negatív szerepe egyre inkább elsődlegessé válik.

2. Tetszett az, hogy a magyar nyelvben a négy fogalom kezdőbetűi TETT-et jelentenek. Ennek mondanivalóm szempontjából szimbolikus jelentősége van.

Az is indoklásra szorul, hogy az értéket kifejező szorzzatot **miért az erkölccsel kezdem**. Azért, mert a fenti szorzzat szempontjából ennek van elsődleges szerepe. Ezt könnyű a matematika nyelvén bizonyítani: e szorzzat három tényezője közül kettő, a tudás és a tehetség nullánál kezdődik, tehát természeténél fogva pozitív szám. A harmadik tényező, **az erkölcs azonban előjelét is változtatja, nemcsak pozitív, hanem negatív is lehet**. Az egyén és a társadalom értéke rossz erkölcs esetében tehát negatív, és annál inkább az, minél nagyobb a vele társult tudás és tehetség.

Könnyű belátni, hogy az erkölcstelen egyén annál károsabb a családjára, a közösségére, a társadalomra nézve, minél több a tudása és nagyobb a tehetsége. Ha egy gonosz politikus nagy tudású és nagyon tehetséges, az egész társadalom szenved a kártékony hatását. Ha egy képzetlen és tehetségtelen ember erkölcstelen, az is káros a társadalom számára, de ezrednyire sem annyira, mint az előbb említett politikus. Joggal mondhatjuk, hogy a szorgalommal és tehetséggel párosult gonosztságtól mentsen meg minket az isten.

Az erkölcs jelentősége nemcsak az egyén, hanem minden társadalmi szinten annál fontosabb, minél nagyobb a tudás és a tehetség szerepe. Tekintettel arra, hogy ezek szerepe annál nagyobb, minél fejlettebb a társadalom, és minél gyorsabb a fejlődés lehetséges tempója, **a jövő társadalmában még a korábbinál is döntőbbé válik az erkölcs**.

Az erkölcsnek a nemzet és a társadalom jövőjére gyakorolt hatását a művészetek nagyjai sokkal előbb és sokkal jobban felismerték, mint a társadalomtudósok. A jelen századig a

történészek is csak utólag, a történelemben való elbukás okait keresve vizsgálták az erkölcsök szerepét.

A társadalom erkölce három lábon állt. Az erkölcs igazi őrei mindig

- a vallás,
- a kis közösség és
- az értelmiség volt.

Az az általános vélemény, hogy a Római Birodalom bukását az erkölcsök megromlása okozta, elsősorban nem is a történészeknek, hanem sokkal inkább a keresztény egyháznak köszönhető, ami a birodalom bukását a kereszténység üldözésével, a keresztény erkölcsök tagadásával magyarázta. Ennek felfogásnak az általánosítása jelentette azt, hogy a társadalmak, a népek, a nemzetek sorsa szempontjából az erkölcs alapvető fontosságú.

A hatalom azonban nem sokat törődött az erkölcsi szilárdsággal. A rövidtávú érdek ugyanis nem erkölcsöt, hanem sokkal inkább erkölcstelenséget igényel. A hatalmasnak nem erős erkölcsű, nála képzetesebb és tehetségesebb beosztottakra, hanem megbízható szolgákra és a terheket jámborul tűrő népre van szüksége. Különösen így volt ez a múltban, amikor a hatalom gyakorlásához nagyon kis apparátusra és nagyon elmaradt tudású alattvalókra volt szükség. Lényegében az sem váltott ki e tekintetben fordulatot, hogy mára a fejlett társadalom irányításához óriási apparátusra van szükség, hogy a legnagyobb munkaadóvá a hatalom vált, hogy a tudás szintje nagyot emelkedett.

A vallások inkább az ellenkező hibába estek, teológiájuk, dogmáik, parancsaik, tanításaik szinte csak az erkölcsi értékeket hangsúlyozták. A gyakorlatban azonban kénytelenek voltak rugalmasak lenni. A feudális viszonyok között a magas egyházi méltóságok elnyerésében többet számított a származás és a vagyon, gyakran az intrika, mint az erkölcsi szilárdság, a tudás és a tehetség. E téren a szerzetesrendek a klérusnál jobban álltak. E téren is jelentős fordulatot a reformáció hozta magával. Ma már fel sem merül, hogy a klérus vezetőit származásuk és vagyonuk alapján választják. Igaz, hogy ebben az is közrejátszik, hogy ma már az egyházi méltóságok nem járnak főúri jövedelemmel és világi hatalommal.

A történészek sem veszik kellő súllyal tudomásul, hogy **a keresztény egyházi szervezet a saját klérusok kialakításában mindig erősen mérlegelte a tudást és a tehetséget.** Mégis, még Nyugaton is egészen a reformációig, sőt az ipari forradalomig a vérségi származás és a vagyon fontos, de egyre csökkenő szerepet játszott az egyházon belüli szelekcióban. A világi hatalom pedig továbbra is kizárólag azon az alapon szelektálódott. Csak a kisszámú és nagyon korlátozott hatáskörű beosztottak esetében várták el a tudást és a szorgalmat. Sokáig ezek többsége is az iskolázott egyházi személyek közül került ki.

A világ nagy kultúrái között a kelet-ázsiai, főleg a kínai volt az, ahol a világi hatalomra kerülés feltétele a tudás volt. Ez nem is annyira a stagnáló múltban, mint gyorsan fejlődő jelenben vált jelentőssé. Ez az alapja annak, hogy a tudást, a tanulást a távol-keleti ember még a nyugat-európai puritánoknál is jobban értékeli.

Az ipari forradalom technikai fejlődésre épülő sikerein megerősödött, kivirágzott a materializmus. Ez nem kevesebbet állított: az erkölcs a gazdaság felépítménye. Azaz nem az erkölcs alakítja a gazdaságot, hanem a gazdaság az erkölcsöt. Ez a fordított logika az alapja a klasszikus, azaz polgári közgazdaságtannak is. Annak ellenére, hogy az ipari forradalom technikai vívmányait gyümölcsöztető közgazdaságtan minden állítása, tétele egyrészt a tudományos és technikai forradalom előtti ipari tömegtermelésre, másrészt a nyugat-európai

puritán erkölcsökre épült, mégis ezeket nemcsak adottaknak, hanem a gazdasági élet felépítményének, következményének tekintette.

Nem is volt ezzel az egyoldalúsággal addig baj, amíg az iparban nem vált állandóvá és gyorsá a technikai fejlődés, amíg az iparhoz képest a szolgáltatások másodrangúak voltak, amíg az iparosítás eredményei csak a nyugat-európai puritán kultúrkörön belül jelenetek meg.

Az erkölcs elsődleges szerepére e század elején Max Weber figyelt fel. Ő vette észre, hogy **a társadalom gazdasági sikereinek alapja az erkölcs.**

Abból a tényből, hogy a társadalom gazdasági teljesítménye elsősorban az erkölcsök megfelelőségétől függ, kellene következnie annak, hogy a közgazdaságtan a figyelmét mindenekelőtt az erkölcsi megfelelésre, az erkölcsöt formáló tényezőkre fordítsa.

Az erkölcs szerepe mindig nagyon fontos volt, de a fejlődés következtében egyre fontosabb lesz. **Amíg kicsi a társadalom tudásmennyisége, amíg jelentéktelen a társadalmi mobilitás, az erkölcsök jelentősége is viszonylag kicsi.** Ezt jól illusztrálja az idézett hármas szorzat. Minél közelebb van a nullához a tudás, és minél kisebb a társadalom tehetségfeltáró mobilitása, annál kisebb az erkölcs jelentősége. Ezt a logikát igazolja az is, hogy a társadalom eddigi fejlődése gyorsuló mozgás. Abban a stagnálás volt a jellemző, ezért a társadalom fejlődésére ható nem direkt gazdasági tényezők szerepe elkerülhette a figyelmet. Aztán a lassú növekedésnél már nagyobb, a gyors növekedésnél pedig nagy lett az erkölcs, a tudás és a tehetség szerepe.

A történészek is kevésbé hangsúlyozzák, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés egészen az ipari forradalomig nagyon lassú volt. Az első civilizációk kialakulása ugyan az előzőhöz és az utána következő évezredekhez képest ugrás volt, de ez az ugrás is kicsi a jelen század fejlődési üteméhez viszonyítva.

Illusztráljuk ezt néhány példán:

- **Az egyiptomi társadalom** alig néhány század alatt jutott arra a szintre, amin aztán a következő ötezer év alatt, egészen a jelenkorig, alig változott.

- **A mediterrán térség első polisz-civilizációja, a görög** az időszámítása kezdetétől, az első olimpiája megrendezésétől számolva alig kétszáz év alatt eléri tetőpontját, amihez képest, egészen a jelen század elejéig inkább hanyatlik, mintsem fejlődik.

- **A nyugat-európai civilizáció** igazán csak a 11. századtól nagykorú, akkor lett a világ többi civilizációjával közel egyenrangú. Utána a lakosság életszínvonala alig valamit emelkedik az ipari forradalom eredményeinek hasznosulásáig. A gyors emelkedés csak kilencszáz évvel később, a jelen század során következik be. Ez is unikum, mert **mindmáig a nyugat-európai civilizáció az egyetlen az összes többivel szemben, amelyik önerőből folyamatos és egyre gyorsuló felemelkedésre képes.** Ennek a fejlődésnek a hatása mozdítja aztán ki az egész emberiséget, az évezredek felölelő stagnálásból.

A jelen század elejéig még nehéz volt leleplezni a konzervativizmus érvét, hogy az emberiség nem fejlődik, legfeljebb az időben lassan alakulva más lesz. **A jelen század azonban nagyobb lépést jelent a fejlődés útján, mint előtte a sok ezer év összesen.** Márpedig, **ha gyors a fejlődés, akkor előtérbe kerülnek a sebességet befolyásoló tényezők.**

A mindennapi élet azt igazolja, hogy az évi egy százalékos fejlődést a kor szereplői nem is regisztrálják. De ilyet is a századforduló előtt alig ismert a történelem. Sokkal jellemzőbb volt a generációnkénti egyetlen százalék, de az sem volt biztosított tendencia. **A múlt embere nem érzekelte a társadalmi változást, tehát nem is kereste annak a kiváltó okait.** Ez az okkeresés a politika-történelem számára is csak akkor vált feladattá, amikor nem az általános

fejlődés, hanem egy-egy birodalom, vagy politikai rendszer bukásának okait keresték. Ennek klasszikus példája a Római Birodalom bukása okainak a múlt században megindult keresése.

A társadalom, a gazdaság, a lakosság létszáma és életszínvonala hosszú távon alig érezhetően növekedett, de ezen belül voltak jelentős ingadozások. Inkább változott a népek közötti politikai, hatalmi struktúra. **A történelem a jelenkorig szinte csak ezekre az ingadozás jellegű változásokra koncentrált, ezek okait kutatta.** Ezért elégedhetett meg azzal, hogy kutatási területét a politikára, a háborúkra, az uralkodók szerepére korlátozta. A nagy természeti katasztrófák, járványok csak színező elemek voltak az események alakulásának magyarázatában.

A jelen század viharos fejlődése elkerülhetetlenné tette a kérdés megválaszolását: **Mitől függ a fejlődés, és főleg annak a sebessége?**

A kérdésre nagyon leegyszerűsített választ adtak a társadalomtudományok: a lemaradásnak az az oka, hogy nem azt csinálják a többiek, ami bevált a nyugat-európai civilizáció számára. Nem demokratikus a társadalmi berendezkedés, és nem a liberális piacgazdaság módszerét alkalmazták. Fel sem merült a kérdés: Vajon az ajánlott módszer általános, mindenki számára üdvöztető megoldást jelent-e?

Pedig indokolt lett volna felfigyelni a tényekre:

- **A jelen század közepéig csak a nyugat-európai puritán civilizációs körben volt demokrácián és liberális piacgazdaságon alapuló gyors fejlődés.**

- **Ha esetleg más civilizáció próbálkozott a demokráciával és a liberális piacgazdasággal, ez mindig átmeneti jelenség volt, rövid idő után csődöt mondott, társadalmi és gazdasági katasztrófához vezetett.**

- **Számos többé-kevésbé sikeres felzárkózási kísérlet ott hozott időleges eredményeket, ahol mind a demokráciát, mint a piacgazdaságot antiliberális fékek korlátozták.**

Azt, hogy a fejlődés tempója nem a demokrácián és a piacgazdaságon múlik, Európa e századi története is igazolja.

- A Madrid-Róma-Athén tengelytől délre a lemaradás egyre nagyobb, annak ellenére, hogy demokratikus az államberendezés és a gazdaság piaci, méghozzá a gazdagodó Nyugat-Európa-hoz integrált.

- A Szentpétervár-Belgrád tengelytől keletre lévő, azaz a pravoszláv civilizációjú térség népei egyre jobban lemaradnak. Ebben az esetben a megszállott liberális azt mondhatta, hogy azért, mert nem a demokrácia és a piac útját járták. De az e véleményt hangoztatók mit szólnak ahhoz, hogy ez a térség lemaradása akkor vált viharosan, ezer éve példátlanul gyorsá, katasztrófálissá, amióta a demokráciával és a liberális piacgazdasággal kísérleteznek?

Eddig azt bizonyítottuk, hogy **a gazdasági fejlődés civilizáció-függő.** A különböző kultúrák azonban nagyon eltérő értékrend, erkölcs hordozói.

Az a társadalomtudós, aki nem hajlandó tudomásul venni azt a kegyetlen tényt, hogy **a fejlődésre csak bizonyos kultúrák, bizonyos erkölcsi értékek képesek**, leegyszerűsíti a megoldási javaslatát arra, hogy minden kultúrkörön belül és minden gazdasági fejlettségi szinten azt kell csinálni, amit a nyugat-európai kultúra népei az ipari forradalom óta csinálnak. Az élet ezzel szemben az igazolja, hogy **annál jobban differenciálódnak a világ társadalmi, népei, minél inkább másolják a sikeresek módszereit.**

A Nyugat által a világra kényszerített demokratikus társadalmi és liberális gazdasági berendezkedés ugyan gazdasági tekintetben is elképesztően differenciál, de ennél is tragikusabbak az ezzel járó társadalmi következmények. Az emberiség úgy élt évezredek óta, hogy a

leggazdagabb és a legszegényebb nép életszínvonala között legfeljebb 2:1 különbség volt. Ez a múlt században 5:1-re, a jelen században 50:1-re tágult. A rés nemhogy csökkenne, de egyre jobban tágul. Közben ugyan két további kultúrkör csatlakozott a centrumhoz, az individualista európai és a távol-keleti, de ezzel még a centrumban élők aránya alig nőtt, mivel a lemaradók sokkal gyorsabban szaporodnak. A gazdag népek aránya csak akkor fog nőni, ha Kínában sikerül a felzárkózást végrehajtani.

A század első felében még sokan azt hitték, hogy a felzárkózás éppen azoknak fog sikerülni, akik általában a félperifériák, különösen a saját lemaradását tapasztalva leginkább megtagadták mind a saját tradíciójukat, mind a Nyugaton bevált módszereket, azaz a politikai demokráciát és a gazdasági liberalizmust, akik valami egészen új társadalmi formával és gazdasági módszerrel, a bolsevizmussal illetve a fasiszmussal kísérleteztek. Ezek bukása után viszonylag nagyon gyorsan megtörtént Nyugat-Európában és Kelet-Ázsiában a már iparosodott, a már fejlett iskolarendszerrel rendelkező, kultúrájukban puritán népek felzárkózása az élenjárókhoz. **Kiderült, hogy az utolérés csak bizonyos gazdasági és erkölcsi szint megléte esetében reális feladat.**

A kommunista és a fasiszta rendszer bukásától érintettek többsége számára nem javult, hanem még tovább romlott a helyzet. Az úttörő szándékkal megvalósított kísérletek bukása után a többségük gyorsabban marad le, mint előtte, a gonosz rendszerük világában. Mind Latin-Amerikában, mind Európa mediterrán térségében, mind a keleti felében, mind Közép-Ázsiában **a fasiszmus illetve a szocializmus összeomlása után bevezetett liberális demokrácia és piacgazdaság felgyorsította a korábbi, ehhez képes lassú lemaradást.**

A fasiszta Argentínáról a 30-as években azt tartották, hogy gyorsan a világ egyik gazdag országa lesz. Ez volt a nyugati uralkodó körök véleménye az egész Latin-Amerikáról is. Ahogy aztán egyre jobban hasonult a térség országainak politikai és gazdasági berendezkedése a nyugati, főleg észak-amerikai elvárásokhoz, a társadalmi és gazdasági lemaradásuk egyre véresebben érvényesül.

A Szentpétervár-Belgrád tengelytől keletre elterülő térség népeinek lemaradása a bolsevik uralom alatt lassú volt ahhoz képest, ami a rendszer bukása, a demokráciára és a piacgazdálkodásra való átállás óta folyik.

Szinte szó sem esik arról, hogy milyen karakterisztikus a lemaradás a mediterrán térségben, azaz az Athén-Róma-Madrid-Lisszabon vonaltól délre. Az itt élő népek kétezer éven keresztül Európa élvonalához tartoztak, ma a sereghajtók, lemaradásuk katasztrofális. Ez attól sem függ, hogy az Európai Uniónak régebbi, vagy későbbi tagjai lettek.

Eddig csak arról beszéltünk, hogy milyenek a gazdasági következményei annak, ha a demokráciát és a piacgazdaságot ott vezetik be, ahol annak a civilizációs feltételei hiányoznak. Az ipari tömegtermelést csak ott lehetett bevezetni,

- ahol mind a demokráciának, mind a piacnak történelmi gyökerei voltak,
- ahol az erkölcsöket a puritanizmus jellemezte,
- ahol az oktatásnak történelmi gyökerei voltak,
- ahol a társadalom vertikális mobilitása legalább a korábbi igényekhez igazodott.

A jelenkori fejlett társadalom kialakulásában némileg bővült a fejlődésre alkalmas népek és országok köre. **A szolgáltató társadalom már nem csak a puritán, hanem az individualista erkölcsöket is komparatív előnyben részesíti.** A potenciális lehetőség ezen bővülése azonban viszonylag szűk növekedést tett lehetővé.

A világ négyötöde továbbra is alkalmatlan maradt arra, hogy felzárkózzon. A belátható jövő egyetlen nagy reménye Kína lehet. A fejlődés akadályai ott is iszonyúan nagyok. Nagyok és egészen mások, mint amire a nyugati politikai és gazdasági erők Kínát kényszeríteni igyekeznek.

Melyek Kína kedvező adottságai?

a. A kultúrája alapvetően puritán. A társadalmat minden szinten a szorgalom, a takarékoság, a tisztaság igénye jellemzi.

b. A társadalom évezredek óta horizontálisan mobil. Ez a mobilitás a múltban nem jelentette azt, hogy a népből sokan felemelkedhettek, csak azt, hogy a kevés felemelkedése nem a származáson és nem a vagyonon alapult.

c. A tanulásnak sok ezer éves tradíciója van a nép minden rétegében. E tekintetben a kelet-ázsiai népek még a nyugat-európaiakhoz képest is kiemelkednek.

d. Kínának van önbizalma, ezért képes elvállalni a nyugati világ rosszallását, politikai és gazdasági nyomását. Éppen az orosz példa tanúsítja, hogy a túlzott önbizalom sokkal kevesebb tragédia forrása, mint az indokoltnál is kevesebb. Azzal, hogy Oroszország meghajol a nyugati követelések előtt, az egész népet letargiába sodorja.

Melyek Kína kedvezőtlen adottságai?

a. Az országnak a perifériák alacsony szintjéről kell felzárkóznia. A század közepén életszínvonaluk még lényegesen alacsonyabb volt mint Indiáé, nem is beszélve a latin-amerikai országokban jellemzőről.

b. Az ország lakosságszáma meghaladja a világ egész centrumáét. Egy ekkora népességű ország számára nem járható az az exportorientáció, ami a tizednyi, illetve századnyi népességű távol-keleti ország sikerének kulcsa volt.

c. Hiányoznak a polgári és a demokratikus tradíciók. Ezek hiányával ért el példa nélküli sikereket Japán és a négy kis tigris. Ez a feltétel tehát a tapasztalatok szerint áthidalható, de csak úgy, hogy a gazdaság fejlődése mögött kulloghat a demokrácia kiteljesedése.

A jelenkori fejlett társadalomnak egyre nagyobb szüksége van a megfelelő erkölcsre, ugyanakkor az erkölcsi fokozatosan romlanak. A nem megfelelő erkölcs nemcsak a fejlődés legnagyobb féke, hanem az ebből fakadó költségek is exponenciálisan nőnek. Ma a társadalom deviáns jelenségei már többre kerülnek, mint a tudás fejlesztése és a tehetségek feltárása.

A modern társadalom számára három költség súlyának az állandó növekedését még sehol nem sikerült megállítani. Ezek:

1. Az erkölcsi romlásból fakadó veszteségek és kiadások.

2. Az egészségügy fejlődéséből fakadó kiadások.

3. A munkaképes kort túlélőkről való gondoskodás.

Ez a három feladat emészt fel a fejlett világban a nemzeti jövedelem harmadát. A belátható jövőben pedig még ennél is nagyobb hányadot igényel.

Most az erkölcsök leromlásának megállításával foglalkozunk.

Az erkölcsi romlás okai:

a. A társadalom tagjainak egyre nagyobb hányada olyan nagyvárosokban él, amelyekben az erkölcsök feletti társadalmi ellenőrzés lehetetlen.

b. Az erkölcs lassan változik és gyorsan romlik. Ezzel szemben a jelenkorban a gyorsan változó technikai feltételek és életkörülmények gyorsan változó és lassan romló erkölcsöt kívánnának meg.

c. Az erkölcstelen társadalmi viselkedés egyre nagyobb rövidtávú előnnyel jár. Minél fejlettebb a társadalmi munkamegosztás, annál nagyobb előnnyel jár a szabályok megsértése. A gyors meggazdagodás soha nem az erkölcsöket szigorúan betartók jutalma volt. A vagyonért és a hatalomért való versengést mindig az erkölcsi szabályok felrúgása jellemezte. Az elmaradott és lényegében stagnáló társadalmakban csak nagyon szűk volt az a réteg, amelyik ebben az erkölcstelen viaskodásban részt vehetett. Gondoljunk az általunk viszonylag jól ismert nyugat-európai feudalizmusra: abban csak egy nagyon szűk vérségi osztály vehetett rész a vagyonért folytatott harcban. Ezek soha nem válogattak az eszközökben, nem voltak erkölcsi skrupulusaik, de a lakosság óriási többsége e tekintetben sem rúghatott labdába. Ezek élték a maguk szigorúan szabályozott erkölcsi világukat.

A jelenkor fejlett világban a lakosság igen széles rétege vesz részt a vagyonért, a nagyobb jövedelemért folytatott harcban.

Az óriássá nőtt vállalatok élete tele van olyan lépésekkel, amelyeket nem a felső vezetés dönt el, hanem a bérrel fizetett, vagyoniilag nem érintett beosztottak. Ennek tipikus példája az áruk beszerzése, az alvállalkozói szerződések megkötése, termékek és szolgáltatások értékesítése. Minden ilyen döntés értéke az illetékes tisztviselő legális jövedelméhez képest óriási. Csak idő kérdése, amikor az érintett felek egymástól jutalékot kérnek, illetve ígérnek. Jellemző módon az ilyen korrupció annál nagyobb, minél elmaradottabb legalább az egyik fél, és minél gyengébbek az örökölt erkölcsök. Latin-Amerikában, az arab országokban szinte mozgásképtelenné válik az a nagyvállalat, amelyik nem akar részt venni a korrupcióban. Az elmaradt volt szocialista országokban még ennél is rosszabb a helyzet. E tekintetben a tisztasággal még a legfejlettebb és legerkölcösebb országok sem dicsekedhetnek.

Az adók váltak mind a vállalatok, mind az egyének legsúlyosabb kiadásaivá. Ebből fakad, hogy a jövedelemnövelés legkézenfekvőbb eszköze az állam becsapása, az adócsalás. A modern állam tehetetlen az adócsalókkal szemben. A tehetetlenség két okból táplálkozik:

1. Az elvonási szabályok olyan bonyolultak, hogy azok között mindig meg lehet találni a kiskapukat. Ma mind az állampolgároknak, mind a vállalkozásoknak nincs nagyobb gondja, mint az elvonási kötelezettségek minimalizálása. Ezt a harcot rosszul fizetett állami tisztviselők vívják a társadalom egészével. Olyan ez, mint a bűnüldözésben, amikor a rosszul fizetett rendőrökkel akarják legyőzni a sokszorta jövedelmezőbb bűnözést.

2. Az elvonások kijátszásában mindkét elkövető fél érdekelt, hiszen osztoznak az „eredményen”. Ezzel szemben a leleplezők számára legfeljebb az erkölcsi siker élménye marad. Esetükben is egyre általánosabb az érintettekkel való összejátszás. Aki milliókat nyer azon, hogy adót csal, szívesen fizet százezreket annak, aki ezt elnézi, hiszen a százazrek csillagászati összegek az ő fizetésükhöz képest.

A fejlett gazdaság egyik másik elkerülhetetlen tendenciája, hogy a gazdasági döntéseket olyan fizetett tisztviselők hozzák, akiknek a fizetése egyre kisebb lesz a döntéseik gazdasági hatásához képest, azaz egyre inkább korrumpálhatók.

Az ipari forradalmat megelőzően a legfontosabb gazdasági döntéseket a hatalom birtokosai hozták, akiknek ezért nem fizetés, hanem a hatalommal való élés joga járt. Ráadásul ezeknek a döntéseknek az összege a nemzeti jövedelem tört részét érintette. A lakosság óriási többsége olyan mértékben önellátó, autark volt, hogy a jövedelmét szinte csak az adók érintették. Azok összessége sem érte el a családi jövedelmek tizedét sem. A tizedet és a kilencedet ugyanis csak bizonyos növényekre vetették ki, a családi jövedelmek fele, ami nem tartalmazta a kert, a

háziipar, a házi szolgáltatások nyújtotta jövedelmeket. A robot-kötelezettség teljesítése munkaidőt, és nem annyira jövedelem-elvonást jelentett, hiszen nagy hányada nem a mezőgazdasági csúcsidőben történt. A számításaim szerint a középkori adók összessége nem érte el a lakossági fogyasztás tizedét.

Az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos költségek többségét a hatalmasok vagyoni jövedelméből fedezték.

Az ipari forradalom után az állam gazdasági szerepe relatíve csökkent, a megnövekedett súlyú politikai és gazdasági döntéseket a tőke, illetve a pénz tulajdonosai közvetlenül maguk hozták. Ráadásul a vállalkozások beszállítóinak kapcsolata a mainak tört része, és időben alig változó volt, ezért a közöttük lévő gazdasági szerződéseket még maguk a tőkések kötötték egymás között. Ezek teljesítése nem igényelt sem törvényi szabályozást, sem állami ellenőrzést. A vállalatok közötti szerződések nagysága jóval kisebb volt, mint a nemzeti jövedelem, száma pedig a maiaknak legfeljebb néhány százaléka lehetett.

A fogyasztói társadalomban az állami elvonások súlya elérte a nemzeti jövedelem harmadát, felét, számos országban a kétharmadát. Az állam és a gazdaság, az állam és a lakosság közötti jövedelem-újraelosztás számában sok százszorosára, nagysága többszörösére nőtt. **Ma már szinte mindenkinek a legnagyobb jövedelemnövelő lehetősége az állammal szembeni kötelezettségek kijátszása.** Vagyis a lakosság szinte egésze napról napra, óráról órára, akár mint adózó, akár mint kedvezményezett találja magát az állammal szembe. **Legfőbb gondja az, hogyan fizessen kevesebbet, hogyan kapjon vissza többet.** Ezt az állammal szembeni globális lakossági anyagi érdekeltséget, amiben a termelők és fogyasztók, a vevők és az eladók közösen érdekeltek, az állam kénytelen fizetett tisztviselőkkel szabályoztatni, ellenőriztetni. Az állam és az állampolgárok közötti harc az állam szempontjából eleve reménytelen. Nagy társadalmi probléma ez, mert ettől függ az állam gazdasági szerepének hatékonysága.

Még általánosabb az érdeellentét az olyan gazdasági kapcsoltok esetében, amikor a gazdaságon belüli munkamegosztás kívánja meg az adásvételi, illetve szállítási szerződések kötését. Ezeket a vállalati eredmény szempontjából egyre fontosabb szerződéseket már nem a tulajdonosok kötik, hanem fizetett tisztviselők.

A jelenkori fejlett gazdaságban a korrupció mértéke nem annyira az ellene hozott törvények szigorától, az ellenőrző apparátus nagyságától és fizetésétől, sokkal inkább az alkalmazottak erkölcsétől függ. Ezért lett az erkölcsök szilárdsága a fejlett társadalmakban a legfontosabb alap. Sajnos, a politika ezt még nem ismerte fel, sőt maga is az erkölcsök lerontói közé állt.

A múlt minden társadalmában az erkölcsök erősítése a vallás feladata volt. Az állam csak a büntető szerepét vállalta magára. A vallás erkölcsre vigyázó szerepét a kis közösségek révén tudta ellátni. Ezt megtehetette, mert **egyrészt a lakosság óriási többsége nagyon kis településeken élt, másrészt kicsi volt a térbeli mobilitás.** A modern társadalomban a vallás már nem képes betölteni ezt a sok évezredes funkcióját, mert a lakosság nagy többsége a társadalmi dzsungelt jelentő nagyvárosokban él, és még azokban is nagyon mobil, a környezetét gyakran változtatja.

Az erkölcsök szilárdsága csak kis és viszonylag stabil lakosság-összetételű településeken biztosítható. Olyan településeken, ahol a lakosok nagy többsége még mindenkit minden oldaláról ismer.

Tudás

Ma már közhelynek számít, hogy **a társadalom jövőjének legfontosabb tényezője a szellemi tőke**. De mint minden közhelynek, a tudomány ennek sem szentel kellő figyelmet. Még mindig a fizikai tőkére és az azzal kapcsolatos klasszikus gazdasági tényezőkre, az árszínvonalra, a kamatra, a tőzsdére, azok változásaira összpontosít. **A közgazdaságtan jellemző módon a szellemi tőke képzését modelljeiben nem felhalmozásként, hanem fogyasztásként tartja számon.**

A tudást a szellemi tőkével, a szellemi tőkét pedig az iskolázottsággal azonosítják. Ez a leegyszerűsítés azonban egyre inkább megengedhetetlen.

Kezdjük azzal, hogy az iskolában szerzett tudás ma is csak kis része a tényleges tudásmennyiségnek, a múltban pedig egyszerűen elhanyagolható volt. A jelen tendenciái szerint a jövőben ugyan növekedni fog az iskolában, a szervezett oktatásban tanultak mennyisége, de csökkeni a súlya. E súlycsökkenés azonban nem fogja jelenteni azt, hogy nem marad létfontosságú.

A társadalom szellemi tőkéjét, illetve a tudását két dimenzióban kell mérni: halmozottan és halmozatlanul.

1. Az egy lakosra jutó szellemi vagyon.

2. A társadalom szellemi vagyona.

Az egy lakosra jutó szellemi vagyon, azaz a tudás, az ismeretek mennyisége viszonylag állandó. A közhiedelemmel szemben ebben a tekintetben nem történik jelentős mennyiségi változás. Annál inkább változik a belső tartalma. Az emberek által elsajátított tudás mennyisége elsősorban az agy kapacitásától függ. Az pedig a történelmi fejlődés során nem változott kimutatható mértékben. Az emberi agy kapacitása tehát adott. Az agy kapacitáskihasználása is alig változott, nagyon alacsony volt és nagyon alacsony maradt. A tudósok szerint legfeljebb néhány százalék. A gyűjtögető, a vadász, a halász, a földművelő, a pásztor, a gyári munkás ismereteinek mennyisége alig térhet el egymástól. Ha el is tér, a nagy átlag esetében a jelenkor küszöbéig inkább csökkent, mint nőtt, mivel csökkent a munkaerővel szembeni tudásigény. Ez minden bizonnyal az ipari forradalmat követő nagyiparban és a kor hadseregekben volt a legkisebb. A csökkenő tudásigény a munkamegosztás fejlődéséből fakadt.

A primitív termelési mód embere annyira magára volt utalva, hogy neki minden szükségeset tudnia kellett. A fejlett munkamegosztás előtti korokban az életviteléhez szükséges ismeretekkel mindenkinek rendelkeznie kellett, különben életképtelenné vált. A fejlettség alacsonyabb fokán az az egyén, aki az átlagos tudásigénynél lényegesen kevessebbel rendelkezik, életképtelenné vált. Nagyon kevés ismerettel csak a jelenkor fejlett társadalmában marad életképes az egyén. Korábban nemcsak az egyének ismereteinek a mennyisége volt közel azonos, de a tartalma is. Amit az egyik ember tudott, azt a közösségek szinte minden tagja tudta. E tekintetben szinte csak a nemek között volt eltérés.

Az egy lakosra jutó ismeretek mennyiségében a fejlődés során alig tapasztalható fejlődés. Annál inkább annak milyenségében. A fejlett társadalomban exponenciálisan nő az olyan tudás mennyisége, ami nem általánosan az emberek többségére jellemző ismereteket tartalmaz, és egyre csökken az olyan, amelyekkel szinte mindenki rendelkezik. Ez következik a munkamegosztásból. A fejlett társadalomban az emberek élete egyre inkább az általuk nem rendelkező ismertektől függ, abban a saját ismeretek mennyisége rohamosan csökken. A modern ember sok ezerszer annyi ismeretnek veszi hasznát, mint amivel maga rendelkezik. Érdekeit számára ismeretlen tudás táplálja.

Az elmúlt korok embere alig találkozott olyan feladatokkal, amelyet maga nem tudott volna megoldani. Ha fogyasztott is olyan termékeket, amelyet mások állítottak elő, azok előállításának módját maga is ismerte, legalábbis megértette. A jelenkor gazdag társadalmának embere alig nyúl olyan tárgyhöz, amit nemcsak képtelen volna előállítani, de fogalma sincs arról, hogy az milyen ismeretek és milyen gyártási folyamatok eredménye.

A szellemi tőke egy lakosra jutó mennyisége tehát alig változik, annál inkább robbanásszerű változás állt be a társadalom számára hasznosítható ismeretek mennyiségében. Ezt azzal kvantifikálhatjuk, ha az összesítésben minden ismeret csak egyszer szerepel. Azaz a társadalom szellemi tőkéjét úgy számoljuk, mint az egyénekét, nem lehet valamit kétszer tudni. Az a tény, hogy minden lakos tudja az egyszeregyet, csak úgy szerepel, hogy a társadalom tudja az egyszeregyet. Ha valamit ugyan csak egyetlen tudós értett meg, de ez hasznosul, az már a társadalom tudásának minősül. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a szellemi tőke alatt a társadalom számára hasznosítható ismeretek mennyiségét kell érteni. Ez a szellemi tőke az ipari forradalmat megelőzően rendkívül lassan, szinte nem is mérhetően nőtt, aztán azt követően a jelen századig megtöbbszöröződött, a jelen században pedig sok százszorosára növekedett.

Mindezt képletesen megfogalmazva: az emberek az ipari forradalom előtt 90 százalékban a saját ismereteik szerinti világban és világból éltek. Az ipari forradalmat követő két század során ez az arány mintegy a felére csökkent. Ma pedig már nem éri el az egyetlen százalékot sem.

Ennek a változásnak egyelőre felmérhetetlenek a következményei. **Az ember** azzal is megkülönböztethető az állatoktól, hogy **egymás ismereteit hasznosító lény.** Minden állat a fajtáján belül gyakorlatilag azonos ismeretekkel rendelkezik. Az ember az állattal szemben abban volt úttörő, hogy megtanulta egymás ismereteit hasznosítani. Az állatoknál is előfordul bizonyos ismeretek, módszerek átadása, de lényegében azért minden állat ugyanazon képességek alapján életképes, és gyakorlatilag minden egyed ugyanazokkal az átadott ismeretekkel rendelkezik. **Amennyiben az az emberré válás mértéke, hogyan képes az ember más ismereteit hasznosítani, akkor ebben a tekintetben a jelen század során sokszorosa történt annak, ami előtte millió év alatt összesen.**

Amíg korábban csak a praktikus ember élhetett meg, korunkban erre a praktikus tudásra már alig van szükség.

- Jól élhet az a matematikus, vagy éppen sakkozó, aki ezen túl semmi máshoz nem ért, mert tudását jól megfizeti a társadalom. Ő aztán jövedelméből minden szükségletét meg tudja vásárolni.

- Megélhet a testi vagy a szellemi fogyatékos, mert eltartja a gazdag társadalom.

A társadalom szinte minden tagja valahol e két véglet között helyezkedik el. **A többség egyrészt egyre inkább szakbarbárrá válik, a másrészt egyre kevésbé élne meg a múlt világában.** Egyiket sem lehet természetes állapotnak elfogadni. Ezt a mai ember ösztönösen érzi is. Ezért keresi a szakmájától távoli gyakorlati munkát, szórakozást, ezért barkácsol, kertészkedik.

Ahhoz, hogy az egyén jól érezze magát a társadalomban, arra van szüksége, hogy a gyakorlati életben is feltalálja magát, megértse az összefüggéseket. Ezzel szemben a modern gazdasági érdek szakbarbárokat igényel, és sajnos ehhez igazodik az oktatási rendszer is. A képzést egyre korábban kezdik szakosítani. Ez a rövid távú gazdasági érdek, ezt keresi, ezt fizeti meg a munkaerőpiac. Ez a piaci orientáció azonban csak akkor felelne meg a társadalmi érdeknek, ha az ember csak gazdasági lény volna, és a technika nem módosítaná állandóan és gyorsan a gazdaság által támasztott szakmai igényeket.

- **Az egyén akkor érzi magát jól, ha nem válik egy szűk szakma rabjává.** A sikerélmények között nem hiányozhatnak a praktikus eredmények. Sokszor nagyobb örömet jelent a tudós számára a kertészkedése, az állatokkal való megértő kapcsolata, mint a jól megfizetett szakmai dicséret. A szakmai sikereket csak gazdagítani fogja az, ha apró gyakorlati dolgokban is vannak eredmények, örömök. Az átlagember sokkal több örömet talál az apró sikerekben, mint az országos nagyokban.

- **A gazdaságban is egyre jobban felértékelődik a sokoldalúság.** A gyorsan változó és egyre komplexebb igények mellett alapvető értékke válik a sokoldalúság.

Még nem figyeltek fel arra a tényre, hogy **az utóbbi évtizedekben azok a népek érik el a nagyobb sikereket, amelyekre a sokoldalúság a jellemző.** Illusztrációként szolgáljon sör-
ipar és a sörivó szembeállítása a minőségi borással és a választékos borivóval.

Az ipari forradalmat követő kétszáz esztendő az észak-nyugati, azaz a puritán kultúrához tartozó népek kora volt. Csak ott valósult meg az iparosítás, ahol a nép kultúráját a puritanizmus, a takarékoság, a fegyelem, a tisztaság igénye jellemezte. Az élvonalba kerülésben a finnek voltak az utolsók. Európában a század második fele ebben a tekintetben is változást hozott: **felzárkóztak a puritánok lakta térségtől délre élő népek, a dél-németek, az észak-olaszok, a franciák, a katalánok is.**

Mindezt nagyon leegyszerűsítve mondhatjuk: a sört gyártó és sört ivó népek után felzárkóztak a minőségi bort termelő és ivó népek is. Hangsúlyozom, hogy csak a minőségi bort termelők emelkedtek a világ élvonalába. Ahol a szőlő megterem akkor is, ha nem takarják be télre, ha nem metszik vissza, ha nem permetezik, ott nyoma sincs a meggazdagodásnak, ott éppen ellenkezően a fokozódó lemaradás a jellemző. A leegyszerűsítés mögött azonban tartalom van.

Az ipari tömegtermeléshez nagyüzem, fegyelmezett, szorgalmas, takarékos munkaerő kell. Erre van szükség a söriparban is. A jelenkor és még inkább a jövő szolgáltató társadalmában azonban már a tulajdonos által irányított kisvállalkozás nyer egyre nagyobb teret, amiben kezdeményezésre, rugalmasságra, igényességre van szükség. Ennek a legősibb és mindmáig tipikus formája a minőségi bortermelő.

De nemcsak a termelés, hanem a fogyasztó oldaláról is fordult a helyzet. A sörivó ember ragaszkodik a kedvenc söréhez, minden esetben azt issza. A modern és gazdag borivó ember a mindenkori ételéhez, hangulatához igazítja a bort is, amit vásárol, rendel. Ebben a franciák járnak az élen, ahol megbotránkozást okoz, ha valaki nem tudja, hogy milyen ételhez, milyen alkalomra milyen bort illik inni, ha az árat nézi, és nem a minőséget.

Az ok is kézenfekvő: a sörtermeléshez fegyelmezett munkaerőre van szükség, a minőségi bortermelőnek földművesnek, kertésznek, vegyésznek, bognárnak, kereskedőnek kell lennie, és a maga útját kell járnia. Márpedig a jövő a sokoldalú embereké. Kevesen gondolnak arra, hogy amíg valaki termeli a borát, ezer meg ezer döntést kell hoznia: milyen fajtákat telepít, hogyan metszi a szőlőjét, mikor permetez, mikor szüretel, mikor fejt a borát, hogyan palackozza, reklámozza, mikor és végül hogyan értékesíti? Nem árt összehasonlítani a búzatermelőt a bortermelő gazdával. Az elsőhöz szinte a tradíció, a mások követése elegendő. Ezzel szemben például a metszés során a gazda sok ezer döntést hoz. Minden venyige esetében el kell döntenie, hány szemet hagy. Ennyi döntést egy miniszternek egész pályája során nem kell hoznia.

A bortermelés jövőjét pedig az garantálja, hogy a gazdagabbak a társadalomban többet költenek a minőségi borokra. Ezt a tények bizonyítják:

Minél szegényebb egy társadalom, a jövedelem annál nagyobb hányadát költik kenyérre és húsrá, ezen belül pedig kevesebb az, amit ebből a termelő megkap. Amit itálra költenek, abban sem a minőség, hanem az ár a döntő. Ezért van a szegény országokban piaca a pancsolt boroknak is. Minél gazdagabb egy társadalom, annál többet költenek az emberek minőségi borra. A pancsolt borra pedig ingyen sem találnak vevőt. A szegény országokban a rossz és a jó bor ára között kicsi a különbség, a gazdagokban a jó borért akár százszoros árat is fizetnek.

Mindebből következik, hogy a borászok jövője az átlagosnál is jobban kötődik az általános gazdasági felzárkózáshoz. Amíg szegények vagyunk, amíg sokan élnek reménytelen helyzetben, addig az olcsó alkoholt keresik. Azt pedig melaszából, cukorból lehet hamisítani.

Látni kell, hogy a magyar ember szorgalma, kezdeményezőkészsége, fantáziája, individualizmusa csak akkor virágzik ki, ha magas a lakosság életszínvonala, azaz nagy a hazai vásárlóerő, ha látja a munkája eredményét, ha azt másokéval összemérheti. Ennek gyümölcsei máris érnek: egyre több borunk nyer, egyre több borász ér el sikereket a nemzetközi versenyeken, talál magának olyan speciális piacot, amiben ő lehet az úr. Optimizmusomat számszerűsíteni is tudom. A háború előtt és a szocializmusban tíznél kevesebb borverseny volt évente, ma már közel száz.

Korunkban végre igazolódik a mondás: **Borban az igazság.**

Visszatérve a tudásra: **A képzettség, az ismeretek mennyisége a modern társadalom egyik legnagyobb és legdrágább hiánya.** Ezt a munkaerőpiac mutatja a legmegbízhatóbban. A jelenkori fejlett társadalomban a liberális gazdaságpolitika esetében a munkaerő mintegy tizede az állam foglalkoztatási erőfeszítései ellenére munka nélkül marad. **A munkanélküliek túlnyomó többsége a képzettségének hiánya miatt nem talál munkát.** Még a liberális gazdaságpolitika mellett is csak a képzetlenek és a romlott erkölcsűek között nagy a munkanélküliség. Vegyünk egy sematikus példát, ami arányaiban feltétlenül jellemző: az országosan 10 százalékos munkanélküliség mellett a társadalom magas képzettséggel rendelkező harmadában a munkanélküliség még az 1 százalékot sem éri el, a középső harmadban 2-3, az alsó harmadban pedig 25-40 százalékos. Márpedig a 3 százalék körüli munkanélküliség ideálisnak nevezhető, ekkora szükséges ahhoz, hogy megfelelő legyen a mobilitás, az átképzés, a fegyelem. Ebből fakadóan azt lehet mondani, hogy még a társadalom számára az volna a legjobb megoldás, ha a munkaerő minden minőségi szintjén körülbelül ekkora volna a munkanélküliség. Ezt csak azzal lehet elérni, ha **a képzést alulról felfelé haladva jelentősen emelik. A különböző képzési szintek iránti igény akkor kielégítő, ha abban a munkanélküliség átlagos, és a jövedelemarányok a képzés költségeinek a megtérülését fejezik ki.**

A klasszikus kapitalizmus során a bérek a tudástól függően differenciálódtak. A diplomás ember ötször-tízszer nagyobb fizetést kapott, mint a képzetlen munkás. Ez az arány a fogyasztói társadalmakban lényegesen csökkent, nagyságrendjében ma a diplomások fizetése a szakmunkásokénak kétszerese, a képzetlen munkásokénak négyszerese. A jelenkorban egy egészen más differenciálódás, **a képességtől függő jövedelem lett a korábbinál sokszorta differenciáltabb.** De ennek okairól majd a tehetség jelentőségét fejtegetve mondunk többet.

Egyelőre elégedjünk meg azzal, hogy **a fejlett társadalom a jelenleginél lényegesen magasabb képzettséget kíván.** Ma sokszorta több, még a diplomát is követő magas képzettséget igényel a társadalom, mint amennyi érettségizett bőven elég volt száz évvel korábban.

Mindebből az következik, hogy **a gazdaság növekedése és a társadalom egyensúlya szempontjából az oktatás vált a legfontosabb felhalmozássá.** Nem sokat ér a gyakorlat számára az a közgazdaságtudomány, amelyik az oktatást, a tudást tápláló könyvek beszerzését

fogyasztásnak tekinti és nem felhalmozásnak, éppen úgy, mint a devianciát jelentő drog-, dohány- és alkoholfogyasztást.

Az ma már általánosan elfogadott közgazdasági igazság, hogy a jelen, és még inkább a jövő társadalmában **a szellemi tőke szerepe az elsődleges**. Ezen alapigazságnak az elméleti következményét azonban nem hajlandó a közgazdaságtan levonni.

1. A szellemi tőke gyarapítását fogyasztásként kezeli a közgazdaságtudomány. Teszi ezt annak ellenére, hogy sem az elsőrendű fontosságát, sem a tőkejellegét nem vonja kétségbe. Vagyis a legfontosabb tőke gyarapodását nem kezeli felhalmozásként, amikor a reál- és a pénztőke értéknövekedését elsőrendű társadalmi érdekek tartja. Még a modern idők közgazdaságtanát is az jellemzi, hogy ami a szerinte is legfontosabb termelési tényező, figyelmen kívül hagyja. A drogfogyasztás ugyanolyan fogyasztás, mint a tanulás, mindkettő egyaránt az életszínvonal része.

2. A szellemi tőke nagyságát nem a piac értékítélete, hanem az előállítására fordított államháztartási költséggel mérik. Az a polgári közgazdaságtudomány, amelyik nevetségesnek tartotta azt az elméletileg is hibás marxista gyakorlatot, amelyik a tőkejavak értékét a létrehozásuk költségével mérte, a szellemi tőke esetében még ennél is primitívebben alkalmazza az értéknek az előállítási költséggel, sőt annak is csak a kiragadott és a könnyen kvantifikálható részével való azonosítását.

A jelen század világ gazdaságán belüli versenyben való szereplés eredménye elsősorban a tudás nagyságán múlik. Ezért aztán ideje volna felmérni, hogy mit is kell e fogalom alatt érteni.

A közgazdászok a szellemi tőkét az iskolázottsággal tekintik azonosnak. Ez a két fogalom a klasszikus kapitalizmus viszonyai között még egymással helyettesíthető volt. A jelen század során azonban alapvetően eltér egymástól.

Volt idő, amikor a szellem emberének azt tartották, aki memorizálni tudta a vallás és a mitológia hagyományait, vagyis magában hordozta, és tovább adta az írásbeliség előtti enciklopédiát.

Volt idő, amikor az volt a szellem embere, aki tudott írni és olvasni.

Az első ezredforduló után jelent meg az értelmiség új fogalma: az egyetemet végzettség.

Az ipari forradalom után terjed ki a szellemi elit fogalma a reáltudományok művelőire is.

Ezeket a korokat az jellemezte, hogy a szellemi tőke jelentősége csak egy szűk értelmiségi elitre korlátozódott. A lakosság nagy többsége nem is ismerte a mai értelemben vett tanulás fogalmát. Az fel sem merült, hogy a lakosság ismereteinek a társadalmi fejlődés szempontjából jelentősége van. Jellemző módon az iskola elsősorban a vallást szolgálta, a reális élet igényeihez, a gazdasághoz való kötődése nagyon másodlagos volt. Annak ellenére, hogy a középkori egyetemek szerepe Nyugat-Európa sorsának, a többi civilizációval szemben fokozatosan kialakuló förlényének megalapozásában nagyon fontos volt, a történészek is alig foglalkoztak a szerepükkel. Az egyetemi oktatás is a teológiára koncentrált, a reáltudományok fejlődésében játszott történelmi jelentőségű szerepét maga sem mérte fel.

Az, hogy a szellemi tudást a humán tudományok körénél lényegesen szélesebben kell értelmezni, először az ipari forradalom utáni Nyugat-Európában jelentkezett. A közhittel ellentétben az iskolázottság igénye, az írás és olvasás általános körű ismerete mégsem a gazdaság, hanem az állam oldaláról merült fel.

Az ipari forradalom annyiban jelentett forradalmat a szellemi tőke tekintetében, hogy sokszorosára növelte a reál-, mindenekelőtt a műszaki tudományokkal szembeni igényt. Az

iparosításnak igen erős igénye támadt a műszaki felső káderek iránt. **Fontossá váltak a mérnökök. Ugyanakkor a munkaerő óriási többségével szemben csökkent a minőségi igény.** A fiatal gyáripár számára elengedhetetlen volt a képzett mérnök. A munkaerő óriási többségével szemben viszont még a korábbinál is szerényebb igényt támasztott. **A feudális paraszt és kisiparos valóságos értelmiségi volt a korai gyáripár és bányászat munkáival szemben.**

Mindmáig nem tudatosult, hogy az írás és olvasás általános ismeretét nem a gazdaság, hanem az állam várta el. A közigazgatásnak és főleg a hadseregnek, nem pedig a gazdaságnak volt szüksége arra, hogy az állampolgárok iskolázottak legyenek. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az oktatás általánossá tétele következetesebben megvalósult ott, ahol az ipar még nem volt erős, de az állam már annál inkább. Ennek klasszikus példája a Bismarck-i Németország. Általában a századforduló körül a világ félperifériái sokkal kevésbé voltak lemaradva az oktatásban, mint a gazdaságban. Ez a helyzet lényegében mindmáig jellemző maradt.

A szellemi tőke gazdasági szerepe sokáig meglehetősen rejtve jelent meg. Sokkal előbb vált döntővé, mint felismertté.

Max Weber már a század elején felfigyelt a tényre: csak a protestáns etika alapján lehet eredményesen iparosítani. Ebben az állításában ugyan a tudásnál is nagyobb szerepe volt az erkölcsnek, nem véletlenül használta, tévesen, a protestáns jelzőt a puritán és az iskolázott helyett. Felismerését azonban nem vette tudomásul a közgazdaságtudomány, amelyik csak azt látta, hogy a tőke oda megy, ott érzi jól magát, ahol olcsóbb a munkaerő. Azt nem vette észre, hogy **ott nő gyorsabban, ott eredményesebb a gazdaság, ahol drágább a munkaerő.**

A munkaerő olcsóságának a közgazdászok által túlértékelt jelentősége még ma is él, sőt felerősödött a hangja annak kapcsán, hogy a munkaerő árában lévő különbségek a század során megtízszereződtek. Azt a tévedést, hogy **nem a munkaerő ára, hanem a minősége, azaz szellemi tőkéje a fontosabb,** mindmáig nem hajlandó tudomásul venni a közgazdaságtudomány.

Az illetékesek a közvéleményt jelenleg is azzal etetik, hogy a drága munkabérű országokból a tőke oda megy, ahol olcsó a munkaerő. Kétségkívül vannak ilyen jelenségek is, de egyenlegében sokkal több tőke megy a félperifériákról, az olcsó munkaerővel dolgozó térségekből a világgazdaság centruma felé, mint fordítva. Különösen igaz ez a természetes, azaz a tőkepiaci forrásokra. Az államok ugyan jó huszonöt éve egyre pumpálják az általuk is garantált hiteleket a kevésbé fejlett térségek országaiba, de kerülő utakon ez a tőke is visszavándorol a gazdagokhoz. Ez történik nemcsak azért, mert eleve olyanok a hitelfeltételek, hogy annak döntő többségét a hitelt adó országban kell elkölteni, hanem azért is, mert a hiteleket felvevő országok tőkései a pénzüket, aminek nagy része éppen a segélyekből származik, a fejlett országokban helyezik el.

A Latin-Amerikai országok tőkései több pénzt helyeztek el a fejlett világban, elsősorban az Egyesült Államokban, mint amennyi hitelt onnan országuk kapott.

Az orosz elszabadult liberalizáció ösztönzésére adott nyugati hitelek többszörösét menekítette ki a hazai maffia Nyugatra, mint amennyi hitellel a Nyugat kormányaikat a túlzott liberalizációra kényszerítette.

A tőke a munkaerő árától függetlenül oda megy, ahol a szellemi tőke színvonala magasabb. A valóságban a tőke egészen máshova megy, mint ahova a közgazdászok törvényeikből következne.

A szellemi tőke elsődleges gazdasági szerepét nemcsak a tőkeáramlás iránya mutatja, hanem a gazdasági növekedés dinamikája is. **Ahol magasabb színvonalú a lakosság képzettsége, tudása, ebből kifolyólag a bére is, ott gyorsabb a gazdasági fejlődés is.** A jelen században az a jellemző, hogy **a sikerrel felzárkózó országban előbb történt meg a szellemi tőke területén az utolérés, mint a gazdaságban.** Az utolérés elsődleges feltétele a tudásban való hatékony befektetés. **A jelenkorban nincs hatékonyabb beruházás, mint az oktatás fejlesztése.** Mégis a közgazdaságtan az oktatásra fordított költségeket fogyasztásként kezeli.

A közgazdaságtudomány azonban nemcsak a szellemi tőkét kezeli mostohán, logikátlanul, hanem annak a nagyságát is primitíven méri: a szellemi tőke nagyságát az oktatás költségeinek bizonyos részével veszi azonosnak. Nem tekinti a szellemi tőke létrehozási költségnek a szülők ennek érdekében hozott anyagi áldozatait, a munkaképes diákoknak a kiesett jövedelmét, nem számol az oktatásban lekötött vagyon amortizációjával stb.

Kezdjük azzal, hogy mennyire primitív az a gyakorlat, ami a tőke értékét a létrehozása során történt ráfordítással méri. Ebből fakadóan az lesz értékesebb, ami drágább. Ennél jobban semmi sem mond ellent a gazdaság lényegével, a költségek csökkentéséért folyó versennyel. A szellemi tőke tudományos kvantifikálása mégis arra a hamis elvre épül, hogy az az értékesebb, amit drágábban hoztak létre. Ezzel szemben a gazdasági életben mindig az győz, aki valamit másoknál olcsóbban képes előállítani.

A szellemi tőke értékét is a piacon kellene megmérni. Annak a munkaerőnek nagyobb a szellemi tőkéje, akit a piacon drágábban vásárolnak meg, illetve aminek a tevékenységét a piac nagyobb jövedelemmel jutalmazza. **A munkaerő tudásának, azaz szellemi tőkéjének az értékaránya az ellenértékük arányával egyezik meg. A vállalkozók tudása közötti értékarányokat viszont a jövedelmük aránya fejezi ki.**

Ha az adott képzettségi szinten a bér az átlag kétszerese, ott a tudás is kétszer annyit ér. A tények egyértelműen azt bizonyítják, hogy a gazdasági fejlődés függvényében a munkaerő bére minőségtől, képzettségtől függően differenciálódik.

Ha egy kisvállalkozó kétszer akkora jövedelmet ér el azonos munkával, akkor annak a tudása kétszer többet tér. A vállalkozó esetében azért nehéz az összevetés, mert ott a jövedelem a tudásán kívül még a szorgalomtól és a felszereltségtől is függ. Egyre több azonban az olyan kisvállalkozás, ahol a jövedelem döntő része munkajövedelem. A könyvvizsgáló, az autószerelő, a fogorvos jövedelmének ugyan feltétele a korszerű felszerelés is, de **a jövedelmük közötti eltérés szempontjából a tudásuk az elsődleges.** Ezt bizonyítja, hogy az ilyen kisvállalkozások esetében a jövedelemkülönbségek azonos felszereltség mellett is nagyok, sőt egyre nagyobbak.

Mivel minél fejlettebb egy gazdaság, annál nagyobb a bérek szóródása, **a munkaerő ugyanazon szellemi tőkéjének értéke annál nagyobb, minél fejlettebb a gazdaság.** Ezt jól mutatja az a tény, hogy a fejletlenebb országból a fejlettebbbe vándorló kiváló munkaerő jövedelme a rövid idő után a korábbiak a többszörösére ugrik.

Baj van a szellemi tőke fogalmával is. Különösen akkor, ha társadalmi síkon kívánjuk értelmezni.

Az egyén szellemi tőkéje a tudásának a mennyisége. Ezt még könnyű elfogadni. Az első probléma azonban már ott jelentkezik, hogy ez **az egyéni tudás is annál nagyobb értékű, minél fejlettebb a társadalom.** Egy sor ismeret csak a fejlett társadalomban lesz nagy értékű.

Az, hogy mit ér az egyes ember szellemi tőkéje, azaz a tudása, elsősorban a társadalmi környezettől függ. Ebből fakad **a szellemi tőkének a klasszikus értelemben vett tőkétől eltérő, különleges természete:**

A klasszikus értelemben vett tőke annál többet ért, minél kevesebb jutott másoknak abból. Ezzel szemben a szellemi tőke mind az egyed, mind a társadalom számára annál nagyobb érték, minél több a mások szellemi tőkéje.

A klasszikus közgazdaságtan nem tudott szabadulni az eredendő hibájától: a társadalmat mint vállalkozók összegzését fogta fel. Ezért volt természetes a számára, hogy a vállalkozó érdeke a társadalom érdeke. Látszólag az egyes vállalkozónak az a jó, ha kevesebb a konkurens, és azok tőkéje. De ez is csak a látszat. Az élet azt bizonyítja, hogy annál jobb a vállalkozónak, minél többen vannak. **A tőke ott a hatékonyabb, ahol sok a vállalkozó és nagy azok tőkeereje.** Csak ilyen környezetben lehet hatékony a vállalkozások kooperációja és lehet elég nagy a fogyasztói piac. Valójában **a klasszikus értelemben vett tőke egyedi mennyisége is annál nagyobb értékű, minél fejlettebb és tőkeerősebb a társadalom.** Ha nem így volna, akkor a tőkés világgazdaság kiegyenlítődne, mivel ott volna nagyobb a profit, ahol olcsóbb a munkaerő és kevesebb a tőke. A gyakorlatban azonban ennek az ellenkezője tapasztalható. **A tőke ott az értékesebb, a hatékonyabb, ahol sok van belőle, és ahol a munkaerő drága. Vagyis a termelési tényezőknek, a tőkének és a munkaerőnek annál nagyobb a hatékonysága, minél több működik együtt.**

Fokozottan áll ez a szellemi tőkére: **annak részei annál értékesebbek, minél több van belőle. Vagyis nem a sok rész összegeződik, hanem a sok összeg osztódik.** Ebből következik az, hogy a makrogazdaságban a játékelmélet eleve nem alkalmazható. Ami a részekre igaz, nem igaz a részek összességére. **A társadalom gazdasága olyan játék, amiben minél többen és minél nagyobb pénzzel játszanak, annál nagyobb pozitív egyenlege lesz a nyeremények és veszteségek összegzésének.**

Az emberi tudás mennyiségét az agy tárolja és hasznosítja. A tapasztalatok szerint az agy kapacitásának nagyon kis százaléka van kihasználva, és az jellemzi, hogy folyamatosan, részint idővel, részint a beérkező újabb információk hatására szelektálja a már tárolt ismereteket. Ha sok ismertet kap, akkor azokból sokat selejtez ki, hétköznapi szóval, felejt. **Az agyban tárolt ismeretek mennyisége viszonylag nehezen fokozható.** Ami nagyon könnyen fokozható, az a mások ismereteinek hasznosítása.

A társadalom fejlődése során az egyének agyában tárolt ismeretek mennyisége alig nőtt, annál inkább a mások ismereteit hasznosító képessége.

A beszéd az ember fejlődésében azért jelentett minőségi ugrást, mert ezzel vált lehetővé az ismeretek közlés útján történő átadása. Az ember csak ettől kezdve vált képessé arra, hogy mások tapasztalataival is tudjon élni. Ez a minőség ugrás jelentette azt, hogy az emberi közösségben az egymás tudása hatékonyan hasznosulhasson. Ezzel vált a társadalmi tudás az egyéni tudás sokszorosává. **A társadalmi fejlődést semmi sem méri jobban annál, hogy az egyén által elsajátítható tudásnál hányszor több a társadalom tudása.**

A gyűjtögető társadalomban a közösség összes ismerete alig volt több a legokosabb ismereteinél. Lényegében minden egyén rendelkezett a közösség ismereteinek nagy hányadával.

A társadalom ismereteinek fejlődésében a következő ugrást az írás-olvasás jelentette. Az írással vált lehetővé, hogy az ismereteket tárolni, az olvasással a tárolt ismereteket átvenni, hasznosítani lehessen. Ilyen viszonyok között a társadalmi tudás összessége már az egyéni agy által befogadhatónak a sokszorosára nőtt, de aligha érhetette el annak a százszorosát. De tegyük hozzá, hogy az írással megjelent adatközlés lehetőségével csak a társadalom elenyésző hányada élt, és a gyakorlati gazdaságban alig került hasznosításra. A gazdaság közel 90 százalékát kitevő mezőgazdaságban szinte csak a tradíciók érvényesültek, semmiféle szerepe

nem volt az írásbeliségnek. Ez volt a jellemző az iparra és a szolgáltatásokra is. Az írásbeliség alig érintette a társadalom egyetlen százalékát.

A könyvnyomtatás lényegében csak mennyiségi növekedést jelentett az írásbeliség útján.

A könyvtárakban tárolt ismeretek mennyisége már az ezerszeres tudást tette elérhetővé. Hangsúlyozom, hogy elérhetővé, mert a hozzáférhetőség még mindig nagyon korlátozott volt. A társadalom tudásvagyonának a gyakorlat alig vette hasznát. A gazdálkodás 99 százaléka csak közvetve és nagyon nagy késéssel hasznosította az írásban őrzött, publikált ismereteket. Már nagyon sok volt a társadalom ismerete, de ezzel még két probléma nem lett megoldva:

1. Még mindig nagyon nehézkes volt a könyvekben tárolt ismeretek elérhetősége és hasznosítása.

2. Az ismeretek nagy hányada nem felelt meg a társadalom, különösen a gazdaság igényeinek.

Az ipari forradalom és a klasszikus kapitalizmus abban a tekintetben hozott minőségi változást, hogy az ismeretek struktúráját sokkal jobban a gyakorlat, a gazdaság által támasztott igényekhez igazította. Eddig az írásban tárolt ismereteknek csak kis hányada szolgált praktikus, gazdasági téren hasznosítható igényeket.

A társadalmi tudás hasznosításában a minőségi változást az olcsó számítógép és a még olcsóbb adatközlés jelentette. Ma a fejlett társadalom tudása milliószorosa a legtöbb ismerettel rendelkező egyén tudásának, és ezt az iszonyatosan megnövekedett tudást egyre szélesebb körben hasznosítják.

Tehetség

Az emberiség jelenkori történetéig a tehetség feltárása, kimunkálása nem számított a fontos társadalmi célok közé. Sokkal inkább azt lehet megállapítani, hogy egészen az ipari forradalomig a korábbi társadalmak érdekeit nem szolgálta a gazdasági téren megjelenő tehetség. A társadalmaknak nem volt szüksége a tehetségre, annak még ezrelékét sem hasznosította. **A tehetséget csak a termeléstől teljesen elszakadt humán szférában és a vallási szervezetekben támogatták.** De ott is csak a nagyon szűk körének, ezrelékeinek kibontakoztatását segítették. Nemcsak a teológia és a jog, a múlt két központi helyet elfoglaló tudománya, de még a mesterségek is inkább a szorgalmat, a meglévő és dogmaként elfogadott ismeretek elsajátítását, bemagolását, mint az újat, a jobbítást kereső képességet ösztönözték. Ötezer éven keresztül a szellem emberének inkább a régi szövegeket kellett magolnia, mintsem újat alkotnia.

Mindmáig nem akarjuk kimondani, hogy a múlt társadalmi féltek a tehetségtől, védekeztek ellene, annak hasznosítását fékeztek. Az egyszerűen újratermelő társadalmakat, márpedig a kapitalizmust megelőzően csak ilyenek voltak, rombolta az újítás, a kezdeményezés, azoknak a tradíciók tiszteletén kellett alapulniuk. Ezt a sok ezer éves tapasztalatot mellőzi a jelenkor újító embere, amikor a világ elmaradott részeibe is beerőszakolja az újítás szellemét. Mégpedig annak azt a nála bevált formáit, amire a világ nagy többségében még nem érett meg az idő.

Elég végiggondolni a mitológiákat, a vallások történetét. **A mitológiában szinte minden esetben büntetik azt, aki újat akar, aki nem fogadja el kritika nélkül a tradíciót.** A görög drámák lényegében mindig erről szólnak. Az istenek például örök kárhozatra ítélik azt, aki lehozta a tüzet. A kor fontos technikai eljárásait pedig nem emberek gondolatának, alkotásának, hanem az istenek ajándékának tekintik. **A mitológiák nem ismerik még a szorgalmas hősöket sem, nemhogy a találékonyakat.**

A vallások is a tradíció, a dogma feltétlen, kritika nélküli elfogadását követelték. A passzív elmélkedést, a semmittevést, a monoton imát többre becsülték, mint az újra való törekvést. Ez nem valamelyik vallás jellemzője, hanem mindegyiké. Nem ismerek olyan vallást, amelyik nem értékelné jobban a passzivitást, mint a kulturális és gazdasági fejlődés szolgálatát.

A vallások voltak a tradíciók őrei, a fennálló rend megtartásának hatékony eszközei. Ezen a mai ember botránkozik, holott **az egyszerűen újratermelő társadalmak létalapja volt a stabilitás, azt nem volt szabad semmiféle újjal mérgezni.**

A zsidó vallás volt az első abban a tekintetben, hogy bírálta a világi hatalmat. A biblia erejét az adta sok ezer éven keresztül, hogy **a próféták mindig a fennálló rend kritikussai, forradalmárai voltak, nem szolgálták, hanem kritizálták a hatalmat. A biblia az egyetlen olyan vallási alapmű, amelyik nem a fennálló rendszert dicsőíti, hanem bírálja azt.**

A kereszténység diadalát, kiemelkedő történelmi szerepét annak köszönhetette, hogy Krisztus volt az első újtó isten, aki a próféták hagyományait vitte tovább, kritizálta a fennálló rendet. E vallás erejét jelentette az is, hogy a lázadók vallása is lehetett. **Nem ismerek a kereszténységen kívül más vallást, ami, egyrészt őrizte a tradíciókat, másrészt be tudta tölteni a tradíciók ellen forduló ideológiájának szerepét is.**

Az ipari forradalom során a nyugat-európai társadalmak válnak először újtásra éhessé - mind a tudományban, mind a gazdaságban. Korábban minden technikai újtást nem az ember eszének, hanem az istenek ajándékának fogták fel, azt olyan szentként kezelték, amin bűn volt változtatni.

Elég arra gondolni, hogy a nyugat-európai céhrendszerben még az újkor elején is milyen szigorúan őrködtek azon, hogy a technikai eljárásokat a tradícióknak megfelelően végezzék, megkövetelték a termékek minél munkaigényesebb készítési módjait.

Az ipari forradalom technikai találmányait már konkrét személyeknek köszönhetjük, azok állandó továbbfejlesztésén ugyancsak ismert személyek sora fáradozott. A kor hősei, a szövőgép, a gőzgép, a gőzmozdony, a gőzhajó, az acélgyártás, az autó, a repülő feltalálói világhírűvé vált személyek, nem is annyira tudósok, sokkal inkább bátor műszaki tehetségek voltak. A kor még azt is felismerte, hogy a praktikus technikai találmányok a tudományos elméletek fejlődését követelik meg. A klasszikus kapitalizmusban a kor tudományos zsenijei a politikusoknál híresebb emberek lettek.

- A reáltudományok nagyjai, Newton, Darwin, Leibnitz, Humbolt, Nobel világhíres emberek lettek. Sorukat a világhírben a leginkább praktikus Edisonnal zárhatjuk.

- Ugyancsak közismertté vált Freud neve is, aki szintén a minden tradíciót felrúgó zsenik élvonalába sorolható.

- A humán tudományokban is az újtóknak kedvezett a korszellem. Jellemző, hogy a múlt művészeti irányjaival szemben a legkövetkezetesebben kritikát gyakorló, mindent megkérdőjelező Voltaire még a korabeli konzervatív hatalom számára is bálvány lehetett. Azóta is minden művészeti ág legnagyobb alakjai a szakmájukon belüli forradalmárok voltak. Többségük nemcsak szenvedélyes újtó, de jórészt egzaltált is.

Amennyire a kapitalista társadalom a tudományok és művészetek élvonalában igényelte az újat hozó, bátor, tekintélyt nem ismerő tehetséget, annyira csökkentette a társadalom tagjainak átlagos tudásigényét. Az ipari társadalom a lakosság tömegeivel szemben nem növelte, hanem csökkentette a tudással és tehetséggel szembeni igényét. Arra lett szükség, hogy a lakosság óriási többsége ne gondolkodjon, teljesítse a könnyen érthető parancsokat, legyen maximálisan engedelmes, takarékos, és szerény. A feudalizmushoz képest a kapitalista

gazdaság, de még a közigazgatás is, sokkal kevésbé képzett, kevésbé önálló munkaerőt követelt meg. A jobbágy, a céhiparos sokszorta több ismerettel rendelkezett, mint a proletár, és még nagyobb a különbség, ha az önálló cselekedeteit hasonlítjuk össze. Az előbbieket ugyan konzervatív, tradíciótisztelő emberek voltak, de gondolkodniuk, dönteniük kellett. A tőkés nagyipar munkásához, a hadsereg katonájához, a közigazgatás hivatalnokához képest önálló cselekvők voltak.

A lakosság átlagos tudását és egyéni döntési szabadságát illetően a klasszikus kapitalizmus visszalépés volt a feudalizmushoz képest. Ennek ellenére óriási minőségi változást jelentett, hogy a hatalmi és gazdasági elittől az újat kereső tudást, a bátor gondolkodást igényelte. Ez elég volt arra, hogy a tudás és tehetség szelleme kiszabaduljon a palackból.

A klasszikus kapitalizmus viszonylag nagyon rövid életű társadalmi forma volt, ezért az utókor minden valószerűség szerint átmeneti jellegűnek fogja minősíteni. Amennyire a formája átmeneti volt, a hatása, a következményei annál inkább történelmi jelentőségűeknek bizonyultak. Vele a társadalmak történetében egészen új világ vette kezdetét. Azóta a korábbi ötezer éves lassú fejlődés felgyorsult, a világ sokszínű, de mégis szerves egységgé alakult át. **A kapitalizmus két évszázada alatt sok tekintetben többet változott a világ, mint előtte ötezer év alatt.** Amennyire viharos fejlődést hozott a kapitalizmus a múlthoz mérve, annyira lassú volt a változás a jelen század tudományos és technikai forradalma során bekövetkezett változásokhoz képest.

A klasszikus kapitalizmus ugyan viharos fejlődést, évi 1-3 százalékos nemzeti jövedelem növekedést hozott a világ tizedét sem jelentő világ gazdasági centrumban. A lakosság életszínvonala és életminősége még e centrumokban sem javult. **Az emberiség kilenc tizede számára azonban az életszínvonalban jó esetben is csak stagnálást, a társadalmi viszonyokban, a lakosság biztonságérzetében visszaesést hozott.**

A klasszikus kapitalizmus pokoljárása azonban végre minőségi változást hozott.

a. A centrum újabb és újabb népeket fogadott magába, ezzel nagysága, népessége megsokszorozódott. Ez a tendencia, főleg Kína révén, felgyorsulónak tűnik. E téren mégsem közeledünk a megoldáshoz, mert a világ négyötödének a lemaradása nem csökkent, hanem nőtt.

b. A centrumban a gazdasági növekedésnek szinte az egész lakosság a haszonélvezője lett. Ugyan a fejlett országokban is még mindig van szegénység, de nem a múlt századi értelemben. Az átlagos életszínvonal együtt nőtt a nemzeti jövedelemmel, az átlagos várható életkor szinte megkétszereződött.

c. A munkaerő egészével szemben támasztott minőségi igény megsokszorozódott. A társadalom minden szintjén a tudás és a tehetség vált a boldogulás fő tényezőjévé.

Az utóbbi száz évben sokkal nagyobb változások következtek be, mint előtte ötezer év alatt.

Az ipari forradalom előtti Nyugat, és napjainkig minden más kultúra történelmét csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől, hogy **azokban a társadalmakban csak az erkölcs és a tradíció volt a cement, a tudásból és főleg a tehetségből több volt a kelletténél.** Az erkölcsi szabályok és a tradíció megsértése a legnagyobb bűn, társadalomellenes cselekedet volt. Elegendő volt az a tudás, ami a gyakorlatban az egyik nemzedékről a másikra átragadt. A szervezett tanítás a gazdasági életet alig érintette, az jóformán csak az egyházi funkciók jobb ellátását szolgálta. Ezzel ellentétben a jelenkori fejlett társadalomban a tudás növelése az egyik legfontosabb feladat, ennek érdekében a fiataloknak

hosszú éveket kell iskolában tölteniük. Az iskola, a tanulás a korábbi társadalmakban jellemző átlagos életkort is meghaladó időre nyúlik ki. Ez azt jelenti, hogy **ma egy lakos életéből többet emészt fel a tanulás, a kíváncsiság ismeretek megszerzése, mint amennyi évet a korábbi korok embere munkával töltött.** Az életkor meghosszabbodása és a gazdaság tudásigénye azt jelenti, hogy **a jelenkor fejlett társadalmában az emberek ugyan több éven keresztül munkaképesek mint a korábban, annak ellenére, hogy az ehhez szükséges szervezett tanulás, az ismeretek gyarapítása százszor annyi időt szakít ki a munkaképes életkorból.** (Megjegyzendő, hogy a munkaképes koron túli élet is hosszabb ma, mint akkor a munkaképes kor volt.)

A jelenkor fejlett világa az előző korokhoz képest abban is minőségileg más, hogy akkor a tanulás elhanyagolható volt, annak igényeit általában kielégítette a családi körben való felnevelkedés.

A tehetség feltárása, ami minden korábbi társadalomban káros volt, mára a társadalom legfontosabb feladata lett. Ebben a tekintetben furcsa átmenetet jelentett a klasszikus kapitalizmus, amelyik ugyan már elvárta, sőt elsődleges feladatának tekintette a tehetségek feltárását a gazdasági élet csúcsain, de a többséggel esetében még annyi tehetséget sem igényelt, mint az előző társadalmak. A jelen század tudományos és technikai forradalma hozta meg e téren is a minőségi változást: **A társadalomnak minden szinten, minden tehetségre alapvető szüksége van.** Nincs fontosabb társadalmi feladat, mint a tehetségek feltárása, kibontakoztatása. **Ezért nem tűri meg a modern társadalom sem a vérségi, sem a vagyoni szelekciót.**

A modern ember botránkozik, legalábbis nem érti meg a hatalom vérségi örökletességét, ami általános volt minden az ipari forradalmat megelőző társadalomban. Pedig azokat a társadalmakat minden más öröklés bomlasztotta volna. Ha belátjuk, hogy a tradíció tisztelete volt az elsődleges, a tudás és a képesség a hatalom gyakorlása és a gazdaság szempontjából elhanyagolható volt, akkor a hatalom és a vagyon vérségi öröklése volt a legjobb megoldás, ezen lehetett a legkevesebb vita, intrika, ez volt a legkönnyebben ellenőrizhető.

Mára még kevésbé vált elfogadhatóvá, hogy a tőkét is vérségi alapon hagyták az utódokra. Ez csak akkor indokolt, ha nem kellett a tőke működtetéséhez sem sok tudás, sem kiemelkedő tehetség. Ez csak a tőke megszerzésében játszott fontos szerepet. **A tőkésé váláshoz általában szükség volt a tehetségre, a tudásra, ráadásul kellett hozzá szerencse és minél kevesebb erkölcsi aggály.** Az egyszer már megszerzett tőke működtetéséhez azonban nem volt szükség különösebb tudásra és képességre. A tőkét meg lehetett tartani, profithozóan működtetni nagyon közepes, sőt még átlag alatti képességgel is. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a klasszikus kapitalizmusban közel olyan jellemző volt a családi folytonosság, mint az előző kor városi iparosaira, kereskedőire, azaz nagypolgáira. A klasszikus kapitalizmus alacsony tudás- és tehetségigényét bizonyítja az, hogy **a tőkés osztály horizontális mobilitása nagyon kicsi volt, alig nagyobb mint az előző korok városi patríciusaié.**

Miért vált a jelenkori társadalom legszűkebb keresztmetszetévé a tehetség? Azért, mert a gazdasági tevékenységek hatékonysága egyre inkább nem a tőke és a munkaerő olcsóságától, még nem is az alkalmazott technológia korszerűségétől, hanem az azt működtető munkaerő egészének tudásától és tehetségétől függ. Ezt még ma is nehéz belátni, pedig a tények egyértelműen tanúsítják:

A tőke oda megy, ahol jobb a munkaerő. Ez csak azzal magyarázható, hogy a munkaerő minősége sokkal fontosabb lett, mint az ára. A klasszikus kapitalizmusban a tőke a minél olcsóbb munkaerőt kereste annak ellenére, hogy akkor a jobb, a mához képest, viszonylag olcsóbb volt. A század elején az angol munkaerő volt a legdrágább, háromszor annyiba került, mint az indiai, kétszer annyiba, mint a kelet-európai. A tőke mégis Angliából a félperifériákra

és a perifériákra áramlott. Mára a fejlett nyugati országokban sokszorta drágább lett a munkaerő, oda mégis több tőke áramlik, mint ahol alacsony a bér. Történik ez annak ellenére, hogy ma az olcsó bér a drágának tizedét, ötvenedét jelenti.

El kell ismerni, hogy nemcsak a munkaerő minősége befolyásolja a jelenlegi tőkeáramlást, hanem például az infrastruktúra fejlettsége, az erkölcsök megfelelése is. Ezek is sokszorta fontosabbak annál, amit a közgazdaságtudomány máig is fontosnak tart, vagyis mekkora az adó, a kamat. Ezzel ugyan messzemenőn számol a tőke, de megoldja anélkül, hogy a termelést oda vinné. Elég, ha a nyereségét könyveli oda, a hiteleit veszi ott fel, ahol számára kedvezőbb. Nem sokat ért a vállalkozások igényeihez az a politikus, aki nem ismerte fel, hogy a vállalkozások hatékonyságához minden egyéb közgazdasági feltételnél sokkal inkább a megfelelő emberek kellenek. A hatékonyság elsődleges feltétele a munkaerő minősége. Nemcsak a felső vezetésre, de a munkaerő minden szintjére vonatkozik ez az igény.

Miért vált elsődlegessé a tehetségek felismerése és képzése?

Azért, mert **a modern társadalom számára a képzett, kimunkált tehetség a legnagyobb társadalmi érték.** Minél fejlettebbek a termelőerők, minél képzettebb a munkaerő, annál hatványozottabban nagyobb a tehetség társadalmi haszna.

a. A teljesen képzetlen munkaerő esetében a hatékonyság csak az öröklött fizikai erő arányában szóródik. Ez esetben az 1:2 arány már ritkának és nagyinak számít. A modern világban már a fizikai erő is sokszorta jobban kamatozik, mint amennyi abból örökletes. Ezt tanúsítják a versenysport eredményei, ahol a fizikai képességeket már nagyon magas szintre kifejlesztik. Az elmúlt korok egyszerű munkájához nem kellett a fizikai erőt tudományos alapokon fejleszteni. Elég arra gondolni, hogy a század eleji falusi világban szinte mindenki közel egyforma eredménnyel kaszált, legfeljebb ugyanannak a munkának az elvégzése az egyiknek nagyobb, a másiknak kisebb erőfeszítésébe került. A kubikusok között még ötven évvel ezelőtt is ugyanez volt tapasztalható. Az asszonyok is egyformán kapáltak. **Szinte erkölcsi kötelesség volt az egyformán végzett munka.** Nem illett sem kitűnni, sem lemaradni. A virtusnak nem a munkában, hanem a mulatásban, a verekedésben, a táncban volt a helye.

Az ipari tömegtermelés is átvette a mindenkitől azonos munka elvárását. A bányásznak vagy a szövőnőnek együtt kellett dolgoznia a többivel. Ez addig ment, amíg a termelésben csak a munkás fizikai erejére volt szükség. Ahogy egyre bonyolultabb feladatot kellett a munkásnak teljesítenie, megjelent a teljesítmény alapján történő bérezés. Minél bonyolultabb volt a feladat, annál előbb és annál következetesebben. Itt érvényesül a munka bonyolultsági foka és a tehetség közötti különbség. **Minél bonyolultabb egy feladat, annál inkább, méghozzá hatványozott formában, képességtől függővé válik a teljesítmény.**

- Ez először a művészetekben jelent meg: a művészek teljesítménye kezdettől fogva szinte kizárólag képességtől függő volt. Azt, hogy ki lesz híressé az énekesek, a táncosok, a költők, a festők, a szobrászok közül, kezdettől fogva alapvetően a képességtől függött.

- A sport volt az a másik terület, ahol a képességek vizsgáztak. Nem véletlen, hogy a sportversenyek kiemelkedő társadalmi jelentősége a minden ókori társadalom között a leginkább képességmegbecsülő görögségnél jelent meg. Ennél nagyobb szerepet a sport csak a jelenkor társadalmában kapott. A képességek megbecsüléséről korábban mondottakat jól illusztrálja az a tény, hogy a sport először az ipari forradalom után a felső társadalmi rétegekben vált - mint úri passzió és verseny - széleskörűvé. Csak ott hódított a sport, ahol már a gazdaságban is megjelent a minőségi verseny. Ahogy a jelenkor társadalmában a gazdaságot meghódította a minőségi teljesítmény, minden réteg számára általánossá vált a sport. Nem véletlen, hogy a

modern városban a sportstadionok sokszorta nagyobbak, sokszorta több embert vonzanak, mint a minőségi teljesítményt háttérbe szorító vallások templomai.

Ahogy a klasszikus kapitalizmusban minden alá volt rendelve a tőke érdekének, a modern társadalomban mindent alá kell rendelni a tehetség kimunkálásának. A tehetséget két irányban kell kifejleszteni:

1. Minél tehetségesebb valaki, annál több ismeretet kell elsajátítania.

2. Ki kell fejleszteni az ismeretek hasznosításának képességét.

A múlt minden oktatási rendszere az ismeretek elsajátítását tekintette elsődleges feladatának. A tanítás csak lassan, ténylegesen pár évszázaddal a könyvnyomtatás után szakad el a memorizálástól, mint alaptól. **Az életre nevelés, a találékonyság alig szerepelt az oktatás céljai között!** Ezzel szemben az erkölcsformálást a jelenlegi oktatásnál sokkal fontosabbnak tartotta.

Miért avult el a múlt oktatási rendszere?

a. A memorizálás a kör igényei alapján egyre hátrébb szorul. Ma már nem annyira az ismeretek rögzítésére, mint a memóriafejlesztésre hívatott. A technika lehetővé teszi az adatok gyors elérését. Számítógépen minden ismeret elérhető, ehhez csak olyan műveltségre van szükség, ami útmutatót jelent ahhoz, hogy mit hol keressünk.

b. Az erkölcs és a közösségi magatartás sokkal fontosabb nevelési cél annál, mint ezt a modern pedagógia elismeri. Erre jó példa az egyházi iskola. Az onnan kikerülő erkölcsök révén lesznek hasznosabbak.

c. A találékonyság, a kritikai szellem fejlesztése egyre fontosabb, sok tekintetben az oktatás elsődleges feladata. Az élet már is azt bizonyítja, hogy a boldoguláshoz az életrevalóság, az emberismeret, a kritikai készség fontosabb, mint a tárgyi ismeret. Tegyük hozzá, hogy ezen tulajdonságok fejlesztését nagyon korán kell elkezdeni. Minél korábban, annál jobb. Tanulni, ismereteket gyarapítani az egész élet során eredményesen lehet.

A három oktatási cél olyan, amelyik egyikét sem lehet elhanyagolni, mindegyikre szükség van. Itt érvényesül az a korábban már említett szorzat, **az ember értékét a tudásának, a tehetségének és az erkölcsének a szorzata adja.** A három erény egymást gyarapítja:

a. Minél több valakinek a tudása, annál értékesebb lesz a tehetsége.

b. Minél nagyobb valakinek a tehetsége a tudása annál jobban felértékelődik.

c. Minél erkölcsösebb valaki, annál nagyobb értéke lesz a tudásának és a tehetségének.

A fenti három összefüggést meg is lehet fordítani:

a. Minél kevesebb valakinek a tudása, annál rosszabbul kamatozik a tehetsége.

b. Minél kevesebb valakinek a tehetsége, a tudását annál kevésbé tudja kamatoztatni.

c. Minél gyengébb valakinek az erkölce, a tudása és tehetsége annál károsabbá válik.

Ezeket az összefüggéseket a gyakorlati ember jobban figyelembe veszi, mint az elméleti. Gyakoriak az ilyen megállapítások:

- „Milyen kár érte, hogy nem tanult, pedig esze volna hozzá.”

- „Szegények mennyi tárgyi tudása van, de minek, ha nem képes kamatoztatni.”

- „Ez aztán kártékony ember, mert okos is, ügyes is, de jellemtelen. Ennél csak akkor volna még kártékonyabb, ha hatalma is volna.”

Az utóbbi megállapítás hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen veszély származik abból, ha a politikai vagy a gazdasági hatalomra olyan kerül, aki erkölcs dolgában gyenge lábon áll. Nem véletlen, hogy a közvélemény az erkölcstelenség kártékonyságát a politikai hatalom és a gazdaság nagysága alapján méri.

Azt a tényt, hogy a tehetségnek az erkölccsel és a tudással való párosítása lett a jelenkor legfontosabb feladata, mutatják a piacon kialakult jövedelem arányok. A jövedelmek elosztásának alapján a társadalomfejlődést három szakaszra lehet felosztani:

1. A jövedelmek a származástól függnnek.
2. A jövedelmek a vagyontól függnnek.
3. A jövedelmek az ember értékétől függnnek.

Az első kettő ugyan a maga korában szükségszerű volt, de erkölcsi szempontból eleve igazságtalan. A harmadik is nagyban szerencse dolga, mert a tehetség mellé joggal teszi a köznyelv az istentől kapott jelzöt. De a tehetség csak akkor válik értékke, ha szorgalommal és erkölccsel párosul. E kettőben pedig az egyén szerepe már elsődleges. **A jelenkori fejlett társadalom az első, amelyben a társadalmi illetve gazdasági elítthez való jutás nagymértékben az egyéneken múlik.**

Abból a tényből, hogy a társadalom gazdasági teljesítménye elsősorban az erkölcsök megfelelőségétől függ, kellene következnie annak, hogy a közgazdaságtan a figyelmét mindenekelőtt az erkölcsi megfelelésre, az erkölcsöt formáló tényezőkre fordítsa.

Az erkölcs szerepe mindig nagyon fontos volt, de a fejlődés következtében egyre fontosabb lett és lesz. Amíg kicsi a társadalom tudásmennyisége, amíg jelentéktelen a társadalmi mobilitás, az erkölcsök jelentősége is viszonylag kicsi. Ezt jól illusztrálja az idézett hármas szorzat. Minél közelebb van a nullához a tudás és minél kisebb a társadalom tehetségfeltáró mobilitása, annál kisebb a tudás és tehetség szorzata, ebből fakadóan a szorzat harmadik tagjának, az erkölcsnek jelentősége. Ezt a logikát igazolja az is, hogy a társadalom eddigi fejlődése szinte a mai napig nagyon lassú, de napjainkra nagyon felgyorsult mozgás. Korábban a stagnálásnak tűnő lassú mozgás volt a jellemző, ezért a társadalom fejlődésére ható nem direkt gazdasági tényezők szerepe elkerülhette a figyelmet. Aztán a már gyorsabb növekedésnél ugyan nagy lett az erkölcs, a tudás és a tehetség szerepe, ezt azonban nem akarják tudomásul venni.

A történészek is kevésbé hangsúlyozzák, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés egészen az ipari forradalomig nagyon lassú volt. Az első civilizációk kialakulása ugyan az előzőhöz és az utána következő évezredekhez képest ugyan ugrás volt, de ez az ugrás is kicsi a jelen század fejlődési üteméhez viszonyítva.

Illusztráljuk ezt néhány példán:

Az egyiptomi társadalom alig néhány század alatt eljut arra a szintre, amin aztán a következő ötezer év alatt, egészen a jelenkorig, alig változott.

A mediterrán térség első polisz-civilizációja, a görög az időszámítása kezdetétől, az első olimpiája megrendezésétől számolva alig kétszáz év alatt eléri tetőpontját, amihez képest, egészen a jelen század elejéig inkább hanyatlik, mintsem fejlődik.

A nyugat-európai civilizáció igazán csak a 11. századtól lett nagykorú, a világ többi civilizációjával közel egyenrangú. Aztán a lakosság életszínvonala alig valamit emelkedik az ipari forradalom eredményeinek hasznosulásáig. E tekintetben a gyors emelkedés csak kilencszáz évvel később, a jelen század során következik be. Ez is unikum, mert **mindmáig a nyugat-európai civilizáció az egyetlen az összes többivel szemben, amelyik önerőből viszony-**

lag gyors felemelkedésre képessé vált. Ennek a fejlődésnek a hatása mozdítja aztán ki az egész emberiséget az évezredek felölélő stagnálásból.

A jelen század elejéig még lehetett arról beszélni, hogy az emberiség nem fejlődik, legfeljebb az időben lassan alakulva kicsit más lesz. **A jelen század azonban nagyobb lépést jelent a fejlődés útján, mint előtte a sok ezer év összesen.** Márpedig, **ha gyors a fejlődés, akkor előtérbe kerülnek a sebességet befolyásoló tényezők.**

A mindennapi élet azt igazolja, hogy az évi egy százalékos fejlődést a kor szereplői nem is regisztrálják. De ilyen gyors fejlődést a századforduló előtt alig, csak egy-egy kultúra születésének évszázadától eltekintve, ismert a történelem. Sokkal jellemzőbb volt a generációként egyetlen százalék, de az sem volt tendencia. **A múlt embere nem érzékelte a társadalmi változást, tehát nem is kereste annak a kiváltó okait.** Ez az okkeresés a politikai történelem számára is csak akkor volt feladat, amikor nem az általános fejlődés, hanem egy-egy birodalom, politikai rendszer bukásának okait keresték. Ennek klasszikus példája a Római Birodalom bukása okainak a múlt században megindult keresése.

A társadalom, a gazdaság, a lakosság létszáma hosszú távon ugyan stagnált, illetve alig érezhetően növekedett, de ezen belül voltak jelentős ingadozások. Inkább a népek közötti politikai, hatalmi struktúra változott. A történelem a jelenkorig szinte csak ezekre az ingadozás jellegű változásokra koncentrált, ezek okait kutatta. Ezért elégedhetett meg azzal, hogy kutatási területét a politikára, a háborúkra, az uralkodók szerepére korlátozta. A nagy természeti katasztrófák, járványok csak színező elemek voltak az események alakulásának magyarázatában.

A jelen század viharos fejlődése elkerülhetetlenné tette a kérdés megválaszolását: **Mitől függ a fejlődés, és főleg annak a sebessége?**

A kérdésre nagyon leegyszerűsített választ adtak még a jelen század során is tudományok: a lemaradásnak az az oka, hogy nem azt csinálják a lemaradók, ami bevált Nyugat-Európában. Nem a demokratikus a társadalmi berendezkedést és nem a liberális piacgazdaság módszerét alkalmazták. Fel sem merült a kérdés: vajon az ajánlott módszer általános, mindenki számára üdvöztető megoldást jelent-e?

Pedig indokolt lett volna felfigyelni a tényekre:

A jelen század közepéig csak a nyugat-európai puritán civilizációs körben volt demokrácián és liberális piacgazdaságon alapuló gyors fejlődés.

Ha esetleg más civilizáció próbálkozott a demokráciával és a liberális piacgazdasággal, ez mindig átmeneti jelenség volt, rövid idő után csődöt mondott, társadalmi és gazdasági katasztrófához vezetett.

Számos többé-kevésbé sikeres felzárkózási kísérlet ott hozott időleges eredményeket, ahol mind a demokráciát, mind a piacgazdaságot antiliberális fékek korlátozták.

Azt, hogy a fejlődés tempója nem a demokrácián és a piacgazdaságon múlik, Európa e századi története is igazolja.

A Madrid-Róma-Athén tengelytől délre a lemaradás egyre nagyobb annak ellenére, hogy demokratikus az államberendezés és a gazdaság piaci, méghozzá a gazdagodó Nyugat-Európához integrált.

A Szentpétervár-Belgrád tengelytől keletre lévő, azaz a pravoszláv civilizációjú térség népei egyre jobban lemaradnak. Ebben az esetben a megszállott liberális azt mondhatta, hogy azért, mert nem a demokrácia és a piac útját járták. De az ilyen mit szól ahhoz, hogy ez a térség

lemaradása akkor vált viharosan, ezer éve példátlanul gyorsá, katasztrofálissá, amióta a demokráciával és a liberális piacgazdasággal kísérleteznek?

Eddig azt bizonyítottuk, hogy **a gazdasági fejlődés civilizációfüggő**. A különböző kultúrák azonban nagyon eltérő értékrend, erkölcs hordozói.

Az a társadalomtudós, aki nem hajlandó tudomásul venni azt a kegyetlen tényt, hogy a fejlődésre csak bizonyos kultúrák, bizonyos erkölcsi értékek képesek, leegyszerűsíti a megoldási javaslatát arra, hogy azt kell csinálniuk, amit a nyugat-európai kultúra népei az ipari forradalom óta csinálnak. Az élet ezzel szemben az igazolja, hogy annál jobban differenciálódnak a világ társadalmi, népei, minél inkább másolják a sikeresek módszereit.

A Nyugat által a világra kényszerített demokratikus társadalmi és liberális gazdasági berendezkedés ugyan gazdasági tekintetben is elképesztően differenciál, de ennél is tragikusabbak a társadalmi következmények. Az emberiség úgy élt évezredek óta, hogy a leggazdagabb és a legszegényebb nép életszínvonala között legfeljebb 2:1 különbség volt. Ez a múlt században 5:1-re, a jelen században 50:1-re tágult. A rés nemhogy csökkenne, de egyre jobban tágul. Közben ugyan két további kultúrkör csatlakozott a centrumhoz, az individualista európai és a távol-keleti, de ezzel még a centrumban élők aránya alig nőtt, mivel a lemaradók sokkal gyorsabban szaporodnak. **Az emberiség egészén belül a gazdag népek aránya csak akkor fog nőni, ha Kínában sikerül a felzárkózást végrehajtani.**

A század első felében még sokan azt hitték, hogy a felzárkózás éppen azoknak fog sikerülni, akik a félperifériák lemaradását tapasztalva leginkább megtagadták mind a saját tradíciójukat, mind a Nyugaton bevált módszereket, azaz a politikai demokráciát és a gazdasági liberalizmust, akik valami egészen új társadalmi formával és gazdasági módszerrel, a bolsevizmussal illetve a fasizmussal kísérleteztek. Ezek bukása után az érintettek többsége számára nem javult, hanem még tovább romlott a helyzet, az úttörő szándékkal megvalósított kísérletek bukása után a többségük gyorsabban marad le, mint előtte, a „gonosz” rendszerük alatt. **Mind Latin-Amerikában, mind Európa keleti felében a fasizmus illetve a szocializmus összeomlása után bevezetett demokrácia és piacgazdaság felgyorsította a korábbi, ehhez képes lassú lemaradást.**

A fasiszta Argentínáról azt tartották, hogy gyorsan a világ egyik gazdag országa lesz. Ez volt a nyugati uralkodó körök véleménye az egész kontinensről is. Argentína kudarcát látva előbb Brazília, majd ennek kudarca után Chile lett az ígéretes ország, végül ma Mexikónál tartnak. Ezzel szemben **ahogy egyre jobban integrálódik a latin-amerikai országok politikai és gazdasági berendezkedése a nyugati elvárásokhoz, a lemaradásuk egyre vészesebben jelentkezik.**

Pár évtizeddel ezelőtt Iránt a jövő egyik gazdasági nagyhatalmának várták. Mára világossá vált, hogy képtelenek a feudális viszonyaikból kilépni. Az olajárak robbanásától az arab országok gyors gazdasági felemelkedését várták. Kiderült, hogy a társadalmi érettség előtt ölükbe hullott fantasztikusan sok pénz csak még nagyobb erkölcsi züllést, a munkamorál teljes eltűnését hozta.

A Szentpétervár-Belgrád tengelytől keletre elterülő népség lemaradása a bolsevik uralom alatt lassú volt ahhoz képest, ami a rendszer bukása, a demokráciára és a piacgazdálkodásra való átállás óta folyik. A 17-es forradalom előtt Oroszországban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem fele volt a nyugat-európainak. Ez a bolsevik uralom hetven éve alatt harmadnyira esett. Az annak összeomlását követő tíz év alatt ötödnyre zuhant.

Eddig csak arról beszéltünk, hogy milyen tragikusak a gazdasági következményei annak, ha a demokráciát és a piacgazdaságot ott vezetik be, ahol annak a civilizációs feltételei hiányoznak. Az ipari tömegtermelést csak ott lehetett bevezetni,

- ahol mind a demokráciának, mind a piacnak történelmi gyökerei voltak,
- ahol az erkölcsöket a puritanizmus jellemezte,
- ahol az oktatásnak történelmi gyökerei voltak,
- ahol a társadalom vertikális mobilitása legalább a korábbi igényekhez igazodott.

A jelenkori fejlett társadalom kialakulása némileg bővítette a fejlődésre alkalmas népek és országok körét. A szolgáltató társadalom már nem csak és nem annyira a puritán, mint inkább az individualista erkölcsöket részesítette komparatív előnyben. Ez a bővülés azonban az emberiség egészen belül csak a népesség viszonylag kis növekedését tette lehetővé.

A világ négyötöde továbbra is alkalmatlan maradt arra, hogy felzárkózzon. A belátható jövő egyetlen nagy reménye Kína lehet. A fejlődés akadályai ott is iszonyúan nagyok, és egészen mások, amire a nyugati politikai és gazdasági erők kényszeríteni igyekeznek. Szerencsére ezt nem voltak képesek elérni. **Kína sem a demokratizálódást, sem a piacosítást nem siette el.**

Mik Kína esetében a kedvező adottságok?

a. A kultúrája alapvetően puritán. A társadalmat minden szinten a szorgalom, a takarékosság, a tisztaság igénye jellemzi. Ennek jelentőségét akkor látjuk világosan, ha ezt a kínai erényt szembeállítjuk a kelet-európaiak elmaradásával ezen a területen.

b. A társadalom hatalmi elitje évezredek óta horizontálisan mobil. Ez a mobilitás a múltban nem jelentette azt, hogy a népből sokan felemelkedhettek, csak azt, hogy a kevés felemelkedése nem a származáson és nem a vagyonon alapult. Ezzel szemben a világ elmaradt felében még mindig a vérségi származás, a kasztrendszer uralkodik. Ha nem is az írott jogban, de a valóságban. E tekintetben Ázsia déli fele ezer évvel van elmaradva.

c. A tanulásnak sok ezer éves tradíciója van a nép minden rétegében. E tekintetben a kelet-ázsiai népek még a nyugat-európaiakhoz képes is kiemelkednek. Ezt a csodát már megérhettük Japán esetében, de tanúi vagyunk az egész térségben. Ezt bizonyítja, hogy az UNESCO közelmúltban végzett óriási méretű, a 13 éves korosztály reálismereteit vizsgáló felmérése szerint a négy távol-keleti ország, Japán, Dél-Korea, Tajvan és Hong Kong minden gazdag nyugati országot messze maga mögött hagyott.

d. Kínának van önbizalma, ezért képes elvállalni a nyugati világ rosszallását, politikai és gazdasági nyomását. Éppen az orosz példa tanúsítja, hogy a túlzott önbizalom sokkal kevesebb tragédia forrása, mint az indokoltnál is kevesebb. Azzal, hogy Oroszország meghajol a nyugati követelések előtt, az egész népet letargiába sodorja.

Mik Kína esetében a kedvezőtlen adottságok?

a. Az országnak a perifériák alacsony szintjéről kell felzárkóznia. A század közepén az életszínvonaluk még lényegesen alacsonyabb volt mint Indiáé, nem is beszélve a latin-amerikai országokban jellemzőről.

b. Az ország lakossága meghaladja a világ egész centrumát. Egy ekkora népességű ország számára nem járható az az exportorientáció, ami a tizednyi, illetve századnyi népességű távol-keleti ország sikerének kulcsa volt.

c. Hiányoznak a polgári és a demokratikus tradíciók. Ezek hiányával ért el példa nélküli sikereket Japán és a négy kis tigris. Ez a feltétel tehát a tapasztalatok szerint áthidalható, de csak úgy, hogy a gazdaság fejlődése mögött kulloghat a demokrácia kiteljesedése.

A jelenkori fejlett társadalomnak egyre nagyobb szüksége van a megfelelő erkölcsre, ugyanakkor az erkölcsi fokozatosan romlanak. A nem megfelelő erkölcsök nemcsak a fej-

lődés legnagyobb féke, hanem az ebből fakadó költségek is exponenciálisan nőnek. A megfelelő erkölcs a fejlődés, a felzárkózás alapja. A rossz erkölcs pedig elviselhetetlenül drága. Ma a társadalom deviáns jelenségei már többre kerülnek, mint a tudás fejlesztése és a tehetségek feltárása.

A modern társadalom számára három költség súlyának az állandó növekedését még sehol nem sikerült megállítani. Ezek:

1. Az erkölcsi romlásból fakadó veszteségek és kiadások.
2. Az egészségügy fejlődéséből fakadó kiadások.
3. A munkaképes kort túlélőkről való gondoskodás.

Ez a három feladat emésztí fel a nemzeti jövedelem harmadát, és a fejlődéssel hatványozottan egyre nagyobb hányadot igényel.

Most az erkölcsök leromlásának megállításával foglalkozunk.

A romlás oka kettős:

a. A társadalom tagjainak egyre nagyobb hányada olyan nagyvárosokban él, amelyekben az erkölcsök feletti társadalmi ellenőrzés lehetetlen.

(Ide kell betenni a falu és erkölcs kérdésében másutt leírtakat.)

b. Az erkölcstelen társadalmi viselkedés az egyén számára egyre nagyobb rövidtávú előnnyel jár.

Minél fejlettebb a társadalmi munkamegosztás, annál nagyobb előnnyel jár a szabályok megsértése. **A gyors meggazdagodás soha nem az erkölcsöket szigorúan betartók jutalma volt.** A vagyonért és a hatalomért való versengést mindig az erkölcsi szabályok felrúgása jellemezte. Az elmaradott és lényegében stagnáló társadalmakban nagyon szűk volt az a réteg, amelyik ebben az erkölcstelen viaskodásban részt vehetett. Gondoljunk az általunk viszonylag jól ismert nyugat-európai feudalizmusra: Abban csak egy nagyon szűk vérségi alapon szervezett földbirtokos osztály vehetett rész a vagyonért folytatott harcban. **Az urak soha nem válogattak az eszközökben, nem voltak erkölcsi skrupulusaik, de a lakosság óriási többsége e tekintetben sem rúghatott labdába. Ezek éltek a maguk szigorúan szabályozott erkölcsi világukat.**

A jelenkor fejlett társadalmi abban is minőségi változást jelentnek, hogy a lakosság igen széles rétege vesz részt a vagyonért, a nagyobb jövedelemért folytatott harcban.

a. Az óriássá nőtt vállalatok élete tele van olyan lépésekkel, amelyeket nem a felső vezető dönt el, hanem a fizetett, vagyoniilag nem érintett beosztottak. Ennek tipikus példája az áruk beszerzése, az alvállalkozói szerződések megkötése, termékek és szolgáltatások értékesítése. Minden ilyen döntés értéke az illetékes tisztviselő legális jövedelméhez képest óriási. Csak idő kérdése, amikor az érintett felek egymástól jutalékot kérnek, illetve illegális pénzt követlenek. Jellemző módon az ilyen korrupció annál nagyobb, minél elmaradottabb az egyik fél, és minél gyengébbek az örökölt erkölcsök. Latin-Amerikában, Európa keleti felén, az arab országokban, Afrikában szinte mozgásképtelenné válik az a nagyvállalat, amelyik nem akar részt venni a korrupcióban. E tekintetben az erkölcsi normák szigorú betartásával még a legfejlettebb és legerkölcsebb országok sem dicsekedhetnek.

b. A társadalmi juttatások jelentik egy széles réteg számára a fő jövedelmi forrást. Ezért aztán ennek a közvetlenül munkával meg nem szolgált jövedelemnek a megszerzésében egyre inkább háttérbe szorul az önmérséklet, az erkölcsi normák szerinti igény. Jellemző példa erre

egyrészt a vállalati szektorban a dotációkkal való csalások, másrészt a munkanélküli segéllyel való visszaélés szinte általánossá válása.

c. Az adók váltak mind a vállalatok, mind az egyének legsúlyosabb kiadásaivá. Ebből fakad, hogy a jövedelemnövelés legkézenfekvőbb eszköze az állam becsapása, az adócsalás. A modern állam tehetetlen az adócsalókkal szemben. A tehetetlenség két okból táplálkozik:

1. Az elvonási szabályok olyan bonyolultak, hogy azok között mindig meg lehet találni a kiskapukat. Ma mind az állampolgároknak, mind a vállalkozásoknak nincs nagyobb gondja, mint az elvonási kötelezettségek minimalizálása. Ezt a harcot rosszul fizetett állami tisztviselők vívják a társadalom egészével. Olyan ez, mint a bűnüldözésben, amikor a rosszul fizetett rendőrökkel akarják legyőzni a sokszorta jövedelmezőbb bűnözést.

2. Az elvonások kijátszásában mindkét elkövető fél érdekelt, hiszen osztoznak az eredményen. Ezzel szemben a leleplezők számára legfeljebb az erkölcsi siker élménye marad. Esetükben is egyre általánosabb az érintettekkel való összejátszás. Aki milliókat nyer azon, hogy adót csal, szívesen fizet százezreket annak, aki ezt elnézi, akinek ezek a százazrek csillogászati összegek a fizetéséhez viszonyítva.

Csak néhány egyszerű példát illusztrációként:

Ha valakinek zseniális zenei érzéke és hangja van, ebből dollármilliók csak akkor születnek, ha ez a képesség óriási piacot talál. Száz évvel ezelőtt az ilyen tudás ritkán derült ki, csak a falun belül értékelték a mulatozások alkalmával, de anyagi előny ebből nem származott. Ma az ilyen képesség a nagy tőkénél is nagyobb jövedelmet hozhat.

Az, akinek zseniálisan jók a reflexei, a labdaérzéke, korábban ennek semmi hasznát nem vette, ma, mint sportember, dollármilliókat kereshet vele.

Az, akinek nagyon jó a formaérzéke, csak a jelenkor fejlett társadalmában lehet a legjobban kereső elit tagja.

Korábban a zseniális matematikai tudás legfeljebb az esetek egy ezrelékében derült ki, híres csak a halála után lehetett, ma pénz és hírnév övezi.

A civilizációk összezsapása

A könyv jelentősége

Huntington könyve nemcsak nagyon gyorsan jelent meg a magyar piacon, de műfajában óriási sikere lett. Nem véletlen, hogy Korten ugyancsak a fennálló társadalmi viszonyokat bíráló könyve után ez a második azok sorában, amely felkelti a magyar értelmiség érdeklődését is. E két könyv sikere bizonyítja, hogy a túlzott liberalizmus és a Nyugat agresszív magatartásával szembeni külső és belső ellenállás egyaránt növekszik.

Amennyire természetes, hogy a világ elmaradott és más kultúrát képviselő része rádöbben arra, hogy a nyakába rakott liberalizmus és amerikai civilizáció sok tekintetben érdekei ellen munkálkodik, annyira meglepő, hogy ez a felismerés még a Nyugat mag-államában, az Egyesült Államokban is visszhangra talál. Ez azért örömhír, mert napjainkban a Nyugat erői annyira túlsúlyosak, hogy az ellene való lázadás csak kívülről, az elmaradottak, a más civilizációk részéről aligha járhat sikerrel. A világ egészére rákényszerített, csak a Nyugat legfejlettebb társadalmi számára kedvező, az emberiség négyötöde számára azonban tragikus következményekkel jár a túlzott liberalizálás és erőszakos nyugatosítás. Ez ellen természetes önvédelem és erkölcsi kötelesség a fellépés azok részéről, akik a világ sorsának alakításában

másodlagos, vagy akár látszólag elhanyagolható jelentőségű szerepet játszanak. Nem ennyire elvárható, hogy azok is szóljanak a Nyugati befolyás túlzásai ellen, akik ennek pillanatnyilag a haszonélvezői.

Nem tartozom azok közé, akik a nyugati befolyást eleve és egészében negatívnak, vagy akárcsak elkerülhetőnek tartanám. Az, hogy a világ ebben a században nagyobbat lépett előre, mint előtte ezer év alatt, a Nyugat befolyásának köszönhető. Az emberiség ma pár száz évvel hátrább volna, ha jó ötszáz éve nem a nyugati kultúra vitte volna előre. Ennek ellenére ma már nyilvánvaló, hogy a Nyugat pozitív befolyására sem igaz minden mértéken túl, hogy minél több, annál jobb.

A Nyugat rövidtávú érdekei számára óriási komparatív előnyt, a gyarmatrendszerénél sokkal kényelmesebb és ugyanakkor hatékonyabb kizsákmányolást jelent a világ négyötödének túlzott liberalizálása és a nyugati civilizáció szolgai másoltatása. Ez az előny azonban a fejlettek számára is csak rövidtávú, mert végső soron a Nyugat gazdag népeinek a sorsa sem választható el az emberiség egészének sorsától. Hiába jelent ma nagy komparatív előnyt a fejlettek számára a világgazdaság erőltetett ütemű liberalizálása, a világ egészében a nyugati kultúra erőszakos terjesztése, ha az végső soron sok tekintetben tönkreteszi az emberiség nagy többségét. Hosszú távon ebből az előnyöket ma habzsoló ötöd számára is tragédia következik. Olyan ez, mint az előző századokban a proletárok és a gyarmatok erőszakos kizsákmányolása volt.

Látszólag a nagyon olcsó munkabér növelte az érintett országban a profitot, hosszú távon mégis aláasta a gazdaság fejlődését. Ahol a munkások tömegei nyomorban éltek, képzésük, társadalmi felemelkedésük nem volt biztosított, a tudomány és technika eredményeit nem lehetett gyorsan bevezetni, és nem lehetett hatékonyan alkalmazni. Ha utólag megnézzük, **azok az országok vitték többre, amelyekben kevésbé volt türelmetlen a kizsákmányolás.** Ezt a liberális közgazdászok ma sem képesek figyelembe venni, az olcsóbb bérekben csak a kedvezőbb költségvetési egyensúlyt és a nagyobb profitot, azaz több fejlesztési forrást látják. A magasabb bérekért síkraszálló szakszervezetekben ellenséget látnak. Ezzel szemben **nem találunk példát arra, hogy a gyenge, a kormánynak engedelmes szakszervezetek mellett valamely ország átlag feletti eredményt ért volna el.** Sokkal inkább beigazolódott ennek az ellenkezője: **csak azok az országok értek el átlag feletti eredményt, ahol a dolgozók jövedelme viszonylag magas, a vállalkozóké viszonylag alacsony volt, vagyis ahol viszonylag nivelláltak voltak a jövedelemarányok.**

A gyarmattartók rövidtávon óriási hasznót húztak abból, hogy a gyarmataikat kizsákmányolhatták. Mára azonban kiderült, hogy a nyugati népek jelenlegi fejlettségi színvonala fordítva arányos azzal, mennyit voltak képesek a megelőző kétszáz év alatt maguknak kisajátítani a gyarmatok kizsákmányolásából.

Csak néhány példát:

a. A jelenlegi abszolút superhatalom, az Egyesült Államok nem volt gyarmattartó. Ezt a státuszát a jelen század közepére úgy érte el, hogy döntően belső forrásaira támaszkodott. Csak az utóbbi negyedszázad során, elért hallatlan fölénytől megrészegülve vált a gyengébbek kizsákmányolójává. Minden bizonnyal ez lesz a veszte.

b. Európa leggazdagabb népei, a svájciak, a dánok, a skandinávok, ugyancsak nem voltak gyarmattartók. Még kevésbé mondható el ez az utóbbi évtizedek legsikeresebb népeiről, a finnekről, az izlandiakról, az írekről és a tiroliakról. Többségüknek még független államuk sem volt.

c. Ma Európa viszonylagos beteg embere, azaz a relatív lemaradó Anglia századokon keresztül több gyarmattal rendelkezett, mint összes vetélytársai együttesen.

d. Az oroszok vesztét az okozta, hogy erőszakkal más népek feletti uralomra tettek szert.

e. A jelen század végére a legszomorúbb sors a szerbekre vár, akik számos balkáni néppel úgy alkothattak közös államot, hogy uralták őket.

Már ezekből az európai példákból is látható, hogy **a más kultúrájú, szegényebb népek feletti politikai és gazdasági uralkodás mindkét fél számára veszteséget jelent.** Tegyük hozzá: hosszú távon mindig a kizsákmányoló számára a nagyobbat.

Ezzel jutottunk el Huntington legfontosabb megállapításához: A civilizációk külső erővel sokkal nehezebben alakíthatók, mint azt a természeténél fogva rövidtávra optimalizáló politika elképzei. A világpolitikára és a gazdaságra erőltetett túlzott politikai és gazdasági liberalizálás ugyan rövidtávon óriási előnyt hoz a fejlettek számára, mindenekelőtt az Egyesült Államoknak, de hosszú távon ez is visszafelé sül majd el.

Civilizáció vagy kultúra?

Huntington civilizációról beszél, én inkább kultúráról. Ő is felveti e fogalom használatának vitathatóságát, és elismeri, hogy a német nyelvterületen szerencsésebb volna kultúrát mondani. A magyarban is.

A szóhasználatnál sokkal fontosabb volna tisztázni, hogy mit értünk alatta.

A magyarban a civilizáció lényegében a kultúra reálgazdaságban kialakult felépítményét jelenti, és civilizáció nem foglalja magában a humán kultúra területeit, többek között a vallást sem.

Melyek azok a karakterjegyek, amelyeket Huntingtonnál hiányolok?

a. Nagyon bölcsen a civilizációk harcával foglalkozik, mégis sokszor államokban gondolkodik. Az állam azonban nem civilizációs, még kevésbé kulturális, hanem politikai fogalom. Ezért logikai hibát követ el, amikor például a mag-állam jelentőségét hangsúlyozza. Sokkal helyesebb lett volna mag-népet mondani. Elég arra gondolnunk, hogy Európa történetében a németiség csak az utóbbi kétszáz évben jelentett többé-kevésbé államot, és csak Hitlernek sikerült pár évre maradéktalanul az összes németet közös államba vonnia. A németiség mégis a legnagyobb nyugat-európai nép szerepét játszotta. Ezért én inkább mag-kultúráról beszelnék, tehát Európában a germán, az angolszász, a latin, a skandináv kultúrát emlegetném az államok helyett. De ez már elvezet oda, hogy **mit értsünk kultúra fogalmán, és annak milyen szintjeit kellene megkülönböztetni?** De erről később.

b. Huntington vallásokról beszél, és nem azok erkölcsi tartalmáról. Nem maga a vallás a kultúra, hanem csupán annak az élet egyes területein való gyakorlati megvalósulása. A kultúrákon belül lehetnek különböző vallások, illetve azonos vallás mögött is élhetnek eltérő kultúrák.

A kereszténység is jelen van számos, egymástól nagyon eltérő kultúrában. Több kultúrában lehet jelen azonos vallás, és azonos kultúrában is megférhetnek eltérő vallások. A nyugat-európai kereszténység szinte kezdettől más, mint a kelet-európai. A nyugat-európai kultúrán belül közel ötszáz éve különböző keresztény egyházak élnek egymással párhuzamosan. A holland, a dél-olasz, a nigériai és a perui katolikusok vallása ugyanaz, de a kultúrájuk különbözőségéből fakadóan mégis nagyon eltérő a vallási gyakorlatuk. Nem kisebbek a hívek anyagi helyzetétől és képzettségétől függő különbségek sem. Ez abban is jelentkezik, hogy a közös vallás élése, erkölcsi előírásainak a gyakorlatban megvalósuló alkalmazási módja alapvetően különböző. **A közös valláson belül is kultúrától és a gazdasági fejlettségi szinttől függő jelentős minőségi különbségek vannak.**

A mohamedán vallás igen jelentős többséget élvez számos nagyon eltérő kultúrában. A szaúdi, az egyiptomi, a perzsa, a pakisztáni, a kazah, a Fülöp-szigeti és az indonéz egyaránt mohamedán, azonos a vallásuk, azt mégis nagyon eltérően élik meg, mert más-más kultúrához tartoznak.

A viszonylag kis létszámot érintő zsidó valláson belül is nagyon eltérő kultúrák vannak jelen. Más kultúrához tartoznak az észak-amerikai, az orosz és az abesszin zsidók. A mag-államuk mégis közös. Más kérdés az, hogy a közös állam és a közös vallás közös kultúrájuk kohója lehet-e?

Ugyanannak a vallásnak is más lehet az intenzitása mint vallásnak, és más mint viselkedési kultúrának. Latin-Amerikában és Lengyelországban viszonylag komolyan veszik a katolikus vallás szertartásait, előírásait, formai követelményeit, de kevésbé azoknak a mindennapi életben való betartását. Ezzel szemben a skandináv népek formai értelemben nem vallásosak, de mélyen megélik vallásuk erkölceit.

A civilizáció szó magyar jelentése nem tartalmaz sok kulturális karaktervonást, ami azonban mind a kulturális elkülönülés, mind a tárgyalt téma szempontjából fontos a következő:

Ilyenek például: a nyelv, a tudomány, az ősök tisztelete, a kollektívizmus, illetve individualizmus, a tudás megbecsülése, a takarékoság, a tisztaság, az idővel való gazdálkodás, a törvénytisztelet, továbbá (és csak nagyon közvetve) az éghajlat, a vízrendszer, a tengerekhez való hozzáférhetőség... Ezek közül egyesek a civilizáció fogalma alá is sorolhatók, de más részük karakterisztikusan kulturális vonás. Huntington azonban ezekről vagy említést sem tesz, vagy nem a jelentőségének megfelelően kezeli őket.

Néhány példát arra, hogy a kulturális és a földrajzi adottságok milyen fontosak:

a. Az éghajlat jelentőségét Huntington ugyan nem említi, de érinti akkor, amikor a dél és észak közötti elhatárolódásról beszél. Nem volna szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy **a mai világgazdaság négyötöde és a fejlettek csoportja kizárólag a mérsékelt égöv alatt található.** Ha van olyan kivétel, hogy a trópusokhoz viszonylag közel fejlett államot találunk, akkor annak semmi köze nincs azon térség jellemző kultúrájához. Ilyen kivétel Szingapúr és Izrael, mindkettő a mérsékelt térségből hozta azt, amivel a gazdagok sorába emelkedhetett.

b. Egészen más karakterű kultúra alakult ki a nagy folyók alföldi szakaszában, más a nagy sztyeppéken, más a tagolt tengeren, más a hegyekkel tagolt terepen. Ennek a szempontnak a figyelmen kívül hagyása mellett nem érthetjük meg a különböző kultúrák különféle szempontok alapján való osztályozását. Nem beszélhetnénk öntözéses és esős földművelő, pásztorkodó, kereskedő és vegyes mezőgazdasági profilú kultúrákról.

Az ókori magaskultúrák mindegyikének születése vagy nagy folyóra, vagy könnyen hajózható beltengerre épült. A kultúrákat és civilizációkat, a köztük való versenyt, egymásra való hatásukat a szállítási lehetőségek ismerete nélkül nem lehet megérteni.

c. A nyelvi közösséget nem is említi Huntington, holott sok esetben jelentős kulturális és civilizációs különbségek esetében is döntővé válhat a nyelv összekötő szerepe.

Kínát nemcsak óriási folyóinak vízrendszere, hanem a közös írás is összetartja. Csak ezzel magyarázható, hogy irdatlan méretei ellenére nemcsak politikai szervezete, de kultúrája is példa nélküli módon homogén.

Európában számos államot elsősorban a közös nyelv tart össze. Jellemző erre az olasz, és jellemző volt erre a cseh-szlovák, a horvát-szerb-szlovén közös államiság. Az a tény, hogy a közös nyelv nem bizonyul mindig elegendő összetartó erőnek, még nem jelenti, hogy nem

jelentős a szerepe. Egyes korokban, például a nemzeti államok alakulási idején a közös vallásnál nagyobb szervezőszerepet játszott a közös nyelv. Ugyanakkor a közös nyelv hiánya is jelentős akadályt jelenthet a közös államiság útjában az azonos, illetve rokon kultúrán belül.

e. A takarékoság az ipari forradalom után olyan fontos kulturális vonássá lett, ami feltétele a gyáripari technikák átvételének, magának az iparosodásnak. Nem véletlen, hogy a XX. század közepéig csak a takarékos kultúrájú népek váltak képessé a klasszikus iparosításra.

f. Az ősök tisztelete például igen fontos szerepet játszott a diaszpórák életének meghosszabbodásában. Ennek klasszikus példái: a kínai diaszpóra Délkelet-Ázsiában, a zsidó diaszpóra a Nyugati kultúrkörön belül.

g. A család jelentőségéről ugyan Huntington is említést tesz, de csak nagy általánosságban. Holott e tekintetben igen jelentős minőségi különbség van az egygenerációs, azaz a kiscsalád, és a több generációt magába foglaló nagycsalád között. **A kiscsalád az egyik kulcsa a nyugati és a japán kultúra jelenkori fölényének.**

A kultúrák tagolása

Mivel nem ismerem eléggé a többi nagy kultúra belső tagolását, e probléma vizsgálata során Európán belül maradok.

Huntington a nyugati civilizáció, az én fogalomhasználatom szerint a nyugati kultúra tagolását azzal oldja meg, hogy e kultúrkörön belül két vitathatatlan egység van: a nyugati keresztény és a keleti ortodox keresztény. Ennek határvonalát teljesen helyesen és egyértelműen húzza meg ott, ahol ez a határ már a Római Birodalom kettéosztásával, majd az X. században a nyugati és a keleti kereszténység különválásával megtörtént. Azóta ez a határ alig változott, illetve, amikor ezt a történelem során, legutóbb Jaltában meg akarták változtatni, keletről nyugatabbra tolni, az a fél évszázadot sem élte meg.

Huntington azonban logikai zavarba kerül akkor, amikor Európában nem beszél a külön mediterrán kultúráról. De megteszi az itt elmulasztott elhatárolást az amerikai kontinensen, amikor a latin-amerikai országokat mint külön kultúrát kezeli. Ebben sem marad azonban következetes, mert azért túlhangsúlyozza a szoros rokonságot. Az én álláspontom szerint **a mediterrán kultúra ma sem azonos a nyugat-európaival.** Ezt a szétválasztást meg kell tenni, nemcsak Amerikában, de Európában is.

Huntington problémája abból származik, hogy nála a civilizáció viszonylag homogén, azon belül már nincs további jelentős tagolódás. Ezt csak a dél- és az észak-kínai civilizáció esetében teszi meg, amikor az utóbbi szerepét a fejlődés szempontjából fontosabbnak tartja.

A helyes álláspont az volna, ha tudomásul vennénk azt a tényt, hogy **a kultúrák sem homogének, azon belül sok szempontból fontos különbségek lehetnek.** Számunkra a magkultúrán belüli tagolás az európai kultúra esetében különösen fontos. **A nyugati kultúra fölényének egyik magyarázata éppen a színessége.**

Európában az első magaskultúra a Földközi-tenger szigetein, mindenekelőtt Krétán jelent meg. Ezt azonban viszonylag csak a későbbi görög-római kultúra elődjeként mi, európaiak tekinthetjük fontosnak, az emberiség fejlődése szempontjából csak epizód, aminek az egyiptomi kultúra eredményeinek továbbításában, a hajózás fejlődésében volt jelentősége.

Az első európai kultúra, aminek világtörténelmi jelentősége lett, a mediterrán, amit Huntington szerencsétlenül ókorinak nevez. **Az ókorban számos kultúra létezett egymással párhuzamosan, gyakorlatilag egymástól függetlenül.** Nem a maga idejében volt ez a kultúra jelentős, hiszen nem eredeti, hanem csak származékos kultúra, a kisázsiaiak és az egyiptominak volt beltengeri változata.

A mediterrán, azaz a görög-római kultúrát polisz-kultúrának nevezem, mert a lényeg szerint városi kultúra volt, szinte csak a városokra épült. A görögök esetében még a politikai szervezete is a városállam volt. E városállamok együttesét rómaiak emelték világbirodalom-má. **A Római Birodalom azonban multikulturális szervezet volt.** Miből is állt?

A mediterrán, azaz európai politikai és katonai magból és észak-afrikai, szíriai, anatóliai gazdasági alapokból. A Római Birodalom magja, Itália és főleg maga Róma kezdettől fogva a más kultúrákból való élelmiszerellátásra épült, nem volt önellátó. Ebben is egyedülálló volt a kultúrák történetében. A mediterrán, azaz polisz-kultúra alapját jelentő városi lakosság már az időszámítás előtti században észak-afrikai, egyiptomi, szíriai gabonára, iparra és bányászatra épült.

A Római Birodalom tehát kezdettől fogva két kultúrára épült. Az alapvetően katonai erényű és kiváló szervezőképességű itáliaira, még inkább magára Rómára, valamint a nála gazdasági téren fejlettebb egyiptomi, szíriai és észak-afrikai elődeinek mezőgazdaságára és iparára. Ezt a tényt Huntingtonnak azért kellett volna bizonyítania, mert a birodalom kettészakadása, majd bukása éppen abból fakadt, amit Huntington is eleve lehetetlennek tart: **két kultúrát akart államként egyesíteni.** Amennyire ez a tény az első század nagy római politikusai és a későbbi császárok előtt nyilvánvaló volt, ezt a történelemtudomány mindmáig nem igazán veszi figyelembe. Huntington számára ez lehetne az első olyan nagy világtörténelmi jelentőségű esemény, ami azt bizonyította, hogy **a kultúrákat nem lehet politikai vagy ideológiai eszközökkel összemosni, homogenizálni.**

Azt is hangsúlyozni kell, hogy **a Római Birodalmon belül vidéken, főleg az Alpoktól északra az erdei pásztorkultúra élt tovább.** Az a tény, hogy ez a pásztorkultúra nem volt magaskultúra, nem jelenti azt, hogy Európa kulturális fejlődése szempontjából elhanyagolható lenne. Sőt ennek léte nélkül nem érthető meg a nyugat-európai puritán kultúra mássága a mediterrán elődjével szemben.

A Római Birodalom politikai szervezőképessége és katonai fölénye alapján lényegében három kultúrát akart birodalomná szervezni.

1. A görög-római mediterrán polisz-kultúrát.
2. A valóban ókori kis-ázsiai kultúrát.
3. A nyugat-európai pásztorkultúrát.

Ebből az első volt a hatalom, azaz a jelen, a második a gazdaság, azaz a múlt, a harmadik pedig a jövő.

Nem kevésbé kellene hangsúlyozni, hogy a mediterrán kultúrát jóval megelőző időben Európa keleti sztyeppéjén már jelen volt a Közép-Ázsiából odavándorolt nomád állattenyésztő kultúra is, melynek eredete az első magaskultúrákéval azonos időre vezethető vissza.

Milyen is volt időszámításunk kezdetén Európa kulturális tagoltsága?

1. A Lyon-Milánó-Athén vonaltól délre egészen Észak-Afrikai pereméig a mediterrán, azaz polisz-kultúra uralkodott.
2. Az előbbtől északra erdei, a fejlődésben még hátrébb álló erdei pásztorkultúra volt jellemző.
3. A kelet-európai sztyeppén pedig az ősi pásztorkultúra élt tovább.

Ezt követően hogyan alakult át Európa kulturális térképe?

1. A mediterrán kultúra mai formája összezsugorodott egészen a Madrid-Róma-Athén vonal alá. Ugyanakkor a XVI. század után ez a kultúra hódította meg az egész Latin-Amerikát. Azaz a területének és népességének óriási többsége ma már Európán kívül van.

2. Az erdei pásztorok kultúrája. Ez a kultúra sok erdővidéken egymástól függetlenül megjelent. Nyugat-Európában erre épültek rá a mediterrán kultúra vívmányai és ez lett a nyugat-európai kereszténység hordozója, majd ez emelkedett az újkorban a többi kultúra fölé, és hatása az összes többi kultúrára is kiterjedt. Súlyának nagyobbik és dinamikusabb fele a XX. században Észak-Amerikába települt át.

3. A hajdani sztyeppekultúra ma az ortodox-keresztény kelet-európai és a közép-ázsiai kultúra formájában él tovább.

4. Sok tekintetben külön kulturális színként említem meg azt a **Közép-Európát** is, ami részben a nyugati és a mediterrán, részben a nyugat-európai és mediterrán kultúra között húzódik. Tehát a nálunk emlegetett közép-európaiság mellett egy másik is jelen van, amely az Alpok két oldalán helyezkedik el. Ezek két kultúrának az örökösei, de egyikkel sem azonosak.

5. Külön szint jelent a **Balkán**, ami minden tekintetben három kultúra keveréke.

Ha európai kultúráról beszélünk, akkor annak a mai mag-kultúrája a nyugat-európai, aminek az alapja a térség erdei pásztorkultúrája volt. Világra szóló sikerét azonban hozományának, annak a mediterrán kultúrának köszönheti, ami maga sem volt erdei kultúra, hanem az öntözéses kultúrának, az egyiptominak és a mezopotámiaiainak közvetlen és közvetett örököse.

Meg kell jegyezni, hogy a történelem csak két eredeti magaskultúrát ismer:

1. Az öntözéses gazdálkodást folytató kultúrát.

2. A nomád pásztorkodást folytató kultúrát.

Az öntözéses gyermekének tekinthető a mediterrán kultúra, annak a gyermekei:

a. A nyugat-európai, ami az erdei pásztorkultúrára épült.

b. A kelet-európai, ami a sztyeppei nomád kultúrára épült. Ezt nevezi Huntington ortodoxiának.

A nyugat-európai, mai nevén nyugati kultúra két szülőtől származik: a mediterrántól és a nyugat-európai erdei pásztorkultúrától. Aki e kettős örökséget szem elől téveszti, nem értheti meg e kultúra sajátos karakterét, gyökereit.

A kelet-európai kultúra is kettős eredetű: a mediterrántól megfertőzött sztyeppei pásztorkultúrából származik. Abból, hogy a nyugati és az ortodox kultúrának egyrészt közös, másrészt eltérő az eredete, következik rokonsága és különbsége is. A rokonság azzal magyarázható, hogy az egyik szülőjük közös, a különbségük pedig abból, hogy a másik szülőjük alapvetően eltérő volt.

Hogy miért volt alapvetően különböző a nyugat-európai és a kelet-európai pásztorok kultúrája, számos még fel nem tárt okra vezethető vissza. Ezek közül néhányra rá kívánok utalni.

a. Az erdei pásztorok a mérsékelt és tagolt Nyugat-Európában nem voltak nomádok, állataik állandó lakóhelyük környékén legeltek. Ezzel szemben a kelet-európai sztyeppe pásztorai óriási területen bolyongtak állataikkal, ezért sátorlakók voltak. Csak megjegyzem, hogy Ázsiában a hegyes tájakon számos olyan pásztorkultúra is volt, amelyiknek állandó téli és nyári szállása volt. Ezek kultúrája átmenet volt a nyugat-európai erdei pásztoroké és a sztyeppei pásztoroké között. Ezek nem ide-oda vándoroltak, hanem két, viszonylag állandó telephely között ingáztak.

b. A sokkal mérsékeltebb éghajlat következtében a nyugati erdei pásztorok kiegészítésképpen már korán, szinte a földművelés megjelenésével egy időben viszonylag jelentősebb földművelést is folytattak, szemben a kelet-európai sztyeppe-pásztorokkal, akik csak állatot tenyésztettek. A nyugat-európai erdei pásztorok számára a szántó-vető földművelésre való áttérés ezért nem is jelentett akkora változást. Mi magyarok vagyunk az egyetlen, a nyugati földművelő kultúrához csatlakozott pusztai pásztornép. Másként kifejezve: rajtunk kívül nem vált egyértelműen földművelővé és nyugati kereszténnyé egyetlen más pusztai pásztornép sem. Ezt az örökségünket máig őrizzük karaktervonásainkban.

c. A nyugat-európai erdei pásztorok kultúrájában jelentős súllyal volt jelen a tengerjárás, a tengeri halászat is. Ebből a szempontból elég, ha arra gondolunk, hogy a Nyugat történelmében milyen fontos szerepet játszottak a vikingek, majd ötszáz évvel később az óceánok meghódítása során a tengerhez szokott népek ez irányú tapasztalatai. Ennek a tengerjáró múltnak köszönhető, hogy a mediterrán kultúra tengerhajózási tapasztalatai az Atlanti-óceán partján élő népek által olyan könnyen átvehetők voltak.

d. A nyugati kultúrával párhuzamosan a közelségében, tehát a hatása alatt a mediterrán kultúra is tovább élt. Létezése nemcsak a nyugati kultúra születésénél játszott alapvető szerepet, hanem azóta is hat.

A görög filozófiát és az arab matematikát a Nyugat e térségen keresztül, ráadásul arab közvetítéssel kapta a Nyugat.

A nagy szellemi forradalom, a reneszánsz is innen jött. De a művészetekben és a tudományokban később is sokat kapott a Nyugat.

Az óceánok meghódítása is jórészt a mediterrán térség kultúrájának köszönhető.

Csupán Európa kultúrájának története is rávilágít arra, amit Huntington nem említ: **kezdetben sok kultúra létezett, ezek aztán az idők folyamán, a fejlődés következtében integrálódtak.** Az eltérő kultúrákat integráló erők között szerepelt a közlekedés, a szállítás fejlődése, az írásbeliség, a közvetítő nyelvek megjelenése...

Ezzel kapcsolatban kell megjegyezni, hogy Huntington könyve a kultúrák meghódításának, alakításának mai nehézségeit okosan és szellemesen mutatja be, de **megkerüli azt, hogy a kultúrák óriási többsége mégis elpusztult.**

Az viszont igaz, hogy a nagy tömegek magaskultúrái sokkal ellenállóbbak annál, mint amit a Nyugat, napjainkban az Egyesült Államok róluk feltételez. De választ kellene adni arra a kérdésre is, amit a kultúrák történelme vet fel: Miért pusztult el a kultúrák többsége?

Igaz, hogy ez a kérdés az eurázsiai nagy kultúrákra vonatkoztatva egyelőre nem aktuális, de sokra annál inkább. E kérdés megválaszolása nélkül például nem lehet Afrika, Közép-Ázsia jövőjéről beszélni.

Amennyire igaza van Huntingtonnak abban, hogy nem okos dolog az, ha az egyik kultúra erőszakot alkalmaz a másikkal szemben, annyira **veszélyes lehet azt a hiedelmet kelteni, hogy a gazdasági, kulturális és fegyveres erőszak a kisebb kultúrákról hatástalanul pereg le.**

Az eddigiekből fakad, hogy Huntingtonnál a kultúrák találkozásának, e találkozások módszereinek vizsgálata során csak annyit foglalkozik a múlttal, amennyire szükségét érzi annak, hogy a mára vonatkozó feltételezéseit igazolja. Én sem azért értek vele egyet, mert meggyőzően bizonyít, hanem azért, mert ettől függetlenül hasonló volt a véleményem.

Mindig veszélyes, ha valaki többet jósol a várható jövőről, mint amennyit az előzményekkel, az azokat alakító okokkal. Ebből a szempontból Huntington nem elég óvatos.

A kultúrák és az idő

A történésznek is figyelembe kellene vennie, hogy az utolsó ezer évben **az idő egyre jobban felgyorsul**. Az ipari forradalmaktól a jelen század elejéig több társadalmi változás történt, mint előtte ötezer év alatt. Ezek a változások az ipari forradalomtól a XX. század közepéig elsősorban a nyugati kultúrát, azaz az emberiség tizedét érintették, viszonylag kevésbé hatottak a többire. A jelen században pedig a világ négyötödén sokkal több minden és szinte minden a kultúrát érintően változott, több mint az előző évezredek során összesen. A gyorsulás olyan fergeteges, hogy az utóbbi húsz évben ismét sokkal nagyobb változások álltak be, mint előtte a már rendkívül gyorsan változó száz év alatt.

A jelen téma szempontjából nemcsak az egységnyi idő alatt történt változások mennyiségét kell figyelembe venni, hanem még inkább a kultúrák közötti ismeretcsere is. A jelen századig a kultúrák közötti ismeretcsere nagyon kicsi volt, lényegében csak néhány egyedi, de később fontossá vált átvétel volt említésre méltó, ma viszont egyetlen óra alatt sokkal több ismeret áramlik a kultúrák között, mint előtte ezer év alatt. **Korábban a kultúrák gyakorlatilag nem is igen tudtak egymásról. Ebből fakadt, hogy ritka volt a kölcsönhatás, a súrlódás, ma ez folyamatos és feltartóztathatatlan.**

Számos kultúra úgy jött létre, úgy virágzott és halt el, hogy a más kultúrákkal való érintkezése ma sem tárható fel. Ha kivételesen elő is fordult, hogy egy kultúra átvett valamit a másiktól, azt könnyen meg tudta emésztetni. **Ma a nyugati kultúra ismerete, információja, hatása olyan tömegben özönlik más kultúrákba, hogy ott csak azok passzív használatáról, nem pedig a megemésztéséről beszélhetünk.**

Ezt a fergeteges gyorsulást azért kell figyelembe venni, mert ez teszi lehetetlenné, hogy a kultúrák alakulásának feltételezett életperiódusait el tudjuk határolni. Megengedhetetlen feltételezni, hogy ami korábban évezredek, évszázadok alatt történt, az most is annyit fog igénybe venni. Ebből a szempontból tipikus az, amit Huntington elkövet:

Már több évezredes előzménye van annak, hogy a kultúrák életét a biológiában általános szabályok szerint fel lehessen osztani fiatalságra, nagykorúvá válásra, érett korra, előregedésre és végül elhalásra. Elsősorban azért, mert e periodizálás egyáltalán nem bizonyítható, másodsorban egy-egy periódus ideje nagyon eltérő lehet, harmadsorban a változások elképesztően felgyorsultak. **Ami korábban évszázadokat vett igénybe, ma egy generáció korát sem igényli.**

A kultúrák életének felosztásában a biológia példánál maradva:

a. Az is biológiai párhuzam, hogy a kultúrák óriási többsége fiatalon elhull.

b. A nagykorúvá válásuk életkorukhoz képes nagyon rövid. A születésüket nyomon követhetően a kultúrák nagyon rövid idő alatt elérnek egy fejlettségi szintet, azon azután önerőből tovább emelkedni nem tudnak. Gondoljunk az egyiptomi kultúrára, ami maximum pár száz év alatt készen állt, és aztán önerőből öt évezreden keresztül stagnált. Ami változás az utóbbi századokban történt, azt a kívülről kapott információk, beavatkozások okozták.

c. Arra sem ismerünk példát, hogy egy kultúra előregedése következtében halt volna el. Minden kultúra halála, vagy akárcsak válsága is, nem belső okokra, hanem külső hatásra vezethető vissza. Egyáltalán nem indokolható a biológia törvényei alapján, legfeljebb a természetes szelekcióval, aminek nincsenek időszakai, belső okai. Ha elpusztult egy kultúra, azt egy másik pusztította el, olyan hatása alá került, amelyik dinamikusabbnak, életrevalóbbnak bizonyult.

A mediterrán kultúra nem öregedett el, csupán nem volt a keletről behozott betegségek ellen védekező képessége, másrészt kevésbé dinamikusnak bizonyult, mint a friss és fiatal nyugat-

európai szomszédja. E kultúra máig is él, sőt a népességét tekintve állja a nyugatival való versenyt. Európában ugyan egyre szűkebb térre szorítja a sokkal dinamikusabb nyugati szomszédja, de meghódította egész Latin-Amerikát. A szomszédsági hatás egyetlen más kultúránál sem volt olyan jelentős, mint ennél. Nemcsak szoros rokona, egyik szülője a nyugatinak, hanem kezdettől fogva páratlanul szoros a kapcsolat közöttük.

A két amerikai kultúra nem azért pusztult el, mert öreg volt, hanem azért, mert életképtelennek bizonyult a nagyon erőteljes nyugati civilizációval és kultúrával való egymás mellett élésre.

Az utóbbi pár száz évben pusztuló, vagy legalábbis azzal veszélyeztetett kultúrákat sem a saját öregségük veszélyezteti, hanem a fergeteges túlerőben lévő Nyugat.

A kultúrák közötti harc vizsgálójának hangsúlyozni kellene, hogy nem minden kultúra között van egyforma kapcsolat. Korábban a kultúrák többsége nem is érintkezett egymással. Számos, és a történelem alakulása szempontjából fontos kultúra viszont a szomszédság révén a másikkal folyamatosan érintkezett, hatottak egymásra. Mindezt az európai és kisázsiai kultúrák fejlődése kapcsán kellene vizsgálni. Ezért nem annyira általában kell beszélni a kultúrák közötti kölcsönhatásokról, hanem csak azokról, amelyek a nyugati kultúrához kapcsolódtak. Ez a kör csak az utóbbi századokban kezdett bővülni, és a kultúrák összessége **csak a jelenkorra vált a világ számára egygyé.**

A Nyugat részéről még a jelenkorban sem egyforma intenzitású hatás éri a különböző kultúrákat.

A nyugati hatás fogadása a legkorábban és a legerősebben a mediterrán kultúrában van. Ennek a közös eredet és a szinte példátlan közelség az oka. Ma a Nyugat sorsa nagyban függ attól, hogyan lesz képes magához adaptálni a mediterrán kultúrát. Egyelőre nem sok sikert ígérnek a tények.

Ugyancsak születéskori szoros rokonság és a közvetlen szomszédság köti össze a nyugati és az ortodox kultúrát. Az adaptáció ez esetben is nagyon keserves.

Ma a nyugati kultúra hatása az annak fogadására leginkább alkalmas konfuciánus kultúra felé a legintenzívebb. Azon belül is először Japán és a kis tigrisek emésztették meg, azaz formálták a saját igényeikhez, aztán ma már az egész kultúrkör emésztzi. Ebben az az izgalmas kérdés, hogy miért ez a semmiben sem rokon kultúra bizonyult a közeli rokon mediterránnál és ortodoxnál is alkalmasabbnak az adaptációra.

Az összes többi kultúra esetében kiábrándítóak az eredmények. Ezekben az életkor, az életkörülmények ugyan javultak, de a kultúra szervessége rettenetesen leromlott. A viszonylagos gazdasági lemaradás pedig katasztrofális méreteket ölt.

Itt jutunk el a jelenkor történelemtanításának alapvető hibájához: a társadalomtudományok az emberiséget nem mint komplex szerves egységet vizsgálják, hanem mint önálló életüket alakítani képes egységeket, államokat, legfeljebb a kultúrák sokaságát fogják fel. Ez ugyan soha nem volt teljesen igaz, de el lehetett fogadni.

Minden államnak, minden népnek megírták a saját történetét, aminek alakulását rosszabb esetben a hatalom első számú birokosának döntéseivel, majd a jelen felé közeledve egyre inkább a belső társadalmi összefüggésekkel magyarázzák. **A történelem előbb az uralkodók szubjektív akarata, aztán a nemzetek viselkedésére korlátozódott. Csak a legújabb történelemtudomány kezdi felismerni és feltárni azokat a külső tényezőket, amelyek nemcsak a királyok döntéseit, hanem még inkább a nemzetek is sorsát determinálták.**

Visszatérve a biológiai párhuzamra: a történelemtudomány sokáig olyan volt, mintha a biológia egy állatfaj történetét, vagy a közösségben élő csoportját a vezető egyed viselkedése alapján akarta volna megmagyarázni. Aztán rájöttek arra, hogy az egész fajt kellene vizsgálni. Később az derült ki, hogy a többi faj sorsának alakulása a vizsgált fajra is alapvetően hatott. A többi faj sorsát pedig eldöntheti a teljes bioszférájában beálló változás. Azt pedig az éghajlati változás okozza, aminek már csillagászati, azaz Földünkön kívüli okai is vannak. Sok tekintetben a történelmet még ma is a hasonlat első lépcsőjének megfelelő szinten tanítják.

Amennyire helyes rámutatni arra, hogy a kultúra olyan társadalmi jelenség, amivel óvatosan kell bánni, mert lehet akár nagyon törékeny, akár sokkal ellenállóbb annál, mint amit a beavatkozók képzelnek. A törékeny kultúrák, ismét biológiai hasonlattal élve, bomlásukkal az egész környezet egészségét veszélyeztetik. A kultúrák folyamatos átalakulását ugyan nem lehet és nem is szabad megakadályozni, de arra vigyázni kell, hogy a külső hatás erősítsen, és ne pusztulással járjon.

Visszatérve a rettenetesen sűrűsödő időre: a jelenkorban az évtizedek sokkal nagyobb változások mérföldkövei lehetnek, mint nagyon régen a tízezer évek, az ipari forradalom előtt az ezer évek, azóta a jelen századig az évszázadok.

Mi a fontos esemény?

Huntington jellemző hibája, hogy a jelenkor adatözöne elborítja a lényegét. Elismerve, hogy nagyon nehéz a milliónyi adat között megtalálni a nagyon kevés fontosat, de annál inkább vigyázni kellene a szelekcióra. Az idézett források tizede sem üti meg a téma szempontjából való idézés indokoltságát. Különösen veszélyes az, ha azokat tartjuk a jövő és a probléma szempontjából fontosnak, amelyeket a sajtó sokszor szerepeltetett. A jelen századból legfeljebb fél tucat olyan ember lesz, akinek a nevét a kultúrák közötti viszony alakulása szempontjából meg fogja őrizni a történelem. **Soha nem a szereplők a fontosak, hanem a számukra felkínált szerepek, és még inkább az azokat megfogalmazó okok szövevénye.**

Minél demokratikusabb és gazdagabb egy társadalom, minél műveltebbek annak a tagjai, annál kevésbé játszanak abban szerepet az egyének, különösen pedig a hatalmasok. Az ilyen társadalmakban és kultúrákban szinte minden lent dől el. A nagy és tartós történelmi sikerek mögött mindig a nép egésze áll. A nagy és látványos történelmi egyéniségek ugyan látszólag változtatnak a történelmi tendenciákon, de az általuk okozott változások után, ha azok nem feleltek meg az objektív tendenciáknak, gyorsan korrigálódik, visszaáll a történelmi tendencia. Ez a visszaállítás azonban mindig veszteséggel jár. Tehát annál jobb, minél kevesebbet és minél kevésbé durván avatkozik bele a hatalom a történelmi tendenciákba, hagyja, csak segíti érvényesülni azokat.

Minél fejlettebb egy kultúra, annak gazdasága, annál inkább másodlagossá válik abban a politikusok szerepe.

Abban az értelemben igaza van Fukujámának, hogy a történelem végéhez közeledik, ha a történelmet romantikus értelemben értjük, vagyis tendenciák szempontjából a történelmi személyek szerepe jelentőségét veszti. **A történelemben a politikának, a politikai hatalomnak a szerepe a kulturális és gazdasági fejlődés függvényében olvadóban van.** Gyors fejlődés következtében ez az olvadás rohamossá vált.

Nézzük meg néhány példát:

a. A jelen század két legjelentősebb egyénisége Lenin és Mao volt. Erre nem istenített képességük tette őket alkalmassá, hanem elmaradott társadalmi környezetük. Ők olyan viszonyok között kerülhettek két nagy kultúrahordozó nép élére, amikor ott a rég idejétmúlt viszo-

nyokat kellett összetörni. Ehhez pedig karizmatikus egyéniségre volt szükség. Nem véletlen, hogy a történelem tanulsága: **a megérett változásokra minden társadalom teljhatalmú diktátorokat keres.**

Kimondhatjuk a történelmi változások egyik alaptörvényét: amikor egy társadalomban megérnek a változások belső feltételei, akkor azok demokratikus eszközökkel, okosan, erőszak nélkül megvalósulnak. Ha azonban egy társadalom nagyon elmarad az idő által támasztott követelmények mögött, akkor a változások megvalósulásához nagy egyéniségek isteni hatalmára és durva erőszakra van szükség.

b. Vessük össze az előbbi két történelmi személyiséggel a nyugati demokráciák nagyjait: Churchillt, Rooseveltet, De Gaulle-t, Adenauert. Az ő történelmi szerepüket is elmosta az idő. Nélkülük sem nagyon másként alakult volna az angolok, az amerikaiak, a franciák és a németek sorsa. Ezt jól bizonyítja azoknak a népeknek a példája, akiknek nem voltak ilyen történelmi nagyjaik.

Churchill történelmi nagysága, a háború megnyerése „ide, vagy oda”, az angolok elvesztették gyarmataikat, az első tengeri hatalomból a jelentéktelenségbe süllyedtek, és minden más nyugat-európai néphez viszonyítva lemaradnak.

Az Egyesült Államok és Kanada sorsa párhuzamosan alakult annak ellenére, hogy az utóbbinak nem voltak nagy vezetői.

A franciák és németek sorsának alakulásában sem mutatható ki két említett nagy politikusuk pozitív hatása, hiszen a szomszédos kisebb népek történelmi szerepvállalás nélkül, spontán folyamat eredményeként legalább annyira eljutottak.

Nyugat-Európa sikeres népei, a svájciak, a skandinávok, legutóbb pedig az írek, nem mutattak fel nagy egyéniségeket.

A legnagyobb sikert pedig azok érték el, akiknek lényegében nem is volt klasszikus értelemben vett nemzeti államuk, azaz politikai beleszólásuk. Például a tiroliak, a katalánok, a bajorok.

A valóban történelmi események között joggal említik az Öböl-háborút, mint a nyugati, elsősorban angolszász arrogancia és az arab világ megalázásának példáját. E háború negatív hatásával az Egyesült Államoknak és Angliának még generációk múlva is számolnia kell majd. Ez a megalázás azonban azóta is folytatódik, és egyre primitívebbé válik. De ez a ballépés nem előzmények nélkül történt. A nyugati hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok és Anglia az arab világgal való kapcsolatait nem a bölcsesség, hanem a rövidtávú gazdasági érdeki szerint vezérli. Annak érdekében, hogy biztosabban juthasson a térség olcsó olajához, a legreakciósabb, lényegében még feudális, sőt parazita államokat fegyverzi fel, mint méltó szövetségeseit, azokat támogatja supermodern fegyvereivel. Aligha vitatható, hogy ugyan nincs demokratikus arab állam, de ezek között azok a leginkább antidemokratikusak, a még mindig feudálisak és paraziták, amelyek az Egyesült Államok szövetségesei. A kulturális örökségéhez és anyagi körülményeihez képest Szaúd-Arábia, Kuvait és az Arab Emirátus ma sokkal elmaradottabb állam mint Irán, Szíria és Irak. A történelem fintora, hogy a nyugati világ élcsapatának szoros szövetségesei a legrosszabb államok. Bármennyire fasiszta diktatúra Irak, sokszorta inkább a nép állama, mint az előbb említett amerikai szövetségesek.

Huntington sem mondja ki nyersen, csak érezteti, hogy egy elmaradott kultúra megalázása olyan mérgeket, indulatokat kelt életre, amelyekkel szemben a modern technika eszközei nem elég hatékonyak.

Ha csak ennyit mondott volna Huntington, jelentős feladatot teljesített volna. De ennél lényegesen többre is vállalkozott. A fejlett világ gyakorlatáról mondott kritikát. **A nyugati kultúrára és fejlettségi színvonalra szabott liberalizmusról szóló kritikája nemcsak bátor, de meggyőző is.**

A kultúrák harca

Huntington nagyon helyesen mutat rá arra, hogy a nyugati magas-kultúra története azonnal egy másik kultúra elleni agresszióval kezdődött. **A keresztes háborúk ugyanis Nyugatnak az arab kultúra elleni háborúi sorában az elsők voltak.** Erről a történészeknek az eddiginél sokkal többet kellene mondaniuk.

Először vegyük sorra a nyugati és az iszlám kultúra összeadásait:

1. Nagy Sándor rövid, de dicső hadjáratokkal akarta elgörögösíteni az akkori antik világot, Perzsiát és Egyiptomot. Bármilyen rövid életű volt is uralma, hatása egészen a mohamedán terjeszkedésig nagyon erős volt, és azóta is tart.

2. Az ereje teljében lévő Római Birodalom meghódította, politikai és gazdasági tekintetben magához integrálta az élelmiszertermelésben és az iparban nála lényegesen fejlettebb Észak-Afrikát és Kis-Ázsiát. Ez lett a mediterrán városok lakosságát élelmező bázis. A katonai és általában szervezési téren erősebb mediterrán kultúra meghódította a későbbi mohamedán kultúra térségét, mindenekelőtt Észak-Afrikát, Egyiptomot és Szíriát, azaz akkor még két különböző kultúrát, a szírt és az egyiptomit. A politikai hatalom azonban nem vette tudomásul, hogy a gabonatermelésben az egyiptomi, a vallásban pedig a szír kultúra hatása magát a mediterrán poliszkultúrát fogja kiforgatni eredeti formájából.

A kultúrák történelme ezt megelőzően nem ismerte a kultúrának olyan mértékű kiszolgáltatottságát egy másikkal szemben, amit a mediterrán városok gabonaellátása jelentett az ókorban. E kiszolgáltatottság már időszámításunk kezdetén világossá vált. Nem véletlen, hogy a duo- és a triumvirek erősebbike mindig a birodalom keleti részét választotta. Az igazi tragédiát azonban az okozta, hogy az afrikai és kisázsiai katonai megszállás és az óriási gabonaszállítás során az emberek százazrei keltek útra a két térség között. Velük jöttek azok a baktériumok és vírusok is, amelyekkel szemben a mediterrán térség lakosságában hiányzott az ellenálló képesség. **A római légiók ugyan meghódították a keleti térséget, de Rómát és a városokat elpusztították az onnan hozott betegségek.**

3. A szír kultúra vallási fölénye ugyancsak történelmi változásokat hozott. A rómaiakénál magasabb rendű vallások érkeztek velük. Előbb a szíreké, a perzsáké, majd a zsidóké hódított. A Római Birodalom keleti hódításainak köszönheti Európa, hogy fejlett vallást kaphatott. Ha a keletről behozott betegségek nem pusztítják el a városi lakosság többségét, akkor nem kerül válságba a Birodalom, ha nem kerül válságba, akkor talán a térség népei sem fordulnak vigaszként az új vallásokhoz.

A vallási import eredménye azt lett, hogy Észak-Afrika és Kis-Ázsia eredetileg sémita kereszténysége bizonyos mértékben már mediterránná módosult, azaz számára idegen kultúrát képviselt. **Az a tény, hogy a lényegében kisázsiai vallási eredetű kereszténység a Római Birodalom vallása lett, erősen érződött magában a keresztény vallásban is.**

A sok tekintetben Rómából szülőterületére visszavitt kereszténység egyre kevésbé felelt meg Kis-Ázsiának és Észak-Afrikának. Ezért született néhány száz évvel később az új, a térség kultúrájának jobban megfelelő egyistenhit, a mohamedán vallás. Ez aztán futótűzként hódította vissza saját kultúrájának térségét.

4. A két kultúra háborújának következő állomását a keresztes háborúk jelentették. Ezek során a gazdasági és katonai téren gyenge mediterrán kultúra a fiatal, erős és ezért agresszív nyugati kultúrát hívta szövetségeseül. Ez óriási lelkesedése és áldozatai ellenére mégiscsak operett-kísérlet volt.

A keresztes háborúk elindítása nem véletlenül esik azonos időre a keleti egyház elszakadásával. Róma nem volt képes belenyugodni, hogy a mohamedán térítés elvette keleti felét, most meg már a kelet-európai szárnya is elszakadni készült. Valamivel vigasztalódnia kellett. Számára a mohamedán térhódítás mind ideológiai, mind gazdasági szempontból a leg súlyosabb veszteség volt. Ezért akarta a friss erejét, az Alpoktól északra lévő Nyugat-Európát a visszahódításra felhasználni.

Az a tény, hogy mennyire nem mérték fel reálisan a keresztes hadjáratokkal elérhető célokat, mutatja, hogy a középkori kereszténység még milyen messze volt a tudományok befogadásától.

5. Az arab kultúrának a nyugati terjeszkedéssel szembeni ellenakciója volt aztán a török terjeszkedés. A török birodalomnak az európai történelemben játszott szerepét még mindig nem képes feldolgozni a történelemtudomány. Ebben két tényező játszik döntő szerepet:

A keresztény Európa a törököket pogányoknak tekintette, ezért vallásukat is alacsonyabb rendűnek fogta fel. A kor felfogása szerint aki nem keresztény, az pogány, ezért eleve alacsonyabb rendű.

Azt még el lehet tudományosan fogadni, hogy az egyistenhit magasabb rendű vallás, mint a több istenben hívő, de azt nem, hogy a kereszténységnél is következetesebben egyistenhitű mohamedán vagy zsidó vallás alacsonyabb rendű lenne. A kereszténység ráadásul a szentháromsággal és sok ezer szentjével sokkal inkább megőrizte a több istenségben való hitet. A kereszténység indoktalan vallási magasabb rendűsége azonban mindmáig nem halt ki még a nyugati tudományokból sem. Ezt csak erősítette az a tény, hogy **a török terjeszkedés valóban elsősorban nem a keresztény, hanem csak a mediterrán, azaz katolikus érdekeket sértette. A török terjeszkedés elsősorban a mediterrán városok gazdasági alapját rendítette meg.** Azaz a korabeli reformáció által már sok tekintetben joggal kritizált kereszténység súlyponti térségét gyengítette a nyugat-európai kereszténységgel szemben.

A török terjeszkedés következtében zárult le a levantei út, ezzel az olasz városok világkereskedelmi közvetítő szerepe. A török birodalom tehát nem csak a római katolicizmust, de az egész mediterrán világot gyengítette Nyugat-Európával szemben. **Aki tehát Közép-Európában a török ellen harcolt, az nem a Nyugatot védte, hanem a kor konzervatív és elöregedett mediterrán vallási, politikai és gazdasági érdekeit szolgálta.**

Amennyire a mediterrán térség számára tragikus következményekkel járt a török terjeszkedés, annyira alapja lett Nyugat-Európa előbb vallási, majd gazdasági felemelkedésének. Ahhoz, hogy a protestantizmus meghódíthassa a klasszikus Nyugat-Európát, nélkülözhetetlen segítséget jelentett az a tény, hogy a világkereskedelem klasszikus útja, a levantei bezárult. A világkereskedelem történelmi, keleti útjának bezárása készítette a nyugati kultúrát arra, hogy kelet helyett nyugat felé keresse Ázsiába az utat. Joggal mondhatjuk: ha nincs török terjeszkedés, nemcsak Nyugat-Európa korszerűbb ideológiája, a protestantizmus sem győzhetett volna olyan gyorsan, és ami ennél is fontosabb, a világgazdaság kereskedői hajóikkal továbbra sem kíséreltek volna Ázsia nyugati irányú, illetve az Afrikát megkerülő út keresésével.

Ki tudja, meddig késik Amerika felfedezése, Afrika megkerülése Kis Ázsiában, ha nem alakul ki egy agresszív katonai hatalom, ha ez nem zárja be a keletre vezető kaput, és nem fenyegeti a Balkánon és Afrikán keresztül az utolsó mediterrán világbirodalmat, a spanyolt.

A reformáció, de a katolikus Franciaország is, kezdettől fogva nélkülözhetetlen szövetségest látott a török terjeszkedésben. Ezért aztán a Habsburg érdeket sértő hadjáratait pénzzel, ágyúval segítette. Nálunk azt tanítják, hogy Magyarország Európa védőbástyája volt a török ellen, de azt nem teszik hozzá, hogy ez csak akkor igaz, ha a kor Európáját a minden tekintetben kiöregedett Spanyol Birodalommal azonosítják, ha sem Franciaországot, sem a későbbi protestáns Nyugat-Európát nem tekintik Európának. Ugyanis ezeknek a sorsa a törökökkel való szövetségen múlt.

Luther és Kálvin protestantizmusa azért győzhetett, mert a protestantizmus ellenségeit lekötötte a török. Nem véletlen, hogy a török európai terjeszkedése nélkül a római katolicizmussal szemben minden vallású újítást meg lehetett volna semmisíteni. A reformáció nyugat-európai győzelme is századokkal késleltetett volna.

Tegyük hozzá, hogy Magyarországon a protestantizmus soha nem jelenhetett volna meg elsöprő erőként, ha nincs török megszállás, ha nem kell a Habsburgoknak félnie törököktől. Ezt abból is láthatjuk, hogy a törökök kiűzése után milyen erők szabadultak fel az ellenreformáció számára.

Az a tény, hogy a francia királyok is a török szövetségeseiként szerepeltek, jelzi, hogy a kor politikusai sokkal tisztábban látták a török terjeszkedésből fakadó nyugat-európai előnyöket, mint még évszázadokkal később is a magyar történészek.

A Nyugat felemelkedése, ami az óceánok meghódításával kezdődött és az ipari forradalommal vált igazi fölényre minden más kultúrával szemben lezárta a mohamedán kultúrkörrel való rivalizálást, illetve annak az elsőrangú szerepét jelentő kort. Ettől kezdve a két kultúra közötti ütközések csak másodrangú csetepatéknak számítottak.

Napóleon egyiptomi hadjáratát is komolytalan kalandnak kell tekinteni. Az sokkal inkább az angolok elleni fricskának, mintsem a mohamedán kultúrával való ütközésnek tekinthető. Viszont ekkor már **érezhető a pravoszláv kultúra európai szerepének felértékelődése.**

Az ipari forradalmat követő imperializmusban ugyan a mohamedán kultúra területén is jellemzővé válnak az összetűzések, de azok mindig a nyugat-európai gyarmattartók közötti ellentétekből fakadnak, és csupán a nyugati kultúrának egy másik kultúra területén folyó háborúi maradnak. **A nyugati imperializmus gyarmati háborúinak a területileg érintett kultúrák csak színhelyei és nem okai.**

Már itt kell megemlíteni a később újra érintendő témát: **az imperializmus korának háborúi alapvetően a nyugat-európai hatalmak egymással vívott küzdelmei maradnak.** Ezt éppen Huntingtonnak kellett volna hangsúlyoznia, hiszen, ha igaz, ez az ő alapvető tétele cáfolja. **Az, hogy ő a jövő háborúit a kultúrák közötti háborúknak várja, nem indokolható azzal, hogy a múlt háborúi is ilyenek voltak, hiszen nagy többségük nem ilyen volt.**

Az a tény viszont, hogy az imperialista évszázadok háborúi kultúrán belüliek voltak, nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a jövőben is azok maradnak. **Aki azt állítja, hogy a jövő háborúi, érdekharcai a kultúrák között várhatók, ne a múlttal foglalkozzon, hanem a jelen speciális viszonyaiból próbálja állítását bizonyítani.**

Mi jellemezte a múlt háborúit?

A múlt háborúit az jellemezte, hogy a technikai és társadalmi fejlődéssel párhuzamosan egyre nagyobb egységek harca vált döntő jelentőségűvé.

Kísérjük meg ezt az állítást igazolni:

a. A gyűjtögető társadalomban a harc a szomszédos családok között folyt a nagyobb és jobb területért. A gyűjtögető család a szomszédjában látta érdekei legnagyobb veszélyeztetőjét.

b. A vadásztársadalmakban már a családoknál nagyobb egységek kialakulására volt szükség. Ezek a nagyobb egységek azonban egymás ellenségei voltak. A vadásztörzs legnagyobb konkurense a szomszédos vadásztörzs. Attól akar megszabadulni.

c. A nomád pásztoroknál is a nagycsalád a gazdasági egység, de a magasabb fejlettségi színvonal és a túlnépesedés az ilyen társadalmakat nagyobb katonai szervezetekbe, törzsekbe, azokat törzsszövetségekké kényszeríti. **Az ilyen társadalmakban a kultúrán belüli kegyetlen harcok és a törzsszövetségek új térséget meghódító háborúi a jellemzők.** Ez az első olyan eset, amikor a háborúk kilépnek a kultúra köréből, azaz egy másik kultúra ellen folynak. Az ilyen háborúk speciális formái voltak azok, amikor a nagy ázsiai sztyeppék népei kirajzottak a kínai, az indiai, a közép-ázsiai és végül az európai kultúrák területére. **A Nyugat számára egészen a X. századig a Kelet-Európából jövő kirajzások jelentették a kultúrák közötti harcot.** E háborúk esetén azt kell látni, hogy **a nomád pásztorok szinte minden csatát, sőt háborút megnyertek, de a kultúrájukat elveszítették.**

A nomád és a földműves kultúrák közötti háborúk fő oka az előbbieknél rendszeres túlnépesedése volt. Ezt azért kellene szem előtt tartani, mert **a túlnépesedés okozta nyomás soha nem volt nagyobb, mint jelenleg és a belátható jövőben.** Ez ellen ugyan ma felkészültebb a fejlett világ, de erejével sokkal inkább számolni kellene, mint azt a világ fejlett részében a politika ma teszi.

d. Az öntözéses földművelésre épített társadalmak alapvetően az előző pontban említett nomádok elleni háborúkat vívták. Általában nem voltak expanzívok, imperialisták. Ha háborút viseltek, akkor azok elsődleges célja a fogyatkozó munkaerő utánpótlása volt.

e. A mediterrán kultúra hozza létre az első olyan társadalmakat, amelyeknek szüksége van a gyarmatosításra, azaz egy másik kultúra erőforrásaira. A gabonaellátáshoz nem volt megfelelő területe, ezért erre alkalmas gyarmatokat kellett szereznie.

Ezt a gondjukat a görögök kezdetben azzal oldották meg, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében kerestek öntözésre alkalmas területet. Ezt egy kis népességszámú nép, mint a görög megtehetette. Mivel ezek a területek viszonylag kicsik voltak, e gyarmatok maguk is gyorsan városállamok lettek.

A rómaiak viszont már egyetlen birodalommal szervezték a mediterrán kultúra egész területét. Ezért aztán sokszorta nagyobb mértékben vált számukra szükségessé a gabonaellátását biztosító területfoglalás. Ezt nem lehetett a térségben meglévő, egyébként is kis területű síkságokra építeni, mert a malária ellen a helyi népességnek nem volt kellő immunitása. **Ez a kor jelentette az első példát arra, hogy a két nagy kultúra között évszázadokon keresztül, óriási erőforrások felhasználásával folyt a háború.** A mediterrán kultúra magállama, a Római Birodalom, ami nem is csak mag, hanem maga az egész kultúra volt, hódító háborúk során foglalja el Észak-Afrikát és Kis-Ázsiát. **Ez volt a Huntington által feltételezett kultúrák közötti háborúk első klasszikus formája.** Ennek során valóban két magaskultúra vívta a harcát. Ezért ez a háború megkívánja a kissé részletesebb elemzést.

A háború nem sokkal az időszámítás előtti századokban indul el. Először csak Észak-Afrika akkor még gazdag gabonatermő földjei jelentették a célt. A térség ura, Karthágó a fő ellenség. A háború minden katonai győzelem után gyorsan terjeszkedik kelet felé. Szinte csak a perzsa és indus kultúra határán áll meg. Róma katonai téren győz, fejlettebb államszervezése a közgazdasági berendezkedését is lehetővé teszi.

A mediterrán kultúra fölényét a legjobban már az első, még görög expanziója bizonyítja. Nagy Sándor szinte maroknyi néppel meghódítja a kor gazdasági téren fejlettebb kisázsiai és egyiptomi világát, saját népénél közel százszor nagyobb népesség kerül uralma alá. Ezzel indul el, és csak az i. u. II. század végén fejeződik be a mediterrán kultúra keleti expanziója.

Az ismert történelemben ez a közel ötszáz éven át tartó háború az első igazán nagy és tartós harc két magaskultúra között. Ebben a mediterrán kultúra katonai és társadalomszervezési fölénye ötszáz éven keresztül győzelmek sorozatát garantálja. A vége mégis az lesz, hogy a mohamedán térítés során, több mint fél évezred után visszaáll a kultúrák eredeti határának rendje.

Ez a gigantikus kultúrák közötti harc Huntington szempontjából egyrészt érv amellel, hogy a kultúrák közötti harcot nem lehet megnyerni, ugyanakkor ellenérv a tekintetben, hogy előtte sok száz éven keresztül győztesnek érezheti magát az egyik, vesztesnek a másik fél. Márpedig az ilyen hosszú időtartam a gyakorlatban értelmetlen. A társadalmak még egyetlen generáció távlatában is ritkán gondolkodnak. Különösen nem a demokráciák és a diktatúrák.

f. A társadalmi fejlődés feudális szakaszában ismét a belső háborúk válnak jellemzővé, annak ellenére, hogy időnként előfordulnak a kultúra viszonylag egységes háborúi más kultúrák ellen. Ilyen volt a feudális Európa két kultúrájának közös hódító célú háborús sorozata a keresztes háborúk formájában.

A tények ismeretének hiánya miatt a háborúk típusai szempontjából csak a nyugat-európai kultúra feudális korát vizsgálom.

Ha a háborúk nagyságát a velük járó emberi és anyagi áldozatok szempontjából nézem, **a középkori háborúk óriási többsége a kultúrkörön belüli háborúkból állt.** Ezekhez képest a külső háborúk veszteségei, eltekintve a keresztes háborúktól, elhanyagolhatók.

Az újkorban az óceánok meghódítására ugyan a nyugati kultúra expanziója indult el, de ezek még mindig nem háborúknak, csak megszállásoknak, birtokbavételeknek voltak tekinthetők. **Azt, hogy ki mit szállt meg, tehetett gyarmatává, a nyugati civilizáción belüli elkeseredett háborúk során igyekeztek eldönteni. Az imperialista kor háborúi ugyan a világ többi kultúrája feletti uralomért folytak, de nem azok, hanem egymás ellen.**

A történelem fíntora, hogy a legnagyobb, a legelkeseredettebb és legnagyobb veszteségekkel járó háború a világ újrafelosztásáért a jelen században, tehát akkor folyt, **amikor már nem származtak komoly előnyök a más kultúrák feletti katonai és politikai uralkodásból.**

Mivel a történészek hajlamosak a közelmúlt eseményeit a korábbiakhoz képest túlértékelni, a jelen század két világháborújával járó veszteségeket minden megelőzőnél nagyobbak látják, holott mind a kettő gyorsan gyógyuló sebekkel járt. Elég, ha a vallásháborúkhöz vagy a Harmincéves Háborúhoz viszonyítjuk, amelyeknek a sebeit évszázadon keresztül szenvedte az európai kultúra. A két világháború, különösen a második után nagyon gyorsan a megelőzőnél kedvezőbb viszonyok jönnek létre.

A történészek nem a halottak számával kellene mérnie a háborús veszteségeket, hanem a veszteségek hatásával. Ebben az értelmében a modern háborúk hatása nagyon rövid életű volt.

A század legnagyobb emberáldozatát a Japán-Kínai háború követelte. Ezt sem lehet a kultúrák közötti háborúnak nevezni, még akkor sem, ha Huntington a kínait és a japánt külön kultúrának tekinti. E kettő közelebb áll egymáshoz, mint az európai kultúrán belül a dél-olasz és a skandináv. Kínát nem ismerem annyira, de ott is lényeges különbség van dél és észak, még nagyobb kelet és nyugat között.

A gyarmatosításról még meg kell említeni, hogy az nem háború volt, hanem megszállás, nem harc, hanem a nyilvánvaló nagyságrendi fölény spontán érvényesülése.

A két nagy kultúra Amerikáját a spanyolok ugyan fegyverrel hódítják meg, de a fegyveresek nagy része kalandor, a számuk pedig meg sem közelíti az ország azon haderejének számát, amit az Európán belüli pozíciók védelme megkívánt. Sokszorta nagyobb spanyol hadsereg vesz részt az európai háborúkban, mint a gyarmatok megszerzésében és megtartásában. Jellemző módon a kor legnagyobb tengeri csatája a spanyol és az angol flotta között Európa partjai közelében zajlott le.

Észak-Amerika alig lakott területeit pedig nem a katonák, hanem a békés, megélni akaró földművesek hódítják meg. Tegyük hozzá: **ez volt a történelem legsikeresebb területfoglalása.**

Az ipari forradalom előtti idők legfontosabb távol-keleti gyarmatait nem a katonák, hanem a kereskedők hódítják meg. Igaz, hogy a két legnagyobb kelet-indiai társaságnak, a hollandnak és az angolnak néhány tízezer igen jól felszerelt és képzett fegyverese is volt, de még ez is eltörpült a nyugati hatalmak azon fegyveres erői mögött, amelyek egymás legyőzését, illetve sakkban tartását voltak hivatva szolgálni.

Huntingtonnak tehát azt kellett volna mondania: az utolsó ötszáz évben a kultúrák találkozása először vált általánossá, a korábbiaknál sokkal élénkebbé, és ennek az volt a következménye, hogy közöttük az érdekellentétek kiéleződtek. Ez azonban azért nem vezetett nagy háborúhoz, mert a nyugatiak fölénye óriási volt. Abban viszonylag jelentéktelen szerepet játszottak a háborúk. A kor nagy háborúi a nyugati kultúrán belül folytak. Ha pedig ez eddig így volt, meg kell magyarázni, hogy ezentúl miért lesz egészen másként.

Huntington keresi azokat a tényezőket, amelyek azt igazolják, hogy a jövő háborúi a kultúrák közötti harcok lesznek. De erre még visszatérek.

Napóleon Oroszország ellen vívott háborúja kapcsán fogalmazódott meg az az elmélet hogy, **az európai kontinens felett az rendelkezik, aki az ortodox kultúrát meghódítja.** Napóleon volt az első, aki az óceánokat birtokló angol birodalommal szembeni függetlenségét az ortodox kultúra meghódításával akarta megalapozni.

Lényegében ez a kísérlet ismétlődik meg az első világháborúban, amikor a Központi Hatalmak Oroszországot akarták meghódítani, hogy győzhessenek a nyugat-európai gyarmattartók felett.

A harmadik kísérlet Hitler nevéhez fűződik. Aki ugyan a nyugati demokráciákkal viselt háborút, de azokat mégsem tekintette alacsonyabb rendűnek. Ellenben a kelet-európai kultúrát annak tartotta. Annak ellenére, hogy az ő ideológiája, pártállamisága és imperializmusa nem volt olyan ellentmondásban az ortodox kultúra bolsevik gyakorlatával, mint a nyugati demokráciákéval. Oroszország Hitler által történt megtámadása annyira ellentmondott a tényleges háborús helyzetnek, a fasiszta Német Birodalom háborús érdekeinek, hogy ez valóban bizonyítéka: **a kulturális ellentét gyakran nagyobb súllyal eshet a latba, mint a racionális érdek.**

Mikor kerülnek a kultúrák egymással szembe?

Huntington feltételezése, hogy történelmet, legalábbis az előttünk lévő, a kultúrák ütközése fogja jellemezni.

A kultúrák közötti háborúk a múltban csak kivételes esetekben fordultak elő. Ezek sorában is a nagyok és jelentősek többsége sem a kultúrák közötti harc volt, hanem az egyik

kultúra fölényének következtében a másik kultúra elpusztítása, illetve annak kísérlete. Sokkal jellemzőbbek voltak a kultúrán belüli háborúk.

Talán tisztázni kellene a háború fogalmát.

A háborúnak két jellemvonása van:

1. Fegyveres erőszak eszközeivel él. A gazdasági kizsákmányolás járhat ugyan a háborúnál is kegyetlenebb és pusztítóbb következményekkel, mégsem háború. Az ilyen csak attól kezdve jöhetett létre, amikor a gazdasági kapcsolatok jelentőssé váltak. Az első ilyen az imperializmus volt, amit a gyarmattartók közötti háborúk és a gyarmatokkal szembeni gazdasági kizsákmányolás jellemzett. Korunkban ezt a még sokkal intenzívebbé vált gazdasági kapcsolatok világában az elmaradottabb kultúrákra kényszerített politikai és gazdasági liberalizmus eszközeivel érték el.

2. A nagyobb társadalmi integrációk közötti harc. Ha két ember, család, vagy falu fognak fegyvert egymással szemben, az még nem háború.

A tények azt mutatják, hogy az emberiség történetében a háborúk óriási többsége a kultúrák körén belül maradt.

a. Ez következik mindenekelőtt abból, hogy a kultúrák eleve olyan nagy és egymáshoz alig legyőzhető távolságra lévő integrációk voltak, hogy köztük a háborúk eleve abnormális erőfeszítésekkel és végül szükségszerű kudarccal jártak.

b. A háborúk mögött meglévő gazdasági érdekellentétek a kultúrák körén belül keletkeztek.

A háborúk történelmi jelentőségét két hatása alapján mérhetjük:

1. Mekkora volt a hatásuk a jövő alakítása szempontjából?

2. Mekkora veszteséggel jártak?

Aligha vitatható, hogy voltak nagyrítván olyan háborúk, amelyek következtében jelentősen változott az egyik vagy a másik kultúra sorsa. Az ok kezdetben mindig demográfiai volt. Nagyon egyszerűen fogalmazva: **a túlnépesedő kultúrák képviselői rendszeresen kirajzottak, és más kultúrákat hódítottak meg.**

Olyan kultúra, amire a túlnépesedés jellemző volt, csak a nomádpásztor társadalmaké volt. Ezért vált a történelem során vissza-visszatérő jelenséggé, hogy a pásztorkultúrák ellepték a földművesek földjeit. Ez annál inkább lehetővé vált, mivel a kor haditechnikai viszonyai között a pásztor harcászati fölényben volt a kor földművesével szemben. A történelem során ilyen háborúk sora zajlott le a nagy öntözéses földművelő kultúrák területén. Ezeket a háborúkat az jellemezte, hogy a pásztorok ugyan megszállták, elfoglalták a harcra sokkal kevésbé képes földművelők területét, de gyorsan áttértek a földművelésre, és átvették az ott talált kultúrát.

A kirajzó pásztorok utolsó nagy népvándorlása már Nyugat-Európa felé irányult. Ott is a beolvadás, a kultúra átvétele lett a következménye.

Az imperializmus

Imperializmus alatt a másik kultúra célzatos kizsákmányolását értem. Maga a hódítás nem elegendő, hiszen a túlszaporodott nomád pásztorkultúrák népei rendszeresen kirajzottak azzal a céllal, hogy új hazát keressenek. Ezeknek a kirajzásoknak az volt a természetük, hogy korrigálták a kultúrák nagyon eltérő demográfiai törvényeinek a hatását, vándorlásuk azt szolgálta, hogy az emberiség úgy helyezkedjen el az adott élettérben, ahogyan azt az érdekei

megkövetelik. A pásztornépek rendszeres hódításai azt jelentették, hogy a népességet vesztő földműves kultúrák újabb és újabb „emberanyagot” kapjanak.

Ezek a hódítások mindig nagyon kegyetlenek voltak, nehéz tehát elfogadni, igazolni objektív funkciójukat. Ezen tehát lehet vitatkozni, mert igazolása sokkal inkább biológiai, a természetben mindenütt érvényes törvényű, mintsem erkölcsös. Témánk és az emberiség szaporodásának száz éve folyó és elképesztően gyors deformációja, azaz a gazdasági lehetőségekkel való ellentmondása indokolja, hogy a népesedést és a kultúrák harcát ebben az értelemben is vizsgáljuk.

A pásztornépek hódításai nem az egyik kultúra támadását jelentették a másikkal szemben, mert a kultúra tekintetében mindig az győzött, amelyik katonailag vereséget szenvedett. A szapora pásztornépek megszállták a földművelő kultúrákat, de azt gyorsan átvették, alig adtak hozzá új kulturális elemet. Hogy értsük az imperializmussal szembeni alapvető különbséget: a pásztor rátelepül egy kultúrára és felveszi azt. Ez olyan, mintha az Amerikát felfedező nyugati népek csupán azért költöztek volna oda, hogy ott beépüljenek az indiánok kultúrájába; mintha az angolok azért menetek volna Indiába, a hollandok Indonézia szigeteire, a franciák, belgák azért mentek volna Afrikába, hogy ott felvegyék a helyi kultúrát. De nem ez történt, hanem a nyugati népek azért mentek az idegen kultúrákba, hogy azt a maguk képére formálják át, a maguk vallására térítsenek és a saját őshazájuk számára kizsákmányolhassák azt.

Huntington a kultúrák harcáról beszél, de a két kultúra közötti harc között nem tesz különbséget. Ezért marad értelmezhetetlen a nyugati társadalomtudomány a többi kultúra számára, mert az nem veszi tudomásul a nyugati kultúra egyedi tulajdonságát, a saját kizsákmányolás céljából elkövetett erőszakot. Ebben a Nyugatot csak egyelten esetben követték a japánok, amikor kizsákmányolási céllal hódítottak Koreában, majd Kínában.

Az első esetben a fiatal, még görög Európa inkább csak kalandvágyból és az anyagi gazdagság keresése érdekében indult el kelet felé, Nagy Sándor vezetése alatt. E hadjárat sikerét a történelemtudomány csupán Nagy Sándor zsenialitásával magyarázza. Az ugyan tény, hogy a megismételhetetlen sikerhez egy zsenire is szükség volt, de az alapját mégsem ez jelentette, hanem az, hogy a Közel-Kelet ázsiai zsarnokságban élő városai mint megváltójukat fogadták a görögöket, akik számukra a szabadságot, a kor városi polgárainak demokráciáját hozták el.

Nemcsak akkor, hanem még ezt követő másfélezer éven keresztül is Európa Közel-Kelethez viszonyítva gazdasági téren elmaradott volt. A görögök számára is vonzó volt az a gazdagság, amit Keleten találtak. Ez nemcsak a kincsekben, a középületekben, de főleg a minden gazdagság alapját jelentő földművelésben volt a leginkább nyilvánvaló. Kelet gazdagsága azonban a görögök számára elképesztő zsarnoksággal, a politikai hatalom korlátlanságával párosult. **Keleten mindenki, a városok gazdag kereskedői, a hatalom végrehajtói is lényegében rabszolgák voltak.** Ezt akkor értjük meg, ha arra gondolunk, hogy ugyanez jellemezte 1800 évvel később a török birodalmat és 2200 évvel később a sztálinista Szovjetuniót. A keleti társadalmakban valakinek lehetett nagy hatalma, valaki lehetett nagyon gazdag, de azért az első számú zsarnoknak kiszolgáltatott rabszolgája volt. Ezeknek a gazdag rabszolgáknak hozták meg a náluk sokkal szegényebb, de szabad görög harcosok a szabadságot.

Nagy Sándor birodalmában a keleti gazdagság kötött házasságot a görög szabadsággal. Ennek volt szimbolikus megjelenése a susai mennyegző, ahol tízezer görög harcos kötött házasságot tízezer perzsa előkelőség leányával. Ez a lelkes frigy azonban nem állt reális alapokon, a birodalom nemcsak gyorsan szétesett, hanem a részei is ott folytatták, ahol a hadjárat előtt abba maradt, még ha nyomai ezer évre is megmaradtak. A görög szellem megfertőzte a kisázsiait. Ennek emlékműveként állt fent sokáig Alexandriában a könyvtár, a tudományok sok évszázados műhelye.

Európának az első, már szervezeten hódító terjeszkedése, amiben a lényegében városi és nem túlnépesedett kultúra Európa hódító háborút indított keleti szomszédja, a másik kultúra ellen, az időszámításunk körüli századokban történt, amikor a mediterrán kultúra élelmiszerhiányának pótlása érdekében meghódította, későbbi kifejezéssel gyarmatosította az észak-afrikai és a kisázsiai térséget.

Ha azt nevezzük imperializmusnak, amikor anyagi érdekből, és nem kulturális ellentét okán az egyik kultúra meghódítja, hatalma alá gyűri a másik kultúrát anélkül, hogy a maga kultúráját rá akarná kényszeríteni, akkor a Római Birodalom volt az első imperialista hatalom. Ez abban a tekintetben is újszerű volt, hogy több kultúrát egyesített közös politikai szervezetté. A római hatalom ugyanis nem törekedett a meghódított népek kulturális asszimilációjára, azokat hagyta a maguk módja és vallása szerint élni, megelégedett azzal, ha a városokat rómaiakká tette, azok pedig ellátták az adószedést, a kereskedelem és a katonai hatalom működtetését.

Arról szinte említés sem történik, hogy a Római Birodalom fénykorában lényegében három nagy kultúrkört foglalt magába. Ez volt az emberiség történetében az első eset, hogy a politikai szervezet meghaladja a saját kultúrkörének határait.

1. Alapját, katonai és politikai magját a mediterrán térség városi hálózata jelentette.
2. Kenyérrel való ellátása és iparának súlya az egyiptomi és a szír kultúrkörből származott.
3. Közkatonákkal és hússal való ellátása pedig az Alpoktól északra elterülő erdei pásztorkultúrára épült.

A római közigazgatás, bölcsen, nem akarta ráerőltetni a meghódított népekre a maga kultúráját és vallását. Mindkettővel szemben türelmes volt.

Európa második imperialista kísérlete a keresztes háborúk sora volt. Ebből a szempontból az ezredforduló után meginduló keresztes háborúk több szempontból jelentettek fordulatot. Ezek célja nem gazdasági, hanem vallási volt. Nyugat vallásának és kultúrájának a Közel-Keletre való ráerőltetése volt. Az első imperialista háborút a nyugati kereszténység a keresztes háborúkkal indította el. Ebben a vallási türelmetlenség mögött ott állt a nyugati kultúra teljes hatalmi gépezete.

Kevés szó esik arról, hogy a keresztes hadjáratok tényleges oka a gazdasági fejlődést lényegesen megelőző túlnépesedés volt. Nyugat-Európa gazdasági alapja a természetes csapadékra épülő szántó-vetés volt. Az ebben lejátszódó első technikai forradalom, a hármas vetésforgó megjelenése népességrobbanást okozott. Ezt a technikai forradalmat ugyanis az jellemezte, hogy a csak nagyon lassan növelhető művelhető területhez kevesebb munkaerőre lett szükség. Lényegesen javult a táplálkozás, ennek következtében csökkent a halálozás, azaz nőtt a lakosság száma. E túlnépesedés ellen Nyugat-Európa kiváló védekezési módszerrel rendelkezett:

1. A földbirtokos rétegen csak az elsőszülött fiú örökölte a birtokot. Ebből fakadóan az elsőszülött lányoknak még lehetett birtokot öröklő férjet fogni, de a másodszülettek birtok nélkül maradtak. Ezeket szívták fel a szerzetesrendek és a lovagi szervezetek. Adva volt tehát a sok kalandvágyó lovag.

2. Adott volt a jobbágytelkek száma. Ebből fakadóan adott volt a kiscsaládok száma. Minél nagyobb volt a népszaporulat, annál későbbre szorult ki a házasságkötés lehetősége. Emiatt a nyugati társadalom tele volt tetterős huszonévesekkel. Ez ásta aztán alá a közbiztonságot, az erkölcsi viszonyokat.

E két unatkozó réteg nagy nyomást jelentett a társadalomra. Azt ugyan ma már nem lehet bizonyítani, hogy a keresztes hadjáratokat tudatosan e nyomasztó problémák kezelésére találták-e ki, de az tény, hogy az ötletet minden oldalról lelkesen fogadták. Örült a klérus, hiszen főszereplővé válhatott. Örültek a szülők, hiszen feladatot találtak az örökségben nem reménykedő fiaik számára. Örültek a jobbágyfiak, hiszen a reménytelen várakozás helyett kaland ígérkezett.

A keresztes háborúk kudarcai után az európai kultúra népei belátták, hogy sokkal ígéretesebb az egymás rovására való terjeszkedés, ezért ezután már-már teljesen a kultúrkörön belüli háborúkkal volt elfoglalva. **Amerika felfedezéséig az európaik által viselt háborúk belső háborúk voltak.**

A nyugat imperializmusa

A Nyugat világhódító útját annak köszönheti, hogy a török terjeszkedés elzárta évezredes világkereskedelmi útját. Ha nincs Török Birodalom, akkor a Földközi-tenger térségének kultúrája még további évszázadokon keresztül uralhatta volna Európa világkereskedelmét.

Ez nem azt jelenti, hogy végleg megállt volna az óceánok meghódítása, de évszázadokkal elhúzódott volna nem csak ez, de a mediterrán térség városainak a világkereskedelemből való kiszorulása is. A történészeknek mindenesetre sokkal alaposabban kellene foglalkozniuk azzal, hogy hatott az európai kultúrák erőviszonyaira a török fenyegetettség. Erről már ugyan másutt is szóltam, most csak arra hívom fel a figyelmet, hogy Nyugat-Európa kulturális és vallási megújulásában és az óceánok meghódítása felé fordulásban igen jelentős szerepet játszott a török birodalom léte.

Márpedig a második évezred második felének legnagyobb jelentőségű eseménye, hogy Nyugat-Európa már nem délre és keletre, hanem nyugatra irányította figyelmét. Ennek lett a következménye az ezred végére:

A nyugat-európai kultúra népességének és gazdaságának fele a felfedezések után ötszáz évvel már az Atlanti-óceán túlsó partján él, ahol az eredeti területének többszörösét foglalja el. Nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy a két Amerika közel tízszer nagyobb élettere nagyobb jövő előtt áll, mint a kis Európa harmadát kitevő klasszikus Nyugat. Az utolsó ötszáz év során elindult egy folyamat, aminek értelmében a nyugat-európai kultúra súlypontja áthelyeződik Amerikába.

A másik európai kultúra, a mediterrán esetében még nagyobb a mennyiségi változás. Az újkor hajnalán a mediterrán kultúra északi határát még a Párizs-Lyon-Trieszt vonal jelentette. Ma legfeljebb a Lisszabon-Madrid-Róma vonal. Azaz a mediterrán kultúra fokozatosan elvesztette Nyugat-Európával szemben területének és lakosságának értékesebb, északi felét. Nemcsak a latin kultúrájú Franciaország lett a szó klasszikus értelmében nyugat-európai, de Olaszország és Spanyolország északi fele is. Ezzel szemben Latin-Amerikában a mediterrán kultúra ma ötvénszer nagyobb területet és tízszer nagyobb népességet mondhat magáénak. Elég arra gondolni, hogy római pápának tízszer több katolikus híve van Amerikában, mint a mediterrán világban.

A XVI. században elindult európai imperializmus 400 év alatt nemcsak a világ egészének gazdasági kizsákmányolója lett, de a saját területének közel húszszorosán telepedett meg és rendezkedett be.

Abban az Amerikában, ahol ma a nyugati kultúra él, ígéretesebb jövő ígérkezik, mint Európában. Ez csak mennyiségi tekintetben mondható el arról az Amerikáról, amit joggal nevezünk Latinnak.

A gyarmatosítással megindult európai imperializmusnak négy formáját különböztethetjük meg:

1. Ahol nem volt jelentős őslakosság, és nem voltak kincsek, sőt még a gyarmatárak termelése sem volt megoldható, ahol a Nyugat számára értéktelennek ígérkező, lényegében szűz, legalábbis a kor mértékével nem hasznosított területet talált, oda először csak a szegény, földéhes nép települt, és ott annak konzervatív béklyóitól megszabadulva, szülőföldjének társadalmi viszonyait modernizálva rendelkezett be. Ilyen területet elsősorban Észak-Amerika mérsékelt éghajlatú övezete jelentett. Így jött létre a mai Amerikai Egyesült Államok, Kanada, később Ausztrália és Új-Zéland. Vagyis, amit a gyarmatosítók értéktelennek ítélték, az lett az emberiség legnagyobb értéke.

A nyugati gyarmatosítás hosszú távon eredménnyel csak ott járt, ahova a kisemberek mentek dolgozni, megélni.

2. Ahova elsősorban a mediterrán térség katonái, kereskedői mentek elrabolni az új kontinensek kincseit és lakosságát, ott az eredeti kultúra népessége az erőszak és a betegségek következtében kipusztult. A kizsákmányolásához hiányzó munkaerőt kisebb részben saját térségéből, nagyobb részben Afrikából szállították oda. Ez az imperializmus pusztította el a két nagy amerikai kultúrát, az inkát és a mayát. Ennek az imperializmusnak az utódállamai a latin-amerikaiak, amikben a kultúra lényegében mediterrán maradt, de magán viseli mind az indiánok, mind az afrikai bevándorlók kultúrájának maradványait.

Itt is levonhatjuk a tanulságot: ahova rabolni, kizsákmányolni mentek az európaiak, ott ma is reménytelen helyzetben van a társadalom.

3. Ahol a hódítók olyan területeket vettek birtokba, ahol a lakosság száma és kultúrája nem jelentett vákuumot, nem igényelt előlről kezdést. Itt a gyarmatosítók megelégedhettek a közvetlen politikai és gazdasági hatalommal. Ilyenek voltak a klasszikus érelemben vett gyarmatok Afrikában, Indiában és a Csendes-óceán szigetein.

Az ilyen gyarmatokon ugyan nem pusztult el az eredeti kultúra, csak szinte reménytelen válságba került.

4. Amikor erős kulturális és népességi akadályokba ütköztek. Ezeknek a legnagyobb példája Kína, és a viszonylag kisebb jelentőségű Perzsia és Abesszínia.

A négy imperialista hódítási módtól egyetlen jelentős ország, Japán tudta megvédeni magát azzal, hogy végül maga is a nyugati imperialisták módszereit alkalmazta. Megjegyzendő: Japánt Huntington külön kultúrának tekinti, amiben van ugyan igazság, de azért nem egészen az.

Ahogy öt száz év után a nyugati imperializmus fenti módszerei elévültek, feleslegessé váltak, a történelem legkegyetlenebb kultúrahordozója, **a Nyugat az erőszak alkalmazását elutasító apostola lett.** Ez olyan, mint az a rablógyilkos, aki ellenzi a halálbüntetést.

Hol várható a következő nagy összeütközés?

Huntington a civilizációk közötti összeütközésekről, illetve ellentétekről, sőt háborúkról beszél, azokat tekinti a jövő jellemzőinek, anélkül, hogy kitérne arra, hogy miért nem várja ugyanezt az emberiség szerveződéseinek alacsonyabb szintjein. **Miért simulnak el az ellentétek ott, ahol eddig a legjelentősebbek voltak?**

Vegyük csak sorra a három legáltalánosabb társadalmi szintet:

A családon belüli elnyomás

Az emberiség életében a legjellemzőbb elnyomás a családon belüli hatalmi helyzetből fakadt. **Az elnyomás legszélesebb, legtöbb egyént érintő formája a családon belül a nők, a gyermekek és az öregek elnyomása volt.** A társadalmak fejlődése során ez a családon belüli elnyomás érvényesült a magasabb szinteken is. Amennyire kezd végre tudatosulni, hogy a múltban a társadalom férfi tagjainak is csak a kisebbsége, a mai értelemben véve elenyésző kisebbsége élvezett jogokat, annyira nem beszélnek arról, hogy **a nőknek, a gyermekeknek alacsonyabb rendűként kezelése a világ nagyobb részén mindig és mindenütt általános volt, és az emberiség többsége körében még ma is így van.** Csak a jelen században és csak a fejlettek szűk körében történt meg a családon belüli egyenlőtlenség jogi felszámolása, és indult el ennek a gyakorlatban is a lassú megvalósulása.

Tegyünk hozzá két szükséges kiegészítést:

a. A felnőtt férfiakkal a sorsa.

A múltban a felnőtt férfiakkal is csak kis hányada élvezhette a mai értelemben vett állampolgári jogokat. A többség gyakorlatilag nem volt választható, de még választó sem. A kor viszonyaihoz képest legendásan demokratikus görög demokráciákban legfeljebb a felnőtt férfiak tízede volt szabad polgár. Az 1848 előtti Magyarországon a felnőtt férfiak huszada nemes, azaz állampolgár.

Ide kívánczik egy érdekes történelmi tapasztalat: ahol a diktatúrák eleve kevés szabadságot engednek meg, ott a nagyon keveset sokan élvezik, ahol sok a szabadság, ott sokaknak viszonylag kevés, a keveseknek nagyon sok jut. **A fejlődés adott fokán a szabadság mennyisége ugyanis adott, legfeljebb azt lehet módosítani, hogy abból mennyien osztozkodjanak.** Az egyéni szabadság olyan, mint a kondér étel. A kondér nagysága adott, ebből fakadóan a tartalma is. Ha keveseket engednek a kondérhoz, akkor mindenkinek jut valami kevés, ha sokat, sokaknak csak kevés, de az ügyeseknek sok jut. Ez a magyarázata annak, hogy a diktatúrákat az elesettek sokasága a védelmüknek tekinti. A szabadság nagysága csak lassan, a társadalom tudati és gazdasági fejlődésével párhuzamosan növelhető. **A történelem során az osztozkodás tehát nem a kiosztható szabadság mennyisége felett folyt, hanem azon, kik között és hány felé kell azt elosztani.** Aki azt akarja, hogy mindenkinek több jusson, az a fejlődés szekerét mozgassa előre, és ne a kondérból ígérgessen. Ez ugyan nem jelenti azt, hogy a fejlődés üteme nem függ attól, hogy az adott mennyiségen hány ember és hogyan, milyen alapon osztozkodik. Az elosztás nem kevésbé fontos, mint a termelés.

Még a szabadok sem voltak és lesznek egyenlően szabadok. A múltban általában nagyon nagy volt a szabadok közötti különbség, még akkor is, ha a politikai szabadságjogokat a többségtől eltérően egyenlőbben osztották el. A zsarnokságokban szinte csak egyetlen ember, a zsarnok volt szabad. A hatalom ilyen aránytalan elosztása a történelmi fejlődés során lassan csökkent, mert a zsarnokság léte a szegénységen és a képzetlenségen, megkérdőjelezése a műveltség és a jólét növekedésén alapul. A nagyon szegény társadalmakban fel sem merül a hatalom elosztásának igazságtalansága. A művelt és fejlett társadalmakban rövid életűeknek bizonyulnak a diktatúrák. **Éppen e század bizonyította, hogy még a viszonylag gazdag és képzett társadalomban sem lehetetlen a népszerű zsarnokság.**

Az anyagi javak birtoklása terén az egyenlőtlenség még tartósabbnak bizonyult, mint a hatalomban. E téren még a jelen sem hozott lényeges változást. A társadalom ezen csak azzal volt képes tompítani, hogy megszervezte a jövedelmek egyre nagyobb hányadának állandó és

rendszeres újraelosztását. **A fejlett gazdaság viszonyai között szinte elképzelhetetlen vagyoni és jövedelmi különbségek jönnének létre, ha nem kerülne sor a jövedelmek nivellációs célú újraelosztása.**

Számos társadalom felismerte a tapasztalatok jelentőségét, hasznosságát. Ezért kaptak a törzsek, települések, államok politikai életében megkülönböztetett szerepet az öregek. Ez ott vált viszonylag jellemzőbbé, ahol egyrészt a termelési mód már nem annyira a fizikai erőre épült, másrészt a katonaság, az erőszak nem játszott alapvető szerepet. Voltak olyan kultúrák, ahol az öregek tekintélye különösen nagy volt. Ennek ellenére az öregekről való gondoskodást egyetlen korábbi társadalom sem volt képes a gyakorlatban úgy megoldani, ahogyan azt az erkölcsi alapján elvárhatónak tartotta. Erre jellemzők voltak a nagycsaládos társadalmak, például Európában az ortodox, ahol a jog és az erkölcs előírta az öregek tiszteletét, a külső formások is ehhez igazodtak, de a mindennapos tények mégis felháborítóan hátrányos helyzetüket igazolták.

A családon belüli hatalmi viszonyt eddig a társadalomtudományok sem kezelték súlyának megfelelően, a családot a sérthetetlen magánszférának tekintették. Ezen csak a jelenkor fejlett társadalmában változtattak. Ebben az esetben is az erkölcs, a szokás, de még a gyakorlat is sok tekintetben megelőzte a jogot.

A családon belüli jogegyenlőség a fejlett társadalmakban is előbb a gyakorlatban, aztán, szinte csak a jelenben jelent meg a jogban is.

A szabadság a lakóhelyen belül

A lakóhelyen belüli elnyomási formák nagyon eltérőek voltak. Egyrészt ezeket a század eleji magyar falusi viszonyokkal illusztrálom. Ott a nemzetiség, a vallás és a vagyon születéstől kezdve az egész életen át megkülönböztető előnyt illetve hátrányt jelentett. Ennek ellenére a településeken belüli elnyomás mindig megmaradt a közösségi érdekeket még durván nem sértő határon belül. Nem így a városokban, ahol többnyire már a kaszt merevségét és megkülönböztetését tapasztalhatták.

A családon belüli jogtalanságot a nők már sok tekintetben nem vitték ki a település szintjére. **Az otthon jogtalan asszony a társadalom köznapi életében a férje jogán jelent meg.** Férjével azonos társadalmi helyzetét a mindennapos életben a férjnek szinte minden eszközzel meg kellett védenie. Ez amennyire erős volt az erkölcsök, a mindennapi élet világában, annyira nem érvényesült a jogban. Szó sem lehetett arról, hogy a nő részt vehessen a társadalmi döntéshozatalban, nem szavazhatott, nem volt választható, nem írhatott alá szerződéseket. Vagyis **a nők jogai csak a férjen keresztül érvényesülhettek.** A lakóhelyi jogegyenlőséget a jelenkorban aztán az állampolgári jogegyenlőség oldotta meg.

Lényegében ugyanaz volt elmondható **a gyerekekről** is, amit a nőkről mondtunk.

Állampolgári jogegyenlőség

A társadalomtudományok és ideológiák főleg az e szinten történő kizsákmányolási formákkal foglalkoztak. Sőt, e tekintetben a jogfosztottságot túl is hangsúlyozták. Erre azért nem is kívánok kitérni.

Általánosságban azt lehet mondani, hogy a család és a település életében a jogegyenlőséget fentről, az állam szintjéről kiindulva oldották meg. Például **előbb lett a nőknek állampolgári joguk, mint a gyakorlatban a családon és a mindennapi társadalmi életben belül.**

Mindezt azért kellett elmondani, mert az ellentétek csak akkor oldódnak fel, ha megvalósul a jogegyenlőség. A társadalom minden szintjén csak ezen az alapon lehet erőszak nélkül

rendezni a vitákat. Ezért mondhatjuk, hogy a fejlett társadalmakban fokozatosan elhamvadt a családon, a településen és az államon belül a viták erőszakos intézési módja.

Az államon belüli harcok során túlhangsúlyozzák az osztályharcot. Ez koronként és főleg az újkorban jelentőssé vált, illetve számos állam a vezetők a belső hatalmi harcot a tömegek megnyerése érdekében osztályharcnak minősítettek. A tények azonban azt mutatják, hogy az erőszakot sokszorta gyakrabban alkalmazták a hatalom birtokosai egymás közötti vitáiban, mind az osztályvitákban.

Annak a ténynek az elismerése, hogy a múlt társadalmában a háborút, a fegyveres erőszakot sokkal inkább alkalmazták az uralmi erőviszonyok és az uralkodó osztályon belüli vagyon újraelosztásában, mint az osztályérdekek érvényesítésében, annak a bevallását is jelentette volna, hogy **az osztályok kizsákmányolása, az osztályelnyomás lényegében objektív, azaz elkerülhetetlen szükségszerűség, ezzel szemben a hatalom és a vagyon elosztása erőszakkal volt módosítható.** Ezt bizonyítják a tények: az erőszakkal megszerzett hatalom sok esetben évszázadokon keresztül stabilizálódott. **A fegyveres osztályharc árán történő osztályok közötti újraelosztást csak az egyébként megérett társadalmi változások esetén sikerült tartósan módosítani.** A hatalmon belüli harcok eredménye az erőfölényen, a harc kimenetelén múlt. A fegyveres osztályharcok következménye legfeljebb az lehetett, aminek már eleve meg kellett volna valósulnia. **Az osztályok közötti új elosztási arány módosításának legfeljebb az idejét, de a végeredményét nem befolyásolta a fegyveres erőszak alkalmazása.**

A kultúrkörön belül

A kultúrákon belüli fegyveres harcok két formában jelentkeztek, attól függően, hogy a kultúra lényegében egyetlen állami szervezetként működött, illetve több államra oszlott.

Az első esetet már érintettük az állam kapcsán, ott a harc lényegében belső hatalmi harc volt, vagy a hatalmon belül, vagy az osztályok között. Ez tartóan csak Kínában volt jellemző. Az európai kultúrkörben az állam és a kultúra hatása soha nem esett egybe. A Római Birodalom esetében a birodalom nagyobb volt, mint a kultúra köre, ettől eltekintve az európai kultúrán belül mindig több politikai egység létezett. Ha történetesen volt is egy nagy birodalom, az nem volt centralizált. Ezek a kultúrkörön belüli harcok lehettek éppen olyan pusztítók, kegyetlenek, mint az államok közötti háborúk.

A második esetben, amikor a kultúrán belül több állam versengett a hatalomért, az államok közötti háborúkról beszélünk. Ez jellemezte a nyugati kultúrát. Az államok közötti harc igazán akkor élesedett ki, amikor a megszerzett területet már ki lehetett zsákmányolni. Ennek bizonyításához az kívánczik, hogy az adott kultúrán belül megszerzett nagyobb terület nem mindig biztosított az imperialista gyarmatból nyerhetőhöz hasonló nagyobb jövedelmet, legfeljebb a korábbi jövedelem másoknak jutott. A kisebb konc mégsem jelentette azt, hogy a kultúra államai közötti ellentétek ritkábban fejlődtek fegyveres háborúkká. Aligha tévedünk, ha **a magaskultúrán belüli háborúk a legnagyobb szerepet éppen Nyugat-Európában játszották.**

Még ma is divat a háborúk nagyságát a harcokban elesettekkel mérni. Ez azért mutat hamis képet, mert a háborús áldozatok nagy többsége soha nem a harcokban és a fegyverek által keletkezett, hanem a háború pusztításainak és a háborúval járó járványok következtében. Még általánosabb az a felfogás, hogy a történészek csak a modern kor háborúit tekintik olyanoknak, amelyeknek során a háterszág is súlyos veszteségeket szenvedett. **Minden háborúban a háterszág szenvedett többet.**

a. Minél szegényebb a társadalom, annál nagyobb a háborúval járó áldozat. A létminimum határához közel minden hadiadó, sorozás az otthonélők életkörülményeit is sújtja. Ennél is nagyobb terhet jelentett a hadak vonulási területén zajló rekvirálás, rablás. A szegénységben minden további teher a polgári lakosság körében is csökkenti a halandóságot, még inkább a termelés forrásait. Meg kell enni a következő évi vetőmagot, levágni a szaporításra alkalmas állatot, az ígás állatok száma csökken, azért a munkák elhúzódnak, a termés kisebb lesz. **A háborúkkal járó legnagyobb pusztítását a nyomában mindig megjelenő járványok okozták.** A legutóbbi századokig minden elhúzódó háborúban sokkal több katona halálát okoztak a járványok, mint maguk a fegyverek. Ennél is nagyobb volt a járványok okozta pusztulás a polgári lakosság körében. E korok egészségvédelmi lehetőségei alig jelentettek oltalmat az ellen, hogy a nagy területről összehozott hadsereg tagjait megvédjék egymás fertőzése ellen. Ehhez járult a romlott ételekre való kényszerülés, az egészségtelen vizek fogyasztása.

Minél hosszabb volt a háború, minél nagyobb hadsereget mozgatott, minél nagyobb távolságot tettek meg a seregek, minél idegenebb vidékre vonultak, annál nagyobb volt a betegségekben, a háború okozta nyomorban, fertőzésben meghaltak száma.

Csak néhány példát:

A keresztes háborúk során fegyvertől elesettek száma tizedét sem tették ki az azzal járó betegségekben és nyomorban meghaltak számának. Arról pedig egyelőre fogalmunk sincs, hogy hányan haltak meg azokban a keletről behozott betegségekben, amelyek ellen nem volt a nyugat-európai lakosságnak kellő immunitása, és amelyek még generációk múlva is pusztítottak.

A tatárok betörése ugyan legendásan kegyetlen volt a megszállott területek lakosságával szemben, de minden bizonnyal ennél is sokszorta több halált okoztak a Mongóliából behozott betegségek.

Még a magyar történelem sem említi a török megszállás alatt a hadseregük rendszeres megjelenésével járó fertőzések okozta halálozást. Aligha túlzás azt feltételezni, hogy ez a halálok sokszorta nagyobb volt, mint a fegyverek által elesettek száma.

Mindezt a múlt hadvezérei sokkal jobban tudták, mint a mai történészek. Ők többet foglalkoztak a hadsereg egészségügyi védelmével, mint a fegyverzetével. Ideje volna ezeket az ismereteket feltárni és tudatosítani. Én csak a négyezer évvel korábbi egyiptomi hadjáratoknak és Római Birodalomban a császárkori római légióknak az egészségügyébe próbáltam bepillantani, és azt láttam, hogy döntő szempont a fertőzések elleni védekezés volt.

Az ugyan tény, hogy a mai háborúban a háterszágot közvetlenül több fegyveres pusztítás éri, de ugyanakkor a korábbi háterszági halálokok nagyon csökkentek. Tegyük hozzá, hogy a vagyonban keletkezett pusztítások is sokkal gyorsabban helyreállíthatók.

A második világháborúról úgy beszélnek, mint a legnagyobb pusztítást okozóról. Ez azonban csak akkor igaz, ha az elpusztított életet és értéket nézzük, nem annak a pótolhatóságát. Pedig a történész számára ez az utóbbi a fontosabb. Az a nagyobb háborús veszteség, amit nehezebb kiheverni. E tekintetben a második világháború anyagi veszteségei nem voltak nagyok, hiszen egy generáción belül példa nélküli virágzás követte. Melyik jelentős háborúról mondhatjuk el ezt?

Összegzés

Huntington nagy szolgálatot tett azzal, hogy az emberiség történetének főszereplőit, a kultúrákat, az azok közötti ellentéteket, feszültségeket helyezte történelmi jövődölése központjába.

Katasztrófaelmélet

A század két nagy filozófiai iskolája a **katasztrófaelmélet és a káoszelmélet**. A történelemtudomány az elsőt elintézi azzal, hogy az döntően csak a geológiában és a biológiában vert gyökeret, a másikat éppen csak megemlíti.

Ez az elmélet nem kevesebbet állít, mint, hogy **a fejlődés ugrásai, csomópontjai mindig katasztrófáknak köszönhetők**. Ez azon az ismerten alapul, hogy a biológiai fejlődés minden nagy ugrása valamiféle katasztrófával függött össze. Ennek klasszikus elmélete szerint a dinoszauruszokat egy óriási meteor becsapódása következtében beálló katasztrófa okozta. Ennek köszönhető, hogy az utána keletkező biológiai élettér-vákuumban teret kaptak a biológiai fejlődés magasabb szintjét jelentő lények.

Közel tizenöt éve Ausztráliában találtam ennél jobb és sokkal általánosabb bizonyítékot is.

Ausztráliában a biológiai fejlődés 70 millió éve stagnál, megállt az erszényeseknél, azaz a magzatburkos fejlődés küszöbén. Vagyis a biológia órája ezen a kontinensen azóta nem jár, amióta a tektonikus kéregmozgások következtében elszakadt Afrikától. Felvetődik a kérdés: **Miért nem eredményezett fejlődést ezen a többtől izolált kontinensen sem a szelektció, sem a genetikai mutáció? Azért, mert azóta ezt a kontinenst nem érintették erős, azaz az élet szempontjából katasztrófálisan nagy éghajlati változások.** Például itt nem jelentek meg a jégkorszakok.

Mi bizonyítja ezt az állítást? Az, hogy sehol nem volt tapasztalható a biológiai fejlődés, ahol az éghajlati változás földünk tengelyének nagyarányú változása következtében nem jelentkezett jelentősen, mondhatni katasztrófálisan.

Erre két kézenfekvő bizonyíték kínálkozik:

1. A Galapagosz-szigetek 130 millió éve szakadtak el Dél-Amerikától, vagyis akkor, amikor még a hüllők szintjén volt a biológiai fejlődés. Tekintettel arra, hogy ezek a szigetek az egyenlítőhöz közel vannak, az éghajlati változások ott nem jelentkeztek. A biológiai óra ott tehát 130 millió éve megállt.

2. A mélytengerek élővilága lényegében 200 millió éves viszonyokat őriz. Ez azt bizonyítja, hogy ott ennyi ideje nem volt jelentős környezeti változás.

Itt csak utalok arra, hogy az egyenlítőhöz viszonylag közeli világban a dinoszauruszokat kipusztító meteorit-katasztrófa óta sehol nem volt alapvető biológiai fejlődés. Oda azóta a magasabb fejlettségi szintet jelentő élet minden esetben a nagy szélsőségek között változó éghajlatú északi mérsékelt égövben telepedett át minden fejlettebb életforma. Jellemző, hogy ott maradt meg sok olyan faj is, ami még az emlőssé válás kezdeti szintjéhez áll még közel. Az északi mérsékelt égövben nyoma sem maradt az ilyen korai emlősöknek. Itt az ilyen fajokat kipusztították a számukra katasztrófális éghajlati változások.

Leszögezhetjük: **a biológiai fejlődés csak a katasztrófák hatására történik.** Ahol nincs katasztrófa, ott nincs fejlődés.

A katasztrófaelméletből azonban az is következik, hogy **minden fejlődés nagy pusztulással járó megpróbáltatás eredménye.** A nagy ugráshoz katasztrófára, a kisebbekhez kisebbekre, csupán a körülmények kihívására van szükség. Tekintettel arra, hogy a történelmi korban nem voltak földkorszaki határt jelentő katasztrófák, **a történésznek azzal kell alkalmaznia a katasztrófaelméletet, hogy vizsgálja a korok, térségek kihívásait, megpróbáltatásait, megmérettetéseit.** Az ilyen vizsgálat azt bizonyítja, hogy ugyanarra a kihívásra minden kultúra minden fejlettségi fokon alapvetően eltérő módon reagált. **A társadalmi fejlődést tehát legalább úgy alakítja a kihívásra való reakció, mint maga a kihívás.**

Maga a történelem az utolsó földtani méretű katasztrófával, a jégkorszak megszűnésével kezdődik. Ezt megelőzően csak nagyon hézagos ismerteink lehetnek az emberi faj sorsáról, illetve addig csak sejthető az emberek sorsa, hiszen a későbbi értelemben vett társadalom nem létezett.

A jégkorszakok alatt az emberiség nagy többsége ott élt, ahol ma vagy sekély tenger hullámsík, vagy sivatag van. E kor embere még mindig a gyűjtögetésből élt, esetleg már vadászott is.

A gyűjtögető ember viszonylag sűrűn, azaz közös munkára is fogható mennyiségben csak ott élhetett, ahol egyrészt nem volt erős és hosszú a tél, másrészt jelentős méretű volt a dagály és az apály mozgása, és ennek során jelentős területet látogatott meg naponta a tenger, hátrahagyva gyümölcsseit, az ár-apály követésére képtelen élőlényeket. Ilyen, a dagály által naponta meglátogatott területen az összegyűjthető emberi táplálék, az embereket eltartó képesség még a termékeny lösztalajon gyűjthetőnek is sokszorosa volt.

Hol volt ilyen terület? A mai Nyugat-Európában, ahol a tenger mélysége ma nem éri el a 70 métert.

Nem véletlenül itt sejtik a mítoszok Atlantisz legendás kontinensét.

Nem véletlenül ennek akkori peremvidékein találjuk meg a kora kőkor monumentális építményeit.

Nem véletlen, hogy az összegyűjtött kagylók maradványaiból álló halmok ezen a vidéken árulkodnak nagyobb lakosságot eltartó településekről.

Nem véletlenül e térség népei a dagály által kihordható lényeket máig a tenger gyümölcsseinek nevezik.

A dagály által kihordott élőlények nem csak mennyiségében adnak a szárazföldön bárhol rendszeresen, egész éven keresztül gyűjthetőnél sokszorta több táplálékot, hanem azt egyrészt nem szezonszerűen adják, másrészt annak gyűjtésére a lakosság szinte egésze mozgósítható. Az ilyen, a tenger gyümölcsseit gyűjtögető társadalom azért jelentett előrelépést az emberi társadalom fejlődésében, mert egyrészt a lakosság sűrűsége már elérte a közösségi munkaszervezet létrejöttének szintjét, másrészt a lakosság szinte egésze munkára fogható volt.

A gyűjtögetéshez csak az ilyen tengerpartokon nem kellett nagy távolságokat legyőzni, illetve az ilyen mérsékelt éghajlat alatt nem kellett az évszakoknak megfelelően helyet változtatni, tehát lehetségessé vált az állandó lakóhely. A mai Nyugat-Európa akkori tengerparti térsége, azaz sekély tengerrel borított része azért volt ideális élettér, mert a Golf-áram mérsékelte a telet, azaz egész évben lehetett gyűjteni a tenger gyümölcsseit. Ezen a területen a dagály-apály által nem látogatott térségekhez képest mintegy tízszeres lehetett az eltartó képesség, azaz sokszor nagyobb lehetőség nyílt a nagyobb településekre és a közös munkákra. Ez a magyarázat arra, hogy e térség peremén találjuk a kőkor legnagyobb építményeit.

A tenger gyümölcsseit gyűjtögető emberi közösség volt az első, amely szinte egész munkaerő-potenciálját hasznosítani tudta. Már itt utalni kell arra, hogy a történelem-tudomány nem szentel kellő figyelmet arra, hogy mely korban milyen feltételek között mekkora volt a munkaerő kihasználtsága. Ez ugyanis szinte minden klasszikus értelemben vett történelmi eseménynél, a csatáknál, az uralkodás módjánál, az uralkodó személyes tulajdonságainál sokszorta fontosabb. A munkaerő kihasználást illetően az ilyen tengerparti gyűjtögetésnél azóta sem volt eredményesebb társadalom. Igaz, annak ellenére, hogy a munkaerő kihasználása, a lakosság munkára foghatósága annál nehezebb, minél alacsonyabb az átlagos életkor. Ebben az esetben nagyon magas a gyermekkorúak, azaz a munkára még nem foghatók aránya, továbbá a nagyon magas halálozási ráta következtében a nők szüléssel és csecsemők nevelésével vannak elfoglalva.

A tenger gyümölcseiből kényelmesen megélő lakosság életfeltételeinek biztosítása nem szorult fejlettebb szerszámokra és munkamegosztásra. Nem szorultak szervezett társadalmi közösségekre.

E kor másik kedvező életterét az állatokban gazdag szavannák jelentették, ahol a vadászható állatok sűrűsége nagy volt. A nagy állatsűrűség csak a mérsékelt éghajlat déli felében jellemző, ha ott elég nagy a csapadék. Ilyen terület volt akkor a mai Szahara és Arábia. A jelenkori sztyeppék akkor még hidegebbek, kontinentálisabb éghajlatúak voltak. A mai sztyeppéken az állatsűrűség tizede sincs a kenyai szavannáénak. Akkor e különbség még nagyobb volt, mivel a sztyeppék a mainál is sokkal zordabb telűek voltak.

A vadászó és halászó, azaz ragadozó emberi közösség a munkaerejének csak tört részét volt képes hasznosítani. A vadászatra, mint az állatvilágban is, csak az erősek hasznosíthatók, azoknak kell a gyengébbeket, a gyermeküket nevelőket eltartani. Tegyük hozzá, hogy **a szerszámokkal vadászó, illetve halászó ember volt az első olyan ragadozó, melyikben a nőneműek nem voltak az eltartásban jelenősen hasznosíthatók.** Ezért aztán a munkaerő kihasználását illetően a vadász- és halász társadalmak voltak a legrosszabbak. A lakosság fele nő, ők a vadászatra és a halászatra nem alkalmasak, különben is az utódok felnevelésével voltak elfoglalva, mivel az akkor átlagos életkor mellett a létszám újratermeléséhez szülések száma 5-6 között mozog. Az e korra jellemző 20-25 éves várható életkor mellett a férfitakosságának legfeljebb negyede lehetett a vadászat és halászat nehéz fizikai igényeinek megfelelő korban és állapotban. A többi gyermek, illetve öreg volt. Azaz a lakosoknak legfeljebb nyolcada gondoskodott az élelmezésről, ami szinte az eltartást jelentette.

A vadászó emberek sűrűségét a növényevő állatok sűrűsége határozza meg, ezt pedig az állatok számára legmostohább évszak eltartó képessége. A kontinentális sztyeppék hosszú és nagyon kemény telén az eltartó képesség minimális. Ehhez az állatok is migrációval alkalmazkodnak. Ezt tették a térség vadásza is. Ezzel megszűnt az állandó letelepülés lehetősége, márpedig ez is fontos feltétele a társadalmi fejlődésnek. Ebből a szempontból is nagy jelentőségű a nyugat-európai mérsékelt éghajlat, mert a jégkorszak után itt vált lehetővé, hogy előbb a vadász, később a pásztor is letelepülhessen. Ez is a Golf-áramnak köszönhető. A jégkorszak idején azonban csak az északi mérsékelt öv déli zónájában volt olyan enyhe a tél, hogy a vadászok állandó településekben élhessenek. Ez ma a kelet-afrikai szavannákon van így.

A vadászó és halászó ember életmódja mégis magasabb fejlettségi fokot jelentett, mint a gyűjtögetés: sokkal szélesebb körű volt a szerszámok használata. Talán ennél is fontosabb, hogy a szavannákon való vadászat nagyobb szervezeteket követelt. Az emberiség történetének első szervezetei, kollektívái a nagy vadak vadászatára jöttek létre. A korai társadalmak kutatói sem helyeznek kellő súlyt arra, hogy az adott társadalom működéséhez mikor mekkora szervezetre volt szükség. Pedig ennek mindenkor alapvető jelentősége volt, és maradt. A vadásztársadalmak magasabb fejlettségi szintjén nagyon rossz volt a munkaerő-kapacitás kihasználása.

A jégkorszak megszűnése valóban katasztrófa volt a kor két legfejlettebb emberi közössége számára. Megszűnt a korábbi életmód megtartásának lehetősége.

A tenger szintjének mintegy 70 méteres emelkedése következtében Atlantisz nagy része eltűnt. E terület és annak eltartó képessége a törtrészére zsugorodott. Nyugat-Európa sok ezer évre az emberiség történelme szempontjából jelentéktelenné vált. Az már a történelem fíntora, hogy a legutóbbi ezer évben ismét ez a térség lett a világ élvonalának otthona.

A jégkor szavannáinak elsivatagosodása következtében itt a vadászó népesség a vadállománnyal együtt szinte eltűnt. Eltűnt a csapadék és annak következtében az állatállomány, el kellett tűnnie a vadászó embernek is. Ma ott él a legkevesebb ember, ahol

10-30 ezer évvel korábban a legtöbben éltek. De **ezekből a szavannákból előzőtt emberekből alakult aztán ki az első, korábban elképzelhetetlen népesség-koncentráció, az első fejlett termelési mód, az első jelentős munkamegosztás, és ezen az első már történelmi társadalom.**

Az ember számára katasztrófát jelentő éghajlati változásra azonban a jégkor embere eltérő módon reagált.

A tenger gyümölcseiből kényelmesen, fejlett szerszámra, munkamegosztásra alig szoruló emberek a mai Nyugat-Európában pár ezer évre szinte nyomtalanul eltűntek. Őket a katasztrófa megsemmisítette. Ugyanakkor **a szavanna vadászó népességéből a jégkorszak megszűnése után is fennmaradt valami kevés, és a korábbinál sokkal magasabb szintre fejlődött.**

Miért semmisült meg a gyűjtögető társadalom? Mert nem voltak a katasztrófa túléléséhez szükséges szerszámiak és megfelelő társadalmi szervezetük.

A jégkorszak megszűnése következtében elsivatagosodó területről az állatok és az azokat követő vadászok oda vándoroltak, ahol még volt csapadék, illetve víz. E vándorlásnak két iránya volt:

1. Az állatokat követve a csapadékosabb hegyek felé vándoroltak.

Ez a Szaharában a déli hegyeket jelentette, ami azonban zsákutcának bizonyult, hiszen idővel a sivatagosodási folyamat oda is eljutott. Ennek a vándorlásnak a nyomait csak e hegyekben talált sziklarajzok és a mondák őrzik.

Arábiából csak a mai Anatólia és Perzsia felé lehetett vándorolni. Ez viszont nem bizonyult zsákutcának, sőt e térség vadászai alapítják az első városokat. Az emberi kultúra első bölcsőit a legújabb kutatások kezdik feltárni. Ma már egyértelmű, hogy Mezopotámia északi peremvidékein voltak az első nagyobb települések, ott jelentek meg először a kultúrnövények és a háziállatok. Itt azonban a tagolt terep legfeljebb pár ezer fős közösségek, települések létrejöttét tette lehetővé. Csak ehhez kínálkozott egy-egy völgyben elegendő víz és terület. Jellemző módon minden feltárt korabeli város egy nagy forrásra, kisebb vízfolyásra települt.

Minél mélyebbre halad a kutatás e települések történetének feltárásában, annál inkább kiderül, hogy ezek már minőségi ugrást jelentettek a korábbi vadászó társadalmakkal szemben. Ezek körében jelenik meg először a mezőgazdaság a maga kultúrnövényeivel és háziállataival. Ez az alap, amire aztán az öntözéses társadalom építhetett.

2. A nagyobb folyók felé történő menekülés jelentette a még ígéretesebb megoldást. Itt nemcsak vizet találtak, de olyan nagy térséget is, amin a korábbinál tízszer, százszor nagyobb közösség is kialakulhatott. A nagy folyókat a Nílus, illetve a Tigris és az Eufrátesz jelentette. Ezek hasznosítása azonban sokkal nagyobb feladatot jelentett, mint az előző pontban említett kisebb vízfolyások, nagyobb források völgyei.

A nagy folyók mentén a teljes életforma megváltoztatására volt szükség. Állatot nem lehetett tartani, tehát nemcsak a korábbi vadászatot, de a pásztorkodást is fel kellett adni. A növénytermelés is csak az öntözés segítségével volt megoldható. Ráadásul az öntözéshez is óriási közmunkákra volt szükség. Az öntözőművek létrehozásához nemcsak nagy építő-szervezeteket kellett létrehozni, hanem a víz elosztását is központilag kellett megszervezni. Ez a korábban elképzelhetetlen mértékű központi feladat kívánta meg a sok százezer, esetleg több milliós közösséget. E közösségek létrehozását ugyan a gazdaság, a korábbihoz képest óriási munkamegosztás követelte, de annak tartóssá tévése, összekovácsolása politikai és vallási szervezetet is igényelt.

Amíg a kisebb vízfolyásokra épülő társadalom nem jelentett alapvető minőségi változást sem a gazdaságban, sem a politikai szervezetben, addig a nagy folyókra épülő öntözéses növénytermelés alapvetően különbözött az előző életmódtól. A jégkorszak megszűnése olyan katasztrófa volt, ami elpusztította a korábbi emberiség nagy többségét, aminek következtében nem lehetett a régi módon tovább élni. A megmaradó kis rész azonban egy minőségileg magasabb tereleési és társadalmi forma kialakítására kényszerült.

A jégkorszak megszűnése okozta katasztrófa során az emberek többsége elpusztult, mivel nem lehetett a régi kijárt módon tovább élni. A megmaradt kisebbség azonban fejlettebb megoldásra kényszerült. A kor két legjelentősebb és legtöbb ember számára életlehetőséget biztosító módja a tengerparti gyűjtögetés és a szavannai vadászat működési feltételei megszűntek. A gyűjtögetés mint a fejlődés útja bezárult. A szavannai vadászok többsége is elpusztult, azok sem élhettek a régi módon tovább, de a kisebbség megtalálta a továbblépés módját.

Miért találhatták meg a vadászok a továbblépés módját? Mert eleve fejlettebb termelési módot jelentettek, sokkal több szerszámmal és fejlettebb munkamegosztással rendelkeztek, végül mert volt hova menniük, ott voltak a közelükben az öntözést lehetővé tevő nagy folyók.

Itt jutottunk el oda, hogy a katasztrófa, illetve a jelentős éghajlati változás olyan új helyzetet teremtett, amiben a többség elpusztult, a kisebbség azonban magasabb szinten talált megoldást. A válságos helyzet feldolgozhatósága alapvetően függött az elért gazdasági fejlettségtől. A történész számára a katasztrófaelmélet alkalmazása azt jelenti, hogy nemcsak a hatást, hanem annak a fogadását, a megoldási képességét is vizsgázni kell.

A katasztrófaelmélet az jelenti, hogy **a többségnek el kell pusztulnia ahhoz, hogy a kevés fejlettebb valamiféle magasabb szinten megoldást találhasson.** Ezért nehéz elfogadni a katasztrófaelméletet a humanistának. Az ószövetség istene azonban mégis ennek alapján emelte mindig magasabb szintre kiválasztott népét. A dinamikáját elvesztett, a hitében megtorpanó népet addig pusztította Jehova, amíg magasabb szintre nem léphetett. A katasztrófaelmélet legfényesebb vallási enciklopédiája a Biblia. **A zsidóság története nem más, mint a katasztrófák révén történő felemelkedése.**

Az ember lényegéhez tartozik, hogy számára a kilátástalan helyzet nem elfogadható. A reménytelenség elfogadása magával az emberi természettel áll szemben. **Az egyént, szerencsére, nem lehet arról meggyőzni, hogy minél nehezebben alakul a sorsa, annál fejlettebbek lesznek a megmaradó utódok.** Az emberi fejlődést az az igyekezet mozgatja, hogy minél kevesebb kihívással kelljen szembenézni, minél könnyebb, biztonságosabb legyen az élet. **A katasztrófaelmélet nem is a meglévőt javítja, hanem a jövőt.** A jelent egészen más célok mozgatják. A múlt vizsgálatát mégis ettől függetlenül, a tények elemzése alapján kell elvégezni. Ha az derül ki, hogy a megpróbáltatások, a sokak pusztulása árán, annak következtében a fejlődés következik be, akkor **az eseményeket nem a kortársakat mozgató érdek alapján, hanem az egyetemes fejlődés mércéjével kell mérni.**

A történészek a múltat mindmáig úgy dolgozzák fel, hogy mit kellett volna tenni annak érdekében, hogy az emberek jobban éljenek, kevesebb megpróbáltatásnak, szenvedésnek, pusztulásnak legyenek kitéve. Ezzel szemben a történelem tényei azt bizonyítják, hogy a fejlődés mindig a megpróbáltatások, a tornyosuló nehézségek, a kegyetlen szelekciók eredménye.

Meg kell állapítanunk, hogy **a társadalomtudományok még nagyon messze vannak attól, hogy a katasztrófaelméletet befogadják.** E téren a közgazdaságtudomány még a történészeknél is jobban el van maradva.

A történelem fényesen bizonyítja azt, hogy kihívások, veszteségek nélkül nincs társadalmi fejlődés.

1. Az első makró-társadalmak létrejötte a legutóbbi jégkorszak megszűnésének köszönhető. Ma még nem feltárt, hogy az ember biológiai léte a geológiai korokhoz viszonyítva nagyon gyorsan változó eljegesedések és felmelegedések okozta katasztrófák hatására hogyan változott. Azt mindenesetre le lehet szegezni, hogy az emberré válás a geológia történetének legmozgalmasabb, leggyorsabb változásokat hozó korban történt.

2. Az önözéses társadalmak létrejötte óta nem voltak kitéve lényeges éghajlati változásnak. Ezért aztán esetükben lényegében ötezer éve áll a társadalmi fejlődés órája.

A történésznek kötelessége ellenőrizni, hogy az emberi fejlődésre hogyan hatottak az életkörülményeket alapvetően befolyásoló változások. Ennek alapján az emberi társadalmat ért, nem geológiai, hanem történelmi, **azaz ember okozta katasztrófák hogyan járultak hozzá a fejlődéshez.** Félek, hogy a járványok, a szárazságok és a háborúk nagyobb szerepet kapnak, mint amekkora figyelmet eddig a történészek az ilyen tényezőkre fordítottak.

Mivel a történelmi kort, azaz az utolsó tízezer évet felfoghatjuk úgy, mint az utolsó földtörténeti esemény következményét, maga a történelem ebben az értelemben már nem foglalkozhat a földtörténeti katasztrófákkal. E filozófiának azonban akkor is van jelentősége, ha a katasztrófa alatt csupán kihívást, akadályoztatást értünk.

Először azt kell megállapítanunk, hogy **a társadalom annál inkább pozitíven éli meg a megpróbáltatásait, minél magasabb szintre emelkedett.** Az elmarad társadalmi szinten a kihívásra adott válasz kisebb eredménnyel jár, és lassabb annak a kifutása is. Ezért az elmélet és a gyakorlat szembeállítása a jelenkori fejlett társadalmakra vonatkoztatva különösen indokolt.

A jelenkor történelmében az alábbiak bizonyítják, hogy minél nagyobb a kihívás, annál jelentősebb eredmény az arra adott válasz.

1. A jelen században a fejlett világon belül azok a népek értek el nagyobb eredményeket, amelyeket keményebb kihívás ért.

a. Ma a Nyugat népei között azok a leggazdagabbak, amelyek természeti adottságai az előző korok igényei alapján a legmostohábbak voltak. Elég a skandinávokra, az Alpok hegyei között élő népekre és az írekre hivatkozni. A század elejéig ezek voltak Európában a legszegényebbek, ma ők a leggazdagabb népek.

b. Legalább ezer éve azok a nyugati népek éltek a legjobban, amelyek területe a mezőgazdasági szempontból a legkedvezőbb volt. Ez akkor azt jelentette, hogy ott éltek jobban az emberek, ahol a föld természetes termőképessége jobb volt. Az elmúlt ötven év során az ilyen adottságok között élő népek relatíve lemaradtak, a gyenge mezőgazdasági adottságokkal rendelkezők viszont az átlagosnál gyorsabban fejlődtek.

c. E század második felében a geológiai kincsekben, mindenekelőtt szénben és vasércben szegény népek gyorsabban iparosodtak, mint a nyersanyagokban gazdagok. Az ipari forradalom után csak azok a nyugati népek értek el a nagyobb eredményt, amelyek szénben és vasércben gazdagok voltak. Az utóbbi ötven évben az ő fejlődésük leányegesen lassabb volt, mint a nyersanyagokban szegény térségekben élőké.

2. E század során minél több hadisarchoz, segélyhez, dotációhoz jutott egy nép, annál lassabban fejlődött.

a. Az első világháború után a legnagyobb hadisarcot a franciák kapták, a legtöbbet a németek fizették. Alig húsz évvel e háború után elkezdődött a második világháború, amiben a hadisarcon meggazdagodott franciák alárendelt szerepet játszottak a megerősödött németekkel szemben. Megjegyzendő, hogy az egyetlen nép, amelyik a rá kirótt hadisarcot határidőre, az

utolsó fillérig megfizette, a finn volt. Ennek ellenére a hadszíntéren képes volt ellenállni a hússzor nagyobb Szovjetunióknak.

b. A Marsall-segélyből a németek kapták a legkisebb fejkvótát, ráadásul náluk volt a háborús pusztítás a legnagyobb, ők fogadtak be közel tízmillió keleti német kitelepítettet, és mégis ők érték el a leggyorsabb gazdasági felemelkedést. E segélyből a legmagasabb fejkvótát a győztesek kapták, a gazdaságuk mégis lassabban állt talpra, a relatív gazdasági helyzetük is romlott.

c. Az olajválságon a jelentős országok sorrendjében a legtöbbet kerestek: az arab államok, Mexikó, Venezuela, a Szovjetunió, Nigéria, végül az angolszászok. A megdrágult olajért viszont a legtöbbet a németek és a japánok fizettek. Az ezen a címen élvezett járadék sokszorosa volt a Marsall-segély összegének. A követő húsz évben a gazdasági növekedés üteme fordítottan aránylott az ezen a címen élvezett jövedelemmel. Akik relatíve a legtöbbet kapták, azokban az eleve létező társadalmi válság elmélyült, akiket a sokszorosára emelt olajárakkal meg akartak leckéztetni, végső soron azok kerestek rajta a legtöbbet.

d. Az Európai Unión belül egyre jobban lemaradnak azok a térségek, amelyek a legtöbb pénzügyi segélyben, támogatásban részesülnek. Meggazdagodnak azok, akik ezt a támogatást a leginkább fedezték. Ugyanez tapasztalható az egyes országokon belül is. Németország fizetett az egyesülés előtt a legkevesebbet annak érdekében, hogy a saját elmaradt térségei felzárkózzanak, mégis felzárkóztak. Olaszország északi fele ötven éve óriási támogatást fizet a déli országrésznek, mégsem ott értek el sikereket, hanem azok, akik fizettek.

e. Az Egyesült Államok szinte mellőzte a térségek gazdasági kiegyenlítését célzó támogatásokat, az mégis ott valósult meg leginkább.

f. A történelem legnagyobb támogatását az elmúlt tíz év során a volt kelet-német tartományok kapták, a meghozott pénzügyi áldozatok nagyságához képest mégis integrálódásuk sikertelennek mondható.

3. E század során a fejlett világon belül a háborút vesztek nagyobb eredményt értek el, mint a nyertesek. A gazdasági sikerekhez és a következetes társadalmi reformokhoz az kellett, hogy a régi úton és a régi módon már ne lehessen tovább menni. Ennek a belátáshoz a háború elvesztése sokkal inkább segítséget jelentett, mint annak a megnyerése. A megnyert háború azt látszik igazolni, hogy a háborús célok győztek, a vesztesek azt, hogy előzőleg rossz úton jártak. Márpedig **a múlttal szembeni kritika minden elképzelhető anyagi előny-nél többet ér.**

Jellemző módon a háborút vesztek németek és japánok váltak a leginkább önkritikusokká és a külső körülményeket jobban figyelembe vevőkké.

4. E században a lakosság számára előny, ha kis államban él. Jelenleg Európa leggazdagabb népei tízmilliónál kisebb államban élnek. Itt csak megjegyzem, hogy a Nyugat fölénye jó ötszáz éve a világ többi civilizációval szemben többek között azzal magyarázható, hogy azoknál mind politikai, mind kulturális tekintetben sokkal tagoltabb volt.

A kis államnál csak egy még nagyobb előny van: a diaszpórában való élés, azaz, ha nincs is állama a népnek. Ennek köszönhető többek között az, hogy a zsidók és a kínaiak diaszpórája a mai világban kulturális is gazdasági nagyhatalom.

5. E század során bebizonyosodott, hogy az eltérő kultúrák képtelenek közös államban élni. Az eltérő kultúrákat egyesítő államok annál jobban szétválnak, minél erősebbek a kultúrák gyökereik. Az Egyesült Államok arra adott bizonyítékot, hogy a különböző kultúrájú népek békésen, sőt nagyon hatékonyan tudnak együtt élni - ha új környezetbe kerülnek. Ezzel szemben **nem képesek közös állami keretben maradni az eltérő kultúrák, ha eredeti bölcsőjükben maradnak.**

6. A világgazdaság integrálódása bármennyire feltűnő, a felszín alatt dezintegráció folyik. Az integrálódásra mint kihívásra a vele szembeni ellenállás a válasz.

a. Amíg az angol közös világnyelvvé válik a világgazdaságban és a tudományokban, a népek a korábbinál is jobban ragaszkodnak a saját nyelvükhöz.

b. A gazdaság azon mezőgazdasági, ipari és szolgáltató szektora integrálódik gyorsan, aminek a relatív súlya egyre kisebb lesz. A gazdaság integrálódó szektoraiban lekötött tőke és munkaerő súlya csökken, ugyanakkor a nem integrálódó szektorok tőke- és munkaerő-igénye nő.

A mezőgazdaságban az alaptermékek termelése integrálódik, de ezek termelői árának a fogyasztáson belüli súlya egyre inkább jelentéktelenné válik. Száz éve a kenyér árának kétharmada volt a búza termelői ára, ma a fejlett világban a tizedét sem éri el.

A nyersanyagtermelés integrálódik, de ezek termelői ára a nemzeti jövedelemhez képest ma már törtresze a száz év előttinek.

A klasszikus termékek előállítása integrálódik, de ezek összes költségében maga a termelés egyre kevesebb tőkét és munkát igényel. Egy gépkocsi árában a gyártási költség a huszadot sem ér el, ezzel szemben az értékesítés és az üzemeltetés során merül fel az összes költség négyötöde. De ez minden termék esetében egyre inkább így van.

A világ pár tízezer élenjáró tudósának képzése és munkája integrálódott, de a szellemi tőke létrehozásával járó költségek óriási többsége helyi önkormányzatok, legfeljebb a nemzet szintjén képződik.

A katasztrófaelmélet a történelem számára annál jobb segédeszköz, minél magasabb fejlettségi szintre emelkedett a társadalom.

Mire tanít a történelem?

a. Minél nagyobb egy állam, annál jobb a polgárainak. A tények ennek az ellenkezőjét bizonyítják. A történelem mégis arra nevel, hogy a nagyobb állam érdekében az egyénnek még az életét is kötelessége feláldozni, hogy azok voltak az igazi hősök, akik ezt tették az államukért. A tények tanulsága szerint azonban a kisebb államban élnek jobban az emberek.

b. A kormányoknak kötelessége minél több gazdasági előnyt kisajtolni a szomszédos államokból. A tények ennek is az ellenkezőjét bizonyítják. Nem azok gazdagodtak meg, akik másoktól kaptak, hanem azok, akik másoknak is adtak.

Ennyi is elég annak bizonyítására, hogy egészen új módszerek váltak szükségessé ahhoz, hogy a közelmúlt történéseit alakító tényezőket megértsük, fel tudjuk tárni.

Néhány illusztráció:

A történelem igazolja, hogy a társadalmat ért megpróbáltatások nagyobb eredményre vezetnek, ha sikerül állni a próbát. Ez a jelenség annál élesebben válik jellemzővé, minél fejlettebb a kihívásnak kitett társadalom. A fejlettség ugyanis abban jelentkezik, hogy a társadalom egyre nagyobb kihívásnak képes ellenállni, illetve azok elől előre lépve kitérni. Ezek a sikeres kitérések jelentik a fejlődést. Az a kihívás, ami az elmaradt társadalmakat elpusztítja, visszaveti, arra a fejlettek már olyan választ képesek adni, ami a korábbinál magasabb szintet jelent. Ebből fakad az, hogy **minél magasabbra emelkedett a centrumban a társadalom fejlettsége, annál inkább differenciálnak a kihívások.**

Az alábbiakban három példát hozok fel, ami a fenti állítást igazolja. Kettő az életemben, a szemem előtt történt.

1. Kezdem azzal, amit Max Weber **Amerika-hatásnak** nevezett: a kultúrkörükből kiemelt emberek többre viszik, mint az otthon maradtak. Ezt ő annak idején általában az észak-amerikai bevándorlókkal, konkrétan a német polgárvárosokba bevándorló lengyelekkel igazolta.

Valóban igaz az, hogy **az Észak-Amerikába bevándorló parasztok és munkások sokkal modernebb emberek lettek, mint otthon maradt társaik.** A Broslav-ba faluról bejött lengyel parasztok gyorsan átvették a német puritán polgárok viselkedési normáit. De ez a nagy változás máig sem igaz azokra, akik Dél-Amerikába vándoroltak, és ott a mediterrán kultúra változatával találkoztak. Nem volt igaz azokra a lengyelekre sem, akik a lengyel vagy az orosz városokba költöztek. **A falusi ember akkor emelkedett nagyot, amikor a nyugat-európai puritán kultúrával találkozott.**

Ezt máig is bizonyítja az a tény, hogy az Egyesült Államokba bevándorló mediterrán népek fiai generációkon keresztül képtelenek a felemelkedésre, ha az otthoni rokonok által uralt negyedbe települnek, ugyanakkor, ha angolszász környékre mennek, gyorsan és nagyon eredményesen szerepelnek.

Ennél általánosabb az a tanulság, hogy minden olyan gyarmatosítás, amelynek során nem a munkára vágyó kisemberek, hanem a kizsákmányolásra vágyó urak és a zsákmányra áhító katonák hódították meg a gyarmatokat, mindmáig képteleneknek bizonyultak a felemelkedésre.

2. Magam is tanúja voltam annak a folyamatnak, amin a csángó-székelyek ötven év alatt keresztülmentek.

Őket az első tragédia akkor érte, amikor a Kárpátokon túlra, azaz a magyar kultúrterületen kívülre telepítették őket. Ezt a kihívást nem tudták sikeresen megválaszolni, mivel a magukénál is alacsonyabb környezetbe kerültek. Így lettek a legszegényebb, a legelmaradottabb, a legkevésbé iskolázott székelyek.

A második tragédiájukat az jelentette, amikor a második világháború alatt a magyar kormány segíteni akart rajtuk, és az elűldözött bácskai szerbek földjére telepítették őket. Innen azonban gyorsan menekülniük kellett. Így kerültek Baranyába és Tolnába, kitelepített svábok helyére. Ott pár évtized alatt a helyi sváb kultúra értékeit vették fel, és ma ők, a kálváriákat jártak lettek a leggazdagabb, a legiskolázottabb székelyek. Az otthon maradtak ma is elmaradottabbak, mint az erdélyi testvéreik.

3. **Az 56-os forradalom leverése után több tízezer fiatal, nagyrészt még főiskolás diák hagyta el az országot.** Nagyobb részüket az Egyesült Államok fogadta be. Ott kitűnően bizonyítottak. Az ottani tudományos felmérés szerint ebben a században csak három olyan bevándorlási hullám volt, amelyik kitűnőre vizsgázott, azaz egy generáció után jobban szerepelt, mint az angolszász eredetű lakosság. Ezek:

- a náci üldözés elől menekülő zsidóság,
- a háború elől menekülő dél-koreaiak és vietnamiak,
- az 56-os magyarok.

Mindhárom csoport poklot járt, de diadalt aratott.

József Attilának igaza volt: „Pokolra kell annak menni, aki dudás akar lenni.” A költő sem azt mondta, hogy a pokol jó, hiszen ő igazán tudta, hogy milyen az. Hanem azt, hogy akik megjárják és túlélnek azt, nagyobbak lesznek mint azok, akiknek a könnyű élet adatott meg. A pokol sokakat pusztít el, az igazakat megtisztítja.

Káoszelmélet

A káoszelmélet azt állítja, hogy **bizonyos nagyon kishatású esemény, tényező az idők során nagyon jelentőssé válhat.** A történelem tele van ezen elmélet igazolásával. Mivel a régebbi korok még meglehetősen sötétbe burkolóznak, csak az utóbbi háromezer évet vizsgáljuk: milyen szerepet játszottak a bekövetkezett változások okai között a kor emberei számára is jelentéktelennek tartott tényezők.

1. A mediterrán térségbe beáramló, eredeti helyén évezredek óta stagnáló egyiptomi és mezopotámiai kultúra kénytelen volt megbirkózni az eredeti bölcsőjétől nagyon eltérő földrajzi, éghajlati és kulturális körülményekkel. Az érintettek között az a kevés, ami a kihívásra adott válasza egyáltalán képes volt, eredményesen válaszolt, de karakterében egészen más lett. Így jött létre például a görög-római mediterrán kultúra. Egy alapvetően agrárkultúrából alapvetően városi kultúra lett, amely még a saját élelmézésére sem volt képes. Ez a kultúra ugyan sok tekintetben a társadalmi fejlődés fénypontját jelentette, de diadala alig tartott tovább fél évszázadnál.

A mediterrán kultúra bukását, legalábbis évezredes stagnálását elsősorban a keletről behozott betegségek okozták. A vírusokat és bacilusokat nehéz történelmi szereplőknek felfogni, a hatásuk mégis azokénál nagyobb lehet. A történelemformáló esemény azon múlt, hogy e betegségekkel szemben nem volt a térség lakosságának kellő immunitása.

Már itt fel kellett volna figyelni arra, hogy a két ősi öntözéses kultúra ugyan minden irányban terjeszkedett, de magasabb szinten gyökeret verni csak a Földközi-tenger keleti medencéjében tudott.

Tapasztalatai eljutottak a Nílus felső folyásához, egészen Etiópiáig. Ott ki is alakítottak egy sajátos kultúrát, de az mégis zsákutcának bizonyult, mert nem meghaladni, de elérni sem tudta szülőanyját. Mindmáig elmaradott maradt.

Perzsia és Anatólia is sokat tanult az öntözéses kultúráktól, azt képes volt a saját adottságaihoz igazítani, de annál többre nem vitte, ott is több ezer évre megfeneklett. Érdekes módon ez a térség a vallás területében jelentett előrelépést. **Egyelőre nincs magyarázat arra, hogy az egyistenhit, az írás és számolás módja felé miért csak ez a térség kultúrája volt képes elmozdulni.** A modern világ minden nagy kultúrája a vallást, az írás és a számolás elveit a szír kultúrkörből kapta. Ezzel e térség kultúrája olyan hozományt adott a későbbi Nyugatnak, ami nagymértékben hozzájárult az elmúlt ötszáz év során, és azóta is élvezett fölényéhez. **Kevés figyelmet szentel a történelem annak, hogy az egyistenhit, a betűírás és az egyetlen szám hatványára épülő számrendszer milyen óriási szerepet játszott, és egyre inkább játszik a Nyugat sikereiben.**

Aligha lehet az ókorban az ezer évekre terjedő jövő szempontjából nagyobb hatású eseményt találni, mint a szavakat hangokra bontó írást, a tízes számrendszert és az egyistenhitet.

Az egyistenhitű vallás megjelenésének jelentőségét a történelem az egyház történelmi szerepén keresztül ugyan elismeri, de alig találunk politikai és gazdasági történészeknél példát arra, hogy az egyistenhitnek a gondolkodásra való hatását kellően értékelnék.

Az az írásmód, ami a szavakat hangokra bontva rögzíti, tette lehetővé, hogy jó kétezer évvel később az írás és az olvasás, valamint az olcsó és hatékony nyomtatás széles körben elterjedhessen. Ennek már a reformáció során világtörténelmi jelentősége lett, de igazán korunkban válik alapvető előnnyé. **Nem gondoljuk eléggé végig, mit jelent, hogy egy kultúrában az írást és az olvasást pár év alatt bárki elsajátíthatja, hogy az írásos kom-**

munikáció könnyen érvényesülhessen. A legtöbb kultúra írásának és olvasásának elsajátítása sokszorosan több időt és energiát emészt fel.

Azt is az ókorból örökölte a Nyugat, hogy a számrendszer egyetlen szám hatványaira épül. Mind a matematikai tudomány, mind a hétköznapi számolás szempontjából óriási előnyt jelent ez a leegyszerűsített számrendszer. Jellemző módon általános elfogadása a gyakorlati gazdasági életben még napjainkban sem fejeződött be teljesen.

Miért tekintjük ezt a káoszelmélet igazolásának?

Egy próféta elindul a sivatagba elmélkedni, és felismeri, hogy a mindenhatás szempontjából csak egy isten lehet, mert csak egy az igazság, mert a világ teremtése és kormányzása egységes isteni erőt tételez fel. Ez a gondolat mint kis magocska kedvező fogadtatásra talált. Talán azért, mert az öntözéses gazdálkodás kultúrája a világi hatalomban az osztatlanságot valósította meg. De nemcsak ezért, hiszen előtte évezredekken keresztül és minden más öntözéses kultúrában élt a több istenben való hit. Ez a kis magocska aztán meghódítja a világnak azt a részét, amelyhez ma az emberiség mintegy fele tartozik, de főleg azt, ami az elmúlt ötszáz évben a világ sorsának alakítójává vált. Nincs szó tehát történelmi eseményről, az egyistenhit forrását nem ismerjük, nem tudjuk, hogy miért éppen Kis-Ázsiában született meg, egymással párhuzamosan, több vallás hite az egyetlen istenben. Legfeljebb a zsidók hivatkozhatnak arra, hogy az ő prófétájuk volt az első, annak elágazásai lettek a keresztény egyházak és a mohamedán vallások. De a szírek és perzsák is hivatkozhatnak arra, hogy az ő kultúrájukban a zsidókétól függetlenül jelent meg az egyistenhit. **Elindult a röpke gondolat, és évezredekre minden másnál jobban alakította az emberiség sorsát.**

Halvány fogalmunk sincs arról, hogy kinek a zseniális ötlete volt az, hogy nem a szavakat kell leírni, hanem azok hangjait. Így nem sok ezer szóképpel, hanem pártucatnyi betűvel lehet leírni a sok ezer szót. E felfedezés jelentőségét még a tudomány is alig hangsúlyozza, pedig ez az emberi fejlődés egyik legnagyobb találmánya.

Ez is azt bizonyítja, hogy a történelem legfontosabb eseményei nem a mindenkori jelen „fontos” döntései, hanem azok, amiről megjelenésük idején szinte tudomást sem vesznek. Elindul egy röpke gondolat, és évezredekre mindennél nagyobb hatással lesz az emberiség sorsára.

Arról még kevesebbet tudunk, hogy kinek az ötlete volt, hogy a számrendszer egyetlen alapszám hatványaira épüljön fel. Ezzel megteremtődött a matematikatudomány alapja. Mivel az emberek sokkal előbb számoltak mint írtak és olvastak, ez a zseniális találmány csak nagyon lassan terjedt, vált általánosan elfogadottá. A gazdaságban, mindenekelőtt a kereskedelemben még évezredekig tovább élt a nagyon vegyes számrendszer. Sok ezer évvel később az igazi úttörője a francia forradalom lett. Következetes általánossá válása még napjainkban is folyik.

Ez esetben is elindult egy röpke gondolat, ami sok ezer éves folyamat során lassan győzött, de ma már szinte minden kultúrában jelen van.

Az, hogy miért és minek köszönhetően vált jó ötszáz éve a nyugati kultúra a világ-történelem főszereplőjévé, alig van feltárva. Ez nemcsak a múlt megértésének lenne a kulcsa, hanem a jövőhöz is segítene. A jelent sem tudjuk megérteni, ha nem figyelünk fel a látszólag nem is nagyon fontos tényezők hosszú távú hatására.

2. A történelemben sokkal jellemzőbb egy-egy kultúra pusztulása, legfeljebb sok ezer éves stagnálása, mint a kevés fejlődése. A történelem a kultúrák pusztulásának okaival

éppen olyan kevésbé foglalkozik, mint azok fennmaradását biztosító okokkal. Vannak ugyan egyértelmű példák is.

Amerika indián kultúrái azért pusztultak el, mert nem voltak képesek ellenállni a nyugati kulturális fölénynek, fegyvereinek, és még kevésbé a velük behozott járványoknak. Ezzel kapcsolatban is szemérmes a tudomány, hagyja a történelmi igazságot a közvélemény előtt rejtve maradni. A két amerikai kultúrát nem a Nyugat fegyveres gyarmatosítása pusztította el, hanem az azzal együtt behozott vírusok, bacilusok, élvezeti cikkek. Százszor annyian haltak meg a bevitt betegségektől, az alkoholtól, mint a hódítók fegyvereitől. Ezt könnyű volna belátni, ha el akarnánk szakadni a tudománytalan történelmi romanticizmustól.

Közgazdász szemmel világos, hogy **Amerika meghódítása minél több munkaerőt igényelt volna.** Jellemző módon a gyarmatosítók a négerek többségét éppen azokra a területekre telepítették be, ahol korábban az indiánok többsége élt. Amerika a felfedezést követően alapvetően munkaerőhiányos társadalommá vált. **Maga a rabszolgarendszer is csak ott alakul ki, ahol a munkaerő a pénznél is többet ér.**

Amerikával egy időben más kultúrákat is megszállt a nyugati gyarmatosítás, azok mindegyikének mégis megmaradt, sőt ennek következtében szaporodott a népessége. Miért? Mert az ottani lakosság az előző évezredek során még a gyarmatosítóknál is erősebb immunitást szerzett a kor vírusaival és bacilusaival szemben. Az európai emberek immunitása az időszámításunk körüli időben, majd a keresztes hadjáratok során alakult ki.

A Római Birodalmat, illetve a mediterrán térség embereit a keleti kereskedelem és a keleti hadjáratok során fertőzték meg a keleti betegségek kórokozói. **Így pusztult el a városi lakosság többsége, majd ennek következtében a mediterrán térség politikai, katonai, kulturális és gazdasági fölénye is megroppant.** Nem az erkölcsök, hanem az egészségügyi helyzet buktatta meg a Római Birodalmat, ásta alá a mediterrán térség korábbi kulturális és gazdasági fölényét.

Ezer évvel később a megerősödött Nyugat majdnem belepusztult a keresztes háborúk okozta egészségügyi kihívásba. Végzetes méretű pusztulását csak három tényező hártotta el:

Nagyon alacsony volt a térség urbanizációja. E kor feudális Nyugat-Európája még alapvetően falusi társadalom volt, azaz a népességnek csak elenyésző hányada koncentráldott, és az is csak viszonylag kis városokban.

A tél elpusztította a kórokozókat. Mind a Római Birodalom keleti kereskedelme, mind a keresztes háborúk által behozott kórokozók többsége nem élte túl a fagyos telet. A tél elvégezhetette a fertőtlenítést. Kivételt a keleti sztyeppék pásztorai által behozott kórokozók jelentették, azok ugyanis ellen tudtak állni a nyugat-európai enyhe teleknek.

Ideje volna, hogy felismerjük: **a legfőbb emberi cél maga az élet.** Ezért aztán a járványok, a betegségek történelmi szerepe sokkal nagyobb, mint az államoké, azok uralkodóié, a háborúké. A történészek mégis elsősorban ezekkel foglalkoznak. Itt csak megemlítem, hogy a történelem során sokkal többen haltak meg a hadviselés okozta egészségügyi problémák és éhínségek következtében ágyban, mint a fegyverek által a csatatereken. Ez még e században is így volt, és még sokáig így is marad. A hunok, avatok, magyarok, tatárok, majd a törökök nyugati hadjáratai sokkal több egészségügyi áldozattal jártak, mint amekkora a fegyverek által megölték száma.

Az ugyan nem a történész feladata, hogy mikor és milyen okokból kezd el egy kórokozó virulensebbé válni, kik voltak azok, akik ezeket behozták, de **súlyának megfelelően kellene vizsgálni, hogy milyen népességpusztítással jártak a különböző betegségek, járványok.** E téren legfeljebb a patkányokig jutottak el, de még azok hatásával sem a szerepének megfe-

lelően. Az egészségügynek a történelemben játszott szerepe is jól értelmezhető a káoszelmélet alapján: olyan, látszólag jelentéktelen folyamatok indulnak el, amelyeknek még a keletkezése is feltárhatatlan, de ezek aztán kiválthatnak olyan történelmi folyamatokat, melyeket később akár katasztrófáknak is tekinthetünk.

Ma már senki nem vitatja, hogy elsősorban a betegségek, főleg a járványok elleni harcnak köszönhető a világ népességének e századi robbanásszerű növekedése. Ennél fontosabb történelmi eseményt nem fog feljegyezni az utókor, mégis a kor történésze alig tesz róla említést. Legfeljebb mint tény állapítja meg, de a kiváltó okokat nem tartja említésre méltónak. Ezzel szemben részletesen felsorolja a század politikai eseményeit, amelyek hatása el fog tűnni történelem lomtárában. A jelen századról ezer év múlva elsősorban azt fogják megemlíteni a történészek, hogy megsokszorozódott az előtte évezredek alatt is alig növekvő népesség. Ehhez képest másodrendű események fogják tekinteni e század tudományos és technikai forradalmát, a világ fejlett és elmaradott része közötti szakadék vészes kitágulását, a fejlett világban a képzetlen rétegek erkölcsi és anyagi leszakadását. Viszont meg sem fogják említeni a két világháborút, általában azt, amit ma a történészek fontosnak tartanak.

Korunk kereszténysége Egy kórházi élmény vallástörténeti tanulságai

Feleségem aggodalmakkal teli előzmények után egy gerincműtetre került be egy kórházba, ami mind szakmai szempontból, mind a szociális szelleme alapján csupa kellemes meglepetéssel szolgált.

Felvetődött a kérdés: Miért lehet az egyik egészségügyi intézmény alapvetően más, hatékonyabb, korszerűbb és ugyanakkor emberibb, mint a többi?

A kézenfekvő magyarázat a vezető személye. Róla keveset tudok. Amerikában járt, családszerető, nagy tekintélye van a szakmában, és mormon. Az, hogy az Egyesült Államokban járt, meglátszik a profi szervezésen és a szaktudásigényen. Fegyelem, rend, tisztaság a jellemző. Olyan, mint egy amerikai kórház, azzal a különbséggel, hogy nem uralkodott el benne a technika. Jelen van a szakszerűség, de nem vált a humánus elnyomójává. Ez azért fontos, mert a jellemző amerikai kórházakban a humánus elveszik az egyre nagyobb munkamegosztás és a technikai eszközök bővületének a világában.

Jó volt a profizmust látni, mert nálunk az egészségügyben az amerikaihoz képest az orvosok között jellemző a magas intellektuális és szakmai képzettségi szint, de kevés a profizmus. Az orvosok kicsit hősöknek érzik magukat, akik a maguk nyugati szintjén kénytelenek keleti körülmények között dolgozni. Ez alatt nemcsak a szegényes hotelellátást, hanem a felszereltséget is értem. A Keletnek és a Nyugatnak ez a keveredése egyáltalán nem volt jellemző erre a kórházzészlegre.

Mindig nagyon örülök, ha népem elitje nem az országot, az egész népet akarja megváltani, hanem a maga működési területén igyekszik felzárkózni a világ élvonalába. Többet használ a nagy ügynek az, aki megoldja a saját települése, iskolája, kórháza, osztálya problémáit, mint aki állandóan valamiféle országos szintű politikai megváltás érdekében nyüzsög.

Annak a magyarázatát, hogy ez a kórházi részleg valóban európai, a főorvos tehetségében és felekezeti hovatartozásában vélem. Ő ugyanis tehetséges, és mormon.

Számomra a tehetség és a tudás önmagában nem sokat mond. Van ugyanis egy értékelési képlet: az egyén értéke egy szorzattal kvantifikálható. A tudását, a tehetségét és az erkölcsét kell összeszorozni. A szorzat nagysága fejezi ki az értékét. Ennek a szorzatnak az a sajátsága,

hogy az első két tagja abszolút érték, vagyis mindig pozitív előjelű. A tudás és a tehetség a nullánál kezdődik. A harmadik tagja azonban lehet negatív is. Vagyis a rossz erkölcs annál nagyobb társadalmi kár, minél több tudással, és minél nagyobb tehetséggel párosul.

Számomra a mormon különleges keresztény felekezetet jelent. Övék az a keresztény egyház, amelyik nem, illetve a legkevésbé tévedt el az ipari forradalom után, a kapitalizmus viszonyai között. Képes volt lépést tartani a tőkés viszonyokkal, ugyanakkor megőrizte, sőt tovább erősítette a kereszténység szociális jellegét.

Az ipari forradalommal a nyugati kultúra ugyanis speciálissá vált abban a tekintetben is, hogy a vallás és a gazdaság, a vallás és a reáltudományok közötti kapcsolat meggyengült, másodlagossá vált. Ez annál is meglepőbb, mivel előtte ezer évig éppen a nyugati kultúra volt az, amiben a vallás, a klérus szerepe a legerősebb, a világi hatalomtól leginkább független volt.

Minden más kultúrában a klérus nagyon fontos szerepet játszott mind a politikában, mind a gazdaságban, de azért a világi hatalom elsődlegessége nem volt megkérdőjelezhető. A nyugat-európai középkor abban is speciális volt, hogy abban a klérus és a világi vezetés szinte egyenrangú szerepet játszott.

Az ipari társadalomban a tőke uralmának nem volt szüksége az erkölcsök erősítésére, ezért a vallásra sem. A gyáripari termelés közvetlenül nem igényelt erkölcsi fegyelmet, ahhoz bőven elég volt az a puritanizmus, amit az előző századokból örökölt. A munkástól fegyelmet és nem erkölcsöt követelt meg a technikai eszközök működtetése, hasznosítása. Az ugyan igaz, hogy az ipari társadalom e század közepéig sikeresen csak ott valósult meg, ahol a puritán erkölcs volt a jellemző, de ebből nem volt annyira szüksége, ami spontán öröklődött. A tőkés társadalomban az erkölcs nem szorult fejlesztésre, karbantartásra. A tőkés társadalom a tudományos és technikai forradalom, a szolgáltatások térhódítása és az életszínvonal emelkedése előtt még arra sem szorult, hogy az erkölcsöket karbantartsák, nemhogy javítsák. A tőkésosztály ezért engedhette meg magának, hogy a vallást leválassa a politikáról és a gazdaságról. Az erkölcs helyett elég volt a nyomor, a munkanélküliség fegyelmező ereje.

A jelen század közepére egészen más társadalmi viszonyok alakultak ki.

- a. A munkaerő tudását meg kellett sokszorozni.
- b. A tehetségek feltárása lett a fejlődés alapfeltétele.
- c. Az erkölctől függött az első két feltétel értéke.

Lényegében ezt fejezi ki a fent említett értékmérő szorzat.

A modern társadalmakban egyre világosabbá válik, hogy az erkölcs lett a társadalmi fejlődés leggyengébb láncszeme. A következő évezred küszöbén a népek közötti versenyben való szereplés elsősorban az erkölcsök erején fog múlni. Ebből fakadóan a nyugati kultúrában is helyre kell állítani a vallások korábbi jelentőségét. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a vallásoknak ugyanazt az erkölcsöt, és azt ugyanazokkal az eszközökkel kell alakítania, táplálnia, csak azt, hogy a vallások reneszánszának kell eljőnie.

Erkölcs és vallás nyugaton - A keresztény vallás rugalmassága

A teológusok még mindig csak a vallásuk állandóságát hangsúlyozzák, a kultúrákhoz és a változó körülményekhez, vagyis a térben és az időben való igazodásukat elhallgatják. Ez azzal magyarázható, hogy a társadalom fejlődése minden korábbi szakaszában a vallás legfontosabb feladata volt a tradíciók állandósága. Az egyszerűen újratermelő társadalmakban, vagyis azokban, ahol a termelés technikája, volumene még több évszázad alatt sem

változott érezhetően, a társadalom létének egyik alapfeltétele volt ennek a változatlanságnak a változtathatatlanságként való felfogása. Ez volt a vallások feladata.

Minden vallás azt hirdette, hogy az élet szabályai nem emberi, hanem isteni eredetűek, azokon embernek nem szabad változtatnia. Ez nem csak az erkölcsi szabályokra volt érvényes, hanem még a technikaiakra is. Jellemző módon a technikai ismereteket, a tüzet, a haszonnövényeket, a háziállatokat, a kohászati eljárásokat az istenek hozták le a földre. Nem ismerek egyetlen vallást sem, amelyik buzdítana a fejlődést szolgáló újra. Minél ősbibb egy vallás, abban a tradíciók megsértése a legnagyobb bűn. Jellemző módon még a találékony görögök drámái is azzal foglalkoznak, hogy milyen büntetés vár azokra, akik megsértik a hagyományok előírásait.

A vallások voltak ugyan a tudás terjesztői, de ez a tudás nem arra szolgált, hogy valami újhoz lehessen eljutni, hanem a meglévő tudás elsajátítására korlátozódtak.

Kevesen veszik tudomásul, hogy a kereszténység minden más vallásnál jobban volt képes egyrészt a befogadó kultúrához, másrészt annak időbeli változásaihoz igazodni. Ez a képessége azért maradt mindmáig rejtett, mert a keresztény felekezetek klérusai erőnek erejével a vallásuk örökös jellegét, változatlanságát hangsúlyozták, igyekeztek elhallgatni azt, hogy mennyiben változott a körülményekhez való alkalmazkodása során.

A tények azt bizonyítják, hogy a kereszténységnek annyi formája volt és van, ahány kultúrába sikerült beépülnie. Illetve a kereszténység azért lehetett világvallás abban az értelemben, hogy egy időben különböző kultúrákban terjedhetett el, mert képes volt sikerrel alkalmazkodni azokhoz. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy annyféle kereszténység van, ahány kultúrának a vallásává vált. Ez még az egyetlen felekezeten belül is igaz. Vegyük csak a legnagyobb és leginkább centralizált felekezetet, a római katolikust. Az elmúlt kétezer év alatt történt változásairól később részletesen szölok. Most csak a jelenlegi formáit nézzük. Egészen más a lengyelek, a hollandok, a latinok, az afrikaiak katolicizmusa. Ők csak abban közösek, hogy ugyanahhoz a valláshoz tartozóknak tekintik magukat, de az életvitelük, a gyakorlatban az erkölcsük is nagyon eltérőek. Sokkal jobban hasonlít a holland katolikus és lutheránus erkölcs, életvitel, viselkedése egymáshoz, mint ezeké a velük azonos felekezeti hovatartozású más kultúrában élőkéhez. A vallásoknak a kultúrához való adaptációját azért nem vesszük tudomásul, mert a vallási hovatartozást nem az emberek tényleges viselkedése, hanem a felekezeti besorolásuk alapján állapítjuk meg.

A vallások nemcsak térben, a befogadó kultúrához igazodnak, hanem időben is. Ha az elmúlt kétezer év keresztényei ma találkoznának, aligha éreznék azonos valláshoz tartozónak magukat.

Az elmúlt kétezer év során nemcsak az európai kultúra ment át alapvető minőségi változásokon, hanem annak a vallása is. Nem arra van szükség, hogy a megváltozott vallási tartalom alapján megváltozott vallásról beszéljünk, csak arra, hogy minden felekezet vegye tudomásul, hogy a múltban is változott, mégghozzá nagyon lényegesen, és, hogy a belátható jövőben még inkább változnia kell. A vallások csak azért képesek túlélni a nagy történelmi, társadalmi változásokat, mert képesek igazodni azokhoz. **Nemcsak a nyugati kultúra ment át a legtöbb és legnagyobb változáson, de vallása, a kereszténység is.**

A kereszténység eredetileg zsidó szekta volt, tágabban értelmezve sémita vallásként indult. Ebből a szűk keretből **Szent Pál tágította ki a görög-római kultúra számára elfogadható egyistenhitté.**

A kereszténység történetét az alábbiak szerint szakaszolhatjuk:

A kereszténység formaváltozásainak és osztódásának útja

A fenti periodizálás a kereszténység történetének rövid magyarázatát igényli.

A kereszténység egészen az ipari forradalomig mindig szoros kapcsolatban volt a kor gazdasági valóságával.

Kezdetben csak a városi lakosság vallása volt. Ebben a tekintetben folytatta mind a zsidó, mind a görög-római tradíciókat.

A zsidóság az állama megszűnése után kényszerült arra, hogy mint a saját állami hatalmát nélkülöző nép, más államok, más kultúrák és más népek városaiba épüljön be mint kereskedő, vagy iparos.

A görög-római tradíció pedig tipikusan városokra épült. A faluról, a mezőgazdaságról szinte megfélemezett, azt alacsonyabb rendű gyarmatnak tekintette, s úgy is zsákmányolta ki.

A földműveléshez, a vidékhez, a természethez sem a zsidó, sem a görög-római kultúra nem talált kapcsolatot.

Az ipari forradalomig a politikai hatalom, a gazdaság és a kultúra csak a városban emelkedhetett olyan szintre, amelyen már nagy társadalmi szervezetek jöhettek létre. Ezért marad egészen a nyugat-európai középkor derekáig az európai kultúra városi kultúra, az európai vallások városi vallások.

Nem találkoztam magyarázattal arra, hogy miért lehetett a Szent Pál-i kereszténység olyan sikeres a Római Birodalom egész területén, sőt keletre még azon is túl, annak ellenére, hogy ez a terjeszkedése ötszáz éven keresztül nagyon eltérő kultúrákat érintett. A magyarázatot ugyanabban látom, mint amiben pár száz évvel korábban Nagy Sándor elképesztő sikereit: a görög polisz-kultúra olyan szabadságot kínált a sémita térség városi polgársága számára, ami az ott jellemző korlátlan diktátori hatalmak viszonyai között nem volt elképzelhető. **A sem politikai, sem vallási szabadságot nem ismerő kisázsiai városlakók örömmel fogadták a nem a világi hatalomhoz kötött új vallást.** Ebben a térségben a korai kereszténység jelentette az első lépést a viszonylag szabad és a mindenkorai politikai hatalomtól viszonylag független vallásválasztás szabadsága felé. A korai kereszténység püspökei nem állami tisztviselők voltak, mint korábban a pogány vallások papjai. Nem a világi hatalom volt a legfőbb egyházi hatalom, hanem a térség patriarchája.

A mohamedán hódítás előtt a kisázsiai és afrikai kereszténység azért terjedhetett el, mert még nem követelte meg a Rómának, vagyis a mediterrán kultúrának való alárendeltséget. Az öt pátriárka öt kultúrát képviselt. Konstantinápoly, Jeruzsálem vagy Alexandria sokkal nagyobb városok és sokkal nagyobb kulturális központok voltak, mint Róma. Sajnos a később egyértelmű vallási központtá vált Róma máig igyekszik ebben a tekintetben is elhallgatni a tényeket. Ezt annál könnyebben megteheti, hiszen az öt patriarchátus közül csak kettő őrizte meg, sőt terjesztette ki befolyási térségét és eredeti jelentőségét, Róma és Konstantinápoly. Jeruzsálemnek pedig csak szimbolikus szerep maradt. Elég arra gondolni, hogy mennyivel több antik és vallási iratot, dokumentumot őrzött az első századokban Alexandria mint Róma, mennyivel több keresztény teológus lakott ott mint Rómában.

A Mediterrán Térség polisz-kultúrája, még inkább vallása akkor került kritikus válságba, amikor a nagy létszámú lakosságot biztosító városi életet lehetetlenné tették a keletről behozott betegségek. Tradíciójából, múltjából tovább élt a városi kultúra városok nélkül. Ezt a sokáig egyébként sem tartható helyzetet még válságosabbá fokozta pár évszázaddal később az, hogy a térség keleti fele mohamedán vallásra tért át. A kisázsiai és az észak-afrikai területeinek elvesztése következtében a kereszténység lényegében csak Európa, a mediterrán kultúra városi vallása maradt.

Még a történészek sem fordítanak kellő figyelmet arra a tényre, hogy mit jelentett az, amikor egy, **a városokra épülő kultúra és annak birodalma elvesztette alapját, a városokat.** Előbb a városi lakosság megnövekedett halandósága elleni kétségbeesett, lényegében kilátástalan védekezés emésztett fel korábban elképzelhetetlen erőforrásokat, majd mindezek ellenére maguk a városok is szinte megszűntek, falvakká zsugorodtak. Az időszámításunk körüli időben már a városi lakosok vízzel és borral, azaz egészséges itallal való ellátása többbe került, mint a lakosság étkeztetése. Ez sem tudta megállítani a halandóságot, a városok elnéptelenedtek.

Még kevesebb figyelmet szentelnek a történészek annak a ténynek, hogy a hadseregeket nem lehetett fenntartani a Mediterrán Térségben, mert azokat a járványok gyorsan elpusztították. Nem véletlenül a harmadik századtól a császári haderő vagy az Alpoktól északra, vagy Egyiptomba települt. **A Római Birodalom központja városok és hadsereg nélkül maradt, azaz kiüresedett.**

A középkor küszöbén a térség új vallása, a kereszténység is válságba került. A mohamedán térítés következtében elvesztette keleti, nagyobbik felét, a nyugati felében pedig már régen nem voltak jelentős városok.

A kereszténység, ami még mindig csak a városi lakosság vallása volt, elvesztette gazdasági és politikai alapjait.

Ezzel a válságával egy időben azonban megindult a fellendülés az Alpoktól északra lévő, még szegény, és alig urbanizált Nyugaton. **A kereszténység ekkor ebben a térségben kettős diadalt arat: egyrészt meghódítja a falvakat, azaz a térségben élő lakosság nagy többségét, másrészt messze átlépi a Római Birodalom volt határait.**

Az is feledésbe merült, hogy **Európában a kereszténység először Írországból lépi át a Római Birodalom határát.** De nem is ez a területi kilépés a fontos, hanem az, hogy **az írek lesznek az első keresztény nép.** A korabeli Írországból nincsenek városok, mégis átvesznek egy városi vallást. Miért? Mert az ír társadalmat erősen nyomorította az öröklési jog, hogy minden vagyon és rang az elsőszülött fiút illeti meg. Ebből fakadóan a nem elsőszülött fiúk vagyon és gazdasági feladat nélkül maradtak, bárdok lettek. Óriási ötletnek tűnt a keresztény klérus bevezetése. **A bárdok keresztény papok, döntően szerzetesek lettek, és ahogyan korábban a vidéki nép bárdjai voltak, a vidéki nép papjai lettek.** Európában minden bizonnyal az ír volt az első keresztény nép. **A kontinensen a kereszténység ugyanis nem ment vidékre, jellemző módon a vidéki embert latinul poganus-nak hívta.**

Az ír kereszténység jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha arra gondolunk, hogy ebben az időben Európa lakosságának legfeljebb huszada, az Alpoktól északra legfeljebb ötvenede volt városi lakos.

A klasszikus kultúra katasztrofális politikai, vallási és gazdasági válsága egybeesett azzal, hogy Nyugat-Európában lehetővé vált a magaskultúra alapjait jelentő fejlett mezőgazdaság és kellő szintű urbanizáció.

Nyugat-Európában akkor jelent meg a fejlettebb mezőgazdasági termelés, amikor az eddig lényegében csak mediterrán és urbánus kereszténység legsúlyosabb válságát élte át. Elvesztette a gazdaságilag fejlettebb és urbanizáltan maradt keleti felét, a nyugati fele pedig városok nélkül visszazuhant a barbárság kulturális és gazdasági szintjére.

A történészek is szem elől tévesztik, hogy **az első ötszáz év kereszténysége eredeti területén vagy megsemmisült, vagy kulturális és gazdasági súlyát veszített lett.** A kor öt patriarchátusa közül három elmerült a mohamedán tengerben, a negyedik, Konstantinápoly pedig elérhetetlen messzeségben, idegen kultúrkörben maradt. Ebben a helyzetben kínálkozott

Róma kereszténysége számára a nyugat felé való terjeszkedés. Szerencsére éppen ekkor jelent meg ott a kultúrát már hordani képes mezőgazdasági termelés, a hármass vetésforgó, és ebből fakadóan a minimálisan megkövetelt urbanizáció.

A kereszténység csak ekkor, a IX. századtól kezdve válik a város, a polisz, az ott élő iparos és a kereskedők vallásából a lakosság óriási többségét kitevő földművelők és az ugyancsak vidéken élő földesurak társadalmának vallásává. Előtte a kereszténység a városi polgárok, iparosok, kereskedők, katonák vallása volt, most döntően a vidéken élő földesurak és jobbágyok vallása lett.

Jellemző módon ettől kezdve jó ötszáz éven keresztül a kereszténység bástyái nem is a városokban székelő püspökök vezette klérus, hanem a vidéki központú apátságok lettek. Még nincsen felderítve, hogy a döntően már római tradíciókat öröklő városokban székelő püspökségektől miért különülnek el a vidékre települt, döntően agrárjellegű apátságok.

Csak az öntözéssel kultúrákban vállalt a vallás, illetve a klérus olyan fontos szerepet a gazdaságban, mint amelyet a keresztény egyházi szervezet ért el a középkorban. Ez az egyházi szerep egészen az ipari forradalomig tartott.

A mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás, az építészet technikai fejlődésének, és az ezeket tápláló tudományoknak a motorjai a szerzetesrendek lettek. **A klérus pedig szorosan összefonódott a földbirtokosi hatalommal, vidéken pedig a földműves nép életével.**

A középkori kereszténység a magas kultúrák vallásai között első és egyetlen volt, amelyik főleg a mezőgazdaságra, a vidékre támaszkodott. Ennek köszönhető szinte páratlan befolyását mind fent a politikai, mind a kulturális hatalomban, mind lent a nép között.

A középkor derekától az ipari forradalomig a nyugati kultúrát a vallásnak és a gazdaságnak ez a szoros összefonódása jellemezte. Ez szakad meg az ipari forradalommal. Az egyházak nem találták fel magukat a berobbant tőkés viszonyok között. A tőkéseknek meg nem volt szükségük a politikában és a gazdaságban velük konkuráló egyházakra. Örömmel távolították el azokat a politikából.

Korábban az egyházak számára a földtulajdon jelentette a gazdagságot, a fő jövedelmi forrást. Az egyháznak ehhez megfelelően óriási földterületek voltak a birtokában. Az erősödő államok már a protestáns vallások megjelenését is felhasználták arra, hogy az egyházi vagyont megkaparintsák. Az ipari forradalom után pedig a megmaradt egyházi föld birtoklása egyre kevesebb jövedelem forrása maradt. A gazdasági hatalom már szinte csak a tőke tulajdonlásától függött. Ezen a téren azonban az egyházak szegények maradtak.

A városok szerepének növekedése már jóval az ipari forradalom előtt elkezdődött. Ezt vették először tudomásul az északnyugat-európai puritán társadalmak. Ennek megfelelően reformálták meg a vallásukat, s váltak ilyen-olyan protestánsokká.

A protestáns vallásokban már jóval az ipari forradalmat megelőzően megindult az igazodás a kor követelményeihez, a fokozódó urbanizációhoz. A gyáriparra épülő kapitalizmus megjelenése előtt a puritán civilizációjú társadalmak vallási téren - ellentétben a mediterrán térség katolicizmusával - már igazodtak az új igényeihez. De ez az igazodás megállt a városi polgárok, a tőkések megértésénél, de nem jelentett gazdasági szerepvállalást. A protestáns egyházak már előzőleg elvesztették a gazdasági hatalmukat azzal, hogy a korábbi egyházi földvagyon nagy része elveszett.

Még kevesebb szó esik arról, hogy **az egyházi adózás mértéke milyen jelentősen csökken a reformáció során.** A reformáció jelentős mértékben az egyházi adózás elleni lázadás is volt. Nemcsak az egyházi adó mértéke csökkent jelentősen, de megszűnt annak a nagymértékű Rómába való koncentrációja. Korábban minden egyházi adó végső élvezője Róma volt. A hívők

egyházi adójának kis része maradt a helyi adófizető gyülekezeteknél, azok legfeljebb a püspökséghez befolyt adóból kaptak vissza valamit. A reformáció nem csak az adó nagyságát csökkentette, hanem annak kivetője, élvezője is elsősorban a helyi gyülekezet maradt. Alig esik szó arról, hogy Európa történelmének legnagyobb adóreformját a reformáció hajtott végre.

Talán még ma sem lehet felmérni annak a jelentőségét, hogy a XVIII. századtól kezdve a vallások klérusa kivonult a gazdaságból. A társadalmi változások hívei csak azt látták, hogy a társadalmi és gazdasági haladás érdekében a konzervatív erővé vált felekezeteket ki kell szorítani a politikai hatalomból, ennek megfelelően megfosztani a vagyonuktól. Erre szükség is volt, mivel az egyházak, minél vagyonosabbak voltak, annál inkább fékeztek a társadalmi és gazdasági haladást. De mi lett volna akkor, ha az egyházak nem a fék, hanem a motor szerepét vállalják magukra? Nehéz belátni, de minden bizonnyal meggyorsította volna a Nyugat egyébként is viharos iparosítását, ha a keresztény egyházak a birtokukban lévő szellemi tőkét, tudást a technikai találmányokra, azok bevezetésére hasznosítják.

A társadalmi és gazdasági konzervativizmust leginkább a katolikus egyház képviselte. A földben és felhalmozott kincsekben lévő, tehát jövedelmet egyre kevésbé biztosító vagyonát betegesen védte, ugyanakkor szinte semmit nem tett annak érdekében, hogy valóban jövedelmet termelő vagyona legyen. A katolikus egyház nem vette tudomásul, hogy a korábbi politikai hatalma, befolyása vagyonán és gazdasági szerepvállalásán alapult, azok elvesztése után reménytelenül vált a politikai befolyásának megtartásához való ragaszkodás. Ezzel a reménytelen pozícióvédő konzervativizmusával elvesztette a társadalom progresszív elemeinek támogatását. A katolikus egyház a korábbinál sokkal gyorsabban változó korban a haladás helyett az azzal szemben való reménytelen védekezés stratégiáját választotta.

A protestáns egyházak nem rendezkedtek be hasonló védekező, konzervatív szerepre, mert sem sok földjük, sem sok vagyonuk nem volt.

A keresztény felekezetek az ipari forradalom után a csökkent gazdasági súlyuk kárpótlásaként egyre inkább a szociális kérdések felé fordultak. A tőkés társadalmat javítani, hibáit karitatív munkával mérsékelni akarták, majd magát a tőkés társadalmat, legalábbis annak a legelvadultabb latin-amerikai formáit is bírálni kezdték. A kereszténység a korábbi társadalomformáló szerepét felcserélte a társadalmat bíráló és az elesetteket segítő szerepre. A korábbi aktivitását passzívrá váltotta. Ez történelmi hibának bizonyult.

A jelen századra a történelmi, azaz a feudalizmustól örökölt keresztény egyházak mindegyike elvesztette korábbi szerepét.

Az ipari forradalmat követően a keresztény vallás gyökerét jelentő zsidóság vallása éppen fordított szerepet játszott: egészen az ipari forradalomig a nyugati gazdaságban elért kulturális és politikai súlyuk viszonylag jelentéktelen maradt. A nyugati feudális társadalomban képtelenek voltak megtalálni a szerepüket. Annál inkább az ipari forradalmat követően. Külön szerencsésük volt, hogy őket a mezőgazdaságból kizárták, a városokba, a kereskedelembe, az iparba kényszerültek akkor, amikor már ezek jelentették a gyorsabb érvényesülést. Ez lett a következménye annak, hogy éppen amikor a keresztény egyházak gazdasági befolyása csökkent, a zsidóságé számarányához képest óriási mértékben megnőtt.

Nagyon leegyszerűsítve: a kereszténység az első közel ezer évig döntően a városi lakosság vallása volt. Ezt követően a városok vallásból a falvak, a polgárokéból a földművesek vallása lett. Ennek eltűnésekor azonban nem volt képes rugalmasan visszaalakulni a városok, a tőkés társadalom vallásává.

I. A görög-római kultúra kereszténysége.

Ha eltekintünk a mohamedán vallás elterjedésével izolálódott kopt kereszténységtől, akkor az **a Szent Pál-i kereszténység lényegében közel ezer évig csak a görög-római kultúra vallása volt.** Írországtól eltekintve, nem terjedt túl a Római Birodalom határain, és azon belül a városokon.

II. A középkor kereszténysége

A nyugat-európai középkort két alapvető változás jellemzi:

a. Messze túllépte a Római Birodalom határait, befogadta mind Észak-Nyugat-Európa germán, angol-szász és skandináv, mind Kelet-Európa szláv népeit. Ebből származott aztán az első nagy egyházszakadás. **Nyugat- és Kelet-Európa alapvetően eltérő kulturális öröksége és gazdálkodási módja nem viselte el a közös vallást.** Minél nagyobb lett a pápaságon belül a nyugat-európai súly, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy Rómában nem székelhet a kelet-európai kereszténység feje. Ehhez járult az is, hogy Európa nyugati felén a klérus és a világi hatalom egyensúlya alakult ki, a kelet-európai sztyeppék kultúrája viszont nem ismerte a világi hatalom megoszlásának bármiféle kompromisszumát.

b. A városok, az ipar és a kereskedelem vallásából a vidék és a földművelés vallása lett. A görög-római kultúra és gazdaság lényegében városi, ebből fakadóan az ipar és a kereskedelem igényeihez igazodó volt. A nyugat-európai középkor társadalma viszont egyértelműen a mezőgazdaságra épült.

A nyugat-európai középkort a vallás és különösen a klérus igen erős politikai, erkölcsi és gazdasági hatalma jellemezte.

Miért?

Mert **a nyugat-európai feudalizmus gazdasága nagyon atomizált volt,** a munkaerő óriási többsége önálló kiscsaládi gazdaságban működött. A jobbágy ugyan jogilag kiszolgáltatott volt a földesúrral szemben, de a gazdasága napi kérdéseiben mégis önállóan döntött. **A gazdasági atomizáltságot csak a nagyon erős erkölcs tartotta össze.** Nem volt mód arra, hogy a társadalmi érdeknek megfelelő gazdasági cselekvést a hatalom közvetlenül, erőszakkal kényszerítse ki. Mivel a viselkedést, a munkafegyelmet a parancs, az erőszak nem kényszeríthette ki, az erkölcsnek kellett ellátnia ezt a szerepet. Könnyebb ezt belátni, ha arra gondunk, hogy **a rabszolgatársadalomban nem volt szükség a munkaerő erkölcsére, a tulajdonosa számára közömbös maradhatott, hogy annak mi az erkölce, a vallása,** hiszen erőszakkal is kikényszeríthette akaratát.

A nyugat-európai középkorban azért vált fontossá az egész társadalmat fentről lentig átfogó vallás, mert a jobbágyság önmagában nem biztosította a társadalmi érdek érvényesülését, az erőszak nem tölthette be a kikényszerítő szerepet. **A gazdaságilag autonóm jobbágycsaládot csak az erkölce kényszerítette nagyobb szorgalomra, a közösségéhez való szoros alkalmazkodásra.**

A nyugat-európai középkorban azért volt olyan fontos szerepe a vallásnak, ennek érdekében a klérusnak, mert az a társadalom egységes és nagyon szigorú erkölcsi magatartást követelt meg. A térségre jellemző gazdaságilag független jobbágyság csak ott működhet hatékonyan, ahol a puritán erkölcsök válnak jellemzővé. Előbb lett Európa észak-nyugati része puritán, aztán alkalmazkodott ehhez a puritanizmushoz a kereszténysége, azaz a reformáció minden felekezete.

Nem állja meg a helyét az az általánosan elfogadott nézet, hogy a nyugati puritanizmust a protestáns felekezetek alakították ki. Az igazság ennek az ellenkezője: a protestáns

felekezetek jelentették a más évszázadokkal korábban kialakult, jellemzővé vált puritán erkölcsökhöz igazodott vallást. **A puritán erkölcsök kialakítója a jobbágyszármazék volt, amiben a növénytermelés a kiscsaládra, az állattenyésztés pedig a falusi közösségre épült.**

III. Az újkor kereszténysége

A középkor végére megszűnik a Földközi-tenger a keleti kereskedelem, az ipar, a polgárosodás központja lenni. A világkereskedelem számára a legkedvezőbb kikötőhelyeket kontinensünk nyugati partja kínálja. Nyugat-Európa lesz a kontinens gazdasági centruma, és ennek megfelelően egyre jobban urbanizálódik. Az a tény, hogy a városok és azok polgárai ebben a térségben tesznek szert a legnagyobb gazdasági, majd politikai súlyra, megkérdőjelezi azt, hogy Európa vallási, kulturális és gazdasági központja továbbra is Róma maradjon, hogy a vallás tovább cipelje a teret vesztő mediterrán kultúra sallangjait. **Ahogy az észak-nyugat-európai kultúra és gazdaság önállóvá válik, meg kell történnie a vallási önállósulásnak is.**

Ezzel az európai kereszténység már három nagy részre válik szét. Más kereszténysége lesz a Mediterrán Térségnek, más Nyugat-Európának és más Kelet-Európának.

Ugyanakkor ebben a korban válik a kereszténység európai vallásból világvallássá. Ahol a nyugat-európaiak gyarmatosítanak, ott a protestáns, ahol a latinok, ott a katolikus kereszténység ver gyökeret.

IV. Az ipari forradalom kereszténysége

A kapitalista társadalom kereszténységét elsősorban az jellemzi, hogy **a vallás és a felekezetek politikai jelentősége a társadalom gazdasági sikereivel párhuzamosan csökken.** A korábbi értelemben vett vallásosság csak ott marad fent, ahol a mediterrán népek gyarmatosítása nem járt a világszínvonalhoz való gazdasági felzárkózással, elsősorban a latin-amerikai társadalmakban. Már a protestantizmus elterjedése korában a keresztény felekezetek között a lakosság életszínvonalát tekintve a protestánsok voltak az első, és a pravoszlávok az utolsó helyen. Ha ezt az európai keresztények átlagos életszínvonalát, illetve az átlagos egy lakosra jutó nemzeti jövedelmét 100-nak véve fejeznénk ki, azt kapnánk, hogy a katolikusoké 100, a protestánsoké 150, a pravoszlávoké 60. Ezek az arányok mára körülbelül a következők: a katolikusoké 100, a protestánsoké 200, a pravoszlávoké 30. Még szélsőségesebb ez az arány a két Amerikában. Ott, ha a katolikusoké 100, a protestánsoké 400.

Ezek a számok csak részben jelentik azt, hogy a különböző keresztény felekezetek gazdasági hatékonysága különbözik ennyire, hanem elsősorban a különböző felekezetek mögötti kultúrák gazdasági alkalmasságát tükrözik. Ezt jól jellemzi, hogy az Egyesült Államokban az angolszász, germán és skandináv bevándorlók utódai lényegesen jobban élnek, iskolázottabbak mint a latin népek utódai. Az előbbieket többségükben protestánsok, az utóbbiak katolikusok. De tegyük hozzá, hogy Hollandián belül vallási alapon nem mutatható ki különbség.

Ez a kereszténység röviden azzal jellemezhető, hogy erkölcsi ott élnek sokkal jobban tovább, ahol bekövetkezett a másoknál gyorsabb gazdasági és kulturális fejlődés, ahol ugyanakkor az egyház és a vallás a politikai és a gazdasági életben háttérbe szorult. És ott a legkevésbé keresztényi az erkölcs, a mindennapi élet, ahol a viszonylagos társadalmi és gazdasági lemaradás a jellemző.

Az élet keresztény tartalma a skandináv országokban maradt erős, sőt válik egyre erősebbé. Ezzel szemben a latin-amerikai országokban a legfeltűnőbben maradt fent a vallási élet

minden szertartása, formai eleme, a keresztényi erkölcs azonban éppen ott veszett el a leginkább.

V. A jelen és a belátható jövő társadalmának vallása

A fejlett és gyorsan változó gazdaság, a magas életszínvonal, ugyanakkor a népesség csökkenése is a nyugati kultúrában új igényeket támaszt a vallással, a nyugati kultúrkörben a kereszténységgel szemben.

A jelenkor fejlett és gazdag társadalmában ismét az erkölcs lett a legszűkebb keresztmetszet. Érdekes ebből a szempontból végigmenni ismét a kereszténység történetén:

1. Az első közel ezer évben a városok megromlott erkölceit kellett megjavítani. Ezért lett az európai kereszténység a városok szigorú erkölcsű vallása.

2. A feudális viszonyok között az erkölcsöt ki kellett terjeszteni a mezőgazdasági vidékekre. Így lett a kereszténység Nyugaton az egész nép szigorú erkölcsű vallása. Ez a magyarázata annak, hogy a középkorban nemcsak a vallás, de a klérus is olyan fontos szerepet játszott.

3. Az újkor hajnalán a kereszténységet a felgyorsult urbanizáció és a városok megerősödött gazdasági szerepéhez kellett igazítani. Az történt, hogy a fejlett Nyugat többségében protestáns lett, és az ott megmaradt katolicizmus is modernizálódott.

4. Az ipari forradalmat követő tőkés gazdaságnak nem volt szüksége az erkölcsök karbantartására, megélt abból, amit a nyugati feudalizmustól örökölt. Ezért került háttérbe a vallás, sorvadt el a klérusok politikai és gazdasági szerepe.

5. A jelenkori fejlett társadalom ismét nagyon erkölcsigényes lett. Minél bonyolultabb a társadalmi munkamegosztás, minél magasabb a képzettség színvonala, minél megbecsültebb lesz a tehetség, annál fontosabb lesz az erkölcs, ebből következően a vallás.

Az erkölcstelenség elviselhetetlenül megdrágult

Amennyire a klasszikus kapitalizmusnak, a gyáripari termelésnek bőven elég volt az az erkölcs, amit a puritán középkorból örökölt, a jelenkor fogyasztói társadalmában óriási erkölcsi hiány lépett fel. Ez a hiány két okból származott:

Erkölcs és települési forma

A klasszikus tőkés társadalomban eltelt három-hét generáció alatt erősen romlottak a feudális viszonyokból örökölt erkölcsök. Ez a leromlás felgyorsult azzal, hogy a lakosság egyre nagyobb hányada olyan nagyvárosokba koncentrálódott, amelyekben már nyoma sincs a közösség erkölcsőrző szerepének. Sem a vallások teológusai, sem a társadalomtudósok nem figyeltek fel arra, hogy az erkölcsök szintje milyen nagymértékben függ a településformától. Frázisként ugyan évezredek óta áll a romlott város és a tiszta erkölcsű falu szembeállítása. Ez alatt azonban, tévesen, a tiszta erkölcsű múltat és a megromlott erkölcsű haladást értették.

A vallások nem akarták elismerni, hogy a kistelepüléseken azért erősebb az erkölcs, mert az emberek minden cselekedete a közösség egészének a kontrollja alatt áll. A városban pedig azért romlik le az erkölcsi állapot, mert minél nagyobb a város, abban annál kisebb a közösségi kontroll. A vallások erkölcsvédő szerepének a leértékelését sokan abban látták, hogy **az erkölcsi állapot nem is annyira a vallástól, mint sokkal inkább az adott településformától függ.**

Ma már egyértelműen világos, hogy az erkölcsök szintje a soklakásos, sűrűn beépített bérkaszárnnyában, a sokmillió városok nyomornegyedeiben sokkal alacsonyabb, a deviáns jelenségek és a bűnözés sokkal elterjedtebb, mint a kertvárosokban és a falvakban. A lakosság sokkal élesebben érzékelt a településforma előnyeit, mint a vallások és a társadalomtudományok. A lakosság magasabb jövedelmű, képzetesebb és az erkölcsök iránt érzékenyebb rétegei még jelentős anyagi áldozatok árán is otthagyták az erkölcsi szintjében is leromlott belvárosokat, és a kertvárosi övezetekbe költöztek. Vállalták a lakás árához képest sokszoros telekárát, az időrabló és drága bejárást.

Szerencsére a technikai fejlődés is egyre inkább új lehetőségeket tárt fel annak érdekében, hogy el lehessen távolodni a zsúfolt városoktól, az olyan lakókörnyezetektől, ahol ismeretlen a szomszédság, ahol eleve nem érvényesülhet a közösség erkölcsi kontrollja.

Itt csak utalok arra, hogy a világvárosok központjaiból való kiáramlásnak nemcsak erkölcsmentő céljai vannak, hanem az embereknek a közösséggel és a természet iránti éhségének a kielégítése is megnyilvánul.

A kenyér és a bor helyett erkölcs és természet

Előre elnézést kérek a nagyon profán közgazdasági, materialista fejtegetéseimért, de az efféle megközelítési módoktól sem volna szabad idegenkedni:

A keresztény vallás zsidó eredete azt is jelenti, hogy olyan pásztorkodó, sivatagi társadalomból ered, melyben hús sokkal bővebben volt, mint kenyér. Ezért válhatott körükben a kenyér szentté. Még a böjtöknek is az az eredete, hogy az állandó húsevés mellett előírta a hetenkénti kenyérfogyasztást. Tegyük hozzá, hogy az Ószövetség népei nem olyan húst ettek, mint a mai ember, aki lényegében fiatalon, fehérjetakarmányokon gyorsan felnevelt állatok húsát eszi, hanem a sovány füveken évek alatt felnőtt állatok húsát fogyasztotta. Ez okozta, hogy az érrendszeri betegségek általánossá váltak. A bölcs vallás legalább hetenként egyszer előírta a drága kenyér fogyasztását. A kenyér szentsége tehát materiális okokra is visszavezethető.

Még inkább a borét. A kereszténység akkor született, amikor a fertőzött vizek ellenében egyedül a bor jelentett védekezést. Rájöttek, hogy a bor az egészség forrása. A korai kereszténység korát a bortermelés viharos elterjedése, a borfogyasztás szinte kötelezővé tétele jellemzi.

A kereszténység születése idején a kenyér és a bor szentsége tehát érthető. Annak ellenére, hogy pár századdal később és más területeken a kezdeti reális okok már érvényüket veszítették.

A középkor derekától kezdve a földműves számára már a hús lett a drágább, a nehezebben elérhető, a kenyér az olcsóbb. Amíg Diocletianus korában a kenyér kilója négy-öttször drágább volt mint a húsé, a középkorban a hús lett kétszer drágább, mint a kenyér. A jelen század elejére már a hús sokszor többbe kerül, mint a kenyér.

Visszatérek a mormonokhoz

Meggyőződésem szerint a jövő nyugati világában a vallási igényének sok tekintetben a mormonok vallása felel meg. Ők, de többé-kevésbé az észak-amerikai szabadegyházak mindegyike, szerencsésen olvasztotta egybe a tőkés társadalomban való gazdasági és szakmai érvénysülést a kereszténység szociális érzékenységeivel és karitatív céljaival. Felismerték, hogy szociális problémák megoldásához, a karitatív munkához nem elég az elkötelezettség, anyagi források is szükségesek. Minden bizonnyal a mormon a leginkább meggazdagodni

képes keresztény felekezet, ugyanakkor karitatív téren is a legtöbbet teszi. A kereszténységnek az ipari forradalom által kiváltott válságára a felekezetek közül a legjobban a mormon adta meg a választ, találta meg a megfelelő megoldást.

Az ezredforduló végére az Egyesült Államok lett a világ vitathatatlan politikai, katonai és gazdasági szuperhatalma. A jövő vallási megújulása is, várhatóan onnan fog kiindulni.

Miért?

Mert ott élték át az ipari kapitalizmust azok a szabadegyházak, melyeket nem kötöttek gúzsba a történelmi múlt tradíciói, sem a társadalmiak, sem a vallásiak, amely felekezetek a gazdaságban is otthonosan mozogtak. **Az Egyesült Államokban alakult új keresztény felekezetek között számos azért lehetett viszonylag modern, mert nem kötötték az évezredes politikai, nemzeti és vallási tradíciók, mertek újak lenni.** Az is példája annak, hogy nem mindig, és nem minden tradíció játszik pozitív szerepet.

A zsidó vallás mellett a szabadegyházak voltak azok, akiknek az egyházi előírásokat szigorúan betartó tagjai a kor gazdasági versenyébe is sikeresen tudtak beilleszkedni.

A kereszténység legyen korszerű, ugyanakkor szociális.

A jövő társadalmának gazdasági dinamikája elsősorban az erkölcsökön fog múlni. Csak az erkölcsiben erős társadalom lesz képes a környezeténél gyorsabb fejlődésre. Vagyis azok,

- a. amelyek sokat áldoznak az oktatásra,
- b. amelyek jobban biztosítják a vertikális társadalmi mobilizációt, azaz a tehetségek megfelelő képzését,
- c. amelyek erősebb erkölcsöket lesznek képesek alakítani és megtartani.

Ebből fakadóan a jövő társadalmában a vallások szerepe ismét fel fog erősödni. A vallásoknak azonban az új körülmények között a dogmák feletti őrködés és a humán tárgyú képzés helyett az erkölcsök és a reálismeretek fejlesztése, oktatása irányába kell fordulniuk. A politikai hatalom kénytelen lesz szövetséget kötni a vallási szervezetekkel. A politikában a pénzügypolitika mai elsőbbségét fel fogja váltani a szociálpolitika, a családtámogatás, a nivelláltabb jövedelemelosztás, az elesettekről, a betegekről, az öregekről, a munkanélküliekről való gondoskodás, az oktatás, az egészségügy fejlesztése, az új iránti fogékonyság, a kezdeményezések társadalmi szintű ápolása.

Az utóbbiból fakadóan a jövő vallásainak is módosulniuk kell. A múltban minden társadalom alapvető feladatának tartotta a tradíciók védelmét.

A jelenkor gyorsan változó világát természetes társadalmi környezetként megélő társadalomtudósok sem értik meg, hogy az egyszerűen újratermelő, vagyis az érzékelhetőnél lassabban fejlődő társadalmakban minden újítás bomlasztó volt, a társadalom stabilitása a tradíciók védelmén alapult. Ezért aztán a vallások is a tradíciók védelmére koncentráltak. Jellemző módon az ókor technikai eszközeit, termelési eljárásait nem emberek, hanem az istenek találták ki, illetve azok hozták le a földre. **Az ember legfőbb kötelessége – még a gazdaságban is - az ezekhez az istenektől eredő tradíciókhoz, parancsokhoz való merev alkalmazkodás.** Ebből fakadt, hogy a vallások legfőbb feladatuknak az isteni parancsok ápolását, az ezeket tartalmazó alapkönyvek utasításainak a követését tekintették.

Mindezt jól jellemzi a szülői tiszteletre vonatkozó parancsolat. A gyermeknek tisztelni kellett a szüleit, a feleségnek a férjét. A családfő hatalma szinte korlátlan volt. Ma a jelenkor világában valahogyan így kellene mondani: Tiszteld a családot tagjait, és ne téveszd szem elől a családi közösség érdekeit! A férj és feleség legyen egyenrangú. A szülőknek ugyanúgy

tisztelniük kell gyermekeik ambíciót, mint a gyermekeknek a szülők elvárásait. A családon belüli minden kapcsolat nem egyoldalú, hanem kölcsönös. A szülők se adjanak olyan parancsot, ami deformálja a gyermekek sorsát. Általában ne adjanak parancsokat, legfeljebb igényeket támasszanak. A pályaválasztásban is messzemenőn figyelembe kell venni a fiatalok elképzeléseit, ambícióit.

A másik példa az ünnepek és a böjtök megtartása. Bölcs vallási előírás a pihenőnapok betartása, de azt a modern világban nem annyira a naptár szerint kell betartani, mint sokkal inkább a lehetőségekhez is igazodva. Csak néhány olyan ünnep legyen, ami naptárhoz van kötve, de ezek legyenek a kivételesek.

Jellemző módon az ünnepek száma és megtartásának módja a fejlődéssel együtt gyorsan kopik. Minél gazdagabb, képzettebb egy társadalom, annál kevesebb abban a naptárak szerinti ünnep. Az sem baj, ha valaki a pihenésre szánt idejét technikai és gazdasági okokból nem heti egy napra szabja szét, hanem egy vagy két hetet ünnepel. Fontos, hogy ez a pihenés ünnep is legyen, abban az értelemben is, hogy akkor önvizsgálatot tartanak, és szakmán kívüli kulturális élményekben részesülhet az egész család.

A vallások parancsai többségükben még ma is tiltók és korlátozók. Ezzel szemben **a gazdag társadalmakban a hívők vallásossága elsősorban morális magatartást jelent.** Jellemző módon például a skandinávok tartják be legkevésbé a vallásoknak a szertartásokon való részvételre szóló előírásait, ők lépnek túl könnyebben a dogmák tilalmain, ugyanakkor erkölcsösségük a leginkább keresztényi, a viselkedésük leginkább szociális. Ezzel szemben például a latin-amerikaiak sok ünnepet tartanak meg fényesen, ők vesznek részt rendszeresen a szertartásokon, mégis ott válik az élet a legkevésbé keresztényivé, ott a legkisebb a társadalmi szolidaritás.

Vallás és demográfia

Minden kultúra egyik kulcskérdése a népesség számának szabályozása. Ez egészen a jelen századig azt jelentette, hogy a kultúrák képesek legyenek a népesség alig érzékelhető, lassú növelésére. Ez is csak úgy valósulhatott meg, ha a nők korán kezdtek szülni, és alig ismerték a fogamzásgátlást. Természetesen ez csak a nagy átlagra vonatkozik, hiszen a pásztorkultúrákra az elviselhetőnél nagyobb népszaporulat volt a jellemző, az öntözéseseknél pedig nem volt tartósan megállítható a népesség csökkenése.

A kultúrák körében az első viszonylag sikeres népességszabályozást a nyugat-európai középkor tudta megvalósítani. Ebben a vallás szerepe másodlagos maradt. A népesség növekedését a kiscsaládra épülő jobbágyrendszer fékezte le. Az a házasságot jelentősen, a nagycsaládos társadalmakhoz képest közel tíz évvel kitolta, ezzel az egy anyától születő gyermekek számát felére csökkentette. A vallás ebben azzal segített, hogy nagyon elítélte a házasságon kívüli szülést.

Arról szinte szó sem esik, hogy a nyugat-európai feudális társadalom volt az első, melyben már a fiatalok köthettek érvényes házasságot. Az ezt elismerő első vallás a nyugati kereszténység volt.

A kereszténység még nem nézett szembe azzal a jelenkori válsággal, amit az okoz, hogy a gazdag társadalmak népessége fogy, a szegényeké soha nem tapasztalat módon növekszik. Ugyanakkor a gazdag társadalmakban a házasságon kívül születettek aránya a történelemben soha nem tapasztalt mértékűre növekedett. Ezért a családtervezést sem volna szabad dogmatikusan, minden kultúra, minden életszínvonal számára azonos módon szabályozni.

A fejlett és gazdag társadalmakban a vallásoknak szigorúan tiltania kellene a házasságon kívüli születést, erősíteni a család szerepét, buzdítani a minél több gyermek nevelésére.

Az elmaradt, szegény világban a vallásoknak is támogatniuk kellene a fogamzásgátlást. Arra buzdítani a szülőket, hogy inkább kevesebb gyermekük legyen, de azoknak minél jobb nevelést és képzést adjanak. Ne vállaljon gyereket az, aki nem képes, illetve nem vállalkozik a megfelelő nevelésre.

A fejlettség különböző szintje éppen úgy eltérő vallási és erkölcsi magatartást követel meg, mint az eltérő jövedelmi viszonyok. Nem lehet azonos kereszténysége a nagyon elmaradt és a nagyon fejlett társadalmaknak. Nem lehet a vallásoknak sem azonos demográfiai szabályozási rendszerük.

A tudás fejlesztése legyen erkölcsi, vallási parancs

A jövő társadalmában a legfőbb igények egyike már nem a vagyon, hanem a tudás. Ezt a követelményt a vallásoknak is érvényesíteni kellene a vallásoknak is. Ahogyan a középkorban a szerzetesrendek jelmondata az „Imádkozz és dolgozz!” volt, a jövő vallásáé a „Tanulj és dolgozz!” legyen.

Már a jelenkorban egyértelműen kiderül, hogy az emberek erkölcsi színvonala elsősorban a képzettségüktől függ. Minél alacsonyabb a képzettség, annál nagyobb a deviáns jelenségek és a bűnözés valószínűsége. Fordítva: semmiféle törvény és vallás nem ér el olyan hatékony eredményeket a devianciával, a bűnözéssel szemben, mint az iskolázottság. A bűnözési statisztikában az azonos képzettségű rétegek esetében felekezeti hovatartozás alapján alig létezik különbség, de a képzettség függvényében óriásiak az eltérések. Ezzel a ténnyel a bűnmentesebb életért munkálkodó vallásoknak is számolniuk kellene. **Amelyik vallás kevesebb bűnt akar látni a földön, tegyen többet az oktatás érdekében!**

A város és a falu vallása

A kereszténység alakulását az elmúlt 2000 év során jelentősen befolyásolta az a tény, hogy mikor volt elsősorban a városok, és mikor a falvak lakosságának a vallása.

A kereszténység első közel ezer évig döntően még csak a városi lakosság vallása volt, azt a mediterrán, illetve kisázsiai súlypontja jellemezte. Lényegében a sémita vallásnak a görög-római polisz-kultúrába való adaptációja maradt. Még hozzá olyan városoké, amelyek politikai, erkölcsi és gazdasági válságban voltak. A kereszténységnek a romlott erkölcsű, hanyatló kultúrájú és gazdaságú városokban kellett bizonyos erkölcsi megújulást hoznia.

A város azonban eleve alkalmatlan az erkölcsök megőrzésére.

A kereszténység ereje néhány század illegalitás után a politikai hatalommal való szövetségen alapult. A hatalom ugyanis érezte az erkölcsök romlásából fakadó veszélyeket, és kapva kapott a szigorúbb erkölcsöket hirdető kereszténységen. A kereszténység azért maradt, illetve vált szigorú erkölcs szerint élők vallása, mert illegalitásban élt. A vallás szakértői sem figyelnek fel arra a tényre, hogy a hatalom által üldözött vallások hívei mindig szigorúan betartják vallásuk előírásait. A hívők erkölcsői a gyakorlatban akkor térnek el, amikor a hatalom és a vallás összefonódik.

A hatalom és a vallás összefonódása minden vallás életében szakadékot támaszt a dogmák előírásai és az élet gyakorlata között. Nem árt néhány példát idézni:

a. A kereszténység akkor vált a legkevésbé kereszténnyé, amikor az egyház hatalma szinte korlátatlanná vált, például Nyugaton reformáció előtti századokban.

Az ortodox egyház területén, ahol a bolsevik forradalomig a világi hatalom kezében volt a legfőbb egyházi hatalom is, a nép erkölce és a dogmák elvárásai között végzetessé vált az eltérés.

Napjainkban a keresztény vallás, a klérus hatalma és befolyása a latin népeknél a legerősebb, de nem az életvitelük keresztény tartalma. Ezzel szemben a skandináv népeknél az egyház és a klérus politikai hatalma a legkisebb, ugyanakkor az erkölcsök szerinti élet ott a legjellemzőbb.

A zsidó népnek a vallásához való példátlan ragaszkodása annak köszönhető, hogy soha nem állt mögötte az állam hatalma. Jellemző módon a zsidóság történelmében egyetlen olyan időszak volt, amikor viharosan asszimilálódott, legalábbis arra törekedett, a Holocaustot megelőző száz év. A zsidóság mintegy felének megsemmisítése, általános kitagadása állította helyre, illetve emelte a korábbinál is magasabbra a zsidóság vallási tudatát, elkülönülési szándékát, vallásához való ragaszkodását.

Visszatérve a Római Birodalom utolsó századaira. A kereszténység egy kis szektából azért lehetett államvallás, mert a hatalom felismerte az erkölcsök romlásának végzetes voltát, és örömmel társított magához egy olyan vallást, ami képes volt híveivel a gyakorlatban is elfogadtatni szigorú erkölcsi normáit. **Mivel azonban az állam csak a városok, a polisz állama volt, a kereszténység sem terjedt tovább a városoknál, a városi lakosság vallása maradt.**

A Római Birodalom bukásáig a kereszténység sikere az állammal való összefonódáson alapult. Ez a Birodalom nyugati felében nem vált annyira karakterisztikussá, mint a keletiben, ahol a császár egyúttal a vallási vezető is maradt. Érdekes, hogy a hatalom és a kereszténység ekkor kialakult összefonódása Európa keleti felében végig megmaradt. Ennek magyarázata, a keleti sztyeppkultúra mellett, a Kelet-Római Birodalomban a városok politikai jelentőségének megmaradása. Konstantinápoly, továbbá Kis-Ázsia és Egyiptom városai nem néptelenedtek el, mint Róma és a Mediterrán Térség minden városa. Konstantinápoly a szinte lakosok nélkül maradt Rómával szemben végig milliós város, a világi és a katonai hatalom központja maradt. Majd az utolsó évszázadokban fokozatosan Moszkva vette át a törököktől megszállt Konstantinápolytól az egyházi központ szerepét, és vált a görög befolyási övezetből kiűzött, lényegében keleti szlávok vallásává vált kereszténység egyetlen és vitathatatlan világi és egyházi központjává. Ilyen egyedüli politikai és egyházi központot jelentő város a tagolt Nyugat-Európában már csak az állami és nyelvi tagoltság miatt sem lehetett.

A történészek sem fordítanak kellő figyelmet arra, hogy amit a nyugati kereszténységre a mohamedán hódítás hozott, azt hozta közel ezer évvel később a keleti kereszténységre a török hódítás.

A mohamedán hódítás következtében az addig sémita és görög-latin kereszténység súlypontja viszonylag gyorsan északra tevődik át, és hívőinak többsége a germán, angolszász népekből kerül ki.

A török hódítás következtében az addig elsősorban görög és kisázsiai kultúrkörre épült keleti kereszténység döntően a keleti szlávok kereszténysége lett.

A nyugati kereszténység közel ezer éven keresztül lényegében csak a városi lakosság vallása maradt. Ez azt jelentette, hogy erkölcei egyre kevésbé mentek át a gyakorlatba. A város ugyanis lehet azonos vallású, a vallása lehet akár államvallás is, de annak a normái és a lakosság erkölcsi magatartása között a gyakorlatban szükségszerűen szakadék tátong.

Tegyük hozzá, hogy **a polisz-vallás** mindig csak a városi lakosság vallása, azaz a lakosság nagy többségét, **ebben a korban jó 90 százalékát nem szervezi a keretei közé.** A IX. század

előtt túlzás keresztény Európáról beszélni, hiszen a kontinens lakosságának tizede, talán csak huszada volt keresztény, a többi pogány.

Európa valóban csak a XI. század elejére válik kereszténnyé, akkor már a népesség legalább négyötöde már keresztény. Ezt a példátlan térítési hullámot mindmáig kevésbé hangsúlyozzuk. Ez csak úgy jelenik meg, hogy egy-egy nép a saját történetében számon tartja a keresztény hitre való áttérését. Még ekkor sem mondják meg, hogy ekkor nemcsak ők, hanem a germánok, angolszászok, szlávok mint népek térnek át a keresztény hitre, és nemcsak a városok lakossága, hanem a tízszer akkor vidéki, falusi népesség is.

A nyugati kereszténység a X. századtól a reformációig lényegében a földművelő vidék, a falusi lakosság vallása lesz. Ezt abban az értelemben kell érteni, hogy a híveinek 90 százaléka a falvakban és a mezőgazdaságból él.

A kereszténység történetében fordulatot jelentett, amikor az első ezredforduló környékén polisz-vallásból a földművelők vallása lett. Ezt nem cáfolja az a tény, hogy a viszonylag csekély, a tíz százalékot ritkán elért urbanizáció viszonyai között a városok lakossága is keresztény, hogy a vallási szervezet központjai, a püspökségek továbbra is nagyrészt a római kortól örökölt városokban székelnek. A középkor kereszténysége ugyanis a földművelésen alapuló feudális társadalom vallásává alakult át.

A kereszténység földművelő vallás jellege a szerzetesrendek estében sokkal markánsabban jelent meg, mint az egyházi klérus szervezeteiben. De ebben a korban még a püspökök is elsősorban földesurak voltak.

A nyugati kereszténység második nagy átalakulása a reformáció és ellenreformáció során történik meg. Ekkorra már az ipar és a város válik a társadalmi és gazdasági élet motorjává. Ehhez igazodik Európa a dinamikusan fejlődő népeinek a kereszténysége is. A kisvárosi lakosok igényeihez igazodó vallás lesz.

Hangsúlyozni kell a kisváros szót, mivel a kisváros az erkölcs szempontjából inkább falu, mint nagyváros. A pár ezer lakosú városok lakossága még ismeri egymást, egymás életébe belelátanak, ítéletet mondanak egymás magatartása felett. Az erkölcs szempontjából két településforma van:

1. Ahol még mindenkit, minden oldaláról ismer.
2. Ahol már a lakosok nagy többsége nem ismeri egymást.

E két szempontból nemcsak a városok lakosságának a száma fontos, hanem azok mobilitása is. Ha egy városra az jellemző, hogy a lakosai generációkon keresztül nem vándorolnak oda és onnan, nem cserélik azon belül lakóhelyüket, akkor a lakosok száma lehet több tízezer is. Ellenben, ha nagy a lakosság térbeni és szakmai mobilitása a városon belül, illetve a város és a vidék között, kisebb létszám mellett is fellazulnak az erkölcsök. Általános az a jelenség, hogy a világban mozgó katonák, kereskedők, marhahajcsárok, fuvarosok erkölce lazább, mint a lakhelyükről ki sem mozdulóké. Ez a magyarázat arra is, hogy a nők általában sokkal inkább erkölcsértékűek, mint a férfiak, annak ellenére, hogy a mobil női szakmák tagjait is laza erkölcsök jellemzik.

Az elsőben mindig erős, a vallás erkölcsi szerinti élet a városokban gyorsan leromlik, a vallás erkölcsi normái és a lakosság mindennapi élete között nagy lesz a szakadék.

A kereszténység a jelen században került a harmadik átalakulási igénye elé. Ezt az váltotta ki, hogy a lakosság nagy többsége nagyvárosok lakosa lett, és mind a térbeli, mind a szakmai mobilitása megsokszorozódott.

A társadalmak szellemi homogenitása megszűnt

Ma már a világ fejlett ötöde a szellemi tőke korát éli, vagyis a társadalom tagjainak életútja, társadalmi pozíciója, jövedelme elsősorban a tudáson és a képességen múlik. Ebből fakadóan nem is figyeltünk fel arra a tényre, hogy a kultúra megelőző ötezer éve során ez nem így volt. A társadalom tagjainak pozíciója független volt attól, hogy valaki mennyi tudással és milyen tehetséggel rendelkezik. A társadalmakban az emberek ismeretmennyisége viszonylag homogén volt, vagyis szinte minden társadalmi osztály tagjainak azonos volt az ismeretmennyisége. Az uralkodó osztály tagjai nem rendelkeztek több ismerettel, sőt a gyakorlatban hasznosítható ismeretek tekintetében az alsó osztályok, általában a nép volt gazdagabb.

Az emberiség úgy élt a jelenkorig, hogy a lakosság többségének azokkal az ismeretekkel kellett rendelkeznie, ami lehetővé tette a számára, hogy a társadalom egészétől függetlenül élhessen. Ebből fakadt az, hogy az egyének ismeretei között rendkívül nagy volt az átfedés, vagyis nagyon hasonlóak voltak az emberek ismeretei. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a társadalom összes ismerete alig haladta meg az egyénét. Ez annál inkább így volt, minél kisebb azonos kultúrához tartozó közösséget vizsgálunk.

Mitől függték a társadalom tagjainak az ismeretbeli különbségei?

a. A nemek közötti munkamegosztásból fakadt, hogy nem voltak teljesen azonosak az ismereteik. Ennek ellenére e téren is sokkal kisebb volt a különbség. Jellemző módon a paraszti társadalomban az egyedül maradt nők és férfiak egészen jól meg tudtak élni.

b. Először és leginkább a fegyverforgatásban jelentkezett a férfi lakosságon belül is jelentős különbség. A katona, a közösség védelmét jelentő réteg különül el a leginkább, de ez sem minden társadalomban. A pásztoroknál alig, a földművelőknél sokkal inkább.

c. Vízonylag elenyésző volt az a réteg, amelyik kereskedőként épült be a társadalomba. Ezeknek egy sor speciális ismerettel kellett rendelkezniük. Ugyanakkor jórészt birtokolták a lakosságra általában jellemző ismereteket.

d. A papság is korán önálló szakmává változott. Ők váltak a társadalom legképzettebb rétegévé.

Már itt tisztázni kell, hogy az ismeretek mennyiségét nem szabad azonosítani az iskolai képzettség szintjével. Az igaz, hogy az iskolai képzés egészen más ismereteket adott, de ugyanakkor szűkült a gyakorlat által megszerzett ismeretek mennyisége. Nagyon valószínű, hogy az alacsonyabb szintű papok ismereteinek mennyisége nem haladta meg a jobbágyokét, csak más volt. A társadalmi fejlődés során egészen az újkorig a társadalom összes ismeretanyagán belül elenyésző volt az iskolában tanult ismertek mennyisége, az óriási többség az élettapasztalat, a gyakorlatban való megtanulásból származott.

Mindezt kifejezhetjük azzal, hogy a társadalom legokosabb tagjai közel minden társadalmi ismerettel rendelkeztek, alig volt olyan tudás, amivel az ilyenek nem rendelkeztek. Ezért lehettek polihisztorok. Ma a legképzettebb és legsokoldalúbb ember tudása nem éri el a társadalom ismereteinek ezredét sem.

A korábbi társadalmakban nagyok voltak a jövedelmi és jogi különbségek, de a szellemi tőke viszonylag egyenletesen oszlott meg. A társadalom tagjai között nem voltak jelentős képzettségbeli és kulturális különbségek. Ebből fakadt, hogy a társadalmaknak azonos lehetett az erkölce és a vallása. Ha a vallás dogmatikus alapokon nem is volt egységes, az erkölcs feltétlenül az maradt.

Az sem tudatosult, hogy a vallások erőszakkal meghódíthattak eltérő kultúrákat, de ez mégsem jelentette az erkölcsök azonosulását. Az erkölcs sokkal mélyebben kötődik a

kultúrához, mint a valláshoz. Nagyon elterjedt lett a világon a kereszténység, mégsem lehet azt mondani, hogy a keresztény erkölcsök terjedtek el. Sokkal inkább igaz az, hogy a vallások igazodnak az eltérő kultúrák erkölcsiéhez, mint az erkölcsök igazodnak a vallások elvárásaihoz.

El lehet mondani, hogy annyi kereszténység van, ahány kultúrában van erős képviselője.

a. Európában három karakterisztikus kultúrát különböztethetünk meg: a puritán nyugat-európai, a pravoszláv kelet-európai és a latin mediterrán. Nem véletlen tehát, hogy a puritánok főleg protestánsok, a keletiek ortodoxok, a mediterránok pedig katolikusok. E három keresztény vallás karakterei alapvetően lefedik e három európai kultúrát. A protestáns vallásokat, de a nyugat-európai katolicizmust is a puritanizmus jellemzi. Az ortodoxokat a kelet-európai társadalmi konzervativizmus, a latin katolikusokat a tartalommal szemben a látványosság előtérbe állítása. Elég, ha arra gondolunk, hogy a legcentralizáltabb katolikus valláson belül mennyire különbözik az olaszok, a lengyelek és a hollandok hozzáállása saját vallásukhoz, illetve az azonos vallási dogmák mellett a nagyon eltérő erkölcsi magatartásuk.

A levonandó tanulság: a különböző kultúráknak különböző vallásra van szükségük. Ez történhet úgy is, hogy más felekezethez tartoznak, de úgy is, hogy az adott felekezet rugalmasan idomul a sajátos kultúra körülményeihez.

A nagy sakktábla

Bevezető

Zbigniew Brzezinski **A nagy sakktábla** című könyve a világpolitika iránt érdeklődők körében joggal tartott nagy érdeklődésre számot. Sokan voltak kíváncsiak arra, hogyan látja a ma már egyetlen szuperhatalom egyik első elméleti és gyakorlati stratégája a világpolitika erőviszonyait. Az, hogy hogyan látják az Egyesült Államokban a világ erőviszonyait, annak várható alakulását, akkor is objektív erőként működik, ha ott sem jól látják. Tehát az egész emberiség számára nem csak a világ helyzetét objektíven alakító erőket kell ismerni, számba venni, hanem azt is, hogyan látja ezeket a világ ura, az Egyesült Államok. **A belátható jövő szempontjából alapvető jelentősége van és lesz annak, hogy az amerikai politikának melyek a stratégiai céljai.** Ha megegyeznek az objektív folyamatokkal, akkor áldásos, ha ellenkeznek, akkor az egész emberiség drágán fog fizetni érte.

A könyv olvasása arról győzt meg, hogy Brzezinski nem tudott elszakadni sem attól, hogy az Egyesült Államok kormányában operatív, azaz napi külpolitikát kellett folytatnia, sem attól, hogy lengyel, azaz közép-európai.

Aki a napi politikával kénytelen foglalkozni, az könnyen eltéved, ha nincsenek nagy stratégiai elképzelései, viszont rossz munkát végez akkor, ha a gyakorlati lépésekben is ragaszkodik az elméletéhez. A gyakorlatban ugyanis mindig a napi érdekeknek kell érvényesülnie, az elmélet adta távlati célok csak homályos háttéranyagokként szolgáljanak. Ezért aztán a nagy külpolitikusok hibáznak, amikor a múltbeli cselekedeteik mögé az elméletük következetes szolgálatát igyekeznek beállítani. Ez közös hibája az elmúlt ötven év két legnagyobb szabású, és helyzeténél fogva legbefolyásosabb külpolitikusának, Kissingernek és Brzezinskinek. Nem lehet valaki jó egyben egy szuperhatalom külügyminiszterének és a politikai stratégia professzorának.

Közös hibájuk, hogy a világpolitika erőviszonyait, mint ahogyan minden külügyminiszterhez illik, államokra bontva vizsgálják. Márpedig a világ sorsa ma már nem az államok sorsának valamilyen szövevénye, ahogyan a világgazdaságé már igazán nem az. Ma már egyre többen

kezdik felismerni, hogy a világ sorsának alakulását már nem a nemzeti államok, hanem egészen más egységek viszonyában kell elemezni.

Az ideológia túlértékelése

Az első, és leglátványosabb ilyen kísérlet az volt, amikor ideológiai alapon osztották ketté a világot. Ez a kettéosztás olyan jól sikerült, hogy ennek voltunk az áldozata jó hetven éven keresztül. A világgal sikerült elhitetni, hogy a népek boldogulása attól függ milyen ideológiát választanak. Az Európa keleti felében összedőlt szocializmus sem győzte meg az embereket arról, hogy nem az ideológia üdvözít. Mára csupán abban változott a helyzet, hogy az egyik mindenkinek, minden körülmények között megváltást ígérő ideológia, a bolsevizmus Európában csúfosan megbukott, a másik, a liberális kapitalizmus ettől még nagyobb önbizalmat nyert, és azt hiszi, hogy alkalmas ideológiát és módszereket kínál minden nép számára. **Ma a világ feletti katonai és gazdasági hatalmat már szinte egyedül élvezők között az a felfogás uralkodik, hogy aki lemaradt, az csak azért, mert nem, vagy legalábbis nem elég következetesen alkalmazta a polgári demokráciát és a piacgazdaságot.**

A XX. századot két boldogítást ígérő ideológia töltötte ki. A végére csak az egyik naivitása maradt fent és vált uralkodóvá.

Remélhetőleg az is ki fog derülni, hogy a demokrácia és a piacgazdaság liberális alkalmazása a nagyon eltérő kulturális és gazdasági viszonyok között éppen úgy nem üdvözítő módszer, ahogyan a bolsevik marxizmus sem volt az. Ez az erősek számára üdvösséget, a gyengék számára poklot jelent, ahogyan a bolsevik rendszer diktatúrája és tervgazdálkodása is csak az ortodox keresztény Kelet-Európa számára alkalmazható ideológia volt. Ki fog derülni, hogy **a világ fokozódó gazdasági és civilizációs összefonódása ellenére a nagyon eltérő kultúráknak és az egyre nagyobb gazdasági különbségeknek nagyon eltérő politikai és gazdasági módszerekre, az ezeket szerves egységgé összefonó ideológiákra lesz szüksége.**

Erről egyelőre nem akar tudni a liberális politikai és gazdasági ideológiája alapján sikert sikerre halmozó Egyesült Államok.

Észak a dél ellen

Ezt tartották jó harminc éve a kínai kommunisták a kor legnagyobb ellentmondásának. Észak alatt a kevés fejlettet, a gazdagot, dél alatt a többséget jelentő elmaradottat és szegényt kell érteni. Akárcsak az ideológiai, a gazdasági elmaradottság is jelentős karaktere a jelen világának.

Még az sem túlzás, hogy a gazdag alatt északot, a szegény alatt délet értenek, mert a gazdagok 90 százaléka az északi mérsékelt égövben van, a szegények 80 százaléka pedig a két térítő között. Okosabb lett volna, ha arról beszélnek, hogy a gazdagok óriási többsége ott van, ahol az év négy évszaktól áll és legalább néha havat is láthatnak. De illene hozzátenni, hogy az északon belül is vannak szegény és elmaradott térségek, főleg azok, ahol vagy szinte csak tél van, illetve azok, ahol annyira kontinentális az éghajlat, ahol szinte csak tél és nyár van. Ezért jobb volna, ha észak helyett a mérsékelt égövek mérsékelt éghajlatú területeit állítanák szembe az összes többivel.

Még a történészek sem vették tudomásul, hogy a modern világ bölcsője abban a Nyugat-Európában ringott, ahol a mérsékelt égövön belül a Golf-áramnak köszönhetően a legmérsékeltőbb az éghajlat. **Mind a polgári, mind a marxista közgazdászok azt hirdetik, hogy az általuk ajánlott módszerek az éghajlattól függetlenül üdvözítőek.** Ebben az egyedül üdvözítő vallások utódai.

Ideje volna tudomásul venni azt, amit az élet igazol: a mára elért sikerek és ma is megszenvedett kudarcok nem függetlenek az éghajlattól. Ez az összefüggés nagyon rejtett, de a tények világánál egyértelmű.

A kultúrák harca

Újabban egyre többen a kultúrák harcának eljövételét jósolják.

Ezek mögött mindig az áll, hogy az államok már nem igazi egységek, legalábbis egyre kevésbé lesznek azok. Minél nagyobb távlatokban és integrációkban vizsgáljuk a világ sorsát, annál inkább új egységekben kell gondolkodnunk. A legnagyobb egységet a kultúrkörök jelentik.

Már az ipari forradalom, az annak gazdasági alapján kialakult tőkés demokrácia és piacgazdaság egyetlen szűk kultúrkörnek, a nyugat-európai puritánnak a terméke volt. A történelemben példátlan sikerei ellenére egyetlen más kultúrkörben nem volt bevezethető. Az ipari forradalom az emberiség huszadát sem jelentő klasszikus Nyugat-Európa két államában, Angliában és Németalföldön alakult ki, és a XX. század közepéig csak ezen a kultúrkörön belül vált általánosan elfogadottá. Még mindig csak az emberiség tizede számára jelentett üdvös módszert.

Annak következtében, hogy a XX. század derekán megjelenő tudományos és technikai forradalom új, a korábbinál lényegesen színesebb kulturális igényeket támasztott, a demokrácia és a piacgazdaság sikert hozott Kelet-Ázsiában a nem kommunista rendszerben élő puritánok számára, és Európában a felvilágosodott katolikus kultúrkörben. Ez még mindig csak azt jelenti, hogy ma már nem a világ tizede, hanem már egy hatoda boldogul a liberális demokrácia és piacgazdaság viszonyai között. Nagy túlzást jelent erre azt mondani, hogy az emberiséget a polgári demokrácia és a piacgazdaság boldogítja. Ez az öthatadra egyelőre és a belátható jövőben még nagyobb elmaradást, belső és külső társadalmi feszültséget és kulturális, erkölcsi káoszt hozott.

Az Európa-centrikusság vége

E két nagy amerikai stratégiának, Kissingernek és Brzezinskinek az is közös hibája, hogy nem tudtak elszakadni a saját közép-európai kulturális örökségüktől, mindketten a múlt nagy külpolitikusaiktól tanultak. Azaz egyrészt Európa szerepét ma is úgy ítélik meg, ahogyan az még száz évvel korábban is indokolt volt, másrészt továbbra is a nemzetállamok politikai erejének az egyensúlyozásán fáradoznak.

A következő század világpolitikai színpadán három főszereplővel kell számolni: Észak-Amerikával, Nyugat-Európával és Kelet-Ázsiával. Ez a világgazdaság három nagy agglomerációját jelenti, tehát nem államot, nem szuperhatalmat, hanem három kultúrkört. E három közül sok tekintetben Nyugat-Európa az elsőből a harmadik helyre került, és ha nem vigyáz, még hátrébb csúszhat.

Először az igényel magyarázatot, hogy miért kell külön választani Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, amikor mindkettő egyértelműen a nyugati kultúrkörhöz tartozik. Azért, mert Észak-Amerika jövőjében sem várható a nemzetek és államok közötti feszültségek jelentkezése, hiszen ott ugyan képviselve van minden európai kultúra, minden európai etnikum, sőt nem is csak azok, de ez nem jelent semmiféle nemzeti elkülönülést. Formailag Észak-Amerika két ország, de ez semmiben nem jelent elkülönülést. A déli határa ugyan nem ennyire egyértelmű, mert Mexikó ugyan minden más latin-amerikai országnál jobban integrálódik az Egyesült Államokhoz, de azért a lakosság nem érzi magát egyáltalán észak-amerikainak. Kevésbé hangsúlyozott az a tény, hogy ez a világgazdasági agglomeráció nyelvi tekintetben egységes.

Ezzel szemben Európában a mediterrán népek európaiságukat nem vonják kétségbe, és ennek megfelelően integrálódnak is Nyugat-Európával. De erről később.

Nyugat-Európa ugyan kulturálisan egységes, ebben a tekintetben homogénebb is, mint Észak-Amerika, de a történelmi múltú államokra való tagolódása még jó pár generáción keresztül rá fogja nyomni a bélyegét. Még tartósabb elkülönülések várhatók Nyugat-Európa soknyelvűségéből. **E két okból ezen a világ gazdasági agglomeráción belül nem várható közel akkora térbeli mobilitás, mint Észak-Amerikában.** A munkaerő térbeli mozgásának jelentőségét még mindig nem vették kellő mértékben tudomásul. Észak-Amerika fölényének egyik kulcsa az, hogy azon belül sokkal nagyobb a népesség térbeni mobilitása, mint Nyugat-Európában az országon belül. Ez azért okoz sok tévedést, mert **a jelenkor világában nagyon drága és rossz hatékonyságú, ha a tőke megy oda, ahol van megfelelő munkaerő, és nem a munkaerő megy oda, ahol az a leghatékonyabban hasznosul.**

A történelem egyik fintora, hogy a munkaerő az emberiség történetében mindig oda mehetett, ahova akart, legfeljebb nem volt képessége a helyváltoztatásra. Másképpen kifejezve: a történelem során a munkaerő térbeni mozgásának volt a legkevesebb politikai és jogi akadálya. A jelenkorban az áruk, a szolgáltatások, az eszmék mozgása útjából tűntek el az akadályok, az emberek mozgása elé pedig korábban nem ismert akadályokat állítanak. A három fenti agglomeráció közül az Észak-Amerikai a munkaerő térbeni mozgása tekintetében az egyedül egészséges, a másik kettőnél éppen ez lesz a legnagyobb akadály.

Észak-Amerika

Ma vitathatatlanul ez az agglomeráció a legerősebb. Az erőfölénye katonai téren a legnagyobb, egyelőre a másik kettő együttes erejének is a többszöröse. **Először fordult elő a világtörténelemben, hogy egy kultúrkörnek nemcsak óriási haditechnikai előnye van, hanem azt a világ bármely pontján szinte korlátlanul képes lenne érvényesíteni.** Ebből az elképesztő katonai fölényből fakad, hogy az Egyesült Államok a világ urának szerepében tetszeleghet. Ez az alapja annak is, hogy Brzezinski is úgy tekinti a világot, mint egy sakktáblát, amin egyetlen játékos játszik szimultán önmagával.

Az Egyesült Államok gazdasági fölénye látszólag csökken, hiszen mind a világ ipari termelésében, mind a külkereskedelmében ötven éve folyamatosan csökken a súlya. Ez azonban csak a látszat:

Az ipari teljesítmény önmagában egyre rosszabb mércéje a gazdasági súlynak. Erre ma már sokkal inkább megfelelne az a mutató, hogy a technikailag újban mekkora a szerepe. Ez a fölény azonban nem csökken, hanem nő.

Az Egyesült Államokban az, ami belkereskedelem, annak nagyobb hányada Nyugat-Európában külkereskedelemnek számít. Ennél is torzítóbb az a tény, hogy a világkereskedelem volumenét növeli a sok-sok önálló államra való szétszakadás.

Észak-Amerika fölénye jól jelenik meg abban is, hogy sokszorta több kiváló embert fogad be, mint a másik két agglomeráció összesen. A tudás és a tehetség befogadásában e térség toronymagasan vezet. Ezt mutatja az is, hogy a tudomány élén járók, például a Nobel-díjasok többsége az Egyesült Államokban dolgozik, de nem ott született, sőt jó részük nem is ott emelkedett ki.

Az Egyesült Államok növekvő fölényének egyik alapja, hogy az egyetlen agglomeráció, aminek a lakossága növekszik és ezt a növekedést képes is befogadni, gyorsan megemészteni. A legújabb felmérések szerint Észak-Amerika lakossága a következő 50 évben várhatóan negyedével fog növekedni. Ezzel szemben a Nyugat-Európai 15 százalékkal fog csökkenni. Ráadásul ez az agglomeráció eleve nem is alkalmas annyira a kívülről jövők befogadására. Kelet-Ázsiában pedig ma is a túlnépesedés a jellemző, az a gyors gazdasági növekedés egyetlen akadálya.

Itt csak utalok arra, hogy az optimális népsűrűség a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan hatványozottan nő. Ezt illusztrálva Nyugat-Európa területére: az időszámításunk körül a négyzetkilométerenkénti 4-5 lakos volt az optimum. Ez az első ezredfordulóra 10-20, az ipari forradalom idejére 50-100-ra, mára 100-300-ra nőtt.

Tekintettel arra, hogy Kelet-Ázsiában az egyéb okokból sikeresen fejlődő térségben a népsűrűség 300-1000 között van. Ez a népsűrűség még a legfejlettebb Japánban is sok, nem beszélve a még ennek tizednyi szintjéig is alig jutott Kínánál.

Az emberiség sorsának alakulása szempontjából fontosabb volna a demográfusok, mint a politikusok véleményének a meghallgatása.

A távolságok legyőzésének jelentősége

Brzezinski súlyos tévedése az, hogy **a világpolitika döntő láncszemének Euráziát tekinti.** Ez ugyan sok tekintetben, főleg a népesség számában nemcsak kezdettől fogva igaz volt, de még ma is igaz, de csak egy szempontból volt ez a szuperkontinens fontos: ez volt a népek bölcsője, a széleken elhelyezkedő magaskultúrák innen kaptak fogyó népességük számára egészséges utánpótlást. Ettől eltekintve **Eurázsia északi és középső térségei, azaz a nagyobbik fele soha nem játszott történelmi főszerepet.** Az első magaskultúrák a nagy folyók vízrendszerére épültek, tehát a tenger felé orientálódtak. Ahol a nagy kultúrát hordozó nagy folyó beltengerbe ömlött, ott a beltenger lett a kulturális és gazdasági továbblépés alapja. **Az utolsó 500 évben már az óceánok sem akadályt, hanem szállítási előnyt jelentenek.** Az újkor történetét a tengeren való elérhetőség szempontjai alakítják.

A tömegáruk vízen való szállítása a szárazföldinek mindig tört részébe került. A különbség az utóbbi száz évben a korábbinak is a sokszorosára erősödött. **Nagyon téved az, aki ma is azt hiszi, hogy az van közel, amit gyalog, de akár gépkocsival és vonaton el lehet érni.**

Mi magyarázza mégis azt, hogy az emberiség mindennapjai mégis a szárazföldhöz kötődnek?

Az emberek óriási többsége a szárazföldön, és annak hasznosításából él, a szárazföldön keres helyet és megélhetést magának. A puszták létét tehát többnyire a szárazföldhöz kötődik. **A lét színvonala, minősége azonban, amióta jelentőssé, azaz társadalmi méretűvé vált a munkamegosztás, elsősorban a vízen való mozgástól függ.** A szárazföld a lét alapja, annak minősége azonban a vízen való közlekedéstől függ.

Aki a világ különböző részeinek egymáshoz viszonyított távolságát kilométerben, és nem szállítási lehetőségekben, illetve költségben méri, az szükségszerűen hibás végső következtetésekre jut.

Nemcsak a politikában és a katonai erőviszonyokat illetően, de a történelemben is eltéved az, aki nem számol az adott kor szállítási módjaival.

A. Már az első nagy társadalmak is annak köszönheték létrejöttüket, hogy sikerült megoldaniuk a tömegáruknak a folyókon, csatornákon való szállítását. Esetükben a folyók és csatornák nemcsak a szállítását, hanem a gazdálkodás alapját, az öntözővizet is jelentették. Ebben a korban a nagy folyók vízrendszerei voltak a gazdasági, ezért aztán a politikai egységek is. Ha valaki 5 ezer évvel korábban világtérképet készített volna, azon nem az országokat, de még nem is kontinenseket, hanem vízrendszereket kellett volna ábrázolnia. Azon rajta lett volna minden, ami akkor fontos volt.

B. A görög és római kultúra és az utóbbi világbirodalma a beltengeren való szállításnak köszönheti létrejöttét. Ha nem lett volna olcsó a gabonának a tengeren történő szállítása, Róma kis városka maradt volna. A történészek máig nagy súllyal emlegetik a Római Birodalom kiváló, előtte elképzelhetetlenül korszerű úthálózatát, de nem teszik hozzá, hogy

százszor annyi áru, ezerszer több tonnakilométer teljesítmény vándorolt a hajókon, mint az utakon. Ha valaki az időszámításunk kezdetekor Európát akarta térképre vinni, annak elég lett volna az olyan térkép, amiben a Földközi Tenger vízgyűjtő medencéjét ábrázolja. Azon minden rajta lett volna, ami akkor fontos volt.

C. A Nyugat újkori felemelkedése az óceánok meghódításának köszönhető. Ez nyitotta meg annak a lehetőségét, hogy a kontinensek közötti áruszállítás volumene a korábbihoz képest sok százszorosára növekedhetett. E kor térképein elsősorban az óceánokat és azok viszonylag szűkebb partvidékét kellett volna ábrázolni. Ezen a térképen is rajta lett volna minden, ami akkor fontos volt.

D. A jelenkor történésének pedig abból kellene kiindulnia, hogy

- a tömegárak tengeri szállítási költsége ötvenede a szárazföldinek, és a szállított áruk értékhez viszonyítva nagyon olcsó,
- az utasoknak és az értékes áruknak a levegőben való szállítása gyors és viszonylag olcsó lett,
- az információk szinte költségek nélkül másodpercek alatt bárhova elérnek.

Az emberiség az elmúlt század során talán semmiben sem lépett olyan jelentőset, mint a személyek, az áruk és az információk mozgatásában.

a. A modern ember egy hét alatt nagyobb távolságokat képes legyőzni, mint pár száz éve egy élet során.

b. A mai ember fogyasztása mögött ezerszer annyi áruszállítási teljesítmény áll, mint pár száz évvel korábban.

c. A mai emberhez milliószor annyi információ juthat el, mint pár generációval korábban.

Egy gyakorlati illusztráció az áruk mozgatásában beállott viszonyokról:

Közel negyven éve számoltam ki, hogy Szentpétervár a tömegárak szállítása tekintetében sokkal messzebb van Moszkvától, mint Ausztrália gazdaságának 90 százalékától. A Szovjetunió ugyan a térképen egyetlen összefüggő óriás volt, ahol szinte minden valahol a határain belül megtalálható, de a gazdasága számára sokkal racionálisabb lett volna, ha egyes térségei a világ gazdasággal szabadon kooperálnak, és a politika nem erőlteti betegesen az országon belüli munkamegosztást. Ha ez igaz volt az Eurázsia negyedét, lakosságának tizedét sem kitevő Szovjetunióra, akkor még nagyobb anakronizmus Euráziáról mint a világpolitika lényegét meghatározó kontinensről beszélni. A néhai Szovjetunió északi és középső része, azaz négyötöde mindentől nagyon távol volt, nemcsak lakossága volt gyér, de a világ gazdaságba való szerves beépülése is lehetetlen.

A hadviselésben még az árumozgatásnál is nagyobb a vizek előnye a szárazfölddel szemben. A modern hadviselés számára minden közel van, ami a tengeren, és minden távol van, ami csak a szárazföldi utakon érhető el. Ezért anakronizmus Euráziának a világon játszott meghatározó szerepét hangsúlyozni. Ma a hadseregek tengeren történő mozgatása sokkal gyorsabb és hatékonyabb, mint a szárazföldön történő mozgatása. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió határai védelme szempontjából az ország területén belül sokkal több egységre kellett osztania a hadseregét, azok ellátási központjait, mint az Egyesült Államoknak, amelyek szükség esetén a világ minden pontján gyorsan jelen akar lenni. Azt is tudnia kell a külpolitikai stratégia alakítójának, hogy a haderő ütőereje a tengeren sokkal mozgékonyabb és sokkal inkább elrejtendő.

Hol helyezkedik el a világgazdaság?

A világgazdaság erejének 90 százaléka csak két kultúrkört érint, többségében a nyugat-európai puritánt, és egyre inkább a távol-keleti konfucianust. Területe a méréselt égöv tengerpartjának 500-1000 kilométeres olyan övezeteiben helyezkedik el, ahol a népsűrűség 100 fő/négyzetkilométer felett van, az egy főre jutó nemzeti jövedelem pedig a világgazdaság élvonalának legalább kétharmada, azaz ma körülbelül 15 000 dollár/fő. A világgazdaság élcsapata tehát kulturális és területi szempontból nagyon korlátozott.

Ami nem tartozik ebbe a kategóriába, az egyelőre és a belátható jövőben egyre kevésbé lesz demokrácia és fejlett gazdaságú ország, ezért a világpolitika szempontjából meghatározó tényező. A szuperhatalom stratégiájának alakulásában csak ezek a térségek lehetnek fontosak. Ami ezen túl van, az inkább teher, zavaró, mintsem alakító tényező.

A fenti állítás tudati okokból azonban egyelőre nehezen fogadható el. Miért?

a. Mert az emberiség kétharmadát kizárja a stratégiája alakításából. A kulturált ember nehezen fogadja el, hogy az emberiség sorsának alakításában a lakosság többsége elhanyagolható, legalábbis másodlagos tényező. Hiába tény az, hogy az egyes országok sorsát döntően a társadalom felső tizede determinálja, és az alsó ötöd politikai és gazdasági teher-tétel, szinte társadalmi szerepet sem kap. A demokrácia mégis formailag mindenkinek egyenlő politikai jogot ad. Arról pedig hallgat, hogy az egyenlő jog egyre jobban egyenlőtlen viszonyokat szül.

b. A világpolitikát alakító tényeges erők számbavétele azt jelentené, hogy a világpolitika sakktábláján le kell cserélni a nemzeti államokat. Korunkban lejátszódó események tényleges alakítója sokkal inkább a kultúra és a gazdaság, mint az államok politikai akarata. Amit külpolitikának nevezünk, az egyre inkább csak a tényleges erőket álcázó spanyolfal. Ezt a tényt nehezen veszi tudomásul egy külügyminiszter is. De erről később.

c. Ellentmond a keresztény erkölcsi felfogásnak. A keresztény kultúra ugyan a gyakorlatban nem vette tudomásul az emberek e világi egyenlőségét, azt csak a túlvilágra vezette be, de ez is elég nagy hatású volt ahhoz, hogy sok területen elfogadta az egyenlőséget. Nemcsak a mai társadalmak demokráciái állnak az egyenlőség elvi alapján, de az államközi kapcsolatok is. Az ENSZ-ben a mesésen gazdag szuperhatalom és a pár milliós lakosságú szegény állam egyformán egy szavazatot jelent. Kivéve a fontos ügyeket, ahol a nagyok egyikének a vétója is megsemmisítheti a többség akaratát.

A fenti okokból is **hibás Brzezinskinak a címben szereplő sakktábla hasonlata.** A sakokban ugyan a különböző bábuknak más a mozgásszabadsága, de a legkisebb is kiütheti a legnagyobbat. A politikában ez nem így van. Bizonyos erőfölény esetén az erős levegőnek nézheti a sokkal gyengébbet.

Kik a gyengék?

Vegyük sorra azokat, akik a térképen nagyok, de a világpolitikában gyengék.

1. Afrika.

Az nem szorul bizonyításra, hogy Afrika ma nem, és a belátható jövőben nem is lesz jelentős világpolitikai tényező. Brzezinski sem tekintette annak.

Ez annál szomorúbb tény, mivel a legjobban növekedő lakosságú kontinens. Ez is egyik oka a reménytelen helyzetének. Ilyen gyors népszaporulatot még a gazdag országok sem engedhetnek meg. Annak ellenére, hogy Afrika legtöbb országában az alacsony kiindulási alap és az olcsó és könnyű technikai átvétel gyors gazdasági növekedést teremt, az egy

lakosra jutó nemzeti vagyont mégsem tudják szinten tartani. Ez belátható, ha azt vesszük figyelembe, hogy a nemzeti vagyon körülbelül háromszorosa a nemzeti jövedelemnek, de akkor a népesség minden egy százalékos növekedése is csak az egy lakosra jutó nemzeti vagyon szinten tartásához 3 százalékos növekedést kíván meg. Tekintettel arra, hogy az afrikai országok népessége évente 3-4 százalékkal nő, évi 9-12 százalékos nemzeti jövedelem-növekedés kellene csak ahhoz, hogy az egy lakosra jutó nemzeti vagyont szinten lehessen tartani. Tekintettel arra, hogy már az sem képzelhető el, hogy a gyors növekedés egészét a felhalmozás eméssze fel, hogy az életszínvonal stagnáljon, még nagyobb növekedést kívánna meg a lakosság évi 3-4 százalékos növekedése. Ezt sem merik a közgazdászok és politikusok kimondani. Nem is szólva arról, hogy az Afrikában is jelentős római katolikus egyház a fogamzásgátlást emberölésnek minősíti. Az ilyen gyors népszaporulat és a gazdasági növekedés tartósan még a leggazdagabb országokban sem volna megengedhető, nemhogy a legjobban elmaradt kontinensen.

Arról még kevesebb szó esik, a gazdasági modellek pedig figyelmen kívül tartják, hogy a nagyon elmaradt országokban a meglévő nemzeti vagyon erkölcsileg gyorsan elavul. A fejlettektől behozott minden technikai eszköz és eljárás a meglévőket leértékeli.

A gazdasági lépéstartást mindennél jobban elzárja az afrikai társadalmak kultúrája. Afrikában sem a puritanizmus, sem a szorgalom, sem a tanulás nem tartozik az erények közé. Márpedig ezek mindennél fontosabb elemei a gazdasági eredményeknek.

2. Latin-Amerika.

Ez a kontinens sem fog a világpolitika alakításában fontos szereplővé válni. Bármilyen nehéz ezt egy amerikai külpolitikusként kimondani, hallgatólagosan Brzezinski is ezt teszi. Ennek a kontinensnek a déli ötöde ugyan a mérsékelt égövben helyezkedik el, és sok a tengerpartja és a hajózható folyója, de a népsűrűség is gyorsan el fogja érni a kritikus küszöböt. A gazdasági fejlődése azonban nemcsak egyelőre dőcög, de egészében reménytelen is. Reménytelen, mert a kultúrája alapvetően mediterrán, amihez főleg indián kultúra társul. Ezek sikeres fejlődésére még nem találtunk példát.

A mediterrán kultúra még akkor is szükségszerű lemaradást hoz, ha a közvetlen, nála sokkal nagyobb dinamikájú környezet segítségét is élvezheti. Még az EU sem vetett számot azzal, hogy a Lisszabon-Madrid-Róma-Athén tengelytől délre élő közel százmilliós népesség élvezi az utolsó évtizedek legnagyobb külső támogatását, mégis egyre jobban lemarad. Dél-Olaszország kezdettől része az európai integrációnak, attól és az ország északi felétől óriási támogatást kap, mégis relatíve egyre szegényebb lett. Hasonló helyzet alakult ki Spanyolország északi és déli tartományai között. Görögország pedig nem nyert abból, hogy az EU tagja lehetett. Pedig ezeken a területeken nincs lakosságnövekedés, sőt jelentős az elvándorlás.

Márpedig, ha a mediterrán kultúra Európán belül nem képes a lépéstartásra, mit lehet elvárni a latin-amerikai országoktól, ahol a helyzetüket még tovább rontja a fejlődésre ugyancsak alkalmatlan indián és részben néger kultúra egyre növekvő hatása, ami abból következik, hogy e két etnikum létszáma rendkívül gyorsan növekszik.

Latin-Amerika minden országában:

a. Túlságosan gyors a népszaporulat. Ráadásul az is elsősorban a leszakadó rétegekben és a fejlődésre még kevésbé alkalmas indián és néger etnikumban jelentkezik.

b. Nagyon alacsony a többség képzettsége. Brazíliában a 18 éves korosztály ötöde egy évet sem járt iskolába. A második ötöd is négy évnél kevesebbet.

c. Elviselhetetlenek a társadalmi feszültségek. A jövedelemkülönbségek nagyobbak, mint bármelyik fejlett nyugati társadalomban, nem is szólva a kelet-ázsiaiakról. Ráadásul a leszakadó rétegek többsége már ma is a nagyvárosok nyomornegyedeiben él, és ezek száma robbanásszerűen nő. Nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy megjósoljuk: a következő század nagy városi forradalmi Latin-Amerika óriás városaiban lesznek. Ezekhez képest eltörpülnek azok az emberáldozatok, amelyekkel eddig a forradalmak során találkozhattunk.

A várható jövőben e térség országaiban a lakosság legképzettebb, leggazdagabb tizede ugyan fel fog emelkedni, de a nagy többség még a jelenleginél is jobban le fog szakadni. Ráadásul itt vannak, és még inkább lesznek azok a sokmillió lakosú nagyvárosok, ahol a többség számára a civilizált élet feltételei sem biztosíthatók. Ennél pedig nincs biztosabb alapja a mindent leromboló forradalomnak.

3. Kelet-Európa.

Belátható időn belül Európa keleti fele sem lesz a világpolitika felső osztályában. Ezt az állítást már sokkal nehezebb elfogadni. Brzezinski sem fogadta el, sőt a számára mindennél jelentősebb Eurázsia fontos részének tekinti. Ugyan már ezer éve szilárd tény, hogy Kelet-Európa nem képes a kontinens nyugati felével lépést tartani, hogy ott mindig alapvetően a nyugatitól eltérő kultúra és ebből fakadóan eltérő társadalmi és gazdasági viszonyok uralkodnak, mégis újra és újra mindkét oldalról felmerül az egyesülés időszerűsége.

Ezer éve nemcsak hivatalosan is két kereszténység van, az azóta a több egyházra szakadt nyugati és a monolitnek maradt ortodox keleti, de alapvetően különböző a politikai és a gazdasági berendezkedés is. Egyre jobban bebizonyosodik, hogy a kelet-európai kultúra nem képes a nyugattal való lépéstartásra, mégis egyre makacsabbakká válnak az egyesülési törekvések. Ahogy a nyugati kereszténység egyházai máig sem akarják tudomásul venni, hogy Kelet-Európa kultúrájának más vallásra van szüksége, úgy **a nyugati politikusok is mindig azon mesterkednek, hogy az ő társadalmi és gazdasági módszereiket fogadtassák el Kelet-Európával is.** Ez soha nem történt betegesebben, mint éppen a kelet-európai marxizmus, a bolsevizmus összeomlását követő években.

Jó volna a Szovjetunió történelmét végre abból a szempontból vizsgálni, hogy egy más kultúra alapvetően kontinentális viszonyai között mit lehet, és mit nem lehet tenni a lemaradás fékezése érdekében. A felzárkózás ugyanis több okból ideológiától és módszertől függetlenül eleve lehetetlen.

Kelet-Európa plusz Szibéria és Közép-Ázsia sem eddig, sem a belátható jövőben nem képes sem a demokráciára, sem a piacgazdaságra, ezáltal a fejlettekhez való felzárkózásra.

Miért?

A volt Szovjetunió területének tizede sem felel meg annak a követelménynek, amit fent a politikai főszereplőkkel, vagyis a társadalmi és gazdasági élvonalba tarozókkal szemben a kor támaszt.

1. Kultúrája távol áll az eddig sikert bizonyítottakétól, mind a puritán nyugat-európaiktól, mind még inkább a távol-keleti konfucianusztól.

2. Területének nagy többsége messze van az egész évben hajózható tengertől.

3. Kicsi a népsűrűsége és alacsony az egy lakosra jutó nemzeti jövedelme.

E három feltétel egyikén sem lehet néhány generáción belül változtatni.

Mivel e térséget illetően alapvetően más a véleményem, mint Brzezinskiné, kissé bővebben kell álláspontomat bizonyítani. **Kelet-Európa, történetesen végső stádiumában a**

Szovjetunió, volt az utolsó, akinek még számottevő világpolitikai súlya volt. Ez a súly történelmi mértékben pillanatok alatt, és sok időre elveszett.

Az, hogy a Szovjetunió ilyen világtörténelmi, szinte szuperhatalmi szerepet játszhatott, lényegében az Egyesült Államok érdeme.

Nem a Szovjetuniónak, még Sztálinnak sem jutott volna az eszébe, hogy a világméretű imperialista szerepre vállalkozzon. Ezt először Hitler ajánlotta fel neki. A Ribbentrop-Molotov Paktum nemcsak olyan területeket adott vissza a Szovjetuniónak, amikről korábban maga mondott le, hanem ráadásul odaadta Lengyelország keleti felét is. A beteges kisebbségével hermetikusan bezárkózó Szovjetuniót Hitler a nyugatra való terjeszkedéssel ajándékozta meg.

Az Egyesült Államok és két nagy nyugati szövetségese Jaltában e tekintetben Hitleren is messze túltett. A Szovjetuniónak ajándékozta egész Közép-Európát. Az Egyesült Államok ezt annak érdekében tette, hogy ezzel gyengítse a gyarmattartó nyugat-európai szövetségeseit.

Angliát és Franciaországot a támogatásban viszont a németektől való félelem vezette. Ők inkább látták közelebb a bolsevik Szovjetuniót, mint az egységes Németországot. Ez a két ország kisebb imperialista konkurensének tekintette a kontinentális és távoli Szovjetuniót, mint az egyesített Németországot.

Az Egyesült Államok jaltai elképzelése fényesen bevált:

a. Az imperialistává előléptetett Szovjetuniótól való félelem felgyorsította a gyarmattartóknak a gyarmataiktól való megválást.

b. Csökkentette a Németországtól való félelmet.

d. A Szovjetuniótól való katonai fenyegetés serkentette a nyugat-európai országok integrációját.

Az Egyesült Államok csak abban csalódott, hogy a Szovjetunió a végletekig felnőtt az imperialista étvágya. Végül azonban még ebből is haszna származott. Az a mai világpolitikai helyzet, hogy az Egyesült Államok két legnagyobb konkurense, az EU és Japán szoros katonai szövetséges, és ez csak azért vált lehetségessé, mert a Szovjetunió ezek számára veszélyes katonai erővé tornászta fel magát. **Ha nem lett volna éhes és mániákusan fegyverkező az imperialista Szovjetunió, sem Nyugat-Európa, sem Japán nem válhatott volna az Egyesült Államok megbízható és szilárd szövetségésévé.**

Az Egyesült Államok mai vitathatatlan szuperhatalmi státusza csak azért jöhetett létre, mert Kelet-Európa, nevezetesen a Szovjetunió erejét meghaladó szuperhatalmi szerepet vállalt magára. Más az, hogy éppen ez a szerepvállalása ásta alá annak a lehetőségét, hogy Kelet-Európa a következő században jelentős világpolitikai szerepet játszasson.

Az ma még vitatható, de az utókor számára már nem lesz az, hogy **a Szovjetunió nem a kelet-európai marxizmusa, hanem az imperializmusa miatt dőlt össze.** Kelet-Európa számára csak két út kínálkozott: vagy nyugatra helyezi a súlypontját, oda koncentrálja erőforrásait, és nem sokat törődik az ebből a szempontból életképtelen Szibériával és Közép-Ázsiával, vagy bezárkózik és nem vállal semmiféle világpolitikai szerepet. Mindkét út azt jelentette volna, hogy beletörődik a világpolitikai súlyának a csökkenésébe annak érdekében, hogy az ne roppanjon teljesen össze, és ne legyen tragikus a gazdasági lemaradása. Az ilyen elkerülhetetlen kompromisszum tudomásul vétele azonban nem fért össze a világot megváltani akaró messianizmusával, ami ugyan vallásellenes mezben uralkodott, de mégis a zsidó-keresztény és a kelet-európai ortodox kultúra közös terméke volt. Ez esetben is az igazolódott be, hogy aki nem fogadja el a szükséges kompromisszumot, az annál is sokkal

kedvezőtlenebb helyzetbe kényszerül. A bolsevik rendszer erejét meghaladó szerepet vállalt, ennek lett a következménye, hogy azt sem érte el, amit elérhetett volna.

Nem tudom, hogy mikor jön el az ideje, hogy a politikai és gazdasági káoszba zuhant Kelet-Európa felismerje, számára a nyugati demokrácia és a liberális piacgazdaság járhatatlan út, még inkább az, mint az ortodox marxizmusé volt. **A legjobb eredményt akkor érték volna el, ha a kínai utat választják, vagyis fokozatosan felpuhítják a rendszerük politikai és gazdasági merevségét.**

A fokozatos nyugatosítás útját választotta Nagy Péter, és kezdetben a lenini vezetés is, de ennek hosszú időigényét Sztálinék nem találták elfogadhatónak, ezért a második világháború kitöréséig, helyesebben a Ribbentrop-Molotov Paktumig a bezárkózás mellett döntöttek. Magukra akartak maradni. Ebből a bezárkózásból rántotta ki őket előbb Hitler, majd a győztes demokráciák háború utáni politikai rendezése.

Ahogy Brzezinski nem képes elszakadni attól, hogy a nemzeti államok határai egyre kevésbé politikai határok, ugyanúgy nem volt képes a szovjet vezetés elszakadni attól, hogy **a nemzeti állam nem szükségszerűen makrogazdasági egység.** A szovjet politika már a féktelen és erejét meghaladó imperialista fegyverkezése előtt hasonló horderejű hibát követett el azzal, hogy ezt a kontinensnyi területű, nagyon ritkán lakott és sokkultúrájú birodalmat kulturális és gazdasági egységként kezelte, legalábbis minden eszközzel azzá akarta tenni. A fegyverkezési mániája mellett a területek közötti gazdasági különbségek csökkentése minden lényeges eredmény nélkül olyan erőforrásokat szívott el, amibe egy sokkal gazdagabb ország is belerokkant volna. A nagy birodalmaknak is tanulniuk kellene abból, ami a világgazdaságban történik: **A világ gazdasági tekintetben éppen a globalizáció és a munkamegosztás előrehaladtával és annak következményeként differenciálódik, kulturális tekintetben azonban ezt csak évszázados távlatban lehet, ha egyáltalán lehet, mint a közös nevezőre jutást elérni.**

A differenciálódás objektív

A világgazdaság nem fejlődne, ha nem differenciálódhatna. Hosszú távon az átlagos fejlődést fékezik azzal, ha a legfejlettebbektől elszívják az erőforrásaikat annak érdekében, hogy a többség lemaradása csökkenjen. **A világ azért fejlődik, mert lehetővé vált, hogy a fejlett ötöd önző módon csak a maga javával törődjön.** Ennek ugyan az lett a következménye, hogy a négyötöd relatíve ugyan egyre szegényebb, abszolúte mégis gazdagabb lett. A világ sokkal szegényebb volna, beleértve a szegény négyötödöt is, ha a világgazdaság olyan önzetlen kiegyenlítő politikát folytatott volna, ami az egyenlőtlenségek kiküszöbölését tartja elsődleges céljának, és nem engedi érvényesülni a gazdagok önzését.

A Szovjetunió messianisztikus politikája azt akarta elérni, hogy a hatalmas birodalom egyetlen része se maradjon szegény. Ezzel járt aztán az, hogy az egész elviselhetetlenül szegény maradt akkor, amikor a világ élvonala, az ellenségének tekintett fejlett mag, önzésének köszönhetően gyorsan fejlődött. Kelet-Európa számára a legjobb megoldást ugyan a nyugatosodás jelentette volna, az, amit Nagy Péter egészen más világban már felismert: **az ország súlypontját kellett volna nyugatabbra vinni, annak a fejlesztése érdekében kellett volna felhasználni a hatalmas háttország erőforrásait.** Nagy Péter még a fővárost is nyugatra vitte, amit aztán a bolsevikok vitték vissza keletre. De ez csak szimbóluma volt annak, hogy az egész országot egyszerre kell a paradicsomba vinni. Ezzel vált az egyébként elérhető is elérhetetlenné.

A Szovjetunió gazdaságpolitikáját a nacionalista állami és a katonai messianizmus szempontjai diktálták. **Az ortodox, kelet-európai, lényegében zsidó-keresztény karakterű**

messianizmus az evilági megváltást ígerte mindenki számára. A mindenki alatt eleinte naivul az egész emberiséget értették. Ebből gyorsan kigyógyultak, és megelégedtek a Szovjetunió népeinek megváltásával. Arra az álláspontra korrigálták tanaikat, hogy csak az üdvözülni, aki az általuk kodifikált és ellenőrzött közös hitet vallja. Ezt a felfogást még mint imperialisták is követték. A befolyásuk alá rendelt országokat együtt akarták boldogítani. Ezt nemcsak mondták, hitték is. **Az imperializmus utolsó gyarmatbirodalmát úgy hozták létre, és úgy működtették, hogy a gyengéket kell felemelni az áltagra, ennek érdekében az erőseknek kell áldozatot hozni.** Ezt a nagylelkűséget annak ellenére gyakorolták, hogy maguk is az áldozatokat hozók közé tartoztak. A Szovjetunió nemcsak úgy fizetett rá a gyarmataira, ahogyan a XX. században már a tőkés gyarmattartók is ráfizettek, hanem úgy, hogy a maga számára is kedvezőtlen cserearányokat tartott fenn. Ennek kettős következménye lett:

Az egész birodalom átlagos fejlődése egyre jobban lelassult. Azaz a fejlettek ígért túlhaladása helyett egyre nyilvánvalóbbá vált az általános lemaradás.

Az egyenlő fejlettség elérésére való törekvés főleg azokat érintette károsan, akik képesebbek lettek volna a fejlődésre. Ennek következtében a birodalom egészének lefulladt a motorja, egyre csökkentek az újra elosztható erőforrások.

Kiderült, hogy a modern világ sem kedvez a messianizmusnak.

A bolsevik messianizmus alatt felébredt a történelmi nagyorosz nacionalizmus. Ebben közrejátszottak azok a világpolitikai események, amelyek a szovjet politikának felkínálták a területi terjeszkedést és a szuperhatalmi státuszt.

A nagyorosz nacionalizmusból és a gazdasági kudarcokból fakadt, hogy a hadászati érdekek kerültek előtérbe. Egyrészt kiderült, hogy az orosz népnek ígért jólét helyett el lehet adni az orosz dicsőséget, másrészt a tőkés világgal való gazdasági verseny csődjét a katonai verseny eredményei ellensúlyozhatják. Mindennek következtében a szűkülő erőforrásokból még inkább kelet felé tolták el a birodalom súlypontját. Ebben eleinte a félelem vezette őket arra, hogy a katonai, ebből kifolyólag a hadiipari bázist egyre keletebbre vitték. Később az imperialista korokban pedig azért folytatták a gazdaságnak ezt a keletre való vonulását, hogy a nyugati imperializmustól jobban legyenek védve. Jellemző módon még a tudomány, elsősorban a hadiipar érdekeit szolgáló központjukat is Szibériába telepítették. Mindez csak fokozta a lemaradásukat.

A modern világban a befektetések hatékonysága ugyanis a nagyobb lakosságsűrűséget, a fejlettebb infrastruktúrát követelte volna meg.

A gazdasági erőforrások szétterítése azzal járt, hogy ugyan csökkent az átlaghoz képest mért fejlettségi szóródás, de ennek az lett az ára, hogy az átlag kezdett el vészesen lemaradni.

A röviden felvázolt szovjet csőd leírásából azonban szinte senki sem tanult. Még a legliberálisabb tőkés ország is áldoz annak érdekében, hogy az elmaradt térségeit az átlagos szintre felemelje. Ez jellemzi az EU politikáját is. Lényegében az ágazati struktúrában belül ezt a filozófiát szolgálja az EU nagyvonalú agrártámogatása is. Teszik ezt annak ellenére, hogy még sehol nem vezetett eredményre.

Hol várható a felzárkózás?

Aki a világpolitika erőviszonyai között el akar igazodni, az abból induljon ki, hogy az új erők fellépésének a veszélye csak ott fenyegethet, ahol a fejlődés fenti feltételei fennállnak. **Kelet-Európa mind gazdaságföldrajzi, mind kulturális adottságainál fogva eleve alkalmatlan a**

felzárkózásra, de még a lépéstartására is, tehát arra, hogy a világpolitikában fontos szerepet játsszon.

Brzezinski alapvetően téved, ha nem veszi tudomásul, hogy Kelet-Európa belátható időre elvesztette a stratégiai jelentőségét, a lemaradása nem csökkenni, hanem növekedni fog. **Ez a térség nem azért maradt le, mert bolsevik rendszerrel próbálkozott, hanem azért mert eleve képtelen volt és maradt a felzárkózásra.** Sokáig azt hittem, hogy az Egyesült Államok szándékosan nagyítja fel a Szovjetunió katonai és gazdasági erejét, és növekedési ütemét. Ezt csak azért tette, mert alapvető érdeke volt, hogy a nyugat-európai és kelet-ázsiai konkurensei féljenek a szovjet medvétől. Most meg azt látom, hogy ez a medve még darabjaira szétesve, politikai és gazdasági anarchiába zuhanva is félelmet kelt a nála minden tekintetben nagyságrenddel erősebb szuperhatalomban. **Brzezinski ugyanis a világpolitika sakktábláján elsőszámú erő részének tekinti azt a térséget, ami magát tette mozgásképtelenné.** A bolsevik Szovjetunió azzal vált még a lehetségesnél is kevésbé képessé az egészséges társadalom és gazdaság felépítésére, mert átvette a Nyugattól a politikai demokrácia és a piacgazdaság módszereit. **A mindenképpen szükségszerű lemaradás akkor lett volna a legkisebb, ha nem dől össze a szovjet rendszer, hanem Kína mintájára lassan modernizálódik.** Ma Oroszország azért közveszélyes, mert a pusztításra még alkalmas katonai ereje egy már anarchiába zuhant társadalommal él együtt. Ezt kellett volna Brzezinskinek észrevennie. **A Szovjetuniót nem összedönteni, hanem lassan reformálni, azaz észre téríteni kellett volna.**

4. Kína

Brzezinski Kínát a várható világpolitikai súlyának megfelelően kezeli annak ellenére, hogy ma még nagyon messze van ettől. **Kína vitathatatlanul ismét el fogja foglalni az emberiség korábbi történetében egészen az ipari forradalomig elfoglalt helyét.** Ezt az indokolja, hogy a fent támasztott feltételnek, a gazdasági fejlettségétől eltekintve, eleve megfelel.

a. Kína a Japán és a kis tigrisek esetében már kitűnően vizsgáló konfuciánus kultúra birodalma. Ennek a kultúrának a gazdasági értéke a belátható jövőben még nagyobb lesz, mivel a tanulás tisztelete tekintetében a nyugati puritánokat is megelőzi. Márpedig **a szellemi vagyonnál nincs fontosabb záloga a gazdasági felzárkózásnak.** Ezért súlyos hiba az, ha a világon beálló erőviszonyok alakulása szempontjából ezzel nem számolnak a stratégiák.

b. A lakosságának négyötöde a tengerhez vagy a tengeri hajók számára is elérhető kikötők közelében él, és a lakosságsűrűsége nagyon nagy. Az ipari forradalom óta egészen a jelenkorig a világpolitika és gazdaság centruma nem Euráziában, hanem az Atlanti Óceán északi felének partvidékén volt. A jövő nagy világgazdasági centruma sem Euráziában, hanem a Csendes Óceán északi felének partvidékén lesz.

A fenti alapokon Kína már az elmúlt húsz évben is a világtörténelem leggyorsabb fejlődését produkáló társadalomnak bizonyult.

Kína legnagyobb hátránya az lehet, amibe a Szovjetunió is beleesett. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy lemondjon az ország nyugati, fejlődésre képtelen kétharmadának fejlesztéséről. Márpedig annak felemeléséhez az Isten pénze sem lesz elég. **Kína területének kétharmadán mind a kulturális, mind a gazdaságföldrajzi adottságok eleve kizárják a felemelkedést.** Szerencsére eddig a kínai vezetés eléggé hagyta érvényesülni a partvidékek átlagosnál is sokkal gyorsabb fejlődését, annak ellenére, hogy ez a nyugati tartományok relatív elszegényedésével járt.

5. Dél-Ázsia

Ennek a térségnek is megoldhatatlan feladatokat kellene vállalnia.

a. Az itt élő népek kultúrája még sehol, semmilyen körülmények között nem volt képes bizonyosságot tenni arra, hogy az a jelenkor technikai elvárásainak megfelel. Jellemző módon ebben a kontinensnyi és közel kétmilliárd lakosú régióban csak a kínai diaszpóra valósította meg a gazdasági felemelkedést. Vagyis idegen etnikumra, vagyis idegen kultúra importjára volt, van és lesz szüksége annak érdekében, hogy egy réteg betöltse a gazdasági motor szerepét. Erre azonban tartósan még egyetlen kultúra sem bizonyult képesnek. Az évezredek óta ismétlődik: a fejlődésre képtelen kultúrák a gazdasági életet más kultúrájú etnikumra bízzák, de ahogyan ezek sikereket érnek el, azt megirigylük, és képviselőiket kiüldözik, kiirtják maguk közül. Ez alól sem ismer kivételt a történelem.

b. A térség szinte a trópusi övezetben helyezkedik el, és minden országa túlnépesedett. Nem illik az okokat tudományosan elemezni, de tény, hogy ahol mindig nyár van, ott a modern gazdaság csak izzad, de nem eredményes. Ami pedig a nagy népsűrűséget illeti: amennyire ez előny akkor, ha a fejlődés többi feltétele már adott, annyira hátrány, ha nagy a viszonylagos elmaradottság. Nem véletlen, hogy az ipari forradalmat még a kedvező feltételek közötti Nyugat-Európában is csak a 200 fő/négyzetkilométer népsűrűség alatt lehetett megvalósítani, és ott is csak azért, mert a munkaerő mintegy ötödét a kivándorlás szívtá fel. Erre pedig a belátható jövőben nem lehet számítani. A népsűrűségnek minden technikai szinten megvan a kívánatos sávja. E felett vagy alatt nem fordult még elő sem társadalmi, sem gazdasági siker.

6. Ausztrália

Ez az egyetlen olyan jelentős terület a mérsékelt égövben, aminek a kultúrája nyugat-európai, a lakosság 95 százaléka közel él a tengerparthoz, és a gazdasági fejlettsége már magas. Egy feltétel azonban hiányzik: a népsűrűsége kicsi és a népesség abszolút száma messze alatta van annak, ami a fontos politikai és gazdasági szerep játszásához kívánatos. **A mai és a belátható technika követelményei szempontjából ez, Észak-Amerika egésze, Dél-Amerika alsó negyede mellett az egyetlen olyan jelentős terület, amelyik sok tízmilliós bevándorló népesség eredményes felvételére képes lehet.** De ez olyan távlati problémákat vet fel, amivel a jelenkor stratégiája szempontjából nem kell foglalkozni.

7. Eurázsia északi fele és közepe

Ez lényegében közel 30 millió négyzetkilométer nagyságú terület, ami a világgazdaság számára szinte vákuum, mert belátható ideig nem lesz érdemes kitölteni. Ebbe a térségben van az európai Oroszország északi és keleti fele, az egész Szibéria, az egész Közép-Kelet és Kína nyugati kétharmada. Ezen még generációkon keresztül vesznek részt az oroszok, a kínaiak, a közép-ázsiai muzulmánok, és, ha Brzezinskinek igaza van, az Egyesült Államok. Ez előre beprogramozható annak ellenére, hogy aki e térséget birtokolja, elviselhetetlenül magas árat fog fizetni érte. Az még érthető, hogy az oroszok és a kínaiak igényt tartanak erre a számukra is csak teherként jelentő kontinensnyi területre, és még az is, hogy a muzulmán országok, élükön Törökországgal e felé kacsingatnak, de érthetetlen, hogy mit akar ezzel, miért tartja fontosnak az Egyesült Államok. Brzezinski betegesen sokat foglalkozik a térség nyersanyagkincseivel. Ma már a tények tükrében illene tudomásul venni, hogy a nyersanyagkincsek nem kincsek.

a. **Viszonylag egyre kevesebb értéket képviselnek.** Ma egy fejlett ország külkereskedelmének tizedét sem teszi ki a számára szükséges összes nyersanyag importja.

b. A nyersanyagokat csak ott érdemes kitermelni, ahol rendkívül kedvezőek a geológia feltételek. Ilyen is több kínálkozik, mint amennyi a várható igény.

Ezért az az ország jár jobban, amelyiknek eleve nincs lehetősége arra, hogy a nyersanyagokból önellátó legyen, kénytelen a figyelmét egyrészt a nyersanyagokkal való takarékoskosságra és a vásárlásukhoz szükséges deviza kitermelésére fordítani. Ez az oka annak, hogy az utóbbi 50 évben azok az országok fejlődtek gyorsan, amelyek nyersanyagban eleve nagyon szegények, ezzel szemben az átlagnál lassabb volt a fejlődés ott, ahol kedvező kitermelési adottságok vannak.

Ennek ellenére az Egyesült Államok külpolitikája továbbra is az olaj körül forog, az olajat fő stratégiai kérdésnek tekinti.

Összegzés:

A világpolitika egyre kevésbé lesz a katonai erő alkalmazása, az államközi kiegyensúlyozás művészete, egyre inkább a gazdaság, a kultúra és a demográfia lép elő főszereplővé. Ezért tartom Brzezinskit is a múlt diplomatájának. Többet tanulhatunk a kritikájából, mint a tanácsaiból.

Magyar világ

A Monarchia sorsát meghatározó gazdasági tényezők

A történelemírás még mindig túlságosan politika-centrikus. Különösen az a mienk, holott sorsunkat már a Honfoglalás idején nem annyira a politika, sokkal inkább kontinensünk gazdasága alakította. Minél fejlettebb, gazdagabb egy társadalom, annál jobban hat rá a tágabb világ gazdasági környezete.

Most csak a Monarchia népeinek sorsával, azzal is csak 1848 után kívánok foglalkozni, mégis módszerem illusztrációjaként és indokoltságának bizonyítékaként adok egy rövid képet a magyar történelemről.

Történelmünk nagy változásait mindig külső okok váltották ki. Különösebb bizonyítás nélkül csak ezeréves történelmünk néhány fordulatára utalok:

A. A Honfoglalás tényét, azt, hogy éppen mi és éppen itt álltunk meg és alapítottunk szilárd államot, azt, hogy a nyugati kereszténységhez csatlakoztunk, mindezt a nyugat-európai gazdaságban végbemenő technikai forradalom determinálta. Mi a legjobb történelmi pillanatban érkeztünk.

Akkor zajlott le és akkor ért ide a nyugat-európai agrárforradalom gyakorlati alkalmazása. Ennek köszönhetően vált először lehetővé az Alpoktól északra az erdei és a pusztai pásztorkodásnál fejlettebb életforma, a letelepedéssel járó földművelés. Ennek hatására lettek földművelők, falulakók a korábbi Római Birodalom peremvidékét jelentő terület összes népei - Koppenhágától Kijevig. Földművelőkké, falulakókká váltak az erdei pásztorkodással foglalkozó angolok, germánok, skandinávok, csehek, lengyelek, továbbá a sztyeppei pásztor magyarok és ukránok is.

Az említett népek mindegyike lényegében velünk azonos időben vált kereszténnyé. Az a nép, amelyik földművelő és falvakban él, nem maradhatott pogány, az a pásztorok vallása volt. Ezt a tényt az egyháztörténészek elhallgatják. A vallások és a termelési mód szoros kapcsolatát ellentétnek érzik a szent térítők történelmi szerepével.

B. Arról még kevesebb szó esik, hogy a Török Birodalom hatása mit jelentett a világgazdaságban és ezáltal nálunk.

Levante a Földközi-tenger keleti medencéjének meghódítása következtében a keresztény Európa számára bezárult a keleti kereskedelem évezredes útja. Ez az új helyzet kényszerítette a kereskedők útját északra, az orosz folyókra. Így lett például Lvov, azaz Lemberg a legfontosabb kereskedelmi városok egyike, de ez az új világkereskedelmi út emelte magasra Krakkó, Prága, nálunk pedig a Felvidék szepességi és erdélyi szász városaink gazdasági jelentőségét. Közép-Európa egyszerűen a korábbinál sokkal fontosabb lett Nyugat-Európa számára.

A török terjeszkedésnek volt köszönhető a közép-európai, különösen a cseh és a magyar színesfémbányászat felértékelődése. Máig is a legnagyobb cseh ezüstabánya nevét őrzi a tahlerből lett tallér éppen úgy, mint a jelen világpénze, a dollár.

A térség gazdasági fellendülését kulturális virágzás követte. Ennek volt köszönhető, hogy Európa első hét egyeteme között lehetett a prágai és a krakkói. Ezzel magyarázható, hogy a térségben termékeny talajra talált a reneszánsz. Mátyás udvarának büszke fényét nagyrészt a török terjeszkedés közvetett hatásának köszönhetjük.

A magyarországi török megszállás jórészt annak köszönhető, hogy a protestáns nyugat-európai népek, városok csak a törökök támogatásának köszönhetően voltak képesek ellenállni a sokkal erősebb Spanyol-Oszták Birodalom ellenreformációjának.

C. Amerika felfedezése és Afrika megkerülése tragikus hatás volt térségünkre. A térségünkön átmenő keleti kereskedelem gyorsan elhalt.

Az ázsiai fűszereknek a hajókon, Afrika megkerülésével is sokkal olcsóbb és biztosabb lett a szállítása.

Amerikából sokszor annyi és sokkal olcsóbb arany, ezüst és réz jött, mint amire Közép-Európa bányái korábban képesek voltak.

Térségünk világgazdasági jelentőségének elolvadása azt jelentette, hogy a Nyugat gyors polgárosodásával szemben nálunk új formájában jelent meg a feudalizmus, a társadalmi lemaradás.

A Nyugat viharos gazdagodása és Spanyolország hanyatlása következtében a törökök jelenlétére nem volt tovább szükség. A Habsburg császárság is két részre szakadt. A spanyoloknak Amerika volt a fontos, tehát arra orientálódtak, az osztrákoknak csak keletre volt terjeszkedési lehetőségük. Ennek kulcsa Magyarország volt. Ezért lett az osztrák császár egyúttal Magyarországnak és Csehországnak is királya. Neki egy fokozatosan súlyát veszítő térség jutott.

Nem véletlen, hogy a Habsburgok nem gazdasági erejüknek, hanem házasságaiknak köszönhetően gyarapodtak.

A kor szállítási technikája csak az élőállatok lábán való szállítást tette lehetővé a fejlődő nyugati piacokra. Lengyelország és a Balti térség gabonát, Magyarország pedig marhát exportálóvá vált.

Igazi változást a vasút megjelenése okozott. Ezzel érkeztünk el ahhoz a korhoz, amit vizsgálni kívánok.

A vasúthálózat kiépítése lehetővé tette a több száz kilométerre való gazdaságos szállítást. Ezért kiépítése a Nyugat számára a marhát termelő térségből a gabonát és mezőgazdasági nyertermékeket termelő térséggé vált. Ezt a változást először, még a vasút megjelenése előtt, Széchenyi vette tudomásul. A magyarság jövőjét a szántó-vető mezőgazdaságban látta meg. Ennek érdekében történt a Tisza szabályozása, a gőzhajózás fejlesztése.

Az a tény, hogy a Magyar Királyság ugyan mezőgazdasági ország maradt, de azon belül profilja erősen megváltozott, a magyar etnikum egyik legjelentősebb történelmi előnyévé vált. A marha exportjára épülő gazdaság a hegyvidéken élő kisebbségek számára jelentett előnyt. A marha ugyanis ott szaporodott, a tejet ott épülhetett mind a nép, mind az arisztokrácia gazdagsága.

Nem tanítjuk, hogy a magyar arisztokrácia lényegében marhakereskedő volt. Ezért volt minden családnak egyaránt birtoka a peremterületeken és Nyugat-Magyarországon. A perifériákon szaporodott marhát a rövid legeltetési szezonban át kellett hajtani, majd feljavítani az Alföldön. Az exportra való végső előkészítés viszont a Dunántúlon történt. Az arisztokrácia fényűző életének forrása a keleti hegyvidékek jobbágysága, a realizálás helye pedig a nyugati birtok volt.

Ennek a gazdasági helyzetnek köszönhetően a két térség etnikuma volt fontos az uralkodó osztály számára. A szántóföldek nem voltak jelentősek. Ahogyan a gabona fontosabb és jövedelmezőbb termék lett, mint a marha, a magyar etnikum élete viszonylag javult, térsége fontosabbá vált. Jól jellemzi a változást az a tény, hogy Tököli, Rákóczi a felvidéki, rutén és szlovák, Bocskai az alföldi hajdú marhapásztorokra építette hadseregét. Kossuth már az alföldi magyar földművesekre.

A folyami szállítás még csak a gabonát tudta a nyugat-európai piacokra vinni, a vasúton már szinte mindenhol és minden mezőgazdasági terméket. A vasúttal erősített földművelés a magyar etnikum számára volt a leginkább kedvező.

Európa középső, gabonatermelő területei nemcsak a vasúti szállításnak, de a rohamosan gazdagodó nyugat-európai piacnak köszönhetően gazdagodtak. Úgy tűnt, hogy még pár évtized - és felzárkózhatnak.

A történelmi Magyarország a vasúthálózat kiépítésének köszönhetette a Kiegyezést követő, sikerekben gazdag ötven évet. Ezt az időlegesen megszerzett komparatív előnyt a térség minden népe, ha nem is egyenlő mértékben, de élvezhette. A felzárkózási sikereknek azonban gyors véget vetett az a tény, hogy a század végére feltárulnak Amerika mérsékelt égövi területei is. Ott nemcsak sokkal olcsóbb a gabona, de a hajókkal olcsóbban is szállítható. A hűtőhajók aztán a hús szerepét is visszaszorítják a közép-európai térség exportlehetőségei között.

Közép- és Kelet-Európa a századfordulóra ismét a reményteli felzárkózásból a fokozódó lemaradás sorsára jutott.

Mindezt a Monarchia egészére vonatkoztatva: a századfordulóra a keleti, elmaradottabb tartományok viszonylagos értéke tovább csökken. Éppen akkor, amikor már az elmaradt területek feletti uralom nem előny, hanem hátrány lett.

Az ipari forradalomból és a polgárosodásból egyértelműen csak Csehország vette ki a részét.

Mi a Monarchia a 19. század második felében?

Egy kisebb kontinentális gyarmatbirodalom.

Milyenek voltak a kor klasszikus gyarmatbirodalmai?

- a. Iparosodott, polgárosodott nyugati társadalmak.
- b. Atlanti-óceáni kikötőkkel rendelkezők.
- c. A nagyobbak mindegyikének volt befolyási övezete.
- d. Mindegyiknek voltak gyarmatai.

Hogyan állt e téren a Habsburg Monarchia?

a. A Monarchiában legfeljebb Csehország volt polgárosodott és iparosodott. Akkor még nagyon gyakori lehetett, hogy elmaradott környezetben is hatékonyan működtek modern, korszerű gyárak. Ilyenekre a Monarchia egész területén, Magyarországon is volt példa. Ennek első példája Temesvár világ színvonalú malomipara, majd Budapesten számos nagy gyár.

b. Távol az óceánoktól a Földközi-tenger legkisebb forgalmú tengerén voltak kikötői. Néhány, a világviszonylatban kis adriai kikötőre nem lehetett sem világkereskedelmet, sem jelentős tengeri erőt kiépíteni. Márpedig a távoli gyarmatok birtoklásához erős tengeri flottára volt szükség.

c. Ugyanakkor a Birodalom harmada szántóföldi művelésen alapuló félperiféria volt. Így a Monarchia élelmiszerrel való önellátása erősebb lábakon állott, mint számos nyugat-európai imperialista hatalomé.

d. A gyarmatok szerepét a császárság hegyvidéki területei jelentették, ahol volt némi, az ipar működtetéséhez kívánatos nyersanyag, a nép pedig szinte gyarmati elmaradottságban és szegénységben élt.

Ezek az adottságok nem jelentetek ugyan versenyképességet a nyugati gyarmatbirodalmakkal, de azért nem lehetett az iparosítás szempontjából eleve negatív feltételeknek sem tekinteni.

A kor nagy államai minden esetben arra épültek, hogy politikai befolyásuk, még inkább saját közigazgatásuk alatt tarthattak nagyon eltérő fejlettségi szinten lévő területeket. A klasszikus tömegiparnak ugyanis a félig fejlett és az egészen elmaradott térségekkel való munkamegosztás volt a kívánatos adottsága. Ez a két zónája minél nagyobb, annál jobb volt.

Az utókor csak azokat a hatalmakat tekintette imperialistáknak, amelyek távoli területek kizsákmányolásából gazdagodtak. Ilyenek voltak a nyugat-európaiak. De eleve nem ilyen volt a legsikeresebb, az Egyesült Államok. Ott a három szféra összefüggő területen, egyetlen államon belül és egyetlen kultúrkör által jellemzett népességgel oldotta meg a kor leghatékonyabb gazdasági kooperációját, a fejlett, a félig fejlett és az elmaradott térségek közötti. A század elején még az Egyesült Államoknak csak kis, észak-keleti része jelentette a birodalom centrumát, a középső volt az agrárprofilú félperiféria, a nagyobb része pedig még valódi perifériának számított.

Az észak-amerikai minden más imperializmusnál sokkal előnyösebb, a jövő igényeihez jobban alkalmazkodó megoldást jelentett.

A nem tengeri hatalomra épülő imperializmusok között a másik szélsőséget Oroszország jelentette. Ez esetben is a vasút indította az új korszak kezdetét. Oroszországnak szinte nem is volt centruma, a legfejlettebb részét a főváros, egyúttal a legnyugatibb város jelentette. A félperiféria az ország európai részének középső síksága. Közép-Ázsia, Szibéria és ez európai rész északi harmada volt a perifériája.

Mi jelentette az orosz imperializmus hátrányait?

a. A kultúrája távol állt a nyugatitól, ezzel eleve alig volt alkalmas a nyugati ipari forradalom hatékony átvételére. Gondoljuk meg, hogy mit mondott joggal Weber: az iparosítás sikerének fő feltétele a protestáns kultúra. Mondhatnánk a nyugat-európai puritanizmus, vagy ma már inkább Fukujama definíciójával: a társadalmi tőke. Ezért minden sikeres iparosításnak a nyugatosítással kellett volna kezdődnie.

b. Alig volt polgársága. Mindenütt minden sikeres iparosítás és imperializmus vezető ereje polgárság volt. Ezért az orosz iparosításnak és imperializmusnak a polgárosodás lett volna a második alapfeltétele.

c. Nem volt közvetlen kapcsolata a mérsékelt óceánnal. Területeinek óriási többsége még a kevés beltengeri kikötőktől is vasúttal alig legyőzhető távolságban volt.

d. Óriási területén olyan ritka volt a népsűrűség, ami a fejlett kooperációhoz szükségesnél nagyobb távolságok legyőzését követelte volna meg. Akkorák voltak a távolságok, melyek gazdaságosan vasúttal sem volt legyőzhetőek.

d. Számos egymással ellentétes kultúrát és többnyelvűséget kellett legyőzni. Már az imperializmus és az iparosítás korában kiderült, hogy az egyetlen államon belüli gazdasági kooperáció csak ott lehet hatékony, ahol közös nyelv is létezik. Nem véletlen, hogy azóta minden többnyelvű állam - a nyelvi etnikumoknak megfelelően - szétesett.

A három kontinentális imperializmus közül a középutat az Osztrák-Magyar Monarchia jelentette.

Melyek voltak az előnyei és hátrányai?

a. Kultúrájában rokon volt Nyugat-Európával. Európa szinte minden kultúrája megtalálható volt a birodalmon belül. Csehország és Ausztria e kultúra részének számított. A Monarchia nagyobbik fele is ezzel rokon félperiféria volt. Voltak azonban balkáni és keleti ortodox területei és népei is.

b. Mind a belső, mind külső piaci vasúttal feltárhatók voltak. Nemcsak közel volt a kor legnagyobb piacához, de az ország nagysága sem jelentett akadályt a gazdaságos vasúti szállítás számára.

Nem volt kedvező kijárata az óceánra. Csak azon országok ipari tömegtermelése volt képes aktívan beépülni a világ gazdaságba, amelyek jelentős óceáni tengerparttal rendelkeztek. A Földközi-tenger legkevésbé forgalmas beltengere, az Adria csak nagyon másodlagos tengeri kijáratnak bizonyult. A Monarchia területének 90 százaléka olyan távol volt a tengertől, amit gazdaságosan a vasút sem volt képes legyőzni. Ráadásul az ipari központ, a Cseh medence még Hamburgot is sokkal könnyebben, olcsóbban megközelíthette, mint az Adriát.

c. A Monarchia több kultúrát és még több nemzetiséget fogott össze. Ez Észak-Amerikában előny volt és maradt, de legnagyobb integrációs hátránya volt Közép-Európának. Miért? Mert az eltérő kulturális karakterek új környezetben előnynek, történelmi térségünkben hátránynak bizonyult.

Az Egyesült Államokban minden közép-európai bevándorló kulturális rokonának tekintette a másikat. Soha nem merült fel a magyar és a szlovák, a magyar és a román, magyar és a horvát között ellentét azon az alapon, hogy korábban más volt a nyelvük, hogy történelmi ellentéteik voltak.

Ausztráliában még a 80-as években volt alkalmam látni a balkáni népek szoros összefogását. Közös mulatságaik, közös boltjaik, vendéglőik vannak. Tíz évvel később otthon, a Balkánon, ugyanezek a nemzetiségek egymást ölték.

d. A Monarchián belül csak a cseheknek és az osztrákoknak volt saját etnikumú erős polgárságuk. A többi nép számára a polgárságot lényegében csak a zsidóság jelentette. Ez azért okozott tragikus zavarokat, mert az ébredő nacionalizmusuk nem volt képes elviselni, hogy egy más etnikum legyen a polgársága. Maga még képtelen volt a gyors polgárosodásra, a zsidóságtól pedig nem tűrte el azt.

e. A Monarchia népei között az ellentétek kiéleződésében fontos szerepet játszott az a tény, hogy nyugatról keletre haladva egyre később jelent meg a nacionalizmus.

A csehek már a 18. század végén megértették, hogy nyelvi, nemzeti jogaiknál fontosabb az iskolarendszer, az iparosodás.

Az osztrákok az első világháború után felismerték az új helyzetet, rájöttek, hogy kicsi országgént, magukra maradva sokkal többre viszik, mint a Monarchia központjaként.

Mi magyarok nemcsak Trianon után, de ma sem fogadjuk el, hogy magunkban sokkal többre megyünk, mint a történelmi határok között. Ezt közben a nép sokkal bölcsebben megemésztette, mint a mindenkori politikai vezetés.

A szlovákok, a románok és a horvátok most jutottak el odáig, ahol mi az első világháború előtt voltunk: bármi áron egynemzetű állammá akarnak szerveződni.

A térség leggyorsabban szaporodó nemzetisége, a cigányság pedig még mindettől is messze van. Ki sem tudta alakítani nemzetiségi stratégiáját.

A Monarchiában a nagy, még nem iparosodott területen élő sok szegény lakos volt a piac. A szegénység csak nagy száma miatt jelentett kellő vásárlóerőt.

Trianonban az otrombán elszórt határmeghúzások ellenére lényegében az történt, amire megért a helyzet: minden nemzetiségnek legyen saját állama.

- Ez igazán csak az osztrákok számára jelentett ideális megoldást. Az életszínvonaluk a Monarchia népeinek átlagához képest megnégyszereződött.

- A csehek és a szlovákok nyelvi alapon közös államban kötötték össze a sorsukat. Ebből fakadóan mindketten rontottak azon, amit külön elérhettek volna.

- Mi magyarok szenvedtük el, még etnikai tekintetben is, a legmostohább megoldást. Mégis Trianonnak köszönhetjük, hogy nem a mi országunk jutott a Balkán sorsára, ahol a nemzetiségeknek a legfőbb céljuk a másik pusztítása. Ideje volna belátnunk, hogy az ország jelenlegi tízmillió lakója lényegesen rosszabbul, sokkal nagyobb bizonytalanságban élne a történelmi Magyarországon, mint ahogy jelenleg, a megcsönkítettben.

A jelen helyzet tehát jól világítja meg azt a tényt, hogy a nyugati hatalmak Jaltában csak azt adták Sztálinnak, ami nekik akkor egyáltalán nem volt érdekszférájuk, ma is csak nyugati harmaduk és az is csak ímmel-ámmal kell. Jalta úgy fog bevonulni a világtörténelembe, mint az első olyan világhatalmi rendezés, amiben már érvényesült, hogy a centrum országainak nem érdeke az elmaradott területek feletti befolyás. Vesződjenek azzal az ellenségeik.

Lényegében ez történt Kelet-Ázsiában is azzal, hogy Kína kommunista maradhatott, az amerikaiaknak elég volt Japán és a kis Tajvan. Itt is a jelenkor önző centrum-érdeke érvényesült. „Éljünk mi, a fejlettek együtt, és törődjön magával a még mindig a múlt század világában élő, imperialista ambícióktól fűtött félperiféria két nagy népe, az orosz és a kínai.” Az imperializmus ugyanis olyan drága, ami fel fogja emészteni az erejüket, és ezért aztán őket nem leendő versenytársaknak, hanem lemaradóknak kell tekinteni.

A centrum hatalmainak ez a nem annyira tudatos, mint ösztönös viselkedése a Szovjetunió esetében ugyan közel fél évszázad után, de bevált. Kína esetében mára más helyzet alakult ki.

A Szovjetunió vezetésének imperialista ambícióit a Jaltában kapott konc. Ezért aztán óriási erőfeszítései ellenére is összeomlott. Kevesen gondolnak arra, hogy ha a Szovjetunió nem kapja meg Európa középső államait, ma is működhetne. Nem lehetett volna ugyan imperialista szuperhatalom, de erőforrásait befelé fordíthatta volna. A Kelet-Európára kitalált bolsevik diktatúra számára végzetes fertőzést jelentett nyugati határainak ezer kilométerrel nyugatabbra való kitolása. Ezáltal ugyanis olyan népeket is integrált rendszerébe, amelyek számára a keleti kényszerzubbony nagyon szűk volt, azt hamarosan tágítgatni kezdték. Ma az a Szovjetunió, amelyik Jalta idejében és még jó harminc évig a rendezett zsarnokság birodalma volt, ma sok államra szakadva a kaotikus zűrzavar térsége lett.

A Szovjetunió a második világháború után elkészve lett imperialista birodalom, és a század végén elszórt polgári demokrácia és liberális piacgazdaság lenni, ezért lett a káosz birodalma.

Egészen más volt és még inkább más maradt a helyzet Kínában. Kína demokratizálása megemészthetetlen, elviselhetetlenül költséges és ennek ellenére eredménytelen feladat lett volna az Egyesült Államok számára.

Kína azzal került a számára egyedül eredménnyel járható útra, hogy magára maradt. A délperiféria nagy népei számára ugyanis nem lehet megoldás, hogy előbb liberalizálja politikáját és gazdaságát, s aztán induljon gyors fejlődésnek. Ezt megtehetik a közepesen fejlett kisebb országok, de nem teheti meg az orosz és főleg nem a kínai nép. Neki előbb kell meglehetősen

gazdasági izolációban fejlesztenie a gazdaságát, aztán fokozatosan, de nagyon lassan liberalizálnia a politikai és gazdasági életét. Ez az út sem új, lényegében ezt az utat járták a vasút megjelenését követően e század közepéig a németek. A Weimari Köztársaság káoszt megtestesítő kora bizonyítja, hogy a társadalmi és a gazdasági fejlettséget megelőző politikai demokrácia és a gazdasági liberalizmus szükségszerűen káoszt jelent.

* * *

A következőkben vizsgáljuk meg röviden, hogyan alakult a Monarchia területén élő népek sorsa e század során.

Erre a kérdésre eddig csak a politikusok válaszoltak. Elmondták, hogy a soknemzetiségű államból az első világháborút követő rendezések során sok nemzeti állam lett, amelyek többsége ugyancsak jelentős nemzeti kisebbséggel rendelkezett, illetve több nemzetiség állama lett, ami aztán éppen a század végén esett még inkább szét. Ez a politikusok mérlege. De mi az érintett népeké? A Monarchia végső rendezése csak Csehszlovákia kettéválásával és Jugoszlávia szétesésével zárult le, ha sok részletében nem is fejeződött be.

A politikusok szeretik a népek érdekét az ő érdekükkel azonosítani, mintha egy népnek nem volna más vágya, csak az önállóság, csak az, hogy saját nemzeti állama legyen. Arról hajlamosak elfeledkezni, hogy sokan a szegénység elől kivándoroltak, vagyis más, számukra jobb államot választottak. A Monarchiát a szélhullása előtti két emberöltő alatt legalább 3 millió ember hagyta ott, vándorolt Amerikába.

Tegyük fel végre a kérdést: Hogyan alakult a Monarchia népeinek sorsa a század során?

Amikor e tanulmány írásába kezdtem, csak az elmúlt harmincöt évre vonatkozó magyar és osztrák vásárlóerő-paritási adatok álltak a rendelkezésemre, a többit becsültem. Most a jelenlegi hivatalos adatokat is ismerem. A századfordulóra vonatkozókat pedig csak becsülni tudom.

Íme a táblázat, amelyik a jelenlegi ország területén élő magyarság egy lakosra jutó nemzeti jövedelmét 100-nak véve mutatja meg, hogy éltek illetve élnek ma az érintett népek.

Nép illetve ország:	1900b	1960b	1995b	1995s
Magyar	100	100	100	100
Osztrák	120	120	400	412
Cseh	150	140	140	144
Szlovén	70	80	150	160
Szlovák ill. Felvidék	70	70	80	113
Horvát	70	60	60	60
Román ill. Erdély	60	60	60	66

A b-vel jelölt év adatai a becsléseim, az s-sel jelölt statisztikai adat.

A számokon lehet vitatkozni, de a becslésem megbízhatóságát igazolja, hogy a 95-ös becslésem és a hivatalos vásárlóerő-paritási statisztikai adat csak Szlovákia esetében tér el. Ez esetben is jobban bízik a becslésemben, mint a statisztikai adatokban.

Az osztrákok nagyon, a szlovének jelentősen meggazdagodtak, a többi nép egymáshoz viszonyított életszínvonala alig változott.

Ezer évig a magyar népet az jellemezte, hogy a kedvezőbb mezőgazdasági adottságának köszönhetően a szomszéd népeknél jobban élt, helyesebben kevesebbet éhezett, ugyanakkor a nyugati szomszédjánál kevesebb politikai szabadsággal rendelkezett. Ebből következően

aligha van történelmünknek fontosabb mércéje annál a szembevetésnél, hogyan alakult a magyar nép életszínvonala és szabadsága egyrészt az osztrákokhoz és a csehekhez, másrészt a saját kisebbségeinkhez, jelenleg az utódállamok népeihez viszonyítva.

Lássuk röviden ezeket az összevetéseket.

Helyzetünk az osztrákokéhoz képest

Ausztria klasszikus mezőgazdasági adottsága lényegesen kedvezőtlenebb, mint azon területeké, ahol a magyar etnikum zöme él: ezer éve nálunk kevesebb volt az éhezés. Ott az, hogy mit eszünk holnap, még inkább télen, volt a legnagyobb veszélyérzet. Ezért aztán joggal irigyelték a magyarokat.

Először a 18. század végén állt be változás. Még nem gazdasági, de politikai téren. Ott ugyanis a jobbágyságot a század 80-as éveiben felszabadították. Erről is tendenciózusan hallgat a mi történelmünk. Mi, mint forradalmi vívmányunkra, büszkéek vagyunk a 1848-as jobbágyszabadításra, de nem tesszük hozzá, hogy két emberöltővel korábban erre a Monarchia örökös tartományaiban már sor került, Bécs nálunk is akarta, de nem akarták a mi uraink. A jobbágyság felszabadításában az osztrákok két generációval előttünk jártak. Ez ugyanis nem kevesebbet jelentett, mint az alulról történő polgárosodás spontán megindulását, ami nálunk még 1848 után sem indult meg, mert **uraink inkább az idegen etnikumok, a zsidók, az osztrákok, a csehek és morvák polgárosodását nézték el, mint a magyar parasztságét.**

Mi volt a helyzet a századforduló idején?

Általában az osztrák nép még mindig szegényebb volt, mint a magyar. Különösen igaz volt ez az ország nagyobb részét kitevő hegyi tartományokban. Tiroliak például sokkal szegényebbek voltak, mint a magyarok, de ekkor már jobban éltek az osztrákok Bécsben, mint a magyarok Budapesten. Ha az Ausztria területén élők átlagos életszínvonalát 100-nak vesszük, akkor átlagban legalább 120 volt a magyaroké. (Tévedés ne essék: nem a Magyarországon élőké, hanem a magyaroké, akiknek a többsége a jobb adottságú területeken élt.) Az osztrák társadalom azonban sokkal demokratikusabb volt, ott a jövedelmi különbségek kisebbek voltak.

Mi volt a helyzet a két háború között?

Az osztrákok ezer év után ekkor értek bennünket utol. Ezt elsősorban az erősebb polgárságuknak és sikeresebb iparosításuknak köszönhették. A demokráciában pedig tovább nőtt a lemaradásunk, pedig az osztrákok is lemaradóban voltak. Ez elsősorban a feléledt nagynémet nacionalizmusuknak és az ebből fakadó Hitler-imádatuknak a rovására írandó.

Hogyan alakult a helyzet a második világháború után?

A változásokat az determinálta, hogy a magyarok teljesen és négy évtizedre, az osztrákok részben és csak egy évtizedre szovjet fennhatóság alá kerültek. **A háború után mi gyorsabban talpra álltunk, mint az osztrákok.** Náluk csak a szovjet megszállástól való megszabadulásuk után indult el a dicsőséges új korszak.

Ausztria a vele rokon kultúrájú és civilizációjú dél-németekkel, a bajorokkal és a svábokkal példátlan sikereket ért el. Alig harminc év alatt a legszegényebb németekből a leggazdagabb németek lettek.

Az a tény, hogy a legközelebbi német szomszédunk az egyik legszegényebb németből a leggazdagabbak egyike lett, számunkra igazi történelmi esemény, amit mind a rendszerváltás előtti, mind az utáni vezetésünk tudatosan elhallgat.

Előtte vannak azok az adatok, amelyek 1960 után vásárlóerő-paritásban mutatják meg az osztrákok hozzánk viszonyított meggazdagodásának viharos tempóját.

Ha az osztrákoknál az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 100, akkor nálunk ez 1960-ban 77, 1997-ben már csak 23. Vagyis ma az osztrákoknál négyszer szegényebbek vagyunk, mint 37 évvel korábban. Ekkora tragédia ezer év alatt nem történt a magyarsággal. Ez a példátlanul gyors relatív csökkenés közel egyenletes, de mégis az utóbbi húsz évben gyorsabb, mint az első tizenötben volt.

Aligha volt olyan gazdag fantáziájú vészjósló, aki fel merete volna tételezni, hogy két rövid emberöltő alatt az osztrákoknál négyszer szegényebbek leszünk.

A kérdést nagyon leegyszerűsíti az, aki mindezt csak a szovjet megszállásnak és elnyomásnak tulajdonítja. Ez volt a fő ok, de az igazi lemaradásunk mélyebb okai már százötven évvel korábban elkezdődtek.

A második világháborút követő szovjet megszállás ugyan sok olyan történelmi kövületet összetört, amely nélkül 1945 után eleve nem lettünk volna képesek az osztrákokkal való tartós lépéstartásra a fejlődésben, de a bolsevik rendszer önmagában képtelen volt a kor nyugat-európai fejlődésében való részvételre. Ezért is omlott aztán össze.

Nagyon leegyszerűsítve: a szovjet megszállásnak köszönhetően vagyunk ma már abban a társadalmi helyzetben, amelynek a megléte esetén a második világháború után képesek lettünk volna úgy élni a szabadsággal, ahogyan az osztrákok.

Semmi értelme most azon vitatkozni, hogy az osztrákokéhoz képest ma negyednyi nemzeti jövedelmünk a szovjet megszállás nélkül legalább annak a fele, vagy a harmada lenne, mert **semmi esetre sem tudtunk volna velük lépést tartani.** 1945-ben a mi társadalmunk nem volt erre érett.

Helyzetünk a csehekhez képest

A csehek az 1784-es jobbágyfelszabadításuk után, az osztrákokénál kedvezőbb gazdaság-földrajzi adottságuknak köszönhetően, a Monarchia leggazdagabb és lepolgárosultabb népe lettek. (Ha a rövidség kedvéért cseheket mondom, ez alatt mindig a cseheket és morvákat kell érteni.) Ők lényegében az északi, puritán németek útját járták mind a polgárosodásban, mind az iparosításban. Prága, Pilzen, Brno sokkal inkább a nagy szász ipari városokkal, Drezdával, Lipcsével volt rokon, mint Béccsel, Münchennel vagy Budapesttel. Jó volna, ha a történet-szeink tanítanák, hogy a 18. század végén a csehek, ellentétben a magyarokkal, a felvilágosodás császári politikáját sokkal fontosabbnak tartották, mint a politikai és nemzeti függetlenségüket. Ők gazdagabbak, mi politikai téren függetlenebbek lettünk. Mai példával élve: ők akkor az EU-hoz való csatlakozást, mint ma mi is; mi a függetlenséget, mint ma a szlovákok, részesítettük előnyben. Melyik volt a nép érdekeit jobban szolgáló politika? Én, mint történész, a jelen kormányunkhoz hasonlóan a 18. századi cseh politikára szavazok.

A csehek a két háború között a térség egyetlen következetes, nyugat-európai értelemben vett demokráciáját hozták létre. Életszínvonaluk közel kétszerese volt a magyarokénak, másfélszerese az osztrákokénak, még a franciákéval is azonos. (Ezek a számok nem vonatkoznak a velük közös államban élő szlovákokra, akik az egy országon belül a szegényebb testvér szerepét játszották. Sokat kaptak a csehektől, állami önállóságukat mégis az anyagiaknál többre értékelték. Az állami függetlenséget még Hitlertől kitörő lelkesedéssel fogadták.

A második világháború után, a csehek nyugat-európai szintű politikai és gazdasági eredményeit törte össze a szovjet megszállás. (Arról másutt írok, hogy ők voltak Jalta legnagyobb vesztesei.) Náluk nem volt szükség a feudális maradványok erőszakos összetörésére, nálunk a bolsevik rendszer a polgári vívmányokat törte össze.

Szovjet megszállás nélkül a csehek ma legalább az osztrák életszínvonalon élhetnének, ma ellenben legfeljebb annak a harmadán.

A csehek felzárkózási potenciálja mégis három további feltétellel gazdagodott:

1. Az oktatási rendszerük kiváló. Náluk a hagyományos puritán munkafegyelem mellett a magas képzettség is jellemző. A nemzetközi felmérések szerint Európában nekik a legjobb a középfokú képzésük. A cseh munkaerő árához képest jelenleg Európában a legjobb.

2. Lényegében be vannak ékelődve a gazdaságilag fejlett térségbe. Ők területileg a London-Stokholm-Berlin-Bécs-Milánó-London térséghatáron belül vannak.

3. Elszakadtak az őket sok tekintetben visszahúzó szlovákoktól. A szlovákok nagyvonalú segítése elmarad, ez a valóságban sokkal nagyobb tehertől való megszabadulást jelent, mint amekkora előny lehet a beáramló nyugati tőke.

Helyzetünk az utódállamokhoz képest

Történelmünk mélyen hallgat arról, hogyan éltek a kisebbségek a történelmi Magyarországon. Pedig ez sokkal fontosabb, mint a királyok uralkodási dátuma, jelleme, haditettei.

Megfelelő adatok hiányában röviden csak a századfordulón feltételezett jövedelmi viszonyokat próbálom felvázolni.

Két jelentős kisebbség élt a magyarságnál jobban: a zsidó és német.

A zsidóság csak a 19. század második felében vált jelentős számúvá. A század végére érték el a lakosság közel 5 százalékát. Mikor bejöttek, a magyar jövedelmi szint feléről indultak, két generáció múlva elérték, talán meg is haladták annak a kétszeresét. Még nagyobb volt a fölényük az iskolázottságban, az idegen nyelvek ismeretében. A legnagyobb értékük mégis az volt, hogy nagyon erős volt a gazdasági motivációjuk, a vállalkozóhajlamuk, ami a magyar uralkodó osztályból szinte teljesen hiányzott.

Ezt a példátlanul dinamikus zsidóságot, amelyik örömmel vállalta a magyarságát, kidasztottuk, hagytuk elpusztítani.

A németek elérték a lakosság 10 százalékát.

Egy részüket még az Árpádok telepítették be. Sok évszázadon keresztül ők adták a magyar királyság városi lakosságának jelentős hányadát, polgárságának többségét.

A másik részüket a török kiűzése után telepítették be. Ők nagyrészt parasztok maradtak, kisebb, de jelentős részük beépült a magyar középosztályba. Ezek a legkülönbözőbb rétegekbe épültek be, kezdve a hadseregen és végezve a városi iparosokon.

Mindkét németiség nemcsak hasznos, de jó állampolgára is volt a magyar államnak. Trianon után többségük az utódállamokba került, de ott sem váltak magyarellenessékké.

Hitler aztán mégis teljesen megbolondította őket. Ennek az indokoltnál sokkal erősebb, vadabb reakciójaként a térség minden állama nagy többségüket kitelepítette, illetve később hagyta őket önként távozni.

A magyarországi németiség átlagos életszínvonala 30-50 százalékkal meghaladta a magyarokét. Lényegesen jobb volt az iskolázottságuk is. Ők jelentették a magyarságban alig képviselt, de nagyon hiányzó puritán szellemet is.

Az ország többi nemzetisége, melyek a lakosság két ötödét alkották, lényegesen szegényebben éltek, mint a magyarok.

Általánosságban elmondható, hogy a történelmi Magyarországhoz tartozó térségben korábban legfeljebb két nemzetiségnek és a magyarságnak két területen volt az életszínvonala magasabb, mint a jelenlegi határainkon belül:

1. A Kis-alföldnek az északi felében. Ez a terület kedvező adottságú volt mind a nagy piacok közelsége, mind a nyugati oktatási hatások következtében. Itt nemcsak gazdagabb, de jó kétszáz éve képzettebb is volt a lakosság. Ez a különbség a két háború között érte el csúcspontját. Ha az akkori magyar szintet 100-nak vesszük, itt legalább 130 volt. Ma legfeljebb 100.

2. A Bácska és a Bánát a századforduló idején a Kárpát-medence leggazdagabb területének számított. Ezt egyrészt a kontinensünk egészén belül az akkori művelési mód és technika mellett a legjobbnak tekinthető mezőgazdasági adottságának, másrészt a feudális nagybirtokok hiányának köszönheti. Az utóbbi a török kiűzése utáni határőrvidéknek a független kisbirtokos katonarétegre épített rendszerének öröksége. Itt Trianon előtt az életszínvonal a magyarnak mintegy kétszerese lehetett. Ma ez a viszonylagos érték jóval 100 alatt van, talán 50-nél sem több. További romlás feltételezhető.

Szlovákia területén a városok viszonylag gazdagabbak voltak, a népesség azonban sokkal szegényebb. Tekintettel arra, hogy a századforduló idején az urbanizáció legfeljebb 20 százalékos volt, és a szlovák falvak népe jóval szegényebb volt, mint a trianoni területen lévőké, az átlagos szint a magyarhoz képest legfeljebb 80 lehetett. Ez a két háború között megközelítette a 100-at, ma ismét legfeljebb 80. Az elkövetkező évtizedekben ennek a javulása aligha várható.

Kárpát-Ukrajna volt és maradt a Kárpát Medence legszegényebb része. Az ottani életszínvonal a korábbi századokban sem emelkedett a viszonylagos 50 fölé. A jövőben további csökkenés várható.

Erdély is mindig szegény volt. A Felvidékhez hasonlóan a városok kevésbé, a vidék sokkal inkább.

Összefoglalva: Trianonig nagy különbség volt az ott élő nemzetiségek életszínvonala tekintetében. Ha a trianoni területen élőké 100, akkor a szászoké 130, a magyaroké 70, a románoké legfeljebb 50 volt. A két háború között ezek a különbségek csökkentek, de még mindig jelentősek maradtak. A teljes népesség átlagos szintje a Trianoni területhez képest mind a 30-as, mind a 90-es években legfeljebb 70 maradt. Erdély lemaradása várhatóan folytatódni fog.

Horvátország évszázadok óta szegényebb volt, mint a magyarlakta terület. Ez a lemaradás a századforduló idején talán 20-30 százalékos volt, a 80-as években a nyugati turizmus és a vendégmunkások hazaküldött jövedelme idején elérték a magyar szintet, de a belső háború ismét visszavetette őket. Önerőből a belátható jövőben nem számíthatnak a 70 százalékos relatív életszínvonalnál magasabbra, sőt még ennek a romlásával is számolni kell.

Szlovénia helyzete az osztrákokéhoz, helyesebben azon belül a tiroliakéhoz, a stájerokéhoz idomul. Azokkal rokon a kultúrájuk, adottságaik. Az ő helyzetük jelentős javulása világít rá a legjobban arra, hogy **a térségünkben élő népek életszínvonalában e század során beálló relatív életszínvonal változások legfőbb okára: egyre inkább háttérbe szorult a**

mezőgazdasági adottság, a politikai rendszer milyensége, sőt még a nemzeti függetlenség is, ezzel szemben a változások oka elsősorban az emberek magatartásán, értékrendjén, morálján és képzettségén múlik.

E század változásait nézve azt kell megállapítani, hogy **a döntő tényező a nyugati kultúrához való közelség.**

A térség nyugati oldalán a relatív helyzet jelentősen javult, nemcsak a térség egészéhez, de még Nyugat-Európához viszonyítva is. Ennek messze a legnagyobb haszonélvezői az osztrákok, és várhatóan a csehek és a szlovének lesznek.

Mi magyarok, és várhatóan a szlovákok, a relatív életszínvonal alakulásában középüti foglalunk helyet. Nyugathoz képest tragikusan, még akár ötven évvel ezelőttihez képest is elképzelhetetlenül romlott a helyzetünk.

A románok, az ukránok, a szerbek és kisebb mértékben a horvátok helyzete tovább romlott. Visszacúszásuk lassan, de biztosan folytatódni fog.

A fent leírt változások alapvetően átrendezik az előtte ezer éve szinte változatlan viszonyokat. E században nemcsak a Monarchia szűnt meg, nemcsak a történelmi Magyarország kétharmada vált az utódállamok részévé, de megszűnt a sorsközösség, az életviszonyok ezer éves hasonlósága is. **Olyan óriási differenciálódás zajlott le, ami nemcsak a közös állami kereteket teszi lehetetlenné, de még az integrálódást is.** Száz évvel korábban még el lehetett mondani, hogy a Monarchia közös államot teremtett a közel közös sorsra ítélt népek számára. Ma már nevetségesnek hangzik, hogy az osztrákok és a románok közös integrációban élhessenek. Mára már a csehek és a szlovákok közös állama is idejét múlta. Még inkább a nyugat-európai politikai erők nyomására Jugoszlávia népeinek állami együttélését minősítette a történelem idejét múltnak.

Az osztrákok előbb lettek nyugat-európaiak, aztán csatlakoztak az EU-hoz.

A csehek, a magyarok és a szlovének várhatóan, ha nem is rövidesen, de mégis már akkor az EU tagjai lesznek, amikor viszonyítottan a lemaradásuk sokszorta nagyobb, mint valaha ezer éve volt.

Tőlük keletre még fel sem merülhet a tagság kérdése. Az EU várható válsága már ma is abból táplálkozik, hogy a mediterrán térség felzárkózásra képtelen, reménytelen részét is integrálták. Ki fog derülni, hogy az integráció csak a közel azonos kultúrkörhöz tartozóknak és a közel azonos gazdasági szinten lévőknek előnyös. A túlságosan lemaradónak, a felzárkózásra kulturális okokból képteleneknek az integráció többet árt, mint használ.

Honnan jövőnk? Mik vagyunk? Hová megyünk?

A szebb jövő első feltétele a tárgyilagos önismeret.

A fenti kérdésekre helyesen csak kellő önismeret birtokában válaszolhatunk. Ebben pedig nem jeleskedtünk. A tárgyilagosság hiányáért romantikus történelemfelfogásunk a felelős. Már diákoromban botránkoztam azon, hogy **a történelmünk szerint mindig és mindenben nekünk volt igazunk.** Mi soha nem voltunk agresszorok, erőszakosak, imperialisták. A hiba mindig a másik oldalon volt. Ha esetleg hibáztunk, akkor is legfeljebb magunkkal szemben, hiszen a házon belüli vitáinkban nem lehetett másokra mutogatni, megkerülni azt, hogy valaki ne legyen hibás. Mindkét félnek ugyanis nem lehet egyszerre igaza. Márpedig **nincs nagyobb veszélye az eltévedésnek, mint az, ha magunkat hibátlannak és büntelennek tartjuk.** Ennél talán mégis rosszabb az, ha mindig, minden helyzetben csak magunkban keresnénk a

hibát. A moszkoviták például meghirdették a „bűnös nép” elméletét. Nem is lett semmi fogatja, inkább az ellenkezője, a „mindig mi maradtunk az áldozatok” felfogás kapott táptalajt.

Az első két kérdésre csak közös választ tudok adni:

Azt a tényt, hogy **pásztornépként jöttünk ide és ebben a minőségben sikerült tartós államot alapítani**, nem elég hangoztatni, hanem látni is kell, hogy ennek következményeit máig hordozzuk.

Mi jellemzi a pásztornépeket?

A teljes gazdasági atomizáltság és az ezt ellensúlyozó, fegyvereken alapuló szervezőképesség.

A korabeli pásztorok gazdaságilag szinte teljesen autark családokban éltek. Gazdasági tekintetben nem voltak a kívülállókra szorulva, sőt... A pásztornak a másik pásztor a legnagyobb ellenlábas. Annál jobb, minél kevesebb család él az adott térségben, hiszen **annak, hogy nagyobb nyája legyen valakinek, azt a többi pásztor nyájainak nagysága is korlátozta**. Velük kellett osztozni a legelőn, az itatókon. A törzséhez, nemzetségéhez tartozó **többi pásztorra csak a külső veszély elleni védekezés idején volt szüksége**. Ez a szükség azonban parancsoló, mert a pásztoroké volt a legszaporább társadalom, egészségesen éltek, jól táplálkoztak. Ezzel szemben az eltartható népesség nagyon alacsony volt, a megengedhető népsűrűség tizede a szántóföldi földművelőkének, harmincada az öntözéses gazdálkodókénak. Ráadásul **a népesség függvényében a határhaszon gyorsan csökkent**. Ha több lett az állat, mint a legelő és a víz, az egész termelési rendszer katasztrofális veszteséget szenvedett. Ezért a gyorsan szaporodó pásztorok vagy kirajzásokra, vagy egymás pusztítására kényszerültek.

A pásztorok tehát az egymástól való gazdasági függetlenségben, ugyanakkor a többiekétől való állandó félelemben éltek. E kettősség határozta meg karakterüket. A pásztorok individualisták, kiváló katonák, a vezetőik pedig jó szervezők.

Individualisták, mivel gazdasági téren nem szorulnak másokra. Természetesnek veszik, hogy a maguk dolgaiban maguk döntsenek. Az ilyen individualizmus a Honfoglalást követő ezer évben a nyugat-európai kollektívizmussal, rendszerességgel szemben nem vált gazdasági tekintetben erénnyé. A fejlettebb földművelés viszonyai között nem az önállóság, hanem **a faluközösségbe való beilleszkedés, így nem a virtus, hanem a szorgalom, a beosztás lett a fő erény**. Még gyermekkorom falvaiban is a tények bizonyították, hogy **a puritán svábok többre vitték, mint a még mindig pásztorlelkű magyarok**.

Az individualizmus, ez az ezer éves hátrány csak most, a gyorsan változó világban vált újra fontos erénnyé.

A pásztorok kiváló katonák, mivel az életük is katonás.

A pásztor ugyan nem szakad meg a rendszeres munkában, de válsághelyzetben nagy teljesítményekre képes. Ebből fakad sokszor hangoztatott szalmaláng természetünk. A földművelés ezer éve sem tudta kiirtani ezt a pásztorokra jellemző karaktervonásunkat. Nem véletlenül ez a tulajdonságunk ma is jellemzőbb ott, ahol tovább élt a pásztorkodás, illetve ahova később, utánunk érkeztek a pásztornépek, például besenyők, a kunok, a jászok, a hajdúk.

Jó lovas, hiszen szinte azon él, a számára idegen vidéken is jól tájékozódik, feltalálja magát. Ennek köszönhattuk katonai sikereinket. Apám még első világháborús élményei alapján állította, hogy a német tisztek és altisztek vezetése alatt a magyar legénység a világ legjobb hadseregét adhatná. Szerencsére most nincs szükségünk olyan hadseregre, amelyben mi vagyunk az ágyútöltelék. Ezzel ellentétben **a modern gazdaságban nem annyira a**

rendszeres és fegyelmezett munka, hanem a nagyobb találékonyság és az időnkénti nekigyürkőzés a siker titka.

A hadjáratok idejére könnyen szabaddá tette magát, hiszen a jószágokat ideiglenesen az öregekre, a gyerekekre és az asszonyokra bízhatta. Ezt világosan látták az Árpád-házi királyaink, akik az ország közepén és a végeken igyekeztek a lakosságot visszafogni a földműveléstől, hogy ezáltal könnyen mozgósítható és ütőképes hadsereggel rendelkezhessenek.

A pásztornépek katonai jelentőségének a puska por vetett véget. A hazai történetírás még mindig kevés figyelmet szentel, hogyan változott meg Magyarország katonai jelentősége a löfegyverek megjelenésével. Mohács többek között ezért lett cezúra a történelmünkben. Ez volt az első olyan nagy, sorsdöntő csatánk, amiben már nem a lovas, hanem az ágyú és a puska vált a főszereplővé. Amíg korábban a pásztorok jelentették a jobb katonát, ezután a fegyelmezett, rendszeres munkához szokott földművesekből és még inkább a városi iparosokból kerültek ki azok.

Azt kell látni, hogy az előttünk jövő hunok és avarok is kiváló államszervezők voltak, de nekik a nomád és pogány pásztorokat kellett állammá szervezni, ami tartósan még egyetlen zseniális vezetőnek sem sikerült. Nem kevésbé jó szervezők lehettek az utánunk jövő pásztorok, például a besenyők és a kunok is, de ők egyrészt nem uraknak jöttek, másrészt gyorsan beolvadtak a náluk jobban élő, földművelő magyarságba. Méghozzá csak látszólag nyomtalanul, mert a magyar nép pásztor karakterének megtartását jó részt nekik is köszönhetjük. Valahol **ott vagyunk viselkedésünkben „magyarabbak”, ahol erősebb a később bevándoroltak hatása.**

Azt sem hangsúlyozzuk, hogy a pásztornépeket gyorsan és következetesen asszimiláltuk, az itt talált, illetve a nyugatról behozott földművesek azonban több évszázadon keresztül kisebbségként fennmaradtak. **Az iparosítást megelőzően a földműves a világ minden kultúráján belül könnyen asszimilálta a pásztort, annál kevésbé a másik földművelőt, illetve polgárt.** Történelmünk jobb megértése érdekében ezt a törvényt is jobban kellene hangsúlyoznunk.

Ugyancsak pásztor tulajdonság **az erőn felüli vendéglátás, költekezés, a pénz lenézése a származással szemben.**

Külön kell szólni a magyar nemességről.

A nemesek szinte zavartalanul tovább örököítették a nomád népek államszervező képességét. Ez a képesség azonban csak akkor hozhatott létre tartós államot, amikor a lakosság döntő többsége a pásztorkodásról áttért a földművelésre, a könnyen tovább vihető sátrakból állandó telephelyet jelentő házakba költözött, a pogányságot felcserélte a kereszténységgel. **A magyar uralkodók a letelepedett keresztény földműveseket sikerrel szervezték ezeréves, más népeket is magába fogláló állammá.**

Annak oka, hogy sem a hunok, sem az avarok nem voltak képesek itt államot szervezni, az volt, hogy akkor a Kárpát-medencében még nem volt jelen a hármas vetésfogó, azaz a pásztorkodásnál fejlettebb életfeltételeket kínáló földművelés. **A magyar volt az első nép, amely itt olyan földműves népekkel találkozott, kiknek életmódját a közemberek megirigyelték.** Ezt bizonyítja például az a tény, hogy Szent István minden püspöksége és apátsága a kor földművelő térségeiben létesült. A maróserdei, azaz Csanádi püspökséget csak 1031-ben, amikor már a magyarság többsége földművelő keresztény volt, sikerült, mint az első alföldi pásztornépet irányító püspökséget létre hozni. **A földműves királyi parancs nélkül is felvette az életmódjának megfelelőbb ideológiát, a kereszténységet, de a pásztor nem sokat tudott kezdeni a falvak, a kőtemplomok vallásával.** A kereszténység és a

földművelés közötti szoros kapcsolatot nem hangsúlyozzuk eléggé, pedig a kettő sokkal szorosabban összekapcsolódik, mint a király térítő parancsa és az új vallás gyors megszilárdulása.

A földműves magától is keresztény hitre tért, a pásztort erőszakkal sem lehetett kereszténnyé tenni.

A nemes és a közember. Melyik a magyar?

A magyarság karakterének meghatározásakor különbséget kell tennünk a nép és a nemesség között. E két társadalom az első ezredforduló után közel ezer évig két, eltérő pályán fejlődött tovább. Történelemszeink kevésbé hangsúlyozzák, hogy a honfoglaló magyarságban még nem volt merev, áthághatatlan fal a nemes és a pásztor között. Ennek kiépülése csak a már földművelő, keresztény államban került sor.

A magyar nemesség azért őrizte meg jobban a pásztorkultúrából örökölt karakterét, mert nem vált földművessé, mindvégig katona maradt. A magyar földesurak hatalma, jóléte nem annyira a jobbágyaik munkájának minőségétől, mint a hatalomhoz való viszonyuktól függött. Ez a felülről való függőség ugyan jelen van Nyugat-Európában is, de kevésbé, mint nálunk, és tőlünk keletre még inkább jellemző. Többek között ez is olyan választóvonal Nyugat- és Kelet-Európa között, amit nem hangsúlyozunk kellőképpen, pedig ma is fontos volna számolni vele. Fel sem merült, hogy a vezetőknek a legfelső hatalomtól való függősége a bolsevik rendszerben mennyire tovább élt, illetve nálunk újra felerősödött.

Számunkra Európa történetének egyik jelentős fejleménye, hogy a nyugati urak akkor ültek lóra, akkor lettek lovagok, amikor a mi népünk keresztény és földműves lett, azaz leszállt a lóról. **A nemesség azonban a földművelő államban sem szállt le a lóról**, sőt, az éppen csak lóra ülő nyugati uraknál sokkal jobban érezhette azon magát.

A nemesség és a nép kettősségét azért is fontos volna megértenünk, mert a Trianon után alakult **utódállamok történései, de még a közvéleménye is, a magyarságot az uralkodásra termett magyar nemességgel azonosítja. Vagyis**, általánosít: a népet is az uralkodáshoz ragaszkodónak minősíti. Nem számol azzal, hogy a magyar nép óriási többsége éppen annyira nem nemes, mint ahogyan a románok nem bojárok.

Amíg a magyar népre az állandó és jelentős vérkeveredés volt jellemző, **a nemesség etnikai téren szinte tiszta maradt.** A magyar nemes előbb keveredett más népek uraival, mint a saját jobbágyaival. Azt elismerjük, hogy a magyar nép etnikai tekintetben nagyon vegyes, de nem hangsúlyozzuk, hogy a magyar nemesség mint etnikum szinte egész Európában példátlanul tisztán maradt.

Abban, hogy korábbi kisebbségeink, mai szomszédaink a magyar népet máig is a magyar nemességgel azonosítják, mi is hibásak vagyunk. Történelemlétfelfogásunk erőszakoltan teremtett a magyar nemesség és a magyar népi etnikum között azonosságot, a kettőt összemosta. Ez azért erőszakolt, mert talán nincs még egy nép a világon, amelynek az uralkodó osztályának óriási többsége és a nép egészen a jelen század elejéig ennyire eltérő pályán élte meg a történelmét. Nálunk valósult meg a legkövetkezetesebben az állam és a nemesség azonossága. Ebben a tekintetben valóban a poroszokhoz álltunk a legközelebb. Amennyire ez a poroszok esetében számunkra is feltűnő volt, annyira rejtett marad a saját nemzettudatunkban.

Ma is azon igyekszünk, hogy a magyar nemesség és a magyar parasztság közös karaktervonásait fogalmazzuk meg. Ilyen nem volt egészen a jelen századig. A

jobbágyfelszabadítás ugyan megteremtette a két magyarság keveredésének jogi feltételeit, de a gyakorlatban ez csak a jelen század közepe után vált általános valósággá.

Egy nép, amelynek nincs polgársága

Mivel ebben az államban ezer éven keresztül két magyar etnikum élt egymás mellett, sőt egymástól egyre távolabb, **nem jöhetett létre számottevő magyar polgárság.** A nyugati népeknél az egységes nemzettudatot elsősorban a polgárság közvetítette az urak és a jobbágyok között. Máig nem valljuk be, hogy milyen **társadalmi deformációt jelentett, hogy nem volt polgárságunk.** Ezt Ady Endrénél jobban nem mérte fel senki.

Nálunk nemcsak az urbanizáció volt nagyon alacsony, de **a városokat szinte kizárólag más etnikumú népek lakták.** A magyar uralkodó osztály egyrészt nem adott számottevő politikai jogot a városi lakosságnak, de még így is **szívesebben látta ott az idegeneket, mint a nyelvtestvéreket.** A nemességnek a polgárokkal szembeni ellenszenvében az is közrejátszott, hogy nálunk a jobbágyok még az újkor első századaiban is alig közeledhetett a polgári önállósághoz. Nyugaton előbb lettek a jobbágyok gazdasági tekintetben önállóak, mint jogilag polgárok. Mi még a Monarchián belül is utolsók voltunk a jobbágyok jogi felszabadításában, és **a parasztság tényleges polgárosodása csak a második világháború után történt meg.**

A nemességet a magyar parasztság még a jelen század elején is annyira urának tekintette, hogy **az iskolázatottságával felemelkedő kevesek sem polgárok, hanem urak akartak lenni.** Ebbéli igyekezetüket a dzsentri réteg is táplálta, hogy ezzel is növelhesse számbeli súlyát. Ennek egyik máig tartó következménye, hogy **a jelenkor paraszti származású úrgazdagjai erejükön felül urizálnak.**

Hol tartunk a második ezredforduló idején?

A magyar társadalom az elmúlt ötven évben nagyobbban változott, mint előtte ezer év alatt. Bármennyire nagy változást éltünk meg a háborút követő majd' ötven év szovjet megszállása alatt, e fejlődésünk rejtve maradt, mert csak azt hangoztatja a rendszerváltást követő különböző árnyalatú politikai hatalom csak azt hangoztatja, mi veszteség ért bennünket amiatt, hogy két generációnak - a győztes hatalmaknak a közép-európai népekkel szembeni önkénye és közömbössége miatt - a kelet-európai zsarnokság megszállását kellett átélnie. Emiatt tömerdek megaláztatás és szenvedés zúdult ránk és szomszédainkra, de ezek nem takarhatják el a felemás modernizáció pozitív társadalmi hatásait. **Megszabadultunk azoktól az évszázados társadalmi fékektől, amelyektől önerőből, demokratikus fejlődési úton képtelenek lettünk volna. A szovjet megszállás következtében minőségi változások zajlottak le a magyar társadalomban.**

Miben jelentkezik a minőségi változás?

1. A magyarság először vált egységes és szerves társadalommá. 900 éven keresztül a magyar vagy földesúr volt, vagy jobbágy. Kevés földesúr és sok jobbágy. Ennek csak e század második felében, és nagyrészt a szovjet politikai nyomásnak köszönhetően lett következetesen vége. **A magyarság osztályszerkezete ma már nyugat-európai, hiszen nincsenek földesurak, és alig van a nyugati társadalmakénál nagyobb parasztsága, közel akkora az értelmisége, és számában nagyon széles polgársága lett - rövid pár évtized alatt.**

2. A magyar falusi társadalom kevésbé paraszti, azaz konzervatív, a gyorsan változó követelményekhez jobban igazodó, mint a nyugati népeké. Ez az állítás megköveteli a parasztság fogalmának tisztázását.

A paraszt mind társadalmi, mind gazdasági értelemben konzervatív. Ötven éve még ebben a tekintetben is messze a nyugat-európai fejlődés mögött jártunk, ma előtte vagyunk. Ötven éve a falusi társadalom szinte nem ismerte a vertikális mobilitást, ma e tekintetben kevesebb szerepet játszik benne a vagyon, a vallás és a nemzetiség, mint a nyugati falvakéban. Valljuk be végre, hogy **a falusi társadalom mobilitását a kollektivizálás pokoljárásának köszönhetjük.** Ez rombolta le a különböző társadalmi, a vagyoni, a felekezeti és a nemzetiségi korlátokat.

3. Eltűnt a földbirtokos osztály, megszűnt a volt nemesek aránytalanul túlsúlyos politikai befolyása. Ennek érdekében nemcsak a nagyon következetes földreform volt elengedhetetlen, de az a sok kegyetlen, embertelen erőszak is, amivel a bolsevik uralom velük szemben élt. A vezető pozíciókból való adminisztratív eltávolításuk, fiaik továbbtanulását akadályozó eljárások, a kitelepítések, internálások mind-mind e célt szolgálták. Ezek az intézkedések mind a nyugati keresztény erkölcsök, mind a nyugati politikai demokrácia hívei számára elfogadhatatlanok voltak. Ezért ezeket nemcsak a közvetlenül sértettek, de a lakosság nagyobbik fele sem fogadta el. Az elkövetőket erkölcsi értelemben nem is szabad felmenteni. **Más e cselekedetek erkölcsi megítélése, és egészen más történelmi hatásuk tárgyilagos felmérése...**

A lassan mögénk kerülő század tárgyilagos értékelése azért okoz zűrzavart, mert **az események erkölcsi rugóját és tényleges hatását összekeverjük.** Pedig viszonylag kevés élet-, illetve történelmi ismeret elég annak belátáshoz, hogy hányszor fordul a rossz jóra, hányszor csak a rosszból búvik elő a jó.

Az én eseményekben rendkívül gazdag életem legáltalánosabb tapasztalata: a személyemet ért sérelmeknek és jogtalanságoknak köszönhetem, hogy a pályámat időről időre a helyes irányban korrigáltam. Minden nagy kultúrában jelen volt, de általánosan fogadták meg a jó tanácsot: soha nem tudhatod, hogy a rossz mikor fordul jóra. Ez nem jelentheti azt, hogy a rossz elkövetője nem bűnös, hogy az ilyeneket nem kell elítélni, de azt se, hogy utólag ne lássuk be az elkövetett rossz jó következményeit.

Visszatérve a nagybirtokos osztály eltűntetésére: erre csak azért 1945 után került sor, mert előtte kétszáz éven keresztül uraink elszabotálták. Márpedig, **amit sokáig elnyomnak, annak a megoldása már csak az lehet, ha felrobbantják.** A felrobbantás ugyan soha nem a legjobb megoldás, de ennek nem a robbantó az oka, hanem azok, akik nem előzték meg. **A magyar földbirtokos osztály maga provokálta ki e durva megoldásokat.**

4. Eltűnt az úri középosztály. A múltban súlyos társadalmi deformációkkal járt együtt, hogy a paraszti világból felemelkedettek nagy többsége nem polgár lett, mint a nyugati társadalmakban, hanem úr, pontosabban dzsentrí. Rangja szerint úr, de lényegében közhivatalnok, azaz egy konzervatív társadalom szolgája. A század első felében a népi származású értelmiség csak kivételes esetben lett polgár, többségében tisztviselővé vált, még hozzá a meglehetősen konzervatív állam tisztviselőjévé. Márpedig **a polgárt semmi sem jellemzi jobban annál, mint hogy önálló,** nem hatalomfüggő, nem magát eladott alkalmazott. Ezen az sem változtat, hogy esetleg jól megfizetik.

Kevésbé köztudott, hogy e század dereka előtt sem a nemesek, sem a parasztok gyermekei nem mentek reálpályákra, nem lettek gazdasági magántisztviselők, illetve szabadfoglalkozásúak. A nagy többség a humán szférában helyezkedett el. Többségük pap és pedagógus lett, a jogi és műszaki egyetemekről kikerült kis számú magyar etnikumú értelmiség pedig állami tisztviselőnek ment. Ellentétben a zsidó származásúakkal, akik közül a jogászok és mérnökök nagy többsége vagy magántisztviselő, vagy szabadfoglalkozású lett. Ebből a korabeli hatalom azt szűrte le, hogy a zsidók a keresztény magyarok elől foglalták el a jól jövedelmező pályákat, nem pedig azt, hogy a magyarok nem is mennek ebbe az irányba.

Nem mentek, mert többségüknek nem volt elég anyagi ereje ehhez; a keveseknek pedig, akik mégis diplomások lettek, ambíciója sem volt a gazdasági pálya.

Modern társadalom lettünk

Ma általánosan elfogadott az a mellébeszélés, melyben a szocialista rendszert csak mint a ránk kényszerített bolsevik politikai erőszak és a piacgazdálkodás tagadását fogjuk fel. Ez mind igaz, de igaz az is, hogy ez alatt a negyven év alatt történt meg a magyar társadalom ezeréves történetének legnagyobb és legegészségesebb társadalmi változása is. A Szent István-i művet, vagyis a földművelésre és a kereszténységre való áttérést az utóbbi évszázadokban nem követte az egyes koroknak megfelelő társadalmi átalakulás. **Nem urbanizálódott és nem polgárosodott a magyar társadalom, sőt a földbirtokosok és a nép között valóságos kínai fal húzódott.**

Ezt a megkövesedett társadalmat törte szét a kelet-európai vallásként ránk szabadított bolsevista marxizmus, amely:

1. Végrehajtotta a következetes földreformot. Ugyan ezt is hátsó szándékkal tette, hiszen már a kiosztás pillanatában is a földek szovjet minta alapján történő államosítása, a tradicionális paraszti lét következetes felszámolása volt a cél. De mint annyi zsarnoki szándék, ez is a visszájára fordult. A nagyon rövid életű földreform olyan erőt adott a paraszti tulajdonféltésnek, amit aztán az erőszakos kollektivizálás sem volt képes elsöpörni. Sztálin azért erőszakolta a kollektivizálást, mert félt a polgárosodó parasztságtól. Annnyira azonban nem látott előre, hogy **a gépesített nagyüzembe kényszerített parasztságot sokkal fogékonyabbak lettek a polgárosodásra, mint ha viszonylag törpe gazdaságba kényszerült egyéni gazdálkodók lettek volna.**

A bolsevikok azért féltek a parasztságtól, mert benne a kapitalizmus folyamatosan újraéledő csiráit látták. Nem vették tudomásul, hogy a tulajdonától erőszakkal megszabadított, de **a tudatában továbbra is paraszti tulajdonos falusi lakosság a kollektivizálás pokoljárása után sokkal gyorsabban válik szabadságra éhessé, mint ha kisparasztként maradt volna.** Az a polgárosodás, amit a paraszti lét Nyugat-Európában évszázadok alatt hozott létre, Magyarországon egy generáció alatt valósult meg.

A mezőgazdasági nagyüzemeknek köszönhető, hogy a falusi társadalom szellemi tőkéje, szakmai struktúrája szinte a városokéhoz vált hasonlónvá. Ma a falvak lakói között sokszorta több a diplomás, nem csak a mezőgazdaságban, hanem szinte minden szakmában. Még ennél is tarkább a középszintű képzettségük struktúrája. A falvakban a lakosság számához képest többen vállalkoznak, egyelőre a többségük még csak másodjövdelemként. A helyi lakosok közül kerülnek ki a legkülönbözőbb iparosok és kereskedők.

2. Létrejött az egészséges méretű és struktúrájú magyar értelmiség.

A szocialista rendszer sokat tett annak érdekében, hogy a nép fiaiból értelmiséget neveljen. Bármennyire önző és bűnös szándékok vezették ebben is őket, az eredmény történelmi méreteiben rendkívül pozitív lett. Ők maguknak akartak diplomás szolgákat, gazdasági vezetőket kinevelni, mégis **felnevelték az őket megdöntő társadalmi réteget, az értelmiséget. Elég három eredményre gondolni:**

Már 56-ban a nép fiaiból kikerült egyetemisták váltak a forradalom kirobbantóivá, önzetlen szellemévé.

A népi értelmiség vált a 68-as reform derékhadává. Nagyrészt nekik köszönhető, hogy reformok terén a mezőgazdaság és a falu megelőzte az ipart és a várost.

A rendszerváltás simaságát elsősorban a népből felkerült értelmiségnek köszönhetjük.

3. A vállalkozásoktól irtózó magyarság a világ egyik legvállalkozóbb népévé vált. Ady Endre ismerte fel a magyar társadalomnak azt a tragikus vonását, mondjuk ki nyíltan: torzulását, hogy a magyarok vagy földesurak, vagy parasztok, nincs polgárságuk. **Ma nincs nálunk szélesebb társadalmi alapja a vállalkozásoknak az államalkotó népek között.** Ez is olyan tény, ami okot ad arra, hogy a következő ezer évet is történelmi előrelépéssel kezdhetjük. **Ezer évvel ezelőtt a pásztorok társadalmából a földművesek társadalmává vedlettünk át, most az újabb évezred fordulója idején a földesurak és parasztok népéből a vállalkozók népe leszünk.**

Ezt a mérföldes előrelépésünket is mások rossz szándékainak köszönhetjük. A bolsevik rendszer egyik fő jellemzője a vállalkozások minden csírájának elfojtása volt. Ennek érdekében nem válogatott a politikai és a gazdasági erőszak eszközeiben. Ez a görcsös törekvés azonban nálunk olyan ellenhatásokat váltott ki, amit a leginkább vállalkozásbarát politikai és gazdasági liberalizmus sem lett volna képes kitermelni.

A szocialista rendszer érlelődő válsága népünkben a vállalkozások felé menekülést váltotta ki. A szovjet tábor népei között példátlan mértékben elterjedt a háztáji, a másodgazdaság, a maszekolás, a vállalati munkaközösség.

A 80-as években az ország kétharmada valamilyen formában vállalkozott. Ez ugyan nem volt igazi vállalkozás, de a számaránya példátlan méretet öltött. Nem volt még nép, amelyik államalkotóként ennyire vállalkozóvá lett volna. Erre csak a kisebbségként élő, jogaiban korlátozott, kereskedő népek esetében kerülhetett sor. Az a nép, amelyiknek kezében politikai hatalom volt és birtokolta a földet, soha nem fogott ilyen széles arányban vállalkozásokba. Erre a példátlan jelenségre az lehet a magyarázat, hogy a nép nem érezte magáénak az állam feletti hatalmat, és még kevésbé a föld feletti tulajdont. **A szovjet uralom alatt úgy érezhette magát a magyarság, mint az a nép, melyiknek se hazája, se földje.**

Annak, hogy a magyar nép ilyen példátlan mértékben fordult a vállalkozások felé, két további magyarázata is van:

A török alatt megtanulta, hogy egy lábon nem lehet megállni. Jellemző módon az ország azon térségeiben alakultak az álszövetkezetek, ott jelentek meg először a dinamikus másodgazdaságok, ahol a török 150 évig szervesen jelen volt, a Duna-Tisza-közben.

A falvak népe számára már az előző generációkban a nyugdíjas állás melletti paraszti élet volt az egyik álmom. A vasutast, a postást még a módosabb paraszt is irigyelte. A városi ember máig nem érti meg a paraszti életformában állandóan jelen lévő bizonytalanságot. Hol az időjárás, hol az embereket és az állatokat súlytó betegség dönthette romba a felépült és megdolgozott reményeket. Ezért volt olyan csábító a nyugdíjas állás. Sokszor mondtam gyermekkoromban: a falu akkor lenne boldog, ha mindenki bakter lehetne. Csak hát, ez nem lehetséges, tettem hozzá. Aztán megérhettem: a 80-as években az egész ország bakter lett abban az érelemben, hogy az államtól megkapta a keveset, de a biztosat megadó nyugdíjas állást. Mivel ez a valamire való nagy többségnek nem volt elég, ehhez mindenkinek magának kellett kitalálnia, hogy miből élhet kicsit jobban. **Ezt a húsz évet tekintem olyannak, amelyikben a lakosság kétharmada kijárta a vállalkozások óvodáját.** Ez még nem volt iskola, csak az arra való előkészítés.

A vállalkozások óvodája egy egész nép számára zseniális találmány. Minden nép a vállalkozás tanulását az önálló kisvállalkozásokban kezdi. Pedig az nagyon drága, ha csak a főfoglalkozását jelentő kisvállalkozásban derül ki az, hogy ki alkalmas arra, hogy vállalkozó lehessen.

Miért van szükség arra, hogy nagyon sokan tegyenek próbát, hogy alkalmasak-e a vállalkozásra?

Azért, mert az emberek nagy többsége azt hiszi, hogy belőle jó vállalkozó lenne, ha volna hozzá pénze. Ezzel szemben **legfeljebb minden tizedik emberből lehet jó vállalkozó**. Nincs is ennél többre szükség. Azt, hogy ki tartozik ebbe a tizedbe, csak akkor derül ki, amikor sokan tesznek próbát. Ha ez a próbatétel főfoglalkozású kisvállalkozásként indul, sokba kerül. Ha másodvállalkozásként tesznek próbát: a költség, a veszteség az előbbinek a tört része. Ha kevesen, akkor azokból is vállalkozó lesz, akik erre nem, vagy csak kevésbé alkalmasak. Az ilyen vállalkozói réteg azonban a társadalomnak iszonyúan sokba kerül.

A legjobb megoldás az, ha már kicsiként és kicsiben minél többen próbálkoznak a vállalkozással.

Kicsiként, azaz már gyerekkorban azért, mert **a vállalkozás is olyan szakma, amit nem lehet elég korán kezdeni**. A vállalkozáshoz elengedhetetlen az emberismeret, az üzleti érzék hatékonyan csak nagyon korán fejleszthető. Azért is alakultak ki kereskedő népek, mert azoknál a gyerekek beleszületnek a vállalkozásba. Sajnos ezen a téren az iskolarendszerünk még mindig nem ébredt fel.

Azért kell kicsiben kezdeni a vállalkozást, mert egyrészt olcsóbb, másrészt a tanulást ezen a téren is kicsiben kell kezdeni. Minél kisebb egy vállalkozás, a kezdő számára annál inkább átlátható.

Azt, hogy a rendszerváltás után tíz évvel még mindig a magyar családok kétötödében van jelen a vállalkozás, ugyancsak a súlyos politikai és gazdaságpolitikai hibáknak köszönhetjük. A szocialista gazdálkodástól való megszabadulás nagy örömeiben gyorsan akartunk a tőkéseknél tőkésebbek lenni. Leállítottunk mindent, ami egészséges politika viszonyok között nem is jött volna létre. Ezzel **másfélmillió embertől elvettük a baktárság biztonságát, azaz a kis, de biztos jövedelem melletti vállalkozgatás kényelmét**. Ezeket kirúgtuk a vállalkozások óvodájából: menjen vállalkozónak.

Ma ott tartunk, hogy **a magyar lakosság 40 százaléka járja a vállalkozások elemi iskoláját**. Nincs példa arra egyetlen országban sem, hogy a lakosság ilyen nagy aránya vállalkozik. Ez olyan sok, hogy a fele sem élhet meg belőle. A felmérések szerint a fele azonban megél, sőt jobban él, mint a diplomás alkalmazottak átlaga. A másik felük kényszervállalkozó. Azért vállalkozó, mert nincs más lehetősége arra, hogy megéljen. Ők lényegében munkanélküliek, azzal a különbséggel, hogy nem ebben a minőségben tartják őket nyilván.

Ma **túlságosan sok a kisvállalkozás**, azaz sokkal többen járnak a vállalkozók általános iskolájába, mint amennyire szükség lehet. Vagyis ezen a téren túlképzés van. Ez azonban sokkal kisebb baj, mint az, ha a képzettek között nem lesz elég alkalmas arra, hogy igazi vállalkozó legyen. Ez ugyanis nem az iskolában, hanem a gyakorlatban derül ki.

Maradjunk abban, hogy jelenleg a családok ötöde viszonylag jól él a kisvállalkozásából. Ez a szám még nagyon magas. E réteg létrejötte és működése annak köszönhető, hogy sikeresen kerültek ki az adózás kisebb-nagyobb csapdáit. A feketegazdaság aránytalanul nagy, és ebből óriási gazdasági és erkölcsi kár származik. De előnye is van:

a. A magyar társadalom sokkal rosszabbul élne, mint így, ha nem volna jelentős a feketegazdasága. Azaz **a magyar nép igen széles rétege megtanulja az állammal szembeni eredményes ellenállást**. Mi arról voltunk híresek, hogy amíg lehetett, békésen tűrtük a hatalom elnyomását, aztán fegyverrel lázadtunk ellene. Ennél sokkal jobb védekezési mód a hatalom túlkapásaival szemben a következetes ellenállás - a gazdaság frontjain. Ezt nem kerülheti meg a hatalom, igazodásra kényszerül. **A hatalom túlkapásaival szembeni ellenállás legjobb módszere az adók alóli kibúvás.**

A magyar népet ezer éven keresztül az jellemezte, hogy a belső elnyomást, ami számára a nagyobb terhet jelentette, békésen tűrte, a külső elnyomás ellen azonban hajlandó volt mindig vállalni a harcot. Most végre fordult a helyzet: a külső ellenség elleni harc

elvesztette mozgósító erejét, ugyanakkor az állami elvonásokkal szembeni ellenállás, az egyéni gazdasági érdekekért folyó harc soha nem látott, és kevés más népnél tapasztalható intenzitással folyik.

Bármennyire tiltakozik történelmi tudatunk e fordulat ellen, és a haza védelmét, az általa megfogalmazott társadalmi érdek szolgálatát tekinti az egyének első feladatának, a történelem tapasztalatai, különösen a jelenkoriak azt bizonyítják, hogy az egyéni érdekek szolgálatának jobb eredője a haza érdeke, mint amennyire az a hatalom által megfogalmazott érdekek szolgálata. **Azok a népek vitték többre, amelyek az élet hétköznapijaiban önzőnek mutatkoztak, a haza érdekei csak nagyritkán kerültek előtérbe, de akkor az lett az elsődleges.** Jellemző módon az úri társadalmak mindig lenézték az anyagiasság polgárok önzését, de végső soron azok lettek a legjobb hazájukat védő katonák, akiknek a hazán kívül magunknak is volt mit féltetniük. Mi magyarok a gazdag urak és a nincstelen nép hősiességének a példái voltunk. Mi sokszor azt védtük életünk árán, ami már régen megérett a pusztulásra.

Végkövetkeztetés:

Ezer éve mind a nép, mind a vezetői tudomásul vették, hogy itt az él jobban, aki felhagy a régi életformával és a vallással. Pedig akkor a földművelő csak valamivel volt gazdagabb, mint a pásztor.

Ma tőlük nyugatra az életszínvonal sokszorta magasabb, mint nálunk, ehhez azonban tanulni és vállalkozni kell. Mindkettőben sokkal jobban vizsgálzik a nép, mint a hatalom. Egyre inkább az iskola és a vállalkozás népe leszünk.

Nemzeti fátum

Avagy: mi határozza meg egy nép sorsát?

Gondolatok a determinációról

Ezt a tanulmányt azoknak az értelmiségi barátaimnak, ajánlom, akik, szomorúan tapasztalom, sok tekintetben fájdalmas politikai helyzetünket azzal magyarázzák, politikai és gazdaságpolitikai viselkedésünket azzal mentik, hogy népünk és országunk sorsát alapvetően nem mi, hanem a világon uralkodó erők determinálják.

Ez a determinációban való hit bizonyos mértékig világjelenség. Amennyire a század első felében a nyugati értelmiséget az a meggyőződés jellemezte, hogy a társadalmat tetszés szerint lehet alakítani, sőt hibátlanná tenni, most a másik véglet a jellemző. A kommunisták és a fasiszták azt hitték, sőt sokakkal azt hitették el, hogy a világ eltévedt, egészen más úton kellene járni, és ez a más út csupán elhatározás kérdése. Szerencsénkre az élet bebizonyította, hogy nem lehet a társadalmak, a nemzetek életét erőszakosan tetszés szerinti irányba terelni. Ma azt is determinálnak tartják, ami rajtunk múlik; ami történik, azt akarattunkon, tetteinken kívüli tényezők szabják meg.

Az igazság a kettő között van. Igaz az, hogy **ma az egyén és a társadalom sorsa sokkal nagyobb mértékben az érintetteken múlik, mint valaha.** De igaz az is, hogy a sorsunk még mindig nemcsak rajtunk múlik, hogy a lehetőségeket gondosan mérlegelni kell. Az még érthető, hogy **a tudomány és a technika nyújtotta lehetőségeket a jelenkor emberek túlértékelték.** Azoknak a sorsunk alakítása érdekében való mozgósíthatósága óriási mértékben megnövekedett. De az is igaz, hogy lehetőségeink ennek ellenére erősen korlátozottak. A

sorsunkat alakítani képes eszköztárunk gyorsabban nőtt, mint amennyire módunk volt megismerni azok korlátait.

A jelen század a naiv remények, a nagy sorsformáló kísérletek kudarca volt. Éppen e kudarcok hatására abban sem bízunk, amiben végre bízhatnánk. Jelenleg a lehetőségeinket megbénító, az ellenünk munkálkodó erőket szolgáló pesszimizmus került túlsúlyba.

Az alábbiakban azt kívánom bizonyítani, hogy a jelenkor fejlett társadalmában, de már a mienkben is, többel gyarapodott a sorsunkat formálás eszköztára, mint előtte évezredek alatt. Ma sokszorta többet alakíthat az egyén és a társadalom a sorsán, mint valaha.

Miért nem ébredtünk ennek tudatára?

Azért, mert hasonló mértékben megnőtt az a képességünk is, hogy felmérjük lehetőségünk határait. Az ember fejlődése során igen lassan nőtt a tettek szabadságfoka, és még lassabban, keservebben annak megtanulása, hogy mit nem szabad. A jelen század fejlett világában, amikor a sorsunkat alakító képességünk és ilyen szándékaink korlátai is megsokszorozódtak, zavarba jöttünk. Vagy többet akarunk megcsinálni, mint lehet, vagy azt sem merjük megtenni, ami már lehetséges.

A szocialista rendszerben a vezetés akarta végrehajtani a lehetetlent; a rendszerváltás óta a másik véglet lett úrrá rajtunk: azt sem vállaljuk, ami lehetséges. Vezetésünk a világ erőinek felettünk való uralmát értékeli túl. Ez azért kártékony, mert leszerel, megbénít, azt is elmulasztjuk, amit megtehetnénk. Meggyőződésem szerint az elmúlt tíz évben sokkal többet tehattünk volna, mint tettünk. Ezért tartom elengedhetetlennek annak tisztázását, hogy mi is múlik rajtunk.

Az emberformálta történelem eljövetele

Az emberiség történetét egészen az ipari forradalomig az jellemezte, hogy alig létezett mozgástér, alig volt az egyénnek, a családnak, a településnek és főleg a népnek lehetősége arra, hogy determinált sorsán változtasson. A tényleges változások eleve nagyon kicsik, egy-egy generáció szempontjából alig voltak mérhetők. E változások okai között szinte csak a társadalom tagjain kívülállókat találunk. Ezért kell a múlt nagy történelmi folyamatainak vizsgálata során alapvetően materialistának lenni. Az ember lényegét tekintve nem alkotója, hanem tárgya volt a történelemnek.

Annak okait, hogy miért pusztultak el, illetve miért emelkedtek fel kultúrák, a természeti környezetben lényegében a gazdaságföldrajzi okokban, és a világpolitikában megváltozott erőviszonyokban találjuk meg.

Az emberiség történetében az első, már az ember által létrehozott nagy történelmi változást az okozta, hogy a nyugat-európai civilizáció megoldotta az óceánok hajózását, kifejlesztette a katonai fölényét biztosító technikákat. Ezzel a világ egésze elérhető és meghódítható lett számára. Nyugat-Európa lett a világ ura, és a magáénál tízszer nagyobb, még a kor mértékével is nagyrészt lakatlan területet népesített be, végül uralkodhatott a világ egésze felett, ahol mintegy ötvenszer annyi ember élt, mint a már iparosodott Nyugat-Európában.

Ezzel vette kezdetét az emberformálta történelem. Az emberiség nemcsak tárgya, de formálója is lett a saját sorsának.

Az ember történelmi szerepének gyarapodásában minőségi ugrást jelentett az ipari forradalom. Először került egy kultúra óriási gazdasági és katonai fölénybe az összes többivel szembe. Eddig ugyan voltak technikai forradalmak, de azokat mindig a technika évezredekig tartó stagnálása követte. **Az ipari forradalom volt az első olyan technikai forradalom,**

amely nemcsak előrelépést, hanem azt követően gyorsuló gazdasági és technikai fejlődést is eredményezett.

Kétszáz év alatt Nyugaton megérték a tudományos és technikai forradalom feltételei. Ezzel vált az ember először a természet urává. A korábban mostoha természeti környezetet már alkalmassá tudja tenni a maga számára. Az ember a természet gyermekéből annak urává lett. E hatalmával ugyan még nem tanult meg okosan élni: nemcsak formálja, hanem rombolja is a természetet. Féltő, hogy olyanná teszi, ami felett már maga sem képes uralkodni.

A történészek csak azt hangsúlyozzák, hogy a fejlődéssel együtt nő a determináció, de arról megfeledkeznek, hogy **a szabadság exponenciálisan növekszik**. Mindez a tények világában olyan karakterisztikusan jelenik meg, hogy félreértése szinte érthetetlen, de félremagyarázása annál inkább érthető.

Az emberiség történetét a szabadságfok nagyon lassú, majd felgyorsuló növekedése jellemzi; ezzel párhuzamosan az ugyancsak növekvő determináció relatív csökkenése figyelhető meg. Az alábbiakban ennek bizonyítását kísérem meg - a társadalom különböző szintjein. Azt kívánom bemutatni, hogyan alakult az idők folyamán a szabadság és a determináltság közötti különbség. A szabadság mértékét ugyanis csak ezzel az egyenleggel volna szabad mérni. A determináltság és a szabadság közötti különbséget legszívesebben új kifejezéssel, a kiszolgáltatottsággal fejezném ki. Ez azért nem megfelelő, mert ez a szabadsággal ellentétes előjelű fogalom; ahogyan nő a szabadság, úgy csökken a kiszolgáltatottság. Sőt még zavaróbb, hogy a kiszolgáltatottság csökkenése során a determináció is nő, csak lassabban, mint annak kikerülési lehetősége.

Az egyén és szabadsága

Az egyén szabadsága kezdetben alig volt nagyobb az állatokéhoz viszonyítva, mint az azokénál nagyobb biológiai fejlettsége. Az élőlények fejlettségét a biológusok bizonyos testfelépítési jegyek alapján mérik. Így állnak a legfejlettebb fokon a gerincesek, azok között is az emlősök, majd az emberszabású majmok, végül az ember. Ez a rangsorolás megfelelő, hiszen a tényleges fejlődés útját jelzik. Ugyanezt **a fejlettségi sorrendet mutatná az is, ha az élőlényeknek a környezetüktől való függetlenedését tartanánk a fejlettség mércéjének**. Minél magasabb rendű egy élőlény, annál függetlenebbé válik a környezettől. A függőséget a szaporodás, vagy a helyváltoztatás módjával lehet leginkább vizsgálni.

A szaporodás és a szabadság viszonyát vizsgálva, a fejlődés legalacsonyabb fokán még a nemiség sem különül el. Ettől egy nagyon hosszú, sok tízmillió éves fejlődés vezet el a nemek elkülönülésétől, ezen belül is az egyedi megtermékenyítésig, végül a párválasztásig. A nemiségünk feletti rendelkezés szinte csak jelenkori szabadságunk.

Helyváltoztatás és szabadság. A legalacsonyabb rendűek még a helyzetváltoztatásra sem képesek. Utánuk következnek azok, amelyek ugyan változtatják a helyüket, de az nem önkakaratból függ, hanem a környezet sodorja, szállítja őket. Aztán következnek azok a lények, amelyek csak a fajtestvéreikkel együtt, azaz mint közösség képesek helyet változtatni. Őket követik a helyzetüket változtató egyedek. E tekintetben is messze-messze a végletet a modern ember térbeli mobilitása jelenti, ami az utóbbi száz évben is sok százszorosára növekedett. A tér feletti hatalmunk lényegében új jelenség. E tekintetben nem is a közlekedés, hanem a távközlés hozott még száz éve is elképzelhetetlen szabadságot. Ma az emberek nagyobb távolságot győzhetnek le, mint pár száz éve a kor legnagyobb utazója. Az információhoz jutás mennyisége sok ezerszeresére, az ebből való válogatás szabadsága milliószorosára nőtt.

Az élet feletti rendelkezés szabadsága. Minél alacsonyabb rendű egy élőlény, életének hosszát annál inkább a kívülről álló körülmények szabályozzák. A fejlődés során igen lassan, de

nő az életrevalóság szerepe abban, hogy meddig él az egyed. Ezt az ember esetében szinte a jelenkorig az jellemezte, hogy az egyedek pusztulása csak kivételes esetben nem a külső tényezőkön múlt. Az átlagos életkor a jelenleginek harmada volt, ezen belül szinte válogatás nélkül kaszált a halál. Ma a fejlett világ embere háromszor hosszabb életre számíthat, mint akárcsak pár száz éve élt őse. Ezen belül is egyre több múlik az egyénen, annak életvitelén. Ennek bizonyítására elég néhány tényre gondolunk:

A diplomások tíz évvel tovább élnek, mint az alsó szinten képzettek.

Aki dohányzik, sok alkoholt fogyaszt, tíz, aki drogot fogyaszt negyven évvel rövidebb életre számíthat, mint aki ezektől távol tarja magát.

Az egyedi sorsalkotás csak nagyon hosszú idő után, a máig tartó fejlődés időigényéhez viszonyítva szinte a biológiai jelenkorban jelenik meg.

Az egyéni sorsok determinációját nehéz megérteni, mivel a nagyon primitív embernek az életmódjáról csak sejtéseink vannak. Számomra elmúlt hetven évem átélt tapasztalatai is elég meggyőzőek.

Gyermekkorom falujában az egyén sorsa már azáltal determinálódott, hogy milyen neműnek született. A férfiak és nők sorsa alapvetően másként alakult. A nők szabadságfoka eleve sokkal kisebb volt, mint a férfiaké. E téren nagyobb változásnak lehettünk a tanúi, mint előtte ezer év alatt. Érthetetlen módon a történelem, és általában **a társadalomtudományok még mindig nem értékelik súlyának megfelelően az ember felszabadulásán belül a nők helyzetének alakulását.**

A nők és a gyermekek szabadsága. A társadalomtudósok nem vizsgálják a nemek közötti és a családon belüli szabadság alakulását, holott az elmúlt sok ezer év során ez volt a legtöbb személyt és a legsúlyosabban ért szabadságsérelem.

Magát a szabadság fogalmát először a görögök vetik fel, de ők is lényegében csak a felnőtt férfiakra, azok közül is csak a polgárookra, a családfőkre értelmezik.

Ettől a nagyon szűk körtől is alig történt előrelépés - egészen a jelen századig. E század elején a világ legfejlettebb társadalmában még a felnőtt férfiak nagy többségének és a nőknek sem volt választó joguk. **A nők ilyen, még csak jogi, állampolgári felszabadulása a világ négyötödén még ma is nagyon a kezdetnél tart.**

Az emberiség történetében a szabadság felé vezető úton elért legnagyobb győzelem a nők és a gyermekek felszabadulása volt és lesz. Ezt megelőzően a szabadság mindennemű kiterjesztése eltörpül az ő felszabadulásukhoz viszonyítva. Nem véletlen, hogy csak a férfiak körében népszerű annak hangoztatása, hogy a jelenkori fejlődés során megnőtt a determináció, csökkent a szabadság. Valóban jelentősen csökkent a férfiak szabadsága - a nők, a családtagok feletti rendelkezésben.

A jelen század során világ fejlett ötödén a társadalom politikai életében a nők súlya többet gyarapodott, mint előtte évezredek alatt.

Csak a jelen század hozta meg a két nem viszonylagos egyenrangúságát a szexuális életben. Sok politológus nem akarja tudomásul venni, hogy a nők nagy többségének ez sokkal fontosabb, mint a választójoguk, vagy a szakmai, politikai karrierjük.

Annak ellenére, hogy a nők szabadságfoka gyorsabban nőtt mint a férfiaké, azoké is exponenciálisan növekedett. A fejlett világban a párválasztás ma már a fiatalok dolga. Nem így volt ez korábban. Egyrészt ebben a szülők döntöttek, másrészt az ő döntésüket is determinálták a vagyoni, társadalmi, felekezeti és nemzetiségi különbségek. Gyermekkorom

falujában egy gyermek születéskor már determinált volt, hogy házastársaként legfeljebb néhány másik újszülött jöhet szóba.

A vertikális társadalmi mobilitás. A társadalmi osztályok közötti mozgás az egyedek elenyésző hányadát érintette. **Az emberek legfeljebb egyetlen ezreléke tudott a születéskori társadalmi rétegéből kilépni.** Ma e tekintetben a fejlett világban, ha még mindig nem elég nagy, de a múlthoz képest óriási a feljutási lehetőség. Gyermekkorom idején az úr osztályban még általános volt a felfogás, hogy nem is szabad a társadalmi korlátok fellazítására törekedni. A suszter maradjon a kaptafánál!

Ha csak azt mutatná ki a statisztika, hogy a mai fiatalok hány százaléka maradt a szülők szakmájában és társadalmi helyzetében, kiderülne, hogy **a társadalmi mobilitás hetven év alatt megsokszorozódott, többet nőtt, mint előtte tízezer év alatt.** Micsoda társadalomtudós az, aki nem ezzel méri a szabadságot, hanem azzal, hogy a mi tőzsdénkre nagyon hat a világgazdaság? De legalább azt tenné hozzá, hogy korábban még tőzsdénk sem lehetett.

Család és szabadság

A történelemfelfogás még mindig a nagy társadalmi egységek sorsának vizsgálatára koncentrál. Az egyén szabadságáról már az előző fejezetben szoltunk. Most a családról ejtsünk néhány szót. **A család ugyanis az emberek sokasága szempontjából sokkal fontosabb társadalmi szervezet, mint az ezt követő integrációs szintek: a lakóhely, a törzs, a nép, az állam, a kulturális közösség, nem is szólva az emberiségről.**

Az egyén számára az a legfontosabb társadalmi szint, ami a legközelebb van hozzá, azaz a család.

A történelem során a családapa általában zsarnok volt, méghozzá nemcsak legitimáltan korlátlan úr, hanem a napi élet szinte minden mozzanatában jelenlévő zsarnok.

Ha a történelem nem azonosítaná a nemzetek, népek történetét az uralkodó réteg felnőtt férfi tagjainak a történetével, kiderülne, hogy az emberek nagy többségének történelmi fejlődése nem is hasonlít arra, amit ma történelemnek hívnak.

A család szerepére mi sem jellemzőbb annál, hogy a század közepéig csak olyan népek voltak képesek a világ élvonalába emelkedni, amelyeknél sok évszázad óta a kiscsalád volt a jellemző. Ilyen családforma csak Európa nyugati felén és Japánban volt jellemző. Fordítva: ezt megelőzően egyetlen társadalom sem bizonyult sikeresnek, ahol a nagycsaládi forma uralkodott. A családformánál nincs fontosabb társadalmi karaktervonás, ez alakította a maga képére a vallást, az ideológiát, az erkölcsöt, a tulajdont, a szorgalmat...

A szabadság hiánya a többség számára elsősorban azt jelentette, hogy a családfőn kívül - nemtől és kortól függetlenül - mindenki szinte teljesen jogfosztott volt. E tekintetben az első társadalomnak a jelen század elejéig alig változott valami.

Abban is van igazság, hogy a jelenkor széthulló családja sok negatívummal is jár, de annál több rosszat is elpusztított. Családon belüli szabadság hiányában nem létezhet társadalmi szabadság.

A kapitalizmus következményeiben a polgárok számára a legtöbb szabadságot hozta, ezért akar ma is mindenki polgár lenni. **A kapitalizmus azonban a lakosság nagy többségének csökkentette a szabadságát.** A klasszikus kapitalizmusban, a viharosan iparosodó társadalmakban is, azaz az emberiség legfeljebb tizedében több volt az éhezés, rosszabbak voltak a lakásviszonyok, kisebb volt az egyének mozgásszabadsága, mint előtte a feudális társadalomban. Ezt mindennél jobban bizonyítja az az adat, hogy Angliában a 19. század első

kétharmadában csökkent a katonaköteles korba lépő férfiak testmagassága. A világ népességének kilenc tizedében, azaz a nem iparosodott társadalmakban a Nyugat ipari forradalma még nagyobb visszaesést jelentett.

Az emberiség többsége számára nem az ipari forradalom hozta meg a növekvő szabadságot, hanem a jelen század tudományos és technikai forradalma. Még ez is csak a világ lakosságának harmadát érinti előnyösen.

A már munkaképtelen öregek és a még nem munkaképes gyerekek számára az emberinek nevezhető létről és a szabadság minimális feltételeiről csak a jelenkorban, és most is csak a világ fejlett negyedében lehet beszélni.

Ami a nők szabadságának alakulását illeti: azt a tényt, hogy a történelemfelfogás a nőkkel nem számol, bizonyítja, hogy elnyomásukat, jogfosztottságukat alig érinti. Pedig **a szabadságjogok hiánya a nőkre, azaz az emberiség felére vonatkoztatva nagyobb volt, mint azok a jogfosztottságok, amik a férfiak osztályhelyzetéből következően olyan hangsúlyozottan szerepelnek a történeszek tálalásaiban.** A nők felszabadítása lényegében csak a jelen században kezdődött el, és nagyobb lépést tett előre, mint előtte évezredek során. Tegyük hozzá, hogy most is csak a világ népességének kisebb hányadát érintve.

Jellemző módon az ember életének egyik legnagyobb szabadságigénye **a szexuális szabadsága.** E tekintetben még nagyobb volt a korlátozottság, mint más területeken. Freud óta tudni kellene, hogy az emberekben kialakult gátlások legsúlyosabb formáit a szexualitás kielégítetlensége okozta. **Az ember szabadságigényének egyik legerősebb oldala éppen a nemiség kiélhetősége.** E téren a nők szabadságának korlátozottsága minden korábbi társadalomban sokszorta nagyobb volt, mint a férfiaké.

A szexuális szabadság alatt nem az önkorlátozás nélküli szabad szexuális életet kell érteni. Itt is hangsúlyozni kell az általános szabadságfeltételt: **csak annak jár a szabadság, aki nem él vissza vele.** Naiv és tudománytalan minden olyan szabadságigény, amelyik előbb jelentkezik, mint megérték volna az azzal való élés kulturális, civilizációs, gazdasági és egyéb feltételei. Ezt minden szabadságigény esetében szem előtt kellene tartani.

Ami a gyerekek szabadságát illeti: minden megelőző társadalomban a gyermek lényegében a családapa korlátlan tulajdona volt, de a gyakorlatban még az anyák joga is szinte korlátlan volt tekinthető. E téren is csak a jelenkor fejlett társadalmában bontakozott ki a forradalmi változás. Pedig a gyermek szabadsága későbbi élete szempontjából alapvető fontosságú. **A szabadsággal való élés ugyanis olyan képesség, ami csak gyermekkorban fejleszthető.** Életem egyik általános tapasztalata, hogy az állandó szülői és pedagógusi fegyelem alatt nevelkedő gyerekekből nem lesznek életrevaló felnőttek. Ezzel szemben **a gyermekkori szabadság életrevaló felnőtteket eredményez.**

A gyermekek szabadsága is olyan, amit a szülőknek, a pedagógusoknak gondosan kell adagolni. A gyermeknek nem szabad mindent megengedni, hanem csak annak függvényében, mennyire bizonyul alkalmasnak a szabadságával való élésre. Ez a korlát azonban nem lehet jogalap arra, amit a legtöbb szülő vall: „Még kicsi vagy hozzá, majd ha nagy leszel.” Ebben az a hiba, hogy a szülők számára a gyermekük mindig kicsi marad, aki helyett nekik kell gondolkodniuk. Holott **a gyermek jövője érdekében a minél korábbi önállóság alapvetően fontos.** Ahogy nem lesz soha kötélháncos abból, aki pár éves korban nem kezdi el azt, ugyanúgy nem lesz életrevaló felnőtt abból, aki kicsi kora óta fokozatosan nem szokja meg az önállóságot, a saját döntései szerinti cselekvést. A társadalmi fejlettség alacsony fokán a gyermekek nevelése azért volt egészségesebb, mert az élet hamar, már kicsi korban rákényszerítette őket az ismeretek önálló elsajátítására, az önálló döntések meghozatalára. Mániákusan hiszek abban, hogy a gyermekek későbbi önállóságára jótékonyan hat minden

gyermekkori munka. Ennek egyik ideális formája a gyűjtögetés, például a gombaszedés, továbbá minél több kapcsolat az idegen emberekkel. Például a kéregető cigánygyerekek kiváló emberismerők lesznek, e tekintetben sokkal jobbak, mint e szakmai tudósai.

A legjobb gyermeknevelési tanács: **minél tehetségesebb a gyermek, annál nagyobb önállóságot kell adni a számára.** Minél kisebbek a képességei, annál tovább tarthat a szülői irányítás. Ezt a tanácsot a pedagógusok is megszívelhetnék. Elég arra gondolni, hogy számos zseni annak köszönheti kibontakozását, hogy nem voltak szülei, illetve azok valamilyen okból nem vele foglalkoztak. Természetesen számosabb az olyan példa, mikor a gyermekek azért züllöttek el, azért teljesítettek képességeiken is alul, mert nem részesültek megfelelő szülői felügyeletben. A fejlett világban, a gazdag családokban az ilyen eseteknél gyakoribb viszont az, amikor az indokoltnál tovább tart, és keményebb a szülői felügyelet.

Itt jegyzem meg, hogy **a liberális politika az ellenkező végletbe esik, amikor a társadalom minden tagjának azonos politikai jogot ad.** Nem veszi tudomásul, hogy a szabadságot ki kell érdemelni, előbb kell éretté válni rá, mint elnyerni. Jó példa erre a munkanélküli segély mai gyakorlata a fejlett társadalmakban: **a munkanélküli segély annak is jár, aki nem akar dolgozni.** Ezzel még azokat is leszoktatják a munkáról, akik egyébként dolgoztak volna.

Ami az öregek szabadságát illeti: minden korábbi társadalomban szomorú volt azok sorsa, akik munkaképességüket meghaladó korig éltek. Őket nem becsülte a társadalom. Természetesen ez nagy többségükre vonatkozik. Lehetek a kolostoroknak, a hatalom csúcsán lévőeknek megbecsült öregei, de ők a kivétel voltak. Még gyermekkorom falujában is általános jelenség volt, hogy az öregek az istállóban aludtak, gyermekeik verték, éhezették, felesleges tehernek tartották őket, alig várták a halálukat. Az utóbbi akkor volt általános, amikor az öregek akár a fiatalokra írárták a vagyonukat, akár, a sorsukat ismerve, nem voltak hajlandók ezt megtenni. Ez a probléma azért volt elleplezhető, mert az emberek többsége nem élte meg a munkaképtelen kort, illetve inkább halálra dolgozta magát, mintsem feleslegessé, megtűrtté váljon. **A lakosság tizede sem érte meg a munkaképtelen öregkort.**

A jelenkor fejlett társadalmaitól eltekintve **minden korábbi társadalom alapvetően gyermekekből és munkaképes felnőttekből állt.** A társadalom alapvető funkciója, ami az energiáinak nagy többségét, szinte egészét lekötötte, a következő nemzedék egyszerű újratermelése volt. **A mai társadalom erőforrásainak már közel harmadát az öregekről való gondoskodás emésztí fel.** Ennek legjelentősebb formáját a nyugdíj, az öreg családtagokról való családi gondoskodás és az öregek egészségügyi ellátása jelenti. Ami most egyharmadát emésztí fel az erőforrásoknak, az száz évvel korábban még a huszadát sem jelentette.

Minden korábbi társadalom tagjainak nagyobbik fele még részben vagy egészen munkaképtelen gyermek volt, ma ezek a harmadát sem teszik ki. Korábban az öregek száma nem érte el a lakosság tizedét sem, ma már közel harmada az. S ezek az arányok tovább fognak nőni.

A determinációban való hit magyar átok

Nálunk, magyaroknál a fentről jövő nemzeti megváltás hite különösen értelmiségi körökben, ezeréves nemzeti átok. Bajainkat csupán külső okokkal magyarázzuk, a csodát mástól, felülről várjuk.

Miért jellemzőbb ez nálunk, mint Nyugaton?

A jelen századig, szerencsénkre, ez csak abban jelent meg, hogy uraink mindig idegen uralkodók után néztek. Ha annak a gyökereit keressük, miért él a magyarságban mindmáig ez a legfelső vezetőtől való csodavárás, a Honfoglalás előtti időkig kell visszamenni.

A pusztai nomád népek sorsa ugyanis nagymértékben valóban a mindenkori vezető személyi képességeitől függött. (Itt kell indokolnom, hogy miért hangsúlyozom a pásztorság nomád módját. Mert Európa többi népe a földművelésre térése előtt szintén pásztor volt, de ők már mint erdei pásztorok leginkább helyben laktak. Egy-egy településnek a saját legelője, erdeje, kiegészítő kertje volt, azon belül a lakóközösségnek kellett megélnie. Ezért ezekben a népekben már pásztorként erős volt a lakóhelyi közösségért való felelősség érzete. Ők kollektívebbek, mi individualistábbak maradtunk.)

A nomád pásztorok társadalmát az jellemzi, hogy a gazdaság atomizált, a pásztorok gazdasági tekintetben nincsenek egymásra szorulva, sőt, egymás gazdasági vetélytársai. Minden pásztornak az az érdeke, hogy minél több állata legyen akkor is, ha a pásztorok összessége számára már kevés a legelő és az itatáshoz szükséges víz. A pásztor érdekellentéte a szomszédjával szemben a legnagyobb, hiszen a határok nélküli legelőterületét csak annak rovására tudja bővíteni. Még nagyobb ellenségei egymásnak a vérségi alapon összetartó törzsek. A törzsi összetartást a családok gazdasági érdekellentétén alapuló társadalmakban csak a külső ellenséggel szembeni védekezés kényszeríti ki. A törzsek között többnyire már nyílt háború folyik, mivel azok is csak egymás rovására képesek erősödni, életteret bővíteni.

Ebben a gazdasági tekintetben atomizált társadalomban csak az erőskező, karizmatikus vezető képes kikényszeríteni a békét, a lét érdekében elengedhetetlen gazdasági kompromisszumot.

Ez a magyarázata annak, a pásztortársadalmakat egy-egy zseniális vezető pár év alatt félelmetes világbirodalommá képes szervezni, halála azonban szinte mindig a birodalma pusztulását is jelenti. Gyakorlatilag ugyanis ritka szerencse kell ahhoz, hogy a zseniális apának a fia is zseni legyen. Ez a magyarázata annak, hogy a főhatalom nem öröklődött olyan szoros értelemben, mint a földműves népek országaiban, hanem a felső réteg maga közül a legjobbat választotta maga fölé.

A pásztornépek évezredek során megtanulták, hogy nagy közösségi, azaz nemzeti szinten sorsuk a legfelső vezetőn múlik. Ez is a mi speciális, egyedülálló örökségünk, Európa nyugati felében.

A nyugati ember, mivel általában a földműves és iparos társadalom tagja, képtelen megérteni **a kelet-európai társadalmakban szinte folyamatosan jellemző személyi kultuszt**, hogy a sztyeppe-népek számára az állami, a katonai és vallási vezetés összefonódása létforma, a korlátlan hatalmú vezetőbe vetett hit szinte babonás.

Ezt a pásztorörökséget hoztuk magunkkal Európába. Ezért volt nálunk mindig sokkal centralizáltabb a királyok személyes hatalma. Már földművessé és nyugati kereszténnyé vált népünk királya mindig lényegesen nagyobb hatalmat élvezett, mint a nyugati népeké.

Elég arra gondolni, hogy a német-római császárnak szinte csak szimbolikus hatalma volt, a tényleges urak a választófejedelmek, és még inkább alattuk a hercegek voltak. A középkori Nyugaton a kultúra és a gazdaság csúcsát a központi hatalomtól független Itália városállamaiban, a hollandok és a németek a császári hatalomtól független Hasa-városaiban érték el. Mindkét nép esetében az volt a kivételes, amikor egységes államba szerveződtek. Erre csak ezeréves történelmi előzmények után került sor.

Mi máig is királyaink hatalmával mérjük múltbeli történelmi nagyságunkat. Ehhez elég hozzátenni azt, hogy egyetlen más nép sem alkotott nálunk nagyobb kisebbséggel ezer éven

keresztül centralizált államot. Úgy látszik, hogy **nemcsak a királyaink másoknál nagyobb tiszteletét hoztuk magunkkal a pusztáról, hanem a nemesség államszervező képességét is.** Ez a képesség csak ott fejlődött ki, ahol a társadalmi szervezet, mai fogalommal élve: az állam összetartása nem a gazdaságon, hanem a politikán múlt. Jellemző módon történelmünk azt szuggerálja, mint nép nagyok akkor voltunk, amikor erős és centralizált volt a királyi hatalom.

Ideje volna végre felszámolni azt a történelemfelfogásunkat, amely népünk nagyságát, szerepét a király által uralt terület nagyságával méri.

Itt csak utalok arra, hogy **a szomszéd népek történelme minket az erőszak árán is uralkodó népet kezel.** Ők nem a sztyeppéről jöttek, nem is hozhatták magukkal ezt a szervezőképességet. Azt sem veszik tudomásul, hogy mindez legfeljebb a magyar nemességet és nem a népet jellemezte. Nekünk meg be kellene látnunk, hogy ilyen, mások felett uralkodó réteg csak a porosz junker és a magyar nemes volt. Ez nem leértékelés, hanem a múltbeli tény megállapítása. Ehhez büszkén hozzá tehetjük, hogy **az uralmunk alatt élő népek többre vitték, mint határon túli testvéreik.** Ez máig egyértelmű tény mind a románok, mind a horvátok esetében. Az erdélyi román közelebb áll a nyugati civilizációhoz, mint a regáti, a horvát közelebb, mint a szerb. Ennek szerepe a közeljövőben fog felerősödni.

Erre azonban ne mint nép legyünk büszkék, mert ez nem a magyar nép, hanem nemesi osztályának az erényét tükrözi. **A magyar nép, a térség többi népével együtt, passzív szemlélője volt a történelmének.**

Az Árpád-ház kihalása óta, különösképpen pedig Mohács után az illetékes döntéshozók az ország sorsának alakulását külső tényezőktől várják. 1301 óta szinte arra koncentrálódott történelmünk, hogy ki legyen, honnan jöjjön a királyunk. Ez a jelen századig csak az urak dolga volt. A nemzeti öntudat megerősödése után már a nép is legfontosabb ügyének azt tartotta, hogy ki legyen a királya. A szabadságharc lényegében nem a földért, a jobbágyság felszabadításáért, hanem szinte csak az uralkodó személyében való döntésért, és a kisebbségekkel szembeni korlátlan uralomért folyt.

A Kiegyezéstől az első világháború elvesztéséig az osztrák császártól való megszabadulással azonos fontosságú lett a soknemzetiségű ország megtartása és elmagyarosítása. E két cél között soha nem tudtunk egyértelműen dönteni. Kossuth a szabadságharc alatt mindkettőhöz ragaszkodott.

A háborúvesztés után az első dolgunk mégis az volt, hogy kimondtuk a trónfosztást. Az ország nagy részét már a későbbi utódállamok csapatai szállták meg, de mi nem ellenük szövetkeztünk a császárral, a győztes nyugati hatalmak számára a korábbi államszervezet fenntartását egyedül indokoló tényezővel, hanem magunk közül akartunk legfelső vezetőt választani, ha nem is királyt, hát köztársasági elnököt, majd a királyságunk élére kormányzót.

Trianon sokkhatása alatt egyetlen lehetőséget láttunk: a revíziót, ennek érdekében a németek kiszolgáltatását. Bajaink közül csak a területcsökkentést vettük tudomásul, azzal szemben pedig csak a németekre való támaszkodás ígért reményeket. Vezetőinket nem zavarta, hogy az utódállamok sok tekintetben megelőzték bennünket a társadalmi fejlődésben, a feudális maradványok felszámolásában, hogy számunkra még a határoknál fontosabb lett volna a társadalmi reformok végrehajtása, mindenekelőtt a földreform. **Ekkor is kifelé, és nem befelé kerestük sorunk jobbulásának feltételeit.** Minden, a társadalom által megérett reform sürgetői azonos választ kaptak: „Trianon revíziójánál nincs fontosabb feladat!” Ezért a mi sorsunk Berlinhez, azaz Hitlerhez kell kötni. Nekünk hozzá kell alkalmazkodnunk. Ezzel a sorsunkat formálónak vélt külső erőhöz való szolgai alkalmazkodással játszottuk el véglegesen Trianon vitathatatlan hibáinak legalább részleges korrigálási lehetőségét is.

Mivel a nációkkal való közös frontot velünk együtt a szomszéd népek is lelkesen vállalták, Hitler csak osztani tudott. A Hitlerrel való szövetségből következett Jalta, azaz a térségünk háborús kártérítési koncként való odadobása Sztálinnak. Ebben a valóban kiszolgáltatott helyzetben országunk hatalmasai minden más népet megelőzve akarták túlteljesíteni Sztálin kívánságait. Azt akarták elhíttetni, hogy mindenben, részleteiben is, Moszkvában döntenek, nekünk nincs mozgásterünk. Ezért aztán 56-ig úgy alakult sorsunk, ahogyan a vezetők Moszkvának tetszőnek vélték. Ekkorra elfogyott a nép türelme, és vállalta a nyílt szembenállást a külső hatalommal.

Az ellenzék pedig a moszkovita hatalom felfogásával szemben abba élte bele magát, hogy számunkra csak az Egyesült Államok elvárásaihoz való szolgálai igazodás segíthet változást. Vagyis nem a világpolitika hatalmai által meghatározott szűk mozgástérben keresnünk a lehetőségeket, hanem a ránk szabadított szolgaságot mereven el kell vetni, nyíltan vállalni kell a szovjetellenességet. Ennek a felfogásnak az érvényesülése vezetett az 56-os forradalmunk gyors bukásához.

Vazallus állapotunk azonban elég hosszú volt ahhoz, hogy kiderüljön: sorsunkat sok tekintetben mégis mi magunk alakítjuk. Ennek köszönhattuk, hogy a külső erők által ránk kényszerített barakk-viszonyok között, ha nem is szabadon, de legalább másoknál vidámabban élhattunk, hogy történelmi szerepet vállalhattunk nemcsak azzal, hogy 56-ban vállaltuk a legjobb esetben is csak részeredményeket ígérő harcot a zsarnokság ellen. **Mi mutattunk példát arra, hogy egy számunkra idegen rendszerben erősen megkötözve is lehet táncolni.** A mi gazdasági reformunk jelölte ki azt az utat, amin közel húsz éve Kína jár, és ami ezzel e század egyik legnagyobb világtörténelmi jelentőségű sikerének elindítója lett.

Végül nemcsak a Jaltában közmegegyezéssel konstruált befolyási övezetfelosztás, de maga a zsarnoki rendszer is összedőlt. Hozzáfoghattunk a magunk világának építéséhez. De nagyon gyorsan kiderült, hogy **vezetőink az új helyzetet úgy értelmezték, hogy ettől kedve nem Moszkvában, hanem Washingtonban határozzák meg a sorsunkat.** Most nemcsak azok, akik Moszkva leghűségesebb kiszolgálói voltak, és elég gyorsan köpönyeget váltottak, de azok is, akik látszólag nem is váltottak köpönyeget, akik a szovjet uralmat soha nem fogadták el, **egységesen a tőkés világ uralmához való szolgálai alkalmazkodás hívei lettek.** Mai politikai színüktől függetlenül **esküsznek a világ gazdasági és kulturális determinációjára,** ami alatt az alázas amerikanizálódást kell érteni.

Mindez a jelen században nem csak magyar jelenség, legfeljebb nálunk ennek erősebbek a kulturális gyökerei. A kommunikációs csatornák és a politikusok száz év óta egyre hangosabban beszélnek a világ integrálódásáról, de mélyen hallgatnak, hogy ezen belül nem csökkent, hanem jelentősen megnőtt minden nép mozgástere. Ha nemcsak azt vizsgáljuk, hogy miben csökkent az egyének, a közösségek, az államok, a népek szabadsága, hanem azt is, hogy miben növekedett, akkor arra a meglepő eredményre jutunk, hogy sokkal nagyobb a szabadságfok növekedése, mint annak korlátozódása.

Magyarország - magyarok országa

Utak a nemzeti állam felé

A történészek úgy írták át államunk múltját, mint a magyar nép történetét, azaz a múlt Magyar Királyságából utólag a magyarság nemzeti államát gyúrtak. Ez a magyarázata annak, hogy történelemfelfogásunk teljesen hamis képet sugall az egyik oldalról nekünk, a másik oldalról az utódállamoknak. Az ezeréves Magyar Királyság csak 1848, a jobbágyfelszabadítás után kezd el a

magyar nép állama lenni. Ez az elkezdett folyamat állami szinten lényegében csak Trianonnal történt meg, és társadalmi tekintetben csak az ezredforduló végére fejeződött be. Ebből fakadóan **az utolsó százötven év magyar történelmét, különösképpen e századét csak akkor tudjuk megérteni, ha ezt az átalakulást, a magyarok nemzeti államának kialakulási folyamatát tartjuk szem előtt.**

A Magyar Királyság számára a magyarok királysága felé az első lépést a Szent Korona tanának kialakulása jelentette. A mindenkori magyar királyok országából a királyság jelképének a Szent Koronának az országát igyekeztek magyarázni. Ez a tan kettős célt szolgált: egyrészt ezzel a királyunk, történetesen évszázadok óta az osztrák császár csak a Szent Korona révén lett királyunk, másrészt a Szent Koronához való tartozás nem egyértelműen jelentette és csak elvileg a magyaroknak való alárendeltséget. Ez a jogászai megfogalmazás a magyar uralkodó osztály előjogainak a kisebbségek feletti uralmát igazolta. Ez a tan a legjobban a horvátokkal való viszonyunkban jelentkezett. A magyar király megkoronázása azt is jelentette, hogy egyúttal Horvátország királya is lett. Horvátország tehát csak a Korona révén volt a Magyar Királyság része. Ez a gyakorlatban ugyan soha nem volt egyértelmű. Különösen nem a 48-asok, mindenekelőtt Kossuth és a bécsi udvar számára. Jellasics betörését ennek figyelembevétele nélkül nem érthetjük meg. Ő ugyanis nem követelt többet annál, ami a mai viszonyok között elemi kisebbségi jognak tekinthető. A horvátokkal való kapcsolat soha nem vezetett volna elszakadásához, ha Horvátországot nem akartuk volna Magyarország szerves részének tekinteni, hanem megelégedtünk volna azzal, hogy autonóm része a Magyar Királyságnak.

Még rejtettebb volt a kapcsolat az 1849 előtti Erdély esetében. Erdély ugyan része volt a Magyar Királyságnak, de nem volt része a magyar közigazgatásnak, azaz Bécshez tartozott. Ez az állapot akkor bőven kielégítette volna az erdélyi kisebbségek igényeit, és bőven kielégítené a mi mai vágyainkat. Erdély közigazgatási önállóságát nem Trianon szüntette meg, hanem először mi 1849-ben, méghozzá egyetlen kisebbség bevonása, megkérdésezése nélkül, sőt azok ellenére. Nálunk ma még a szélsőségesen revizionista erők is boldogok volnának egy független, soknemzetiségű Erdéllyel, és minden ilyen felvetést lelkesedéssel fogadunk, de nem valljuk be, hogy ezt a kaput mi zártuk be 1849-ben, és azután mi vetettünk el minden ilyen irányú kezdeményezést, sőt igyekeztünk felszámolni mindent, ami ezt indokoltá tette.

Az 1848-as forradalom nem a Magyar Királyság, hanem a magyar nép nemzeti forradalma volt. Ezt a minőségi különbséget mindmáig elhallgatjuk. Az ezt követő szabadságharc azonban már a magyarok államáért vívott háború volt. Kossuth lett az első hatalommal is rendelkező olyan magyar politikus, aki a nép országában gondolkodott, **azt akarta megvalósítani, hogy a Magyar Királyság egésze a magyar nép országa legyen.** Ebben a törekvésében megfeledezett két tényről:

a. A magyar társadalom még annyira feudális volt, hogy abban a volt uralkodó osztály, azaz a magyar etnikum elenyésző része gyakorolta a hatalmat. Tehát a Magyar Királyság döntően magyarlakta területein sem a magyar nép volt az úr, hanem az arisztokraták és a nemesek, vagyis az etnikum huszada.

b. A Magyar Királyság lakóinak többsége nem magyar etnikumú volt. Ráadásul e kisebbségek jelentős többsége olyan zárt területen élt, ahol a magyarosítással szemben várható természetes ellenlépés a határokon túli etnikai rokonokhoz való fordulás volt.

Kossuth maga is elemi megjelenítője volt annak a nemzeti önállósulási törekvésnek, ami a fejlődés bizonyos fokán minden nép számára természetes lett. Neki tudnia kellett volna, amit a száműzetésen már tudott, hogy nemcsak magyar vágy a nemzeti önállóság.

A nemzeti állammá való átalakítás akarata akkor nem speciálisan magyar cél volt, hiszen a franciák már jóval előbb megvalósították. Őket a Nyugat számos népe csak követte, illetve annak elérésén fáradozott. E tekintetben a magyar politika időben a nyugati világ élvonalához tartozott, azt akartuk elérni, amit a nálunk fejlettebb társadalmi szintre jutott népek már elértek: **legyen végre saját nemzeti államunk**. E téren nemcsak a nálunk is elmaradottabb kisebbségeinket előztük meg, hanem a fejlettebb németeket, osztrákokat és cseheket is.

Az érthető, hogy az állami múlttal nem rendelkező kisebbségekben csak később ébredt fel nemzeti államuk alapításának igénye. Történelmünk utolsó százötven évének az egyik kulcsa annak szem előtt tartása, hogy **mi a Trianonban utódállamokká szerveződött népeknél néhány generációval korábban léptünk az egy nép, egy állam útjára**.

Mára a Monarchia népei közül az osztrákoknak, a cseheknek és nekünk magyaroknak sikerült létrehozniuk a gyakorlatilag kisebbségek nélküli államot. Azon ugyan lehet vitatkozni, hogy ez jó-e, vagy nem, azon már kevésbé, hogy ennek a célnak érdekében mind a csehek, mind mi erkölcsileg elfogadhatatlan eszközöket is felhasználtunk.

E tekintetben csak az **osztrákoknak** tiszta a kezük. Ők hatalmi érdekből a magyarokkal szemben a kisebbségek mellett álltak. Bennük fel sem merülhetett, hogy a Monarchiából az osztrák nép államát faragják. A létszámban és politikai hatalomban erős és követelőző magyarokkal szemben a kisebbségeket igyekeztek kijátszani. Tegyük hozzá, hogy az osztrák örökös tartományokban az etnikumok olyan politikai és kulturális autonómiát élveztek, aminek a megadásáról a Magyar Királyságon belül a mi uraink hallani sem akartak. Ha mi e tekintetben az osztrák példát követjük, Trianon is megelőzhető lett volna. Gondoljunk csak arra, hogy a bécsi udvarban a hatalmasok sorában szinte minden etnikum urai jelen voltak, közöttük különösen szép számmal a magyarok, a csehek és a lengyelek, azok, amelyeknek volt tradicionális uralkodó osztálya. Az osztrákok csak az első világháborút követő rendezés során váltak szinte tisztán osztrák etnikumúvá.

Az osztrákok sorsát ugyan a magyar lakosság, beleértve az értelmiségi elit többségét is, irigykedve nézi, de nem vonja le az ebből fakadó következtetést: az a nép jár a legjobban, amelyik belenyugodott az első világháború elvesztése utáni békediktátumba, és megelégedett azzal, hogy a Monarchia német nyelvű etnikumának a feléből államot alkothat.

b. A cseheknek csak hosszú és keserves út után, a század végére lett kisebbségek nélküli országuk. A sok évszázados német kisebbségük ugyan civilizációjában közös volt a cseh többséggel, de megbolondította őket a náci eszeveszett nacionalizmusa. Szembefordultak a csehekkel, amit aztán a háború végén annak bosszúja, kitelepítésük követett. Egyik etnikum sem ismerte fel, hogy az ő esetükben a közös kultúra és civilizáció jobb alap lehet a közös államiságra, mint a közös nyelv, az eltérő kultúra.

A cseheknek a szlovákokkal való közös államuk azon a máig divatos téveszmén alapult, hogy a közös nyelv elegendő alap a közös államiságra. Végül azonban mindkét nép meggyőződött arról, hogy a civilizációs különbség miatt jobb a különválásuk. A csehek és szlovákok rossznak bizonyult házassága arra figyelmeztet bennünket is, hogy egy elmaradt etnikumot akkor sem lehet megtartani, ha nagy a szabadságuk, ha nagy gazdasági támogatást is kapnak. Ez azt igazolja, hogy **az esetleges nagyon liberális és erős gazdasági támogatással járó kisebbségi politikánk sem vezetett volna a nemzetiségekkel való tartós és békés együttélésre a Magyar Királyságon belül**. Mi nemcsak sokkal kisebb autonómiára sem lettünk volna hajlandók, de a jelentős anyagi támogatásukról szó sem lehetett volna. Mi is jelentős anyagi támogatásra szorultunk, sőt szorulunk ma is, nemhogy a kisebbségek támogatására is futotta volna. Jó volna tudatosítani, hogy **minket, magyarokat ugyan Trianonban megcsonkítottak, de ennek következtében gazdasági téren csak az utódállamokhoz kerültek jártak rosszul, a mai Magyarország területének lakossága**

lényegesen jobban és békésebben él, mint ahogyan a történelmi határok fennmaradása esetében élhetne.

c. Mi magyarok Trianon után viszonylag kevés kisebbséget örököltünk, a század végére ezeket is kiüldöztük, illetve asszimiláltuk. A Magyar Királyság utódállamai közül eleve nekünk lett a legkisebb a kisebbségünk. De ezt a maradékot is azóta hányadára zsugorítottuk. A felszámolásukban több tényező játszott közre:

A Trianon utáni kisebbségek számszerűen olyan kicsik voltak, hogy kulturális önállóságuk nem volt reálisan megvalósítható.

A két minden tekintetben legerősebb etnikum, a zsidó és a német útja eltérően alakult. A zsidóságtól a magyar politika akart megszabadulni, ezért elfogadta a nácik zsidóüldözési politikáját. Ennek következménye, hogy **a trianoni területen maradt zsidóság száma mára az ötödére csökkent.** A németek falun élő többsége szembefordult a magyar állammal, a náci érdekek szolgálatába állt. Ezt megbosszulandó, a többségüket kitelepítettük. Ezzel kapcsolatban kellene végre elismerni, hogy **részünkről is bűn volt a kitelepítés**, hiszen a magyarországi svábság lényegében csak azt követte el, amit a magyar kisebbségek az utódállamokban: nem állampolgári, hanem etnikumi érdekei szerint cselekedett. Amit mi tettünk megtorlásként a svábokkal szemben, azt tették a csehek és szlovákok, a szerbek, illetve a románok a magyar kisebbségükkel szemben. Mi megbüntettük a svábokat azért, mert a zavaros politikai viszonyok között nem magyar állampolgárként, hanem németként viselkedtek. Lényegében ezt tette, amikor tehette az utódállamok magyar kisebbsége is: nem állampolgárként, hanem magyarként viselkedett. Erre ma is szinte minden magyar büszke a határokon innen és túl. A svábok hazaárulók voltak a háború éve alatt, ezért kellett bűnhődniük. A hasonlóan cselekvő magyarokat viszont hősöknek és későbbi áldozatoknak tekintjük azért, mert az állampolgárságukkal szemben magyarságuk szerint cselekedtek. **A hivatalos politika ugyan már eljutott odáig, hogy elismeri a határon túli magyarok állampolgári kötelességét, de ennek a logikája még mindig nem érvényesül következetesen a történelmi felfogásunkban.** Ezért ne csodálkozzunk, ha szomszédainkban él az ottani magyarsággal szembeni bizalmatlanság.

A szomszédainkkal szembeni értetlenség azért is általános, mert nem vesszük tudomásul, hogy ők velünk szemben néhány generációs késésben voltak és vannak. Ők most teszik azt, amit mi a Trianont megelőző ötven év során. A kisebbségeikkel szemben olyan türelmetlenek, amilyenek mi akkor voltunk.

Visszatérve a múlt század második felében a Monarchia népei körében felébredt nemzeti öntudatra: az osztrákok azért nem akartak nemzeti államot, mert ez nemcsak a birodalmuk felszámolását jelentette volna, hanem a nagy német nemzeti államban való feloldódásukat is. Körükben csak azok voltak a Monarchia megszüntetésének pártján, akik inkább németnek, mint osztráknak érezték magukat. A németiséghez való csatlakozásuk csak a német fasizmus diadalát látva ébredt fel bennük, akkor aztán olyan elemi erővel, mint egyetlen másik német etnikumban sem. Ebből a háború elvesztése után visszalendülnek a kényelmesebb, büntudattól mentesebb önállóságba. Ezt azonban úgy oldották meg, hogy gazdasági és kulturális téren beolvadtak a német közösségbe. **A jelen viszonyai azt mutatják, hogy a Monarchia népei közül az osztrákok lettek a legszerencsésebbek, az ő viszonyaik javultak a legjobban.** Messze ők lettek a leggazdagabbak, nekik él határukon túl a legkisebb etnikumuk, csak ők tagjai a nyugat-európai integrációnak.

A csehek nemzeti államukért azért fognak későn össze, mert előzőleg az osztrák uralom szinte megsemmisítette azt a nemesi réteget, amelyik Közép-Európa társadalmaiban a nemzeti ébredés zászlóvivője volt. A csehek társadalmi és gazdasági felemelkedésüket élvezve sokáig az önálló nemzeti államot nem tartották az első megteendő lépésnek. **A csehek példája azt**

bizonyítja, hogy nem a nemzeti függetlenség volt az elsődleges feladat akkor, amikor mi azt tekintettük a mindent megelőzőnek. Az ő példájuk azt tanúsítja, hogy **bizonyos korban és világpolitikai helyzetben a nemzeti függetlenség nem csupán előny, de hátrány is lehet a társadalmi és gazdasági felemelkedés útjában.** A csehek sorsa addig alakult kitűnően, amíg a Monarchián belül megelégedtek gazdasági vezető szerepükkel, amíg nem a náluk elmaradtabb szlovákokkal akartak közös önálló államot létrehozni. **A csehek addig voltak irigylésre méltók, amíg nem volt saját államuk, amíg az állami politikánál fontosabbnak tartották a társadalmi és gazdasági fejlődésüket.** Kiderült, hogy nemességük elvesztése ugyan kitolta nemzeti öntudatra ébredésük idejét, gyengítette a függetlenségi törekvések politikai erejét, de lehetővé tette, hogy reálpolitikát folytathassanak.

Ezt azért fontos nekünk, magyaroknak szem előtt tartanunk, mert nálunk minden, amire büszkéek vagyunk a Reformkortól a második világháború elvesztéséig tartó történelmünkben, annak következménye, hogy szinte egyetlen nép voltunk Közép-Európában, amelyik erős nemesi hatalommal élte meg a nemzetté válásért folytatott harcát. Mi ezt máig egyéltelen pozitívnak tekintjük, holott a történelem tanulsága szerint jobban jártunk volna, ha nem Kossuth, hanem Széchenyi tanácsait követjük. **Előbb legyen egy nép művelt és gazdag, aztán jöjjön a függetlenség.** A függetlenség úgyis a művelt és gazdag népek ölébe hull, a műveletlen és szegény nép függetlensége esetén is szolgai sorsra van kárhozthatva. A magyar uralkodó osztály előbb vitte a magyar népet a nemzeti függetlenségért induló reménytelen harcokba, mintsem hogy kiművelésére és gazdagodásra összpontosított volna. Amíg a magyar történelemfelfogás ezt nem ismeri el, addig több kárt, mint hasznot hoz, nemcsak itthon, de szomszédainknál is.

Kossuth volt az első és legnagyobb azon politikusok között, aki felismerte a nemesség politikai érdekét, és azt el is tudta fogadtatni a néppel: igényét a saját államra. Ezért lehet a magyar társadalom nagy többsége által elfogadott és lelkesen támogatott politikát Kossuth nevével fémjelezni, annak ellenére, hogy nélküle sem nagyon másként alakult volna a történelmünk. Ha nem ő, akkor más vállalta volna a magyarság által megírt szerepet. Ezért az alábbi Kossuth-kritika a kor egész magyar társadalmának kritikája.

A magyar társadalom a Reformkor óta azt akarta, hogy az egész Magyar Királyság legyen a magyarságé. Ez az igény azért vált általánosan elfogadottá, mert ezt követelte a kor szelleme, ez volt a nyugati népek fejlődésének útja.

Ez a Nyugaton természetes igény a mi számunkra azért volt irreális, mert egyrészt a Magyar Királyság olyan állam volt, amiben a magyar etnikum kisebbséget jelentett, másrészt a magyar társadalom fejlődése még messze mögötte volt a nyugat-európaiaknak.

Annak a célnak az elérhetőségét, hogy a Kárpát-medencét kitöltő Magyar Királyság teljes területén a magyarok országa legyen, három objektív tény hiúsította meg:

1. Nem lehetett a Magyar Királyságban élő lakosság jelentős többségét magyarrá tenni. Éppen a következő század mutatta meg, hogy egyetlen nemzeti állam sem bizonyult stabilnak, amiben nem volt nagy többségben az államalkotó etnikum. Ez különösen ott jelentkezett élesen, ahol a kisebbség más kultúrához tartozott és elmaradtabb civilizációs szinten volt. Kiderült, hogy **nem a nyelv, hanem a kultúra és a civilizációs színvonal a közös nevező, ami lehetővé teszi a közös állambanélést.**

A csehek és szlovákok nyelve egymás számára érthető, de eltérő volt a polgárosodásuk, azaz a gazdaságuk, a civilizációjuk és a kultúrájuk. A szlovákok ebben a tekintetben lényegesen közelebb állnak a magyarokhoz, mint a nálunk is polgárosultabb csehekhez. A szlovákok ugyan nagyon sokat köszönhetnek a csehekkel közös országlásnak, mégis függetlenedni akartak. Szerencsére a csehek is belátták, hogy számukra is előnyös a válás.

Az első világháború után létrehozott Jugoszláv állam sem bizonyult tartósnak, mert **a szlovének, a horvátok, a szerbek, a bosnyákok és az albánok** eltérő kultúrát képviseltek. Ráadásul a szlovének kivételével nagy az elmaradásuk a Nyugattal szemben, ők még a nemzeti ellentétek elsődlegessége korában élnek. Azt, hogy Jugoszlávia létrehozása lényegében több pozitív, mint negatív következménnyel járt, a legjobban a jelen és a közeljövő igazolja. Most ugyanis életképtelen törpeállamok sora jön létre. Az önállósulásból csak a szlovének jártak jól. A feltartóztathatatlanul önállósuló Koszovó még szegényebb lesz, mint amilyen a szerb elnyomás alatt volt. Albánia színvonalára fog süllyedni.

A több kultúrát egyesítő állam csődjének legnagyobb méretű példáját **a Szovjetunió** szétesése mutatja. Ma ugyan nem divat mondani, de tény, hogy a szovjet rendszer szinte egyetlen más területen sem volt olyan eredményes, mint a nemzetiségi kérdésben. Ma számos utódállam annak köszönheti létét, hogy a szovjet rendszerben felerősödhetett, modernizálódott a kultúrájuk, az iskolázottságuk, kialakulhatott az értelmiségük. Ezt a legjobban az önállósult két szláv állam, Ukrajna és Fehéroroszország példája bizonyítja. Mindkettőt még jobban elszegényítette az önállóság. A közép-ázsiai mohamedán népek számára a szovjet rendszer előnyét bizonyítja az, hogy nemcsak Afganisztánhoz, de a térség többi, végig önálló államához viszonyítva is lényegesen javult a helyzetük.

A két kultúrát, ugyanakkor közös nyelvet képviselő állam klasszikus példája **Olaszország**. Ebben az esetben a szétválás ugyan nem várható, de a feszültség él, és ma már világos, hogy az ország két fele többre vitte volna, ha külön államot alkotnak. A dél-olaszok voltak a század legnagyobb segélyt élvező népe e század során, mégis vészesen lemaradtak.

Az Egyesült Államok példa arra, hogy a történelmi térségükből és környezetükből kiszakított népek akkor is békésen, sőt nagyon hatékonyan együtt tudnak élni, ha nagyon eltérő kultúrából kerültek oda. Magam is tapasztalhattam, hogy a Jugoszlávia népei, amelyek otthon ölik egymást, Ausztráliában testvérekként, legalábbis közeli rokonokként élnek egymás mellett.

A fentiekből levonhatjuk a tanulságot: nem volt realitása annak, hogy a magyar népesség jelentős, a lakosság harmadát meghaladó kisebbséggel közös államot alkothasson. Márpedig az, hogy a magyarság kétharmados többségbe kerüljön csak hosszú idő alatt és kemény asszimiláció esetében lett volna elérhető. A történelem azonban sem hosszú időt, sem az asszimilációval szembeni türelmet nem adta volna meg.

A Magyar Királyság megmaradásának feltételei

A magyar uralkodó osztályon belül a politikai élet képviselőinek óriási többsége a Kiegyezés és az első világháború kitörése közötti időben felismerte annak szükségszerűségét, hogy a történelmi Magyar Királyság fennmaradása csak a magyar etnikum jelentős többségbe kerülésével biztosítható. Ezért aztán ezt tekintette legfőbb, minden mást megelőző céljának. Ez fogalmazódott meg a 30 millió magyar eszméjében. Ezért indult be az erőltetett asszimiláció. Ez azonban nemcsak sokkal több időt igényelt volna, mint amit a történelem adott, de a kor erkölcsi sem kedveztek e törekvésnek.

Nem kellett volna nagy politikai bölcsesség annak belátásához, hogy minél erőltetettebb az asszimiláció, annál erősebb lesz a kisebbségek önállósulási törekvése. Mivel ennek felismeréséig a kor egyetlen magyar politikusa sem jutott el, egyiket sem tekinthetjük bölcsnek. Ez a jelző Deáknak sem jár. Ő ugyan bölcs volt abban a tekintetben, hogy nem szabad folytatni Kossuth kétfrontos politikáját, egyszerre az osztrák császárral és a kisebbségekkel szemben is kiélezni a harcot. Ő bölcsen belátta, hogy csak a Béccsel való kiegyezés biztosíthat szabad kezet a kisebbségekkel szembeni mozgásszabadsághoz. Annyira

azonban nem volt bölcs, hogy felismerte volna, hogy nem az osztrák császár és nem a bécsi udvar a társadalmi fejlődés fékje, hanem a belső konzervativizmus. A magyar nép jövőjét csak a nyugati társadalmak felé vezető út képes biztosítani. Ebben pedig nem az osztrák befolyás, hanem a magyar uralkodó osztály és az általa szított nacionalizmus a legyőzendő.

Deák és szövetségesei liberálisak voltak, őket sem a társadalmi konzervativizmus, sem a türelmetlen nacionalizmus nem jellemezte, de az ő napjaik számát éppen a Kiegyezéssel nagyobb mozgásszabadságot nyert konzervatív és nacionalista erők felülkerekedése tette rövidebbé. Deák és liberális társai nem vették tudomásul, hogy az ő elveik kevésbé ütköznek Béccsel, mint a hazai konzervatív arisztokráciával és nacionalista nemességgel. Márpedig az általuk kidolgozott Kiegyezés az ő ellenségeik mozgásszabadságát növelte naggyá, fantáziájukat és tetteiket szinte elszabadította. Mint látni fogjuk: **Trianon a Kiegyezés szükségszerű következménye lett.**

A Kiegyezés a magyar kormánynak szabad kezet adott a kisebbségi politikában. Mivel ez szükségszerűen nacionalista volt, előkészítette Trianont.

Nézzük meg röviden a Kiegyezés és a Trianon közötti idők kisebbségi politikáját.

A Kiegyezést követő negyven év asszimilációja csak a behívott zsidósággal és a német kisebbséggel szemben volt elfogadható. De a módszerek már nem voltak egységesek.

A német kisebbség polgárosodása számára nem állított a magyar politika sem adminisztratív, sem érzelmi akadályokat. Mivel a többségük falusi lakos, birtokos paraszt volt, kissé jobban és eredményesebben a birtokos magyar parasztok útját járták. Mivel puritánabbak, szorgalmasabbak, megbízhatóbbak voltak magyar társaiknál, jobban is boldogultak. Ez azonban csak némi irigységet keltett velük szemben. Ehhez járult az, hogy a németajkú kisebbség, különösen a szászok körében nagyobb volt az urbanizáció, közöttük több a kereskedő és az iparos, értelmiséggé válásuk is nagyobb volt, mint a magyaroké. Ráadásul nyelvük is megkönnyítette - a Monarchia minden területén - az adminisztrációba való beépülést.

A zsidóság esetében a megfelelő elbánást csak a boldogulásukat tanúsító tények tekintetben lehet kielégítőnek mondani. Farizeus módon hallgatunk arról, hogy velük szemben minden társadalmi rétegben az elutasító magatartás volt a jellemző. Társadalmi beépülésüket sok sértő ellenkezés kísérte. Asszimilációs igyekeztük hideg érzelmi fogadtatásra talált. Az egyetlen kisebbség volt, amelynek sokáig nem adtuk meg a földszerzés jogát, ugyanakkor hatalmi érdekből törvény mondta ki, hogy a zsidó nem kisebbség, nem etnikum, hanem csak vallás. Erre a magyarság nagyobb arányának kimutatása érdekében volt szükség.

Az a politika, amelyik a zsidókat a földművelésből kizárta, vált a gyors érvényesülésük fontos motorjává. Abban a magyar társadalomban, amiben Adyval szólva csak földesúr és földműves volt, szinte teljesen hiányzott az iparos és a kereskedő, a zsidókat arra kényszerítettük, hogy kereskedők és iparosok legyenek. Majd a már iskolázott zsidók elől elzártuk az állami közigazgatás lehetőségét, szellemi szabadfoglalkozású pályákra szorítottuk őket. Vagyis azzal a szándékkal, hogy ártsunk nekik, óriási érvényesülési teret biztosítottunk. (A zsidókérdéssel más fejezetben még részletesen foglalkozni kívánok, mivel sorsunk alakításában, a sikerekben és a kudarcokban mindig fontos szerepe volt a hozzájuk való viszonyunknak.)

A későbbi utódállamokat alkotó nemzetiségekből is volt ugyan jelentős beolvasztás és beolvadás, de ezt kis részben ellensúlyozta a magyaroknál nagyobb népszaporulatuk.

Az a tény, hogy a Magyar Királyságból Magyarország csak a gyors asszimiláció esetében lehetséges, eleve kizárta a nemzeti liberális erő megerősödését. Aki a kisebbségek panaszaival szemben megértő volt, az előtt eleve bezárkózott a politikai befolyás lehetősége.

Történelmünk őszinte feltárásának elmaradása az oka annak, hogy a volt kisebbségekkel szembeni megértés és tárgyilagosság máig hiányzik.

A magyar királyságban a polgárosodás eleve nagyon elmaradott volt. A németekhez és a zsidókhoz viszonyítva a magyar etnikum is nagyon szegény volt polgárokból. A zsidó és német polgár pedig nagyon vigyázott arra, hogy magyarságát ne vonhassák kétségbe, ezért liberális elveit bölcsen elhallgatta. Ez alól az idő múlásával csak a zsidó liberálisok jelentettek kivételt. Meg is kapták, hogy hazátlan kozmopoliták, ellenségei a magyarságnak, hogy milyen fontos magyar érdek megszabadulni nemcsak a zsidó liberalizmustól, de magától a zsidóságtól is. Az utóbbiig csak Trianon után jutottunk el.

2. Mint állam sem voltunk függetlenek. Ez azt jelentette, hogy a kezünk a magyarosításban bizonyos mértékig meg volt kötve. A bécsi udvar a szerinte túlzó magyar követelések leszerelése érdekében a kisebbségek mellé állt. E tekintetben a tragikus fordulatot a Kiegyezés jelentette, mivel abban kötöttünk szövetséget az Udvarral, hogy ő szabad kezet ad a magyar belpolitikában, ha mi nem vonjuk kétségbe a közös uralkodó tényét.

Azt is felismerték a politikusaink, hogy a Bécsi Udvar szükség esetén ki fogja játszani ellenünk a kisebbségeket. Ez is indokolta a harcot a minél nagyobb állami függetlenségért. Ebben a hosszú távon irreális kisebbségi politikában jelentett jelentős gyorsulást a Kiegyezés. Ennek lett a következménye, hogy még jobban megerősödött a kisebbségi kérdés korszerű kezelését elvető politika. A Kiegyezéssel **a kisebbségi kérdésekben szabad kezet kaptunk a Bécsi Udvartól.** Elsősorban csak a császártól, mert **az osztrák politika annál nagyobb súlyt helyezett a kisebbségek védelmezőjének szerepére, minél erősebbnek érezte a magyar függetlenséget.** Másutt részletesebben fogom tárgyalni, milyen végzetesen rossz irányt szabott a magyar történelem Trianon felé vezető útjának a Kiegyezés. **Trianon lényegében a Kiegyezés szükségszerű következménye.**

3. A Nyugat rosszallással nézte a kisebbséggel szembeni magyar politikát. Előtte ezer éve, de azóta sem volt a Nyugat szemében olyan rossz a vélemény rólunk, mint a századforduló körüli és a két háború közötti évtizedekben. Ma már nemcsak az világos, hogy további száz békés esztendő sem tette volna lehetővé azt, hogy a Magyar Királyság területén döntő többségbe kerüljön a magyarság, de végre azt is be kellene ismernünk, hogy **a mi erőszakos magyarosításunk is közrejátszott abban, hogy a győztes nyugati hatalmak velünk szemben a kisebbségek mellé álltak, még akkor is, amikor ténylegesen igazunk lett volna.**

Kossuth minden tekintetben irreális politikát folytatott, azt a kor magyarságának érzelmei diktálták, nélkülözve a külső és belső politikai erők felmérését. Ez a politika a társadalmi és gazdasági téren még gyenge magyarságot három, külön-külön is aligha legyőzhető ellenséggel fordította szembe.

a. Kossuth fő politikai akadályának az osztrák befolyást tekintette, vagyis az ország politikai függetlenségét helyezte minden más elé. Ez önmagában is súlyos tévedés volt. Mentségére szolgáljon, hogy ezt hetven évvel később az arisztokrata, világlátott Károlyi Mihály is éppen így mérte fel. Az Ausztriához való politikai tartozás inkább ösztönzője, mint fékje volt a magyar társadalom gazdasági, sőt politikai fejlődésének is. Ausztria, és főleg az Udvar ugyan a magyar gazdaságot, főleg az iparosítást fékező politikát folytatott, de ezt számára a magyar függetlenedési célok indokolták. Ideje volna belátni, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődést Ausztria nem fékezte, sőt támogatta a politikája számára kevésbé veszélyes Csehországban és Észak-Itáliában. A magyar iparosodást éppen az olyan politika segítette volna elő, ami realitásnak fogadja el a Monarchia tényét. Tegyük hozzá, hogy a századforduló körüli évtizedekben a mezőgazdaság növekvő piaca azon területek fejlesztését jelentette, ahol a mezőgazdasági adottságok közepette a magyar etnikum élt. E kor iparosítása, ha kellő

tempóban megtörténik, elsősorban a kisebbség által lakott vidékeket érintette volna kedvezően, nem a lényegében továbbra is a mezőgazdaságból élő magyarságot. Akkor az iparhoz fa, szén, ásványi kincsek, vízerőművek kellettek, aminek 90 százaléka a kisebbségi többség által lakott országrészekén volt.

b. Kossuth nem számolt az európai erőviszonyokkal. A nyugati hatalmaknak szükségük volt a Monarchiára, mint a német és orosz nagyhatalom közötti szövetségesre. Mivel a magyar függetlenség esetén megszűnt a Nyugat kiegyensúlyozó politikájának a Monarchia adta lehetősége, ezt a térséget kénytelen volt magára hagyni. Csak a politikai naivság tételezhette fel, hogy az önálló Magyarország átveheti a Monarchia kiegyensúlyozó szerepét. Megint Kossuth és hatvan évvel később Károlyi mentségére legyen mondva: ez a politikai illúzió Trianon után, a harmadára csonkított országban is tovább élt. Bizonyos mértékig a mai politikában is fellelhető. A kor magyar történelmét az európai politikai kényszer viszonyai közé helyezve, legalább utólag, be kell látnunk, hogy a Monarchiából való kiválásunk csapás volt a magyarság és áldás az utódállamokat tervező népek számára. Közel kétszáz éve azok okoznak a legtöbb kárt a magyar népnek, akik a gazdasági és kulturális érdekek elé helyezik a függetlenséget.

Ebben a tekintetben annak az arisztokráciának volt igaza, aminek ugyan megbocsáthatatlan bűne a társadalmi fejlődés fékezése, beteges belpolitikai konzervativizmusa, de mint osztály csak ők nem voltak irreálisan nacionalisták. A magyar történelem szereplőinek megítélésében máig hiányzik annak a kimondása, hogy a külpolitikában csak az arisztokráciának voltak tapasztalatai. **A reformkortól kezdve a magyar nemesi réteg politikája nem látott túl az ország határain, abban sem a nemzetközi erőviszonyok tudomásul vétele, sem a kisebbségi kérdés, sem a gazdasági növekedés jelentőségének felismerése, azaz a három legfontosabb tényező nem játszott kellő szerepet.**

A magyar politika hangadói az őskonzervatív, döntően kozmopolita arisztokraták és a nacionalista nemesek voltak. Az elsősorban gazdasági orientációjú polgárság alig játszott szerepet. Annál is inkább, mivel azok többsége is jeleskedni akart a hazafiságból. Jellemző módon a polgárság nagy többsége nemcsak a magyarosítást támogatta, de az első világháborút, sőt a másodikat is, azzal a különbséggel, hogy a polgárság erejét jelentő zsidóság tragikus helyzeténél fogva nem lehetett németbarát. Az antiszemitizmus felerősödése előtt a magyarországi zsidóság egyértelműen együtt érzett a magyar nemzeti buzgalommal.

A magyar külpolitikát végig az jellemezte, hogy a világpolitikában játszott szerepünket túlértékeltük. Ennek két oka volt.

a. A XVI. századig Európában játszott katonai szerepünket meg akartuk tartani annak ellenére, hogy az alól kicsúszott a reális tartalom. A Magyar Királyságnak a Honfoglalást követő 500 évben a rangját katonai ereje adta meg. Ezekben a századokban a hadsereg javát a ló és a nyíl jelentette. Ezzel pedig csak a pásztornépek rendelkeztek. A puska felfedezése után a városok polgársága lett a legjobb katona. Azzá tette őket a mögöttük álló hadiipar és a nagyobb fegyelmük. Mi magyarok e tekintetben nem büszkélkedhettünk.

b. Amerika felfedezése és az óceánok meghódítása következtében a Kárpát-medence gazdasági jelentősége a gazdagodó Nyugat számára összezsugorodott. Előbb elveszett bányászati kincseink és világkereskedelmi átmenő piacunk jelentősége. Aztán az állattenyésztésünk, végül a gabonatermelők is másodrangúvá zsugorodtak.

c. Abból a tényből, hogy a Magyar Királyság a magyar nemesség országa volt, amiben a magyar etnikumnál két-háromszor nagyobb népesség élt, következett az, hogy az ország vezetői a magyarság súlyánál nagyobb súlyú külpolitikát követhettek mindaddig, amíg a kisebbségek hűséges állampolgároknak voltak tekinthetők. **A Magyar Királyság csak azért**

és addig lehetett szerény középhatalom, ameddig nemcsak a magyarság királysága volt. Ahogy a történelmi fejlődés elindította a nemzeti államok kialakulását, **ez a folyamat választás elé állította a magyar uralkodó réteget: vagy igyekszik fenntartani a többnemzetiségű országot, és így középhatalom maradhat, vagy csak a saját népének az országa lesz, ami azt jelenti, hogy még a szűkebb közép-európai térségen belül sem tarthatja meg vezető szerepét.**

Az első út azt jelentette volna, hogy soknemzetiségű centralizált állam alakuljon át autonóm politikai egységek szövetségévé. Sajnos ez az út sem lehetett volna járható.

Egyrészt a magyar nemesség aligha lett volna hajlandó elfogadni a sok száz éves monopolizált hatalmának visszaszorulását. A magyar társadalomban szinte teljesen hiányoztak azok az erők, amelyek garantálni tudták volna a liberálisabb kisebbségi politika működését. A kisebbségek érdekeit sértő politikáért nemcsak az uralkodó osztály, de az egész magyar nép felelős, mert az ilyet eleve elvetették azok a magyarok is, akik ki voltak rekesztve a hatalomból.

Másrészt a nemzetiségek ébredő nacionalizmusa aligha elégedett volna meg azzal a nagyon korlátozott autonómiával, amit számukra a nemesek által uralt vármegyei rendszer megengedett volna. Aligha vitatható, hogy ez esetben a megtartható nagyobb országon belül rosszabbul alakult volna a magyarság sorsa, hiszen cipelnie kellett volna a lényegesen elmaradottabb, mostohább adottságú területek felzárkózásának a költségeit, kínlódnia kellett volna az autonóm nemzetiségek elszakadási törekvéseivel.

A második utat az jelentette volna, ha a magyar állam önként visszavonul a magyar etnikum által uralt területre. Gyakorlatilag ez az út sem volt gyakorlatilag járható, mivel az ország mintegy harmadának az önkéntes feladása nem csak az uralkodó osztály, de a nemzeti öntudatára ébredt nép számára sem lett volna elfogadható. **Hiba bizonyította be a történelem, hogy a magyarság számára az lett volna a legjobb megoldás, ha önként visszavonul az általa benépesedett területre, ezt tőle csak a külső erőszak kényszeríthette ki, ezért ezt csak mint tragédiát élhette meg.**

A politikusoknak és főleg a történészeknek azt kellene végre belátniuk, hogy **a magyarság balkanizálódása csak azzal vált megakadályozhatóvá, hogy a magyar állam lényegében csak a magyarok állama lett.** Ha a Magyar Királyság létét sikerül száz évvel meghosszabbítani, ma a Kárpát-medencében játszódának le ahhoz hasonló események, a nemzetiségek egymást irtása, a nyugati beavatkozás, ami a század végén a volt Jugoszlávia területén zajlik.

Trianon ugyan elszakította a magyarok harmadát Magyarországtól, de mégis megvalósított valamit, amit a magyarság érdekében nem lehetett volna elkerülni. Mi nem voltunk hajlandók a Kárpát-medence kétharmadán felépíteni a saját országunkat, ezért aztán a külső erők a harmadnyi területre kényszerítettek bennünket. Ez ugyan tragédia, ami elkerülhető lehetett volna, ha mi választjuk le az utódállamok népei által lakott területet, Trianon mégis kisebb tragédia, mintha tovább cipeltük volna a Magyar Királyságban élő, tőlünk is elmaradt, ugyanakkor éppen ebből fakadóan még türelmetlenül nacionalista népek sorsát.

A Magyar Királyság területének legértékesebb részének négyötöde Trianon előtt, jórészt még ma is, magyarok által lakott volt. A Bánát volt az egyetlen kiváló adottságú nagyobb olyan terület, ahol kevés magyar élt. Trianonban a tőlünk elvett magyarok lakta területek, a Székelyföldtől eltekintve a kiváló adottságúak közé tartoznak. **Ha mi az első Világháború előtt megelégedtünk volna a többségében magyarok lakta területekkel, akkor Magyarország mintegy 15 milliós ország lehetett volna, kezdetben alig ötödnnyi, ma már alig tizednyi kisebbséggel.**

Azt, hogy a magyarok által nem, vagy csak kisebbségben lakott Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Horvátország „elvesztése” a magyarság számára előnyös lett volna, igazolja a történelem.

Azzal, hogy a **Felvidék** Csehországgal közös állam lett, a csehek olyan áldozatvállalásra, olyan méretű támogatásra kényszerültek, amire mi nem is gondolhattunk volna, ha e terület Magyarország marad. Pedig Szlovákia nemcsak a szegény szlovák vidékeket kapta meg, hanem a sokkal gazdagabb magyarok lakta területeket is. A szlovákok mégsem voltak megelégedve a csehekkel közös országlásukkal. Mi lett volna a véleményük, ha továbbra is hozzánk tartoztak volna?

A Magyar Királyságon belül a szegénység a legnagyobb mindig **Kárpátalján** volt. Ma is ott van.

Erdély, a Partium nagyrészt magyarok lakta térségétől eltekintve, a Magyar Királyság szegény területének számított. A „kincses” Erdély romantikus magyar mítosz, semmi köze a valósághoz.

Az ugyan alig vitatható, hogy ma Magyarország gazdagabb és boldogabb volna, ha Trianon után csak a magyarok lakta térségre kell visszahúzódnia, mint amilyen gazdag a jelenlegi határok között, de a tényleges trianoni határok között mégis gazdagabb és boldogabb, mintha a Trianon előtti határok megmaradtak volna.

A megcsonkított Magyarország a két háború között, a tényektől függetlenül, magát továbbra is a Magyar Királyság örökösének, folytatódásának tartotta. Ebből fakadt tényleges erőnk és lehetőségeink túlértékelése. **A magyar politika százötven éves betegsége, hogy a reálisnál sokkal nagyobb szerepre vágyik, ezért aztán a reális lehetőségeket is elveszíti.**

3. Visszatérve 1848-ra: Kossuth lebecsülte a kisebbségek erejét. Mivel hallani sem akart a kisebbségek jogairól, nem is szólva a területi autonómiájukról, maga ellen fordította az ország lakosságának nagyobbik felét. Mi még mindig csak az orosz haderő beavatkozásával magyarázzuk a Szabadságharc elvesztését, holott azt eleve nem lehetett megnyerni. Annak reménytelenségét nem az orosz beavatkozás, nem a bécsi udvar taktikái, hanem a kisebbségek tudatra ébredése jelentette.

Kossuth politikája tehát három legyőzhetetlen ellenség, az európai politikai erőviszonyok, a Monarchia és a kisebbségek ellen vette fel a harcot. Ezt az emigrációban, ha nem is okosan, de belátta. Az utódai annál kevésbé. Bármennyire lehetetlen volt a Szabadságharc megnyerése, tegyük fel, mégis: mi lett volna, ha megnyerjük? Sokkal ostobábban és felkészületlenül valósítottuk volna meg azt az ugyancsak hibás politikát, amit a Kiegyezés után folytattunk. A győzelem mámorában hallani sem akartunk volna arról, hogy a szabadságharcunkban ellenünk forduló kisebbségeknek jogokat, autonómiát adjunk. Márpedig a Trianoninál lényegesen jobb megoldást csak az jelenthetett volna, ha kulturális és lényeges politikai autonómiát adunk minden olyan területnek, ahol a magyarság a lakosság harmadát sem éri el, ugyanakkor egy másik etnikum abszolút többségben van. Ezen az úton az ország területének és népességének nagyobb és értékesebb felét megtarthattuk volna, a másik felén is megmaradhatott volna a nagyobb politikai befolyásunk, az ott élők nem tekintenének bennünket ellenségesen. Ma ugyan egy ilyen megoldás a legmerészebb vágyainkat is kielégítené, mégsem ennek megfelelően értékeljük 1848 óta folytatott politikánkat. Pedig ebből annak kellene következnie, hogy minden politikus hibázott, aki nem ezt az utat akarta járni.

Más kérdés az, hogy a Szabadságharc eleve reménytelensége azt jelenti-e, hogy el sem kellett volna kezdeni? A történelem, különösen a magyar, számos olyan szabadságharcot ismer, ami eleve reménytelen volt, mégis el kellett kezdeni, és végig kellett vívni. Ennek az 1956-os szabadságharc a fényes példája. A szabadságharcok célja nem a győzelem, hanem az

önbizalom erősítése. Ebben a tekintetben mind az 1849-es, mind az 1956-os dicsőséges volt. Ismét más kérdés az, ha a másik féltől is elvárjuk az ilyen szabadságharc megünneplését. Ez történik a napokban, amikor a magyar kormány azt szeretné elérni, hogy 1849. október 6-át Aradon közösen ünnepeljük a románokkal. Azt egy magyar miniszterelnöknek tudnia kellene, hogy a mi szabadságharcunk az erdélyi románság ellen is folyt. Erdélyt részleges önállóságától éppen a szabadságharcunk fosztotta meg a fegyverek erejével. Vagyis amit mi ünnepelünk, azt a románok, sőt az erélyi magyarok is mint a sorsukat rossz irányba fordító eseményt tartják nyilván. Erdély magyarsága szempontjából az 1848-49-es szabadságharc, mindenekelőtt már a márciusi pontokban megfogalmazott követelés, az Unió kimondása, vagyis Erdélynek a központi magyar kormány alá való rendelése, amit Bem fegyvereinek árnyékában a szászok és románok megkérdése nélkül, sőt azok nyílt ellenzésével mondatott ki, nagyban hozzájárult, hogy az autonóm Erdély ma a magyarok által különösen kíváncsnak tartott álma, örökre felszámolódjon.

Az 1848-49-es szabadságharc üdvös hatású volt az osztrákokkal szembeni önbizalmunkra, rövidtávon okunk volt arra, hogy ennek gyümölcsét élvezhessük, de ez a magyar önbizalom vált aztán az alapjává annak, hogy önbizalmunk nem is annyira a császárral, mint a kisebbségekkel szemben érvényesült. Ma már világos, hogy a Trianonban elszenvedett veszteségek csiráját a Szabadságharcban nyert túlzott önbizalomban kell keresni. **A magyarság érdekében nem a császár, hanem a kisebbségek bizalmát kellett volna megnyernünk.** Ebben a tekintetben az 1848-49-es szabadságharc hosszú távon a magyarságnak is ártott.

A nemzeti állammá alakulás útja

A magyar történelemfelfogás egyik csúsztatása az, amikor a Magyar Királyságot mint a magyarok királyságát tűnteti fel. Ebből csak annyi volt igaz, hogy a Magyar Királyság uralkodó osztálya, az arisztokrácia többsége és a nemesség szinte egésze magyar volt. Az fel sem tűnik, hogy ezen az alapon:

A mai Olaszország a Római Birodalom egészét mint olyan saját örökségét kezelné, amit az „utódállamok” elvettek tőle.

Németország területablásnak tekintené a Német-Római Birodalom minden területét. Ezzel szemben a németek még a második világháborúban elvesztett területeiket sem tekintik országcsonkításnak. Trianon hárommillió magyart ítelt a kisebbségi sorsra. A második világháborút követő rendezés mintegy 15 millió németet kényszerített kitelepítésre, hazavándorlásra, kisebbségi sorsra.

A mai Spanyolország és Portugália úgy tekintené az egész Latin-Amerikát, mint tőle elrabolt területeket.

Ausztria a Monarchia szétesését megcsonkításnak könyvelhetné el. Ki mondja ki aényt, hogy az osztrákok életszínvonala a Monarchia fennmaradása esetében fele sem lehetne a mostaninak? Ausztriában nem látunk olyan térképeket, amelyek a Monarchiát mint osztrák államot ábrázolják. Nálunk még nyíltan lehet árusítani az olyan térképeket, amelyek a 63 megyét mint ősi magyar földet ábrázolják. Nem tesszük hozzá, hogy ez a 63 megye együttesen az ezer éven belül száz évig sem volt a Magyar Királyság része, hogy ezek harmadában a magyarság aránya a tíz százalékot sem érte el.

Be kellene látni, hogy a mai nemzeti államok nem tekinthetik mai helyzetüket az elődjükként emlegetett monarchiák folytatásának. **A nemzeti államok előde nem a feudális vagy imperialista állam, nem annak az uralkodó osztálya, hanem a területen élő nép.** Mentségünkre szolgáljon, hogy mások is beleestek abba a hibába, hogy a múltbeli hatalmi övezetüket

országuknak tekintetik ott is, ahol mindig egészen más etnikumú nép élt. Ennek a legutolsó kövületét jelképezte Churchill, aki nemcsak Indiát, hanem Szingapúrt és Hongkongot is Anglia szerves részének tartotta.

Az is igaz, hogy **kivételes körülmények között modern állam több etnikumból is létrejöhett.** Ezzel kapcsolatban Svájcra és az Egyesült Államokra szoktak hivatkozni.

Svájc azért lehetett soknemzetiségű modern állam, mert egyrészt a nemzetiségei azonos kultúrához tartoztak, azonos fejlettségi szinten voltak, másrészt kezdettől fogva nagyfokú autonómiát élveztek.

Az Egyesült Államok pedig azért válhatott sok etnikumot és kultúrát egyesítő, egybeolvasztó állammá, mert egyrészt az eredeti környezetükből kiszakított bevándorlókat kellett állampolgárokká tenniük, másrészt eleve demokratikusan szerveződtek.

A Magyar Királyság egyikre sem hasonló helyzetből és úton akart a 30 millió magyar országa lenni. A magyar nép előtt elméletileg is csak két út kínálkozott:

1. A Magyar Királyság területén élő népeknek széleskörű, a többségük igényeit kielégítő autonómiát biztosítani.

2. Berendezkedni arra a területre, a melyen a magyar etnikum többsége biztosítható lett volna.

Ezek sem voltak reális lehetőségek, mert a hatalmat gyakoroló nemesi osztályoknak a nyugati népekénél később ébredő, alapvetően romantikus nemzeti öntudata hallani sem akart korábbi befolyási területéből való bárminemű hatalmi és területi engedményre. Ez a szemlélet aztán az egész magyar népre átragadt. Ezt bizonyította Kossuth népszerűsége. Ez vitte országunkat az első és a második világháborúba. Ez szülte a később tárgyalandó beteges revizionizmust is.

Amíg be nem látjuk, hogy a magyar politika a nemzeti államok kialakulásának idején képtelen volt az ebből fakadó következtetéseket levonni, betegesen ragaszkodott idejétmúlt előjogaihoz, és inkább elvesztett a szükségesnél lényegesen többet, mintsem a megtarthatatlanok nagyobb részéről lemondott volna.

Ma ugyan mind a hivatalos politika, mind a közvélemény boldog lenne, ha a magyarok országa lenne a Kárpát-medencének azon része, ahol a magyarság Trianon előtt többségben élt, de a történelmünk értékelésében ezt a kompromisszumot továbbra sem úgy kezeljük, mint annak idején egyrészt szükségszerűt, másrészt azt, hogy az ennél többet akarás ennél is sokkal nagyobb veszteséggel járt. **Most azt szeretnénk elérni, hogy az utódállamokban a magyar kisebbség autonómiát élvezhessen, de azt még nem tanítjuk, hogy a mi részünkről súlyos hiba volt, hogy annak idején a sokkal nagyobb kisebbségek autonómiájáról hallani sem akartunk.**

Gyenge mentség, hogy a század elején még más volt a világ, mint ma. Akkor nem voltak a világ haladó nemzetei és nemzetközi szervezetei által elismert és megkövetelt kisebbségi jogigények. Azt azonban nem tesszük hozzá, hogy **a századforduló idején már a vaknak is látnia kellett volna, hogy a kisebbségek nem fogják túrni a jogfosztottságukat.**

A helyére tett magyar történelemfelfogásnak abból kellene kiindulnia, hogy a Magyar Királyság egész területéből semmiféle módon nem lehetett volna a magyarok Magyarországot formálni. Azok a politikusok, akik ezt erőltették, szükségszerűen Trianont készítették elő. Ezzel még azt is lehetetlenné tették, hogy a magyarok által benépesített területek közel harmada a későbbi Magyarországhoz tartozzon.

Aligha vitatható, hogy 1848 és 1919 között nem volt és nem is lehetett olyan politikai erő, amelyik képes lett volna olyan reálpolitikát folytatni, ami csökkenthette volna a Trianonban elszenvedett veszteségek nagyságát. Messzemenő okai vannak annak, hogy a magyarság

reális érdekeit az utóbbi 150 esztendőben eleve képtelen volt jól képviselni. Ezeknek az okoknak az őszinte feltárása is elsősorban a történészek feladata. Ennél is fontosabb feladat azonban e kor politikájának a bírálata. Akkor is meg kell mondani, hogy mi lett volna a legjobb politikai megoldás, ha az bizonyos okok miatt nem volt reális. Csak így juthatunk el odáig, hogy a trianoni tragédiát elsősorban magunk idéztük elő.

Trianon tragédiája nem az volt, hogy le kellett mondai az ország feléről, az olyan területekről, ahol nem, vagy alig éltek magyarok, hanem az, hogy olyan területeket is elvesztettünk, ahol a magyarság többségben élt. A jelenkori vágyainkat illetően ma már egyre többen így ítélik meg a megcsonkítást. A megelőző évtizedeket azonban még mindig nem vagyunk hajlandók ennek megfelelően átértékelni.

Az erőszakos magyar asszimiláció - Az etnikai összetétel alakulása

A XVIII. század közepét követő száz évben, körülbelül 1848-ig a Magyar Királyság számát tekintve fontos népei közül a magyarság nőtt a leggyorsabban. Ez két forrásból származott: egyrészt a természetes asszimilációból, másrészt a magyarságnak az átlagosnál jobb életkörülményein, mindenekelőtt táplálkozásán alapuló, abból fakadó egészségi állapotából. A később utódállamot alkotó kisebbségek, a román, a szlovák, a horvát és különösen a rutén a magyarságnál is rosszabbul élt. A jobban élő németek már abban a fejlődési stádiumban voltak, amikor lelassul a természetes népszaporulat.

Vegyük tudomásul, hogy **a politikai hatalom birtokosához történő asszimiláció lassú, de természetes jelenség.** Ez annál gyorsabb, minél nagyobb az egyenjogúság és a civilizációs fölény. Hamis az a nálunk uralkodó nézet, hogy a kisebbségeket az asszimilációtól a kedvezőbb kisebbségi jog védi. **A történelem tapasztalata szerint az elnyomott kisebbség görcsösen és eredményesen ragaszkodik a kisebbségi léthez és kultúrához.** A jogegyenlőség viszonyai között, ha a többségi népénél gazdagabb és civilizáltabb, akkor azért, ha a többséghez viszonyítva el van maradva, akkor azért feltartóztathatatlan a fokozatos beolvadása.

Az előbbire példa a magyar viszonyok között **a német és a zsidó kisebbség.**

A németek közül azok, akik felemelkedtek a középosztályba, szinte teljesen asszimilálódtak. A köztisztviselővé, katonatiszté emelkedett németek nagy többsége lelkes magyar lett. Ezzel szemben a paraszti életformát folytató svábok asszimilációja csak a kitelepítés után visszamaradók között vált gyorsá. Ezt láthatjuk a határokon túli magyar kisebbség esetében Burgenlandban éppen úgy, mint az Egyesült Államokban.

A zsidóság asszimilációja még a németeknél is gyorsabb volt. Nagy többségük két-három generáció után sokkal inkább magyarnak érezte magát, mint zsidónak. Ezt bizonyítja a zsidóság részvétele az első világháborúban, de még inkább Trianon után a kisebbségi magyarság sorai között. Kevés szó esik arról, hogy a kisebbségi magyarság vezetői, támogatói, hangadói között mennyire jelen volt a frissen magyarrá váltott zsidóság. Az antiszemiták a zsidóságot kozmopolitizmussal vádolják, de arról megfeledkeznek, hogy Trianon után milyen fontos szerepet játszottak a kisebbségi magyarság életében.

Ezzel szemben a magyarok számának a románok, a szlovákok a horvátok és a rutének rovására történt kimutatott növekedése nem a természetes asszimilációnak, hanem az erőszakolt asszimilációnak volt a következménye. Ezt a közel száz éves tényt máig nem vagyunk hajlandók nyíltan elismerni. Az érintett utódállamok ugyanakkor a tényleges magyarosítást alaposan felnagyítják. Jó volna végre közös nevezőre jutni. Ehhez azonban az őszinteséget nekünk kell kezdeni.

Erről még ma sem illik beszélni. Valamiféle rövidlátás sugallja azt, hogy ha mi az annak idején elkövetett hibáinkat bevalljuk, jogcímet kapnak az utódállamok a magyar kisebbségek érdekeit sértő viselkedésre, jogalkotásra. Ez farizeus logika, hiszen az ottani nemzeti tudat a ténylegesnél is durvábban minősíti a Trianon előtti magyarosítást. Jobb volna azon vitatkozni, hogy mi volt akkor a tényleges helyzet, mint hallgatni arról, és elviselni, hogy ott ebben a tekintetben is túlzó nézetek uralkodjanak.

A Magyar Királyság lakossága, Horvátország nélkül 1869 és 1910 között 13,2 millióról 18,3 millióra, vagyis közel 31 százalékkal nőtt. Ezen belül a magukat magyarnak vallók száma 61 százalékkal lett nagyobb. Ez a negyven éves szaporulat nem lehetett természetes. Az három fő forrásból származott:

1. Legfeljebb ennek a fele lehetett a természetes népszaporulat. A magyarság természetes gyarapodása nem haladhatta meg az országos átlagot, hiszen a nálunk is elmaradtabb, kevésbé vagyonos kisebbségek természetes népszaporulata nagyobb volt, mint a nagyobb arányban birtokos paraszti és még inkább a középosztály többségét képviselő magyar etnikumé.

2. A magyar politika csalárd módon a bevándorolt zsidókat nem tekintette kisebbségnek. A bevándorlásukból és a természetes szaporulatból 900 ezer főre duzzadt zsidóság szinte egésze magyarként szerepelt a statisztikában. Azon, hogy a zsidók nem voltak kisebbség, csak vallás, elméletileg lehetne vitatkozni, de ezt éppen mi magyarok sem tehetjük, hiszen már a századforduló után egyre jobban éppen mi hangsúlyoztuk, hogy a „zsidó nem vallás, hanem faj”, és mint a magyarságra minden más etnikumnál veszélyesebb fajt korlátoztuk, üldöztük, majd a kitelepítésüknél és megsemmisítésüknél hivatalosan is asszisztáltunk. Nem erkölcsös álláspont az, amit a zsidóság esetében is követtünk: ha nekünk jó, akkor a zsidó a kisebbségek túlsúlyával szemben magyar, ha már eléggé magyarok vagyunk, akkor meg megsemmisítést érdemlő ellenség. Mindenesetre a század eleji magyar politika csak úgy tudta kimutatni a Horvátország nélküli Magyar Királyságban a magyarság 51 százalékos többségét, hogy 900 ezer zsidót magyarrá minősített. Ez is megkönnyítette, hogy a statisztikában minden kisebbségnél lényegesen gyorsabban szaporodott a magyar.

Azt is hozzá kell tenni, hogy a zsidóság örömmel vállalta magyarrá ütését, hiszen óriási lehetőségeket talált új hazájában. Tegyük hozzá, hogy magyarként is viselkedett. Csakhogy ebbéli igyekezetüket hamarosan már mi nem tekintettük megfelelőnek.

3. Erőszakosan magyarosítottuk a kisebbségeinket. Az előbbi két gyarapodási forrást figyelembe véve sem lehet vitatni, hogy mintegy 2-2,5 millió kisebbségit tettünk magyarrá a hivatalos nyilvántartásokban. Magát a tényt nem lehet tagadni, ha megnézzük, hogy 1869 és 1910 között az ország népességének 31 százalékos növekedése mellett a románok száma 20, a németeké 5, a szlovákoké 6 százalékkal nőtt, a rutének pedig fogytak, a magyarok pedig 61 százalékkal gyarapodtak.

Nem szabad elhallgatni azt az érvet sem, hogy az asszimilációban szerepet játszott az önkéntesség is. **Minél nagyobb az uralkodó nép civilizációs és életszínvonalbeli fölénye, annál nagyobb az önkéntes asszimiláció.** Jól bizonyítja ezt a burgenlandi magyarság gyors beolvadása. Az ő estükben nem lehet felvetni az erőszakot. De azért rá kell mutatni a különbségekre is:

1. Minél kisebb egy kisebbség súlya és minél civilizáltabb, önkéntesen is annál gyorsabban beolvad. Ezt is az osztrák példa bizonyítja, ott a csupán pár tízezer fős magyarság olvadt be, a náluk is gazdagabb osztrák etnikumba. A század eleji Magyar Királyság azonban nem kis-, hanem nagyszámú kisebbséggel rendelkezett.

2. Minél magasabb az érintett népek relatív civilizációs és gazdasági színvonala, annál gyorsabb a kisebbségek beolvadása. A történelem minden tapasztalata azt igazolja, hogy

csak az elmaradt kisebbségek állnak ellent az asszimilációnak. A század eleji magyarországi kisebbségek nagy többsége még nem emelkedett arra a civilizációs és gazdasági színvonalra, ahol a természetes, azaz önkéntes asszimiláció felgyorsulna. A románok, a szlovákok, a rutének nem álltak azon a szinten, amin már a természetes asszimilációs vonzás tette volna őket magyarokká. Ez csak bizonyos mértékben igaz a paraszti életformát folytató németekre, és alig a zsidókra.

1848. március 15. - 1949. október 6.

Mohács óta a magyar történelemfelfogás a társadalmi fejlődés érdekeit, ügyét a nemzeti szabadságharccal azonosítja, azaz a nemzeti függetlenséget tekinti az egyetlen mértékadónak. Mindent, ami a nemzeti függetlenség ügyét szolgálja, pozitívnak minősítünk. Ez már a török megszállás értékelésében is megmutatkozik, de különösen pregnánssá válik 1848 után, amikor a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség ügye egyre jobban eltávolodik. Ez a csúsztatás azért vált lehetségessé és rejtetté, mert a nemzeti szabadságot azonosnak kezeltük az állam szabadságával, az állam alatt pedig a társadalmi fejlődésben elmaradt államunkat értettük.

A társadalmi haladás és nemzeti függetlenség összemosása különösen anakronisztikus Erdély esetében. Erdély aranykora alatt azt az időszakot értjük, amikor Erdély lényegében török provincia volt. Erre az igazán nem független Erdélyre azért vagyunk joggal büszkék, mert ott volt a nagyobb szabadság. Addig ugyan nem megyünk el, hogy kimondjuk, Erdélyben csak azért lehetett nagyobb például a vallásszabadság, fejlettebb az iskolarendszer, csak azért maradhatott fent a több vallás további békés egymás mellett élése, mert ott nem az osztrák császárhoz hű magyarok társadalma létezett.

Ez a probléma mindmáig teljesen rejtve maradt az Alföld esetében. Azt fel sem merjük vetni, hogy ott a magyar etnikum túlsúlya, az erősebb protestantizmus, a kevesebb nagybirtok, az önállóbb helyi önkormányzatok csak azért alakulhattak ki, mert ott tartós és szervezett török megszállás volt. A török uralom nem a nép, hanem a földesurak és a főpapok hatalmát semmisítette meg. A nép ott élt kevésbé rosszul.

A török elleni harcot mint a Nyugat védelmében szerzett történelmi érdemünket állítjuk be. Nem tesszük hozzá, hogy mi a kor Nyugatja alatt Róma, Madrid és Bécs hatalmát, azaz a kor reakciós világát értjük, az ébredő Nyugat-Európa, Németalföld és általában a puritán, haladó társadalmakkal szemben. Nem sokkal kisebb ez a csúsztatás, mint amikor a bolsevik évtizedek alatt azt hirdettük, hogy Moszkva képviseli az európai kultúra élvonalát.

Mindennek részletesebb kifejtése annak a kornak a bemutatásakor fog megtörténni. Most csak annyit, hogy 1848 és 1949 összemosása is hasonló hibán alapul.

Az igaz, hogy 1848. március 15. nemcsak a magyar nemzeti szabadság, de a társadalmi haladás forradalma is volt annak ellenére, hogy forradalmi, azaz társadalmi követeléseik olyanok voltak, aminek nem Bécs állt az útjába, hanem a magyar társadalmi rendszer. Béccsel közösen könnyebb lett volna elérni a cenzúra megszüntetését, nem is szólva arról, hogy a jobbágyságot ott már korábban felszabadították. Ezzel szemben a márciusi pontok között fel sem merül a kisebbségek szabadsága. A márciusi, valóban forradalmár fiatalok sem figyelnek fel arra, hogy nem igazi jobbágyszabadítás az, amiben a nagybirtok uralma fennmarad. Ennek ellenére a márciusi fiatalok a korszellemnek megfelelően nemzeti forradalmárok voltak, soraiban nem találjuk meg azt a nagybirtokosi réteget, amelyik a társadalmi haladás legfőbb ellensége volt. Ezért kell megérteni az utódállamok ellenséges felfogását a mi gyönyörű forradalmunkról, mert ők csak a magyar nemzeti érdekek szolgálatát látják abban. Ráadásul nem a márciusi követelések, hanem az azt követő kossuthi politikából ítélnék.

Mi, magyarok pedig e kettőt összemossuk. Nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, hogy március 15-ének nem sok köze van a szabadságharc során kialakult politikához. Az első vezérei a pesti fiatalok voltak, a másodiké már döntően az arisztokrácia.

Mindenkinek nagyon ajánlok egy olyan összehasonlítást, amiben felsorolja a márciusi fiatalok és az aradi vértanúk nevét, nemzetiségét, vagyonát, jobbágyaiknak a számát. Ebből annyi azonnal kiderül, hogy az első a leendő magyar polgárság kollektívája, a második ezek legnagyobb ellenlábasáé, a kozmopolita és konzervatív arisztokráciáé. A történész elsődleges feladata annak feltárása lenne, hogyan lett a forradalom, milyen okokból és érdekek alapján csúszott át a hatalom az ifjú, lelkesen magyar polgári forradalmárok kezéből a nagybirtokos arisztokráciába.

Erre próbálom megadni a választ.

A márciusi fiatalokban olyan erősen égett a nemzetükért való lelkesedés, hogy nem vették észre, hogy a magyar nemezt a magyar nép, és nem a magyar hatalom. A magyar nép legnagyobb ellensége a magyar arisztokrácia. A jobbágyok felszabadításnak nem a bécsi udvar, hanem a magyar nagybirtokosok álltak az útjába. Az osztrák örökös tartományokban már mindenütt megvalósult a jobbágyok felszabadítása. Ezt nálunk csak a magyar uralkodó réteg politikai hatalma akadályozta meg. A magyar népnek nem Bécs, hanem a nagybirtokrendszer volt a fő ellensége. Ez ellen kellett volna a nálunk is jobban elnyomott kisebbségekkel, de még akár Béccsel is szövetkeznünk. A magyar történelemtanítás csúsztatása, amikor azt mondja, hogy a 48-as forradalom vívmányait Bécs sem merte visszavonni. Ezzel szemben az az igazság, hogy azokat a vívmányokat Bécs előbb megvalósította az örökös tartományokban, mint nálunk. Azért, hogy a jobbágyok felszabadításához 48 forradalma kellett, nem Bécs, nem a császár volt a felelős, hanem az az uralkodó réteg, amelyiknek a képviselői Aradon a vértanúk között voltak.

Azt is magyarázni kellene, hogy a 48-as forradalmárok közül nem végeztek ki senkit, sőt a többségük még a börtönt is megúsza és a következő évtizedek politikájának aktív szereplője lehetett. A katonai vezetők közül azok mentek külföldre, akik nem hagytak itthon nagybirtokot. A nagybirtokos soha nem megy emigrációba, mert mi lesz a birtokkal.

A Magyar Királyság népeinek sorsa Trianon után

Amennyire általánosan elfogadott a magyarság számára, hogy a XX. század politikai tekintetben ezer éves történetének legszomorúbb kora, annyira nem tudatosult a közép-európai népekben, hogy a Nyugathoz viszonyított leszakadásuk is ehhez a századhoz kötődik. Számunkra e század azért ellentmondásos, mert ugyanakkor sokszorta többet is hozott, mint előtte bármelyik ötszáz esztendő. A térségben a várható élettartam közel kétszeresére nőtt, az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem megháromszorozódott, az analfabétizmus eltűnt, és végre demokráciában élhetünk, azaz minden lakos állampolgár is.

Előttünk magyarok előtt azért maradt rejtve ez az egész térségünket érintő katasztrofális lemaradás, mert mindent Trianonra fogtunk. Az ország megcsonkítása ugyanis akkora sokként érte a nemzetet, ami mellett nem kellett észrevenni, hogy Trianon is csak valami ennél sokkal általánosabb folyamat része, hiszen annak haszonélvezői életszínvonalukat tekintve ugyanolyan, vagy még nagyobb mértékben lemaradtak a Nyugathoz képest, mint mi.

A kereszténység felvételétől a XX. századig Közép-Európa népei mind kulturális, mind gazdasági tekintetben a Nyugat népei mögött legfeljebb néhányszor tíz százalékkal lemaradva éltek. Az elmúlt század során ez a lemaradás megsokszorozódott, ma a germánságtól keletre élő közép-európai népek életszínvonala negyede-nyolcada a nyugat-európainak.

Mi az oka, hogy ez a tragikus lemaradás nemcsak pánikot nem okozott az érintett népeknél, de még nem is tudatosult a súlyának megfelelően?

A fő okot abban látom, hogy ez a század óriási politikai változásokat hozott a térség népeinek életében. Országok születtek, az országhatárokat újrarajzolták és végül azzal, hogy e térséget Jaltában az évszázad felére a keleti ortodox kultúrkörbe tagolták be. Ezért **a politikai változások mögött a lényeg, a katasztrofális gazdasági lemaradás rejtve maradhatott.**

A lengyelek, a csehek és a magyarok hosszú évszázados politikai függőségük után végre független államisághoz jutottak.

Az utódállamok annak örültek, hogy történelmük során végre nemzeti államuk lett.

A magyarság pedig azért nem figyelt a gazdasági lemaradására, mert elvesztette korábbi állami területének kétharmadát, és ezzel magyarázhatta minden baját.

Végül ez a történelemben nem ismert mértékű lemaradás abszolút értelemben mind kulturális, mind gazdasági fejlődéssel járt. Lényegében ez a század szüntette meg Közép-Európában a lakosság nagy többségét érintő analfabétizmust, a szinte ázsiai mértékű halandóságot és az éhezést.

Ideje volna a térség népei számára elkészíteni a XX. század gazdasági leltárát. Erre teszek kísérletet az alábbiakban.

Mint közgazdász a gazdasági mutatókat, mindenekelőtt az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet tartom a megfelelő összevetési alapnak. A térség népeinek ezt a mutatóját a mindenkor magyar átlagot 100-nak véve, ahhoz viszonyítva fejezem ki.

Tekintettel arra, hogy az alábbiakban nem országokról, hanem népekről, etnikumokról lesz szó, és mivel nincsenek erre vonatkozó statisztikák, kénytelen vagyok a becsléseimre támaszkodni. Mivel hosszú közgazdászokodásom megtanított arra, hogy ne csak a publikált számoknak, hanem a szememnek is higgyek, vettem a bátorságot, hogy a tendenciákat minden bizonnyal megbízhatóan tükröző számokkal illusztráljam. Az általam használt számokon lehet vitatkozni, de a velük kifejezett tényeken aligha. Jó volna, ha az érintett népek a mainál sokkal alaposabban, tudományos módszerekkel dolgoznák fel ezt a témát. A mondandómat viszont annyira fontosnak tartom, hogy nem riaszt vissza a későbbi korrekciók veszélye.

A magyar etnikum életszínvonala, képzettsége a századforduló idején a Monarchián belül közel az átlagot jelentette. Voltak nálunk gazdagabb és szegényebb, jobban és kevésbé iskolázott népek is. Nem sokat tévedünk, ha a magyar etnikumot 100-nak, a Monarchia lakosságának átlagát is 100-nak vesszük. **Ekkor nálunk gazdagabbak csak a zsidók, a csehek és a német nyelvű etnikumok voltak.**

A 1900-as években e térségben a népek átlagos életszínvonala fele, kétharmada volt a nyugat-európainak. Ma legfeljebb negyede, de inkább hatoda. **Erről mi keveset beszélünk, pedig ezer éven keresztül a Monarchia területén élő népek alig maradtak el a nyugati átlag mögött, különösen nem a magyarok és a csehek.** Ebben a században azonban katasztrofális visszaesés következett be. Ennek nem Trianon, de nem is a Monarchia megszűnése a fő oka, hanem az, hogy **a térség népei gazdaságföldrajzi és civilizációs okokból voltak képtelenek a Nyugat-Európa népeivel való lépéstartásra.** Ez alól csak az osztrákok a kivételek, akik e század során nemhogy lemaradtak volna, hanem sikeresen felzárkóztak.

Az osztrákok a század elején a Monarchia területén még nem a leggazdagabbak voltak. Kivéve Bécsét és környékét, az osztrák nép többsége még szegényebben élt, mint a magyar etnikum. Ma a mienk négy-öttszörösén állnak. **A XX. században Közép-Európában az**

osztrákok bizonyultak az egyetlen olyan népnek, amelyiknek Nyugat-Európához képest nem romlott, sőt javult a helyzete.

A Monarchiában élő németnyelvű etnikumok közül **a szudétanémetek, a magyarországi szászok és svábok** az átlagnál lényegesen gazdagabbak voltak. Őket a századfordulón a hozzánk viszonyított 150-180-as mutatóval lehetne jellemezni. A második világháború után szinte eltűntek a térségből. Őshazájukban viszont azóta sikeresen beépültek a fejlett Nyugatba. **Ezek a gazdag és kultúrált német etnikumok lényegében örökre eltűntek Közép-Európából. Az ebből fakadó kár egyelőre fel sem mérhető.** Elég annyit szem előtt tartani, hogy részben a saját, részben az érintett államalkotó népek, részben a háború utáni viszonyokat rendező győztes hatalmak hibájából a közép-európai államoknak éppen a Nyugathoz való csatlakozás küszöbén nélkülözniük kell azt a német kisebbséget, aminek polgárosodottsága, nyelve a legjobb kapocs lehetne Nyugat felé.

A Magyar Királyság területén évszázadok során a magyar államban a polgárságot a **szászok** jelentették, ráadásul éppen az ország egyébként elmaradott két vidékén, Erdélyben és a Felvidéken ők képviselték a haladást és a gazdagságot. A század végére a hiányuk éppen a két térségben érezhető a leginkább, hiszen itt az átlagosnál is nagyobb lett a lemaradás.

A Trianon utáni Magyarország legjelentősebb kisebbsége a **svábság** volt. Az ő színvonalukat a század elején 120-140-re tehetjük. Mára ők is szinte eltűntek, pedig a soron lévő nyugtosodásunkban a magyar karakter hiányosságát pótolta volna az ő puritanizmusuk.

A történelem fintora, hogy a Monarchia messze leggazdagabb parasztsága, a **bánáti svábság** mára eltűnt, és területük a Kárpát-medence legszegényebb, legreménytelenebb térsége lett.

A Közép-Európából mintegy 5 millió németet telepítettek vissza, vagy vándorolt ki a térségből, és Németországban ezek nagy sikerrel visszaasszimilálódtak, ma az őket kitelepítőkhöz viszonyítva többszörösen jobban élnek.

A Monarchia másik gazdag etnikuma a **zsidóság** volt. Az ő színvonalukat a századforduló idején 200-ra, a második világháború kitörésekor ennél is magasabbra tehetjük. Mind kulturális, mind gazdasági téren ők ekkor már Közép-Európában a Nyugat színvonalán álltak. A század végére Közép-Európából szinte eltűntek. Budapest maradt az egyetlen hely, ahol eredeti számuk talán ötöde megmaradt. Többségüket a hitlerizmus irtotta ki, a megmaradtak nagy része pedig kivándorolt. Az ő mutatójuk is szerte a világban 5-600 körül, a Magyarországon maradtaké 200 lehet.

Ezzel el is jutottunk azon közép-európai etnikumsor végére, amelyek a század során felzárkóztak a Nyugathoz. **A fejlett világhoz az elmúlt század során csak két közép-európai etnikum zárkózott fel, a német és a zsidó.** A németen belül mind az otthonmaradt osztrákok, mind a hazatelepített szudétanémetek, a szászok és svábok. A kitelepítéssel őket érte a legnagyobb csapás, mégis ők lettek a gazdagok.

A sikeresek közé kell számítani az elmúlt száz évben kivándorolt magyarságot. Az ő szintjük a kivándorlás idején a hazainak legfeljebb kétharmada volt, ma hatszorosa. Ez többé-kevésbé még az 56-os kivándorlókra is igaz.

A csehek száz éve hozzánk viszonyítva 160-as, azaz akkor nyugat-európai színvonalon álltak. Ma alig állnak jobban nálunk, azaz a száz év előtti relatív életszínvonaluk negyedén sem élnek. Az ő viszonylagos lemaradásukat három okra vezethetjük vissza:

a. Közös államot alakítottak a szlovákokat. Az ő segítségük óriási erőforrásokat szívott el a csehektől.

b. Jaltában őket is az oroszoknak adták. Azt még mindig nem merjük kimondani, hogy a szovjet megszállás és rendszer annál nagyobb kárral járt, minél magasabb volt az előzetes fejlettségi szint. Azaz a csehek estek vissza a legjobban, ugyanakkor bizonyos kelet-európai színvonalon már nem sokat ártott a szocializmus.

c. A szudétanémeteket maradéktalanul kitelepítették. Ez a német etnikum ezer éven keresztül a csehek számára a hidat jelentette a Nyugat felé. Még nem vallották be, de sokat fognak fizetni érte.

A csehek hozzánk viszonyítva is vesztek, ma a száz évvel korábbi 60-nal szemben legfeljebb 20 ponttal állnak előttünk.

Ezután vizsgáljuk meg a század elején a Magyar Királyságban élt, azóta az utódállamokban élő etnikumok sorsát.

A szlovákok hozzánk viszonyítva száz éve mintegy 20-30 százalékkal voltak szegényebbek, kevésbé iskolázottak. Ők tették ki a Felvidék lakosságának többségét, de ott a magyaroknál és főleg a szászoknál és zsidóknál lényegesen szegényebbek voltak. Mai színvonaluk alig más a magyarokhoz viszonyítva, mint száz évvel korábban volt. Valljuk be, hogy ők jobban jártak Trianon és a második világháború közötti évtizedekben a csehekkel, mint velünk jártak volna. Nekünk nem lett volna elegendő szándékunk, még kevésbé pénzünk a hasonló nagyvonalú támogatásukra. Számunkra is tanulságos példa az, hogy a szlovákok nem érznek a csehekkel szemben hálát a hatvan éven keresztül kapott óriási segítségért. Trianon után közülünk sokan szemrehányást tettek a szlovákoknak azért, hogy tőlünk a csehekhez pártoltak. Valljuk be, hogy Trianon előtt keveset tettünk annak érdekében, hogy velünk szemben a szlovákok hála legyenek kötelezve, Trianon után pedig a csehek sokat adtak nekik. Ez esetben is beigazodódott: az alamizsnáért sem hála, sem siker nem várható.

Ma a szlovákok független államban élhetnek, ráadásul jelentős olyan magyar kisebbséget is kaptak, amelyik a századforduló idején a magyar etnikum átlaga felett élhetett. Azaz a felvidéki magyar etnikum ekkor jobban élt, jobban volt iskolázva, mint az átlagos magyar. Ma már sajnos ez nem mondható el róluk. **A felvidéki magyarság nemcsak magyarságában, de életszínvonalában is többet veszített, mint a trianoni országban maradtak.** Ez a veszteség jelentős, de, ha a burgenlandi magyaroktól eltekintünk, a határokon túl kerültek között a legkisebb.

A trianoni rendezés **a horvátok** számára is kedvezőtlennek bizonyult. A századforduló idején a horvátok ugyan 20-40 ponttal szegényebbek voltak a magyarságnál, de számukra a XX. századi jövő nagyon biztatónak ígérkezett. E század ugyanis a Földközi-tenger észak-nyugati medencéjében meghozta a gazdasági felzárkózást Nyugat-Európához. Spanyolország és Olaszország északi harmada a század végére Európa egyik leggazdagabb térsége lett. Ezt elsősorban a turizmusnak és az északi szomszédok felemelkedésének köszönheték. Azok gazdagsága felértékelte a közeli tengeri kikötőket, lakossága pedig a nyaralásra nagyon alkalmas, közeli tengerparton és hegyekben való nyaralásért fizetett sokat. E két célból sokkal több pénz áramlott e térségbe, mint amit a tőkeáramlásról közölt statisztikák tartalmaznak.

Azzal, hogy Horvátország nem a nyugati és az északi szomszédjaihoz, hanem a balkáni nyelvrokonokhoz csatlakozott, megpecsételődött a sorsa.

Ma a horvátok a magyarságnál ugyanúgy szegényebbek, mint a századforduló idején voltak. Talán kudarcuk megtanította őket arra, amit az elmúlt század során a megelőző ezer éves történelmükből nem vettek tudomásul: az ugyan tény, hogy a nyelvi rokonaik a balkáni szomszédok között vannak, de a kulturális kötöttségük a mediterrán, nyugati kereszténységhez köti őket.

A századforduló idején az **erdélyi román** kisebbség fejlettségi színvonala mintegy 30-40 százalékkal a magyar etnikumé alatt volt. Ez ma is körülbelül így van, ha nem még rosszabb. A jövőjük még kevésbé biztató. Erdély egészének további leszakadása előrevetíthető.

Erdély ezer éven keresztül olyan átmeneti terület volt, ami ugyan politikailag és kulturálisan a nyugati keresztény kultúrához tartozott, de a lakosság súlya egyre inkább a keleti, az ortodox Európát képviselte. Erdélynek a Nyugathoz való kötődését erősítette volna az, amikor a XVIII. században a Habsburgok a románokat a nyugati kereszténységhez akarták átszervezni. Ez ugyan bizonyos sikereket ígért, de az elnyomott erdélyi románság természetszerűleg továbbra is a határon túli ortodox hitű testvéreihez kötődött. Erdély sorsát megpecsételte az, hogy 1849-ben úgy tagolják be a magyar államba, hogy a románság politikai és vallási súlyát figyelembe sem vették. Erdélynek a nyugati kultúrkörből való elszakadását véglegesítette Trianon azzal, hogy a térséget ezer év után politikai tekintetben is a kelet-európai kultúra részévé nyilvánította. Ezzel Románia mint állam döntően a kelet-európai kultúrkörhöz csatolódott, és az ortodox-keresztény románok állama lett. Ennek erősítése érdekében a politikai hatalom sem volt rest. **Románia a század során megszabadult a két legfejlettebb etnikumától, a zsidóságtól és a németektől, valamint kisebbségi politikája következtében csökkent a magyar kisebbség részaránya és fejlettségi szintje is.**

A századforduló idején az erélyi magyarság nyugati, a Partiumban élő része a magyar átlagon felül, a székelység ugyanolyan mértékben az alatt élt. A partiumi és az erdélyi városok magyar lakossága pedig a trianoni terület városi lakossága felett volt. Ezt jól jellemezte az a tény, hogy Nagyvárad Ady korában az egyik leggazdagabb és legfejlettebb magyar város volt. Ma messze Debrecen mögött van.

Jelentős számú magyarság került Trianon után Jugoszláviához. Ők előtte a leggazdagabb magyar etnikumot jelentették. Rajtuk még tragikusabban csattant annak a következménye, hogy a Balkánhoz csatolódtak. Mára onnan a száz éve ott éltek utódainak a többsége is eltűnt, a megmaradtak pedig elszegényedtek. Sorsuk az egyre jobban izolálódott Szerbiában még reménytelenebbé vált. A Délvidék és a Romániához került Bánát száz éve Európa egyik leggazdagabb vidéke volt, mutatója nem lehetett messze a 200-tól, ma ott a magyarok az anyaországiaknál is lényegesen szegényebbek.

Trianonért a legsúlyosabb árat **Kárpátalja magyarsága** fizette. Annak ellenére, hogy a terület lakosságának a többségét kitevő rutének, azaz ukránok voltak a Magyar Királyság legszegényebb etnikuma, a mutatójuk legfeljebb 50 lehetett, mára még mélyebbre zuhant. Az ott élő magyarság viszonylag jól, az országos átlagnál nem rosszabbul élt. Ma annak is legfeljebb harmadán tengődik. Vagyis Ungvár magyarsága száz éve a magyarság átlagán élhetett, ami a nyugat-európainak közel kétharmada volt, ma a magyar átlag felén, azaz a nyugati tizedén tengődik. **Ők fizettek a legtöbbet Trianonért.** Katasztrofális helyzetük pedig minden bizonnyal még relatíve romlani fog.

Trianonban a győztesek Jugoszlávia, Románia és bizonyos mértékben Csehszlovákia nemzeti határainak meghúzásakor csak a nyelvi határokat és a nyelvi rokonságot tartották szem előtt, az annál sokkal fontosabb kulturális határokat semmibe vették. Pedig a kulturális határok csak sok évszázad alatt módosulhatnak, a nyelvi határok a történelemben során ritkán játszottak jelentős, soha sem tartós szerepet. Ennek a tévedésnek a jelentőségét mindmáig nem mérték fel sem Nyugaton, sem Közép-Európában.

Tegyünk kísérletet arra, hogy felmérjük Trianon gazdasági hatását a Kárpát-medencében élő magyarság számára. Hangsúlyozni szeretném, hogy csak a gazdaságát, mert arra nincsen mutató, hogy a magyarságukban megsértettek, megkárosítottak mit szenvedtek.

Az első tabu Trianonnak az ország mai területén élőkre való anyagi hatása. Ideje volna felszámolni azt a romantikus felfogást, hogy a Kárpát-medence olyan értelemben volt gazdasági egység, hogy annak az ország egésze anyagi hasznát vette. Az a tízmillió magyar, illetve annak elődei, akik az ország mai területén élnek, anyagilag többet nyert, mint veszett. Ennél jobban csak akkor jártunk volna, ha a határokat a magyarok lakta területeknek megfelelően húzták volna meg.

Amíg a jelenlegi terület szinte egésze a történelmi térségen belül az átlagosnál kedvezőbb életkörülményeket jelent, addig az elszakított területek kétharmada, háromnegyede az átlagosnál kedvezőtlenebb adottságú volt és maradt. Az elszakított területeken belül az átlagosnál lényegesen kedvezőbb adottságú térségek: a Szlovákiához csatolt Kisalföld, a Romániához csatolt, az Alföld peremvidékének számító Partium és a Jugoszláviához csatolt magyar lakta Bácska. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a trianoni területen élők gazdasági tekintetben többet nyertek, mint veszítettek a megcsonkítás következtében. Ez a szerény mértékű előny egészen a 70-es évekig alig mutatkozott, azóta azonban annál inkább. Ma a magyar etnikum Magyarországon a határon túli testvéreihez képest relatíve is jobban él, mint a századforduló idején. Ehhez a magyarsághoz kell viszonyítani a határon túli magyarság sorsát.

A számszerűsíthetőség érdekében a mai egy lakosra jutó nemzeti jövedelmet vásárlóerő-paritás alapján tegyük 8 ezer dollárra. Ehhez képest a kárpátaljai magyarságé legfeljebb 4, az erdélyi 5, a délvidéki és a szlovákiai 6, átlagosan mintegy 5 ezer dollár. A dollárban mért különbség tekinthető annyinak, amibe nekik ma évente az elszakítottságuk kerül. Ez a különbség Trianon után a mainak negyede sem volt. Az első ötven éven keresztül lassan, de az utolsó harminc év alatt felgyorsulva nőtt.

Ami a határon túlra került magyaroknak az eltelt 80 év alatt ért anyagi veszteség átlagos nagyságát illeti, ez mai dollárban körülbelül 100 ezer dollár. **A határon túli magyarokat ért anyagi veszteség tehát csillagászati összeg.** Kimondani is sok. Talán eddig ezért sem mondtuk ki. Ez még mindig csak a határokon túlra került magyarság átlagát jelenti.

A 80 év alatt elszenvedett veszteség abszolút értelemben a délvidékieknél a legnagyobb, hiszen ők nagyon magasról estek vissza. A kárpátaljaiaknál a legkeservesebb, mert eleve is ők voltak a legszegényebbek.

A fenti számokon lehet majd vitatkozni, de nagyságrendjükön aligha. Márpedig ebből az következik, hogy ők annyi áldozatot hoztak a magyarságukért, amit nekik soha nem lehet majd visszafizetni. Ellenben ők nem kérhetnek tőlünk annyit, ami nem csepp volna a tengerben. Ehhez képest az nagyon kevés, hogy Magyarország miniszterelnöke az övékének is tekinti magát. **Nekünk kell őket ezerszer megszolgáltan jogosultnak tekinteni abban, hogy, ha akarnak, ebben az országban élhessenek. Ez ellen nem lehet finnyáskodva felvetni, hogy az ő idetelepülésük nekünk sokba kerülne, mert egyrészt nem igaz, másrészt nekik ennél sokkal többel tartozunk. Őket nem lehet kifizetni azzal, hogy a nemzeti jövedelmünknek körülbelül évi egy ezrelékét, részben mint állami pénzt, részben mint egyéni segítséget átutaljunk a részükre. Ők évenként 2-3 ezer dollárt fizetnek azért, mert a határon túl élnek, mi tíz dollárt sem adunk, hogy jobban élhessenek.**

Magam is annak örülnék, ha szülőföldjükön élhetnének legalább a mienkéhez hasonló életet, de ez lehetetlen, aki ebben bízik, vagy naiv, vagy nem ismeri a tények logikáját, vagy annyira önző, hogy még a minimális áldozattól is visszaretten.

A határokon túli magyarság sorsa

Bevezetés

Talán az ezeréves államiségünk elég alkalom arra, hogy ne csak érzelmi alapon vizsgáljuk meg a magyarság sorsát, hanem próbáljuk meg - sine ira et studio - elfogulatlanul vizsgálni.

A mi honfoglalásunk csak azért lehetett sikeres és tartós, mert egyrészt jókor jöttünk, másrészt alkalmazkodni tudtunk a kor nyugat-európai viszonyaihoz.

Akik előttünk jöttek, elég talán a legutóbbiakra, a hunokra és az avarokra gondolni, korán érkeztek. Akkor még a későbbi Nyugat-Európa barbár, szegény, minden tekintetben elmaradott volt. Ez az elmaradottság nemcsak Rómához, azaz a Földközi-tenger nyugati medencéjéhez képest volt nagy, de legalább annyira Konstantinápolyhoz, azaz a Földközi-tenger keleti medencéjéhez, sőt Kelet-Európa déli feléhez, a sztyeppék kultúrájához viszonyítva is. Ebből következően aki előttünk jött keletről, az a Kárpát-medencében a sajátjánál elmaradottabb kultúrát és gazdaságot, valamint viszonyokat talált.

Nyugat-Európa a hármass vetésforgóra és a természetes csapadéokra épülő mezőgazdasága révén emelkedett a kor fejlett kultúrái közé. Ezen a gazdasági alapon váltak az Alpoktól északra élő népek kereszténnyé. Ezzel kapcsolatban azt kell leszögezni, hogy a Római Birodalom területén mindenütt, az Alpoktól északra is, megjelent a kereszténység, sőt kialakultak első szervezetei is, de azok lényegében csak a városokat hódították meg. A lakosság óriási többsége csak a hármass vetésforgó elterjedése után vált kereszténnyé. Ezzel közel azonos időben a kereszténység a Római Birodalom egykori határain túl is gyorsan elterjed. A X. században szinte egy időben lettek keresztények a dánok, a frízek, a svédek, a szászok, a csehek, a lengyelek, a magyarok, sőt az ukránok is. **Tehát előttünk nem csak a keleti sztyeppéi pásztorok, a hunok és az avarok maradtak pogányok, hanem az előbb említett angolszász, germán, skandináv erdei pásztorkodó népek is.**

Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a X. században keresztény hitre tért népek mind erdei pásztorkodást űztek, azaz állandó telephelyeken laktak, az áttértek közül nomádok csak a magyarok és az ukránok voltak. E kettő közül csak mi választottuk a nyugati kereszténységet, azaz Rómát. Ekkor ugyan még nem történt meg a tételes egyházszakadás, de a gyakorlatban már századokkal korábban is így működött. Vagyis mi voltunk és maradtunk az egyetlen nomád pásztorkodó nép, amelyik új vallásaként a nyugati kereszténységet választotta.

A magyar államot ezer éve tehát nem az érzelmekre, hanem nagyon reálisan felmért lehetőségek szerint építették, ezért bizonyult időtállóknak.

Ezer éven keresztül Nyugat-Európa volt az emberiség fejlődésének a motorja, jó ötszáz éve az emberiség sorsának első számú irányítója, egyértelmű gazdasági és kulturális élcsapata. Most azonban ismét fordulat előtt áll.

Száz éve még nem volt megkérdőjelezhető, honnan irányítják-alakítják az emberiség sorsát, mára már Észak-Amerika lett a világ vitathatatlan politikai, katonai és tudományos szuperhatalma, és egyre inkább nyilvánvaló, hogy a második hely várományosa sem Nyugat-Európa, hanem a Távol-Kelet. E két nagy világcentrummal szemben Nyugat-Európa kicsi és fáradt.

Az integrálódó világban Nyugat-Európa alig 3 millió négyzetkilométer területe kicsi a másik két nagy központéhoz mérve. Ebből fakad, hogy Nyugat-Európának meg kell emészteni Európa keleti, nagyobbik felét is. Az EU azon igyekezete, hogy a mediterrán térséget

integrálja, nem hozhat döntő eredményt, mert a térség eleve nagyon kicsi, és Afrika felé aligha terjeszthető, továbbá nagyon fáradt, megújulásra képtelen. Az utóbbit bizonyítja az, hogy Latin-Amerikában, ahova ez a mediterrán kultúra települt át, képtelen volt egészséges, dinamikus társadalmakat létrehozni. Ennek vagyunk a tanúi akkor is, ha megnézzük milyen eredménytelenül működik a Lisszabon-Madrid-Róma-Athén vonaltól délre az EU-ba való integráció. Ehhez már itt hozzáteszem azt az előrejelzést, hogy e térség lakossága a következő ötven év során katasztrofálisan, mintegy 25-30 százalékkal fog csökkenni.

Ezeréves diadala után Nyugat-Európának meg kell újulnia, vagy le kell mondania arról, hogy a jövőben is a világ élvonalába tartozik. Ebben a Nyugat-Európa egésze számára nehéz helyzetben kell nekünk magyaroknak, akik e térség keleti peremén tartózkodunk, megtalálnunk a magunk jövőjét biztosító megoldást. Ehhez legalább akkora tárgyilagosságra van szükség, mint ezer évvel korábban volt. Akkor jól vizsgáztunk, most is erre kell törekednünk.

A demográfiai csapda

Ennek a tanulmánynak a megírására az Egyesült Nemzetek Népesedési Osztálya által kiadott statisztika készített. Ebben kimutatják, hogy a demográfia jelenlegi ismeretei alapján a következő 50 évben a népesség számának alakulását illetően milyen mennyiségi változások várhatók.

Olyan közgazdász vagyok, aki az embernek, mint biológia lénynek a népességszabályozását a kultúrák fejlődése szempontjából mindig fontosnak tartottam.

a. Az öntözéses társadalmak nagy és rendszeresen visszatérő válságait mindig az okozta, hogy népességét nem tudta az ember biológia igényeinek megfelelően biztosítani. Ezért megnőtt a halálozás, romlott a lakosság biológia értéke.

b. A pásztortársadalmak nagyon jól meg tudták oldani a táplálkozásukat, de nem voltak képesek lefékezni a népszaporulatot. Ezért gyorsan túlnépesedtek, kirajzásokra, illetve önpusztításokra kényszerültek.

c. A Római Birodalom és annak mediterrán polisz-kultúrája azért hanyatlott le, mert képtelenek voltak a városok közegészségügyi problémáit megoldani, a városi lakosság létszámát a kívánatos szinten tartani. Ezért dőlt össze a poliszok, azaz városok nélkül maradt polisz-kultúra.

d. Nyugat-Európa ezeréves világsikerének titka az, hogy képes volt a túlnépesedés megfékezésére. A nyugat-európai középkor legnagyobb találmánya a népességet szabályozni képes jobbágyrendszer, amelyben a jobbágytelkek száma, azaz az eltartó képesség determinálta a kiscsaládok számát, azaz a népszaporulatot.

e. Az ipari forradalom nyugat-európai diadalának az egyik alapfeltétele volt az, hogy a feleslegessé váló népességet ki lehetett vándoroltatni az Újvilágba.

f. A tudományos és technikai forradalom azért tudta megvalósítani eredményeit, mert a képzett és gazdag rétegek népszaporulata alacsony volt. Sajnos a kívánatosnál is alacsonyabb. Ugyanakkor nem volt képes megakadályozni a világ elmaradott négyötödén a népesség korábban elképzelhetetlen mértékű szaporodását.

Az ipari forradalom óta szakmám klasszikusaival ellentétben nem a gazdasági élet mutatóit, hanem az embert, annak kultúráját tartom a legfontosabb közgazdasági tényezőnek. A tudományos és technikai forradalom óta pedig a hosszú távú folyamatok szempontjából az egyedül döntőnek.

A belátható jövőben ismét csak az a társadalom fog győzni, amelyiknek sikerül a népszaporulatát a kor igényeihez igazítania.

Az adatokból az derül ki, hogy amíg a 15 EU-ország népessége 12 százalékkal csökken és ennek megfelelően nagyon előregedik, az Egyesült Államok népessége 24 százalékkal nő, a munkaképes korúak aránya alig változik. Megjegyzendő: Kelet-Ázsiának még ebben az ötven évben nem lesz népesedési problémája, hiszen a népessége a két nyugati világgazdasági agglomeráció összegének háromszorosa, ott továbbra is a népszaporulat fékezése marad a feladat.

A nyugat-európaiak még csak azt vették tudomásul, hogy Észak-Amerika katonai ereje mögött az övüké eltöprel, hogy a Nobel-díjak négyötöde oda kerül, de azt még nem, hogy a népességi arány is gyorsan abban az irányban javul. Pedig a számok már ma is döbbenetesek: az olajválság óta, azaz negyed század alatt az Egyesült Államokban 40 millió új munkahely létesült, ezen belül csak az utolsó nyolc évben 20 millió. Ugyanezen időszakban Nyugat-Európában közel 20 millió munkahely szűnt meg. Ez másként megfogalmazva azt jelenti, hogy az elmúlt negyed század alatt az Egyesült Államok gazdasága csak a munkaerő mennyiségét illetően Nyugat-Euróához képest annak legnagyobb országa, Németország nagyságával gyarapodott. Nyugat-Európa pedig elvesztett annyi munkaerőt, amennyi a Benelux és a skandináv országokban dolgozik. Ehhez járul az is, hogy a munkahelyek elvesztése egyúttal a társadalmi devianciák megnövekedésével járt.

A fenti adatokból az derül ki, hogy Nyugat-Európának a következő ötven évben legalább 50, de inkább 100 millió embert kell importálnia. Az előbbi csak a lakosság létszámának tartását biztosítja, az utóbbi is csak feleakkora növekedést, mint az Egyesült Államokban. Ehhez még az kívánczik tényként, hogy az emberiség 80 százaléka olyan társadalmakban és olyan körülmények között él, ahol még nem jelentkeznek az oktatás és a jólét népszaporulatot fékező hatásai. Ez alól csak egy kivétel van: Kelet-Európa, konkrétan Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna. Erre a három országra a fenti forrás 15 százalékos népességfogyást jósol. **A következő két generációban tehát Nyugat-Európa lesz a világ egyetlen olyan jelentős térsége, amelyik nem lesz képes emberi erőforrásait a társadalom igényeinek megfelelően saját forrásból újratermelni.**

Érzelmek helyett realitás

Trianon óta az utódállamokba került magyarság sorsát csak érzelmi alapon kezeljük. Az anyaország politikusai ideológiától, politikai beállítottságtól függetlenül a határon túlra került magyarok feladatának tekintik a helyben maradáshoz, azaz a történelmi Magyar Királyság múltja feletti örökösödést. Ezt a feladatot a Nyugatra vándorolt magyarságtól már csak abban az értelemben várhatjuk el, hogy nemzedékeken keresztül őrizze meg a kivándorlók anyanyelvét. Észre sem vesszük, hogy ebben a tekintetben is egyedülálló nép vagyunk Európában. **Ideje volna az ország jelenlegi területén kívül élő magyarok sorsát nem a mi, hanem az ő érdekük szempontjából vizsgálni.** Ezt kísérelem meg újra és újra, annak ellenére, hogy még mindig reménytelennek tartom egy olyan politika hatalomra kerülését, amely minden magyarnak, a határon innen és túl segítséget ad abban, hogy szabadon és okosan dönthessen sorsa felett, választhasson nagyobb egyéni boldogulása és magyarsága megtarthatósága között. Ez jelentse azt, hogy minden magyarnak egyenlő joga van a mindenkori Magyarországon élni. Legalább az utókor ne mondhasa, hogy senkinek sem jutott az eszébe, hogy ne csak a sértett nemzeti érzelmek, indulatok, hanem az érintettek érdeke szempontjából vizsgálja meg azt, mi volna a magyar-magyar kérdésben a teendő.

Trianon áldozata az a közel hárommillió magyar, akik az utódállamokba kerültek. A legjobban azok jártak, akik nyugatra hagyták el az országot, illetve szakadtak ki belőle. Mi, az

ittthon maradottak, gazdasági tekintetben ugyan viszonylag keveset nyertünk, de sokat azzal, hogy nem kellett feladnunk a nyelvünket, kultúránkat, azaz magyarságunkat.

A fenti állítás igazolására vessük össze, hogyan alakult a különböző állami létre ítélt magyarok relatív életszínvonala a XX. század során.

A század elején a magyarok a Magyar Királyságon belül az átlagosnál valamivel jobban éltek. Ha az ország közel húszmillió lakosságának életszínvonalát és iskolázottságát 100-nak vesszük, akkor a magyarok 110-en éltek. A zsidók 150-en, a német kisebbségek 130-on. Ezzel szemben az utódállamok etnikumainak a fenti mutatója 40-60 között mozgott. A Magyar Királyság a 100-as mutatóval kifejezett szintjéhez viszonyítva akkor a nyugat-európai népeké 150 lehetett.

Mára a Kárpát-medencéből szinte eltűntek a zsidók és a németek, az érintett államok irtották, üldözték, kitelepítették azt a két etnikumot, amely a század elején a gazdasági és kulturális felzárkózás motorja volt. Tegyük hozzá, hogy ez a jelenség nem speciálisan csak a történelmi Magyarország területére vált jellemzővé, hanem az egész közép-európai térségre, ahol előtte közel ezer éven keresztül a nyugati betelepítések, elsősorban a német etnikum jelentette a nyugatosodás, a polgárosodás élesapátát, a századfordulón pedig a zsidóság polgárosodott a legdinamikusabban.

Századunk során a közép-európai térség nemzeti államai e két dinamikus kisebbségtől féltették legjobban nemzeti kultúrájukat, sőt politikai hatalmukat, ezért ellenük fordultak és eltávolították őket a térségből. A század elején a térség mintegy 100 millió lakosságából e két kisebbség száma meghaladta a 10 milliót, mára ennek a huszadára csökkent. **A történészek éppen úgy, mint a politikusok, még ma is mélyen hallgatnak arról, hogy ennek milyen tragikus következményeivel kell ma megküzdeni azért, mert a nemzeti sovinizmus kilökte magából a térség legprogresszívabb tizedét.**

Ma csak becsülni lehet, hogy mennyivel közelebb volna a térség, különösen a Kárpát-medence lakossága a nyugati szomszédsághoz akkor, ha ma itt a lakosság tizede német és zsidó volna. Tisztában vagyok azzal, hogy a nacionalisták nem így vélekednek, mert nekik nem a demokrácia, nem az életfeltételek, nem az iskolázottság, hanem a nemzeti államiság fokozata az elsődleges. Sajnos ezt a sovinszta politikát a század során a térség lakosságának a többsége is támogatta. Arról pedig nem is beszélnek, hogy mára Közép-Európa nemzeti államainak lakossága példátlanul elszegényedett Nyugat-Európa népeihez viszonyítva. Pedig ez a történelmi tragédia, nem az, amit a politikusok annak tartanak.

Még nem találtam utalást arra, hogy ezer éven keresztül a közép-európai népek életszínvonala alig különbözött a nyugat-európaiakétól, ma pedig jó esetben negyede, az utódállamokban még ennél is kevesebb. Ennyibe került a nemzetállamok építésének mániája a közép-európai népek számára.

De térjünk vissza a magyarság Trianon utáni sorsának alakulására. **A Trianon utáni országban maradottak számára a megcsonkítás gazdasági és kulturális előnyt jelentett.** Tisztában vagyok azzal, hogy ez az állításom a magyar nacionalisták számára káromkodással ér fel. Ezért bizonyításra szorul. Ha az első háború elvesztése nem járt volna az országhatárok újrarajzolásával, akkor Magyarországnak egyrészt segítenie kellett volna az ország nála lényegesen elmaradottabb lakosságát, azaz a nagyobb felét. Ez nemcsak súlyos anyagi terhet jelentett volna, hanem más sokkal károsabb politikait is. E problémát még a nálunk sokkal gazdagabb csehek sem voltak képesek megoldani, pedig ők egy önként vállalt partnerrel, nyelvrokonnal és a Trianonban elvesztett területek lakosságának alig negyedével küszködtek meg - eredménytelenül. **Csehszlovákia szétválása a legjobb bizonyíték arra, hogy mi lett volna Magyarország sorsa, ha megmaradnak a korábbi határok.** Azt viszont felesleges

hangsúlyozni, hogy **a magyarság számára az lett volna a legjobb megoldás, ha a többségében magyarok lakta területek mentén húzódnak az új határok.** A határokat azonban nem a magyar érdekek húzták meg, hanem a vesztesek megleckéztetése. A trianoni területen élő magyarság azonban mindenképpen jobban él, mint ahogyan akkor élt volna, ha a történelmi határok megmaradnak.

A jelenlegi Magyarország lakosságának az életszínvonalát és iskolázottságát ismét 100-zal jelöljük. Ehhez képest alig változott, inkább romlott az utódállamok ennek megfelelő mutatója, azaz ma is 40-60 között áll. Ennél inkább jobb, mint rosszabb az utódállamokban élő magyarságé, annak ellenére, hogy a kivándoroltak az átlagosnál ugyanszegényebbek, de vállalkozó szellemüket tekintve minőséget képviseltek.

Konkrétabban:

A Szlovákiában élő magyarok ugyan gazdasági tekintetben ma is a szlovák lakosság átlaga felett vannak, de nem annyival, mint száz évvel korábban voltak. Ráadásul a korábbi uralkodó réteg többsége onnan elvándorolt. A mai országhatárok között élő magyarokhoz viszonyítva az első világháborúig javult, azóta valamit romlott a mutatójuk.

A Kárpát-Ukrajnában élő magyarság helyzete tragikusan romlott. Az e térségben élő magyarság mutatója a század elején megfelelt az országban élő magyarokénak. Pedig az első világháborúig, azaz a csehszlovák uralom alatt reményteljes felzárkózásban voltak. Ma a fele sincs a száz év előttinek, hiszen a korábban is katasztrofális 50-es mutatónál is alább süllyedtek. A belátható jövőjük is reménytelen. Az elszakított magyarok közül ők jártak a legrosszabbul. Hazatelepítésük ellen csak a lelkiismeretlen sovíniszták tiltakozhatnak. E térség magyarsága negyedik generációjában Trianonért életszínvonala és képzettsége felével fizet.

Vesztett relatív életszínvonalából a erdélyi magyarság is. Különösen a Partium és a városok magyar lakossága. Ebben természetesen a román politika a ludas, de az a magyar elvándorlás is, ami elsősorban a városi értelmiséget érintette. Ennek ellenére le kellene szögezni a tényt: Trianon előtt Erdély magyarsága, elsősorban a többséget jelentő székelység szegényebb volt a magyarok átlagához képest, mint jelenleg az államalkotó románokhoz viszonyítva. Ugyan nem a román politika eredménye, hanem annak ellenére igaz az, hogy Romániában a magyarság az államalkotó többségnél ma is magasabb indexszel jellemezhető. Az mégis vitathatatlan, hogy az erdélyi magyarság ma jobban élne, ha Erdély Magyarország része maradt volna. Ezzel szemben legalább ennyire igaz az, hogy a mai Magyarország területén alacsonyabb volna az életszínvonal, ha Erdély hozzá tartozna. Erdély mindig a szegényebb része volt az országnak. Ez a különbség korábban nem igényelt forráselvonást, de annál inkább azzal járt volna az elmúlt század során.

A vajdasági magyarok fenti indexe a századforduló idején mintegy 20-40 ponttal magasabb volt, mint a későbbi trianoni területen élőké. Bácska és Bánát volt ekkor az ország legjobban élő része. Ma már a Kárpát-medence területén, Kárpátaljától eltekintve, talán itt van a legnagyobb szegénység és elmaradottság. Az itt élő magyarok számban és életszínvonalban tehát a legnagyobb vesztesek. Gondoljuk meg, hogy a terület elvesztését jelentő első világháborút éppen a Balkán irányában történő terjeszkedés indította el.

Horvátország elmaradottságát azzal lehet jellemezni, hogy a századfordulón a fenti mutató a magyarokhoz viszonyítva legfeljebb 80 volt, ma még annál is kevesebb. Történt ez annak következtében, hogy a balkáni viszonyokat nem ismerő győztesek Trianonban őket a szerbekkel közös állammá házasították. A horvátoknak hozzánk viszonyított további lemaradása annál jelentősebb, mivel az országuk a turizmus számára kiemelkedően kedvező

adottságú, és a Németországban évtizedeken keresztül vállalt bér munkák révén sok tízmilliárd dollárnyi devizabevétélhez jutottak, és juthatnának továbbra is.

Az anyagi és civilizációs szempontból Burgenlanddal elcsatolt magyarok jártak a legjobban, ugyanakkor szinte teljesen beolvadtak. Az ott élő magyarok mutatója a századforduló idején legfeljebb 120 volt, ma legalább 400. **Trianon következtében csak a burgenlandi magyarok lettek minden tekintetben nyugat-európaiak.** Ugyanakkor magyarságukat illetően ők, a nem elnyomottak semmisültek meg a leginkább. Már ebből is levonható a tanulság: minél jobban megy a sora egy kisebbségnek, annál gyorsabban asszimilálódik. Minél durvább az anyagi és politikai elnyomás, annál inkább megmarad a nemzeti hovatartozás. **A gazdag és demokratikus környezet beolvasztja a kisebbségeket, a szegény és antidemokratikus megőrzi.**

A burgenlandiaknál is jobban boldogultak, ugyanakkor magyarságuk még gyorsabban elolvadt azoknak, akik Nyugatra, elsősorban Amerikába vándoroltak. Mivel a századforduló előtt a magyar bevándorlók többsége az átlagnál sokkal szegényebb volt, az ő mutatójukat 60-nál magasabbra aligha lehet becsülni. Ezt módosította a 45-ös és az 56-os bevándorlási hullám. Az elsőt az úri középosztály többsége jellemezte, a másodikat az egyetemi fiatalságé. Az első gazdagon ment ki, de viszonylag szegény maradt, a második szegényen ment ki, de az ottani nagyon magas átlag fölé emelkedett. A szegényparaszti bevándorlók mai indexe a hazai átlaghoz viszonyítva 500, az úri középosztályé legfeljebb 400, az 56-osoké legalább 600.

Vagyis a nyugatra csatolt és a nyugatra menekültek a magyar átlagnál négyszer nagyobb eredményt értek el. Ez a kiemelkedő eredmény azonban a magyar nyelv és kultúra elvesztésével is járt. Ezzel szemben a mérleg másik oldalán az áll, hogy a magyarságnak az a másik sokszorta nagyobb többsége, amely a mai Magyarországnál is elmaradottabb népek országainak lett az állampolgára, ma az anyaországi magyarságnál viszonylag szegényebben él, mint Trianon előtt, viszont nagy többségében megőrizte magyar nyelvét és kultúráját. Ez különösen az erdélyi, a vajdasági és a kárpátaljai magyarságra igaz.

A magyar politika, álljon az akármilyen ideológiai alapon, Trianon óta azon az alapon áll, hogy a második csoportba tartozók helyzetét ítéli meg olyannak, amihez ragaszkodni kell. Nem baj, ha a területen maradás óriási és egyre még nagyobb áldozatokkal is jár, de az az ajánlatos út. Hiába járnak jobban azok, akik akár az anyaországba, akár Nyugatra vándorolnak szomorú sorsuk elől, ők hazafiatalanul választottak. Ez a farizeus álláspont csak három feltétellel fogadható el:

A Trianon utáni magyar kormányok bíztak a térség jövőbeli visszacsatolásában. Ezt a politikát a két világháború között nyíltan is ki lehetett mondani, és a lakosság nagy többségével el is lehetett fogadtatni. Meg is fizettünk érte. Azóta azonban nyíltan ezt nem lehet megfogalmazni, és ehhez a lakosság egyre kisebb hányadának a támogatása nyerhető meg. **Azaz a revizionizmus egyre kevésbé hatékony belpolitikai fegyver.**

A második világháborút követő rendezések óta minden magyar kormány bízik abban, vagy ha nem is, azt hirdeti, hogy a határokon túli magyarság számára biztosíthatóvá válik az anyaországhoz hasonló anyagi és kulturális viszonyok megteremtése. E tekintetben a jóhiszeműség csak a nagyon ostobák esetében fogadható el. Egyrésztől semmi reális alapja nincs annak, hogy az utódállamokban élő magyarság anyagi helyzete az anyaországban élőkhöz viszonyítva javuljon, sőt a korábbi generációknak további romlással kell számolniuk. Másrészt arra sincs garancia, de még remény sem, hogy e magyar kisebbségek megvédhetők a demográfiai és a kulturális beolvadási folyamattól. Az utódállamok hozzánk képest is egyre jobban le fognak maradni, másrészt azokban még korántsem ért véget a nemzeti sovinizmus, a kisebbségi jogok korlátozása, illetve a kisebbségektől való megszabadulás minden politikai pártjuk számára a népszerűség elnyerésének egyik fontos eszköze lesz. Azok a politikusok,

akik a kisebbségben élő magyarokat a helyben maradásra buzdítják, vagy ostobák, vagy kicsinyesen a saját érdeküket szolgálják, vagy politikai kalandorok. Ezek között azok a legbűnösebbek, akik akár maguk ide jöttek, akár a családjukat idemenekítették, de a többieket az ott maradásra biztatják. Nem véletlen, hogy ennek a tábornak az élharcosai az egyházak vezetőiből és a humán értelmiségi körökből kerülnek ki. Az egyházi szervezetek ugyanis, Szlovákiától eltekintve, nem számíthatnak létük folytonosságára, hiszen híveik ma már csak magyarokból kerülnek ki. Még mindig nem fogalmazódott meg, hogy az utódállamok kisebbségi mozgalmában az egyházi vezetők ott vezetik a radikális, a helyben maradást erőltető szárnyat, ahol az ország többségi vallása nem a nyugati kereszténységhez tartozik. Tehát a magyarok mindenáron való helyben maradása az egyházak érdeke is. Ez esetben ideje volna a két érdek szétválasztásának.

A harmadik csoportba azok tartoznak, akiknek a szülőföldre ragaszkodásuk fontosabb, mint a jólétük és gyermekeik jövője. Ezt az erkölcsi tartást tisztelni kell. Ezért volna kártékony, ha akár erőltetnék a kivándorlást, akár azoknak adnánk nagyobb segítséget, akik hazatelepülnek.

Külön felháborítónak tartom, hogy a nyugati hazatelepülőket szívesen, a határon túli kisebbségből hazavándorlókat pedig fanyalogva fogadják. Ez nem mást jelent, mint farizeus hazafiságot: az a magyar, akinek van pénze, az hazajöhet az anyaországba, sőt még az is, aki nem is magyar, de aki szegény, az maradjon és álljon helyt a magyarságért a szegénységet és elnyomottságot jelentő vártán. Ezeknél csak azok a még inkább farizeusok, akik onnanról jöttek, de az otthon maradtakat lebeszélik, sőt az idevándorolás szándékát is hazaárulásnak tartják.

Történelmi visszapillantás

A tisztánlátás érdekében mindenekelőtt tárgyilagos történelmi képet kell alkotnunk a közép-európai nemzeti államok kialakulásáról, a kisebbségeik várható sorsáról.

Ezer évig a határokon túli magyarság sorsa nem volt probléma, hiszen ilyenek alig voltak. Alig kétszáz éve merült fel annak a kérdésnek a megoldása, hogyan lehet a magyar államon belül élő, nagy számú idegen etnikumot elmagyarosítani, a feudális, soknemzetiségű magyar államból a nemzeti államok korának megfelelő, alapvetően egyetlen nemzetiségű álló államot létrehozni. A XIX. század végére erősödött fel az ország magyarosításának az igénye. Akkor még komoly hazafiak is nem a 15, hanem a 30 millió magyar országról álmodoztak.

Azt máig szemérmesen elhallgatjuk, hogy ez nemcsak ostoba és naiv volt, de beteges nacionalizmus is, az országunkban élő népekkel szembeni értetlenség jele is. Most, amikor joggal tiltakozunk az utódállamokban folyó, a mindenáron a nemzeti állam célját szolgáló kisebbségi politika ellen, ennek jogos elítélése előtt őszintén be kellene vallanunk, hogy magunk is szenvedtünk ebben a betegségben. Méghozzá éppen az ő rovásukra. Az ugyan igaz, hogy száz évvel korábban mindez még nem volt olyan nagy bűn, mint ma, de az is igaz, hogy ők velünk szemben is késésben vannak és az általunk ellenük elkövetett múltbeli sérelmeik is tüzelik őket. Legalább ezt az utóbbit jobban meg kellene értenünk.

A nemzeti öntudat ébredése és hanyatlása

Szem előtt kellene tartani, hogy a nemzetállamiság igénye a Monarchián belül nem minden etnikum esetében merült fel azonos időben, és nem egyformán érintette a különböző nemzetiségeket. Ez az igény tőlünk nyugatra előbb, tőlünk keletre később jelentkezett, lényegében a közoktatás általánossá válásával és az iparosodással párhuzamosan történt, nagyban befolyásolták az Európában fellángoló nacionalizmusok, továbbá az érintett népek történelmi múltjától sem marad független.

A Monarchián belül először az észak-olaszoknál és a magyaroknál fogalmazódott meg a független államiság gondolata. Szinte azonos időben zajlott le az olaszok kiszakadása és önálló államisága, valamint a magyaroknak csak utólagos eredményekkel járó függetlenségi harca. Az olaszoknak a XIX század közepén sikerült létrehozniuk egységes, önálló államukat. Nekünk elbukott a szabadságharcunk, de a Kiegyezés után bizonyos mértékig önálló, de soknemzetiségű államunk lehetett. Vagyis az olaszoknak alapvetően egynemzetiségű államuk jött létre. Mi ezzel nem lettünk volna hajlandók még olyan formában sem kiegyezni, hogy a többségében nem magyar etnikumú, jelentős méretű és lélekszámú térségeknek a Magyar Királyságon belül autonómiája lehessen, hanem inkább alkut kötöttünk az uralkodóházzal, és a soknemzetiségű Monarchia híveivel arra, hogy a történelmi határok között szabad kezet kapjunk a kisebbségek feletti uralkodásban. Vagyis az egész Kárpát-medencét akartuk az elmagyarosítás reményével egyetlen nemzeti állammá formálni. **A természetes, erőszakmentes magyarosodásnak ugyan voltak eredményei, de ennek tényleges eredménye - jó esetben is - évszázadok után lett volna.** Ennyi időt azonban nem kínált a felgyorsult történelmi fejlődés. Ezzel szemben állt egyrészt az, hogy a magyar etnikum természetes szaporodása lelassult, az idegen etnikumoké pedig felgyorsult, másrészt az, hogy az utódállami ambíciók a kisebbségekben felerősödtek. Ezért aztán a magyarságnak nem lehetett reménye arra, hogy a magyar civilizációs fölény az országban önmagától megoldja a magyarság számarányának jelentős növelését és a magyar nyelv általános használatának elterjedését. Tegyük hozzá, a későbbi idők igazolták, hogy a közép-európai népek mindegyike nemcsak igényt tartott a nemzeti állami létre, de ez minden esetben meg is valósult. **Nemcsak a soknemzetiségű Magyar Királyság szűnt meg Trianonban, hanem az ott létrehozott és később Jaltában megerősített, többé-kevésbé az érintett népek által is elfogadott többnemzetiségű államok is a század végére etnikai elemeikre estek szét.**

Ahogy a spontán magyarosodás kudarcot vallott, úgy léptek elő az erőszakos magyarosítás hívei. E tekintetben még adósak vagyunk a tárgyilagos tényleírással.

Trianon előtt a legnagyobb arányú kisebbségek országa voltunk. Ebből lettünk Trianon után a legkisebb nemzetiségű és a legnagyobb határon túli kisebbséggel rendelkező nemzeti állam. Ezt az egyik végletből a másikba való zuhanást nemcsak a politikai vezetés, de a lakosság többsége sem volt képes megemésztetni, ezért nem volt más jövőképünk, mint Trianon revíziója. Az a második világháború elvesztéséig fel sem merült, hogy tudomásul vegyünk Trianonban kiszabott határainkat. Fel sem merült a határokon túli magyarság sorsának más variációja, mint a területtel együtt történő visszatérés az anyaországhoz. Ebből fakadt az a kisebbségi politika, ami ugyan befogadta az elcsatolt területek arisztokráciáját és úri középosztályát, de a kisebbségi politika a rövidesen várható revízió kivárására szorítkozott.

A két háború közötti magyar történelem elhallgatott területe, hogy a megcsonkított ország politikájában milyen kiemelkedő szerepet kapott az elcsatolt területekről menekült arisztokrácia és úri középosztály. Ők váltak a revizionizmus élcsapatává. Elég, ha arra gondolunk, hogy milyen fontos szerepet kapott a magyar politikában az erdélyi arisztokrata Bethlen István és Teleki Pál, a megyei életben pedig a menekült úri középosztály. Ez a réteg abban is felelős, hogy a dzsentri, feudális módszerekkel még a század eleji túlzásokon is túltett.

Azt máig nem vettük tudomásul, hogy a határok megváltoztathatatlanságának elismerése azt is jelentené, hogy az utódállamokban élő testvéreink sorsát újra kell gondolni.

Amennyire természetes volt a két háború közti politikának, ami a revízióra épült, hogy a határon túliakat helyben maradásra biztassák, ez az elvárás annyira anakronisztikussá vált velük szemben, ha a területek visszacsatolásról végre lemondunk. **Aki a határokon túli**

magyarokat a helyben maradásra biztatja, az akkor is bízik a visszacsatolásban, ha ezt nyíltan tagadja.

Ez az ellentmondás a szocialista évtizedek alatt el volt takarva. Akkor a hatalom sem a magyar kisebbségek elnyomását, sem az esetleges hazatelepülést nem vethette fel. A kisebbségi kérdést a szomszéd államok belügyének tartotta. Akár a magyarságuk megmentése érdekében, akár anyagi nyomoruk miatt hozzánk jönni kívánókat pedig durván elutasítottuk. Minden magyar maradjon ott, ahol éppen van.

A rendszerváltás óta az összes pártunkat ennek a lélektelen és hazafiatlan politikának az ellenhatása jellemzi. A határon innen nagyon fontos állami feladat lett a határon túl élő magyarok sorsa feletti örökös, az ottani magyarok feladata azonban változatlanul a helybemaradás, és lehetőleg hozzánk ne jöjjenek, mert az már egy kicsit hazaárulás.

Ezt a politikát jellemzi:

Antall József magát 15 millió magyar miniszterelnökének tekintette, de hallani sem akart arról, hogy ötmillió magyar ott élhessen, ahol ő a miniszterelnök. Ő mint történész megfélekezett arról, hogy a Trianon előtti magyar kormányok nem is tudtak elképzelni nagyobb hazaárulást annál, hogy az erdélyi románok a bukaresti román miniszterelnököt tekintsék kormányfőjüknek. Pedig akkor már egyre bővebben voltak ilyen elvakult erdélyi román sovinszták. Ne is beszéljünk az önállóságot követelő horvátokról, a Szerbiához húzó szerbekről, a csehekhez csatlakozni kívánó szlovákokról. Ráadásul a történelem az ő kívánságukat reálisnak minősítette, a mi kívánságunknak ma már nincs az európai politikát alakítók körében külső támogatója. A két háború közötti magyar revizionizmus még támogatót láthatott a náci Németországban, de végül erre is csak ráfizettünk.

Orbán Viktor és pártja arról beszél, hogy a mi esetünkben más az országhatár, és más a nemzet határa. Ezt éppen a napokban az Akadémia történésze, pártállására nézve szocialista elnöke is igyekezett tudományos köntösbe öltöztetni. Őket nem zavarja, hogy ezzel a filozófiánkkal Nyugat-Európában is egyedül állunk. Ilyet csak két nép mondhatott és valósított meg: a német és a zsidó. De mindkettő nemcsak felhívta nemzettársait a hazatelepülésre, hanem azt igen jelentős anyagi eszközökkel is támogatta. Mi csak felhívunk, de a hazatelepülést elítéljük.

Érdemes figyelembe venni, hogy a Monarchia fejlődésében élenjáró másik két nép, a német-osztrák és a cseh esetében jóval később merült fel az önálló nemzeti állam igénye.

A németek

A németek általában, és köztük is elsősorban az osztrákok, olyan előnyös politikai és gazdasági helyzetet élveztek, amin nem akartak a nemzeti államuk szervezésével változtatni. Érdekes módon **a Monarchia szétesése után az osztrákok vették leginkább tudomásul a megváltozott politikai adottságokat, és körükben szinte hangja sem volt a háború előtti hatalmi viszonyok visszaállításának.** Rádöbrentek arra az igazságra, hogy nem jár számukra előnnyel, ha a többségében náluk kevésbé fejlett, vegyes kultúrájú és nyelvű népekkel közös birodalmat alkotnak. Ezt az osztrákok szinte egésze felismerte, közülük csak egyetlen híve maradt a Monarchia feltámasztásának, a császári család mohikánja, Habsburg Ottó, aki sehol sem népszerű, kivéve Magyarországot. Nálunk ugyanis a régi rendszer hívei számára még az osztrák császár is jobb, mint a megcsónkított ország tudomásulvétele. **Az osztrákok ismerték fel Európában először, hogy nem érdemes birodalmat birtokolni.** Erre ugyan maguktól nem jöttek volna rá, de az ostoba vezetőik által provokált háborút követő rendezés kész helyzet elé állította őket. Utána azonban nem akartak revíziót, sokak közülük inkább a náluk is fejlettebb és gazdagabb német rokonokkal való közös államiságot. Ezért csatlakoztak

határtalanul lelkesen a náci Német Birodalomhoz. A második világháború után viszont annyira elfogadták a kisállami állapotot, hogy még az EU-n belül sem akarnak német egységet látni. Ehhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy közben gazdasági téren is utolérték Németországot.

Az osztrák példából az a levonható tanulság, hogy Közép-Európában a századfordulón meglévő arányokhoz képest az a nép járt a legjobban, amelyik következetesebben lemondott a más népek feletti uralkodásról. Az osztrákoknak a Monarchia népeinek átlagához képest háromszorosára nőtt az életszínvonaluk, a magyaroknak, a cseheknek és a szlovákoknak kissé csökkent, a többi népnek pedig megfeleződött, a nem államalkotó német és zsidó kisebbségek pedig számban szinte megsemmisültek, a relatív életszínvonaluk pedig összeroppant. Azt, hogy **az osztrákok voltak Közép-Európa egyetlen bölcs politikusai, az a tény igazolja, hogy ők az egyetlen nép a térségben, amelyik sikerrel zárkózott fel a nyugat-európai élvonalba.**

A szudétanémetekben, a Kárpát-medencében élő svábokban és szászokban csak a nácik nacionalista örölete ébresztette fel a nacionalizmust. Trianont ők először inkább negatív, mint pozitív fejleményként élték meg. Nekik jobb volt a Monarchián belül a lakosság többségével szembeni kulturális és civilizációs fölényükkel szétszórva, mint a még elmaradottabb utódállamokban élni. A nácikkal való szövetkezésük következménye lett, hogy létszámuk a térségben mára a korábbi tizedére csökkent. Hozzá kell azonban tenni: a Monarchia német népei az első világháború előtt legalább 50 százalékkal a közép-európai átlag felett éltek. Ez a két háború között kissé csökkent. A kitelepítés óta régi-új hazájukban azonban négyszeresére nőtt.

A tanulság: a közép-európai népek közül kettőnek, a zsidónak és a németnek, vagyis az itt legjobban élőknek kellett megjárni az élet poklait, de a fennmaradtak ma legalább négyszer jobban élnek, mintha itt maradhattak volna. Ha nem irtják és üldözik el őket, ők itt maradnak, de az életszínvonaluk a mainak legfeljebb a negyede lehetett volna.

A csehek

A cseheknél egyrészt a történelmi múltjuk, másrészt a Monarchián belül élvezett gazdasági fölényük miatt az olaszoknál és a magyaroknál később ébredt fel a saját nemzeti állam igénye. Nekünk, magyaroknak végre fel kellene számolnunk egy történelmi illúziót: azt, hogy Szent István nem a császártól, hanem a pápától kérte a koronát, a történelem későbbi folyamata egyértelműen és minden tekintetben pozitívan igazolta. Ezt sok tekintetben cáfolja a csehek történelme. A csehek döntése, hogy a császártól kérnek koronát, és ennek ellenében a mindenkor cseh király a Német-Római Császárság választófejedelme lett, aligha bizonyult rosszabb döntésnek, mint Szent Istváné. Ennek a kérdésnek az eldöntése azon múlik, hogy minek alapján ítéljük meg e két döntés eredményét. Ha a király politikai függetlensége és az állam területének a nagysága volna a döntő szempont, akkor a csehek kétségkívül rosszul döntöttek. E tekintetben is támaszthatók ugyan kétségek, mert a cseh királyok századokon keresztül függetlenebbek voltak, mint a magyarok az idegen királyok uralkodása alatt. Ráadásul ezer év után ebben a tekintetben is a csehek jutottak többre, mivel államuk ma is az eredeti határai között található, vagyis kitölti a Cseh-medence egészét, a magyar állam pedig ma már a Kárpát-medencének harmadát sem birtokolja.

Még szomorúbb a pápa melletti döntés eredménye abból a szempontból, hogy ezer éven keresztül a nagy nyugati szomszéd inkább ellenségünk, mintsem barátunk volt. Mohács után, vagyis az ezer év második felében az osztrák császársághoz tartoztunk, ugyanúgy, mint Csehország, azzal a különbséggel, hogy néha nekünk volt nagyobb a formai önállóságunk, aminek aligha vehettük hasznát.

Az összehasonlítás egyenlege akkor a legrosszabb, ha az állam polgárosodását, a nép életszínvonalát és kultúráját vetjük össze, vagyis a Nyugathoz való közelséget. A cseh társadalom mindig nyugatosabb, fejlettebb volt, mint a magyar. Természetesen a korona kérése nem az egyedüli, még nem is a legfontosabb alakítója volt a két nép sorsának. A legfontosabbat még mindig nem merjük kimondani: a mi társadalmi fejlődésünk azért volt a csehekénél lassabb, mert mi mindig a magyarok lakta területnél sokkal nagyobbakat akartunk, és sikerült, birtokolni. **A cseh állam lakosságának négyötöde mindig cseh volt, a Magyar Királyságban a magyarok soha nem érték el a lakosság felét.**

A zsidóság

A századfordulóra a zsidóság lett a Monarchia másik gazdag kisebbsége. Ők ebben a térségben megtalálták a maguk Amerikáját, két-három generáció alatt a legszegényebből nemcsak a Monarchia, de egész Közép-Európa leggazdagabb etnikuma lettek. Ez nemcsak nekik volt óriási eredmény, de az itt élő minden nép számára is. Példátlan sikerüket a térség államalkotó népei azonban megirigyelték, és kiirtásukhoz buzgón asszisztáltak a náciknak a kiirtásukhoz. Nem vették tudomásul, hogy a zsidóság bevándorlása és viharos felemelkedése az érintett népek mindegyikén segített. Mára ez a kisebbség szinte eltűnt, leginkább nálunk Magyarországon, és főleg Budapesten, marad meg, **de ott is talán csak az ötöde.**

A Magyar Királyság népeinek sorsa

Mi a Monarchián belül az átlagot jelentettük. Ma is ennek a térségnek az átlagán vagyunk. De erről majd később. Egyelőre nézzük meg az utódállamok népeinek sorsát.

A szlovákok hozzánk viszonyítva száz éve is szegényebbek voltak, máig is azok maradtak. Valljuk be, hogy ők jobban jártak Trianon után a csehekkel, mint velünk jártak volna. Nekünk nem lett volna velük szemben sem szándékunk, sem pénzünk a hasonló nagyvonalúságra. Számunkra is tanulságos példa az, hogy a szlovákok nem lettek hálásak a nagy segítségért. Mi sokszor tettünk szemrehányást a szlovákoknak azért, hogy tőlünk a csehekhez pártoltak. Valljuk be, hogy Trianon előtt keveset tettünk annak érdekében, hogy velünk szemben a szlovákok hálára legyenek kötelezve. Ez esetben is beigazodódott: az alamizsnáért sem hála, sem siker nem várható.

A Trianon utáni rendezés **a horvátok** számára is kedvezőtlennek bizonyult. Ez is megkívánja az elemzést.

A nyelv nem bizonyult jó politikai kötőelemnek

A XIX. századi nemzeti romantika és a nemzetközi politika a népek közötti nyelvi rokonságot tartotta elsődlegesnek, a kulturálisát figyelembe sem vette. A Versailles-ban és Trianonban diktált rendezés azon alapult, hogy minden nagyobb népnek legyen önálló nemzeti állama, a kisebbeket, az önmagukban várhatóan életképteleneket pedig a nyelvi rokonság alapján kell közös államba foglalni. Ezt a felfogást az indokolta:

- a.** A franciák maguk is a közös nyelv megteremtésével hozták létre a nemzeti államukat.
- b.** Az Egyesült Államoknak a közös nyelv alapján sok-sok kultúrájú népet sikerült egységes nemzetté kovácsolnia.
- c.** Az angolok azt érezték, hogy az íreket, a skótokat, a walesieket azért tudták államukban tartani, mert elvették a nyelvüket.

d. A megelőző fél század két nagy államszervezési sikere, a német és az olasz egység lényegében nyelvi közösségen, és nem kulturális rokonságon alapult.

Azóta már kiderült, hogy ezek a nyilvánvalónak tűnő tapasztalatok nem jó tanácsadók voltak.

a. A francia nemzeti állam máig nyögi, hogy a közös nyelv több kultúrát takar. A dél-franciák mediterránok, a Párizs környékiek frankok, a keletiek germánok, a bretonok angolszászok. A francia állam beteges egységesítése ellenére az ország vegyes kultúrájú maradt, az egységes kormányzási módszerek nehezen húzhatók rá azokra, akikre nem szabódott.

b. Az Egyesült Államok sok kultúrát összeolvasztó sikere elsősorban azzal magyarázható, hogy az oda vándoroltak elszakadtak eredeti kulturális gyökereiktől, ott a különböző kultúrák népei nem láttak egymásban nemzeti ellenséget. Ilyen helyzetben könnyen elfogadhatóvá vált minden bevándorolt etnikum számára az, hogy az új haza nyelvét vegye fel, és a behozott anyanyelvet könnyen feladja. **Bebizonyosodott, hogy a különböző kultúrák békés egymás mellett élése, sőt egymást megtermékenyítése csak ott valósulhat meg, ahol egyformán az új környezetben találkoznak.** A jelenkorban élhettük meg, hogy az Egyesült Államokban, Kanadában vagy Ausztráliában élő balkáni népek egymásban a testvért, a kulturális és nyelvi rokont látják, egymást segítik, az őshazában azonban egymást középkori módon irtják.

c. Az angolok rövidesen a párizsi békék után kénytelenek voltak megadni az íreknek a nemzeti függetlenséget. A skótok és walesiek pedig a közelmúltban léptek a korábbinál nagyobb politikai függetlenség útjára, annak ellenére, hogy a nyelvük szinte elhalt.

d. Ami a német és az olasz egyesülést illeti:

A német egység igazán nem Bismarck alatt, hanem csak Jaltának köszönhetően valósult meg. A poroszok által véghezvitt egyesítés azt jelentette, hogy a közép-európai porosz kultúra politikai és katonai téren ráült a más kultúrkörökhöz tartozó németekre. A nyugat-európai puritán kultúrát képviselő nyugati németiség a gazdaságban ugyan továbbra is a motor szerepét játszotta, a déli németek pedig egészen a jelen század közepéig képtelenek voltak a gazdasági lépéstartásra, ők őrizték a humán kultúrát, míg a közigazgatásban, főleg a politikában és a hadseregben a porosz uralom vált jellemzővé. Ennek köszönhetően Németország politikáját a porosz külpolitikai és katonai szempontok határozták meg, a gyarmatszerzésre és az erőszakra épült akkor is, amikor a gyarmatok tartása már nem előny, hanem hátrány volt, és a katonai erőt a gazdasági, majd a tudományos erő határozta meg.

A németek hatékony állami egysége csak akkor valósulhatott meg, amikor a porosz területek nagyobb részét elcsatolták Németországtól, amikor a keleti térségben lakó németek nagyobb hányadát erőszakkal, majd békésen a maradék Németországba telepítették, amikor a tudományos és technikai forradalom hatására felértékelődtek a déli, individuálisabb kultúrát képviselő svábok, bajorok és osztrákok. **Németország egyetlen közös kultúrájú állammá csak a XX. század végére lett.**

Az olasz egység ma már 150 éves, mégis messze van a közös kultúrájú, azaz egészséges nemzeti államtól. E százötven év alatt az olasz állam erőinek jelentős hányadát emésztette fel a dél-olaszok felemelése. Ennek ellenére viszonylagos lemaradásuk nem csökkent, hanem nőtt. Az Újvilág országaiban az olaszok nem érznek egymás között különbséget azért, mert délről, vagy északról jöttek. Az őshazában azonban egyre magasabb fal emelkedik közöttük.

e. Az ezredforduló végére aztán szétesett minden olyan állam, amit a nyelvi rokonság alapján hoztak létre, illetve amelyiket az imperializmusból örökölték.

A soknemzetiségű és sokkultúrájú Szovjetunió összeomlása után még az állami életre képtelen, ilyen tapasztalatokkal nem rendelkező népek is önálló államocskákat szerveztek.

A csehek és szlovákok házassága, amit annak idején az érintettek is akartak, a békét diktálók is jó megoldásnak tartottak, azonnal szétesett, amikor erre alkalom kínálkozott. A szlovákok már Hitler megszállását is lelkesen a kínálkozó önállósulási alkalomnak tekintették. A Szovjetunió megszállásának végével ismét megragadták az önállósulás lehetőségét.

Az első világháború után kitalált Jugoszlávia sem állta meg a történelmi próbákat. A náci megszállása után a horvátok azonnal önálló államot alakítottak. A jugoszláv szocializmus addig tartotta össze őket, amíg Sztálinnal álltak szemben. A szocializmus összeomlása után a szlovének és a horvátok azonnal önálló államot hoztak létre. Bosznia, Hercegovina, Koszovó pedig példátlanul véres, egymást könyörtelenül pusztító háborúk során önállósodik.

A jelenkori történelem tanulsága: a közös vagy a rokon nyelv nem olyan kötőanyag, amivel közös államot lehet összetartani. A közös államiság a jelenkorban csak a közös kultúra alapján maradhat tartós és egészséges.

Erre a cáfolatként Svájcot szokták felhozni. Az igaz, hogy a múltban sem az eltérő kultúra, sem az eltérő nyelv nem akadályozta a közös államiságot. A XVIII. századot megelőzően nem is ismert a történelem egynyelvű államot. Ezt a kor tette nemcsak lehetővé, de indokolttá is:

1. Az ipari forradalmat megelőzően a lakosság többsége esetében a nyelvi kapcsolat még a szomszédos falvak között sem volt szoros. Akár egyetlen falu is századokon keresztül megélhetett a maga külön nyelvén az egészen más nyelvi környezetben is.

2. A katonai biztonság sokkal nagyobb integrációkat követelt meg, mint ami a nyelvi sokszínűség mellett kínálkozott.

A jelenkor fejlett társadalmában azonban egyik feltétel sem áll fent. **A közös nyelvre egyre nagyobb integrációkban van elkerülhetetlen szükség.** A közös nyelv igénye bizonyos szűk körökre, azaz nem a népre vonatkoztatva már sokkal korábban is felmerült. A nagy politikai és a vallási integrációk, azokban elsősorban a klérus, kezdettől fogva közös nyelvre épültek. A Biblia csak a XVI. században, az egyházi szertarás pedig csak a XX.-ban fogadta el általánosan a közös nyelvet.

A közös nyelv a politikában, a vallásban, és ebből fakadóan a tudományokban egészen az újkorig nem valamely nemzet nyelve, hanem a latin volt. Ezt követte a diplomáciában és az európai arisztokrácia érintkezésében az első nemzeti nyelv, a francia. Ezeknek a közös nyelveknek az ismerete azonban csak egy szűk rétegre, a lakosság pár százalékára terjedt ki. **Szélesebb réteg számára a közös nyelv igényét csak a modern gazdaság, a világméretű munkamegosztás támasztotta.** Csak a modern társadalom ilyen.

Szinte rejtetten válik minden nyugati társadalom egyre inkább többnyelvűvé. Ez is először Svájcban valósult meg. A többnyelvű ország ugyan ma is tovább él abban az értelemben, hogy minden táj, szinte minden völgy lakossága egymás között a saját különös nyelvét használja, de ezen túl minden svájci tud németül, franciául és egyre többen angolul is. **Svájc példájára hivatkozó magyarkodók elfelejtik hangsúlyozni, hogy ott az eredeti nyelv használata csak azért maradhatott fenn, mert mellette elsajátították a közös nyelveket is.**

Sokkal újszerűbb az, ami Németországban valósult meg. Mindenki megtartotta az eredeti, törzsi német nyelvét, a szászt, a svábot, a bajort stb., de ez csak azért vált lehetővé, mert minden német megtanulta a közös német nyelvet is. Az utóbbit használják a kommunikációban, a közigazgatásban, az oktatásban, a tudományban, az eredetit pedig egymás közt.

Könnyebben megvalósult ez az Egyesült Államokban, Ausztráliában, ahol a közös angol nyelvet mindenkitől elvárják, de e mellett lehetőség van az eredeti nyelvek használatára is. Ezzel a lehetőséggel azonban egy-két generáció után önként felhagynak.

Lényegében ez a fejlődés iránya minden nyugati országban. A kisebbekben azzal, hogy az angolt, mint a jelenkor világnyelvét szinte mindenkinek beszélnie kell.

Nálunk egyáltalán nem tudatosul, hogy **a mi kisebbségi politikánk még ma is az elmúlt századok útján, azaz a jelenkor szükségyszerűségével ellentétes irányban jár.** A kisebbségi magyarság nyelvét úgy akarja megőrizni, hogy az minden szinten használható legyen. Azaz legyen felsőoktatása, színháza, tudományos fóruma. Nem azt kívánjuk, hogy mindenki otthon használhassa az anyanyelvét, hanem azt, hogy a kisebbség nyelve legyen az ország nyelvével egyenrangú. Azt, hogy ez az igény mennyire irreális, fel sem mérjük. Pedig csak a nemzetközi tapasztalatokra kellene gondolni:

A bajorok, a svábok, a szászok nem azt követelik, hogy legyen saját nyelvű kommunikációs csatornájuk, egyetemük, színházuk. Ezeket az igényeket a közös német nyelven elégítik ki. Ők csak arra büszkék, hogy egymás közt az anyanyelvükön beszélnek.

Az Egyesült Államokban a sok tízmillió spanyol anyanyelvű nem saját nyelvű közép fokú és egyetemi oktatást akar. Még alacsonyabb fokú sem. Megelégszik a maga konyhanyelvével. A piac ugyanis alkalmazkodik hozzájuk annyira, mennyire ez gazdasági érdeke. A spanyol nyelvű környezetben a kereskedelem, a közlekedés természetesen két nyelvű. De ezt nem azért teszi, mert a törvények megkövetelik, hanem azért, mert érdeke.

A két példa azért fog eltérő eredményre vezetni, mert különböző a két kiindulási helyzet. A németek törzsi nyelve sokáig élni fog, mert történelmi gyökerekkel tapad a tájhoz, mert az adott területen történelmi múltja van. Az Egyesült Államokban azonban a harmadik generáció már nem ismeri az eredeti nyelvet, angol anyanyelvűvé válik. Ezt a különbséget a külföldön és a történelmi Magyarország területén élők esetében mi is tapasztaljuk. A Nyugatra kivándoroltak esetében már az is nagyon ritka, hogy a második generáció tud magyarul. Az utódállamokban élő magyarok legalább 90 százaléka Trianon után, azaz mint a negyedik elszakított nemzedék is híven őrzi a nyelvét. De közülük mindenkinek meg kellett tanulni az állam nyelvét, ha fel akart emelkedni.

A kisebbségi nyelvhasználatnak nem az a célja, hogy az anyanyelven lehessen boldogulni, hanem az, hogy az ne haljon el. A boldoguláshoz mindenütt szükség van az állami nyelv tökéletes elsajátítására, sőt egyre inkább a világnyelvre is. Az utóbbi különösen akkor elengedhetetlen, ha az állam nyelve nem világnyelv.

Mikor marad fenn a kisebbség?

Erre a kérdésre is a gyakorlati tapasztalat ad választ.

1. Egy kisebbség csak ott maradhat fenn, ahol történelmi gyökerei vannak. Ez nem elégséges, de szükséges feltétel. Nem találunk példát arra, hogy a bevándorló nép több generáción keresztül megtarthatná a nyelvét. De még az sem fordul elő, hogy ezt az igényt a demokráciák támogathassák.

Gondoljunk arra, hogy ma Németországban mintegy ötmillió török anyanyelvű ember él. Fel sem merül, hogy számukra minden szintű török iskolarendszert építsenek fel. A német nyelv megtanulását mindenkitől elvárják.

Franciaországban is hasonló a helyzet az arabokkal. A franciák különben is több száz éve betegesen türelmetlenek az egységes francia nyelv elvárásában.

Az Egyesült Államokban és Ausztráliában az angol nyelv tudása általános követelmény. Ezekben az országokban két generációnál tovább egyelten bevándorolt etnikum nyelve sem él.

2. A befogadó ország népénél fejlettebb civilizációjú nép gyorsabban elveszti eredeti nyelvét. Ezt a magyar történelem is fényesen igazolja. A zsidók és németek nyelvi elmagyarosodása nagyon gyors volt. Közöttük szinte elő sem fordult, hogy nem tudtak magyarul azok, akik ki akartak emelkedni az elmaradottságból. Ezzel szemben a magyarságnál elmaradottabb, főleg kevésbé iskolázott népek elmagyarosodása mindig csekély mértékű volt. Ez alól csak a sokáig nomádkodó cigányság volt a kivétel. Az ő esetükben életformájuk követelte meg környezetük nyelvének ismeretét.

3. A fejlődésre már megérett népek, ha olyan országban élnek, ahol a környezet náluk is fejlettebb, akkor gyorsan beolvadnak, elvesztik az anyanyelvüket. Ezt bizonyítja a burgenlandi magyarság gyors beolvadása.

4. A reálszakmák képviselői, általában a polgárok többsége még akkor is az állam nyelvén képezze magát, ha ez elkerülhető volna. Az iparos, a kereskedő, a közgazdász, az orvos, a mérnök akkor boldogul jobban, ha az állam nyelvét magas szinten képes használni. Ezért a reálszakmák képzését kisebbségi nyelven erőltetni ostobaság. Márpedig a kisebbségek anyagi felemelkedése érdekében ezek, és nem a humán képzettségek a jobban kamatoztathatók.

A befogadás formái

A fentiekből következik, hogy a mi népesedési gondunk már jó ideje Nyugat-Európáéval azonos: **fogyatkozunk.** Ezért fontos annak elemzése, milyen népességbefogadás milyen következményekkel jár.

Hogyan védekezett a népessége csökkenése ellen néhány nyugat-európai ország?

a. A volt gyarmattartók hazatelepítették állampolgáraikat. E tekintetben a hollandok jártak az élen. Aligha vitatható, hogy az ilyen hazatelepítéseknek mindig sokkal nagyobb volt a pozitív hatása, mint a költsége. Az ilyen költségek és hasznok szembeállításától úgy fél a kisebbségi sorban élő magyarok ügyét sajátjának tekintő politika, mint az ördög a tömjénfüsttől.

b. Befogadták a kisebbségből kiűldözött honfitársaikat, sőt az ilyenek hazatelepítését jelentős anyagi támogatással is serkentették.

E tekintetben Németország járt az élen. Ennek az országnak ma közel tízmillió olyan német lakosa van, aki és akinek a szülei korábban Közép- és Kelet-Európában éltek kisebbségben. A hazatelepítésnek ez a formája óriási eredményeket hozott. A német gazdasági csodának és az azt követő dinamizmusnak ezek a németek az élharcosaihoz tartoztak.

A másik hazatelepítő nép a zsidó volt. Izrael annak köszönheti stabilizálódását és sikereit, hogy nem rettent vissza a külföldön élő zsidóság hazatelepítésével járó áldozatoktól.

Annál aligha lehet elképzelni jobb befektetést, mint hazahozni az évszázadokkal korábban elvándorolt testvéreket.

c. Dél-Európából, a Balkánról, Törökországból és Észak-Afrikából olcsó munkaerőt importáltak. Ezt a gyakorlatot különösen Németország és Franciaország követte a háborút követő újjáépítés és az ipari fellendülés során. Ma már világos, hogy hibás volt ez a betelepítési politika. A törökök és arabok milliói generációkon keresztül is olyan idegen test maradnak, léte, lassú integrálódása sokkal többbe fog kerülni, mint amennyit kezdetben az olcsó munkaerő importja hozott. Ebből a betelepítésből mindmáig nem vonták le a nyilvánvalóvá vált következtetést: **Ha egy fejlett ország olyan munkaerőt hoz be, amelynek idegen a kultúrája és alacsony a képzettsége, azaz igénytelen feladatok vállalásával is megelégszik, ezzel kevés haszon ellenében aránytalanul nagy terheket vállal.**

A fentiek alapján fel lehet állítani a betelepítések minőségi rangsorát:

1. Még a nagyon fejlett és nagy lakosságsűrűségű ország számára is óriási előnyökkel jár, ha a saját etnikumához tartozó kisebbségben élő honfitársait telepíti haza. Az ilyen hazatelepítés nem lehet olyan drága, hogy ne hozná meg a költségei sokszorosát. Az ebbe a kategóriába tartozó hazatelepítés természetesen akkor a legnagyobb hatékonyságú, ha a hazatelepülők iskolázottsága magas. De a legalacsonyabb képzettség esetén is lényegesen nagyobb a haszon, mint a költség. Erről győz meg a holland, a német és a zsidó gyakorlat. Éppen Izrael példája bizonyítja azt, hogy a hazatelepítés még akkor is hatékony, ha az érintett réteg képzettsége alacsony, a kulturális eltávolodás az évezredek izoláció miatt nagyon nagy. Gondoljunk az Etiópiából, Irakból, Marokkóból hazatelepítettekre.

2. A befogadás akkor is mindig előnyös, ha az érintettek azonos kultúrkörhöz tartoznak, és képzettségük megközelíti a befogadó ország átlagát. Ennek bizonyítéka az Egyesült Államok életében az, hogy a nyugat-európai bevándorlók mindig a nagyon sikeresek közé tartoztak. Egészen addig, amíg a képzettség nem vált a munkaerő minőségének elsődleges tényezőjévé, az európai és főleg a nyugat-európai bevándorlók sikere általánosnak volt tekinthető.

3. Az ezredforduló közeledtével a befogadó ország átlagát meghaladó képzettség a betelepülés hatékonyságának garanciájává vált. Nincs olyan ország, amelyiknek nem származna előnye abból, ha a kiváló minőségű, azaz a magasan képzett munkaerőt befogadja. Ma a szellemi értékek becsalogatása az országba az erősek és gazdagok kizsákmányoló gyakorlatának a legfontosabb formája. Ebben az Egyesült Államok jár az élen. A közgazdászok azon siránkoznak, hogy milyen nagy ennek az országnak a külkereskedelmi deficitje, de elfelejtik hozzátenni, hogy évente ennél nagyobb értéket csalogat be a szellemi elit importja révén. Ezen az alapon vált az Egyesült Államok és Kanada hatékony importjává a Távol-Keletről beengedett magasan képzett és magas képzettségre törekvő munkaerő.

Ezzel be is fejeződött az állam számára kedvező befogadási lehetőségek sora. Ez után következnek azok, amik a jelenkor viszonyainak nem felelnek meg. Ők egyetlen csoportba foglalhatók össze:

Nem előnyös befogadni az olyan munkaerőt és hozzátartozóit, akik más kultúrkörhöz tartoznak, más az anyanyelvük és viszonylag képzetlenek. A kedvezőtlen hatás annál nagyobb, minél idegenebb a kultúra és minél alacsonyabb a képzettség.

Százötven év alatt a Monarchia legfejlettebb népeinek sorsa nagyon eltérően alakult.

Az észak-olaszok voltak a leggazdagabbak, és mára Európa leggazdagabbjai közé emelkedtek.

Az osztrákok voltak a legszegényebb németek, alig voltak gazdagabbak a Monarchián belüli átlagnál, ma ők is a leggazdagabb európaiak közé emelkedtek. Ők lettek az egyedül igazán sikeres közép-európai nép.

A szudétanémetek, a magyarországi szászok és svábok az átlagnál gazdagabbak voltak, az évszázados térségeikből mára szinte eltűntek, többségükben erőszakosan kitelepítették őket, illetve visszavándoroltak az őshazába. Ők is ennek köszönhetően zárkóztak fel a nyugat-európai élvonalba.

A zsidóság megmaradt közép-európai töredéke főleg az Egyesült Államokba vándorolt, és mára egy részük a világ leggazdagabb diaszpórája lett, más részük végre új hazát alapíthatott.

A fejlettek körén belül a csehek bizonyultak a legkevésbé sikeresnek. A századforduló idején az életszínvonaluk közel nyugat-európai, a közép-európai átlag kétszerese volt, Trianon után is tartotta a nyugat-európai szintet. A második világháborút követő rendezés során ők is

szovjet gyarmattá süllyedtek. Ennek következtében visszaestek. Ez mutatja, hogy a századforduló idején életszínvonaluk az osztrákok másfélszerese volt, most legfeljebb annak és a nyugat-európainak a negyede.

A revízió lehetőségét mi számoltuk fel

Trianon után még az okos politikus is azt hihette, hogy van lehetőség olyan határrevízióra, ami az ott élő népesség szabad akarata alapján történik, vagyis a többségben magyarok lakta területek visszakérülhetnek az anyaországhoz. Sajnos kevés volt annak idején az ilyen okos politikus. A magyar politikai élet minden, a hatalomhoz közel jutott árnyalata, és sajnos a közvélemény óriási többsége is a vagy mindent, vagy semmit elve alapján állt. Hitler döntőbírói ítéleteit is csak mint ideiglenes félmegoldásokat fogadtuk el. Nem akadt olyan politikus, aki fel merte volna vetni, hogy számunkra nemcsak elfogadható, de a legjobb megoldás is az, ha az etnikai határok mellett húzzák meg a politikai határokat is. Valljuk be, hogy ilyen politikus nemcsak azért nem volt, mert nem akadt olyan okos politikus, aki ezt képes lett volna belátni, mert az ilyen azt is belátta volna, hogy a reális revízió a közvélemény szemében is hazaárulásnak számítana. Ebből fakad: abban, hogy a második világháború után sem az etnikai határok mentén húzódnak az országhatáraink, nemcsak a két háború közötti politika illetékesei a felelősek, hanem a magyar nép szinte egésze is. Erre sovány mentség az, hogy a népet félrevezették, nem tárták fel előtte a reális lehetőségek határait, tehát csak a félrevezetők felelősek. Ezen az alapon a német nép sem volna felelős a náciizmus bűneiért, hiszen az óriási többségével sikerült elhitetni, hogy embertelen rendszerük jó úton jár.

Az etnikai határok alapján húzott határokat nemcsak az utódállamok, de a magyar közvélemény sem fogadta el. Ennek a lehetőségét mi játszottuk el egyrészt azzal, hogy a határrevíziót nem demokratikus úton, népszavazással kívántuk eldönteni, hanem egyrészt követeltük a nem magyarok lakta területek visszacsatolását is, másrészt azzal, hogy nemcsak az utódállamokkal, hanem a nyugati demokráciákkal szemben folyó háborúban Hitlerrel szöveteztünk. Ma is feléled az a politika, amely a mi háborús részvételünket azzal menti, hogy Sztálin ellen harcoltunk. Arról máig mélyen hallgatunk, hogy a Hitlerrel való szövetség eleve azzal járt, hogy a háború elvesztése esetén szó sem lehet Trianon revíziójáról. Tehát mi nemcsak Sztálin ellen harcoltunk a második világháborúban, hanem minden lapunkat a Hitler győzelmére tettük. Semmit nem tettünk annak érdekében, hogy arra az esetre is maradjon kártyánk, ha esetleg nem Hitler győz. A mi politikánk a nyugati demokráciák pusztulására volt felépítve. Ez alól nincs mentség, ennek a politikának az volt a szükségszerű következménye, hogy Trianon indokolt revíziója fel sem merülhetett.

A revízió érdekében mit és hol rontottunk el?

Mint középiskolás diák tiltakoztam a bécsi döntések ellen, mert az számomra hullagyalázásnak, azaz mélyen erkölcstelennek tűnt.

A nácik fasiszta imperializmusa melletti szövetségesnek szegődtünk a cserbenhagyott, demokratikus Csehszlovákiával szemben. Ha mi akkor nem Hitler kegyeit keressük, hanem arra kérünk a szorongatott helyzetben vergődő cseh kormánytól nyilatkozatot, hogy a háború után a Népszövetség felügyelete alatt népszavazást tartunk az általunk igényelt területeken, akkor ezt még a nyugati, azaz a végül nyertes demokráciák is örömmel elfogadták volna. Azt, hogy betartották volna-e, utólag lehet vitatni, de azt nem, hogy csak akkor lehetett volna érvünk a Csehszlovákiával szembeni revízióra. Ez annál inkább indokolt feltételezés, mivel a szlovákok minket is túllihegve lettek Hitler szellemi és tényleges szövetségesei.

Erdély magyarok lakta részét is megtarthattuk volna, ha nem üzenünk hadat a Szovjetuniónak és a demokratikus nyugati hatalmaknak. Ebben a tekintetben is akkor lett volna érvünk, ha a fasiszta Romániánál kisebb buzgalommal szolgáltuk volna Hitler érdekeit.

Árulást követtünk el Jugoszláviával szemben, mivel a közvetlen előtte velük megkötött örök barátsági szerződést indok nélkül felrúgtuk és a náci csapatok után vonulva „hősiiesen” megszálltuk Bácskát. Jugoszláviával szemben nem lehetett volna jó pontokat szerezni a háború során, de ez nem indokolja, hogy nagyon rossz pontokat gyűjtsünk. Bácska visszacsatolására tehát akkor sem lett volna reális lehetőségünk, ha okos politikát folytatunk.

Mindhárom esetben még azon lehet vitatkozni, hogy nekünk jogosan jártak azok a területek, mert azokat jogtalanul vették el, de azon nem, hogy a revíziót jogosnak érzők ostobán akarták érvényesíteni a jogainkat. **Ma is az a meggyőződésem, hogy mi számoltuk fel azt a lehetőséget, hogy a Trianonban elcsatolt azon területek, amelyekben a magyarok voltak többségben, visszakerülhessenek az anyaországhoz.** Sajnos a legtöbb politikus ezt ma sem érti meg, és a felelősség vizsgálatának kérdését nem is hajlandó felvetni. A mai politikusok között is sokan vannak azok, akik a Hitlerrel való bűnös szövetségünket azzal akarják menteni, hogy mi már akkor következetes antikommunisták voltunk, akik előre láttuk, hogy eljön majd a hidegháború ideje, hogy mi már akkor is tudtuk, hogy Hitler és Sztálin rendszere között nincs minőségi különbség. Ezek a politikusok ma sem látják, hogy Sztálin nélkül Hitler sem volt legyőzhető, és aki Hitler szövetségeséül szegődött, az a nyugati demokráciáknak üzent hadat. De ne is a két diktatúra minőségének összevetésén vitatkozzunk, hanem azon, hogy a magyarok lakta területek visszaszerzése érdekében mi lett volna az eredményesebb út. Ha ezt valaki tisztességesen végiggondolja, akkor nem vetheti fel azt, hogy okos politika volt-e a bolsevik sátán ellen a náci sátánnal szövetségre lépni és a nyugati demokráciák pusztulása érdekében hadat viselni, százezrek életét odadobni.

Aki még ma sem látja be, hogy a Trianonban bennünket ért igazságtalanság nem az utódállamok létrehozása, hanem a többségében magyarok lakta területek elszakítása, az eleve képtelen az elmúlt század történetének reális elemzésére, és még kevésbé a reálpolitikára. Amennyiben elismerjük, hogy Trianon után csak a többségben magyarok lakta területekre volt jogos igényünk, akkor azt is be kell látni, hogy ennek érvényesítésére lett volna lehetőségünk, csak ezeket a fasisztabarát politikusaink eljátszották.

Ma már minden területi revízió illúzió. Ezt nyíltan még azok a magyar politikusok sem tagadják, akik képtelenek ennek tudomásul vételére. Ők legfeljebb azok rehabilitálásán fáradoznak, akik a kínálókozó alkalmat eljátszották.

Mi a teendőnk?

Ma már nagyon naiv az a politikus, aki a határok megváltoztathatóságát tekinti kiindulási alapnak. Ebből fakadóan a határon túli magyarságot illetően csak két álláspont lehetséges:

1. Helytállás ott, ahol élnek. Ebben az anyaország azzal segít, hogy harcol az ottani kisebbség jogaiért és a fennmaradáshoz kulturális és pénzügyi támogatást nyújt. Ez a politika jó esetben is csak abban reménykedhet, hogy a magyarság fogyását lassítani képes, de a megállítása teljesen reménytelen marad. **Minél fejlettebbek lesznek az utódállamok, annál gyorsabb asszimilációra kell számítani.** A társadalmi és gazdasági fejlődés ugyanis szükségszerűen a reálgazdasági szakmák térhódításával és a lakosság országon belüli mobilitásával jár.

Ha a kisebbségben élő magyarok egyre nagyobb hányada lesz reálértelmiségi, mérnök, közgazdász, orvos, vállalkozó, azaz a szó jelenkori értelmében polgár, azt fogja jelenteni,

hogy képzettsége megszerzéséhez és főleg hasznosításához elsősorban az állam nyelvére lesz szüksége.

Minél fejlettebb egy gazdaság, annál nagyobb a lakosság térbeli és szakmai mobilitása. A helyben maradás csak addig maradhat jellemző, amíg a mezőgazdaság köti le a lakosság munkaerejének többségét. A társadalom gazdasági fejlődésével azonban az jár, hogy a kisebbségi magyarok egyre kisebb hányada, belátható időn belül legfeljebb tizede, lesz képes a mezőgazdaságból megélni. Márpedig a paraszti életforma feladása azzal jár, hogy a lakosság egyre nagyobb hányada lesz városlakó, illetve városba bejáró dolgozó. **Romantikus kisebbségi politikusaink nem merik bevallani, hogy az ő politikájuk csak addig nem válik nyilvános csóddé, ameddig a kisebbségi magyarság elhagyott falvakban, primitív mezőgazdasági művelésből kénytelen megélni.** A mai hivatalos kisebbségi politika csak azért működhet, mert az utódállamok hozzánk képest is nagyon lemaradtak, és ez a lemaradás a jövőben is folytatódni fog.

Bármilyen kegyetlen is az igazság, tudomásul kell venni: a jelenkor viszonyai között a kisebbségek mindenütt beolvadásra vannak ítélve, ha a gazdaság egészségesen fejlődik és közeledik a nyugat-európai politikai és gazdasági élvonalhoz. **A kisebbségek annál tovább élnek, minél tragikusabb helyzetben vergődik az ország gazdasága.** A jelenkor fejlett társadalmainak egyik vastörvénye ugyanis az, hogy növekszik a térbeli és a szakmai mobilitás, hogy **egyre kevesebben élnek le az életüket a szülőhelyükön.** Ezt a kisebbséget helyben maradásra buzdítók is ellenőrizhetik, hiszen Magyarországon a sovinszta, majd szocialista utolsó évszázad után mára a lakosság hány százaléka maradt a szülőhelyén? Arányuk annak ellenére kicsi, hogy a magyar társadalom egyik legnagyobb gazdasági fékje a nagyon alacsony területi és szakmai mobilitás. Ennél is kisebb az utódállamokban és azokon belül még kisebb a magyar kisebbség körében. **A szomszéd országokban a magyar kisebbség relatív megmaradása annak köszönhető, hogy az egyrészt hazafiúi kötelességből ragaszkodott a paraszti életformához, értelmisége pedig a humán szakmákhoz, azaz szembefordult a sikert kínáló úttal.** Ha egy országban össze akarjuk hasonlítani az ott élő etnikumok gazdasági dinamikáját, nézzük meg azok területi és szakmai mobilitásának a sorrendjét, és nem fogunk tévedni. Ebből azonban az fakad, **hogy a miáltalunk sugallt kisebbségi politika a fejlődés kihívásaival ellentétes irány követésére buzdít.**

Bármennyire kegyetlen igazság, szembe kell nézni vele: ami jó a sovinszta kisebbségpolitikusoknak, az szemben áll a kisebbségek tagjainak anyagi és kulturális érdekeivel.

Ezt bizonyítja a kisebbségek sorsa a Kárpát-medencében is:

a. A XX. században eltűnt a térségből minden olyan kisebbség, amelyik képes volt a Nyugattal való lépéstartásra. Ennek a következménye az, hogy a tizedénél is kisebbre zsugorodott a zsidó és német etnikum.

b. Trianon után ott olvadt jelentéktelenné a magyar kisebbség, ahol az anyaországuk képesnek bizonyult a Nyugathoz való felzárkózásra. Ez történt a burgenlandi magyarokkal Ausztriában.

c. A kisebbségek viszonylag ott fogyatkoztak meg a legjobban, ahol a Nyugathoz képest fokozódó lemaradás ellenére eleve nagyobb volt, és nőtt a szomszédokhoz viszonyított fejlettség. A Magyar Királyság egykori területén a mai Magyarországon csökkent a legjobban a kisebbségek aránya. A Trianon utáni mintegy 15 százalékos, a cigányság nélküli kisebbség mára a tizedére csökkent. Ehhez képest a szomszéd államokban a magyarság részaránya jól tartottnak tekinthető.

d. Minél elmaradottabb az ország, a kisebbsége annál kevésbé asszimilálódik. Jellemző módon a kisebbségi elnyomás ellenére a magyarság száma Erdélyben és Kárpátalján csökkent kisebb mértékben.

e. A társadalomba legkevésbé beépülni képes, a legkevésbé iskolázott etnikum súlya nő. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a térség minden államában a cigányság részaránya gyorsan növekedett.

A fentiekből fakadóan a határon túli kisebbség fenntartása történelmi távlatban nem reális cél. Ezért a magyar kisebbségnek tervszerűen, fokozatosan fel kell kínálni a lehetőséget az anyaországba való áttelepülésre. Minden más megoldás illúzióra épül.

A szívem és a lelkiismeretem azt diktálja, hogy ne büntessük tovább a határon túli magyarokat azzal, hogy nekik nincs természetes joguk az anyaországba költözni, és ott egyenrangúként élni. Helyben maradásuk ugyanis nemcsak hosszú távon reménytelen, de nagyon kegyetlen büntetés is. Aki Ukrajnában marad, az már nemcsak negyedik generáción keresztül bűnhődött azzal, hogy az életszínvonala, a képzettsége az anyaországinak a felét sem éri el, hanem ráadásul ez a büntetés várhatóan a jövőben egyre súlyosabb lesz.

A hivatalos kisebbségi politika farizeus voltát mi sem bizonyítja jobban annál, ahogyan a nyugati magyarság hazatelepülését megkülönböztetve kezeli. **Aki a Nyugatról tér haza, az hazafi, aki a szomszédos országokból: az többé-kevésbé hazaáruló,** akinek a magyar bürokrácia mesterséges buktatóival kell megküzdenie. Magyarul: **aki pénzt hoz, az hazafi, aki itt akar megélni, az élősd.**

A szívem fiatal koromtól fogva lázad minden olyan kisebbségi politikával szemben, amelyik a határon túliaktól azt várja el, hogy ők fizessenek a mi revizionista politikánkért. Őket az sem menti, hogy azzal nyugtatják saját lelkiismeretüket, hogy ők e kisebbségek boldogulásáért harcolnak, mert a helyben maradás és a siker nem egyeztethetők össze. A helyben maradás az anyaországi léthez képest mindenképpen kudarc.

Minél többet foglalkozom társadalomtudománnyal, annál inkább beigazolván látom, hogy a reális elemzések is a szív igazsága mellett szólnak.

Az első érv: **minden hazatelepülővel nemcsak népesebb, de gazdagabb is lesz az ország.** A nagyon önzők és rövidlátók csak azt veszik figyelembe, hogy a betelepülőeknek majd munkahely, lakás kell, azt nem, hogy minden új állampolgár maga is új munkahelyet, új államháztartási bevételt jelent. **E század minden ténye azt igazolja, hogy dinamikusabban fejlődtek azok az országok, akik befogadtak, mint azok, akik kiengedtek munkaerőt.** A nyugati kultúrkör két legnagyobb és legdinamikusabb országa, az Egyesült Államok és Németország e században a két legnagyobb befogadó. Ez az Egyesült Államokban még azzal magyarázható félre, hogy egy kontinensnyi nagyon ritkán lakott, háborút nyert, az egész világgazdaságból hasznot húzó országban bőven van élettér a befogadottak számára. Németországban azonban semmi alapja nincs ennek az érvelésnek. Termőterületre vetítve háromszor nagyobb a népsűrűsége, mint Magyarországnak.

A népsűrűség a jelenben, és a belátható jövőben még inkább nem hátrány, hanem előny lesz. A népsűrűség addig volt korlátozó tényező, ameddig a külterjes mezőgazdaság, azaz a kenyér és a hús szolgáltatva a lakossági fogyasztás nagyobb felét. Ma a gazdag országokban a fogyasztás értékének a tizedét sem teszik ki a feldolgozott alap-élelmiszerek, ezek megtermelése pedig a munkaerejének a huszadát sem köti le. **Ma a nagy népsűrűség sokkal nagyobb előnnyel jár, mint amibe a lakosság élelmezése kerül.** Az utóbbi ötven évben azok az országok gazdagodtak az átlagosnál gyorsabban, amelyeknek a klasszikus értelemben kisebb volt az életterük, egy lakosra vetítve kevesebb termőföldjük és ásványi kincsük van. **Egy nemzet állampolgárainak a jövőjét már nem az ország nagysága, nem természeti**

adottságai, nem lakosainak száma, hanem azok kultúrája és műveltsége határozza meg. Ezért ideje volna annak, hogy a politika, a kisebbségi politika is, ezekhez az alapvetően megváltozott követelményekhez igazodjon.

Minden nemzet számára óriási előnyt jelent, ha olyan emberekkel gyarapodik, akiknek a felkészültsége és ambíciója meghaladja az átlagot.

A saját etnikumához tartozók befogadása több okból különösen előnyös:

a. A befogadottak lehetőleg azonos kultúrához tartozók legyenek. Ennek okán minden érintett magyar személy legalább kétszer annyit ér Magyarország számára, mint az azonos képességű, de más kultúrához tartozó. Itt kell arra rámutatni, hogy az idegen kultúrából való bevándorlók értéke negatív, vagyis generációkon keresztül többbe kerülnek, mint amennyit hoznak, ha a képzettségük nem haladja meg jelentősen a befogadó ország átlagát. A modern társadalom egyik új jelensége, hogy a kulturális szempontból idegenek értéke csak akkor nem negatív, ha magas a képzettségük és kielégítő a nyelvtudásuk.

A befogadás szempontjából a kultúra nem annyira humán műveltséget, sokkal inkább értékrendet, fegyelmet, tisztaságot, pontosságot, megbízhatóságot, takarékoságot jelent.

b. A zökkenőmentes befogadás mindig pozitív erőket mozgósít. Ezt nevezte Max Weber Amerika-hatásnak. Az új hazájában a bevándorló lényegesen jobban mobilizálja pozitív vonásait, mint otthon tette volna. Az új, fejlettebb körülmények között szorgalmasabb, takarékosabb, minden szempontból rugalmasabb, mint otthon. Ma már ez nemcsak szubjektív megfigyelés, mint Weber esetében volt, hanem az adatok óriási tömegével alátámasztott tény is. Elég nekünk magyaroknak ebből a szempontból arra hivatkozni, hogy milyen sikeresen épültek be az első világháború előtt kivándorolt alig képzett szegényparasztok, akiknek az unokái az Egyesült Államok angolszász, germán és skandináv bevándorlóihoz hasonló teljesítményt értek el. Ennél is frissebb bizonyíték, ahogyan az 56-os fiatalok beváltak, és az átlagosnál is jobb teljesítményt nyújtottak.

Ebből következik: a határon túlról hazatelepülő magyarság már az első generációban is lényegesen többet hoz, mint a beépülésével járó társadalmi költség, ha a képzettsége megközelíti az anyaországi átlagot. Az ennél magasabb képzettségűek és az átlagnál rugalmasabbak betelepülése azonnal nagy előnnyel jár. A kisebb képességű és tudású rétegek betelepítése csak a második generációban hoz nagy hasznot.

A betelepülésre vállalkozó magyarok az ország jövője szempontjából az egyik legnagyobb kincset jelentik. Ezért kellene támogatni a hazajövetelüket. Tehát nemcsak erkölcsi kötelességünk mielőbb véget vetnünk annak az égbe kiáltó igazságtalanságnak, ami abból fakadt, hogy 80 évvel korábban melyik magyar testvérünk a határ melyik oldalára került.

Utószó

A Magyarok Világszövetsége tisztújításra készül. Az előzetes hírek aggasztóak. Eddig is súlyos, nehezen helyrehozható hibák származtak abból, hogy a Szövetség vezetőinek, főleg hangadóinak a többsége olyan humán értelmiségi, akinek a magyarságfelfogása nem nagyon fér bele a gyakorlatba. Ez elsősorban a hangadókra vonatkozik. A Tiszteletbeli elnök Tőkés László, aki mint püspök eleve nem lehet alkalmas arra, hogy akárcsak az erdélyi magyarság érdekeit reálisan képviselje, nem is szólva arról, hogy az új, tényleges elnökek is sokan őt szeretnék.

Ideje volna végre általában, és különösen a kisebbségi politikában tisztázni, hogy az egyházaknak mi a politikai szerepe. Ebben a tekintetben a hazai politikában is

szereptévesztésnek vagyunk a tanúi. Az egyház és az állam szerepét illetően, ellentétben a nyugat-európai gyakorlattal, nálunk nagy a keveredés. Az egyházi vezetőket ki kellene hagyni a politikából. Ez nemcsak az államnak, de az egyháznak is érdeke volna. A jelenlegi gyakorlat ugyanis ismét arra ösztönzi a felső klérust, hogy politikai babérokra pályázzon, helyett, hogy az egyházi életet igyekezze a gyakorlati élet követelményeihez igazítani. A hívek és az egyházak kapcsolata helyett a papság figyelme ma ismét a klérus és a politika kapcsolatának építése felé fordul.

Az anyaországbelinél is rosszabb az egyház és a politika kapcsolata a legnagyobb kisebbségű Romániában, ahol az egyház egyes vezetői a kisebbségi politika irányítását szinte a maguk privilégiumának tekintik. Ezt a politikát a legélesebben Tőkés László testesíti meg, akit nemcsak az anyaországi gyakorlat, hanem a jelenlegi kormányzat is erősen támogat. Ezért volna különösen jelentős, ha a Magyarok Világszövetségében végre elválna egymástól a politika és a vallás. Most éppen ezzel ellentétes irányú elképzelések fogalmazódnak meg azáltal, hogy Tőkés Lászlót emlegetik Csoóri Sándor utódjaként. A Világszövetségben a magyar érdekek tisztázása ezért válik egyre sürgetőbb kérdéssé.

Ez a tisztázás csak akkor történhet meg, ha végre megfogalmazzuk, hogy a kisebbségi magyarságnak mi az elsődleges érdeke. Ha ezt az életkörülményeitől függetlenül csak a helyben maradására és magyar nyelvének megtartására korlátozzuk, akkor valóban az egyházak klérusainak és a humán értelmiségieknek kell adni a vezetést. Erre nemcsak a reálértelmiség, de az anyaországi politika sem lehet alkalmas. A reálértelmiség ugyanis természeténél fogva az életkörülmények és az ennek megfelelő szakmai képzettség javítását tekinti elsődlegesnek. Az anyaország politikája is kénytelen az állami érdekeket elsődlegesnek tekinteni, és azon belül az életkörülmények javítását. A magyar állam politikája ugyan szavakban támogathatja a kisebbségi magyarság romantikus érdekeit, de otthon reálpolitikára kényszerül.

A Magyarok Világszövetsége sajnos megengedhette, és sajnos továbbra is meg fogja engedni magának, hogy munkájában ne a realitások, hanem a nemzeti romantika vezesse. Ez így is marad mindaddig, amíg vezetése papokból, költőkből, művészekből, néprajzosokból áll, amíg nem lesz a vezetőség többsége mérnök, közgazdász, orvos, vállalkozó, akiktől elsősorban nemcsak az anyaországban, de a kisebbségben élők sorsa is függ. Mivel ilyen fordulat egyelőre nem várható, a Világszövetség továbbra is a magyar nacionalizmus fellegetvára marad, s kisebbségi sorsban élő honfitársainkat ugyan melegen vigasztalja, de a helyzetüket inkább rontani, mint javítani fogja.

S ez az írás is csak évtizedek múlva érik majd meg arra, hogy vita tárgya lehessen.

Tíz éves a Szabaddemokraták Szövetsége

Előszó

Tudom, hogy a magyar zsidóság kérdéséről nem lehet úgy írni, hogy ne szakítson fel sebeket, ne gerjessen indulatokat. Még nehezebb erről a kérdéstről hosszú évtizedek után először nyilvánosan megszólalni. Bibó István előtt és után vagy kerülték, vagy indulatokkal kezeltek ezt a kérdést. Éppen ezért ma sem lehet róla úgy írni, hogy mindkét oldalról megértést találjon, de még úgy sem, hogy sokan ne sejtсенek mögötte elfogultságot, vagy rosszindulatot. Az érzelmek szempontjából megoldhatatlan feladatra vállalkozom, amikor az SZDSZ tízéves jubileumát arra használom fel, ami a zsidókérdéssel kapcsolatban kikíváncozott belőlem.

Nem könnyebb a téma tudományos elemzése sem. Így szövegemben számos fontos fogalom használatának jogossága vitatható.

Ezért bocsánatkéréssel kezdem:

Magam is tisztában vagyok azzal, hogy **több szempontból vitatható a magyar zsidóságot etnikumnak tekinteni**, hiszen zsidók többsége sok tekintetben nem etnikumként viselkedik. A háború előtt és alatt magam is gyakran találkoztam azzal a tragikus helyzettel, hogy a magyar zsidóság élenjárta a magyarrá válásban, erőnek erejével asszimilálódni akart, és úgy érezhette, hogy ez meg is történt. Aztán nemcsak jogszabályok, de néma kiközösítések is megkérdőjelezték sikeresnek érzett igyekezetét.

Hatvan éve viszonylag ritkán találkoztam azzal, hogy a magyar zsidóság etnikumként viselkedett volna. Ez több okból érthető a holocaust után, a számában töredékére csökkent zsidóságban erősödött fel. Ma, ha egy zsidót támadás ér, azt a zsidóság egésze a maga ellen ért támadásnak, antiszemita jelenségnek fogja fel, tehát etnikumként viselkedik.

Az sem fog meglepni, hogy indulatokat ébresztenek azokban is, aki képtelenek a magyar zsidósággal szemben elkövetett bűneinkkel őszintén szembenézni. Ez esetben szemben állok azzal az elég általános farizeus felfogással, ami jeles magyarok jó tetteit nemzeti erényként könyveli el, a bűneit azonban élesen elhárítja a nemzettől. A nemzet joggal osztozik fiai erényeiben, de osztoznia kell azok hibáiban is.

Divat arra hivatkozni, hogy a magyarság a zsidótörvényekért, a deportálásokért nem felelős, mert azt Hitler kényszerítette ránk. Ez hamis védekezés. Először: már jóval Hitler előtt is volt magyar antiszemitizmus. Arra is jól emlékszem, mennyien mohó kapzsisággal vetették magukat az elkobzott zsidók vagyonára, mennyien éltek vissza a zsidók szorult helyzetével. Az is igaz, hogy nem mindenki volt ilyen, de egyrészt sokan voltak, másrészt azt már megtanulhattuk, hogy ha nem vállaljuk a tettekért a kollektív felelősséget, akkor végül csak ártatlanok maradnak, ahogyan a szocialista időben mindenki ellenállónak, a rendszerváltás után mindenki antisztálinistának minősítette át magát.

Abban is biztos vagyok, hogy az alábbiakban nem talállok meg minden kérdésre helyes választ, de az első soha nem lesz tökéletes. Ha arra várunk, hogy ezt a kényes kérdést csak akkor bocsássuk vitára, ha már annyira kiérlelődik, hogy nem lehet vita tárgya, akkor az nem kiérlelődni, hanem elfekélyesedni fog. Akár tagadjuk, akár nem, a zsidókérdés itt bujkál közöttünk. Szembe kell vele nézni.

Aki először lép a zsidókérdés nyílt megvitatása érdekében, az ellenségeket is szerez. Abban mégis biztos vagyok, hogy tíz év múlva már nem fogják megérteni, mit találtak sértőnek, miért a sorok között keresték a hibákat, és nem a tartalom egészében értették meg a szándékot.

* * *

Az SZDSZ ugyan csak tízéves, de a mögötte álló társadalmi erő százévesnél is idősebb. A magyar politikában hol többé, hol kevésbé pozitív, mindenképpen karakterisztikus szerepük volt, és remélhetőleg marad is. Ők képviselték és képviselik ma is a magyar társadalmon belül a felső polgári réteg liberalizációs törekvéseit. **Vezetőségüket és politikájukat nem lehet elválasztani a magyar zsidóságtól.**

Először tehát azt a kérdést kell tisztázni, hogy mennyire jogosult a magyar politikai, kulturális és gazdasági liberalizmus elmúlt száz évét a magyar zsidósággal, ha nem is azonosítani, de legalább párhuzamba állítani.

Kétségtelen, hogy **nem mindig és nem minden zsidó volt liberális**. Voltak közöttük baloldali forradalmárok és arisztokratikus ambíciójú földesurak is. Bármennyire érthető a jelenlegi zsidóság beteges tiltakozása az ilyen általánosítások ellen, ez az elemző számára nélkülözhetetlen. Amennyire beszélhetünk az arisztokráciáról, a tőkésekről, az úri középosztályról, a munkásságról és a parasztságról, a sváb, illetve a cigány kisebbségről, annak ellenére, hogy mögöttük is különböző politikai csoportok álltak. **A zsidóságról, mint karakteres társadalmi csoportról is beszélhetünk**. Ezért állításaim cáfolatául azt az érvet nem fogadom el, hogy kivételek voltak. Én sem tekintem magam tipikus magyarnak, zsidó barátaimat sem tipikus zsidókként ismerem. Ahogy engem nem sért, ha népem hibáiról beszélek, a zsidóságnak sem szabad betegesen érzékenyen reagálni arra, ha őket valaki tárgyilagossá szándékkal általánosítja.

Azt a szerepet, melyet a zsidóság a Kiegyezés óta a magyar történelemben játszott, egyértelműen pozitívnak ítélem, nélkülük ma kevésbé lennénk nyugat-európaiak. Azonban ez a sommás ítélet sem ment fel az alól, hogy a szerepüket elemezzük. Erre annál inkább szükség van, mert az elmúlt száz év során a viselkedésük meglehetősen változó volt.

A magyar zsidóság szerepe két nagy szakaszra osztható: a Holocaust előttire és az azt követőre. A két szakasz között minden tekintetben tragikus szakadék tátong. A folytonosságot nem lehet és nem szabad feltételezni.

Üldözés előtt a zsidóság számában is jelentős kisebbség volt, a lakosság mintegy 5 százalékát képviselte. Az ő esetükben már a kisebbség szó sem egyértelmű. A magyar nacionalizmus a zsidóságot - önző célokból - múlt századi tömeges megjelenésétől fogva magyarnak számolta el. Az uralkodó politika a gyors és tömeges zsidó bevándorlást a magyar etnikum többségre jutása szempontjából fontos, pozitív eszköznek tekintette. A statisztika eleve minden zsidó bevándorlót magyarnak tekintett, még akkor is, ha nem is beszélt magyarul. Ez a befogadási szándék nem is volt teljesen megalapozatlan, hiszen **a gyors asszimiláció vágya a bevándorolt zsidók körében is igen erős volt**. A XIX. század nacionalista légkörében a többi, döntően falun élő és évszázados gyökerű nemzetiség esetében ismeretlen volt az az asszimilációs igyekezet, ami a magyarországi zsidóságot jellemezte. Ez jól jött azoknak, akik felismerve az egyre jobban szaporodó kisebbségek túlsúlyba kerülésével járó veszélyeket, az erőszakos magyarosítás mellett örömmel fogadták a bevándorolt zsidók asszimilációs törekvését.

Történetírásunkban kevés szó esik arról, hogy ezer év alatt minden keletről történő betelepítés egyértelműen a magyarság számszerű gyarapítását szolgálta. A kelet-európai sztyeppéről bevándorlók örömmel lettek itt nyelvüket és kultúrájukat feladó földművelő magyarok. Ezek azonban mind a pásztorkodásukat adták fel, és váltak körünkben földművelőkké, parasztokká és magyarokká. Ezt az utat azonban a bevándorló zsidóság nem követhette:

Egyrészt nem voltak pásztorok. Ukrajnában vagy szegényparasztokként, vagy kiskereskedőkként zárt gettóban éltek. Nagy többségük minden bizonnyal szívesen lett volna földművelő paraszt, de ez elől éppen a magyar törvényhozás zárta el az utat azzal, hogy megtiltotta a bevándorolt zsidók földvásárlást. Ez a történelmi bűn a földesúri hatalom érdekét szolgálta. Uraink még arról sem akartak hallani, hogy a magyar parasztság földhöz jusson, nemhogy a bevándorlók számára nyissanak ilyen lehetőséget. Ez azért volt tragikus hiba, mert a bevándorolt zsidóság törvényes eszközzel lett kizárva a földművelésből. Száz évvel később azt hirdethette az antiszemitizmus, hogy a zsidók eleve alkalmatlanok a földművelésre, mindenáron csak kereskedők és szabadpályás értelmiségiek akarnak lenni. Ezt két tény cáfolja:

A történelem nem ismer olyan spontán folyamatot, hogy a kereskedők vagy a diplomások önszántukból földművelő paraszttá váljanak. A magyar etnikumon belül sem fordult elő, hogy

az ilyen parasztnak, vagy még kevésbé, aki bányásznak visszament volna. Ha mi tiltottuk meg akkor, hogy a zsidó paraszt lehessen, amikor még a munkás egyrészt nagyon kevés volt, másrészt mind politikai, mind gazdasági tekintetben még a parasztnál is hátrább állt, ne csodálkozzunk, hogy a bevándorolt zsidóság új hazájába csak kiskereskedőként tudott boldogulni. A kereskedők előtt akkor nyílt szélesre a fejlődés útja, amikor ezt az alacsony rangú foglalkozást a földdel nem rendelkező paraszt sem választotta. Amikor a gazdasági fejlődés érdekében a korábbinál sokszorta több kereskedőre lett szükség, a földműveléstől eltiltott zsidóság e területre kényszerült. Olyan magyar, aki kereskedővé vált, kevés akadt. Amelyik magyar mégis diplomát szerzett, az egyszerűen megtagadta paraszti múltját. Nem véletlen, hogy ez az úri középosztályba emelkedett réteg jelentős szerepet játszott a magyar antiszemitizmusban.

Azt is szem előtt kell tartani, hogy a kereskedelemben előny a kisebbségi sors, mivel ezek hajlandók egymást segíteni, egymással szoros kapcsolatot tartani. Itt kell röviden kitérni arra az antiszemita vádra, hogy a zsidók azért károsak, mert szorosan összetartanak, egymás útját egyengetik. Ez nem zsidó, hanem általános kisebbségi viselkedés. Különösen erős a kereskedők esetében, akik sokszor kényszerülnek a saját nemzetiségi közösségüktől távol, idegen környezetben dolgozni.

Mielőtt a zsidók egymással való erős szolidaritását felrónánk, érdemes elgondolkodni néhány ezzel kapcsolatos jelenségről:

A határainkon túli magyar kisebbségben sokkal erősebb a szolidaritás, mint itthon, a hazában.

A történelem minden kereskedő népét a zsidósághoz hasonlóan az egymást segítség jellemezte. Az örmények ebben a tekintetben a zsidókon is túltettek.

Az iskolában, a katonaságnál is összetartottak az egy faluból, vagy az egy nemzetiségből kikerültek.

2. A zsidó öntudatosodás is felismerte, hogy milyen károk származnak abból, ha egy népnek nincsenek földművesei. Részben ebből a felismerésből, részben a szükségből született a zsidók új-régi hazájában a kibuc-rendszer, ami a társadalmuk fejlődésében gazdasági súlyánál sokkal nagyobb szerepűvé vált. Tegyük hozzá, hogy ma már a földműveléstől idegennek hitt zsidóság a saját hazájában a világ egyik legfejlettebb földművelésére és mutat példát.

Mivel a magyar állam törvényei miatt a zsidóság a gazdasági és az értelmiségi pályákra kényszerült, az egyébként várhatóan eredményesebb utat járhatott. Közép-Európa országaiban, mindenek előtt a Kárpát-medencében, megtalálta a maga Észak-Amerikáját. Két generáció után a magyar társadalom leggazdagabb, legképzettebb és lepolgáriasabb részévé vált. A viharos gazdasági és kulturális siker csak felerősítette azt a deformációt, amely a paraszti és munkásrétegének hiányából fakadt.

Mivel a zsidóság sem a parasztságban, sem a proletárságban nem volt képviselve, tudatból, társadalmi reflexeiből is hiányzott a két réteg politikai és gazdasági ambíciója.

A magyar zsidóság viharos asszimilációja ellenére érzéketlen maradt a népi kultúrával, általában a falusi társadalom elvárásaival szemben. Ez az idegenkedés kétoldalú volt, a népiek a másik oldalon képviselték a társadalmi torzulást, közöttük a gazdasági vállalkozásnak, de még a reáldiplomások kellő képviselésének is alig volt jele. Ez a két torz társadalmi alakulat jelent meg és van jelen máig az urbánus-népi ellentét mögött.

Külön magyarázata van a nép körében megtalálható antiszemitizmusnak: ez soha nem robbant volna erőszakká, ha a magyar úri középosztály nem szítja. A nép félrevezetésén kívül azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy **a Rajnától nyugatra minden európai nép a zsidóüldözés**

bűnébe esett. Ennek a nyílt feltárásával még adósak vagyunk. Elintézzük azzal, hogy mindez csak náci nyomására történt.

Kezdjük a ténnyel: a század közepén, rövid tíz év alatt Európa középső és keleti, azaz nagyobb felében felszámoltak minden kisebbséget, amelyik életrevalóbbnak bizonyult az államalkotó etnikumnál. Jelentős súllyal csak két kisebbségi nép volt ebben a kategóriában: a német és a zsidó. Ezekből ma mintegy húszmillióval kevesebb él e térségben, mint kisebbség. Így vagy úgy mindkettőt eltávolították. Miért? Mert sikeresek voltak akkor is, amikor az államalkotó többség érezte lemaradását. E térség a XIX. század közepét követően sikeresen közeledett a világgazdaság csúcsa felé. A sikerben, ha nem is arányosan, de a társadalom egésze osztozkodott. E század küszöbén azonban fordult a helyzet, megindult Európa keleti felének relatív lemaradása. E lemaradás nemcsak az államalkotó népet érintette, hanem a kisebbségeket is, de a német és zsidó kisebbség viszonylag rohamosan gazdagodott. Az emberi nem egyik tragikus vonása az, hogy a lemaradó a sikereset gyűlöli, a saját lemaradásáért azt hibáztatja.

Nekünk, magyaroknak is be kell vallanunk: **a németeket és a zsidókat a saját hibánkból fakadó szűkös eredményünk miatt tettük felelőssé.** A svábot azért, mert szorgalmas, takarékos volt, a zsidót azért, mert tanult és a gazdaság felé fordult.

Ez a hamis indulat önpusztítónak vált, bűnhődnünk kell érte.

Európa keleti fele soha nem volt olyan szegény a kontinens nyugati feléhez képest, mint jelenleg. E térség elszegényedésében a külső, számára objektív, azaz világpolitikai és világgazdasági hatás, mindenekelőtt Jalta mellett nagy szerepet játszott az, hogy **e század közepén kiűldöztünk innen 20 millió olyan németet és zsidót, akik a leginkább nyugat-európaiak voltak, akik sokat emelhettek volna az érintett országok politikai, kulturális és gazdasági színvonalán.**

Most, amikor felcsillan Csehország, Lengyelország és Magyarország számára az Európai Unióhoz való csatlakozás, nem teszünk említést arról, hogy **ezek az országok, köztük mi is, a közelmúltjukban éppen azokat taszították ki magukból, akik a leginkább nyugat-európaiak voltak.** Ők voltak az iskolázottabbak, a képzetebbek, a legtöbb nyugati nyelvet ismerők. Ma nagyon hiányoznak.

A német kisebbség, amelyik sok évszázadon keresztül a nyugat-európaiság legerősebb bástyája volt, mára gyakorlatilag megszűnt. Nagy többségüket mint földművelőket, jórészt szabad parasztokat telepítették be a török uralom után. Ők alulról felemelkedő réteget alkottak. Felemelkedésüket a magyarokénál puritánabb kultúrájuk táplálta. Szorgalmasabbak, takarékosabbak, tanulásszeretőbbek, iparra fogékonyabbak, tisztaságszeretőbbek voltak, mint a magyarság. **Belőlük arányosan sokkal többen indultak el mint szakmunkások, iparosok, reálszakos diplomások felfelé a polgárosodás irányában, mint a magyarságból. Az ő polgárosodásuk egészséges, szerves úton haladt a magyarság előtt.**

A németeknél sokkal később bevándorolt **zsidóság** ezzel szemben nemcsak ingyen földet, telket nem kapott, hanem a törvény még annak a vásárlásától is eltiltotta. Ezért kényszerült a kereskedelemre és a szellemi szabad pályákra. Ebből fakadóan **a magyar zsidóság társadalmi felemelkedése, polgárosodása nem lehetett szerves, azaz az államalkotó magyarsághoz hasonló, csupán sebességében gyorsabb.** Tegyük hozzá, hogy ez nem valamiféle speciális magyarországi jelenség volt, mert a térség minden országában ez jellemezte a zsidó kisebbséget.

Már a Kiegyezés és az első világháború között jellemző volt e két, az átlagosnál életrevalóbb kisebbséggel szembeni általános ellenérzés. Nem a gyűlölet, csak az ellenérzés. Az első világháborút követően, ahogy az ország gazdasági lemaradása a Nyugathoz képest

nyilvánvalóvá vált, e két, jól boldoguló kisebbséggel szembeni irigység leplezéseként a lemaradók ezeket tekintették bűnbaknak. A **végeredmény mindkét kisebbség kiűzése lett**, azonban a jelentős különbségeket is látni kell.

a. A német kisebbségnek erősebb volt az úri Magyarország hatalmi elitjébe való beépülése.

Ezt részben a nagyobb történelmi múltjuk, korábban megindult asszimilációjuk és a Monarchiában jellemző erős német kulturális hatás indokolja. Arányukhoz képest erős volt a német származásúak részvétele a hadseregben és a reálgazdaságban. Az előbbinek a háború alatti politikai viszonyokban, a utóbbinak a hadigazdálkodás felerősödése következtében lett nagyobb jelentősége.

Trianon után a hatalmi körökben addig erős németellenességet a fokozódó német orientáció váltotta fel. Ez a nácik hatalomra kerülése után rohamosan erősödött. A hazai németiség a háború végére egyértelműen a nácizmus ötödik hadoszlopa lett. Az úri középosztályba beépült németiség többsége, ha nem volksbundos, akkor nyilas lett. A német kisebbségnek falvakban parasztként élő nagy többsége is a nácik befolyása alá került, volksbundos, sőt SS-katona lett. Ezért jelentős mértékben a magyar hatalom is felelős volt, hiszen nemcsak törvényesen tette lehetővé a nyíltan magyarellenes politikai agitációt, a Német Birodalommal való politikai egyesülés hirdetését, de még a német fegyveres testületekbe való belépést is megengedte.

A német nemzetiségű parasztok esetében a magyar állampolgársággal járó kötelességeik megtagadását nem lett volna szabad kitelepítéssel büntetni. Ezért elsősorban az a kormányzati politika volt felelős, amelyik a revízió érdekében a náciknak szabad kezet adott az országon belül. Két dologról máig is hallgatunk:

a. A németek kitelepítésében szerepet játszott a vagyonukra számító mohó éhség.

b. A németek kollektív büntetésével és kitelepítésével jogi alapot adtunk arra, hogy a szlovákok a magyar kisebbséget ugyanúgy kezeljék, mint ők és mi a németet.

Máig nem valljuk be nyíltan, hogy Magyarországon a német befolyás előtt is létezett antiszemitizmus. Ez leginkább az úri középosztályban volt erős, de jelen volt minden társadalmi rétegben. Böven voltak antiszemiták az arisztokraták, a dzsentrik, a katonatisztek, a tanárok, a költők, a munkások és a parasztok körében is. Az antiszemiták felelőssége annál nagyobb, minél nagyobb volt társadalmi rangjuk, vagyonuk és képzettségük.

Az antiszemitizmusban, főleg pedig annak elvadulásában a zsidóság elsősorban áldozat, míg a magyarság általában, a hatalom pedig különösképpen bűnös volt. Ezért szinte tabu mind a magyarság, mind a zsidóság oldaláról elemezni a felelősséget. A magyarok azt mondják, hogy őket a nácik kényszerítették. A zsidók pedig arra hivatkoznak, hogy a szörnyű sérelmeik után a tárgyilagosságot nem lehet elvárni a szörnyű sérelmeik után. Az elfogulatlan önvizsgálat elutasítása ugyan sok szempontból érthető, de a zsidókérdés megoldása érdekében elengedhetetlen.

A magyarok felelősségét nekünk, a zsidóságét nekik kellett volna felvetni. Az nem érv, hogy csak az beszéljen az okokról, aki többet vétett. **Minél inkább csak a magyarság e téren elkövetett bűnösségét hangsúlyozzák, annál inkább felerősödnek az önmentés egyébként is természetes reflexei.** Szerencsére ma már nem attól kell félni, hogy a múlt szörnyű zsidóüldözése felelevenedhet, hanem attól, hogy az antiszemitizmus nem hal el elég gyorsan, sőt időlegesen egyre több irritáló jele is tapasztalható.

Be kellene látni, hogy a történelem nem ismer példát arra, hogy egy nép eltúrte volna egy kisebbség tartós uralmát akár a gazdaságban, akár a kultúrában. Ezt nem tűrte el akkor sem, ha ennek a saját tunyasága, tehetetlensége volt az oka. Azt a magyar zsidóságnak kell

belátnia, hogy ez az ország olyan kedvező feltételeket teremtett a számukra, melynek következtében a 30-as évek végére olyan arányban részesültek a gazdasági hatalomból, a humán kultúra, mindenekelőtt a sajtó irányításából, a szabad pályás értelmiségi szakmákból, hogy az még azok számára is elfogadhatatlanná vált, akikben nem voltak antiszemita indulatok. Ez volt a reális oka annak, hogy a magyar szellemi elitből is olyan sokan támogatták a zsidóellenes törvényeket, különösen az elsőt. Az államalkotó magyarságnak joga, sőt kötelessége volt a magyar etnikum védelme. Az állam egyik szent kötelessége védeni a nemzeti érdekeket a hatalmon, a gazdaságon és kultúrán belül. Ez a védelem azonban nem alkalmazhat a másik felet emberi, kisebbségi és kulturális jogaiiban sértő adminisztratív eszközöket. Amennyire a zsidótörvények eszközei bűnösök voltak, annyira indokolt volt a szándékuk. A zsidóság térnyerésének megfékezését nem az ellenük hozott középkori természetű törvényekkel, hanem a magyar etnikumból való felemelkedés támogatásával kellett volna elérni.

Nem a zsidókat kellett volna kitiltani az egyetemekről, hanem a magyar paraszti és munkásrétegek tehetséges fiait kellett volna egyetemre vinni. Nekik kellett volna kollégiumokat építeni, ösztöndíjakat adni. E tekintetben ezer év alatt a nagyrészt zsidókból álló sztálinista vezetés tett a legtöbbet.

Nem a zsidókat kellett volna eltiltani a gazdasági tevékenységektől, hanem a magyarok számára megnyitni ezeket a pályákat.

Természetesen ez az egészséges védekezés már elkésett akkor, amikor a durva antiszemitizmus elszabadult, amikor már el voltak foglalva az akkor még szűkös számú gazdasági és kulturális pozíciók. Az antiszemitizmus eldurvulása csak a két generációval korábban elindított intézkedések sorával lett volna megelőzhető.

Az Európa egész keleti felében elszabadult antiszemitizmus alapvető oka az államalkotó etnikumok társadalmi és gazdasági lemaradása. Megismételve a szakaszolást: a vasút megjelenése és az első világháború között azért nem vált erőssé az antiszemitizmus, mert a társadalom egésze számára eredményesnek ígérkezett a gazdasági utolérés. Ahogyan ez a remény megszűnt, sőt a lemaradás fokozódása vált nyilvánvalóvá, felerősödött, majd elszabadult a bűnbakkeresés. Az első világháborúig a közép-európai félperifériák sikerei mellett a zsidóság példátlan előretörése volt tapasztalható. A két háború között már egyre inkább lemaradó környezetben még tovább erősödött a zsidóság relatív térnyerése, majd ez a példátlan méretű és kegyetlenségű felszámolásukkal zárult.

A második világháború végével új korszak kezdődött a számában törtrészére csökkent zsidóság számára. A Holocaust után megmaradtak elvesztették a térség népeivel szembeni bizalmukat. Egy részük Nyugatra és Izraelbe vándorolt. A megmaradtak pedig félelemben éltek. E félelem ugyan túlzott, de érthető. **Hibáznak azok, akik a zsidóságnak az antiszemitizmustól való félelémén botránkoznak.** Az is baj, hogy a zsidóság nem ismeri el, hogy az antiszemita jelenségeket felnagyítják, és ez irányú félelmeik betegesen nagyok. **A magyar-zsidó probléma megoldásának egyik feltétele a másik fél jobb megértése.** Az ugyan vitathatatlan, hogy a múltért sokszorta felelősebbek mi vagyunk, de az sem tartható, ha nem ismeri el a zsidóság, hogy milyen tényezők enyhítik a magyarság felelősségét. Nem vitatható, hogy **a magyarság eddig nem volt hajlandó nyíltan vállalni a zsidósággal szemben elkövetettekért a felelősséget és a bűntudatot.** Azt meg a zsidók sem próbálják megérteni, hogy mi általában nem vagyunk erősek a nemzeti felelősségtudatban, az önkritikában. Erre a legjobb példa történelmünk, amelynek az önkritikai oldala nagyon gyenge, még akkor is, ha azt zsidók is írták. Marczali Henriktől Hanák Péterig nálam mindenesetre lényegesen elfogultabbak.

A Jaltában ránk szabott sors a zsidókérdésben is alapvető változást hozott. A korábbi magyar vezető réteg nem tudta elfogadni a nemzetre kiszabott sorsot, ezért nem is igyekezett a szerepvállalásra. Ezzel aránytalanul nagy teret engedett mind a zsidóság, mind azok számára, akik elve nem voltak alkalmasak a vezetésre. A magukat előkelően távontartók mentségére legyen mondva: rövidesen olyan helyzet alakult ki, amelyben már azokat is kizárták a szerepvállalásból, akik azt vállalták volna.

Ahogy a Kiegyezés után elsősorban a magyar uralkodó rétegnek a gazdasági pályáktól való idegenkedése volt a zsidóság gyors térhódításának oka, úgy Jalta után a politikában is hasonló távolságtartás tette lehetővé a zsidóság számára az indokoltnál több hatalmi pozíció megszerzését. Amennyire hiba volt a magyar értelmiség részéről az önkéntes politikai visszavonulás, annyira hiba volt az is, hogy a számában töredékére zsugorodott zsidóság rávetette magát a bolsevik hatalomra. Ezzel széles rétegekben újra felerősödtek az antiszemita érzelmek. Valljuk be, hogy ebben nemcsak a sztálinizmus elleni gyűlölet, hanem sokakban a rossz lelkiismeretük előli menekülés is közrejátszott.

A holocaust hatása alatt **a magyar zsidóság** a térségben élő kisebbségi társaihoz hasonlóan **a sztálinizmus ügybuzgó hívévé vált.** A mintegy 70 ezerre csökkent számuk ellenére a hatalmi pozíciók többsége a kezükbe került. **A magyar zsidóság politikai ambícióit nem a saját kultúrája, nem a saját liberális múltja, hanem az életöszöne alakította.** Az indokoltnál jobban féltek a magyar társadalmi restaurációtól és az azzal járó esetleges antiszemitizmustól, mint a mentalitásuknak meg nem felelő sztálinista diktatúrától. Az úttévesztésüket csak megkönnyítette, hogy **először lehettek a magyar társadalomban a hivatalos hatalom közvetlen birtokosai.** A hatalom felső szintjein lévők között ugyan egyre gyarapodó számban voltak nem zsidók is, de ezek képességük és összefogásuk hiányában nem játszottak jelentős szerepet, többségükben csupán statiszták voltak.

Az 50-es évek közepére felerősödött a magyar társadalomban az a Horthy-rendszerben belesulykolt tudat, hogy a hazai kommunizmus, illetve annak hazai sztálinista torzulása a zsidók műve. Nem számoltak reálisan azzal, hogy a sztálinizmust ott is barbár módon gyakorolták, ahol a zsidók nem voltak annak részesei. Nem a csatlós vezetők alakították az arculatát, hanem az arculata deformálta a csatlós államok és pártok vezetőit.

Pár év után a magyar zsidóságból egyre többen felismerték, hogy a sztálinizmus az ő természetüknek sem felel meg, hogy az sem kerüli el az antiszemitizmust. Ezért aztán 1953 után már sokan Nagy Imre és a reformok támogatóivá váltak. Talán azért nem többen, mert a sztálinizmus kompromittáló szolgálatából egyrészt nem volt könnyű kihátrálni, másrészt az anyagi hátrányokkal is járt. Csak a kisebbségük, és az is megkésve vált az 56-os forradalom előkészítőjévé.

Az 56-os forradalom fejlődése, majd annak szovjet elfojtása ismét nagyon visszavetette a zsidóságnak a nemzet iránti szolidaritását. A forradalom kétségtelen antiszemita kilengései ijedelmet szültek. A zsidóság nagy többsége ismét a kommunista hűség oldalára állt. Aránytalanul sokan vállaltak szerepet az ellenforradalom elnyomó és megtorló intézményeiben.

Az ellenforradalom külső és belső erői által kialakított rendszer hibáit a magyar zsidóság jelentős többsége hamar megérezte, a 60-as évek közepétől kezdve egyre többen álltak a politikai és gazdasági reformok és a nyugati befolyást erősítők oldalára. A 68-as gazdasági reformokban, azok életben tartásában nagy érdemei vannak a zsidóságnak.

Ahogy a 60-as években a zsidóság az új gazdasági mechanizmus mellé állt, a 80-as években már ezen is messze túlhaladt, mind a politikában, mind a kultúrában, mind a gazdaságban polgári demokratikus átalakulást feszegetett. Abban, hogy mi lettünk a legvidámabb barakk,

hogy itt volt a rendszerváltás a legsimább, történelmi szerepet vállalt a zsidó értelmiség, ezzel vetette meg az alapját annak a politikai pártnak, amelynek most a tíz éves fennállását ünnepelhetjük.

Az ünneplés ugyan nem szerencsés kifejezés, hiszen a legutóbbi választás az SZDSZ súlyos vereségét hozta. Ezzel érkeztünk el tulajdonképpeni témánkhoz, az SZDSZ tízéves múltjának elemzéséhez. Bármennyire hosszú volt is a kitérő, nélküle sok kérdésre nem lenne érthető a válasz.

Az SZDSZ tíz évét is az jellemezte, mint ami az előző százötven esztendő: a zsidóság hangadó szervezetei más sebességgel működtek, nagyobb tempót követeltek a magyar társadalomtól, mint amire annak kultúrája, társadalmi és gazdasági fejlettsége képes.

A század 30-as éveit gyorsabb polgárosodást, több politikai és gazdasági liberalizmust akartak, mint amennyi a magyar társadalmi és politikai viszonyok között reális, azaz megemészthető volt. Mindig szomorú sors várt arra a kisebbségre, mely az államalkotó kisebbségtől azért szakadt el, mert előre szaladt akkor, amikor az arra nem volt képes.

A társadalmi és gazdasági fejlődést felülről akarták építeni, nem pedig az alapokkal kezdeni. Nem keresték a kapcsolatot a falvakkal és a parasztsággal, holott akkor még ezek jelentették a lakosság többségét. Jellemző módon, ha nem is több, de annál inkább befolyásos zsidó akart nagybirtokos, arisztokrata cím tulajdonosa lenni, mintsem hirdette volna ennek az idejélmúlt formának a felszámolását, a címek eltörlését, a következetes földreformot.

Nem tettek semmit annak érdekében, hogy a nagyvállalati szektorba, a szabadpályákra való jutás lehetősége az alsóbb társadalmi rétegek számára is nyitva álljon, és arra sem mutattak hajlandóságot, hogy a sajtóban megelégedjenek kisebb részesedéssel. Elgondolkoztató, hogy a magyar etnikumból való felkerülés érdekében a jobboldaliak többet tettek, mint a nagyon gazdag zsidóság.

A fenti három igény ugyan nem várható el egy kisebbségtől, de azt is tudom, hogy ezt legalább utólag a zsidóságnak is el kellene ismernie.

Egyértelműbb és jogosabb velük szemben annak a felvetése, hogy a háborút követően a sztálinizmus kiszolgálásában messze az élen jártak. E téren az övékéhez hasonló buzgalom csak a nagyon ostoba népi káderekkel szemben vethető fel. Ez esetben azonban az ostobaság nem súlyosbító, hanem mentő körülmény. A zsidóság túlbuzgóságát ma is felrója a közvélemény. Teszi ezt azért, mert **többségében ugyanazoknak a családoknak a képviselői hajszolták a túlzott liberalizmust a rendszerváltás után, amelyek annak idején a sztálinizmust illetően is túlbuzgóak voltak.** Ezzel bizonyos mértékig alapot adtak az évszázados vádhoz, hogy **a magyar zsidóság mindig a magyar társadalom fejlettségéhez és kultúrájához képest szélsőséges erőt jelentett.** Ez a vád különösen erős volt 1919-re, az 50-es és a rendszerváltást követő évekre vonatkoztatva.

Azt, hogy nincs Magyarországon az antiszemitizmusnak a nyugati világban is általánosnál nagyobb ereje, bizonyította az a tény, hogy az SZDSZ, melyet a zsidóság képviselőjének tartottak, sokszorosan több szavazatot kapott, mint amennyi zsidó él az országban. **Az SZDSZ népszerűsége akkor kezdett el csökkenni, amikor a lakossági támogatásánál sokkal nagyobb befolyásra tartott igényt.** Amennyire érthető, hogy egy párt minden területen érvényesíteni akarja az általa képviselt elveket, annyira hiba, ha egy politika nem ismeri fel a saját korlátait, és olyan messze megy, ami aztán vereségét hozza. Az elmúlt négy év során többször leírtam: **ha a magyar zsidóság nem elégszik meg a gazdasági, különösképpen a pénzügyi és a kommunikációs hatalom felével, a tizedét sem fogja tudni megtartani.**

Az elmúlt száz évben a magyar zsidóság minden jogos sérelme abból származott, hogy a többség soknak tartotta azt a befolyást, amit maguknak megszereztek. Az SZDSZ-nek fel kell ismernie, hogy nem az elveivel szemben volt a választóknak kifogásuk, hanem a stílusukkal. Ma már csak a stílus tekintetében van a többségi magyar és a kisebbségi zsidó etnikum között különbség. Ma már van a zsidókkal egyenrangú magyar humán és reálértelmisségünk.

A stíluskülönbség jelentősége nehezen érthető, pedig kemény tények tanúsítják. Bármennyire nehezen érthető, mindig szerepet játszott a népek közötti megértésben. Szerencsére ez a civilizáció fejlődésével, ha meg nem is szűnik, de kopik. Az egymástól eltérő viselkedés módjával szembeni türelmetlenséget mindkét oldalról tapintattal kellene kezelni. Ebben az SZDSZ sem jeleskedett.

Nekünk kötelességünk jobban megérteni a magyar zsidóság kozmopolitizmusát, Izraelhez való kötődését, politikai és gazdasági liberalizmusát, gyors nyugatosodási ambícióit, nekik jobban meg kell érteni a mi nemzeti érzékenységünket, karakterünk feletti örökösünket, társadalmi és gazdasági fejlettségünknek megfelelőbb tempóra való törekvésünket.

Meg kell vallani, hogy ebben az irányban az SZDSZ is tett lépéseket, de nem annyira a tartalmat illetően, mint sokkal inkább az előtérbe állított személycserékkel. Ez azonban csak akkor hiteles, ha a személy súlya a korábbi zsidó vezetőkkel szemben is hiteles. Jó példa erre, hogy Kunczét sikerrel lehetett indítani helyi jelöltként. Még sokkal jobb bizonyíték Demszky Gábor sikere. Ez esetben sem a párt, hanem a képviselője győzött. Az az SZDSZ, amelyik minden pártnál jobban van ellátva káderekkel, e téren sokkal többet tehetett volna. Különösen hibázott azzal, hogy a vidéki képviselőkkel úgy bánt, hogy azok legyenek hálásak, hogy a párt a hátán bevitte őket a parlamentbe.

Ezzel függ össze az SZDSZ Budapest-centrikussága. Erre ugyan magyarázat az, hogy jelenleg a zsidóság nagy többsége, különösen a véleményformálók Budapesten élnek. A legutóbbi választás azonban világosan azt mutatta, hogy a magyar népnek elege van az egyre jobban elrákosodott Budapest-centrikusságból.

Miért van szükség az SZDSZ-re? Azért, mert a magyar társadalmat, ha nem is annyira, mint a múltban, továbbra is a liberalizmus és a puritanizmus hiánya jellemzi. Mindkét irányban hálásan kell fogadni a segítséget. De csak a segítséget, nem a kisajátítást. Bármilyen külső és belső erők fogjanak is össze, mi nem leszünk sem puritánok, sem a liberalizmusban élenjárók. Ezt ezeréves múltunk, kultúránk garantálja.

Aki ezt nem hajlandó tudomásul venni, az nemcsak jogos ellenállással, de kirekesztéssel is kénytelen lesz szembenézni.

Egy olyan SZDSZ-re volt és lesz szükség, amelyik fő képviselője lesz a liberalizmusnak, bástya lesz a nacionalizmus ellen, ugyanakkor nem támaszt olyan követeléseket, nem alkalmaz olyan stílust, ami a magyar nép kultúrájával, az ország gazdasági fejlettségével nem összehangolható.

ÖSSZEGZÉS: A holocaust előtt a magyar zsidóság lelkesen akart asszimilálódni, olyan lenni, mint az államalkotó magyarság. Ebben a lelkes igyekeztében érte a zsidóüldözés, a nemzetből való durva kitasztás. Azóta a törtészére zsugorított zsidóság a jogosnál is bizalmatlanabb a magyarsággal szemben. Azon munkálkodik, hogy a magyar társadalomban alakítson ki az ő kultúrájának megfelelő viszonyokat. Az ezzel szemben kialakuló ellenállást antiszemitizmusnak éli meg.

Napjaink világa

Az infláció két oka növekedés - takarékosság

Nem a politika az elsődleges

Azok közé tartozom, akik örülnek annak, hogy elérkezett a gazdaságpolitika fokozatos változtatásának az ideje. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy kezdjük kinőni a rendszerváltás után folytatott túlzottan liberális és a klasszikus kapitalista közgazdaság elveire épített gazdaságpolitika hibáit. Szerencsére, a gazdasági növekedést hosszabb távon a hibás politika sem képes tartósan lefojtani. Ha a társadalomban léteznek a növekedés kulturális feltételei, akkor az a gazdaságpolitikától függetlenül is eléri a képességeinek megfelelő teljesítményt. Ez az állítás a mindent túlpolitizálás századában, különösen a jelenkor politikai csatározásai közepette, megkívánja a bizonyítást. Különösen indokolt nekünk magyaroknak végre tudomásul venni, hogy az ország sorsa megközelítőleg sem annyira függ a kormányzatunk minőségétől, mint saját magunktól. MórícZ Zsigmond ezt zseniálisan felismerte már egy olyan korban is, amikor a politika megtett mindent annak érdekében, hogy fékezze a Nyugathoz képest egyébként is nagyon elmaradt társadalmi fejlődést és megtett mindent annak érdekében, hogy a háború végén a vesztesek oldalán álljunk. Ő ebben a helyzetben is azt parancsolta: „Ne politizálj, építkezz!”

De bizonyítsuk a politika másodlagosságát a mienkénél szélesebb horizonton.

a. A most befejezett század közepéig csak a puritán nyugat-európai kultúrkörön belül vált lehetségessé az iparosítás. Ebből a körből csak az angol elnyomás zárta ki az íreket, az orosz pedig a finneket. Mára mindkét nép felzárkózott. A politika tehát csak két nemzedékre tudta visszatartani őket.

b. Az Alpok terméketlen hegyei között élő svájciak, tiroliak, szlovének alapvetően eltérő politikai viszonyok között mára szinte egyformán gazdagok lettek. Kiderült, hogy alig érezhető a nagyon eltérő politikai útjuk és helyzetük következménye.

- A svájciaknak sok évszázad óta önálló államuk volt, hogy politikailag semlegesek, nemcsak az EU-ba, de még az ENSZ-be sem lépnek be.

- A dél-tiroliak Olaszországhoz lettek csatolva, ott mint kisebbség élnek, de kezdettől fogva tagjai a nyugat-európai integrációnak.

- Az észak-tiroliak a közös nyelvet beszélő osztrákokkal egy államban vannak, az ország csak pár éve tagja az EU-nak.

- A szlovének negyven éven keresztül a kommunista Jugoszlávia legkisebb politikai egységeként éltek. Alig pár éve függetlenek. Nem tagjai az EU-nak.

A különböző államiságuk és politikai sorsuk ellenére alig lehet találni eredményeik között különbséget. Miért? Mert kulturális tekintetben rokonok.

b. A szocialista évtizedek végére miért mi lettünk a legvidámabb barakk? Ha ismeri a történelem a népekre húzott kényszerzubbonyt, akkor a sztálinizmus az volt. Mindenki, akire ráhúzták, azt hitte, sőt érezte, hogy ebbe aztán nem fér bele a másság. Aztán az 1956-os

forradalom elnyomását vállaló, az egyáltalán nem másságra törekvő, távolról sem individualista Kádár uralma alatt a gazdasági individualizmus, a vállalkozással minden másik államalkotó népnél kísérletezőbbek társadalma lettünk.

c. Talán meggyőzőbb az ellenpélda. Ma már nincs olyan nép Európában, amelyik kilóg abból a sorrendből, amiben a Nyugat-Európához való kulturális közelsége és a gazdasági fejlettsége fennáll. De ez az egybeesés nem úgy jön létre, hogy előbb kell integrálódni, a jogrendszer harmonizálni, aztán jön a felzárkózás, hanem az az egészséges, ha az előbbiektől független felzárkózás hozza magával a tagságot. A Lisszabon-Madrid-Róma-Athén tengelytől délre már megtörtént az EU-tagság elismerése, de az ott élő népek a felzárkózásban mégis hátrébb állnak, mint a három közép-európai tagjelölt.

Azt, hogy a népek gazdasági teljesítménye hosszú távon alig függ a politikától, nem jelenti azt, hogy nem kell a minél megfelelőbb politikára törekedni. A rossz politika ugyan nem befolyásolja a végeredményt, de az addig vezető út szenvedései annál inkább attól függnének.

A rendszerváltást követő években a magyar gazdaságpolitikát az jellemezte, hogy **a nagyon magas infláció ellen a takarékossgot tekintette az egyetlen hatékony eszköznek.** Ez a liberális gazdaságpolitikai stratégia jelentős mértékben megnehezítette nem csak a gazdasági növekedést, azaz az elsődleges célt, de magát az inflációt is tartósabbá tette. A politikusaink nem voltak képesek megérteni, hogy **a rendszerváltás okozta átállási nehézségeket csak fokozta a pénzügyi egyensúly érdekében történő durva termelés-csökkentés és az erőltetett takarékossg.** Ma e gazdaságpolitika megvalósítói azzal büszkélkednek, hogy lám, a bölcs gazdaságpolitikájuk következtében ma már, vagyis közel tíz év után, csak egyjegyű az infláció. Ezzel szemben az az igazság, hogy **a magyar társadalom szorgalma, leleményessége kezdi legyőzni azokat a mesterséges akadályokat, amelyeket a liberális gazdaságpolitika állított a fejlődése útjába.** Az a tény, hogy a rendszerváltás óta először egyszámjegyű az infláció, nem büszkeségre, hanem szegyenre ad okot.

Meggyőződésem szerint a magyar nép szorgalmának, a gazdaság érdekeinek megfelelő figyelembevétele mellett a rendszerváltás óta átélt magas infláció eleve elkerülhető lett volna. Ezt annak idején ugyan még könyvben is kifejtettem, de az még elolvasásra sem talált. Ezért fogadtam örömmel, hogy a FIDESZ a választási programjába végre **a takarékossg mellé felvette a növekedést.**

Tudtam, hogy a gazdaságban gyorsan nem szabad, nem is lehet semmiféle fordulatot erőltetni, mert az több kárral, mint haszonnal jár. Ezért türelmesen vártam, hogy a gazdaságpolitikai fordulatra is megérjen az idő.

Most érkezett el az ideje annak, hogy óvatosan változtassunk az inflációellenes harcunk politikáján. Ezentúl jobban kell mérlegelni azt, hogy **a takarékossg és a növekedés milyen aránya biztosítja jobban az infláció csökkentését.**

A tények tanulsága szerint **korunkban már a kulturális adottság a gazdasági siker legfontosabb feltétele.** A fenti állításhoz azt kell hozzátenni, hogy a XX. században csak két civilizáció biztosíthatta a gazdasági élvonalba kerülést: a nyugat-európai puritán és a kelet-ázsiai konfucianus. A zsidó népen kívül nincs példa arra, hogy az ettől eltérő kultúra körülményei között élő nép sikert érhetett volna el. A zsidóságnál is azt kell tudni, hogy ez a nép kultúráját ugyan sok vonatkozásban ugyan megtartotta, mégis csak a nyugati kultúrába beépülve, annak gazdasági módszereit elsajátítva válhatott kirobbanó sikerűvé.

Más kultúrkörökben nem beszélhetünk felzárkozási sikerről, ezeknél, az inflációjuk mértékétől függetlenül, csak vészes lemaradás tapasztalható. A latin-amerikai népek lemaradása magas infláció mellett történt, számos arab ország pedig a nyugati országokénál is kisebb infláció mellett maradt le.

Az infláció világtörténelmi jelentősége

Néhány adat az infláció és a gazdasági növekedés viszonyáról:

A világ motorját jelentő Nyugat-Európában az egy lakosra jutó nemzeti termék a vásárlóerő-paritás alapján 1000 és 1500 között 0,1 százalékkal nőtt. Ez a mutató 1500 és 1820 között közel a kétszerese, 0,19 lett. Ellenben az ipari forradalomtól napjainkig hatszor gyorsabb, évi 1,65 százalékos növekedésnek lehetünk a tanúi. Ezen belül is nagyon gyors gyorsulást láthatunk. Ezt mutatja az a tény, hogy a reálbérek növekedése az elmúlt 150 év mindegyik harmadában megkétszereződött.

A reálgazdaság teljesítményének az a gyorsulása az infláció megjelenésével fonódik össze.

Nyugat-Európa országaiban 1800 és 1850 között inkább bércsökkenés volt jellemző, mint áremelkedés. 1850 és 1900 között az átlagos árindex átlaga országonként -1,3 és +1,3 között ingadozott. 1900 és 1950 között már csak átlagos áremelkedés fordult elő és az a 2,2 és a 11,6 között szóródott az érintett országok között. Lényegében ez marad jellemző az utóbbi ötven év átlagára is, csak az országos maximum csökkent 8,7 százalékra. A legmegbízhatóbb támpont mégis az elmúlt 200 év sikerországa, az Egyesült Államok, ahol az árindex átlaga 50 évenként így alakult: -0,9, -0,1, +2,3 és +3,2.

Jelenleg az elméleti közgazdászok csak az infláció veszélyeivel rémisztik a közvéleményt, az áldásairól azonban mélyen hallgatnak.

Először az infláció tényleges világtörténelmi szerepét kell helyére tenni. A jelenszázi inflációk abból származtak, hogy **törvényesült az állam pénzteremtő joga**. Ennek köszönhetjük, hogy a történelemben először **a gazdaság indokolt pénzellátása a társadalom, ezen keresztül a gazdaság igényeihez igazítható állami feladat lett**. Márpedig e nélkül nem képzelhető el a most befejezett század során megélt, példátlanul gyors növekedés, az ezzel járó struktúraváltás, különösképpen pedig a megfelelő foglalkoztatási szint, hogy létrejöhessen a társadalmi stabilitást biztosító jövedelemarányok kialakítása.

Az infláció az alapja annak, hogy az elmúlt század volt az emberiség életében az első olyan kor, amiben a kincsképzés már viszonylag jelentéktelenné vált. Az inflációnak köszönhetjük, hogy a pénz először nem kincs, hanem csak forgalmi eszköz, ezért a forgalomból kivont, azaz az otthon őrzött pénz mennyisége jelentéktelenné vált. A pénz rendszeres romlásának köszönhető, hogy a képződő jövedelmek nagy többsége nem került befagyasztásra, kincsképzésre. Ezt megelőzően a megtakarított jövedelmek jelentős hányadát mint fém pénzt igyekeztek tárolni, illetve azon kincseket vásároltak, hozhattak létre. Amióta a pénz az inflációnak köszönhetően rendszeresen veszít az értékéből, a jövedelmeket tőkésítik, azaz visszaforgatják a gazdaságba.

A modern társadalmat el sem lehet képzelni értékálló pénz mellett. Az elmúlt század viharos növekedése annak köszönhető, hogy a pénzben jelentkező jövedelmeket nem érdemes kincsben őrizni, hanem vissza kell forgatni a gazdaságba. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy **a XX. század legnagyobb gazdasági vívmánya az állam pénzteremtő szerepének általánossá válása.**

Annak a nélkülözhetetlen közgazdasági alapját, hogy ebben a században a világgazdaság, különösen annak a fejlett ötöde többel növekedett, mint előtte évezredek alatt összesen, az infláció teremtette meg.

Mint minden zseniális eszköz, az infláció is közveszélyes lehet azok kezében, akik akár nem ismerik felhasználhatósága határait, akár tudatosan visszaélnék vele. **Mind a kíváncsnál kisebb, mind a nagyobb mértékű pénzrontás káros.** Az a tény, hogy az infláció nélkül lehetetlen a gyors gazdasági fejlődés, még kevésbé a gazdaság belső arányainak a gyorsan

változó követelményekhez való folyamatos igazítása, messze nem azt jelenti, hogy minél nagyobb az infláció, annál jobb. Minél nagyobb az optimálistól való mindkét irányú eltérés, annál nagyobb az okozott kár.

Arra, hogy az infláció kisebb volt a kívánatosnál, kevés meggyőző példát találunk. Ezzel szemben **szinte általános volt az optimálisnál nagyobb infláció.** Ez alól csak a jelenkori fejlett világ jelent bizonyos mértékű kivételt. A kívánatosnál gyorsabb pénzszerzésnek az az oka, hogy a demokráciában csak választástól választásig garantált életű politikusok szívesen növelik az inflációt, mert az indoktalan pénzkibocsátás rövidtávon a népszerűségüket szolgálja, ennek a hosszú távú hatása, a magas infláció és annak kára viszont csak a következő ciklus politikusainak lesz a gondja.

Abból a tényből, hogy az infláció sokkal többször van az optimuma felett, mint alatta, következik, hogy nemcsak a közgazdászok, de az általuk befolyásolt közvélemény is az inflációban csak a rosszat látja. Így lett a század legnagyobb közgazdasági áldásából a hibás gazdaságpolitika szimbóluma annak ellenére, hogy nem volt és nincs olyan kormányzat, ami nem élt vele. Ez olyan, mint az volna, ha a gyógyszerek túlfogyasztásából arra következtetnénk, hogy az egészségügy legnagyobb csapása a gyógyszerek túlfogyasztása. Többségünk csak annak köszönheti a jobb egészségét, a kevesebb betegeskedését, sokunk az életét, hogy szedi a gyógyszereket. A gyógyszerek áldásos hatását nem semmisíti meg az a tény, hogy gyakran előfordul a gyógyszerek túladagolása, ritkábban a velük történő öngyilkosság is, sőt az is tény, hogy minden gyógyszernek káros hatása is van. **A modern gazdaság is állandóan beteg volna, válságból válságba zuhanna, ha az állam nem szaporítaná, azaz rontaná a pénzt.** A fémpénzek viszonyai között mindnyájan sokkal szegényebbek lennénk. Mégis csak az infláció kártékony hatását látjuk. Az utókor nevetni fog azon a naivságon, hogy **korunk a legnagyobb közgazdasági vívmányát kártékony jelenségeként fogta fel.**

Nem csak az ostobaság, hogy az inflációt eleve károsnak ítélik meg, hanem még az sem igaz, hogy a kívánatosnál nagyobb infláció nagyobb csapás, mint az annál kisebb. Az elmúlt ötven év tapasztalatai azt mutatják, hogy **a gyorsan növekvő, a fejlettek közé sikerrel felzárkózott országok átlagos inflációja nagyobb volt, mint az alacsony inflációval élőké.** Természetesen ezt elhallgatják azok, akik az inflációminimalizálást tekintik a növekedést befolyásoló egyetlen fontos gazdaságpolitikai feladatnak.

A fentiekből nemcsak az következik, hogy az állami pénzteremtés, **az infláció csak a fejlődésre érett népeknél válik az utolérést biztosító eszközzé, hanem az is, hogy az infláció optimális mértéke is kultúrától függ.** Minél puritánabb egy nép, annál kisebb infláció mellett lehet elérni a legjobb eredményt. Vagyis a puritán németek és svájciak számára kisebb infláció az optimális, mint a franciáknak vagy az észak-olaszoknak. Ez a magyarázata annak, hogy az észak-olaszok lényegesen nagyobb inflációjuk ellenére még a németeknél is gyorsabban növekedtek.

Az infláció optimális mértéke a fentiektől függetlenül is állandóan változik. Ha hátrábbról indul a gazdasági felzárkózás, ha magas a munkanélküliség, ha gyorsan kell változtatni a gazdasági struktúrán, ha történetesen nagy természeti csapást kell kiheverni, ha a kialakult jövedelemarányokon jelentősen változtatni kell, akkor az átlagosnál nagyobb inflációra van szükség. Ezzel szemben a már élvonalba tartozó országban a kiegyensúlyozott viszonyok között a kisebb infláció a legjobb megoldás.

A fentiekből fakad, hogy **semmi elméleti és tapasztalati alapja nincs annak a közgazdasági elvárásnak, hogy minél kisebb az infláció, annál jobb, hogy ez az elvárás minden kultúrkörben, minden fejlettségi szinten azonos, és a változó körülményektől független.**

Az infláció két oka

Az inflációnak két oka lehet: vagy a kínálatot meghaladó kereslet veri fel az árakat, vagy a nagyobb termelési költség.

A termelést meghaladó kereslet okozta inflációt nem kell bemutatni. A háborúk okozta inflációk sokkal régebbiek, mint a modern pénz. Sajnos a közgazdászok csak ezt az inflációs okot látják, holott a másik is évezredes múltú. Azt minden parasztember tudta és tudja, hogy a kedvezőtlen időjárás után emelkedni fognak az élelmiszerárak, mert

- a kínálat csökken,
- a kereslet nem csökken,
- megnő a termékegységre jutó költség.

Azt a mai politikusok is tudják, hogy az emelkedő olajárak növelik az inflációt. Az ebből fakadó következtetéstől azonban tartózkodnak. Ez is olyan inflációt fokozó ok, amit nem a keresletnövekedés, hanem a költségek emelkedése okoz. **A mi inflációnkat sem a kereslet elfutása, hanem a termelési költségek emelkedése váltotta ki.** Tegyük hozzá: nem a munkabér drágult meg, hanem az alacsony kapacitáskihasználás miatt nőtt meg a termékegységre jutó költsége.

Azt is minden gazdasági szakember tudja, hogy **a termelés csökkenése annál nagyobb termékegységre vetített költségemelkedést okoz, minél nagyobb a termelés állandó költsége.** Márpedig a modern gazdaságot, ezen keresztül az ország gazdaságát is az jellemzi, hogy a működési költsége alig változik, azaz **az állam is az olyan vállalkozás módjára működik, aminek a költsége alig függ attól, hogy mennyit termel.** Ebből fakadóan a termelés egységére vetített költség alapvetően a kapacitásának a kihasználásától függ. Ez a tény a klasszikus kapitalizmus viszonyai között rejtett maradt, a modern, fejlett társadalmakban azonban egyértelművé vált.

Azt, hogy az infláció melyik típusával állunk szemben, megtudjuk, ha ismerjük a kapacitáskihasználás mértékét.

- Ha a kapacitások kihasználtsága nagyon magas, akkor a kereslet csökkentése az eredményes megoldás. Az ilyen inflációt a túlzott kereslet váltotta ki. Ez volt a szocialista évtizedekben megélt infláció oka. Erre mutatott rá Kornai János.

- Ha kapacitás kihasználás alacsony, akkor az infláció ellen a keresletet kell növelni. Az ilyen inflációt a kereslet hiánya gerjesztette fel. Ezt éltük meg a rendszerváltás óta, mégis úgy védekeztünk ellene, mintha a túlzott kereslet váltotta volna ki.

Vagyis **a kétféle, egymással éppen ellentétes okokból keletkező infláció ellen egymástól alapvetően eltérő védekezési mód indokolt.** A két módszer annál inkább eltérő, minél inkább állandóak a népgazdaság költségei.

A liberális közgazdászok a fogyasztást tekintik olyan „kiadásnak”, ami büntetlenül csökkenthető. Ez, mint később látni fogjuk, csak a klasszikus kapitalizmus viszonyai között volt igaz. A jelenkori fejlett társadalomban a munkaerő minősége mindig a kereslete alatt marad. Ezen csak a fogyasztás növelése képes segíteni, mert **a munkaerő jelen és jövőbeli hatékonysága a fogyasztás színvonalától függ.**

Azt könnyű belátni, hogy a felhalmozások visszafogása csak akkor indokolt, amikor a meglévő kapacitások nincsenek kihasználva. **Az állam elsődleges gazdasági feladata a meglévő kapacitások, a reáltőke és a munkaerő kellő hasznosítása.** Ennek érdekében, ha kell, jövedelmet kell teremtenie.

A jelenkor nagy találmánya, hogy az állam legális eszközökkel tudja szaporítani a pénzt, növelni a lakosság vásárlóerejét, ezzel javítani a kapacitások kihasználását. Az állam pénzkibocsátási joga tehát csak arra az esetre indokolt, amikor a kapacitások kihasználása a kívánatosnál alacsonyabb, ráadásul a jövedelemarányokat is módosítani kell. Arról, hogy ennek a legjobb eszköze az infláció, kevés szó esik. A pénzteremtésből ugyanis az állam a vállalkozók és a lakosság rovására gazdagodik. Ez ellen tehát érthető okból tiltakoznak a pénztulajdonosok. Az érdemi kár azonban attól függ, hova kerül az állam megnövekedett pénzjövödelme.

- Ha a többletpénz azt eredményezi, hogy az állami elvonások ennek megfelelően kisebbek lesznek, mint e nélkül volnának, akkor az infláció az adófizetők átlagát nem érinti.
- Ha az állam a többletjövödelmét elpocsékolja, akkor az infláció árát a lakosság egésze viseli.
- Ha az állam a keletkező többletjövödelmét valamelyik osztály, vagy réteg támogatására fordítja, akkor annak a haszonélvezői a kedvezményezettek.
- Ha az állam azért rontja a pénzt, hogy ingyenessé tegye a felsőoktatást, növelje a családi pótlékot, akkor a gyermekes családok élvezik az infláció következményeit.
- Ha az állam a többletpénzét az autópályák építésére fordítja, akkor annak haszonélvezői elsősorban azok, akiket a fejlesztés konkrétan érint.

A felsorolást sokáig lehetne folytatni.

Az mindenesetre demagógia, amivel a liberális közgazdászok rémítgetik a lakosságot, hogy ők az infláció legfőbb áldozatai. A tények tanulsága szerint **alig találunk arra példát, hogy a lakosság jövödelme, a reálbérek emelkedése ott lett volna nagyobb, ahol kisebb volt az infláció.** Sokkal inkább jellemző ennek az ellenkezője. Az infláció közvetlenül azokat károsítja meg, akik ládában őrzik a pénzüket. A gyakorlatban ilyen azonban kevés van. Az sem jellemző, hogy a betétesek károsodnának az inflációból, ugyanis **az sem jellemző, hogy a reálkamat ott kisebb, ahol az infláció nagyobb.** Ennek is inkább az ellenkezője fordult elő.

Takarékosság - növekedés

Tekintettel arra, hogy a kívánatosnál nagyobb infláció jellemző kortűnet, meg kell találni az ellene való védekezés módszereit.

Az infláció elleni legkézenfekvőbb módszernek a takarékoság látszik. Ha kevesebbet költ a társadalom, a csökkentett kereslet lenyomja az árakat, azaz az inflációt. Ez a módszer soha nem lesz nélkülözhető. Egyrészt a pocsékolás viszonyai között nem képzelhető el gyors gazdasági fejlődés, másrészt sokkal könnyebb meglátni a pocsékolást, mint az elérhető eredményeket. A lakosság, különösen annak szegényebb fele, minél fejlettebb a gazdaság, annál inkább botránkozni fog a pocsékoláson. Kevesen figyeltek fel arra a történelem során, de a napjainkban is tapasztalható jelenségre sem, hogy a gazdagok költekezését, a kárba vesztett értékeket a nagyon szegény népek közvéleménye sokkal inkább eltűri, mint a gazdag népeké. A nagyon elmaradt társadalomban az uralkodók, az egyházi és világi vezetők, általában a gazdagok fényűző fogyasztása a nép körében sokkal kevésbé okozott felháborodást, mint napjainkban az állam és a gazdagok arányaiban sokkal kisebb pazarlás.

Korábban az értéktermelő gazdaságban, ami lényegében a nép feladata volt, sokkal kisebb volt a működés során elkerülhető veszteség. **A nagyon szegények terhelését és fogyasztását ugyanis az évszázadok nyomora csiszolta tökéletessé.** Ma viszont a gyorsan fejlődő technika, az azzal együtt változó gazdasági munkamegosztás és fogyasztói magatartások tele vannak kialakulatlansággal, útkereséssel, ebből fakadóan hibákkal.

Minél fejlettebb ugyanis a gazdaság, annál több veszteséggel működik. Sajnos azt az általános gazdasági törvényt, hogy a fejlettebb munkamegosztás, a gyorsabb gazdasági növekedés egyúttal a veszteségforrásokat is növeli. Ezt még az elméleti közgazdászok sem akarják tudomásul venni. Még kevésbé a közvélemény. Pedig a gyakorlatban szinte mindenki ennek alapján él. Minél kisebb valakinek a jövedelme, aránylag annál kevesebb a felesleges kiadása. Az ilyenek ugyanis minden fillért meg kell néznie. Ezzel szemben a gazdagok szórják a pénzt, azok nem a minél kevesebb kiadásra, hanem a minél nagyobb jövedelemre koncentrálnak. Ami érvényes a társadalom tagjaira általában, az érvényes a társadalom egészére is. A szegény, a lét határán élő társadalomnak szükségszerűen a takarékoság a fő erénye. Csak így élhet meg. **A gazdag társadalom azonban nem a minél kevesebbet költsékre, hanem a minél nagyobb jövedelemre koncentrálnak.** Jól teszi. Szinte érthetetlen, hogy a főleg gazdagokat képviselő liberális pártok mennyire a saját életük gyakorlatával ellentétesen politizálnak. Mint egyének tudják, hogy nem kevesebbet kell költeni, hanem többet kell keresni. A társadalmat, főleg annak a náluk szegényebb többségét mégis a kevesebbet költsékre akarták kényszeríteni. Ez jellemzi a rendszerváltás óta folytatott magyar gazdaságpolitikát is, az ennek csúcsát jelentő Bokros-csomagot. **A lakosságot nem a minél többet termelésre, hanem a minél kevesebbet költséssel akarta boldogítani.**

A modern vállalkozásnak is mindig szem előtt kell tartania a takarékoságot, de ez csak azután válik elsődlegessé, ha a kapacitáskihasználás már magas. Amíg ezt el nem éri, addig nem a költségekkel való takarékoság, hanem az értékesítési feltétellel alátámasztott termelés növelése az elsődleges. Ha ez igaz a vállalkozásokra, akkor a népgazdaságra is. **Amíg alacsony a kapacitások, mindenekelőtt a munkaerő kihasználtsága, addig a takarékoságnál fontosabb a növekedés. A népgazdaságban ugyanis az értékesítés nem probléma, hiszen az államnak lehetősége van arra, hogy a vásárlóerőt növelje.**

Miért fontos a kapacitások magas kihasználása?

Mi a magyarázata annak, hogy a fejlett társadalomnak a figyelmét elsősorban nem a takarékoságra, hanem a növekedésre kellene fordítania?

Ezt könnyű megmagyarázni a gyakorlati embereknek, annál nehezebb a politikusoknak és az elmélet élharcosainak. Köztudott, hogy minden olyan vállalkozás, amelyiknek a költségei kevésbé függenek a termelés volumenétől, **a termékegységre jutó költséget elsősorban a kapacitás jobb kihasználásával lehet csökkenteni.** Az ilyen körülmények között **a hatékonyság elsősorban a kapacitások jó kihasználásán múlik.** Amíg a kapacitás nincs megfelelően kihasználva, addig a takarékoság másodlagos, a keresletet nem csökkenteni, hanem akár mesterségesen is, de növelni kell.

Tegnap a taxis azon panaszkodott, hogy drága a benzin. Pár perc alatt meggyőztem arról, hogy az ő jövedelme nem azért kicsi, mert valóban drága a benzin, hanem azért, mert sokan vannak, ezért kevés a fuvarja, az ideje botrányosan rosszul van kihasználva. A saját bevallása szerint napi tíz órát ül a kocsiban, de jó napja van, ha ebből kettőt tölt fuvarral. Belátta, hogy ezért keres keveset. Ha napi hat órát tölthetne fuvarral, elfelejtené, hogy drága a benzin, nem azon álmodozna, hogy volna olyan autó is, ami az övének húsz százalékkal kevesebb drága benzint fogyaszt. A rövid fuvar végére megállapodtunk, hogy az a baj, hogy nem tud eleget fuvarozni, hogy sem ő, sem az autója nincs kihasználva. Számára sem a takarékoság, hanem a forgalmának a növekedése volna a jobb megoldás. Ha sok a taxi és kevés a lakossági igény, akkor hiába lenne olcsóbb az üzemanyag és jobb a kocsi, ő szegény maradna.

Terjesszük ki a példát a magyar kis- és középvállalkozásokra. Ezek is a magas adók miatt sírnak, holott azt a gyakorlatban csak részben fizetik meg, de azt nem veszik tudomásul, hogy még egyszer annyian vannak, mint amennyi ki tudná elégíteni a jelenlegi keresletet. Ha

kétszerese volna a forgalmuk, azt még fejlesztés nélkül ki tudnák elégíteni, az adót is meg tudnák fizetni, és a jövedelmük a jelenleginek többszöröse lenne.

A kisvállalkozásokat tehát csak két módon lehet eredményesen támogatni:

1. A számukat kell csökkenteni. A versenyt nem bírónak munkaalkalmat kell biztosítani. A kíváncsúnál sokkal több kisvállalkozás nem azért jött létre, mert sokan akartak vállalkozók lenni, hanem azért, mert számukra megszűnt az állás lehetősége.

2. A lakosság keresetét kell növelni. A kisvállalkozások adócsalása ugyanis ma a szegényebb rétegek alacsony vásárlóerején is múlik. Ezek maguk is kérik az ÁFA nélküli számlát. A versenyt még bíró kisvállalkozók pedig azért kényszerülnek az adócsalásra, mert az erkölcsi és gazdasági tekintetben kevésbé erős versenytársaik adócsalása miatt volnának hátrányos helyzetben. Vagyis nem a jobb vállalkozó, hanem az ügyesebb adócsaló győzne.

Lépünk tovább. **Ma a magyar gazdaság kapacitása alacsonyan van kihasználva. Semmivel nem lehetne olyan mértékben csökkenteni a termékegységre jutó költséget, azaz a kínálati árat, mint a kapacitások jobb kihasználásával.**

Itt kell tisztázni a gazdaságpolitika azon ellentmondását, hogy egyrészt igyekszik visszafogni a vásárlóerőt, másrészt idegen tőkétől várja az újabb kapacitások létrehozását. Nem veszi tudomásul, hogy ezzel csak rontja a meglévő kapacitások kihasználtságát, azaz növeli azokban a termékegységre jutó költséget.

Minden közgazdásznak tudni kellene, hogy újabb kapacitások belépése csak akkor indokolt, ha a meglévők már ki vannak használva, illetve az új olcsóbban termel, mint az ezzel kiszorítottak amortizáció nélküli költsége.

Az infrastruktúra csak részben piacosítható

Az infrastruktúra fejlesztésének lassítása hosszú távon mindig növeli az inflációt. A gazdaság hatékonysága egyre jobban az infrastruktúrától függ. Ennek a fejlettsége pedig mindig az igények mögött kullog.

Tekintettel arra, hogy a szocialista gazdaságban az infrastruktúra fejlesztését elhanyagolták, nálunk a hatékonyság fokozásának fő, a korszerűbb új kapacitások kiépítésénél is fontosabb eszköze az infrastruktúra fejlesztése. Erre a célra érdemes fedezet nélküli pénzt teremteni.

Az infrastruktúrának egyre jelentősebb területei piacosíthatók. Az ilyeneket nem is szabad az államnak magának kiépítenie, még kevésbé működtetnie. Ennek klasszikus példája korunkban a telefon. Nem ilyen viszont az autópálya. Még a gazdag országokban is vitatható az autópályák magánvállalkozásba adása. Ez annál nagyobb hiba, minél alacsonyabb a lakosság viszonylagos jövedelme. **Az autópályát nem ott kell építeni, ahol annak használatáért már van kellő vásárlóerő, hanem ott, ahol az közvetve a legnagyobb értékgyarapodást hozza.** Az autópályák okozta vagyongyarapodás nagy többsége olyan, ami vállalalkozási formában nem realizálható, az a társadalmat ugyan gazdagabbá teszi, de az üzemeltető jövedelmeként csak töredékében realizálható. Az autópályákat akkor is az államnak kell építenie, ha arra csak akkor van pénz, ha az állam ezt többletként bocsátja ki. Az autópályák üzemeltetése pedig azért maradjon állami feladat, mert ahhoz nincs szükség vállalalkozási érdekeltségre. Az autópálya akkor ér többet a társadalom számára, ha többen használják, a magántulajdonos számára pedig akkor, ha maximális a profitja. E két érdekeltség pedig ez esetben nagyon messze esik egymástól.

Még ostobább dolog az oktatás piacosítása. A piac abban érdekelt, hogy azokat tanítsa, akik ezért a legtöbbet fizetnek. A társadalom érdeke pedig az, hogy azok tanuljanak, akik tehetségesek. E kettő pedig köszönőviszonyban sincs egymással.

Az egészségügy piacosítása még közveszélyesebb és inflációgerjesztőbb. Minden nemzetközi tapasztalat azt bizonyítja, hogy az egészségügy piacosítása csak a nagyon gazdag országokban megengedhető luxus. Még ott is igaz, hogy minél piacosabb, annál drágább. A kevésbé gazdag országokban az egészségügyi ellátás azért állami feladat, mert a társadalomnak ezen a téren az a legnagyobb veszteség, ha nagy azoknak a száma, akik azért nem mennek orvoshoz, mert drága. Nincs azonban drágább dolog annál, ha a lakosság anyagi és azzal párosult tudati okból nem megy időben orvoshoz, nem vállalja a kezelést. Ez ellen csak a magasabb jövedelem és a magasabb iskolázottság jelent védelmet. Amelyik társadalomban már egyikkel sincs gond, az eljátszhat az egészségügy privatizációjával is. Annak is sokkal drágább luxus, mint az ellenfelei összességét nagyságrenddel meghaladó hadsereg.

Az infrastruktúrával takarékoskodó, illetve az azt elsietve piacosító állam számítsen arra, hogy a nemzetközi gazdasági versenyben lemarad.

A fogyasztással való takarékoskodás

A fogyasztás visszafogása a modern társadalmakban nemcsak politikai szempontokból veszélyes szinte mindig, de gazdasági téren többnyire kártékony módszer is. Ez csak akkor indokolt, ha a gazdaság túlfűtött, ha a kapacitások már kimerültek, a keresletet képtelenek kielégíteni.

A fogyasztás visszafogása a politikai támogatottságot csökkenti, amitől, szerencsére, félnek a politikusok; rontja a lakosság termelési kedvét is, ami a hatékonyságnak egyre fontosabb feltétele; hosszú távon rontja a munkaerő minőségének javítását, ami egyébként is állandóan az igények mögött kullog.

A fogyasztást a modern közgazdaságtan is úgy értékeli, mintha még mindig a számában és minőségében munkaerő felesleges klasszikus kapitalizmusában volnánk. Abban indokolt volt a fogyasztást, mint a megtermelt érték elfogyasztását kezelni. Ez ugyan még akkor sem volt hosszú távon igaz, mert a társadalom végső célja mindig is a fogyasztás növelése volt, és egyre inkább az marad, de ennél fontosabb volt a tőkeképzés maximalizálása. A jelen társadalomban azonban már a munkaerő minőségének a javítása a legfontosabb, ezt pedig csak a fogyasztásán keresztül lehet megoldani.

Itt kell kitérni arra, hogy a fogyasztói társadalom deformációit látva, fogyasztásellenesek lettek. Az igaz, hogy a jólét növekedésével együtt nő a veszélye annak, hogy a fogyasztás struktúrája deformálódik, hogy az rontja az erkölcsöket, felerősíti az anyagiasságot, lehetővé teszi a deviáns magatartást, rombolja a természetet. Ezek azonban csak a jóléttel járó hibák, a fejlődés egyik oldala.

Mi is a reális kép?

1. Szerte a világban ott jobbak az erkölcsök, ahol magasabb az életszínvonal. A tények világában ott valósulnak meg a leginkább a keresztényi erkölcsök, ahol magasabb az életszínvonal. Európában a skandinávok élnek leginkább keresztényi életet, ha azt nem az egyházi szertartásokon való részvétellel, nem a klérus hatalmával, hanem a tízparancsolat betartásával mérjük. Sokkal inkább általánosítható az a jelenség, hogy a keresztény erkölcsök ott szenvednek több csorbát, ahol nagy az egyházi szertartásokon való részvétel aránya, ahol nagy a klérus befolyása. Természetesen ebből sem azt kell levonni, hogy ott rosszabbak az erkölcsök, ahol nagyobb az egyház befolyása, hanem azt, hogy az egyházhoz azért fordulnak gyakrabban az emberek, mert hiányolják a kereszténységet a gyakorlatban.

2. Az önzetlenség ott nagyobb, az anyagiasság ott kisebb, ahol nagyobb a jólét. Elég megnézni azt, hogy melyik ország fordít a nemzeti jövedelméből többet a szegénynek

megsegítésére. Ebben is toronymagasan a skandináv országok vezetnek. A szegény országok gazdagjai természetes jelenségnek tekintik a szegénységet, és keveset áldoznak annak a mérséklésére, a gazdag országok gazdagjait jobban felháborítja a szegénység, és többet adnak annak enyhítésére.

3. A gazdagok körében minden deviancia kisebb. Az ugyan tény, hogy bizonyos devianciához jövedelemre van szükség, ezért aztán a drága drogok fogyasztása a szegény országokban nem lehet széleskörű, ott ezt csak a gazdagok engedhetik meg maguknak, de ez csak a felszín. A devianciák a gazdag társadalmakon belül a szegény rétegekben magas arányúak.

- **Az alkoholizmus** a jövedelemmel és a képzettséggel fordítottan arányos.

- **A dohányzás** szinte eltűnőben van a magasan képzettek és nagykeresetűek körében.

- **A bűnözés** a képzettségükben és anyagi helyzetükben leszakadt rétegekre koncentrálódik.

4. A gazdag társadalmak vigyáznak jobban a természetre. Az ugyan igaz, hogy a klasszikus iparosítás még napjainkban is óriási természetrombolással jár, de a fogyasztói társadalmakban már annyira felértékelődik a természeti környezet, hogy a kímélésére áldoznak, és a környezet javulása minden fejlett társadalomra jellemző. Ezzel szemben a természet az elmaradt, szegény társadalmakban az iparosítás és a népszaporulat elszabadulása következtében katasztrofális károkat szenved. Ennek lehetünk tanúi Kínában, a Szovjetunió, valamint a latin-amerikai országok urbanizált körzeteiben, de Indiában és Afrikában is.

Abból a tényből, hogy a munkaerő minősége soha nem éri utol a vele szemben támasztott igényt, fakad, hogy a fogyasztása is a kíváncsnál alacsonyabb szinten áll. Ezt a tényt a mennyisége tekintetében tudomásul kell venni, hiszen csak azt lehet elfogyasztani, amit a társadalom megtermel. Ezzel szemben a fogyasztás struktúráján bőven van javítani való.

A fogyasztás struktúráját két szempontból kell optimalizálni:

1. A jövedelmek elosztásában.

2. A jövedelmek felhasználási szerkezetében.

Az optimális, a munkaerő minőségi javulása szempontból kíváncsnak jövedelemarányok lényegesen kevésbé differenciáltak, mint amit a piac létrehoz. Ezt az élet igazolja. Jelenleg nincs olyan társadalom, ahol a jövedelmek jelentős hányadát ne kellene az államnak úgy elosztania, hogy az csökkentse a piacon kialakult arányokat.

Mi ennek a jelenkorban általánossá vált jelenségnek az oka?

A piac csak a jelen érdekeltsége alapján optimalizálja a jövedelmek elosztását, vagyis annak alapján képezi a munkaerő árát, ahogyan az a folyó gazdálkodás érdekei szempontjából megfelelő. Ezzel szemben a jövőbeli munkaerő milyensége a fogyasztás mennyiségétől, még inkább módjától függ.

Miért nem áru a munkaerő?

A kapacitások kihasználása annál fontosabb, minél függetlenebb a költségek összege a termelés mennyiségétől. **Ezért azt vizsgáljuk meg, mennyire állandóak, vagyis a termelés volumenétől függetlenek a gazdaság működési költségei.**

A tőkés osztálytársadalom a gyakorlatban súlyos következmények nélkül kezelhette a munkaerőt úgy, mint ugyancsak az olyan árut, ami olcsóbb lesz akkor, ha a kínálata meghaladja a keresletét. Ki lehetett mondani, hogy a munkaerő árát a kereslete és a kínálata közötti viszony szabályozza. A vállalkozások szintjén ez látszólag így is működött, hiszen, ha

csökkent a munkaerővel szembeni kereslet, csökkentek a bérek, azaz a munkaerő jövedelme. Következésképp a munkaerő még nyomorultabban élt, tovább nőtt a halandósága, csökkentek a születések, többen vándoroltak ki. Azaz a munkaerő túlkínálata esetén a jövedelme nem biztosította a mennyiségi és minőségi újratermelését. Ez jó ideig nem is okozott bajt, mert **a klasszikus iparosítás mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben csökkenő munkaerőigénnyel járt.** Bizonyos idő után azonban válságot okozott, mivel a bérekkel való takarékoság következtében romlott a munkaerő minősége. Ez látszólag és közvetlenül nem is okozott problémát. Csökkent ugyan a vásárlóerő, ezért a munkaerő kereslete, még jobban az ára is. Ezért aztán a kapacitásokat még rosszabb hatásfokkal lehetett kihasználni. Azaz a munkaerő fogyasztásának csökkenése még a lényegében minimális állandó költséggel működő tőkés társadalomban is időről időre visszatérő válságokat okozott. Azt, hogy ennek oka a munkaerő árának a kereslet-kínálat viszonyaihoz való igazítása, mégis rejtve maradt.

A munkaerő áruként kezelése makroszinten csak azért maradhatott fenn, mert az azzal szemben jelentkező mennyiségi és minőségi igények bőven ki voltak elégítve. Az, hogy a csökkenő fogyasztás csökkenő hatékonyságú munkaerőt termel, nem okozott közvetlen gazdasági problémát. Ehhez nagyban hozzájárult az, hogy a tőkés társadalmak felesleges munkaerőjét felszívta a kivándorlás, a viszonylag nagy létszámú hadsereg és a tőkések kizsálgató cselédség.

Ahogy azonban a tudományos és technikai forradalom következtében nőtt a munkaerővel szembeni minőségi igény, kiderült, hogy nem lehet annak árát, még kevésbé a fogyasztását a klasszikus értelemben vett olyan áruként kezelni, aminek a piacon kialakult ára az értékét tükrözi. Ez egyébként is csak az olyan árukra vonatkozik, amelyek változó mennyiségű és minőségű újratermelése vállalati szinten viszonylag gyorsan és könnyen megoldható. A társadalom textíliákkal való ellátást a kereslet-kínálat alakította árakra lehet bízni. A munkaerő azonban nem ilyen áru. Az újratermelési folyamata hosszú, minden változtatása generációkra nyúló. Ha a munkaerőből többre, vagy jobbra van szükség, akkor olyan jövedelmi viszonyokat kell teremteni, ami ezt évtizedek, esetleg generációk múlva biztosítani fogja. Ráadásul **a munkaerő olyan áru, amelyik önmagát csak nagyon lassan igazítja a társadalmi igényekhez, még akkor is, ha a jövedelmének nagysága már ennek megfelelő.**

A társadalom csak akkor képes az igényeinek megfelelő munkaerő biztosítására, ha egyrészt már évtizedekkel előbb megelőlegezi azt a jövedelmet, amire majd szüksége lesz, másrészt annak felhasználását tudatosan nem a meglévő, hanem a várható tudatához igazítja. Ez a gyakorlat nyelvére lefordítva két elvárást jelent:

1. A lakosság fogyasztását nem a meglévő, hanem a várható munkaerőigényhez kell igazítani.

2. A fogyasztás struktúráját nem a meglévő tudathoz, hanem az elvárt igényekhez kell igazítani.

A fenti kettős okból **nem szabad a piacra, a munkaadókra bízni a kíváncs lakossági fogyasztás finanszírozását, hanem abból egyre nagyobb hányadot kell a társadalomra bízni.** A bérként kifizetett jövedelem messze nem volna elegendő a lakosság fogyasztási igényének a fedezésére. Egyrészt nagyon kevés volna, másrészt nagyon rossz jövedelemarányokat teremtene.

Mit értünk a lakosság mennyiségi fogyasztási igénye alatt?

Annyit, amennyi a várható munkaerőigénye eléréséhez elegendő. Amíg a munkaadók mindig csak annyi bért fizetnek, amennyi az adott munkaerőigénynek megfelel, addig a társadalom igénye az a fogyasztás, amire akkor lesz szükség, amikor a jelen fogyasztása már

munkaerőben realizálódik. Tekintettel arra, hogy a mai fogyasztásból csak évtizedekkel később lesz annak megfelelő munkaerő, **a fogyasztásnak mindig az évtizedek múlva várható munkaerőigényhez kell igazodnia.**

A várható munkaerőigénynek megfelelő fogyasztás mennyisége azonban nagyon függ attól, milyen a fogyasztás struktúrája. Azt könnyű belátni, hogy az alkoholra, a dohányzásra, a szerencsejátékokra fordított jövedelem nemhogy javítaná, de rontja a munkaerő várható minőségét. Ezzel szemben a kulturális célokra, a tanulásra, a lakásépítésekre fordított jövedelem olyan fogyasztás, ami nagyban szolgálja a munkaerő minőségének javítását.

A fogyasztói szokásokra az jellemző, hogy nem a jövőbeli, hanem a múltbeli tudatnak felel meg. Ebből fakad, hogy minél gyorsabban nő a jövedelem, a piac és a tudat által alakított fogyasztói magatartás annál kevésbé felel meg a társadalom által támasztott igényeknek. Ezt fejezi ki a jövedelmek növekedésekor az, hogy aránytalanul megnő az alkohollal, a dohányzással, a szerencsejátékokkal szembeni kereslet, hasonlóan az újjgazdagok pocskoló fogyasztása. **Az adott mennyiségű fogyasztási lehetőség annál hatékonyabban hasznosul, minél jobban megfelel a fogyasztás struktúrája a jövőbeli igényeknek,** azaz abból minél kevesebb szolgálja a deviáns igényeket, minél több az, ami a kulturált életviszonyok kiszélesedését szolgálja. Ezt a cél azonban sem a liberalizált jövedelmi arányokkal, sem a fogyasztói piaccal nem lehet elérni. **Az államnak a jövedelmek egyre nagyobb hányadát kell elvonni és újra elosztani, továbbá a fogyasztói árakat úgy módosítani, hogy azok jobban szolgálják a munkaerő minőségi javítását.**

A piac arra jó, hogy a meglévő munkaerőt minél jobban hasznosítsák, az állam pedig arra való, hogy olyan elvonást és újraelosztást, továbbá fogyasztói árakat teremtsen, ami a jövő munkaerőigényeit szolgálja.

A jóléti állam előnye

Ideje volna csendre inteni azokat a liberálisokat, akik csak az államháztartás magassága ellen lázadoznak, de nem teszik hozzá, hogy minden adókedvezményt, amit a gazdagoknak adnak, azt a lakosság szegényebb és törekvőbb részétől veszik el. **Csak a nagyon ostoba és a gonosz érvelhet azzal, hogy sok az adó, ha nem teszi hozzá: a kisebb adó azt jelentené, hogy kevesebb jut majd nyugdíjra, oktatásra, egészségügyre, családtámogatásra.**

Nem véletlen, hogy a magas adózású országokban jobb a közhangulat, leginkább oda vágynak a szegényebb országok népei. Ráadásul azt is hozzá kellene tenni, hogy még a tőke is inkább oda megy, és ott gyorsabb a gazdasági növekedés. A tőke hatékonysága ugyanis sokkal jobban függ az oktatástól, az infrastruktúrától, a közhangulattól, az erkölcsi viszonyoktól, mint a bérek és az adók nagyságától.

A takarékoságot célzó gazdaságpolitika azért is tarthatott a klasszikus kapitalista viszonyok között generációkon keresztül, mert a társadalom működtetésének állandó költségei között a vállalkozások adója és állami elvonása nem volt nagy. Ezt lehetővé tette az, hogy az állam adminisztrációja és az állami jövedelmek újraelosztása még nem volt jelentős. **Az államháztartás a nemzeti jövedelemnek alig tizede volt.** Ezen belül is a hadsereg és a belső erőszakszervezetek fenntartása emésztette fel a többségét. Ennek az aránylag kis államháztartásnak a költségeihez a vállalkozók alig járultak hozzá, a többsége a fogyasztókra hárult az állami monopóliumok adója formájában.

A tőkés vállalatok takarékosági igyekezete addig gyorsult, amíg be nem következett a társadalmi és gazdasági lehetetlenülés. A termelés növekedett, de a lakosság óriási

többségének a fogyasztása ezzel nem tartott lépést. Ráadásul beszűkültek a kivándorlási lehetőségek is.

A század első harmadának végén már olyan súlyos politikai és gazdasági válság következett be, aminek kezelése során az Egyesült Államokban nem csak a tőkések, a vállalkozók közvetlen gazdasági érdeke, hanem még inkább a szociális feszültségek diktálták a gazdaságpolitikát. **A társadalom már fontosabb feladatának tekintette a munkaerő foglalkoztatását, a nyomor csökkentését, mint a vállalkozások profitmaximalizálását.** A második világháború a nyugati államokban is kikényszerítette a piac liberalizálásának szűkítését, megnövelte az állam gazdasági szerepét, valamint a tömegek szociális igényeinek jobb figyelembevételét. Ezért a háború után a nyugat-európai térségben is a jóléti államok alakultak ki.

Ezt a gazdasági fordulatot két tény sietette:

1. A tudományos és technikai forradalom alapvetően megváltoztatta a társadalom, még inkább a gazdaság munkaerőigényét. A korábbinál sokkal képzettebb és motiváltabb munkaerő vált szükségessé. A képzettségi igényt azonban még az emelkedő bérek sem lettek volna képesek biztosítani, az államnak kellett magára vállalnia a minőségi munkaerő biztosításának a feltételeit. Ennek következtében az államnak az ezzel járó feladatok költségeit fedező összeget is be kellett gyűjtenie. A háborút követő újjáépítés és évekre elfojtott fogyasztási igény felszabadulása a fejlett tőkés országokban a munkaerővel szemben akkora mennyiségi munkaerőigényt támasztott, amit csak az európai történelemben példátlan mértékű munkaerőimporttal tudtak biztosítani.

Az újjáépítés befejeződése és a háború alatt bekövetkezett technikai váltásnak megfelelő termelő bázis kiépítése után a munkaerővel szembeni mennyiségi igény lecsökkent. Ezt fokozta:

- a minőségi igénynek már nem megfelelő munkaerő munkanélkülivé vált, a minimális ellátásáról gondoskodni kellett;
- az oktatás egyre magasabb szintjét kellett egyre több fiatal számára az államnak biztosítani;
- az egészségügyi ellátásról az államnak kellett gondoskodnia;
- sokszorosára nőtt a munkából kikerülő öregek száma, akiknek az államháztartásból kellett nyugdíjat folyósítani;
- a kívánatos gyermekvállalás támogatása állami feladat lett;
- a piacon kialakuló jövedelmeket az államnak kellett újraelosztással nivellálnia;
- Az államnak egyre több feladatot kellett törvényesen szabályoznia, és ezek végrehajtására, ellenőrzésére újabb és újabb állami szervezeteket létrehoznia.

E feladatok ellátása érdekében a nemzeti jövedelemhez viszonyítva kétszeresére, háromszorosára kellett növelni az állami elvonásokat. **Ma már a jóléti államokban az adóknak és egyéb állami elvonásoknak csak kisebb hányada, harmada, negyede szükséges ahhoz, hogy az állam klasszikus feladatait fedezze, a többsége a munkaerővel szemben támasztott minőségi igény kielégítését és a társadalmi feszültségek enyhítését szolgálja. Erre is egyre kevésbé elég.** Márpedig abból, hogy a munkaerő olyan áruvá vált, aminek újratermelését csak kisebb részben fedezik a kifizetett bérek, a nagyobb hányada már az államháztartásból történik, az következik, hogy a munkaerő újratermelése nem piaci feladat.

Miből fedezi az állam a nemzeti jövedelem hányadában is megsokszorozódott kiadásait?

Az alig vitatható, hogy az állami elvonások nem tudtak lépést tartani a fellépő kiadási igényekkel. **A modern állam bevételi hiányának forrása eleinte csak a fedezet nélküli pénzkibocsátás volt, az utóbbi évtizedekben azonban már egyre inkább az állam belső eladósodása lett.**

Annak ellenére, hogy a munkaerő újratermelésének kívánatos színvonalát egyre nagyobb hányadában már nem a munkabér, hanem az állami gondoskodás biztosítja, **a munkaadók érdeke is emeli a bérek színvonalát.** Látszólag a vállalkozó továbbra is a minél alacsonyabb bérben érdekelt, de csak látszólag, mert **a bérköltségeket egyre kevésbé lehet a bérszínvonnal csökkenti.** A vállalkozót nem az átlagbér, hanem a kifizetett bérek összege érdekli, azt akarja minimalizálni. Ezt pedig úgy tudja a jobban elérni, ha a munkaerő minőségét javítja, azaz kevesebb, de jobb munkaerőt alkalmaz. A gazdaságpolitikusok még mindig ott tartanak, ahol száz éve: a tőkést a munkaerő árának olcsósága vonzza. Ezzel szemben ennél már sokkal fontosabb számára a munkaerő minősége. **Korunkban a jó munkaerő drágán is olcsó, a rossz olcsón is drága.**

A munkaadók a jobb motiváció érdekében egyre inkább a bérek emelésére kényszerülnek. Kiderült, hogy **a munkaerő jobb motivációja a hatékonyság emelésének legolcsóbb eszköze.** Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a szakszervezetek erejének köszönhető a bérek emelkedése. Száz évvel korábban sokkal erősebbek voltak a szakszervezetek, a bérek mégsem emelkedtek, ugyanakkor száz éve nem voltak olyan gyengék, mint ma, a bérek mégis emelkednek. A vállalkozó érdeke az, hogy emelje a jó munkaerő bérét, ugyanakkor építse le a gyenge minőségűt. **A munkanélküliek szinte kizárólag a munkaerő leggyengébb minőségű ötödéből kerülnek ki.** Ezzel szemben a munkaerő legjobb harmadáért még magas munkanélküliség esetén is verseny folyik, amiben a munkaadók egymással szemben ráígérnek a korábbi bérekre.

Tekintettel arra, hogy a munkaerő minősége nem képes lépést tartani a vele szemben jelentkező igénnyel, **a munkaerő piaci ára, a bér a minőségtől függően egyre jobban differenciálódik.** Ma a vállalkozások a jó munkaerőt egyre jobban megfizetik, a rosszat pedig olcsón sem hajlandók alkalmazni. Azt kellene a gazdaságpolitikusoknak látniuk, hogy a munkaadó a munkásait mint árut fizeti meg, azaz a béreket a kereslet és a kínálat viszonya alakítja, de **a bérek összege és belső aránya egyre kevésbé alkalmas arra, hogy a társadalom munkaerőigényét kielégítse.**

A piacon kialakuló bérarányok elviselhetetlen társadalmi feszültségeket váltanak ki, amit az államnak progresszív adózással és degresszív visszaosztással kell mérsékelnie. Ezt a liberális közgazdászok és a gazdagok nem akarják tudomásul venni, pedig ma már nincsen olyan állam, még a szuper liberális sem, amelyik el tudná kerülni a progresszív adóztatást és jövedelmekkel fordítottan arányos visszaosztást. A politikai harc csak ezek mértéke felett folyhat.

Mire figyel a modern vállalat?

A fejlett társadalmakban **a bérnek a vállalkozások szintjén mért költségen belüli súlya jelentősen lecsökkent.** Ez két okból következett be, és várhatóan továbbra is tartani fog:

1. Többszörösére nőtt a beszállítók részesedése.
2. A vállalkozások adója és járuléka a száz év előttinek tízszeresére emelkedett.

Ma a tipikus vállalkozás számára a beszállítók árai és azok megbízhatósága, valamint az állammal szembeni kötelezettség sokkal fontosabb, mint a munkabér. Ezt semmi sem jellemzi jobban, mint a nemzetközi tőkek mozgás. A tőke abba az országba megy, ahol jobbak a

beszállítói és az adózási feltételek, de az nem nagyon befolyásolja, hogy a munkaerő drága, ha jó. **Ma a nemzetközi tőkepiacon mozgó befektetési tőke kilenctizede ugyan a drága bérű országokból származik, de azok körén belül is marad.** A kommunikációs csatornákon keresztül ugyan az árad, hogy a tőke az olcsó munkaerőt keresi, de ez nem igaz. Az ugyan tény, hogy a fejlett gazdaságú országokból bizonyos célra oda is megy tőke, ahol olcsó a munkaerő, de liberalizált tőkepiaci viszonyok között, vagyis, ha a tőkemozgás mindkét irányban szabad, az olcsó munkaerővel dolgozó országokból legalább ennyi áramlik oda, ahol az drága. Ezt bizonyítják a latin-amerikai országok, ahova húsz év óta megy a fejlett országok bankjaiból származó, nagyrészt állami garanciával fedezett hitel, de ez az összeg az ellenkező irányban vissza is áramlik, mint a gazdagok bankbetéte, részvényvásárlása. A nemzetközi piacon mozgó tőke óriási többsége azonban a drága munkaerővel dolgozó országok körén belül vándorol. Erről nemcsak a tőkepiaci statisztikák győznek meg, amelyekben nem minden tőkemozgás szerepel, hanem az a tény, hogy **szinte mindent ott termelnek olcsóbban, ahol drágább a munkaerő.**

- A legolcsóbb gabonát, húst ott termelik, ahol a farmer jövedelme az elmaradott országokénak ötvenszerese. Nem véletlen, hogy ezért aztán ott szorul a mezőgazdaság a legkisebb dotációra is.
- A legolcsóbb gépkocsit ott gyártják, ahol a legdrágább a munkaerő, Németországban és Japánban. Az olcsó munkaerővel dolgozó autógyárak csak olyan gépkocsit tudnak csinálni, amit a módosabbak olcsóbban sem vesznek meg.
- Még általánosabban: azoknak az országoknak van aktív külkereskedelmi mérlegük, amelyekben magas bérrel kénytelenek dolgozni.

Az olcsó munkaerőre vágyakozók arra hivatkoznak, hogy a távol-keleti országokba, ahol olcsó a munkaerő, oda sok tőke ment és megy. Egyet tegyenek hozzá: azért, mert ott nemcsak olcsó, hanem jó is. Az kézenfekvő, hogy a jó munkaerőből az a kívánatosabb, amelyik olcsóbb. Indonéziában és Indiában ugyan olcsóbb a munkaerő, Afrikában pedig még annál is olcsóbb, mint Kínában, ezekbe az országokba mégsem megy annyi tőke. Finnországba pedig, ahol a munkaerő hússzor drágább, mint Kínában, oda egy lakosra vetítve mégis hússzor több tőke áramlik. Ez a finn lecke nekünk, a rokonaiknak is szólhatna: **ahol négyszer drágább a munkaerő, magasabb az adó, mint nálunk, oda mégis egy lakosra vetítve hatszor több tőke megy.**

A vállalkozók tudják, hogy a hatékonyság nem a munkaerő olcsóságán, nem a kutatásra, hirdetésre fordított költségek alacsony szintjén múlik. Ők tudják, hogy **csak az maradhat versenyképes, aki a munkaerő minőségét, motivációját fontosabbnak tarja, mint a bérek összegét, aki bátran kutat, hirdet.**

Miért nem tudják ezt a gazdaságpolitikusok és tanácsadók, az elméleti közgazdászok?

a. A politikusok azért nem veszik tudomásul a fenti tényeket, mert ők nagyon rövid távra kénytelenek optimalizálni.

b. A tudósok pedig azért, mert az ő szellemi vagyonuk elavulásától rettennek vissza.

Napjainkban mind a tudós közgazdászaink, mind a gyakorlati politikusaink, mind a vállalkozóink azon keseregnek, hogy magas az államháztartás részesedése, ezért aztán sok az adó. Ideje volna felszámolni ezt a tudatos demagógiát. Ha azt nézzük, hogy e században, különösen a második felében hol növekedett jobban a jólét és a gazdaság, azt látjuk, hogy **sokkal jellemzőbb a sikeresek országok esetében a magas államháztartás és adó, mint az alacsony.** Az adóteher a skandináv országokban a legmagasabb, mégis ők a század jóléti bajnokai. Az utóbbi ötven év legsikeresebb európai gazdasága a finn, annak ellenére, hogy

nem a chilei, hanem a svéd példát követik. Természetesen a modern gazdaság sikerének nem a magas adóból fakadó nagy állami visszaosztás az egyedüli oka, annak más fontos okai is vannak.

Miért kell növekedni?

Térjünk ki arra, hogy miért kell a makrogazdaságot olyan gazdasági egységként felfogni, aminek a költségei alig függnek attól, mennyi a termelése.

A lakosság jövedelmének nagyságát nem minimalizálni, hanem maximalizálni kell. A társadalom végső gazdasági célja ugyanis a minél nagyobb lakossági jövedelem. Természetesen ez csak addig a mértékig lehet növelhető, ameddig ennek a termelési oldala biztosítható. Az a tény, hogy a jelenkor nem ismer olyan sikeres gazdaságot, amelyikben nem lett volna kisebb-nagyobb infláció, azt jelenti, hogy **a gazdaságban mindig és mindenütt több pénzjövedelmet osztottak el, mint amennyire a termelés fedezetet nyújtott, vagyis a felhasználási szándék mindig a termelés előtt járt.** Ennek objektív szükségszerűségét az elmélet ugyan nem ismerte el, de a gyakorlat mégis ezt bizonyítja. **Nem a termelés teremtett alapot a kereslet növelésére, hanem a kereslet növelése váltotta ki a termelés növekedését.** Ennek a klasszikus kapitalista közgazdaságtannal és a jelenkori liberális gazdaságpolitikával ellentétes logikának az az alapja, hogy **a tudományos és technikai fejlődés tempója a meglévőnél magasabb munkaerőigényt támaszt.** Ezt csak a jövedelmek növekedése képes előteremteni. Márpedig a munkaerő javuló minősége csak a fogyasztás mennyiségi növelésével és összetételének javításával érhető el. **A munkaerő az egyetlen olyan áru, aminek a minősége, azaz használati értéke csak a termelési költségeinek növelésével fokozható.** Amíg a többi áru esetében a technikai fejlődés a költségek csökkentésével jár, azaz egyre több használati értéket lehet egyre kevesebb költséggel biztosítani, **a munkaerő olyan áru, aminek a minősége csak a fogyasztás növelése árán javítható.** Márpedig a jelenkor világában egyetlen áruval szemben sem nő olyan kielégíthetetlen mértékben az igény, mint a munkaerővel. Ebből fakad, hogy **a modern társadalomnak nem profit-, hanem fogyasztásorientáltnak kell lennie.** Ezért nevezem a jelenkor fejlett társadalmait fogyasztói társadalomnak. **A közgazdászok máig nem veszik tudomásul, hogy a klasszikus kapitalizmus és a jelenlegi gazdaság között minőségi különbség van. Az profitorientált volt, ez fogyasztásorientált.**

Még inkább jelzi a két társadalom közötti minőségi különbséget az a tény, hogy a klasszikus kapitalizmusban a tőkehiány mellett mind mennyiségi, mind minőségi munkaerő-felesleg volt. A jelenkori fejlett társadalmakban a minőségi munkaerőhiány a szűk keresztmetszet. Márpedig minden társadalom orientációját az határozza meg, milyen mértékben képes a szűk keresztmetszetét bővíteni. Ezért kellett az ipari forradalom után olyan társadalmi viszonyokat teremteni, amiben a profitmaximalizálás volt a fő rendező elv. Tekintettel arra, hogy a jelenkori fejlett társadalomban a minőségi munkaerő a szűk keresztmetszet, ennek bővítése az elsődleges. **Ennek a társadalomnak az orientációját az jelenti, hogyan lehet minél jobban javítani a munkaerő minőségén.** Tekintettel arra, hogy a munkaerő minőségén csak a fogyasztásával lehet javítani, a jelen társadalom fogyasztásorientált. **Amilyen joggal az előzőt tőkés társadalomnak neveztük, úgy annyira indokolt a jelenlegit fogyasztói társadalomnak tekinteni.**

Arra csak röviden kívánok utalni, hogy nemcsak a fogyasztás mennyisége, de a struktúrája is alapvetően hat a munkaerő minőségére. Minél képzetlenebb a munkaerő, annál kevésbé lehet a közvetlen pénzjövedelmén keresztül javítani a minőségén. **A képzetlen, a szegénységben felnőtt emberek a nagyobb jövedelemből a kíváncsnál sokkal kevesebbet fordítanak**

oktatásra, egészségügyre, önképzésre, kultúrára és sokkal többet deviáns élvezetekre. Ezért kellett létrehozni és fenntartani a jóléti államot.

A vállalkozások számára is elengedhetetlenül szükséges infrastruktúrát és alap kutatásokat sem képes a piac biztosítani, ezek kiépítését és működtetését is az államnak kell magára vállalnia.

A modern államnak nemcsak a klasszikus államhatalmi feladatokat kell ellátnia, hanem az újraelosztásról és az infrastruktúra számos területéről is gondoskodnia kell. Ez az igény vezetett oda, hogy mind a lakosságnak, mind a vállalkozásoknak az adók és az állami elvonások igen magas költséghányadot jelentenek.

A lakosságtól közvetlenül beszedett adókkal állnak szemben a számára visszaosztott jövedelmek és juttatások. Ezeknek az összege, a leggazdagabb kisebbségtől eltekintve, meghaladja a tőle elvontak összegét. **A közhiedelemmel szemben a lakosság többsége az állammal szemben nettó jövedelemélvező, vagyis többet kap, mint fizet.** Ez az arány természetesen a jóléti államokban, ahol nagy az adó magasabb, a kis adókkal gazdálkodó liberális társadalmakban kisebb.

A klasszikus közgazdasági szemlélet csak az adók nagyságára irányította a közvélemény figyelmét, a visszaosztott kedvezményeket nem számszerűsíti. Azt mindenki többé-kevésbé tudja, hogy mennyi adót fizet, de arról fogalma sincs, mennyit kap vissza az államtól. E téren az teremtene tisztánlátást, ha az állampolgárok nemcsak azt tartanák nyilván, mennyit adnak az államnak, hanem azt is, mennyit kapnak vissza. A visszakapott összegek nagy része könnyen számon tartható, hiszen mindenki tudja, hogy mennyi nyugdíjat, családtámogatást kap. Azt, hogy a gyerekek tanulása mennyibe kerül az államnak, nem tudatosul, de könnyű volna ismertetni. A gyógyszer-támogatás összege rajta van a blokkon. Az orvosi, kórházi ellátás költségét is nyilvánossá kellene tenni. Azt is publikálni kellene, hogy egy állampolgárra mekkora klasszikus államfenntartási költség jut, vagyis mennyibe kerül, hogy van közigazgatás, bíróság, rendőrség, hadsereg, hogy ingyen használhatjuk az utakat stb. **Az ilyen nyilvántartásokból kiderülne, hogy a lakosság hány százaléka, milyen rétege kap többet az államtól, mint amennyit annak fizet.** Ezt a statisztika is elkészíthetné a mért és feldolgozott háztartási adatok alapján.

Az tény, hogy a nemzeti jövedelem felét, harmadát sem beszédni, sem elosztani nem lehet úgy, hogy ne történjenek hibák. Ezeket minimalizálni kell, de nem ez az elsődleges feladat. Arra kell törekedni, hogy mind az adóztatás, mind a felhasználás elvei legyenek jók, és a súlya feleljen meg a társadalom érdekeinek.

A liberális közgazdászok csak azt látják, hogy a beszéd és a visszaosztás során sok a veszteség, de azt nem veszik tudomásul, hogy általában a modern gazdaság, a fejlett társadalmi munkamegosztás nem azért hatékonyabb nagyságrenddel az előzőknél, mert kevesebb hibával működik, hanem azért mert az eredmények és a hibák egyenlege nagyobb lett. A modern termelés során is hibák tömege történik. Ha valaki nyilvántartaná a vállalatirányítások által elkövetett hibákat, azok csillagászati számokat érnének el. De a vállalati szektor azért hasznos, mert nem fél a tévedésektől. A béreken keresztül elosztott jövedelem felhasználása még az államnál és a vállalkozásoknál is sokkal pocsókolóbb. Minél nagyobb a jövedelem, annál inkább.

Aligha vitatható, hogy azonos lakossági jövedelemből a kíváncsúnál sokkal kevesebbet költenének tanulásra, kultúrára, egészségügyre, gyermeknevelésre, és sokkal többet devianciákra. **A lakossági jövedelemnek a liberális piacon keresztül történő felhasználása az állami elosztásnál sokkal kevésbé valósítja meg a minőségi munkaerő újratermelését.** Tekintettel arra, hogy a lakossági jövedelmek célja a minél jobb munkaerő elérése, azt sokkal

jobban szolgálják a magas államháztartással dolgozó, úgynevezett jóléti társadalmak, mint az ezeknél kisebbel gazdálkodó liberális társadalmak. Azt, hogy a fogyasztást mi tudja jobban a társadalom munkaerőigénye alá rendelni, a tények bizonyítják. **A jóléti társadalmakban a lakosság sokkal jobban képzett, sokkal egészségesebben él, ott sokkal kevesebb a deviancia, mint a liberálisabbakban.**

Az igaz, hogy rövidtávon a munkaerő motivációját jobban javítja a bér formájában megkapott jövedelem, mint a társadalom által visszaosztott, de ez csak a rövidtávú, azon belül is csak a közvetlen hatás. A jóléti társadalmakban lényegesen nagyobb a társadalommal szembeni felelősség, kisebb a devianciák elleni védekezés társadalmi költsége, és az azokból fakadó társadalmi kár. Az is tény, hogy minél képzettebb és magasabb életszínvonalon él egy réteg, annál inkább megfelel a fogyasztása a társadalmi érdeknek. A képzettséget és a magas jövedelmet csak együtt szabad említeni, mert a képzetlen gazdagok fogyasztása még a szegényekénél is rosszabb összetételben valósul meg. A kevésbé képzett és szegény rétegekben a közvetlen jövedelemmel való gazdálkodás azt jelenti, hogy sokat költenek alkoholra, dohányzásra, keveset oktatásra, önképzésre, egészségügyre. Megint hangsúlyozni kell, hogy a szegénység csak a képzetlen rétegekben okoz deformált fogyasztást. A képzett szegények jövedelem-felhasználása példásan hatékony. Ebből fakad az, hogy **minél képzettebb egy társadalom és minél magasabb abban az életszínvonal, annál messzebb lehet menni a liberalizálásban.** Ehhez csak azt kell hozzátenni, hogy azonos képzettség és életszínvonal mellett is lényegesen kedvezőbb a fogyasztás spontán struktúrája a puritán kultúrájú társadalmakban. Ez a magyarázat arra, hogy a világ élvonalába eddig csak e két kultúrkörhöz tartozó népek tudtak az élvonalba kerülni. Ennek ismeretében még meglepőbb, hogy éppen a puritánabb népek választották a magasabb újraelosztást, a kevésbé azok pedig a nagyobb liberalizmust.

A kapacitásokat ki kell használni

A kapacitásokat növelő és a költségeket csökkentő befektetéseket két feltétel serkenti: a meglévő kapacitások magas kihasználtsága, és a kellő kereslet. Ezzel egyúttal rá is mutattunk az inflációnak a fejlesztést serkentő hatására. Az állam kívánatos pénzteremtésének, vagyis a korábbinál nagyobb inflációnak köszönhetően megnő a kereslet, ennek következtében javul a korábban alacsony kapacitáskihasználás, vagyis előáll a fejlesztési célokat szolgáló befektetések növekedése.

Természetesen erre csak akkor van szükség, ha a kapacitások nincsenek kellően kihasználva. Ezzel el is jutottunk az infláció kívánatosságát meghatározó feltételekhez: **az inflációt tovább kell növelni, ha a kapacitások nincsenek eléggé kihasználva, vagyis a meglévő kereslet nem elegendő. Ezzel szemben az inflációt mindig fékezni, csökkenteni kell akkor, amikor a kapacitások kihasználtsága már magas, mert a kereslet nagyobb a kívánatosnál.** Amíg az állam nem idézhetett elő pénzromlást, nem volt védekezési mód a gazdasági válságok ellen. **A válságok elleni egyetlen hatékony védekezési mód a tudatos állami pénzszaporítás.** Ebben az értelemben áldás az infláció.

A gyakorlat azt mutatja, hogy **csak azóta van gyors gazdasági növekedés, amióta infláció van.** Ez azonban nem azt jelenti, hogy az infláció minden körülmények között üdvös. Ha akkor is van infláció, amikor már a gazdaság túlfűtött, azaz a kapacitások nem képesek kielégíteni a keresletet, akkor már az infláció sokkal több kárral, mint haszonnal jár. Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, hogy az adott infláció nagy vagy kicsi, nem annak százalékát kell megnézni, hanem a kapacitások kihasználását.

Ha a kapacitások, akár a műszaki, akár a munkaerő, kihasználása nagyon alacsony, akkor akár még a kétszámjegyű infláció is kevés, azt sem szabad a fogyasztás

korlátozásával fékezni, ha túlságosan magas a kapacitások kihasználása, akkor az egy számjegyű infláció is sok.

Az inflációval csak azok tudnak bánni, akik tudják, hogy nemcsak egy, hanem két oka lehet az inflációnak. **Inflációt okozhat egyrészt a túlzott kereset, másrészt a kereslet hiánya.** Amennyire az első ismerete általános, a második típusú inflációt a liberális közgazdászok nem veszik tudomásul, és az ellen is úgy védekeznek, mintha a túlkereslet idézte volna elő. Ezért aztán mindennél jobban védekeznek ellene, annál jobban felerősödik.

Azt már régen felismerték, hogy a túlzott kereslet okozta inflációban a jövedelmek, mindenekelőtt a bérek emelkedése is fokozza a termelési költségek növekedését, de azt mindmáig nem, hogy ennél sokkal jobban emeli a költségeket a kapacitások alacsony kihasználása. Tekintettel arra, hogy **a modern gazdaságban nagyon magasak az általános, azaz a termelés volumenétől független költségek, a termékegységre jutó költség nő, ha a kapacitások kihasználása csökken, és csökken, ha nő a kapacitások kihasználása.** Csak az érti meg a költségnövekedés okozta áremelkedéseket, azaz infláció természetét, aki belátja, hogy **a fejlett gazdaságban semmi sem okoz akkora költségnövekedést, mint a kapacitások alacsony kihasználása. Az utóbbi esetben csak a kereslet növelésével lehet leküzdeni a magas inflációt.** Az ilyen lépés előtt azt kell mérlegelni, hogy mennyi az a vásárlóerő, amivel sikerül a kapacitások kihasználtságát fokozatosan a kívánt szintre emelni. Ha ez a végső felhasználásnak kisebb százaléka, mint amekkora költségszint-csökkenést okoz a jobb kapacitáskihasználás, akkor **az ekkora vásárlóerő-növelés csökkenti a meglévő infláció mértékét.**

Minél nagyobbak a gazdaságnak, szélesebben a társadalomnak az állandó költségei, annál valószínűbb, hogy az inflációt nem a kereslet elfutása, hanem annak elégtelensége okozza. A társadalom állandó költségei két okból lehetnek nagyon magasak:

1. Minél fejlettebb a társadalom, annál magasabbak az állam működtetésével járó állandó költségek. Ez olyan objektív jelenség, ami elől a század egyetlen társadalmát nem tudott kitérni. Ennek két kiváltó oka van:

- Egyrészt ma minden fejlett társadalomban az államháztartás kiadásai a nemzeti jövedelem százalékában is többszörösét teszik ki annak, ami a 30-as évek előtt volt.

- Másrészt a társadalom lehet túlszocializált. Ilyenek voltak az úgynevezett szocialista társadalmak.

2. Minél fejlettebb a gazdaság, annál magasabbak vállalati szinten a termelés állandó költségei. Az amortizáció, a vállalati adminisztráció, a kutatás, fejlesztés, a reklám, de még az adók bizonyos része is olyan költség, aminek a súlya egyre nő, és a nagysága nem, vagy legalábbis alig függ a termelés volumenétől.

3. A fogyasztás csökkentése két okból nagyon veszélyes:

a. A fogyasztás visszafogása rontja a munkaerő termelési kedvét, motivációját, ezzel rövidtávon is többet árt, mint használ. Ezt voltak képtelenek megérteni Bokros Lajos és társai.

b. Korunkban a társadalomnak a munkaerővel szembeni igényei adottak, ez mindig adottnál nagyobb fogyasztást követel. Hosszú távon a fogyasztás visszafogása szükségszerűen gazdasági lemaradást hoz maga után.

Tekintettel arra, hogy a rendszerváltás előtti magyar társadalom is sok tekintetben túlszocializált volt, nálunk a hozzánk hasonló fejlettségű tőkés társadalmaknál is nagyobb volt az államháztartás súlya. Ezért a magyar gazdaságban a termékek költsége nagyon függött a

kapacitáskihasználás mértékétől. Ezt azonban az ekkor ránk szabadult liberális gazdaságpolitika nem vette tudomásul, hanem a rendszerváltás okozta objektív termeléseszkökenést fokozta a túlhajszolt leállítással, csöddökkel. **A beteges liberalizálás okozta csöddhullám közepette nem találtam egyetlen olyan vállalatot sem, aminek a leállítása nem fokozta volna mind az államháztartási hiányt, mind az inflációt.** Minden leállított vállalat többel rontott az államháztartás bevételein, mint amennyit megtakarított a veszteségtérítés elmaradásával. Már az elsöddleges hatások ezt bizonyították, pedig a másodlagos veszteségek voltak a nagyobbak.

Mi volt a leállitás elsöddleges hatása?

Pozitív: Megszűnt az állam veszteségtérítési kötelezettsége.

Negatívak:

- a. A korábban kifizetett bérek helyett az államháztartásnak kellett fizetnie a munkanélküli segélyeket.
- b. Kiesett a vállalat által fizetett bérjárulék, ezzel nőtt a társadalombiztosítás vesztesége, azaz állami támogatása.
- c. Elmaradtak a vállalat által fizetett vámok, forgalmi adók. A pozitív és a negatív hatás egyenlege mindig erősen negatív volt. Ezért **a leállítások következtében mindig és kivétel nélkül nőtt az államháztartás hiánya.**

Mi volt a leállitás közvetett hatása?

- a. Csökkent a kínálat, azaz nőtt az inflációs nyomás.
 - b. A beszállító vállalatoknál csökkent az állami befizetés, az ott képzöddő nyereség, ott is nőtt az elbocsátások száma, újabb állami befizetések maradtak el, mindez tovább növelte az államháztartás hiányát.
 - c. Végsödd soron elveszett másfélmillió munkahely. Ennek a kártékony hatása fel sem mérhető.
- A bűnözés fellobbanását idézte elő.
 - Fokozta a társadalmi devianciákat.
 - Több százezer olyan felesleges kisvállalkozást hozott létre, melyek működése csak az adócsalások általánossá tételével volt biztosítható. Óriási károkat okoztak a társadalom, és azon belül a gazdaság erkölcsi viszonyaiban.

Min múlik a nép sikere?

Mindenekelőtt **a kulturális és a gazdaságföddrajzi adottságokon.** A népek jelen századi sikere elsöddsorban nem a közzgazdászoknak, nem a követett gazdaságpolitikának, hanem a szerencsének köszönhető. **Az, hogy egy nép az átlagosnál jobban fejldödjön, egyrészt attól függ, milyen helyre települt, másrészt ott milyen kultúra alakult ki.** Az, hogy egy nép milyen szorgalmas, milyen fegyelmezett, milyen erkölcsös, mennyire értékeli a tanulást, nem az alkalmazott politikai és gazdaságpolitikai módszerektől függ, hanem az kulturális örökség. Ez évszázadok során alakul ilyenédd, azon a politika sem tud változtatni.

1. Annak a ténynek, hogy a mediterrán népek nem kellö mértékben, az észak-nyugati népek annál inkább rendelkeznek a fenti erényekkel, ezer évnél messzebbre vezetnek vissza az okai.
2. Annak, hogy az elsöddsorban angolszász, germán, skandináv népekkel betelepült Észak-Amerika ma világelső, a mediterrán népektől betelepült Latin-Amerika pedig lemaradó, nem csak az az oka, hogy oda eltérö kultúrát hordozó népek települtek, hanem az is, hogy Észak-

Amerikába a munkára vágyó szegények vándoroltak, Latin-Amerikába viszont a latin társadalmakból a kalandor dzsentrik a munkanélküli meggazdagodás reményében.

3. A távol-keleti népek gazdasági csodáit a puritanizmus mellett az oktatás példátlan rangja magyarázza. Vagyis az, hogy ott évezredes hagyománya van annak, hogy a társadalmi érvényesülés alapja a képzettség.

Ezen túl azonban **azonos viszonyok között a magas adó jobban serkenti a gazdaságot, mint az alacsony.**

Mi ennek az oka? Az, hogy **a magas adóból arányosan is sokkal több kerül visszaosztásra.** Általában a nemzeti jövedelemnek mintegy 15 százaléka kell a klasszikus állami feladatok ellátásához, a többi pedig valamilyen célra visszaosztásra kerül. Ezért aztán az olyan országban, ahol az államháztartás csupán a nemzeti jövedelem 25 százaléka, ennél kisebb ugyanis ma már nincsen, ott csak a nemzeti jövedelem 10 százalékát kapja vissza a lakosság, mint nyugdíjat, oktatást, egészségi ellátást, családtámogatást, a szegények segélyezését. Az ilyen országokban a lakosság jelentős hányada leszakad, az egészségügy, az oktatás és a deviancia szégyenletes állapotú. Ezzel szemben a jóléti államokban az államháztartás a nemzeti jövedelem 60 százalékát is eléri. Ott a nemzeti jövedelem 45 százaléka, vagyis háromszor nagyobb hányad kerül vissza a lakossághoz. Az ilyen országokban a lakosság 80 százaléka kevesebb adót fizet, mint amennyit visszakap.

Tegyük hozzá: a skandináv államokban azért magas az adó, mert a kultúrájukhoz tartozik a társadalmi szolidaritás, és az is, hogy a befizetett adók nem a korrupció zsebébe vándorolnak, hanem a rászorultakhoz.

A kultúra és a foglalkoztatottság

A klasszikus közgazdaságtan egyik indokoltan napirenden tartott témája a foglalkoztatottság. Ezt általában a munkanélküliséggel mérik. A jelenkori világban ez a mutató azonban egészen mást takar, mint amire a társadalomnak szüksége lenne.

A munkanélküliség csak azt mutatja, hogy az adott viszonyok között a munkát vállalni akaróknak hány százaléka nem talál munkát, vagyis hogyan aránylik a munkaerő kínálatához annak a kereslete. Ez a megközelítési mód megfelel a klasszikus tőkés társadalom igényeinek, amiben a munkaerő olyan áru volt, amiből mind minőségét, mind mennyiségét illetően rendszeresen több volt a kellenél. Ez a társadalom nem ismerte azt a helyzetet, amiben a munkaerővel szembeni kereslet meghaladja a kínálatát. Munkaerőhiány csak a háborúk alatt jelentkezett.

Minőségi fordulat állt be a második világháború után Nyugat-Európában, amikor az újjáépítés és a szociális piacgazdaság körülményei között jellemzővé vált a munkaerőhiány. **Több munkaerőre volt szükség, mint amennyi rendelkezésre állt.** A piacgazdaság viszonyai között, azaz amikor a munkaerő többsége is áruként jelenik meg, először jelentkezett a munkaerő importja, és **először fordult elő az, hogy a munkaerő ára, azaz reálbére és a vele járó költség emelkedett.** Ez a speciális helyzet vetette fel először azt is, hogy az államnak a munkaadókat kellett törvényileg kötelezni arra, hogy a piaci viszonyok által megkövetelnél kisebb mértékben emeljék a béreket. Természetesen **a munkaerő piaci viszonyába való ilyen adminisztratív beavatkozás nem lehetett tartósan eredményes. Elsősorban ezért vált elkerülhetlenné és általánossá az infláció.**

A társadalomnak azonban nem arra van szüksége, hogy a munkaerő kereslete ne haladja meg a kínálatát, és hogy ezek aránya alakítsa a béreket, hanem arra, hogy **a társadalom munkaerő-kapacitása minél jobban ki legyen használva.** Ezt azonban a munkanélküliség

aránya nagyon rosszul mutatja, erre csak a munkaképes korúak foglalkoztatási aránya és intenzitása a megfelelő. Ezért a makrogazdaságnak elsősorban erre kellene figyelemmel lennie. **Arról, hogyan használja ki az adott társadalom a munkaerő-kapacitását, azonban az derül ki, hogy az alakulása elsősorban nem a klasszikus közgazdaságban használatos gazdasági tényezőktől, hanem az adott társadalom kulturális örökségétől függ.**

Ennek jó bizonyítéka az a statisztika, ami a 15-64 év közöttiek foglalkoztatását mutatja. (Csak megjegyzem, hogy a 20-64 évek kimutatása jobb volna, mert a fejlett társadalmakban már hiba az, ha a 15-20 évesek az iskola helyett a munkahelyen dolgoznának. Még jobb volna, ha a tanulókat eleve levonnák a vetítési alapból.)

A fenti korcsoport 80 százaléknál magasabb aránya csak négy országban dolgozik. Ezek: Svájc, Norvégia, Dánia és Japán. Aligha vitatható, hogy mind a négy ország lakosságát, évszázadokra visszamenő gyökerű kulturális örökségként, a magas munkamorál jellemzi. Ezzel szemben a 70 százalékos munkaerő-kihasználást sem érik el, visszafelé sorrendben, Spanyolország, Olaszország, Franciaország és Belgium. Mind a négy ország lényegében latin kultúrájú, ráadásul a két sereghajtó karakterisztikusan mediterrán is. Már ebből kiderül, hogy **a munkaerő-kapacitás jó hatásfokú munkába állítása nem annyira a közgazdasági feltételektől függ, hanem sokkal inkább attól, hogy a kulturális öröksége hogyan felel meg a gazdaság által támasztott igényeknek.**

Még jellemzőbb azonban az, ha ugyanezt a mutatót a nőknél vizsgáljuk. Négy országban a nők kétharmadánál is magasabb a munkába vontak aránya. Ezek: Norvégia, Svájc, Dánia és Svédország. Azaz a négy legpuritánabb nyugat-európai országban a legmagasabb a nők bevonása a társadalmi munkamegosztásba. Ezzel szemben a nők alig egyharmada vállal munkát a mediterrán kultúrájú Spanyolországban és Olaszországban. Még nagyobb volna az eltérés, ha a két mediterrán országnak külön számolnánk a déli felét, mivel kétségtelenül az északi részben lényegesen magasabb, déliben pedig még alacsonyabb volna ez a mutató.

Ha a fenti korosztály munkavállalásra fogását összevonnánk, akkor az derülne ki, hogy **munkaerő kapacitásának a gazdaságban való kihasználási foka 75 százalék felett van a négy skandináv országban, viszont csak 50 százalék a két mediterrán országban.** Ez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a skandináv országok 50 százalékkal jobban kihasználják a munkaerejüket, mint a mediterrán térség országai. Ehhez képes a munkanélküliségre vonatkozó statisztikai adatok elmosás a lényegét, hiszen abban még tíz százalékpontnyi különbség sincsen. A munkaerő ekkora pocskolását a legfejlettebb technika sem volna képes ellensúlyozni.

Az Egyesült Államok növekvő gazdasági fölénye is elsősorban a munkaerejének jobb kihasználásán alapul. Ott a század utolsó negyedében 30 millióval nőtt a munkába fogottak száma. Ennek forrása részben a bevándorlás volt, de legalább ilyen mértékben az is, hogy felére csökkent a munkanélküliség is. Amíg az EU országaiban ma mintegy húszmillióval kevesebben dolgoznak, mint a 70-es évek közepén, addig az USA-ban 30 millióval többen. Vagyis a világgazdaság két nagy nyugati agglomerációja között 25 év alatt 50 millió munkába fogott fővel változott az arány. Ez a két legnagyobb EU-ország teljes munkaerejével egyenlő. Ez nem is a teljes hatás, hiszen az Egyesült Államokban felére csökkent a munkanélküliség, vagyis a társadalom eltartására szorultak aránya, az EU-országokban pedig kétszeresére nőtt. Ez nemcsak iszonyúan sok pénz, hanem ez ennél is drágább erkölcsi romlással, devianciák felerősödésével járt. A politikusok arról beszélnek, hogy növelik az EU-tagországok számát, ettől lesz nagyobb a nyugat-európai integrált gazdaság. **A három soron lévő tagország belépése feleakkora többletkapacitást sem jelent, mint amit 25 év alatt a nyugat-európai**

munkanélküliség megkétszereződése következtében az Egyesült Államokkal szemben elvesztett.

Az, hogy hogyan használja ki a társadalom a legfontosabb erőforrását, a munkaerőt, alig függ a közgazdasági és a munkajogi szabályoktól, azaz a gazdaságpolitikától, viszont alapvetően meghatározza azt a lakosság civilizációs karaktere.

Nem szükséges bizonyítani, **hogy egy-egy ország gazdasági teljesítménye alapvetően függ attól, hogyan képes a munkaerő- kapacitását a gazdaságban hasznosítani. Ez sokkal fontosabb, mint bármely más közgazdasági mutató.**

De eddig csak a munkaerő kihasználásnak a mennyiségi oldalát vizsgáltuk, az intenzitását nem. Ennek is két oldala van: egyrészt a ledolgozott munkaidő, másrészt annak intenzitása.

Ami a ledolgozott munkaidőt illeti: a statisztika e tekintetben is csak azt veszi figyelembe, hogy egy átlagos munkás hány órát tölt évente a munkahelyén. E téren is nagyok a különbségek az Egyesült Államok és az EU között. Az észak-amerikai munkás évente közel 200 órával, közel 15 százalékkal többet tölt el a munkaviszonyban, mint a nyugat-európai társa. Az EU semmilyen gazdasági tekintetben nincs olyan mértékben lemaradva az Egyesült Államokhoz képest, mint a munkaerő-kapacitás kihasználásában. Ez az egyetlen tényező elegendő ahhoz, hogy a következő évtizedeken a lemaradás tovább növekedjen.

Kiegészítést kíván annak a ténynek a megemlítése is, hogy az Egyesült Államokban a munkaképes korban tanulók, azaz gyakorlatilag a főiskolát, egyetemet és posztgraduális képzést végzők aránya jó harmadával magasabb, mint az EU-országokban. Ez azért fontos, mert a munkaerő értékét ennél jobban semmivel nem lehet növelni, azaz a továbbtanuló munkaerő az elképzelhető legjobb beruházás.

Eddig még mindig csak munkaképes korúaknak a munkaviszonyban és a főfoglalkozású vállalkozásban lekötött munkaidejét vizsgáltuk. Ezzel egyre inkább azonos fontosságot nyer az az idő, amit a közgazdaságtan szabadidőként tart ugyan nyilván, de lényegében értéktermelő munkára használják fel. Ezzel külön fejezetben kívánok foglalkozni.

A fenti néhány szám is egyértelműen bizonyítja, hogy milyen anakronisztikus az a közgazdaságtudomány, amelyik egy-egy ország gazdasági teljesítményét nem a kulturális karakterére, hanem kizárólag, jobb esetben is elsősorban, a klasszikus közgazdasági paraméterekre építi.

A szabadidő egyre fontosabbá válik

Az a tény is, hogy a foglalkoztatottak a munkaidejük után is jelentős időt töltenek munkával, a gazdaságpolitika céljait erre a területre is irányítja. Az, hogy mire megy egy társadalom a környezetéhez viszonyítva, egyre inkább azon múlik, hogyan használja fel a szabadidejét.

Maga a fogalom is magyarázatra szorul. Az, hogy a közgazdaságtan az emberek munkával tölthető idejét, azaz a munkaidő-kapacitását mereven elválasztották a munkaviszonyban és az azon túl töltött időre, abból következett, hogy a klasszikus kapitalizmus viszonyai között a munkások potenciális munkaidejüket a munkaviszonyban, azaz a munkahelyen töltötték. Ezt a kort nemcsak az jellemezte, hogy a munkaerőnek legalább 90 százaléka munkaviszonyban volt, hanem az is, hogy ott évi mintegy 3000 órát töltött. Ehhez még hozzá kell számolni a munkába és az onnan való hazautazást, ami még további több száz óra. Ezt tette a többség gyermekkorától haláláig és olyan fizikai igénybevétel mellett, hogy ezen túl már nem is maradt munkával tölthető szabadidő. Ha a társadalom teljes munkaképes korú lakosságának a munkával tölthető idejét vesszük, azaz a társadalom munkaidő-kapacitását, akkor azt látjuk, hogy annak óriási többségét a munkaviszonyban és a munkahelyen töltötték.

A klasszikus közgazdaságtan tehát nem tévedett nagyon, amikor a munkaviszonyban töltött idővel azonosította a munkaidőt, azon túl, ami az alvás, étkezés és tisztálkodás után még maradt, szabadidőnek tekintette. Ezen az elvi és gyakorlati alapon múltott a munkásmozgalom korabeli követelése is: nyolc óra munka, nyolc óra alvás és nyolc óra pihenés. Azóta azonban nagyot változott a világ.

- **A munkaképesnek minősített korú lakosságból egyre kevesebben vannak munkaviszonyban.** Sokszorosára nőtt az a munkaképes korú fiatalság, amelyik még az iskolák padjait koptatja. Az utóbbi években nagyon megnőtt az önfoglalkoztatók aránya. A nyugdíjkorhatár felett élők száma sokszorosa a korábbinak, és ezek egyre nagyobb hányada maradt munkaképes. Ezek munkája, tapasztalata egyre fontosabb forrása lehet a társadalom gazdasági teljesítményének.

- **A munkaviszonyban ma már évente legfeljebb 1500-1800 órát dolgoznak le.** Ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy ez sokkal kevesebb fizikai igénybevételt jelent, azaz sokkal kevésbé fárasztó, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkaviszonyban lévők is csak idejük felét töltik a munkahelyen.

A jelenkori fejlett társadalmakban tehát nem engedhető meg az, hogy a gazdaságpolitika csak a munkaviszonyban töltött idővel számoljon, hiszen ez egyre inkább a társadalom potenciális munkaerő-kapacitásának a kisebbik fele lesz.

A szabadidő fogalma ma már csak úgy értelmezhető, hogy az egyén ezt az időt a saját akarata szerint használhatja fel. Abban a társadalomban, amelyik nem akar lemaradni, vagy éppen a felzárkózás a feladata, ennek az óriási munkaidő-tartaléknak a jobb kihasználása elsődleges társadalmi érdeke.

Mit szolgálhat ez a „szabadidő”?

Ez vagy önképzést, vagy jövedelem-kiegészítést, vagy költségmegtakarítást jelenthet.

Ezen belül:

- **A tanulóssal töltött idő** minden bizonnyal a munkaidőnél is hasznosabb, különösen hosszabb távon. De erről fentebb már volt szó.

- **A hivatalos munkaidő után végzett munka.** Főleg a felzárkózással birkózó társadalmakban jelentős időt tölthetnek az emberek kiegészítő jövedelemszerzéssel, illetve közvetlen fogyasztói szükségleteik kielégítésével. Erre jobb példát még aligha adott a történelem azzal, ami nálunk a 80-as években történt. Nem túlzás azt állítani, hogy az emberek többsége közel ilyen célból szabad idejében annyit dolgozott, mint a munkaviszonyban. A családi házak építése, a háztáji gazdaság, a vállalati munkaközösség, a barkácsolás, a fekete munkavégzés, mind ebbe a fontos csoportba tartoznak.

- **A nem foglalkoztatott munkaképes lakosság munkája.** A felsőoktatásban résztvevő fiatalok, a háztartásban maradt nők, a részben vagy egészben munkaképes nyugdíjasok és a munkanélküliek száma körülbelül akkora, mint a nyilvánított keresőké. Ebből következően az általuk ledolgozott munkaidő önmagában annyi, mint a nyilvántartott keresők munkaideje.

A makro-közgazdászok által nem, vagy nem kellő súllyal figyelembe vett **szabadidő jobb kihasználása azonban nem csak szűken vett gazdasági kérdés, hanem nagyon fontos társadalmi hatású is.**

a. Ezek a munkák általában több sikerélményt jelentenek, mint a munkaviszonyban elérhető eredmények. A kert, a műhely, a saját rezsiben épített lakás, a saját kezűleg elvégzett tatarozás, autójavítás igazi sikerélmény a legtöbb munkahelyi lehetőséghez képest.

b. Ezek a munkák jobban hozzájárulnak a családok, a rokonság, a barátság erősítéséhez, mint a társadalmilag szervezett munka. A közös házépítés volt a század legeredményesebb családot és kollektívát erősítő eseménye.

c. Ezek a munkák a leghatékonyabb eszközei a munkanélküliség, az alacsony nyugdíj viszonyai között a leszakadás megakadályozására. A még ma is tragikus mértékű falusi munkanélküliség csak azért nem okozott nagyobb társadalmi feszültséget, mert a lakosság otthon is talált magának valami munkát.

d. Ezek a munkák lényegesen több sikerélményt biztosítanak, mint a munkaviszonyban töltöttek többsége. Abban Marxnak igaza volt, hogy klasszikus kapitalizmusra az volt a jellemző, hogy a társadalmi munkamegosztásban végzett munka elidegenített. E tekintetben a feudális társadalomhoz képest is embertelenebb lett. Azt azonban nem ismerte fel, hogy a gazdasági fejlődéssel együtt jár a munkaidő csökkenése a munkahelyen, ezzel megnő **a szabadidő, ami jobban hat a tudatra, mint a fejlett munkamegosztásban végzett nagyüzemi munkával töltött idő.**

A korábbi sokszorosára megnőtt szabadidőnek a gazdasági célokra való közvetlen vagy közvetett felhasználási lehetősége.

e. A nyugdíjas korban végzett, az egészségi állapotnak megfelelő munka az öregkori egészséget szolgálja. A munkátlan öregség mellett az orvosi ellátás sokszor tehetetlen.

f. A modern világra jellemző túlzott szakosodás ellen is a szabadidőben végzett munkák biztosítják a legjobb védelmet. A háztartás, a gépkocsi, a lakás szinte folyamatos karbantartást és javításokat követel. Ezek nagyobb hányada olyan természetű, amit otthon, saját kezűleg is el lehet végezni, ha valaki érdeklődik ebben az irányban.

Minél fejlettebb a társadalom, annak munkamegosztása, annál több technikai lehetőség kínálkozik a szabadidő hasznosítására. Ezzel a lehetőséggel minden társadalom a kulturális örökségének megfelelően él. A puritán társadalomban ennek az időnek a nagyobb hányadát hasznosítják, a legtöbb kultúrában azonban ez nem válik spontán módon jellemzővé. Az ilyenek elmaradásának egyik fontos oka: **sem a munkaidő rövidülésével, sem a technika nyújtotta lehetőségekkel nem tartott lépést az a kulturális fejlődés, ami biztosította volna a szabadidő megfelelő hasznosítását.**

Külön kell arról szólni, **hogyan nő meg a modern társadalmakban a szabadidőnek a kihasználásában való érdekeltsége.** Előbb lássuk a közvetlen anyagi oldalt.

A szabadidő munkával történő kihasználásának a költségkihatása is egyre nagyobb lesz, mivel a vállalkozásokban végzett ilyen jellegű munkák annál drágábbak, minél nagyobbak az adók és a vállalkozások állandó költségei. Ma egy fejlett társadalomban a vállalkozásban végzett szolgáltatások és javítási munkák költsége az igénybevett dolgozó nettó jövedelmének ötszöröse. Ezzel szemben az érintett ezt a saját nettó béréből fizeti meg, azaz a saját rezsiben végzett munka esetén az érintett a szakmunkásbér ötszörösét takarítja meg. Az ugyan tény, hogy az ilyen munkát a szakember harmad idő alatt is megcsinálhatja, de neki ki kell szállni, vissza kell menni, és az az idő is felszámítódik. Vagyis a ház körüli barkácsolás, javítás, szerelés még azoknak sem rossz üzlet, akiknek a jövedelme az átlagosnak ötszöröse, és sokkal lassabban végzi el a munkát, azaz a lakosság mintegy 95 százaléka akkor jár jobban, ha igyekszik az ilyen munkákat maga elvégezni. Ehhez még azt tegyük hozzá, hogy az ilyen munkára még az is büszke, akinek a munkáját a szakmájában nagyon magasan megfizetik.

Egyértelművé vált, hogy **a kevésbé képzett és szegényebb rétegekben a szabadidő nagy hányadát jövedelempótló, illetve kiadáscsökkentő munkára fordítják. Ahol erre sem ösztönzés, sem lehetőség nem kínálkozik, ott a nagyobb szabadidő a devianciákat erősíti fel.**

A szabadidő az önképzés széles lehetőségeit biztosítja. Márpedig a modern világ szellemi vagyonának többsége az iskolában töltött évek után képződik. Az iskolában szerzett tudás egyre gyorsabban elavul, ha nem újítja fel az állandó önképzés. Szerencsére, erre bőven áll rendelkezésre idő. Ma már, ha valaki 30 évén túl nem elég képzett, akkor elsősorban magára vessen. Ez különösen igaz a jelenkori technikai viszonyok között. Általában biztosított a különböző tanfolyamok elérhetősége. A jelenkori kommunikáció az ismeretek széles körét hozza a házhoz. A számítógép pedig olyan lehetőségeket tárt fel, ami az egy generációval korábban még a legkedvezőbb viszonyok között sem volt megálmodható. Ezeknek az ismeretszerzési csatornáknak az elérhetősége a gazdag társadalmakban nem jelent különösebb gondot, sőt egyre inkább adottnak tekinthető.

A fentiekből fakadóan a közgazdaságtannak ma már legalább annyit kellene foglalkoznia a szabadidő racionális kihasználásával, mint a szervezett munkaidőével.

Az állami elvonás - adócsalás

A nemzeti jövedelem termelése során jelentkező egyre nagyobb költségelem az állami elvonás. Ez nemcsak a termelés nagyságától lényegében független állandó igényt jelent, hanem még inkább azzal fordítottan arányosat is, hiszen a termelés csökkentése esetében nő a munkanélküliség, az azzal járó segélyek többletkiadást jelentenek.

Tekintettel arra, hogy a termelés csökkenése esetén a termék egységére jutó adó nő, **az adóterhet reálisan csak a termelés növelésével lehet csökkenteni.**

A rendszerváltást követő években a feketegazdaság elburjánzását két tényező váltotta ki:

- 1. A termelés jelentős csökkentése következtében megnőtt a termékegységre jutó adó.**
- 2. A munkanélküliek eldugása érdekében, illetve a munkaalkalom hiányában sokkal több kisvállalkozás jött létre, mint amennyi az adott kereslet kielégítéséhez kívánatos lett volna.**

A fenti két körülmény azt kényszerítette ki, hogy a vállalkozások, különösen a kicsinyek kiterjenek az adókötelezettségek kisebb-nagyobb hányada alól. **Az elmúlt közel tíz évben működő kisvállalatok harmada sem maradhatott volna fenn, ha szabályosan megfizeti az adóját.** Márpedig, ha nemcsak a vállalkozás tulajdonosának a megélhetése, de a vállalkozás léte is kockán forog, akkor elkerülhetetlen az adócsalás, az semmiféle hatósági szigorral nem akadályozható meg. **Tehát a munkanélküliek százezreit kisvállalkozásba kényszerítő gazdaságpolitikánk következménye az, hogy a kisvállalatok adót csálnak.** Ez aztán elindította az adócsalás általánossá válását.

a. Az erős és életképes kisvállalkozás is adócsalásra kényszerült, mivel az adócsaló versenytársaival csak így állhatta a versenyt. A léte függött attól, hogy ő is kevesebb adót fizessen.

b. Még a nagyobb és egyébként életrevaló vállalkozásokat is magával sodorta az adócsalás. Részben az adócsaló kisvállalkozásoknál kiesett adókat rájuk vetették ki, részben a keresletkorlátozó gazdaságpolitika következtében romlott a kapacitásuk kihasználtsága, azaz nem csak a termékegységre jutó költségük, de az arra jutó adójuk is nőtt.

Ma már ott tartunk, hogy mintegy harmadával több adót kell kivetni, mint amennyinek a behajtására számíthatunk. Vagyis ennyivel nagyobb az adót szabályosan fizetők adója, mert mások csálnak. Ez a nagyobb adó aztán azokat is csalásra kényszeríti, akik a harmadával kisebbet be tudnák fizetni. Így gyorsul fel az elviselhetetlen adóztatás mechanizmusa. Általában **a nagy adó sem elviselhetetlen, és nem zavarja a gazdasági verseny tisztaságát,**

ha mindenki fizeti. A kisebb adó is általánossá teszi az adócsalást, ha a versenytársak az alól is ki tudnak bújni.

Az adócsalást ma a társadalom általánosan megengedhetőnek tartja. Minden valószínűség szerint ebben a közvélemény nem is téved, mert **az elmúlt évek gazdaságpolitikája még több szenvedéssel járt volna, ha nem vált volna lehetővé az adócsalás.**

Mi lett volna a következménye annak, ha nincs adócsalás?

1. A munkanélküliség nagyságrenddel nagyobb lett volna, hiszen nemcsak legfeljebb fele ennyi kisvállalkozás lehetősége jött volna létre, illetve lenne fenntartható.

2. A lakossági jövedelem mintegy ötödével lett volna kisebb. Ebből fakadóan a kapacitások kihasználtsága még rosszabb, a termékek termelési költsége még magasabb, azaz az inflációt nem a költségvetési hiány, hanem a termelési költségek növelték volna.

3. A lakosság legszegényebb harmada nem lett volna képes ÁFA-mentes vásárlásokra és nem jutott volna ilyen szolgáltatásokhoz, azaz még jobban csökkent volna a relatív jövedelme.

Nálunk a politika még azt sem ismeri el, hogy a lakosság a választások során bölcsen dönt, nemhogy azt, hogy a rossz gazdaságpolitikával szemben még akkor is a lakoságnak van igaza, ha ezt törvényszegően teszi. A lakoságnak a törvénytiszteletnél is szentebb kötelessége az érdekeit szolgálni. Aki nem élhetne meg másként, mint a törvények kijátszásával, annak joga van a törvényeket kijátszani. De ez nem jelenti azt, hogy szabad lopni, adót csalni annak, aki a munkájából meg tudna élni. Az ilyet a társadalom is elítéli. De nem botránkozik azokon,

- akik a sok munkájuk ellenére tönkremennének, ha nem ügyeskednének az adóhivatal hatalmával szemben,

- azokon a már munkaképtelen nyugdíjasokon, akik ÁFA nélkül vásárolnak, ha tudnak.

Ha az ilyen jelenségek általánossá és jellemzővé válnak azoknak a körében is, akik ezen az úton nagy jövedelmet élvezhetnek, nem a nép igazságérzete, hanem a politikusok módszere a hibás.

Munkaerőigény

Amíg a gazdaság munkaerő-igénye sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben nem haladta meg a meglévőt, és az várhatóan sem változott, a piacon kialakult jövedelmek nem nagyon igényeltek állami újraelosztást. A klasszikus kapitalizmus olyan társadalom volt. Az államra tehát alig hárult újraelosztási feladat, elég volt, ha a gazdaságból annyi adót vont ki, amennyi a klasszikus államhatalmi feladatok ellátáshoz szükséges volt. Ezért **a klasszikus kapitalizmusban elfogadható volt az, hogy a jövedelmek arányait a piac alakítsa ki.** Ezt a társadalmat a tőkehiány és a munkaerő-felesleg jellemezte.

A tudományos és technikai forradalom azonban a munkaerőigényt illetően alapvető minőségi változást hozott. A munkaerő minőségével szembeni igény egyre inkább meghaladta a rendelkezésre állót. **A társadalom szűk keresztmetszete a minőségi munkaerő lett.** Ez a helyzet eredményezte azt, hogy **a piac a minőségétől függően egyre inkább differenciálta a jövedelmeket.** Ezt követelte meg a gazdaság rövid távú érdeke. Ezzel szemben **a munkaerő minőségi értéke csak akkor tarthat fel, ha a jövedelmek viszonylag kevésbé differenciáltak.** Ez a jelen és a jövőre vonatkozó érdeke közötti ellentét a modern társadalom fő problémája. **A napi érdekelttség az egyre jobban differenciált jövedelemarányokat hozza létre, a távlati érdek azonban az egyre kevésbé differenciáltakat követeli meg.** A kompromisszumot az élet alakította ki. Korunk fejlett társadalmában a piacon a munkaerő elitje egyre kiemelkedőbb jövedelmet kap, ugyanakkor az állam a nemzeti jövedelem egyre

nagyobb hányadát vonja el progresszív módon annak érdekében, hogy annak jelentős részét úgy ossza vissza, hogy ezáltal csökkenjenek a jövedeleमारányok.

Az nem járható út, hogy a piac jövedelem-differenciáló hatását az állam fékezze, mert ezzel csökkenti a legértékesebb elemek motivációját. Ennek elfogadása nem jelenti azt, hogy a differenciáltabb jövedeleमारányok jelentősen nagyobb hatékonyságot hoznak, mint a viszonylag kisebbek. Ezt jól igazolja az a tény, hogy a gazdasági vezetők jövedelme a liberális Egyesült Államokban többszöröse annak, ami a hasonló beosztásban a jóléti államokban jellemző, mégse lehet kimutatni, hogy a vezetés ott jobb, ahol több a fizetés.

Mi ennek az oka? Egyrészt a vezetők már régen sokkal nagyobb jövedelmet kapnak, mint amennyit képesek elkölteni, másrészt a túlságos fizetések rontják a társadalom közérzetét. Az ilyen vezetők a közvélemény felé nem is dicsekednek a jövedelmük nagyságával, sokkal inkább a vállalatuk eredményeivel. A liberális gazdaságpolitikai viszonyok között kialakult jövedelmek már nem a kiemelték fogyasztását növelik, hanem csupán a vezetők presztízsét szolgálják. A vezetők egymást a fizetésük alapján rangsorolják.

Jelenleg a liberális közgazdászok mélyen hallgatnak arról, hogy a háború utáni évtizedek viharos növekedése idején a nagy jövedelmeket ma szinte elképzelhetetlen mértékben adókkal sújtották. Ennek ellenére viharos gyorsasággal nőtt a gazdaság. Az mégis igaz, hogy a túlságosan progresszív jövedelemadók sem jók, de a túlságosan alacsonyak még sokkal kártékonyabbak. Most az utóbbi divatját éljük.

A tények tanulsága szerint hosszabb távon az **a társadalom fejlődik jobban, amelyik az átlagosnál jobban nivellálja a jövedelmeket.**

A piac nem csak abban téved, hogy a munkaerő javát túlságosan megfizeti, hanem abban is, hogy a nem megfelelőről nem gondoskodik. Minél liberalizáltabb a gazdaság, a munkaerő gyengébb ötöde, különösen pedig a tizede, annál jobban leszakad. **Ez a leszakadó réteg azonban egyre többbe kerül.**

A társadalom jelentős hányadának leszakadása nemcsak rövid, de hosszú távon is nagy veszteségekkel jár. Sokkal nagyobbakkal, mint amennyi a leszakadás megakadályozásához kellene.

A rendszerváltás után

Tekintettel arra, hogy a rendszerváltást úgy hajtottuk végre, hogy másfélmillió ember elvesztette a munkáját, ezek így vagy úgy munkanélkülivé váltak. **A helyes gazdaságpolitika nem a mindenáron való takarékos-ságé, hanem a kapacitások jobb kihasználását biztosító kereslet teremtése lett volna.** A magyar gazdaság kapacitáskihasználása ugyan azóta lassan javult, de még mindig messze van a kívánatostól. A nyilvántartott munkanélküliek száma ugyan már a nagyon magas nyugat-európaihoz mérve nem nagyon magas, de nálunk sokkal több az elrejtett munkanélküliség.

- **Egyes vidékeken katasztrofális a munkanélküliség.** Ennek csökkentése érdekében 2-300 ezer új munkahelyre volna szükség.

- **Még egyszer annyi kisvállalkozás működik, mint amennyi el tudná látni a feladatokat.** Ezek ma olyan alacsony kapacitáskihasználással dolgoznak, hogy kíváncsok jövedelmüket csak áremeléssel és adócsalással tudják biztosítani. A kisvállalkozások számát is legalább 2-300 ezerrel kellene csökkenteni. Ehhez azonban az kell, hogy számukra munkaalkalmat biztosítsanak. Minden olyan gazdaságpolitika, amelyik a kisvállalatokat támogatni akarja, vagy naiv, vagy politikai propaganda. Ennyit nem lehet és nem is szabad támogatni.

- **A 80-as évek tanulsága szerint a magyar nép nagy többsége boldogan vállalna a hivatalos munkaideje után is jövedelemtermelő munkát.** Ennek volt bizonyítéka az, hogy évente 40-50 ezer családi ház épült a munkaviszonyban ledolgozott munkaidőn túli munkával. Ezt is vissza kellene állítani.

Visszatérve a hibák kiküszöbölésének elsődlegességét hirdető gazdaságpolitika bírálatára.

A jelenkor viszonyai között, vagyis a gyors technikai, tudati és fogyasztási változások világában nemcsak az egyéneknek, de a népeknek sem lehet a takarékoságból meggazdagodni.

Ezt az általános igazságot a szocialista évtizedek után különösen szem előtt kellett volna tartanunk. A bolsevik szocializmus abba bukott bele, hogy minden társadalmi pocsékolást ki akart küszöbölni, hibátlan akart lenni. Mi lett ennek a következménye? Jó volna tanulni abból a tapasztalatból, amire a bolsevik évtizedek tanítanak. Ők addig értek el eredményeket, amíg mániákusan a termelés fokozására koncentráltak. Ahogy azonban ebben kifulladás, elkezdtek a hibák leküzdésében jeleskedni, ami aztán a végüket jelentette. Így lettek a piacgazdaságoknál sokkal nagyobb veszteséggel, pocsékolással működő társadalom. Ebben a hibátlanságra törekvő mániában az antikommunistává vedlett liberálisok a bolsevik szocializmussal rokon politikát folytatnak, mindkettő a szegények számára felháborító pazarlást süti, mint politikai pecsenyét.

A leszakadás ára

A rövidebb távon is jelentkező veszteséget a devianciák okozzák. A hosszú távút az, hogy a leszakadó rétegből elvesznek a tehetségek.

Minél fejlettebb a társadalom, minél nagyobb az urbanizáció és a munkamegosztás, hatványozottan annál több kár származik a társadalmi leszakadásokból és az abból fakadó devianciákból. A fejlett társadalmakban az alkoholizmus, az erős dohányzás, a drogfogyasztás elsősorban a társadalom alsó ötödében pusztít. Az ezekből fakadó költségek és veszteségek a modern államokban nagyobb hányadát emésztik fel a nemzeti jövedelemnek, mint az oktatás, vagy a hadsereg. Legalább ennyibe kerül a társadalomnak a bűnözés. Ez is döntően a leszakadt rétegekben koncentrálódik.

A viszonylag széles társadalmi réteg leszakadása azonban **a legnagyobb kárt hosszú távon az által okozza, hogy az ebben a rétegben született tehetségek a társadalom számára nemcsak elvesznek, hanem az átlagosnál is károsabbá válnak.** Hosszú távon minden anyagi veszteségnél nagyobb kiesést jelent a társadalom számára az, ha a tehetségeknek akárcsak a tizede nem bontakozhat ki, illetve azokból kerülnek ki a legkárosabb bűnözők. A közgazdászok figyelembe sem veszik azt a tényt, hogy mibe kerül a társadalom tizedének leszakadása, pedig sok társadalomban ennek többszöröse is leszakad.

A fejlett társadalmakban a legtehetségesebb és legképzettebb tized adja közvetlenül vagy közvetve a nemzeti jövedelem harmadát, távlatban pedig a motorját. Ha a tehetségek tizede feltáratlan marad, akkor a társadalom elveszti a nemzeti jövedelmének három százalékát. Ez önmagában bőven elegendő lenne arra, hogy megakadályozzák a tizednyi lakosság leszakadását. De ez a kalkuláció nem vette figyelembe a leszakadók további reménytelen képességű négyötödét és a leszakadásból fakadó társadalmi kiadásokat. Ez sokszorta nagyobb kárt okoz, mint amibe e kár elhárítása kerülne.

Ha valaki meg akarja nézni, milyen jövő vár egy adott társadalomra, tegyen fel néhány kérdést:

- A lakosság hány százaléka él az átlagos jövedelmi szint fele alatt?

- A fiatalok hány százaléka nem végzi el az általános iskolát?
- Hány százalék azért nem tanul tovább, mert az anyagi és társadalmi környezete ezt nem teszi lehetővé?
- Mekkora a börtönlakók száma? Ezen belül mekkora a leszakadt tizedből kikerültek aránya?

Az ilyen kérdésre adott válaszokból jobban meg lehet ítélni a társadalomra váró jövőt, mint bármiféle gazdasági statisztikából.

Miután beláttuk, hogy a modern társadalomban a lakosság fogyasztása büntetlenül nem csökkenthető, de még nem is fékezhető, mert ezzel a legfontosabb feladata a minőségi munkaerőigény kielégítése hiúsul meg, vonjuk le az ebből fakadó következtetéseket. Abból fakadóan, hogy a fogyasztás lényegében adott, a társadalom kötelezettsége kettős:

1. A jövedelmeket úgy kell elosztani, ahogyan azt a társadalom hosszú távú érdeke megköveteli. Ez csak az egyre növekvő súlyú újraelosztáson keresztül valósítható meg.

2. A meglévő munkaerő-kapacitást magas fokon kell hasznosítani. Csak az a társadalom marad versenyképes, amelyik magas fokon használja ki a munkaerejét. **A közgazdaságtudomány azonban éppen a munkaerő-kihasználásban avult el a legjobban.** Lényegében megelégszik annak a munkaerőnek a hasznosításával, amelyikre a vállalkozásoknak szükségük van. Ehhez viszonyítja azokat, akik folyamatosan keresik a munkaalalmat, de nem találnak lehetőséget. Ugyan méri, de másodlagosként kezeli azt a munkaerőt, ami nem a fenti két kategória keretei között hasznosul.

A gazdaságpolitikusok főleg a nyilvántartott munkanélküliek arányát figyelik. Azt ugyan időnként mérik, még ritkábban publikálják, hogy a munkaképes lakosság mekkora hányada aktív a fenti értelemben. Az pedig szinte teljesen kimarad az érdeklődési köréből, hogyan hasznosul a lakosság munkaviszonyon kívüli ideje, holott az utóbbi jelenti a társadalom munkaidő- kapacitásának a nagyobbik felét.

A klasszikus kapitalizmus és a fogyasztói társadalom közötti minőségi különbségek egyike az, hogy abban a munkaviszonyban telt el a potenciális munkaidő szinte egésze, ezzel szemben ma legfeljebb a fele. Ez az éves munkaidő kapacitásának legfeljebb felét öleli fel, és munkaképes korának legfeljebb kétharmadát öleli fel, mert az nemcsak 6-10 évvel korábban kezdődik, de a nyugdíjazás után még 6-10 évig munkaképes marad. Tegyük hozzá, hogy még nem vagyunk a fenti folyamat végén, mert mind a tanulással töltött, mind a munkaviszony utáni évek száma tovább növekszik. Egyrészt javul a lakosság egészségi állapota, a munkaképesség egyre kitoldódik, másrészt a munkaerőtől már nem a fizikai erejét, hanem a szaktudását kéri számon.

A fejlődéssel együtt jár, hogy egyrészt a lakosság egyre kisebb hányada van munkaviszonyban, illetve üz önálló vállalkozást, másrészt az abban évente ledolgozott órák száma is csökken. **Ma már a társadalom egésze a munkaképes idejének harmadát sem tölti ki a társadalmi méreteken szervezett munkavégzéssel.**

A fogyasztói társadalom hatékonyságában tehát egyre nagyobb szerepet játszik az, hogy mit csinálnak az emberek a munkahelyükön kívül.

a. A tanulással töltött munkaképes évek száma ma már eléri a munkában töltött évekének hatodát, és egyre tovább növekszik. A közgazdaságtan egyik alapvető hibája az, hogy a szellemi vagyon döntő fontosságát szavakban ugyan elismeri, de **a munkaképes korban folyó tanulást nemcsak nem tekinti értéktermelő munkának, hanem egyszerűen mint fogyasztást tartja számon.** Ha valaki házat épít, az a nemzeti vagyont növeli, tehát értéket termel, ha valaki a szellemi vagyonát növeli munkaképes korban, akkor ugyan növeli a

társadalom szellemi vagyonát, de ezt a vagyonnövekedést a közgazdaságtudomány fogyasztásnak fogja fel. Ugyan ennél is abszurdabb elméleti melléfogások is vannak: az elszaporodó bűnözés elleni védekezés minden költsége fogyasztás, vagyis az életszínvonal része, a több tudás megszerzése csak abban a mértékben, amiért mint fogyasztók fizetnek. Az, hogy többen járnak felnőtt fejjel is egyetemre, az nem az életszínvonal javulása, de az életszínvonalunk többlete az, hogy sokkal több a rács, lakat, zár, biztosító és riasztóberendezés, sokkal magasabb biztosítási díjak válnak szükségessé.

Azt ugyan még a közgazdászok sem vitatják, hogy a jövő szempontjából áldás, a leggyümölcsözőbb áldozat, hogy sokan és sokat tanulnak a munkaképes korukban is, de ezt nem tekintik a munkaerő jobb kihasználásának. Legfeljebb az ilyeneket munkanélkülieknek sem számolják el.

Gondolatok a részvényvagyonról

A részvényekben lévő vagyon egyre nagyobb hányada nem realizálható, azaz fiktív vagyon. A magas részvényárak annak köszönhetők, hogy a pénztulajdonosok befektetéseiből aránytalanul sokat fektetnek részvényekbe. Ennek következtében a részvények ára sokkal magasabb annál, amit a hozadéuk indokolna. **Az volna a reális részvényárfolyam, ha az árösszegük olyan profit tőkésítésének felelne meg, ami a kamatoknál nem nagyobb ráta alapján történik.** Példával élve: ha a középtávra lekötött betétek utáni kamat 5 százalék, akkor a tőzsdei vállalatok profitjának hússzorosa volna az összes részvény árcentruma. Ennél inkább kissé kevesebb, mint több, mert nagyobb kockázatú befektetés. Ezzel szemben ma a részvények ára a kamatlábbal tőkésített profitjánál kétszer, háromszor magasabb. Ennek az okait kívánom röviden elemezni.

A probléma rejtettsége elméleti okokra vezethető vissza.

A közgazdaságtan nem tett elméleti különbséget **a nem növelhető és a növelhető vagyon** között, illetve nem mutatott rá a tőkepiaci infláció jelentőségre és veszélyeire.

A klasszikus közgazdaságtan alaposan elemezte a fogyasztási javak túlkeresletéből fakadó áremelkedést, amit helyesen inflációnak, azaz nem a pénz-jövedelem növekedésének, hanem pénzromlásnak, inflációnak nevez. Ezzel szemben a tőkehavak áremelkedését vagyon-növekedésnek tekinti. Nem veti fel annak lehetőségét, hogy **a vagyon pénzben kifejeződő értéknövekedése nemcsak a pénzromlásnak lehet a következménye, hanem a vagyonhiánynak is.** Ezt a problémát egyrészt azért kerülhette meg, mert az egyén, a gazdálkodó egység szempontjából nincs különbség a vagyon értéknövekedésének okai alapján. A tulajdonos csak azt érzékeli, hogy a vagyonáért több pénzt kapna, de azt nem, hogy ez minek lett a következménye. Viszont a nagy egységek, **a makrogazdaság szempontjából nagy a különbség a tényleges vagyongyarapodás és a hiányból fakadó vagyon árának inflációja között.** E probléma mellőzésének a másik oka, hogy a közgazdaságtan makrogazdasági modelljei számára nem a vagyon, hanem csak annak a tőkeként működő része volt fontos.

Azt Adam Smith is felismerte, amiből korlátlanul sok van, például a levegő, annak nincs értéke, annak ellenére, hogy alapvető életszükséglet. Azt azonban nem vette tudomásul, hogy amiből ki nem elégíthető hiány van, annak az ára is elszakad az értékétől. Pedig, ha az egyik igaz, akkor a másik is. Mára már kiderült, hogy még a jó levegőnek is ára van, hiszen minden, termeléssel nem bővíthető igény egyre jobban drágul.

A termeléssel viszonylag gyorsan bővíthető áruk és szolgáltatások világában a hiányból fakadó fölértékelődés azért nem okozott zavart, mert gyorsan leépíthető volt, és ebben a

korban ugyanúgy volt jellemző a keresletet meghaladó kínálat, mint a kínálatot meghaladó kereslet. Az árak centruma tehát az értéket fejezte ki.

E problémára először agrárgazdasági elemzéseim között figyeltem fel. Gyermekkorom falvaiban, ahol még szó sem volt tőkés gazdálkodásról, azokban az egyén, a család gazdagságát teljes joggal a föld nagyságával mérték. Az egyik család csak annak árán lehetett gazdagabb, ha a faluban valaki ugyanannyival szegényebb lett. Csak a falu határában lévő föld felett lehetett osztozkodni. A falu összes vagyona adott volt, ebből fakadóan az összes gazdagsága is. Ha a létszám növekedett, akkor az egy lakosra jutó vagyon csökkent, ha a létszám csökkent, akkor az átlag gazdagabb lett. Ezt sokkal előbb észrevették a falvak lakói, mint az elméleti közgazdászok. Ebből a felismerésből fakadt körükben az egyke, a minél kevesebb örököstre való törekvés.

Ami igaz volt a múlt falvaira, az igaz volt a nagyobb társadalmi egységek, a nagybirtokok és az államok esetében is. Az adott államhatárok között csak úgy gazdagodhatott az egyik földesúri család, ha szegényebb lett a másik. Ebből fakadt aztán az, amit a történészek máig nem veszek tudomásul: **az ipari forradalom előtti államokon belül csak egymás rovására lehetett gazdagodni.** Az igazán éles társadalmi harc nem a rabszolgatartók és a rabszolgák, nem a földesurak és a jobbágyok, azaz az osztályok között folyt, hanem a rabszolgatartók, illetve a földesurak, azaz az uralkodó osztály tagjai harcoltak egymás ellen. Ez ugyan nem jelentette azt, hogy nem volt érdekellentét az osztályok között és bizonyos érdekezonság az osztályokon belül, de a gyakorlatban érvényesülő, **a társadalom életére jellemző harc nem az osztályok között, hanem az uralkodó osztályokon belül folyt.** Ez alól csak abban a két ritka esetben volt kivétel:

a. Amikor az elnyomott osztályok fellázadtak.

b. Amikor az előző uralkodó osztály ideje már lejárt, és már az új osztály tört a hatalomra.

Ennek az okát a marxista közgazdaságtan fogalmai szerint azzal lehet kifejezni, hogy a társadalmat még az egyszerűen újratermelés jellemezte, tehát csak az adott mennyiséget lehetett másként elosztani. De éppen ez mond ellent az osztályharc elméletének: az adottból, a nem növelhetőből nemcsak nem lehet többet elosztani, de nem is nagyon érdemes. Ezt bizonyította az a tény, hogy az osztályok közötti jövedelmi arányok viszonylag stabilak voltak, az újraelosztás után hamarosan visszaálltak a korábbi arányok. Mivel a vagyon is csak egyszerűen volt újratermelhető, az egyének vagyona csak a mások vagyona rovására volt növelhető. Természetesen soha nem volt fizikai értelemben változatlan sem a termelés mennyisége, sem a vagyon nagysága, de ez sokkal inkább ingadozott, mintsem növekedett. Legalábbis a növekedés generációs mértékkel nem volt mérhető, tehát **az egyének életében csak a mások rovására szerezhető hatalom és vagyon játszott szerepet.**

Az ipari forradalommal azonban minőségi változás következett be. A termelés és a vagyon növekedése már az egyének életében, sőt éves szinten is mérhetővé vált. Ez a változás azonban nem tudatosult a közgazdasági elméletben. **Fel sem merült a makroszinten növelhető és a nem növelhető vagyon közötti minőségi különbség.** Ezt is a falu életében észleltem először. Ahogyan megjelentek az új termelési eljárások, az intenzívebb növények termelése és állatok tartása, kiderült, hogy ezekből olyan jövedelem- és vagyonnövekedés származhat, amivel nem járt mások jövedelmének és vagyonának csökkenése, sőt azoké is csak így növekedhetett.

Oda később jutottam el, hogy **a modern világ már olyan, amiben az egyén abból is hasznot húz, attól is nagyobb lesz a jövedelme és a vagyonának az értéke, ha mások gazdagodnak.** Vagyis a modern társadalom közgazdaságtana már nem kezelheti a növelhető és a nem növelhető vagyont összevontan. A kettő között minőségi különbség van. Erre is a

tények hívták fel a figyelmet. A nemzeti vagyonról készült kimutatásokból az derült ki, hogy a hasonlóan fejlett országok között valamiben az tűnik gazdagabbnak, annak nagyobb az egy lakosra jutó kimutatott nemzeti vagyona, amelyik valójában szegényebb. Japán egy lakosra jutó nemzeti vagyona azért nagyobb, mint az Egyesült Államoké, mert kevesebb a vagyona. Ott az egy lakosra jutó ingatlanok értéke négyszer nagyobb, mint az Egyesült Államokban. Az ingatlanvagyonon belül a telekérték tekintetében a legnagyobb a különbség. Vagyis Japán azért vagyonosabb, mert szegényebb. Az Egyesült Államok azért kisebb vagyonú, mert gazdagabb. Baj van azzal az elmélettel, ami ilyen abszurdításokat mutat.

Mindezt elintézhettem azzal, hogy ezt úgy sem veszi senki komolyan, hiszen ettől az elvi tévedéstől, mint annyi más esetben is, az élet még folyik tovább. **Az azonban már életbevágó bajok forrása, amit a részvényeknek a túlkeresletéből fakadó áremelkedése okozhat.**

A tőzsdei szereplés a vállalkozások számára nagyon fontos, mert a tulajdonost a csak tőzsde tájékoztatja a vagyona állapotáról, és amelyik vállalt jól szerepel a tőzsdén, az könnyebben és olcsóbban kap hitelt. A vállalatnak az átlagnál jobban kell szerepelnie a tőzsdén ahhoz, hogy könnyebben jusson forrásokhoz. De nem jelenti azt, hogy a vállalatok tulajdonosai akkor járnak jobban, ha nagyobb a részvények tőzsdei összértéke. **Hiába emelkednek háromszorosára a tőzsdén a részvényárak, ha ez minden vállalatot egyformán érint. Ettől egyetlen vállalat sem lesz gazdagabb, vagy szegényebb.**

A vállalatnak nem az abszolút, hanem a viszonylagos helyzetét kell javítani. Az, hogy ez milyen szinten történik, a vállalat szempontjából másodlagos.

A vállalatok vezetői számára azért vált fontossá a részvények ára, mert a jövedelmük mozgó és egyre nagyobb hányadú részét ahhoz kötik. **A vezető menedzserek jövedelme tehát nem attól függ, hogy másokhoz viszonyítva miként alakul az általuk vezetett vállalat részvényeinek az ára, hanem attól, hogy az mennyire emelkedik.** Ez az érdekeltségi rendszer azonban teljesen hibás elvi alapon áll. **A vállalatvezetés teljesítménye nem attól függ, hogyan alakul a tőzsdén a részvények árszínvonala, hanem attól, hogyan alakul a saját részvények ára az átlaghoz viszonyítva.** Még ez is nagyon durva megközelítés, mert az ágazatok jövedelmezősége sem elsősorban és gyakran a vállalatok vezetésétől, hanem az ágazat súlyának a változásától és az ágazatot érintő konjunktúra fázisától függ. Egy példával élve: ha a gépkocsi-iparban konjunktúra van, és az ágazat részvényei 10 százalékkal emelkednek, akkor ebben az ágazatban a jó vállalati teljesítmény csak a 10 százalékosnál nagyobb emelkedés, a gyenge pedig a 10 alattinál van. Ezzel szemben, ha az ágazatban konjunkturális visszaesés van, és a részvények ára 20 százalékkal csökken, akkor a teljesítményt ehhez kell viszonyítani, vagyis ott dolgozik a vezetés jól, ahol a részvények áresése 20 százaléknál kisebb, és ott rosszul, ahol ennél nagyobb.

Tekintettel arra, hogy évek óta a részvények átlagára emelkedik, a menedzserek nem leplezik le, hogy aránytalan jutalomban részesülnek, hogy még azok is jutalmat kapnak, akik jelentősen az átlagos alatt teljesítenek. Bezzeg, amikor majd elérkezik a részvényárak általános csökkenése, akkor ők fogják kérni, hogy a teljesítményüket az átlaghoz viszonyítsák.

A részvények abszolút árához kötött menedzseri érdekeltség azonban nemcsak meg nem érdemelt jövedelmet biztosít, hanem deformálta a tulajdonosi érdeket is. A menedzserek a napi és éves tőzsdei árakra koncentráltak, ami nem mindig egyezik meg a tulajdonosok távlati érdekeivel. **A menedzser ne a tőzsde napi árfolyamait kövesse, hanem a vállalat munkáját javítsa.** Ez ugyan hosszú távon a tőzsdén mérhető le a legjobban, de az éves, sőt ennél is rövidebb távú árfolyamra való optimalizálás nem tükrözi a tulajdonosi érdeket. Ezt ugyan még a tulajdonosok többsége sem vette tudomásul.

A menedzseri érdekeltségből fakad az is, hogy a vállalatok vezetői a tulajdonosak felé egyre inkább részvényvásárlási javaslatokkal állnak elő. Ezzel ugyanis felverik a részvények árát, és így növelik a személyi jövedelmüket. Elég arra gondolni, hogy az utóbbi években mennyi százmilliárd dollárnyi vállalati nyereség jelent meg a saját részvényekkel szembeni vásárlóerőként. Arra nem gondolnak, hogy ezeket a részvényeket egyszer majd esetleg el kell adni, és akkor leverik a részvények árát. Ennél is nagyobb kárt okoz az, hogy **a menedzserek nem a saját vállalatvezetési munkájukkal, hanem a tőzsde manipulálásával foglalkoznak, a figyelmüket arra irányítják.**

Eddig még csak azokról a veszélyekről szóltam, amik a vállalatok szintjén jelentkeznek. **Ennél azonban sokkal nagyobbak azok a veszélyek, amelyek makroszinten a nem reális, azaz lényegében fiktív vagyonnövekedésből fakadnak.**

Mi történik ugyanis a fejlett világban?

A részvényekben megjelenő vagyon lényegesen gyorsabban nő, mint annak a profitja. Ezt egyszerűen kifejezhetjük azzal, hogy a részvények ára az osztalékhoz képest ma többszöröse annak, ami előtte évszázadokon keresztül volt. Az ezt kifejező e/p mutató korábban valahol az 1/13 és 1/17 körül mozgott. Ma a nagy tőzsdéken 1/30, sőt számos helyen és iparágban ennél is sokkal nagyobb. Tekintettel arra, hogy sem a reálkamatok, sem a profitok nem nőttek, ez csak azzal magyarázható, hogy **a részvényvásárlók már elsősorban nem a nagyobb osztalékra, hanem a részvények áremelkedésére számítanak.** Ennek azonban nincs reális alapja azon a tapasztalaton túl, hogy **a részvényárak emelkedése évek óta sokkal nagyobb vagyonnövekedést eredményez, mint az osztalék.**

Érdemes megvizsgálni a tőzsdei árak eddigi három csúcsa és az érintett korok technikai forradalmi közötti összefüggést.

A három csúcstól 1901, 1966 és az ezredforduló jelentette. Az első két esetben az árak e/p értéke a megelőző tíz év részvénykosara alapján elérte a korábban soha nem tapasztalt 1/33-as rekordot. Ez a mutató januárban már 1/44 volt. Vagyis abszolút történelmi rekord.

Mindhárom tőzsdei rekord időszakát a technikai forradalom eredményeinek a gyors elterjedése jellemezte.

Az 1920-as években számos technikai újítás került bevezetésre, ekkor indult meg a tömeges autógyártás, rohamos ütemben épültek az autópályák, újultak meg a vezetési módszerek a nagyvállalatokban.

Az 1950-es években jelent meg a televízió, a tudomány megoldotta az atomenergia békés célú felhasználását és újabb módszerek jelentek meg a vállaltvezetésben, kezdődött el a menedzserek befolyásának növekedése, nőtt meg a tehetségek szerepe és alacsony volt az infláció.

Az 1990-es évekre a számítógépek, mindenekelőtt az Internet megjelenése, a technikai tudományosnak a gazdaság egészére való kiterjeszkedése és az infláció megfékezése volt a jellemző.

Mindhárom korban az új módszerektől a korábbi gazdasági problémák végleges megoldását várták. Hitték, hogy az új gazdaság kora köszöntött be. Kétszer már kiderült, hogy a korokban túlértékelték a jövő kínálati lehetőségeit, és a tőzsdéken is meg kellett jelennie a kijózanodásnak. A tőzsdei árak, ha nem is a korábbi e/p szintre, hanem annál egy kissé magasabbra, de nagyon jelentősen visszaestek.

Arról kevés szó esik, hogy fejlett gazdaság viszonyai között, ha a könyv szerinti értéket, az elért profitot, vagy a foglalkoztatottak arányát nézzük, **a nemzeti vagyonnak egyre kisebb**

hányada működik a tőzsdén jegyzett részvénytársaságok formájában. Ezt azért nem látjuk, mert ma a tőzsdén szereplő vállalatok piaci értéke irreálisan magas. A valóságban a nagyoknál lényegesen gyorsabban nő a kis- és középvállalatok vagyona, és az ott foglalkoztatottak száma. De amíg a tőzsdei részvények árfolyama gyorsan nő, a nemzeti vagyon egyéb kategóriáiban ennél sokkal kisebb mértékben emelkednek a statisztikában szereplő árak. Ugyanis a tőzsdén nem szereplő vállalkozások vagyonát a hozadéuk alapján mérik. **A kisvállalkozások vagyonértékelése még az inflációt sem követi, a részvények ára ellenben annál többszörösen jobban nő.** Az utóbbi öt évben a részvények tőzsdei ára az infláció tízszeresénél is jobban nőtt!

Amíg az Egyesült Államokban a tőzsdén jegyzett nagyvállalatokban egye kevesebb ember dolgozik, azaz termel új értéket, addig a kisvállalkozásokban gyorsan nő mind a foglalkoztatottak, mind a lekötött tőke mennyisége. Az utóbbi 30 évben az 500 fő feletti létszámmal dolgozó vállalkozásokban a létszám 5 százalékkal csökkent, a tíz főnél kevesebbet foglalkoztatóknál 35 millióval nőtt.

Minek köszönhető a részvényárak mind a nemzeti vagyonnál, mind az általuk képviselt vagyon értékénél sokkal gyorsabb emelkedése?

a. A részvények iránti keresletet az elmúlt évtizedekben nagyon megnövelte az a tény, hogy a szociális biztosítási alapok vagyona sokszorosára nőtt. Ez által egy olyan tulajdonos keletkezett, amelyik természeténél és a törvényes előírásoknál fogva vagyonának nagy többségét értékpapírokban, tőzsdei vállalatok részvényeiben és államkötvényekben kénytelen tartani. Ma a tőzsdei részvénytársaságok vagyonának nagy része, az Egyesült Államokban már a nagyobbik fele, a nyugdíjpénztárak, egészségügyi pénztárak és a biztosítók kezében van. Márpedig **a részvények értékének annyira kellett emelkedni, hogy ezt az óriási vagyonértéket be tudja fogadni.**

b. Az utóbbi években lelassult az államadósság növekedése, sőt számos országban annak már a törlesztése folyik, egyre nagyobb összeg kényszerül arra, hogy a tőzsdén részvényeket vásároljon. Könnyű belátni, hogy a jelenlegi tőzsdei árfolyamok nagyobbik fele nem a vállalatok munkáján, hanem a politika által támasztott keresleten alapul.

c. A tőzsdei áraknak az előbbi pontban említett okból történő emelkedése aztán egy folyamatot indított be abba az irányba, hogy a lakosság egyre szélesebb rétege számára vonzóvá vált a részvényvásárlás. Az utóbbi évek tőzsdei áremelkedésének jelentős gyorsítója az volt, hogy az a lakossági megtakarítás, ami korábban többségében bankbetét vagy államkötvény formájában került befektetésre, ma azon többségében részvényeket vásárolnak. Ez önmagában néhány tíz százalékos áremelkedést okozott.

d. A vezető menedzserek érdekeltsége és a vállalatok által történő saját-részvény vásárlások ugyancsak jelenősen hozzájárultak az irreális áremelkedéshez. Ma a gazdasági elit, mindenekelőtt a menedzserek jelentős hányada azon ügyeskedik, hogy minél magasabbak legyenek a részvényárak. Ez a szellemi és gazdasági erő sem lebecsülendő.

e. A részvények tőzsdei forgalma nagyon meggyorsult. Korábban, évtizedeken keresztül, néhány tőzsdei válságtól eltekintve, az átlagrészvényes három évig tartotta meg a részvényét, vagyis az éves tőzsdei forgalom darabszáma harmada volt a teljesnek. Ma már évente fordulnak meg a részvények. Ezen belül azok fele van olyanok kezében, akik évente kettőnél többször adják el és vesznek másikat. Ezért lett idegesebb a tőzsdei ármozgás, hiszen megsokszorozódott azoknak a száma, akik napi hírek alapján adják és veszik a részvényeket. **Ennek következtében az a tőzsde, ami konszolidált viszonyok között a gazdasági barométer szerepét töltötte be, ma sokkal inkább játékkaszinó.**

A jelenleg viharos mértékben emelkedő részvényáraknak tehát nagyon kevés köze van a tőzsdén jegyzett részvénytársaságok gazdasági teljesítményéhez, annak az okát alapvetően a modern pénzpiaci viszonyokban kell keresni. Márpedig ezek az okok egyre inkább megszűnőben vannak.

a. Tekintettel arra, hogy a lakosság előregedik, és a kifizetendő nyugdíjak összege meg fogja haladni a pénztárak bevételeit, azok a tőzsdén nem annyira nettó vevők, mint sokkal inkább nettó eladók lesznek. Vagyis a nagy alapok és pénztárak nem árfelhajtók, hanem árletörők lesznek.

b. A gazdaság súlypontjának a kis- és középvállalkozások felé való eltolódása végül a tőkepiacon is érvényesülni fog. Ma még a látványos globalizáció mögött nem veszik észre azt, hogy a munkaerő és a jövedelem egyre inkább elvándorolt a nagyoktól a sokkal rugalmasabb kisebbek felé.

c. A menedzsment is észlelni fogja, hogy a mai részvényopció csak addig jó, ameddig a tőzsdei átlagárak emelkednek. Vissza fog térni a bér és a prémium korábbi egészséges aránya. Ezzel meg fog szűnni a részvények visszavásárlásban való érdekeltségük.

d. Ahogy lelassul a részvényárak hektikus növekedése, a lakossági megtakarítások egyre kisebb hányada megy majd a részvénytőzsdékre. Márpedig, ha a lakosság rá fog döbbenni arra, hogy a részvények áremelkedése számára nem realizálható vagyont jelent, elkezd eladni, és ezzel maga is hozzá fog járulni ahhoz, hogy a vagyona ára csökkenjen. Ki fog derülni, hogy a képzelt gazdagsága csak addig tartott, ameddig a többség ült a részvényekbe fektetett vagyonán, azaz nem akarja azt eladni. Márpedig arra nem szabad építeni, hogy a lakosság soha nem fog hozzájárulni a vagyonához.

Az utóbbi problémára, vagyis, hogy a lakosság részvényekben lévő vagyona nem reálvagyon, kissé részletesebben kell kitérni.

A fejlett tőkés országokban az utóbbi néhány évben a lakosság részvényekben lévő vagyona többszöröződött. A részvényárak gyors emelkedése a kamatoknál többszörösen magasabb hozamot jelentett, ezért a hozzá nem értők is tömegesen kezdtek részvényeket vásárolni. Tehát nemcsak a birtokában lévő részvények ára többszöröződött meg, hanem a mennyisége is. **A lakosság tehát azt érzi, hogy megnőtt a vagyona, gazdagabb lett, többet költhet.** Ezt a hitelezők is így ítélik meg, hiszen a hitelükre van értékpapírban lévő fedezet, ezért aztán sokkal könnyebbé vált a lakosság számára a hitelekhez való hozzájutás. Nőtt ugyan a lakosság hitelállománya, de mivel ennél sokkal gyorsabban nőtt e hitelek fedezetét jelentő lakossági értékpapír-tulajdon, az eladósodás mértéke papíron nem nőtt, hanem csökkent. De ez csak addig lesz így, amíg a lakosság nem akarja tömegesen eladni a részvényeit. Ez esetben is csapdahelyzet alakult ki: **minden lakosnak lehet sokkal több vagyona, mint hitele, de a lakosság, mint egész, mégsem rendelkezik a hitelének megfelelő összegű fedezettel.** Minden egyes család úgy érezheti, hogy költezhet, hiszen nagy vagyona van, de a lakosoknak még nincs elegendő vagyonfedezete a hiteleire. A részvényárak jelentős csökkenése esetén ugyanis kiderül, hogy a fedezet elvesztette értékének jelentős részét, a tartozás azonban változatlan szinten maradt.

Külön hangsúlyozni kívánom azt, hogy **a tőzsdei szakma tisztességtelen a lakossággal szemben, amikor őket részvényvásárlásra, a tőzsdén való szereplése biztatja.** Ma a tőzsdei forgalom óriási többségét olyan profi szakemberek bonyolítják, akik tájékozottság tekintetében 1:1000 aránynál is nagyobb fölényben vannak a lakossági részvénytulajdonosokkal szemben. Ezerszer nagyobb szakmai apparátussal rendelkeznek, ezerszer inkább jutnak belső információkhoz, csak ők tudnak szinte percekben belül a tőzsdét érintő hírekre, jelenségekre reagálni. Ezért, amikor arra biztatják az állampolgárokat, hogy

vásároljanak részvényeket, akkor az a céljuk, hogy minél több olyan laikus legyen a részvénytulajdonosok között, akikhez képest óriási szakmai előnyben vannak, akik hozzá nem értésük miatt kijátszhatók, akiknek a relatív, esetleges veszteségei az ő nyereségüket növelik. Azt is tisztességtelennek tartom, hogy a lóversenypályákon fogadásra biztassák a hozzá nem értőket azok, akik sokkal jobban ismerik az esélyeseket, de ennél sokkal nagyobb lakossági megkárosítást jelent a tőzsdére való csábítás. Sajnos **a laikusok a tőzsdei árak emelkedésekor elhiszik, hogy erre a nagy szakmai felkészültséget és óriási apparátust igénylő befektetéshez ők is alkalmasak.** A lakossági részvényes ahhoz hasonlítható, akinek egyenlő versenyfogadási díjjal kell fogadnia, hogy a személygépkocsijával gyorsabban tud menni az autópályán, mint a Formula 1 versenyzői, vagy fogad a profi maratoni versenyzőkkel, hogy gyorsabb lesz náluk.

Jellemző módon **nincs nyilvánossága annak, hogyan aránylik a laikus tőzsdei befektetők és a profi alapok tényleges hozadéka.** Ha nem volna óriási különbség köztük, nem hoznának létre ennek bonyolítására igen költséges apparátust, nem áldoznának óriási összegeket az adatok gyűjtésére, azok rendezésére és nem fizetnének mesés összegeket az értékpapírt forgalmazóknak.

Ez a csapdahelyzet azonban nemcsak a lakosságra igaz, hanem a gazdaság egészére is.

Az alapoknak sokkal kisebb a mobilizálható vagyonuk, mint amekkora a mérlegeikben szerepel, mivel azt csak addig képesek a nyilvántartott értékükön mobilizálni, ameddig az eladókkal szemben legalább annyi vevő is jelentkezik. Ha az alapok többsége el akarná adni a részvényeit, azok értéke katasztrofálisan csökkenne. Tehát **csak addig van az alapoknak elkötelezettségüknek megfelelő vagyonfedezetük, ameddig nem válik többségük számára szükségessé a vagyonukhoz való hozzányúlás.** Vagyis olyan vagyonuk van, amit kötelezettségeik fedezésére csak abban az esetben használhatnak fel, amikor még a többségük legalább annyi vagyont gyarapít, mint amennyit felhasznál.

A részvénytársaságok által visszavásárolt részvények is folyóáron, azaz irreális áron szerepelnek a mérlegekben. Azok csak addig értékesek, ameddig többet vásárolnak, mint eladnak. Ha az elkövetkező években a vállalatok értékesíteni akarnák a birtokukban lévő részvényeket, azok ára drámaian csökkenne, vagyis kiderülne, hogy nem ér annyit, amennyivel könyveikben nyilvántartják.

Mi bizonyítja azt, hogy a részvények jelenlegi árfolyama irreális?

Mindenekelőtt az, hogy **mintegy tíz éve a részvényekben megjelenő vagyon ára többszörösen gyorsabban emelkedett, mint akár a fogyasztói, akár a termelői árak.** A liberális közgazdászok még az indokoltnál is jobban félnek az árupiacon jelentkező inflációtól, de a tőkepiaci inflációban nem látnak semmiféle veszélyt, holott ennek a fordítottja volna az indokoltabb. Az áruk piacán jelentkező infláció azért jelent kisebb veszélyt, mert automatikusan levezeti a hatását, tehát az emelkedő árak következtében mindig megnő az ösztönzés arra, hogy létrejöjjön a kereslet és a kínálat közötti egyensúly. A vevő takarékosabb lesz, az eladó, azaz végső soron a termelő pedig bátrabb. A fogyasztó napról-napra világosan látja, hogy a pénze egyre kevesebbet ér.

A tőkéék, különben az ingatlanok és az értékpapírok piacán az infláció azonban rejtett marad, hiszen mindenki úgy érzi, hogy gazdagabb lett, holott csak a korábbi gazdagság jelenik meg magasabb áron.

Mi az oka annak, hogy ennyire másként érzékelik az inflációt az áruk, mint a tőkejavak piacán?

Az árupiaci inflációt az érintettek egyedileg is úgy élik meg, mint a pénzük elértéktelenedését, a tőkepiaci inflációt pedig úgy, mint a vagyonuk növekedését. Mindkét esetben ugyanaz történik, mégis alapvetően más módon élik meg. Aki a piacon kenyeret vásárol az infláció alatt, azt tapasztalja, hogy a pénzéért egyre kevesebb kenyeret vehet, vagyis a pénze elértéktelenedik. Ez esetben a kenyér eladója sem érzi, hogy gazdagabb lett azáltal, hogy drágábban tudta eladni a kenyeret, hiszen tudja, hogy ezt csak azért tehette, mert romlott az a pénz, amit érte kapott. Ezzel szemben, aki a tőzsdei árak emelkedése előtt vásárolt részvényeket, úgy érzi, hogy árán vette, és az ahhoz képest bekövetkező áremelkedés nem a pénz romlását, hanem az ő gazdagodását jelenti. Még kevésbé jut az infláció az eszébe annak, aki értékpapírokat ad el. Eszébe sem jut, hogy azért kap érte magasabb árat, mert közben romlott a pénz.

Még könnyebben volna megérthető az infláció a telekárak esetében. Ha a telekárak emelkednek, azt mindenki a telkek értéknövekedésének tekinti, annak ellenére, hogy mindenki tudja, hogy nem lett több telek, azok csak azért lettek drágábbak, mert velük szemben megnőtt a kereslet. Ha újabb területeket közművesítenek, vonnak be az infrastruktúrába, a telkek ára relatíve csökken, azaz az egységnyi telek viszonylag értéktelenebbek lesz. Senkinek sem jut az eszébe, hogy a változatlan ingatlanállomány áremelkedése ugyanúgy nem értéknövekedés, mint az, ha a lakosság változatlan kenyérfogyasztása kerül egyre többre. **Az elsőt mégis vagyonnövekedésnek, a másodikat pedig pénzromlásnak minősítik.**

Itt jutunk el a bevezetőben említett kíváncsisághoz: **megkülönböztetést kell tenni a bővíthető és valóban bővülő, és a nem bővíthető vagyon között.**

Ha a kenyér ára emelkedik, az arra ösztönöz, hogy több, vagy olcsóbb kenyeret gyártsanak. Az infláció ez esetben tehát olyan láz, ami elősegíti a gyógyulást. Ezzel szemben, ha a részvények ára emelkedik, akkor a tulajdonos ugyan gazdagabbnak érzi magát, de ettől nem fog javulni az érintett műszaki kapacitás kihasználása, ez nem ösztönöz a bővítésére, ettől nem fog nőni a profit, csak ugyanaz a használati érték lesz pénzben kifejezve drágább. **A tőzsdei árak emelkedése tehát olyan infláció, ami nemcsak nem korrigálja a kiváltó okát, hanem még növeli is a későbbi összeomlás veszélyét.**

Aki tudni akarja, hogy mivel fog járni, ha kiderül, hogy a tőzsdei árak minimum kétszer magasabbak, mint a mögöttük lévő tényleges vagyon értéke, könnyen elképzelheti.

Először azt kell belátni, hogy **a tőzsde olyan piac, amin a hatások mindig öngyorsítók.** Azaz minden áremelkedés gyorsítja a további emelkedést, és minden árcsökkenés ugyancsak önmagát fokozza.

Ha a tőzsdei árak emelkednek, illetve az emelkedésük várható, akkor a gazdaság minden szektorából több tőke áramlik oda, és még jobban felferi az árakat. Ez folyik évek óta.

Ha a tőzsdei árak csökkennek, vagy a csökkenésüket várják, akkor kivonul onnan a tőke, ezzel gyorsítja az árak csökkenését. Ennek kell előbb-utóbb bekövetkeznie.

A fentiek alapján van alapja annak a felfogásnak, hogy **az árupiacon elsősorban a tények hatnak és uralkodnak, a tőkepiacon azonban csak a feltételezések és a hangulat.** Ezen az sem változtat, hogy a tőkepiac viselkedését a szakértők tízezrei, a laikusok milliói elemzik, a fogyasztási cikkek pedig több milliárd ember ösztönösen vásárolja.

Mit eredményez majd az, ha a tőkepiaci árak jelenlegi túlértékeltsége egyszer kiderül? Akkor a részvények ára nem a reális szintre, a mai felére, harmadára zuhan, hanem ennél is sokkal mélyebbre. A liberális közgazdászok, akik ugyan elvileg minden állami beavatkozást

elutasítanak, abban reménykednek, hogy az állam majd beavatkozik, és elkerülhetővé teszi a teljes gazdasági összeomlást. De ma már az állam nem rendelkezik az ehhez szükséges eszközökkel. **Az államoknak, a jegybankoknak tizedannyi forrásuk és hatáskörük sincsen, ami szükséges volna ahhoz, hogy a tőkepiac összeomlását megakadályozzák.** A tőkepiacon ugyanis ma már akkora összegek forognak, amihez képest az állam forrásai elhanyagolhatók.

Az azonban megnyugtató, hogy a modern gazdaságban a tőkepiac összeomlása nem fogja maga után vonni az árupiac összeomlását, mert **a lakosság és az állam fogyasztása, azaz a keresletük nagyon merev, szinte független a tőkepiaci eseményektől.** Ez a minőségi különbség a klasszikus kapitalizmus válságai és a fogyasztói társadalom tőkepiaci válsága között. Az előbbiben a tőkepiac összeomlása a munkahelyek jelentős hányadának az elvesztésével, az pedig a vásárlóerő gyors és nagyarányú visszaesésével járt. **A modern gazdaságban a fogyasztói vásárlóerő alig függ a foglalkoztatástól, tehát a fogyasztás még a munkanélküliség növekedése mellett sem csökkenne.** Erre azért sem kerül sor, mert a vásárlóerő alig csökkenthető, hiszen a munkanélküliek közel akkora jövedelmet kapnak, mint a dolgozók. Ráadásul az állam a legnagyobb munkaadó, ahol nem gazdasági szempontok alapján alakul a foglalkoztatás. Márpedig, ha nem csökken a lakossági vásárlóerő, akkor nem csökken jelentősen a termelés sem, ebből kifolyólag nem is lesz nagy a munkanélküliség.

A jelenkori munkanélküliség nem abból fakad, hogy nincs elég kereslet a kapacitások kihasználására, hanem abból, hogy a kapacitások nem igénylik a gyenge minőségű munkaerőt.

A lakosság tulajdonában lévő részvények számának növekedése és az áremelkedése azt a látszatot kelti, hogy a lakosság gazdagabb lett, bátrabban költekezhetne, vehet fel hiteleket. Ennek az a következménye, hogy **lecsökken, szinte elolvad a lakosság pénzmegtakarítása.**

Ezt meggyőzően mutatják a tények:

A 90-es években az OECD-országokban, amikor abnormálisan gyorsra vált a tőzsdei árak emelkedése, amikor a lakosság tulajdonában lévő részvények árösszege háromszorosára nőtt, a megtakarítási hányad közel 5 százalékponttal csökkent. A hat angolszász típusú, azaz viszonylag magas tőzsdei értékkel rendelkező országban, Angliában, Hollandiában, az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Új-Zélandon a megtakarítási hányad 2-5 százalékra, azaz a tíz évvel korábbi negyedére zsugorodott.

A legnagyobb mértékű csökkenés abban a két mediterrán országban, Itáliában (17-ről 11-re) és Portugáliában (16-ról 8-ra) történt, ahol a megtakarítás 1990-ben Európában még a legmagasabb volt. Az okát jól mutatja az a tény, hogy például Olaszországban a tőzsdén szereplő részvények ára az utóbbi öt évben a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya a korábbi ötszöröse lett.

A tőzsdézés mániája a legmagasabbra az Egyesült Államokban emelkedett. Ott a megtakarítási hányad tíz év alatt 8-ról 2,5 százalékra zuhant. Ezzel szemben a lakossági tulajdonú részvények tekintetében sokkal kisebb szintű EU-országokban ugyan csökkent, de még mindig 5 és 15 százalék között van a megtakarítási hányad.

* * *

Kiegészítő gondolat:

A részvények irreális árában nagy szerepe van a kommunikációnak. A tőzsdék nagy játékosai, akik nehezen nyernek egymás rovására, kíváncsún tartják a laikus részvénytulajdonosok minél nagyobb számát. Különösen akkor kaszálnak könnyen, ha nő a

lakossági részvényvagyon. Ezért aztán megtesznek mindent annak érdekében, hogy a tőzsdén való szereplést a ténylegesnél is jobbnak mutassák a hírközlés különböző csatornáin.

Azzal, hogy a hírközlési vállalkozásokat jelentős hányadában az a gazdaság, azaz a nagyvállalati szektor tartja el, a sajtónak nem érdeke, hogy rámutasson a lakosság érdekeire. Sok, ha 1:100 arányban szerepel a sajtóban a befektetésre buzdító, és annak a veszélyeire felhívó anyag.

Tekintettel arra, hogy a kormányok is érdekeltek a minél nagyobb tőzsdei áremelkedésben, nem leplezik le a közvélemény félrevezetését. Azonos a helyzet, mint a szerencsejátékok esetében. Tekintettel arra, hogy a szerencsejátékokból az állam nagy arányban részesedik, inkább támogatja, mint ellenzi ezt a káros lakossági szenvedélyt.

A problémára jól rávilágít az a tény, hogy e század során a három nagy tőzsdei áremelkedés a telekommunikáció egy-egy forradalmához kötődik. Az elsőt a rádió terjedése, a másodikat a televízió, a harmadikat a számítógépek váltotta ki.

Mit üzen a gazdaság az oktatáspolitikának?

A jelenkor tehetségvadász

A társadalomfejlődés típusát a gazdaságtörténész legjobban annak alapján állapíthatja meg, hogy mi volt abban a korban a szűk keresztmetszet.

A. Kezdetben a kedvező természeti környezet határozta meg, hogy hol élhet meg a gyűjtőgető ember. Ebben a korban csak ott találjuk meg az emberek nyomait, ahol jók voltak a talajadottságok, elegendő a csapadék, és nem kemény a tél, vagyis, ahol a gyűjtőgetésből négyzetkilométerekként legalább egy ember meg tudott élni.

B. Az első magaskultúrák ott alakultak ki, ahol egy-egy nagy folyó völgye viszonylag könnyen volt öntözhető, és nem ismerték a kemény telet. Ahol ez hiányzott, ott nem is jött létre önerőből magas kultúra.

C. Ahol hiány volt az ember fizikai erejében, azaz munkaerőben, ott az lett a gazdagság forrása, a hatalom részeseinek tulajdona. Minden ilyen helyzetben rabszolgatársadalmak alakultak ki. Ez történt még az újkor Amerikájában is.

D. Ahol a termőföld volt a szűk keresztmetszet, ott annak a tulajdonlására rendelkeztek be a társadalmak. Ennek volt klasszikus példája az európai feudalizmus.

E. Amikor a gyárilpar felépítéséhez tőkére, pénzre volt szükség, és a közelben fellelhető volt a szén és a vasérc, ott jött létre a klasszikus kapitalizmus, ott lett a tőkés a társadalom ura. A XX. századra minden ilyen környezetben kiépült a gyárilpar, és a tőke lett az úr.

F. A jövő társadalmában a tehetségben lesz a hiány. Ezért a fejlődés ott jut a legmesszebb, ahol a legtöbb tehetséget sikerül feltárni, valamint máshonnan oda koncentrálni.

A jelenkor gyakorlata már jelzi, hogy a tehetségfeltárás lesz a fejlődés kulcsa. Az elmélet, mindenekelőtt a közgazdaságtan és az oktatás tudománya azonban még messze van a jövő élenjáró társadalmát formáló lényegre való építéstől.

A közgazdaságtanban még nem kapott méltó helyet a szellemi vagyon szerepe, még ma is a klasszikus kapitalizmus pénzügyi és gazdasági tényezőivel operál. Ez a közgazdászok baja.

Az oktatás tudománya sem ismerte fel a tehetségfeltárás jelentőségét, még mind csak a mennyiségi növelésre és az ismeretek átadására koncentrált. **Nem veszi kellő súllyal tudomásul, hogy a képzés hatékonysága elsősorban a befogadó képességétől függ.**

A tehetségfeltárás társadalmi jelentőségének fel nem ismerése annál meglepőbb, mivel a tények már egyértelműen ezt bizonyítják.

Mit bizonyítanak a tények?

1. A fejlett társadalmak gazdasági és katonai erejüket sem kímélik annak kikényszerítésében, hogy a világban szabadon áramoljon a tőke, az áruk és a szolgáltatások, de soha nem tapasztalt keménységgel korlátozzák az emberek, a munkaerő szabad áramlását. A tehetséget azonban minden eszközzel igyekeznek magukhoz vonzani. Ennek következtében a világban a legliberalizáltabb áru a tehetség. Ennek ellenére éppen a leggazdagabb országokban a legnyilvánvalóbb a tehetségek hiánya.

2. A jelenkor egyetlen szuperhatalma, az Egyesült Államok évtizedek óta, de egyre gyorsuló ütemben gyűjti össze a világ egészéből a legkiválóbb elméket. Oda csábítják a tudományok és művészetek javát. Az elmúlt évek Nobel-díjasainak abszolút többsége amerikai, de nem ott született, hanem mint már sikereket ígérő tudós vándorolt oda.

3. A jelenkor világpolgára a szakmai kiválóság. Az ilyen embereket minden ország örömmel fogadja. A fejlett országok kiválóságainak növekvő hányada bevándorló. Ez nemcsak a tudományokban, de a művészetekben és a sportokban is jellemzővé vált. A nagy operaházak művészeinek többségét külföldről szedik össze. A nagy sportegyesületek tele vannak a szegényebb országokból odacsábított sportolókkal.

4. Most jelentette be a német kormány, hogy több tízezer számítástechnikusra volna szükségük, akiket csak a náluk szegényebb országokból tudnak elcsábítani. Erre annak ellenére kényszerült, hogy az országban, különösen annak keleti részében még mindig nagyon magas a munkanélküliség.

5. Az Egyesült Államok legjobb közgazdasági egyetemén a diákok egyre nagyobb hányadát már a diploma előtt elcsábítják az elektronika dinamikus kezdő, viszonylag kis, de nagy jövővel és jövedelemmel kecsegtető vállalatai. Ez azt bizonyítja:

a. A diplománál is fontosabb lett a kiemelkedő tehetség, aki majd úgyszólván tanul tovább a munkája közben. Egyre gyakoribb jelenség, hogy az elit egyetemeken az elittanulók idő előtt elhagyják az egyetemeket és elmennek a sokat ígérő vállalkozásokba.

b. Ezekről az elit egyetemekről korábban döntően a nagy, világhírű pénzügyi intézmények vitték el a kádereket, utánuk a nagy nemzetközi vállalatok következtek. Jelenleg már a többséget az új ágazatok kezdő vállalkozási csábítják el. Ezek tudnak többet ígérni, ezeknél nagyobb a gyors karrier lehetősége. A kialakult nagy intézmények képtelenek azokkal a nagyon nagy jövőt ígérő, de ma még nagyon keveset bizonyított vállalkozásokkal, amelyek tőzsdei árai rakétaszerűen emelkednek. Ezek olyan opciós programokat tudnak ígérni, amivel a nagyok képtelenek versenyezni. Mindezt az teszi lehetővé, hogy a legtöbb új nem a nagyoknál, hanem a kisebb vállalatoknál születik.

5. A Silicon Valley-ban ezernél több fejvadász cég kutatja a tehetségeket a világon. Ma a kutatások területén az egyik legnagyobb iparág a fejvadászat, azaz a tehetségek felkutatása. Erre a célra minden bizonnyal többet fordítanak, mint bármelyik műszaki kutatási területre. Egy divatos kisebb egyetemen, a Truck School of Business-en (Dartmouth) a tavasszal végzők 85 százaléka már elszerződött 131 ezer dolláros éves fizetéssel. A még nem szerződöttek éppen a legjobbak, akik kívánnak.

Mindez azt a tendenciát bizonyítja, hogy a tehetségekben van a legnagyobb hiány, és ezek mindenáron való megszerzéséért folyik a verseny. Ennek következménye, hogy a tehetségeket korábban felfedezik, mintsem igazán beérnének. Egyre fiatalabban olyan karrierlehetőségek állnak előttük, amikkel a társadalom konszolidált szektorai képtelenek versenyezni.

A szellemi vagyon lesz a legfontosabb

Tekintettel arra, hogy a szellemi vagyon építése, gyarapítása évtizedes távlatban megtérülő befektetés, az oktatáspolitikai legalább ekkora előrelátást igényel. Annak a stratégiáját csak ennek megfelelő előrelátással lehet helyesen alakítani. Márpedig az ilyen előrelátás a jelenkor gyorsan változó világában csak akkor érhető el, ha egyrészt a társadalom életének egész horizontjára kiterjed, másrészt a kulturális múlt tapasztalataira támaszkodik.

A fogyasztói társadalom minden előzőtől különbözik

Ez azt jelenti, hogy **az arisztokraták, majd a tőkések után a tehetségek uralma következik.** Mindig az a társadalom volt fölényben, amelyik sikeresebben oldotta meg az uralkodó osztály érdekérvényesítését. Ez alatt az érintetteknek nem az önző, napi érdekeit, hanem a hosszú távon alapuló érdekét kell szolgálni, ami mindig sokkal inkább szolgálta a társadalmi stabilitást és dinamikát, mint az uralkodó osztály önző érdekeit. Ezért a jelen és a belátható jövő fejlett és felzárkózásra érett társadalmának elsősorban a tehetség érvényesítésére kell koncentrálnia. **Az a társadalom lesz fölényben a többivel szemben, amelyik hatékonyabban meg tudja oldani a lakossága körében lévő tehetségek kiválasztását és kifejlesztését.**

A tehetségekben rejlő gazdasági potenciál a világ fejlettebb ötödén már ma is sokkal nagyobb gazdasági erőforrást jelent, mint akár a természeti, akár a szorosan vett közgazdasági, pénzügyi adottságok és lehetőségek. A közgazdaságtan ugyan még ma is a természeti és a tőkepiaci adottságokat tartja elsődlegesnek, de ezeknek a társadalom szellemi vagyonához mért jelentősége egyre inkább másodlagos lett. **Semmi sem értékeli úgy fel a természeti erőforrásokat, a jó éghajlatot, a termékeny földet, a sok bányakincset, a kedvező térbeli elhelyezkedést, mint a kiművelt tehetségek magas aránya.**

Széchenyi István ezt már 170 éve világosan megfogalmazta, holott akkor még a gazdaságföldrajzi adottságok fölénye érvényesült. A múlt századi iparosításban a fő előnyt látszólag a tenger, a szén és vasérc elérhetősége jelentette. E század közepére az a meggyőződés alakult ki, hogy az infrastruktúra fejlettsége az elsődleges feltétel.

Széchenyi tanítását azonban nem fogadtuk meg, holott azóta az akkori tényleges és vélt előnyök mindegyike megszűnt, és csak a kiművelt emberfő maradt a porondon.

Azt, hogy az adott korban mi jelenti a legfontosabb értéket, semmi sem bizonyítja jobban annál, minthogy az adott korban kit kényeztetett a társadalom, ki lehetett otthon bármely részén a világban. **A középkorban a nagybirtokos arisztokrácia élt gazdagon és volt világpolgár. A klasszikus kapitalizmus viszonyai között a nagytőkés lett a leggazdagabb és vált világpolgárrá. A jelen korban, még inkább a jövőben, a kiemelkedő tehetséget kényezteti a társadalom és fogadják örömmel a világ fejlett társadalmi.** E szerepváltás oka, hogy a feudális társadalomban a termőföld, a kapitalizmusban a tőke, **a jelen világában a kiművelt tehetség a társadalmak szűk keresztmetszete.** Márpedig **mindig az volt és az lesz az úr, aki abban gazdag, amiben a társadalom szegény.** Ez egyénre, régióra, országra egyaránt vonatkozik.

Az egyén esetében ez olyan világos, hogy nem is szorul bővebb bizonyításra. **Ma már, aki az élet szinte bármelyik területén kiművelt zseni, azt a világ leggazdagabb társadalmában is tárt karokkal fogadják, az ismertebb, híresebb, jobban megfizetett, mint a politika és a gazdaság hatalmasai.** Ma még csak a legkiválóbbakra igaz ez, de az a réteg, amelyik a szó eredeti értelmében is gazdag és világpolgár, akit mindenütt jól megfizetnek és örömmel fogadnak, egyre szélesedő réteg. **Aki a szellemi tőkéjét tekintve gazdag, az bárhova mehet a világon, pénzzel és tisztelettel fogadják.**

Ezt hívják agyelszívásnak.

Egyelőre **a szellemi vagyon képzése elsősorban a kedvező kulturális örökségből fakadó adottság.** E téren társadalmi méretű és a gazdasági növekedést jelentő sikereket csak a nyugat-európai és a távol-keleti kultúrkörhöz tartozó népek érték el.

Azt, hogy a kultúra alkalmassága milyen fontos a gazdasági feladatok megoldásában, már száz éve Max Weber észrevette, amikor a puritanizmus és az ipari kapitalizmus felépíthetősége közötti szoros kapcsolatot hangsúlyozta. Amit ő protestáns etika, értékrend alatt értett, az mai szóval a kor szellemi vagyona volt. Aminek akkor még nem volt annyira fontos eleme a tudás, mint ma, de annál nélkülözhetetlenebb részét képezte a szorgalom, a takarékoság, a fegyelem, a tisztaság.

Ezzel kapcsolatban nekünk érdemes rámutatni arra, hogy az arisztokrata zseni Széchenyi István már akkor a szellemi elit fontosságát hangsúlyozta, amikor még csak a nép puritanizmusa, takarékosága, rendszeressége, fegyelme, tisztaságigénye volt a mindennél fontosabb. Akkor a társadalmi és gazdasági fejlődéshez, az iparosításhoz ezek az erények voltak a nélkülözhetetlenek. Nekünk magyaroknak ugyan Széchenyi Istvánnál senki nem adott több jó tanácsot, de a kora legfőbb jó tanácsát ő sem érezte át. Arisztokrata voltánál fogva ez érthető is. Akkor azt kellett volna mondania, hogy mi, magyarok is olyanok legyünk egyrészt, mint a korabeli angolok és hollandok, azaz a fenti értelemben puritánok, másrészt legyen vállalkozó szellemű polgárságunk. A nép legyen olyan, amilyen a svábság, a magyar etnikumú polgárság pedig a zsidókról vegyen példát. Az a kor ugyanis még nem a kiművelt emberfők sokaságát igényelte, abból még nagyon kevés is elég volt. **A magyar népnek a Nyugathoz való kulturális és gazdasági közeledésére volt szükség. Ez azt kívánta meg, hogy egyrészt a nép legyen életmódjában puritán, másrészt alulról polgárosodjon, legyen vállalkozóbb szellemű.**

A puritán erények ugyan ma is nélkülözhetetlenek, de azóta a legfontosabb rangjára a vállalkozói szellem kiszélesedése és a széles rétegek szellemi vagyonának a növelése, a tudással felnövelt képesség kiképzése lépett.

Mindmáig kevés hangsúlyt kapott az a tény, hogy a klasszikus kapitalizmus is, mint minden elődje, tudás-felesleges társadalom volt. **A történelem során a fogyasztói társadalom az első tudás- és tehetség-hiányos társadalom.** Márpedig ennek a ténynek a szem előtt tartása nélkül nem lehet egészséges politikát, de még hatékony gazdaságpolitikát sem folytatni. Ezért lettek **a modern társadalomban fontosabbak az iskolák, mint a bankok és a gyárak, fontosabb minisztérium az oktatásé, mint a pénzügyeké.**

Napjainkban már nem lehet jobb tanácsot adni a szülőknek és fiataloknak, a pedagógusoknak és a politikusoknak, mint a minél magasabb szintű és jobb minőségű oktatást, a tehetségek feltárását és kiművelését. **A szülők azzal adnak a gyermekeiknek a legtöbbet, ha képességüknek megfelelő jó képzésükről gondoskodnak, a társadalom pedig a jövője érdekében azzal tesz a legtöbbet, ha minden mást megelőző céljának az oktatás fejlesztését, a tehetségek feltárását tekinti.**

Ma joggal csodáljuk azt a viharos technikai fejlődést, amit az előző század hozott, és azzal is tisztában vagyunk, hogy ez a belátható jövőben csak gyorsulni és szélesedni fog, de azt nem mérjük fel, hogy **a legnagyobb társadalmi változást az hozta, hogy a tőke helyett a képességekkel társult tudás lett az úr.**

Gyermekkorom falujában minden szülő arra törekedett, hogy a gyermeke minél nagyobb föld tulajdonosa legyen. Ezért volt egyke, ezért a szülők választottak párt a fiatalok számára, ezért égtek el idő előtt a vagyongyarapító munkában. Az iskolázottság a nép körében a föld a nagyságához képest másodlagosnak számított. Hiába prédikálta az egyház a tanulás jelentőségét, a nép az első, a legalkalmasabb gyermeket nem magasabb iskolába küldte, hanem a föld örökösének szánta. Leginkább az tanult tovább papnak, tanítónak, akinek a fizikai erejét a szülők kevésnek ítélték.

Ahol pedig a tőke vált az úrrá, ott már a több pénz, a nagyobb tőke öröklése lett a már polgárosodás útján elindult szülők gyermekszerezetének célja. Azt látták ugyanis, hogy az érvényesüléséhez csak a több pénz, a nagyobb anyagi vagyon jelent útlevelet. A tőkésnek azonban már fontossá vált a gyerekeinek iskoláztatása is. Még ebben a törekvésükben sem a nagyobb hatékonyság, hanem a könnyebb társadalmi felemelkedés volt a fontosabb. Iskola nélkül is lehetett valaki sikeres tőkés, legfeljebb megfelelő szakembereket fogadott maga mellé, de társadalmi befogadásra a műveletlen gazdag sem számíthatott, ahhoz csak akkor volt elegendő a tőkéje, ha ahhoz műveltség, diploma, nyelvtudás is társult. Ezért vált jellemzővé, hogy a tőkés nagy gondot fordítottak a gyermekeik iskoláztatására. Ezt annál is inkább megtehették, mert a tőke működtetése akkor még nem igényelt sok képzettséget, de annál több tapasztalatot. Ezért a tőkés szülők öregkorukig a család gazdasági csúcspozíciójában maradhattak. Ez volt az oka annak, hogy a már iskolázott gyermekeik fiatalságukat távol tölthették a gazdaságtól, hogy egyre többjük figyelme elterelődött a tőke működtetéséről, hiszen megengedhették maguknak, hogy pénzt nem, vagy csak keveset hozó humán értelmiségiek legyenek. A harmadik generáció pedig még eddig sem vitte. Ezt a jelenséget tükrözik a regényirodalom családregényei. Nálunk is ez jellemezte a zsidó polgárság anyagi sikeres felemelkedését követő megnövekedett kulturális szerepüket.

A társadalom szellemi vagyona elsősorban kultúrfüggő

A tudományos és technikai forradalom azonban olyan új helyzetet teremtett, amiben a szellemi vagyon lett a társadalom fejlődésének a szűk keresztmetszete. Ebből fakad, hogy az új társadalom már azokat kényezteti, akiknek nagy a szellemi vagyonuk. **A jelenkorban a család és az állam legfőbb feladata az lett, hogy az új nemzedéken belül a tehetségeket minél jobban kiszelektálja és kiképezze.** Ennek az igénynek a mennyiségi és minőségi kielégítése elsősorban ugyan az oktatás feladata, de ezen túl az egész társadalomé és politikái is. A társadalom ennek a feladatnak csak bizonyos feltételek mellett képes megfelelni. Mielőtt ennek a kifejtésébe fognék, definiálni kívánom a szellemi vagyon fogalmát.

Elsősorban lássuk be azt, hogy **a szellemi téren sem tőkéről, hanem vagyonról kell beszélni, mert annak egyre nagyobb hányada nem tőkeként, hanem vagyonként hasznosul.**

A társadalom a szellemi vagyonának növelését elsősorban az oktatáspolitikán keresztül valósítja meg. Azt azonban mindmáig nem vette tudomásul, hogy **az oktatás átlagos eredménye alapvetően kultúrfüggő.** Igaz ez nemcsak az átadható tudás mennyiségét, hanem még inkább annak a hasznosulását illetően. Minden nemzetközi felmérés azt mutatja, hogy **azonos oktatási feltételek mellett az eredmény elsősorban a kultúra megfelelésétől függ.** Ez a magyarázata annak, hogy minden, a tanulók tudására vonatkozó felmérésben a távol-keleti konfuciánus kultúrkörhöz tartozó országok állnak az élen. A nyugati kultúrkörön belül pedig

az észak-nyugat-európai puritán kultúrkörhöz tartozók, a germánok, az angolszászok és a skandinávok állnak az élen. Az európai kultúrkörön belül a mediterrán népek a sereghajtók, őket még az ortodox keresztény kultúrához tartozó keleti-szlávok is megelőzik. E kultúrkörhöz tartozás olyan fontos, hogy még az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 1:10 szóródása esetén sem törik meg, pedig az hasonló szóródást jelent a pedagógusok megfizetésében és az iskolák technikai felszereltségében is.

Bármennyire keserű is, ki kell mondani, hogy **az ismeretek átadásának hatékonysága elsősorban kultúrától függ.** Európában a diákok ismeretvagyonának nagysága ma is alapvetően a reformáció és az ellenreformáció közel ötszáz éve elindított hatásától függ. A távol-keleti népek pedig azzal büszkélkedhetnek, hogy a fiatalok tanulásban napjainkban elért eredményeit még sokkal korábban, Konfucius hatására vezethetik vissza.

Szerencsére, **a szellemi vagyon egyre inkább nem csupán ismeretekből áll, hanem az azokkal való élés képességéből is.** E tekintetben ma a világ élvonalában a nyugat-európai puritanizmustól megfertőzött, de individualistább népek állnak. Európában az utolsó ötven év sikeres népei a nyugat-európai puritánok közvetlen déli szomszédai. Az Alpok és a Pireneusok két oldalán élő népek emelkedtek az élvonalba. Hasonló jelenséget tapasztalhattunk az Egyesült Államokban is, ahol az előző száz évben az élvonalat jelentő, puritán lakosságú észak-keleti államokhoz felzárkóztak a déli és nyugati, individualistább kultúrát hordozó lakosságú államok. Ezeknél a legutóbb felzárkózóknál a bizonyos mértékű puritán erények mellé társul a nagyobb individualizmus, sokoldalúság és kezdeményezőkézség. Mi magyarok is csak erre építhetünk.

A szellemi vagyon elemei

A szellemi vagyon három elemből áll: a tárgyi tudásból, a tehetségből és az erkölcsből. A nagysága nem is e három összege, hanem a szorzata. Az összegzés és a szorzás között az adja a minőségi különbséget, hogy amíg az összegzés esetén az egyik tényező nagysága pótolhatja a másik hiányát, de egyik tényező sem növelheti a másik értékét, addig a szorzás esetében az egyik tényező növekedése felnagyítja a másikak értékét, és fordítva. Ezért **minden oktatási politika abból induljon ki, hogy a három elem mindegyikére súlyt kell helyezni.**

Az nagyon könnyen belátható, hogy mind a tudás, mind a tehetség csak pozitív lehet, és e kettő minden esetben egymást felnagyítja. **A tudás értékét a tehetség, a tehetség értékét pedig a tudás sokszorozza meg.** Ez az oktatáspolitikai nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy **ma már az oktatás hatékonysága elsősorban nem az oktatás módszerétől, és nem az oktatott anyag minőségtől, hanem mindennél inkább a tudást befogadók tehetségétől függ.**

Amennyire felismerte a pedagógia elmélete, sőt még a gyakorlata is az oktatás mennyiségi növelésének, azaz időtartamának szükségességét, annyira **másodlagosan kezeli a tehetségek feltárásának fontosságát.** Nem elméletileg vonja kétségbe ennek a jelentőségét, hanem a gyakorlatban nem számol azzal annak megfelelően. Az oktatóktól továbbra is azt követeli meg, hogy lehetőleg minden diáknál érjék el a megkövetelt tudást. Nem számol azzal, hogy ez az igény csak közel azonos képességű kollektíva esetében tartható. **Az még úgy-ahogy elvárható, hogy történelemből, földrajzból minden diák ismeretanyaga közel azonos legyen, de ezt elvárni a matematikában, a zenében, a nyelvben és a sportban naivság.** Azaz éppen a legfontosabb tantárgyakban az elérhető eredmény elsősorban a tehetség függvénye. Ezeket a tárgyakat tehát csak közel azonos tehetségűekből álló csoportokban, osztályokban lehet eredményesen tanítani. Ez amennyire világos minden gyakorló pedagógus előtt, annyira elzárkóznak ennek a megvalósításától. Az ilyen képzést antiszociálisnak

tekintik. Pedig **minden társadalom szociális teljesítőképessége elsősorban a gazdagságától, az pedig a tehetségek hasznosítástól függ.** Aki meg akarja oldani a nyomasztó szociális problémát, az a tehetségek hasznosításával kezdje. Csak ez fogja feltárni azokat a forrásokat, amelyek nélkül a társadalom szociális feladatai nem oldhatók meg.

A tehetségorientált képzés nem azonos az elitképzéssel. Annál sokszorta szélesebb. A klasszikus értelmében vett elitképzés a társadalom legtehetségesebb fiataljaiból alakít kollégiumi közösséget. A tehetséget azonban nem specializálja, hanem a kultúra egész területére értelmezi. Ezzel szemben a modern társadalom a tehetséget olyan szélesen értelmezi és hasznosítja, amibe a korosztály nagyobbik felének bele kell férnie.

Az elitképzésnek a művészetek és sportok területén valósult meg az a formája, amit a társadalmi igények minden más területén tovább kell fejleszteni. Annak már évezredek múltja van, hogy a művészetekre csak azokat tanították, akiknek tehetségük volt hozzá.

- Csak abból képeztek énekest, akinek hallása és hangja is volt. Aki ráadásul színészi képességekkel is rendelkezett, azt énekes színésznek szánták. Akinek csak jó hallása volt, azokat fordították a hangszeres művészetek felé. A különböző művészeti ágaknak már régen elkülönült főiskoláik vannak, újabban már azt is felismerték, hogy ezt a szakosodást sokkal korábban kell kezdeni.

- A hivatásos sportolók képzésének csak rövid múltja, de annál több tapasztalata van. Ma már a szakemberek az óvodáskorban meg tudják állapítani, hogy kinek vannak valamelyik sporthoz jó adottságai. Ezekkel korán kezdenek el a kiszemelt sportágban foglalkozni. Eszükbe sem jut, hogy a labdajátékokra kiszemelteket, a nehéztatlétakat, a vívókat, az úszókat stb. közös képzésben részesítsék.

Joggal vetődik fel a kérdés: Miért nem alkalmazzák ezt a korai tehetség alapján való szelekciót a társadalmi élet ezeknél sokkal fontosabb területein?

Azért, mert a művészetekben és a sportokban már jóval a piaci értékítéletek megkezdése előtt nyilvánvaló volt a képzésben a tehetség alapvető szerepe. Évezredek óta keresztül a legtöbb szakmában a tehetség szerepe nem volt döntő. Elég volt az el nem avuló ismeret és a gyakorlatban megszerzett tapasztalat. Az orvos, a mérnök, a tanár, az agronómus élete végéig megélt abból, amit az egyemen megtanult. A gyakorlatban nem találkozott olyan feladatokkal, amelyek újabb ismereteket és kiemelkedő tehetséget igényeltek volna. Ezt jelezte a piac is azzal, hogy a nagyobb képzettséggel lényegesen nagyobb javadalmazás is járt, de azon belül viszonylag kicsi volt a szóródás. A megváltozott igényeket azzal jelzi a munkaerőpiac, hogy önmagáért a magasabb képzettségért egyre kevésbé jár nagyobb jövedelem, azonban minél magasabb a képesség, az annál jobban szóródik azon belül. Vagyis: **a fejlett társadalom egyre kevésbé honorálja a képzettséget, de egyre inkább az azon belüli képességet.**

Ebből a munkaerő-piaci jelzésből azonban azt kellene levonnia az oktatáspolitikának, hogy **nem elég az egyre magasabb képzettség, a képzésnek egyre inkább tehetségorientáltnak kell lennie.**

Az iskola minősítése egyre jobban elavul

Nem jutott el az oktatási tudomány odáig, hogy bevallotta volna: **az iskolák minősítése nagyon távol áll az élettől.** Ennek a belátásához ugyan nem kellene más, mint szembeállítani az iskolák és az élet minősítését. **Az iskola továbbra is a tradíciók alapján az elsajátított anyag mennyisége, a szorgalom és az engedelmesség alapján minősít, az élet azonban a tehetséggel párosult tudást, annak a gyakorlati alkalmazását értékeli.** Elég elmenni egy

iskolai találkozóra, ahol a pedagógusok azon botránkoznak, hogy az élet milyen rosszul vizsgáztat, hiszen nem akarja igazolni az ő iskolai minősítésüket. Az fel sem merül, hogy esetleg nem nekik, hanem a gyakorlatnak van igaza. **Még mindig általánosan elfogadott az a pedagógusi kritika a gyakorlattal szemben, hogy nem az iskolákban megszerzett tudás mennyisége alapján értékel.** Pedig a latinok már kétezer éve tudták, és az érintettek azóta is tudják, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk.

Az oktatáspolitikai egyik első feladata az lenne, hogy igyekezzenek a tanulókról alkotott ítéletüket az élet későbbi minősítéséhez igazítani.

Mit jelentene ez?

1. Sokkal jobban kellene figyelni az oktatásban a tehetségre, mint a szorgalomra, a megszerzett ismeretek mennyiségére. Az élet nem azokat jutalmazza, akik a legtöbb órán keresztül dolgoznak, hanem azokat, akik jobban tudják alkalmazni a tudásukat a gyakorlatban, és a változó igényekhez bővíteni, alakítani azt.

2. Nem volna szabad az összes tantárgy eredményét a rangsorolás alapjának tekinteni. Ma az a jobb tanuló, akinek kevesebb gyenge osztályzata van. Egyetlen tantárgy gyengébb eredménye már kizárja az élvonalba kerülést. Az élet az ilyen rangsort figyelembe sem veszi. Nem kell valakinek egy közgazdasági technikumban jó tornásznak lenni, jól énekelni, jelesre tudnia a történelmet, ahhoz, hogy kiváló vállalkozó legyen. Ezt a közgazdasági egyetemen már nem is veszik komolyan. Nem baj-e az, ha a középiskola ítélete alapvetően más, mint akár már a felsőoktatásé, nem beszélve az életé? **Mi volna akkor, ha az élet minősítését már az iskolában is komolyan vennénk?** Abban ugyanis még az egyetemi minősítés is rosszul vizsgázna. Ezt csak azért nem tudjuk számokkal, adatokkal kimutatni, mert nem is vagyunk hajlandók a két értékítéletet összevetni.

Az iskola ugyanis még ma is polihisztorokat akar nevelni, mindenkinek minden szakterületen felkészültnek kell lennie, ahhoz, hogy jó tanuló legyen. Holott a polihisztorok kora még a zsenik esetében is lejárt. Az élet nem várja el, hogy valaki egyszerre legyen jó matematikus, történész, földrajzos, tornász és énekes. Elég, ha abban kiváló, ami a hivatása. Az iskola azonban hat éves kortól ezt várja el a gyerekektől, hogy mindenben egyformán szerepeljenek. Tisztában vagyok azzal, hogy **az említett tantárgyak mindegyikét tanítani kell fiatal korban, de nem volna szabad az iskolai minősítést kizárólag a minden téren való megfelelés mértékéhez kötni.**

Mint már említettem, a sport és a művészetek területén már gyakorlat, hogy ebben a korban lehetővé kell tenni a szakosodást, mert nem lehet jó úszó az, akinek nem ez válik kora gyermekkorától mindennél fontosabbá. Még szerencsésebb a példa, ha ezt a zenei tehetségről vagy a leendő balett-művészeiről mondjuk el. De áll ez szinte minden más szakmára is. A matematikában tehetségesnek arra van szüksége, hogy már ebben a korban ezt a képességét fejlesszék. Ezt azonban nem lehet a mai osztály átlaga által is elviselhető szinten megtenni.

Ez ma már az élet minden területén igaz. Ráadásul a társadalom számára a művészeteknél és sportoknál sokkal fontosabb. Tapasztalataim szerint még vállalkozónak is születni kell. Ezek a képességek is elsősorban csak korai korban fejleszthetők a legeredményesebben.

Erre a pedagógusok válasza: mindenkinek szüksége van a széleskörű műveltségre. A szakterület választását későbbre kell halasztani. Az élet azonban azt igazolja, hogy a szakterület választása később már sokkal kevésbé hatékony. A közvélemény csodálja, a piac pedig megfizeti azt az úszót, azt a labdarugót, akinek esetleg alig vannak matematikai és történelmi ismeretei. Nem kéri számon a sikeres vállalkozótól, hogy mit tud a történelemből, vagy hogyan tornászik, énekel, ismeri-e a zene klasszikusait.

A saját felméréseim szerint az érettségien megkövetelt tudás a nem gyakorolt szakterületeken szinte nyom nélkül eltűnik. Ami miatt az érettségien el lehet bukni, azt tíz év múlva már a kiváló tanulók óriási többsége sem tudja. Ajánlom a pedagógusoknak, hogy **ne csak vizsgáztassanak, hanem néha azt is nézzék meg, hogy a megkövetelt anyagból mi marad tartós.** E kettő között ugyanis egyre nagyobb a szakadék.

Mindezzel nem azt akartam elérni, hogy csökkentsék a kötelező tantárgyak számát, csak azt, hogy nem volna szabad az iskolai minősítés során mindenkivel szemben minden tantárgyat egyforma súllyal kezelni. **Az élet egyre inkább egyirányú képzettséget kíván, az iskola azonban a polihisztorságra ösztönöz. Az iskola átlagpolgárokat akar képezni, az élet pedig a különcöket jutalmazza.**

A munkaerőpiac értékelése

Azt, hogy az élet elsősorban a tehetséget minősíti, a legjobban akkor látjuk, ha a munkaerőpiac ítéletét vizsgáljuk.

Évezredekken keresztül szinte csak az ismeretek mennyiségét jutalmazta a társadalom. Ez a jutalmazás volt az alsó társadalmi rétegekből való felemelkedés kivételes, szinte egyedüli útja. Nagyon kevésbé hangsúlyozza a történelemoktatás, hogy **néhány más kultúrában az ismeretelsajátítás már a kapitalizmust jóval megelőzően nagyobb szerepet játszott, mint Nyugat-Európában,** ahol csak az egyházi klérus biztosította a tanuláson alapuló karrier lehetőségét.

- A kínai társadalomban a hatalomhoz való jutás két és fél ezer éve a mandarin-rendszer vizsgái alapján történt. Ez azt jelentette, hogy az iskolai szereplés volt a hatalomhoz és a nagyobb jövedelemhez jutás egyetlen, de lényegében nagyon széles réteg tehetségei számára a nyitott út. Bármennyire skolasztikus volt is a kínai iskolarendszer, mégis előnyt jelentett, hogy nem a vérségi származást, nem a vagyont, hanem a szorgalmat, a memorizálást tekintette a társadalmi szelekció alapjának.

- A török társadalom is rokon volt a kínaival abban a tekintetben, hogy az iskola jelentette a hatalomhoz jutást. A katonai és a közigazgatási hatalmat csak a janicsáriskolán, a papit és a bírót pedig csak a dervisképzőkön keresztül lehetett elérni. Tegyük hozzá, hogy az írás-olvasás tekintetében jelenősen megelőzték a Nyugatot.

- A kelet-európai, azaz bolsevik marxizmus is elvetette mind a vérségi, mind a vagyoni szelekciót, az iskola, mindenekelőtt a pártiskola volt az érvényesülést biztosító út. Ebben a keresztény klérus és a bolsevik rendszer rokon volt.

E három ortodox diktatúra ugyan nem lett az által fejlettebb, hogy a már bizonyos társadalmi fejlődési szint előtt kiküszöbölte vérségi és a vagyoni szelekciót, és az oktatást helyezte előtérbe, mert a kínai és a török társadalom még nem igényelte olyan mértékben a tudást, hogy az által a jobb szelekciós rendszerének köszönhetően a nyugati társadalmakkal szemben fölényt élvezhessen. **Az elmúlt ötven évben azonban a konfuciánus kultúrkörben nagyon jól érvényesül a tanulás nagy kulturális és társadalmi rangja.**

Bár a távol-keleti országokban az iskolarendszer az elmúlt ötven év során kiválóan vizsgázik a tudásmennyiség elsajátításában és a tanulás rangjának értékelésében, hátrányban van azonban a nyugati puritán kultúrák nagyobb individualizmusával, szakmai rugalmasságával, vállalkozói kedvével szemben.

Nem lehet vita tárgya, hogy a korábbi társadalmak mindegyike, még a klasszikus kapitalizmus is, a munkaerő szakmai elitjét alapvetően az iskoláztatottsága alapján fizette meg. A klasszikus kapitalizmus abban rokon volt az elődjeivel abban, hogy a képzettségi

szintektől jobban függött a munkaerő jövedelme, mint a tehetségtől. **A munkajövedelmek egészen az elmúlt század közepéig elsősorban a képzettségi színvonalától függtek.** A klasszikus kapitalizmusra lényegében három kereseti lépcső volt a jellemző:

- A képzetlen munkásoké.
- A szakmunkásoké.
- A diplomásoké.

A fenti három lépcsőn belül viszonylag kicsi volt a jövedelem szóródása. A képzetlen munkaerő kétszeresét kapták a szakmunkások, és annak a kétszeresét a diplomások. Az elmúlt ötven évben aztán két tendencia indult meg:

- **A képzetlen munkaerőt már nem igényli a piac.**
- **A képzettségtől függő kereseti lépcsők szinte eltűntek.**

Az olcsó, képzetlen munkaerő, amelyik száz éve még a tőkefelhalmozás fő kitermelője volt, mára feleslegessé, sőt társadalmi teherré vált. A társadalom számára egyre nagyobb gondot jelent a képzetlen munkaerőnek a szociális gondoskodás formájában történő eltartása, és a körükből kiinduló devianciáinak fékezése. Ez a réteg az értéktermelésben nem vesz részt, ugyanakkor egyre többbe kerül. Nem is annyira a munkanélküliek eltartása, mint a közöttük burjánzó devianciák okozta kár elhárítása kerül sokba. A társadalom alapvető érdekévé vált, hogy ne alakuljon ki képzetlen réteg. **A képzetlen munkaerő létrejöttét eleve akadályozza meg.**

Az egészségügyi ellátás és a társadalmi gondoskodás oda vezetett, hogy **a természetes népszaporulat ott nagy, ahol az utódok hatékony felnevelése a legkevésbé megoldott, és ott nem elegendő a gyermek, ahol azokból a leghasznosabb állampolgárok nevelése várható.** Ez ellen a jövő szempontjából felmérhetetlen károkat okozó népesedési struktúra ellen két fronton kell védekezni:

1. A legjobb és leghatékonyabb kárelhárítási módszer a leszakadó társadalmi rétegek gyermekeinek a kiemelése és az oktatásba való aktív bevonása. Ez azonban nem történhet az oktatás normatív támogatási viszonyai között. A legtöbb esetben a gyerekeket ki kell emelni a leszakadt réteg környezetéből. Például olcsóbb a cigányok, általában a lumpen elemek gyermekeinek kollégiumi nevelése, mint az adott szülői körülmények között tartása.

2. A családtámogatást nem szabad csak a gyermekek számához kötni. A magas családi pótlékkal csak fokozzák azt a káros jelenséget, hogy ott lesz sok gyerek, ahol azok nevelésére nagyon keveset adnak. Ezért keresni kell azokat a megoldásokat, amikkel a támogatás a gyermeknevelés hatékonyságával arányos. Nem a szülőket, hanem a tanuló gyerekeket kell támogatni.

Be kellene végre látni, hogy **ott születik aránytalanul sok gyermek, ahol a családi pótlékból a szülők élnek jobban, és ott nagyon kevés a gyerek, ahol azok felnevelésére a szülők sokkal többet költenek, mint amennyit állami támogatásként kapnak.** Bármennyire keresztényietlennek tűnik, a társadalom legfontosabb gazdasági tényezőjét nem szabad csupán erkölcsi alapon kezelni, abban elsődleges szerepet kell biztosítani a hatékonyságnak. Márpedig **sokszorosan nagyobb hatékonysággal nevelik a gyermekeiket azok a szülők, akik iskolázottak, magas szellemi igényűek.** Ennek bizonyítására elég volna felmérni, hogy a 8 osztályt sem elvégzett szülők gyerekeiből hány százalék jut egyetemre, és ezzel szemben mekkora ez az arány az ugyancsak keveset kereső pedagógus szülők esetében. Pedig a gyerekeknek a születéssel hozott tehetsége azonos.

A munkaerő-piacon az első változást azzal összegezhetjük, hogy **gyorsan emelkedik a munkaerő minőségével szembeni társadalmi igény, de a gyenge minőség nemcsak felesleges, de egyre károsabb is lesz.**

A társadalomnak a munkaerő minőségével szemben egyre növekvő igényét mutatja a képzettségi szinteken belüli jövedelemarányok fokozódó differenciálódása. Minél magasabb a képzettségi színvonal, annál nagyobb azon belül a piacon kialakult jövedelemkülönbség. Az alapképzettséget jelenő 8-10 osztályos végzettségű felnőttek körében a jövedelemarányok maximuma 1:3, a középszintű képzettségeknél 1:10, a felső szinten képzettek között 1:100. Azaz **a képességek értéke a képzettségi szinttel hatványozottan növekszik.**

De nemcsak a képességtől függő szóródás nő exponenciálisan, hanem a munkaerő hatékonysága is. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a fejlett társadalomban a képzetlen munkaerő átlagos gazdasági értéke negatív, a szakmunkás szintűé még mindig az átlag alatt van, a középszintűé már ennél nagyobb, a diplomásoké pedig ennek a többszöröse. Ezért aztán **a nemzeti jövedelem növelésének alapvető feltétele a képzettségi szint emelése.**

A képzés hatékonysága azonban egyre inkább attól függ, milyen képességűek kerülnek kiképzésre. Minél magasabb a képzettségi szint, annál fontosabbá válik a képességek alapján történő előzetes szelekció. Amennyire a magasabb képzés általában nagyon hatékony, annyira igaz az, hogy annak még a költségei sem térülnek meg, ha az gyenge képességgel párosul. Ezzel szemben a kiemelt képességűek képzése mindig olyan beruházás, ami az életük során sokszorosan, számos esetben évente, néha havonta megtérül. **A tehetségek képzésénél nem képzelhető el hatékonyabb befektetés.**

Igaz az, hogy ma már a fejlett társadalomban az érintett korosztály fele felső képzésben részesül. Ennyi, a korábbi értelemben vett kiemelkedő tehetség azonban nincs, hiszen annak megoszlása a Gauss-görbe alapján történik, és lényegében állandó. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezzel csökkenne a tehetség szelekciójának a szerepe, sőt. Minél fejlettebb a gazdaság, az adott természetes tehetségek közötti különbségek annál jobban nőnek. Amennyiben a tehetségeket a társadalmi értékük alapján rangsoroljuk, ennek a görbének a magassága és meredeksége az egy lakosra jutó nemzeti jövedelemtől függ. Azaz átlagos tehetség képzése esetén nyerhető előny annál nagyobb, minél nagyobb a gazdasági fejlettség. Vagyis a tehetségek legfelső tizede nem ér annyit egy elmaradt társadalomban, mint a fejlettből az átlaga. Ezzel szemben a legsó réteg értéke a fejlett társadalomban csak akkor nem válik negatívvá, ha kellő képzésben és nevelésben részesül. **A tehetségek megoszlása ugyan állandó, de annak a magassága és a görbülete a gazdasági fejlettségtől függ.** Ezt is az élet bizonyítja egyrészt azzal, hogy minél fejlettebb a társadalom, a szakmai tehetségeket annál jobban megfizetik, az elmaradt társadalmakban még a kiválóak nagy többsége is elveszik. A fejlett, azaz gazdag társadalomban minden tehetség nagy érték, amivel ennek megfelelően kell gazdálkodni. Az elmaradottakban a tehetségek óriási többsége értéktelen marad.

Ez a legmarkánsabban a reáltudományok tudósainál, a menedzsereknél, a művészeknél és a sportolóknál jelenik meg.

- A legjobb kutatók a gazdag társadalmakban tízmillió dollárokat keresnek, a leggyengébbek meg alig lépik túl az átlagos képzettségűek keresetét. Egy elmaradt afrikai országban pedig még hasznukat sem veszik.

- A legjobb vezető menedzserek jövedelme az átlagos munkásfizetés százszorosát is eléri. Ezzel szemben a hasonló képzettségű diplomás közgazdászok átlaga sem számíthat arra, hogy valaha vezető menedzser legyen. Egy paraszti társadalomban a mások munkáját megszervező

zseniális képesség értéktelen marad. A modern farmerek világában azonban nagyobb a jövedelmük, mint a minisztereknek.

- A művészek legjobbjai is százszoros jövedelmet érnek el a szakmájukon belül. Ugyanakkor a közepes szintű művész még a szakmunkás jövedelmét sem éri el. A szegény társadalmakban ezek a művésztehetségek ingyen szórakoztatták a közösséget, legalábbis a szegények között volt a helyük.

- A fentiekől nem maradnak el a sportok legjobbjai sem. A sport az a szakterület, ahol a közepes tehetség lényegében ingyen dolgozik, végül arra kényszerül, hogy más területen keresse a megélhetését. A sporttehetségek csak az olyan társadalomban vannak nagyon megfizetve, ahol sportra a lakosság már sokat költ.

Az utóbbi két szakterület jövedelmi viszonyainak az elemzése azért különösen érdekes, mert ott már az a jellemző, ami a többi szakmában csak évtizedek múlva várható. A nem tehetséges művész vagy sportoló meg sem tud a választott szakmájából élni. Vagyis e két területen eleve reménytelen helyzetben van az, aki ugyan nagyon szorgalmas, de nem kiemelkedő tehetségű. Nem véletlenül ezeken a pályákon a nagy többség bizonyos idő és kudarcok után abba is hagyja a próbálkozását. **Az érintettek előbb rájönnek a szakma tehetségtől nagyban függő értékrendjére, mint az oktatás hatékonyságának a kutatói.** A pedagógia sokat tanulhatna a művészi szakterületek és az élsportolók nevelési módszereiből.

Az erkölcs megnövekedett szerepe

Az erkölcs megnövekedett társadalmi és gazdasági jelentőségét nagyobb súllyal kellene az oktatási rendszerben kezelni. A pedagógia máig is erkölcs alatt elsősorban a valláserkölcsi problémákat érti, és azt az egyházi szervezetek fő feladatának tekinti. **Az iskola tanítson, a vallás neveljen elve a modern társadalomban nem alkalmazható eredménnyel.** A vallásokra azért sem szabad az erkölcsi nevelést bízni, mert a vallásoknak egészen más erkölcsi elvárásai vannak, mint a modern társadalomnak. Az erkölcsi nevelésben az iskolának kell a jelenleginél sokkal fontosabb, a múltbelinél sokkal másabb szerepet játszania.

Két tényből kell kiindulni:

1. Az ipari forradalom óta a gazdaságilag fejlett társadalmakban a vallási szervezetek és az általuk alakított vallási élet nem találta meg a feladatát. Ezt nem lehet azzal elintézni, hogy az állam igyekszik a klérusoknak minél nagyobb tekintélyt és befolyást teremteni. **Hiába jó az állam és a vallások klérusainak kapcsolata, ha az utóbbiaknak éppen a társadalmi, főleg gazdasági téren aktív rétegekkel nincs szoros kapcsolata.** Valamikor a klérusok a társadalom legerősebb elemeivel voltak összefonódva, ma elsősorban az elesett öregekkel és a gyerekekkel, azaz a passzív rétegekkel foglalkoznak. Nem beszélve arról, hogy a modern világban számos vallási törvény társadalmi súlyát veszítette. Ezzel szemben, ami fontos a társadalom számára, a szorgalom, a tanulás, a tisztaság, a rendszeresség, a pontosság, a takarékoság, arra nem terjed ki a vallások figyelme.

2. A társadalom, azon belül a gazdaság erkölcsi állapota jelenleg fordítva arányos a klérusok befolyásával. Jellemző, ahol a klérusnak megmaradt az a befolyása, hogy a szertartásokon, az egyházi rendezvényeken a tömegek részt vesznek, ott rosszak, ahol a klérus és az állam szerepe egyértelműen szétvált, ott jók az erkölcsök. Elég, ha a latin-amerikai és a skandináv országok erkölcsi állapotait vetjük össze.

A klasszikus kapitalizmus megelégedhetett azzal, hogy a társadalom anyagi érdekeit sértő cselekedetek büntetését, megtorlását magára vállalta. A fejlett társadalomnak azonban a büntetésnél sokszorta fontosabb feladata a megelőzés, mint a megtorlás.

Miért kell a fejlett társadalmakban az államnak magára vállalnia az erkölcsi nevelést?

Azért, mert a társadalom erkölcsi vagyonának értéke, sőt az előjele is az erkölcsöktől vált függővé. Minél fejlettebb a társadalom, ez annál inkább igaz.

Abból a fenti definícióból, hogy az erkölcsi vagyon a tudás, a tehetség és az erkölcs szorzata, következik, hogy az erkölcsi nevelést nem adhatja albérlébe az állam. E szorzat két első tagja ugyanis abszolút szám, a nullától fölfelé van. A harmadik azonban lehet negatív is. Ugyanis nemcsak jó erkölcs van, hanem rossz, azaz negatív is. A közvélemény ezt sokkal előbb és sokkal jobban megérti, mint a társadalomtudományok. A közvélemény számára világos, hogy **az a legkártékonyabb ember, aki sokat tud, nagyon tehetséges, de erkölcstelen.**

De nemcsak a közvélemény minősíti az erkölcsöt érték-meghatározónak, hanem a gazdaság is. Ezt a témát már a korábbiakban is érintettük akkor, amikor a kultúrák milyenségének a gazdaság hatékonyságában játszott döntő szerepét vizsgáltuk. Akkor nem hangsúlyoztuk, hogy **a társadalom számára a kultúra elsősorban nem humán műveltséget és nem vallási elkötelezettséget, hanem a gazdaságban is érvényesülő értékrendet jelent.**

Az erkölcsi értékrendnek a minőségét semmi sem tükrözi jobban, mint a tőkepiac. Minél fejlettebb technika alkalmazására van szükség, annál inkább igaz az, hogy **a tőke nem oda megy, ahol olcsóbb a munkaerő, ahol nagyobb a vallás befolyása, hanem oda, ahol a gazdasági erkölcsök összhangban vannak a technikai követelményekkel.** Ez ma már statisztikailag is bizonyított. Egy berlini kutatóintézet évek óta 17 mutató alapján vizsgálja a gazdaságban az erkölcsöket. Ennek alapján rangsorolja az országokat. Ebből egyértelmű, hogy **a tőke nem oda megy, ahol olcsó a munkaerő, ahol kisebbek az adók, hanem oda, ahol a gazdaságban jobbak az erkölcsi viszonyok.** A tények tanulsága szerint **a lakosság számára viszonyítva évek óta a legtöbb tőke a skandináv országokba megy, ahol a világon a legdrágább a munkabér és a legnagyobb az adó, de jók az erkölcsök.**

Mi a teendő?

Amíg a neveléstudomány a gazdaságban tapasztalt tényeket nem veszi figyelembe, nem találhatja meg a jelenkor társadalmának a képzéssel szemben támasztott igényeit legjobban kielégítő oktatási módszereket.

Ennek érdekében az alábbiakat kellene jobban mérlegelni:

1. A tapasztalatok azt mutatják, hogy csökkenteni kell a pedagógusok és a diákok között még ma is meglévő merev alárendeltségi viszonyt. A tanár fölénye csak abban kapjon szerepet, hogy leginkább ő rendelkezik az elsajátítandó tudással. Ezzel szemben tudomásul kell venni három tény:

a. Az átlagos pedagógus tehetség dolgában nem ütheti meg a tanulók legjobbainak, még a jobbik felének a mértékét sem. A pedagógusok szellemi fölénye a múltban, kevés kivételtől eltekintve, igaz volt, mert **a pedagógusok a társadalom legtehetségesebb egy százalékából szelektálódtak.** Ma ez még az egyetemi oktatókról sem mondható el. Ezen nem is lehet segíteni, mert a tehetségek javát elszívják a sokkal nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülést élvező szakmák tucatjai. Az átlagos pedagógus képessége nem éri el a tanulók átlagát sem. Sehol nem találunk példát arra, hogy a pedagógusokat megfizetnék annyira, amekkora tekintélyt akarnak képviselni az iskolákban. A pedagógusi pálya szükségszerűen alacsonyán megfizetett marad, akkor is, ha nálunk indokolt a relatív jövedelmüket lényegesen

emelni. Ezért sem lehet az anyagi megbecsülést arra a szintre emelni, ami megfelelne a képzés igényeinek.

Ezért az oktatáspolitikai alakítóinak abból a tényből kell kiindulniuk, hogy az oktatók tehetsége nem ütheti meg a tanulók jelentős hányadát.

B. A tanulók jelentős hányada ma szellemi téren sokkal érettebb, fejlettebb, mint amit a pedagógia feltételez. Valamikor az iskolában a pedagógusok voltak a leginkább tájékozottak a világban, nekik volt az élet több területére rálátásuk. Ma a diákok jelentős hányada sok területen nagyobb tapasztalattal, több tényleges élménnyel érkezik az iskolába, mint amivel a tanítóik rendelkezhetnek.

- Többet utaztak a világban. A pedagógusoknak erre nincs pénzük.

- Jobban ismerik a modern technikai eszközöket. A családban modern gépkocsi, számítógép van. Ezeket gyermekfejjel könnyen sajátjuknak, magukhoz közel állóknak érzik. A pedagógusok ezekről csak álmodozhatnak. E tekintetben a legjobb példa az elektronika, amit csak fiatalon, szinte gyermekkorban lehet természetes eszközként kezelni.

- A szülők révén magasabb társaságban forogtak és forognak, mint akik tanítják őket.

Bármennyire szomorú ez, tudomásul kell venni, és nem is lehet rajta segíteni. Az oktatási rendszer nem mehet el a tények mellett. **Fel kell számolnia azt a felfogást, hogy a minden tekintetben magasabb rendű képezi, oktatja és neveli a még éretlen és tudatlan gyerekeket.**

2. A tanulóknak sokkal több önállóságot kell biztosítani.

Ennek az irányát az osztályzásban kívánom illusztrálni. Az iskolai minősítésnek azt a hibáját, hogy mindenáron polihisztorokként minősít, már említettem. De gyengén vizsgázik a pedagógia a tanulók tantárgyak szerinti értékelésében is. Ennek bizonyítására ajánlom a következő kísérletet:

A tanulók tantárgyanként és integráltan rangsorolják egymást. Ez úgy történne, hogy a tanár mellett minden tanuló az osztály minden tagját a saját értékelése alapján sorrendbe állítja. Ezek összesítése adja aztán az adott tantárgyban és az éves összesített eredmény tekintetében a sorrendet. A tanár csak azt állapítja ennek alapján meg, hogy hány legyen a jeles, a jó, a közepes és a bukott. Ezen túl a tanárnak értékelni kell a társai felé, hogy miben tért el a tanulók döntése az ő javaslatától. Az ilyen értékelés nagyon tanulságos mind a tanárok, mind a diákok számára. Ennek alapján a tanuló nem érezheti úgy, hogy a tanár őt nem szereti, vagy nem érti meg. A tanár pedig kontrollálhatja a saját értékelési szempontjait. Azt nekik kellene a legjobban tudniuk, hogy a közösségnél nincsen jobb ítélőszék. Ez a módszer a tekintélyelvűség leépülését, a demokrácia gyakorlását is jelentené, azaz nevelő haszna is több volna. Az életben is a környezet értékel a legjobban, nem az illetékes hatóság. (Ezt a módszert én éveken keresztül a premizálásnál nagy sikerrel alkalmaztam.)

A diákok önszerveződéseit jobban kell támogatni.

Az erkölcsi nevelés fő eszközét a diákközösségek erősítésében, azok jelentős állami támogatásában látom. E tekintetben a cserkészlet volt az úttörő. Az ilyen kollektívák kialakítását támogatni kell, de támogatni kell más, hasonló közösségek alakítását is. A sportot tartom a legjobb erkölcsi nevelőnek.

A tapasztalatok alapján a legeredményesebb iskola a tehetséges tanulók közössége. A fiatalokra nem a rábeszélés, nem a fegyelmezés hat elsősorban, hanem a baráti kör. Ezért kellene a rokon területű tehetségeket oktatási egységekbe szervezni. Fel kellene adni azt az elvet, hogy a tehetségfüggő tantárgyakból mindenkitől azonos anyag elsajátítását akarjuk

megkövetelni. **Zenét, sportot, matematikát, nyelvet nem szabad vegyes tehetségűek kollektívájában tanítani.** Ez visszahúzza a tehetségeseket, és elkeseríti a tárgyban tehetségteleneket. A modern világ olyan széles skáláját kínálja az érvényesülésének, hogy a nagy többség valamire tehetségesnek bizonyul. **A különböző irányú tehetségek nem értéket jelentenek, hanem csak nagyon eltérő érvényesülési irányokat.** Aki valaha matematikát, vagy zenét tanított, az tudja, hogy e téren a tehetséggel százszor annyit lehet elérni, mint azokkal, akiknek nincs érzékük hozzá. De az életben az is kiderül, hogy az iskolában bukdácsolók zseniális állattenyésztők, vagy éppen kofák lehetnek, akik többre viszik, mint a pedagógusok kedvencei. Bármilyen irányú tehetség oktatása nagy élvezet, az oktatott tárgyban tehetségteleneké pedig kudarcra ítélt szenvedés.

Az iskola ne kaszárnya legyen, hanem egyenjogú polgárok demokratikus köztársasága.

A társadalmi újratermelés kérdései

Minden helyes stratégiának a múlt és a jelen tárgyilagos felmérésen kell alapulnia. Ezért elengedhetetlen, hogy az elmúlt ötven év eredményeire ne építsünk, a rendszerváltás utáni politika hibáit ne korrigáljuk. **Egyelőre mind a rendszerváltás előtti, mind az azt követő időszakról egyoldalú és torz képünk van.**

A szocialista évtizedeket csak a nemzeti politikai szuverenitása és az állampolgárokat ért sérelmek oldaláról ábrázoljuk, nem vesszük tudomásul azokat a történelmi jelentőségű pozitív változásokat, amik az alatt a negyven év alatt történtek. Ezért aztán okosan nem is építhetünk azokra. Ma sem akarjuk tudomásul venni, hogy a Jaltában a világpolitikai demokratikus erői által is jóváhagyott szovjet megszállás ideje alatt jól vizsgáztunk, hogy a szűk lehetőségekkel bölcsen éltünk, hogy nem rajtunk, nem is e kor vezetőinek javán múlt, hogy a bolsevik utat jártuk.

1949-90 között egy ránk kényszerített rossz rendszerben jól vizsgáztunk. Amíg ezt nem látjuk be, e korszak politikai életének szereplőiről egyoldalúan negatív lesz az ítélet, és képtelenek leszünk a keserves tapasztalatokból tanulni.

Nem kevésbé egyoldalú a rendszerváltást követő évekről mesterségesen alakított kép. Annak ugyanis csak a pozitív oldalait látjuk.

- **Csak azt látjuk, hogy nőtt az ország politikai szuverenitása, de azt nem, hogy a gazdasági csökkent.** Csak azt látjuk, hogy a szocialista KGST rendszer megbénította a technikai fejlődést, de azt nem látjuk be, hogy a világpiacnak való gyors kiszolgáltatás viszonyai között még közel fél évszázaddal később is iparunk többsége versenyképtelenné vált.

- **Csak azt látjuk, hogy kialakult a politikai demokrácia, és szabadabb lett a sajtó, megszűnt a cenzúra, de azt nem, hogy a kommunikáció felett úrrá vált a hirdetésekkel eltartó gazdaság.** Eddig az emberek, a sajtó képviselői azt mondták, amit a hatalom megengedett, ma azt mondják, amiért közvetlenül, vagy közvetve pénz jár.

- **Csak azt látjuk, hogy a lakosság képzetesebb és egyúttal ügyesebb harmada ma lényegesen jobban él, mint a 80-as években, de azt nem, hogy a lakosság nagyobbik fele számára ma nehezebb és főleg sokkal bizonytalanabb lett az élet.** Márpedig az adott alacsony átlagos életszínvonal mellett még fontosabb a lakosság biztonságérzete, mint az erősek gazdagodása.

- **Csak azt látjuk, hogy a szocializmus alatt a kultúrában csak annak volt helye, amit az állam megengedett és megtűrt, de azt nem, hogy a kultúra akkor sokkal bőkezűbb**

támogatást kapott, mint a rendszerváltás óta. Az igaz, hogy a kultúrába is be kell vinni a gazdaság igényeihez való alkalmazkodást, de az súlyos hiba volt, hogy a kultúrára hirtelen és teljes erővel ráengedtük a piacot.

- Csak azt látjuk, hogy nem kell szovjet parancsra bevonulni és asszisztálni a cseh forradalom leverésében, de azt nem, hogy most NATO parancsra évtizedes gyűlöletet kell kihívunk a szerbek oldaláról. 1848 óta nincs fontosabb nemzeti feladatunk, mint a szomszéd népekkel való békés, egymást megértő kapcsolat. A hivatalos politika mégis csupán a NATO-hoz illetve az EU-hoz való csatlakozást látja, ennek érdekében hajlandó elrontani a szomszédokkal való viszonyt.

- Csak azt látjuk, hogy a bajba jutott szocializmus gátlástalanul eladósodott, de azt nem, hogy mi a privatizáció címén eladtuk az ország gazdasági szuverenitásához szükséges nemzeti vagyonunkat, és elviselhetetlen terhekkel járó belső adósságot halmoztunk fel és cipelünk magunkkal. Máig nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, hogy kisebb baj a külső eladósodás, mint az ország eladása, kisebb baj a lassabb fejlődés, mint a fejlődésünket megbénító belső adósság terhe.

A fentiekkel nem azt mondom, hogy nem kell örülni a rendszerváltozásnak, hiszen az növelte meg a sorsunkat alakító lehetőségeket, csak azt, hogy a politikusok által **a szocialista múltról és a jelenről alakított kép nagyon egyoldalú.** Nemcsak a tényekkel, de a lakosság többségének élményével sem egyezik meg. Minél több hiba lesz a folyó politikában, annál jobban felértékelődnek a lakosság szemében a 80-as évek.

A következő évezredet indító stratégia csak azon az alapon lehet helyes, ha belátjuk, hogy a rendszerváltás előtt egy rosszabb rendszer szűk lehetőségeit viszonylag jól kihasználtuk, a rendszerváltás után pedig egy sokkal jobb rendszerben eddig rosszul vizsgáztunk.

* * *

A kormányzat számára készülő stratégiai tervezetben még számos olyan kérdést tekintenek a szerzők fontosnak, ami évek múlva biztosan a jelentéktelenségbe merül, azaz semmiképpen nem stratégiai. Ki gondol ma arra, hogy fontos volt egy-egy év, vagy akár egy-egy választási ciklus során jóváhagyott költségvetés, az adott évek külkereskedelmi egyensúlya, de akár az is, hogy mi volt az adott kormány elképzelése a térségek közötti arányokról, vagy a természeti környezetről.

Ha látni akarjuk, hogy mik a jövő szempontjából fontosak, azaz stratégiai kérdések, akkor meg kell nézni, hogy mik voltak a múltban ilyenek. Meg kell barátkozni a ténnyel, hogy száz éve nem az a fontos a magyar társadalmi fejlődés szempontjából, amit a napi politika fontosnak tart. Ennek bizonyítása érdekében nem volna haszontalan elővenni az elmúlt száz esztendő újságait, rádió- és televízió-programjait, a hatalom képviselőinek a beszédeit, de akár az országgyűlések naplóit, meg kellene állapítanunk, hogy azokban csak apró részleteket találunk mindarról, aminek a következő évtizedek mérlegén jelentősége maradt.

Amit a kormányzat stratégiai céljának tekintett, amit beépített középtávú terveibe, az szinte maradéktalanul hatástalan, jelentéktelen maradt. E tekintetben a mai kormányzati elképzeléseket illetően sem nagyon más a helyzet.

Az elmúlt ötven év stratégiai eredményei

I. a magyar etnikumú reálértelmiség megteremtése.

A magyar társadalom ezer éves deformációját jelentette az a tény, hogy soha nem volt jelentős magyar etnikumú polgársága. A nyugati társadalmakhoz képest kevés polgár élt a

magyar királyságban, az is szinte mindig döntően idegen etnikumból került ki. Ezért aztán minél erősebb volt a nemzeti érzés, annál erősebb a polgárelenesség is. Ezt használta ki mindig a feudális uralkodó osztály. A nép fiaiból nagyon kevés tehetség emelkedhetett fel, azok is szinte kivétel nélkül humán pályákra, pedagógusnak, tanárnak, köztisztviselőnek, azaz az állam szolgáinak mentek. A polgárosodástól, azaz a gazdasági pályáktól a nép tehetséges fiainál is jobban távol tartotta magát a nemesi réteg.

1945 után a magyar demokrácia felismerte a népi származású reálértelmiség hiányát. Minden párt egységesen támogatta a paraszt és munkás fiatalok egyetemekre kerülését. E századi történelmünk legfényesebb lapjai a NÉKOSZ-ról szólnak.

A rövid életű demokráciát ugyan gyorsan elnyomta a sztálini önkény. A moszkovita idegenjeinek joggal félték a népi értelmiségtől. A NÉKOSZ-t ugyan gyorsan felszámolhatták, de a nép fiainak tömeges értelmiséggé képzését nem. Ezekből a fiatalokból janicsárokat, a rendszerük kiszolgálóit akarták nevelni. Ez a szándékuk azonban csúfos kudarcba fulladt.

a. Ezekből a fiatalokból lett az 1956-os forradalom lelke, motorja. Belőlük került ki a Petőfi Kör, ők voltak a Munkástanácsok és a Forradalmi Bizottságok hangadói, majd a fegyveres harc tisztikara.

b. Ez a népi származású értelmiség tette ki a többségét azoknak, akik jellemző módon először szereztek igazán becsületet, nemzetközi elismerést, mint magyar kivándorlók. Az Egyesült Államok folyamatosan figyelemmel kíséri a század során bevándorló etnikumok teljesítményét. Ebben a században csak három olyan bevándorló csoport akadt, amelyik pár évtized után megelőzte az angolszász eredetű korábbi bevándorlók utódait:

- Az antiszemitizmus elől menekülő európai zsidóság.
- A koreai, kínai bevándorlók.
- Az 56-os magyarok.

c. A népi származású értelmiség tette lehetővé, hogy végrehajtsuk és megvédjük az 1968-as gazdasági reformot. Az, hogy a gazdasági reform lement a vállalati, a szövetkezeti élet mindennapjaiba, hogy mi lehettünk a legvidámabb barakk, annak köszönhetjük, hogy a magyar reálértelmiség lelkében népi maradt.

d. A népi származású értelmiség érdeme, hogy a háztáji, a másodgazdaság a termelőszövetkezeti, a vállalati vezetőktől jövedelemteremtő igyekezetéhez segítséget kapott. Mi még mindig nem szoktunk le arról, hogy az események alakulását a felső vezetés kezdeményezésének tulajdonítjuk. Hiába találta volna ki a pártvezetés a háztájit és a másodgazdálkodást, ahhoz két alapvető feltételre volt szükség:

- Támogassák a vállalatok és termelőszövetkezetek.
- Erős legyen a lakosságban az a hajlam, hogy a jobb élete érdekében hajlandó lényegesen többet dolgozni.

e. A többi szocialista országénál lényegesen szabadabb kulturális élet elsősorban azoknak a népi származású értelmiségieknek köszönhető, akik 1945 után kerültek be a magyar humánkultúrába. Mindmáig elhallgatjuk, hogy az elmúlt ötven év kulturális életének derékhadát azok az írók, zenészek, művészek, színészek, filmrendezők jelentették, akik a háború előtti viszonyok között nem is álmodhattak volna arról, hogy kiemelkedhessenek.

f. A népi származású értelmiség érdeme a békés és gyors rendszerváltás. 1990-ben a magyar politikai élet dinamikáját azok adták, akik az előző rendszerben végeztek egyetemet,

válhattak értelmiséggé. Ennek a rétegnek a végső győzelmét ugyan csak a legutóbbi választás hozta meg. De ez már csak a pont volt a mondat végén.

A legnagyobb nemzeti kincsünk, az erős magyar értelmiség lényegében egy embertelen politikai rendszer gonosz szándékának köszönhetően jött létre. Nemcsak az igaz, hogy a pokolba vezető út is jó szándékokkal van kikövezve, hanem az is, hogy a boldoguláshoz vezető úton is szép számmal vannak gonosz szándékból lerakott kövek.

II. a magyar falu átalakulása.

Szinte nyomát sem találjuk annak a felismerésnek, hogy ma a magyar falvak társadalma modernebb, mint a nyugat-európai falvaké, holott ötven éve még sokkal elmaradottabb volt. Pedig erre joggal lehetnénk büszkéek.

Annak ellenére, hogy a magyar falusi nép a nyugat-európai testvéreihez viszonyítva soha nem volt szegényebb, mint ma, és az elmúlt ötven évben valóságos poklot járt, ma Európában a legmodernebb falusi társadalma Magyarországnak van. A falusi társadalom fejlettségét ugyanis elsősorban az fejezi ki, hogy mennyire sikerült megszabadulni a tradicionális vagyoni, vallásfelekezeti, nemzetiségi különbségek szinte áthághatatlan korlátaitól, és mennyire szűnt meg a falvakban a mezőgazdaság szinte mindent kitöltő szerepe. Ezt csak az látja be, aki vagy még emlékszik az öven év előtti magyar falvak világára, vagy módja volt a gazdag nyugat-európai falvak mai életével közelebbről megismerkedni.

A magyar falusi társadalom modernizációja három események köszönhető. Ebből egy igazi ünnep, egy igazi pokol, egy pedig a purgatórium volt.

1. A földreformmal a parasztság, azaz a magyarság 90 százalékának sok évszázados álma vált valóra. A magyar kultúra egyik szégyene, hogy erről a népünk legnagyobb ünnepéről csak azok emlékeztek meg, akik röviddel utána szét is verték. Az 1945-ös földreform megérdemelné, hogy 56-tal azonos rangot kapjon, hiszen a nép 56-ban is a földreform viszonyait akarta visszaállítani.

2. A kollektivizálás a magyar nép számára nagyobb katarzis volt, mint a szovjet megszállás. A 45-ben megkapott és még alig meghódított földtulajdonosi rangját verte szét a sztálinista önkény. Azt, hogy a törpebirtok nem jelentett volna megoldást, akkor még nem tudta a parasztság. Azokat, akik már korábban módos parasztok voltak, akik generációkon keresztül megélhették a gazdasági és társadalmi téren önálló paraszti sorsot, nemcsak ősi tulajdonuktól fosztották meg, hanem ázsiai kegyetlenséggel üldözték is.

A parasztság felszámolását célzó kollektivizálás is visszafelé sült el: alig telt el tíz-húsz esztendő, a falu népe a városiakhoz képest jobban élt, mint bárhol a világon. Igaz, többet is dolgozott ezért.

A kollektivizálással járt az is, hogy a falusi nép számos szakmát megtanulhatott. Ebben nem csak a világszintű oktatási rendszerünk, hanem az egyre több ipari és szolgáltatási ággal kísérletező termelőszövetkezet és a korlátlan lehetőségű városi munkaalkalom is segített.

3. A kollektivizált falusi társadalom relatíve, a városi lakossághoz képest anyagi téren jobban boldogulhatott. Ráadásul még nyugodtan is élhetett, hiszen megszabadult a paraszti életforma állandó létbizonytalanságától. Az egész falu „bakter” lett abban az értelemben, hogy az államtól megkapta a biztos létminimumot, a nyugdíj reményét, a szabadidejében pedig építhette a korábban elképzelhetetlen méretű és berendezésű házát, amit meg a hivatalos munkaidő után a kertjében termelt, azt könnyen eladhatta az államtól csak nyomorúságos élelmiszer-ellátást kapó városiaknak.

A falusi társadalom boldogulásához vezető út szinte csak gonosz szándékokkal volt kikövezve. A parasztok mégis kevésbé jártak rosszul, mint azok a városi munkások, akiket a rendszer uralkodó osztálynak titulált, akik nevében a politikai eszközökben sem válogatott.

III. a vállalkozók népe lettünk.

Ma nincs még egy olyan államalkotó nép, amelyiknek olyan széles vállalkozói rétege volna, mint nekünk. Ez két okból nem várt fejlemény:

1. A magyar népet, mind a nemességet, mind a parasztságot, az jellemezte, hogy ezer éven keresztül nem volt magyar etnikumú polgársága. Ami kevés volt, az is más etnikumokból került ki. **Ma a magyar családok 40 százalékban van jelen a vállalkozás.** Ennek legfeljebb a fele, de sokkal inkább a negyede a jellemző a gazdag nyugat-európai társadalmakban. Márpedig **az elmúlt száz, de különösen az utóbbi negyven év elsősorban olyan népeknek kedvez, ahol nagyon szélesen volt jelen a vállalkozás.**

a. Az elmúlt százötven év európai történelmében a legsikeresebb nép a zsidó volt. Minek köszönhette a zsidóság e páratlan sikerét? Elsősorban annak, hogy a klasszikus nyugati fejlődés útja, a földművelés el volt zárva előtte. Az orosz gettókból menekült zsidóknak egyetlen nyugati országban nem engedték meg a földbirtoklást, azaz a földművelést. A hatalom kényszerítette őket a gazdasági és az értelmiségi pályák felé. Ennek az őket megnyomorítani, szegényen tartani akaró rossz szándéknak köszönhetik a viharos felemelkedésüket.

A politikai életből és a földbirtoklásból kizárt minden diaszpóra ezért gazdagodhatott meg. Tegyük hozzá, ha nem volt mögöttük valahol a saját államuk, előbb utóbb a többségükre pusztulás várt, mert a sikereit irigylő államalkotó népek írottak, kiűldözték őket. Ma csak két jelentős ilyen diaszpóra él, a zsidó és az annál tízszer nagyobb kínai. Az utóbbi is számára mindenütt hátrányos helyzetéből emelkedhetett a gazdasági hatalomra.

b. Az elmúlt száz, még inkább ötven év sikernépei azok, amelyek évszázadok óta mostoha természeti adottságok között éltek, nyomorogtak, éheztek. A nép kénytelen volt mellékkeresethez folyamodni, el kellett mennie hajósnak, fuvarosnak, zsoldosnak, szolgálonak, vándoriparosnak, illetve körükben általános volt a jövedelemforrást jelentő háziipar.

Tény, hogy ezek a volt szegények, ma Európa leggazdagabb népei, nálunk sokszorta gazdagabbak. Nem árt őket felsorolni: svédek, norvégok, dánok, finnek, izlandiak, írek, svájciak, tiroliaiak, osztrákok, szlovének. Az is mondhatnánk, **ahol a természet kegyéből a mezőgazdaság szinte egyedül is eltartó ágazat lehetett, ott ma szegénység van, ahol a nép évszázadok óta szenvedte a mostoha mezőgazdasági adottságokat, ahol abból képtelen volt megélni, ma ott élnek gazdagon.**

A magyarokat a szocializmus csődje tette a vállalkozások népévé.

A vállalkozások minden formájától idegenkedő magyar népet a vállalkozások minden formáját kiirtani akaró bolsevik rendszer tette vállalkozások népévé. Az egyre jobban válságba került, ígéreteit betartani képtelen hatalom eltúrta, hogy mindenki úgy próbáljon megélni, ahogyan tud. A reálbérek csökkenésének nyomása alatt kénytelenek voltak megengedni, eltérni, hogy a nép maga keresse meg a jobban élés forrásait.

Mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy a bolsevik hatalom gyengülésére a hatalom szándékait elseprő erővel úgy reagáltunk, hogy az alacsony béreket mellékkeresetekkel elégítettük ki.

Ebben az irányban is a falusi nép mutatott példát: a háztáji gazdaság nemcsak fontos bevételi forrássá vált, hanem biztosította azokkal a termékekkel való ellátást, amelyeket a szocialista nagyüzemek képtelenek voltak gazdaságosan megtermelni. A városi lakosság örült, hogy a többi szocialista országgal ellentétben zöldséget, gyümölcsöt, bort nemcsak venni tudott, hanem még a minőségében is válogathatott.

A magyar paraszti leleményesség annyira átragadt a munkásokra, sőt még az alkalmazottakra is, hogy a 80-as évek közepén már a magyar családok négyötöde valamilyen mellékjövedelmet is szerzett. Ebből származott az elért életszínvonal legalább harmada. Arra aligha volt példa a történelemben, hogy egy nép szinte egésze néhány éven belül vállalkozásokba fog. Ez különösen váratlan esemény volt abban az ezer éven keresztül nemesi országban, ahol a parasztság a kedvező adottságok között viszonylag jól megélt a mezőgazdaságból. A magyar nemes, és őket majmolva még az úri középosztály is megvetett minden vállalkozást, azt lealázonak tartotta. A parasztság is csak az ország szegény, főleg a Trianon után elcsatolt részein üzött rendszeresen háziipart, járt el idénymunkákra. **A 70-es évek után, a szorult helyzetben az ország egésze az alacsony jövedelem mellett lelkesen próbálkozott a vállalkozás valamilyen kezdetleges formájával.**

A szocialista úttévesztés során kevés nép találta meg a gazdag jövő felé vezető utat. Jellemző erre, hogy a Szovjetunió tucatnyi népe közül csak a grúzok éltek lelkesen nemcsak a háztáji gazdaság lehetőségével, de a vállalkozások lehetséges formáival is. Ők azonban a történelmi tradícióik, a környezetük szegénysége és elmaradottsága, a földrajzi helyzetük miatt kénytelenek voltak megállni a bazárok világánál. Mi itt az ezer éves nyugati befolyással, az alig húsz év alatt szerzett kezdetleges vállalkozói tapasztalatokkal, végül a rendszerváltás után a Nyugathoz való tartozás ígéretével nagy reményekre hivatottak lettünk.

Ezt a példátlanul széleskörű vállalkozási próbálkozást nevezem én a vállalkozások óvodájának. **A magyar családok szinte egésze megmérte magát abban, hogy képes-e a vállalkozásra.** Ráadásul nem is válogatott annak a formáiban, mert még az értelmiség is szívesen végzett fizikai, kisipari munkákat. A drága és rossz minőséget jelentő szocialista ipari és szolgáltatási munkákat még az értelmiségiek is egyre inkább maguk végezték. Senki sem restellte, sőt dicsekedett vele, ha maga festette a lakást, megjavította a vízvezetékét, a villamos berendezéseket, a gépkocsiját, dolgozott a kertjében és a háza körül. Aki nem élt a régi úri Magyarországon, fel sem tudja mérni, mekkora változást jelentett mindez a sokoldalúságban, a fizikai munka megbecsülésében. Ezzel lettünk bizonyos tekintetben nagykorúak, érettek a demokráciára.

A vállalkozással való ilyen példátlanul széles megismerkedés azért is történelmi jelentőségűvé vált, mert **a vállalkozásra legfeljebb minden ötödik ember alkalmas,** mégis mindenki azt hiszi, hogy ő, ha pénze volna, jó vállalkozó lenne. Erről mindenkinek a maga kárán kell bebizonyosodnia.

Ezt jól példázza a magyarországi zsidóság múltja: szinte minden zsidónak meg kellett próbálkoznia a vállalkozással, pedig elég nagy hányaduk alkalmatlan volt ehhez, annak ellenére, hogy száz éve még nem sok képesség kellett a vállalkozáshoz, ha volt elég tőke. A vállalkozásra kevésbé alkalmas zsidókból lettek a magyar humán kultúra jelentős egyéniségei, művészek, tudósok. Akik erre sem feleltek meg, lettek beosztott tisztviselők.

A rendszerváltás idejére már a magyar társadalom szinte egésze megismerkedett valamiféle kezdetleges vállalkozással. Ez is közrejátszott abban, hogy **a rendszerváltás után uralomra került gazdaságpolitika abból a hitéből indulhatott ki, hogy nálunk szinte mindenki megél valahogy a vállalkozásból, akkor is, ha elveszti a munkáját.** Volt is ebben némi igazság, mert a magyar társadalom pár év alatt képesnek bizonyult valahogy megbirkózni azzal a társadalmi csapással, amit az jelentett, hogy a munkaerő negyede

elvesztette az évtizedeken keresztül biztosnak érzett munkaviszonyát. A liberális politikusok rövidlátása és erkölcsi felelőtlensége azt jelentette, hogy máról holnapra felszámoltak minden olyan vállalkozást, amelyik az alapvetően megváltozott makrogazdasági viszonyok között képtelen volt nyereségesen működni.

Sajnos még mindig nem vagyunk hajlandók elismerni, hogy **megbocsáthatatlan bűn volt a veszteséges vállalatok gyors leállítása anélkül, hogy a munkaerő másutt történő hasznosításáról gondoskodtunk volna.** Máig nem találtam olyan leállított veszteséges vállalatot, aminek a leállítása nem több államháztartási veszteséggel, mint megtakarítással járt. Ehhez járul az az iszonyú erkölcsi kár, amit sok százezer ember tartós, gyakorlatilag reménytelen munkanélkülisége okoz. Csak a jövőben végzett tárgyilagos elemzések fogják bebizonyítani, hogy a veszteséges vállalatok előkészítés nélküli leállítása sokszorta több kárt okozott az országnak, mint amennyi előnyt a külföldi tőke szerepétől várhatunk. **Az elhamarkodott leállítások okozták és okozzák még sokáig a kétszámjegyű inflációt, az államháztartási hiányt, vették el a lakosság szegényebb felétől az ezer év után az előző évtizedekben először élvezett biztonságerzetet.** Ha egy ország pár év alatt leépíti a reálgazdaságban dolgozók közel felét, csak a legrosszabbakra számíthat. Márpedig ez történt a rendszerváltás után. **A nagyobb gazdasági és társadalmi katasztrófa csak azért nem következett be, mert e kilátástalan helyzetben a magyar nép többsége ilyen vagy olyan mértékben a feketegazdaságba menekült.**

Ma azok szidják a feketegazdaságot, akiknek a bűnös politikája szülte azokat a viszonyokat, amelyekben **több millió ember csak azért tud megélni, mert többé-kevésbé ki tudja játszani az adózás normatív szabályait.** Ez nem jelenti azt, hogy csak azok csálnak adót, aki e nélkül nem élnének meg. Sajnos minden olyan társadalomban, amelyben az állam által készített adózási szabályok betartása a lakosság jelentős hányadának nem biztosítja a megélhetését, az államot elsősorban azok rövidítik meg, akik a gyors meggazdagodásuk érdekében halásznak a zavarosban.

A rendszerváltás után gyorsan megszűnt másfélmillió „bakteri” státusz. Elveszett a biztos minimumot jelentő munkaviszony. Ezekből 600 ezer munkanélküli, 300 ezer korkedvezményes, azaz kényszernyugdíjas, 200 ezer rokkantnyugdíjas és 400 ezer felesleges, azaz kényszervállalkozó lett. Így állt mára elő az a helyzet, hogy a modern állam számára kötelező társadalmi feladatok ellátása mögött másfélmillióval kevesebb ember munkájának fedezete áll.

Külön kell szólni a bajba jutott vállalkozókról: a rendszerváltás óta minden kormány tervei között szerepel a vállalkozók segítése. Ez azonban mindaddig megoldhatatlan feladat, amíg **még egyszer annyi vállalkozó van, mint amennyire jó esetben is szükség volna. Most ezt a sok vállalkozót akarja valamiféle naiv politika olyan helyzetbe hozni, hogy adócsalás nélkül is megélhessen, sőt fejlődhessen.** Ez eleve lehetetlen.

Annak következményeit később fogjuk vizsgálni, hogy mit jelent egy szorgalmas nép számára az a helyzet, hogy **a munkaképes lakosságnak alig több mint fele dolgozik a makrogazdasági szinten szervezett keretek által megszabott feltételek rendszerében.** A munkaerő-kapacitás ilyen alacsony kihasználása mellett egy ország gazdasága eleve képtelen a fejlődésre. Amíg ezen nem változtatunk, nincs dinamikus fejlődés. Egyelőre azonban most és itt, ennek az ostoba és embertelen politikának csak azt az oldalát vizsgáljuk, hogy jelenleg **a magyar családok negyven százalékában jelen van a vállalkozás.** Kétszerese a kíváncsnak, négyszerese a fejlett nyugat-európai társadalmakban jellemzőnek. Ez ugyan egyrészt megoldhatatlan gazdasági feladat, másrészt azonban óriási érték a jövő számára. **A következő években ennek a sok vállalkozónak a jobbik fele lesz törvényben megszabott**

adók fizetésére képes vállalkozó, majd azok negyede már néhány tucat munkásnak is munkát fog tudni adni. Ők lesznek majd képesek felszámolni a tragikus alulfoglalkoztatást.

A jelen téma szempontjából maradjunk annyiban, hogy nincs **a jövő számára nagyobb érték annál, ha egy nép egésze kijárta a vállalkozások óvodáját, most pedig annak a fele az elemijét járja. Ennek tizedéből szelektálódnak majd ki a középvállalkozók, és annak tizede lesz nagyvállalkozó.**

Azt, hogy a vállalkozásra egyrészt születni kell, másrészt az esetek óriási többségében lent, kicsiben kell kezdeni, akárcsak az iskolák kijárását, bizonyítja az a tény, hogy a fejlett nyugat-európai országokban a családok tizedében van jelen a vállalkozás, mégis a kezdő vállalkozók közel fele az első évben elbukik. A végül befutók többsége is túl van néhány bukáson. Nálunk az illetékesek botránkoznak, az érintettek sírnak azért, mert a vállalkozások tizede évente megbukik. Azt nem teszik hozzá, hogy ezeknek csak tizede, azaz száz közül egy vonul vissza a vállalkozástól, a többiek munkaalkalom hiányában újabb kísérletbe kezdenek.

A vállalkozóképesség ilyen szelekcióját a nyugati kultúrában csak a zsidóság élte át. Ők mutatják meg, hogy mire képes az a nép, amelyikkel a felelőtlen, szívtelen és ostoba vezetés végigjárta a poklokat. Ennél nagyobb tőkét még nem vitt át államalkotó nép a következő évezredre. Ennek alapján mondhatjuk: szerencsés nép vagyunk, mert kiálltuk a gonoszság és a butaság ránk szakadt próbáját.

IV. a családi házat választottuk

Évszázados jelentősége lesz annak, hogy a magyar nép nemet mondott a sokszintes, gyárakban készített házakból álló városi lakótelepeken való élésre, és a kertes családi házakat választotta.

Az alábbiakban csak a kertes családi házak társadalmi jelentőségével foglalkozunk.

A jövő században a fejlett világ számára a legszűkebb keresztmetszetet a természet és az erkölcs fogja jelenteni.

1. A természet hiánycikk lesz.

Minél magasabb lesz az életszínvonal és a képzettség, az emberek annál többet fognak áldozni annak érdekében, hogy természeti környezetben élhessenek. A múltban és általában a szegénység viszonyai között a létszükségletek kielégítése állt az első helyen. Ennek érdekében hajlandók voltak lemondani a természeti környezetről, ami korábban az emberek számára adottság volt. **Az emberek a fejlődésük százezer éve alatt a természetben és a természetből éltek.** A technikai fejlődés nemcsak lehetővé tette, hanem meg is kívánta azt, hogy az ember létszükségleteinek kielégítése és életmódja egyre jobban függetlenedjen a természettől. Ez a folyamat e század második felében viharosan felgyorsult.

Ez előtt kétszáz éve, vagyis az ipari forradalom hajnalán a világ fejlett tizedében is alacsony volt, nem érte el a lakosság huszadát a természettől megfosztott nagyvárosokban lakók száma. A nagy többség tanyákon, falvakban, kisvárosokban, illetve a nagyvárosok falusias övezetében élt. A milliós, alapvetően sokszintes házakból álló nagyváros ritkaságnak számított. Ma már a milliónál nagyobb városokban élők száma több országban eléri a lakosság felét. Ez a megapoliszokba való költözés a szegényebb társadalmakban valóságosan rákos folyamat lett. Amíg a gazdag társadalmak lakossága képes volt arra, hogy a városközpontokból a kertes házakból álló alvóvárosokba meneküljön, ahol szép és egészséges, természeti és fejlett infrastruktúrával ellátott környezetet teremthetett. A szegénység viszonyai között a lakosság óriási többsége ezt nem engedheti meg magának, és nemcsak az infrastruktúrát, az elemi higiénéért kénytelen nélkülözni, de a természetet is úgy kipusztítja maga körül, amit korábban elképzelni sem tudtunk.

A gazdag világ városaiban ma sokkal tisztább a levegő és a víz, több a zöld, mint száz évvel korábban volt. A szegény világ nagyvárosaiban pedig a múlt néhány nagyvárosánál is sokkal jobban kipusztult a természet. Ez a polarizáció is tovább fog erősödni, mert **a természeti környezet egyre többre fog kerülni, egyre inkább a gazdagok luxusa lesz.** Ezt a folyamatot két tényező okozza:

a. Minél fejlettebb a technika és minél magasabb a fogyasztás színvonala, az annál több szennyezési problémát hoz magával. Gondoljunk a nehezen lebomló anyagokra, a mérgező ipari melléktermékekre.

b. A természetet szennyezők száma a népességrobbanás következtében megtöbszöröződött. Ez a szaporulat szinte csak az elmaradt világban jelentkezik, ott, ahol a szennyezés elleni védekezés technikai és pénzügyi feltételei teljesen hiányoznak.

2. Az erkölcs a legfontosabb gazdasági tényező.

A közgazdaságtudomány a nyugat-európai puritán erkölcsöt adott tényezőnek tekintette, nem vette tudomásul, hogy **minden gazdasági eredménynek az erkölcsi értékrend az elsődleges feltétele.** A klasszikus kapitalizmusban azért nem okozott az erkölcs szerepének elhallgatása problémát, mert egyrészt adva volt, másrészt a lakosság nagy többségére a nyomor kényszerítette rá a puritanizmust.

A tőkés puritanizmusa a nyugati kultúrában évszázados kulturális örökség volt. Az máig nem került kimondásra, hogy **a kapitalizmust csak a takarékos tőkékkel lehet felépíteni, és eredményesen működtetni.** A magántulajdon szentsége csak ott szolgálta a tőkés demokráciák kialakulását, ahol a tőkés maga is puritán, takarékos, egyszerűen élő volt.

A nyugat-európai népek esetében **a gyáripari munkások puritanizmusa is kulturális örökség volt.** Annak megőrzéséről a nyomor, a munkanélküliségtől való félelem, a kor gyáripari technikája és az állam erőszakszervei gondoskodtak.

A puritanizmust azonban a jólét, a képzettség és a nagyvárosi élet gyorsan elpusztítja.

E lepusztulás elleni védekezés fogja jelenteni a jövő legnagyobb társadalmi feladatát. **A jövő társadalmának erőfeszítéseit elsősorban az erkölcsök erősítésére kell fordítania.** E küzdelem érdekében fel kell ismerni, hogy **az erkölcs romlása ellen csak a képzés és a településforma jelent védelmet.**

- Minden társadalomban a bűnözés gyakorisága fordítottan arányos a képzettséggel. Igaz, hogy a képzettebb bűnözők veszélyesebbek, de sokkal ritkábbak, az ellenük való védekezés inkább megoldható. Ha milliók lépnek a bűnözés útjára, azzal szemben a bűnüldözés minden formája tehetetlennek bizonyul. **A bűnözés és a munkanélküliség ellen az oktatás színvonalának emelése az egyetlen hatékony fegyver.**

Itt csak utalunk arra, hogy **a jövő oktatási rendszerében az erkölcsi nevelésnek a mainál sokkal nagyobb súlyt kell kapnia. Minden olyan tudás, amelyik nem megfelelő erkölccsel párosul, a gyakorlatban károsnak fog bizonyulni.** (Az oktatás reformjával másutt fogunk részletesen foglalkozni.)

- **Az erkölcs legfőbb őre mindig a lakóhelyi közösség volt, és a jövőben is az marad.** Ezt a tényt éppen az erkölcsök őrzésében a múltban alapvető szerepet játszó vallások hajlandók a legkevésbé tudomásul venni. Pedig általános tapasztalat, hogy **az erkölcsök terén mindig a kis közösségek lakossága járt az élen.** Velük szemben a város mindig bűnös volt. Minél nagyobb, annál inkább.

Az erkölcsök legrosszabb állapotával minden korban a közösségükből kiragadtak körében találkoztunk. A vándorkereskedők, a fuvarosok, a zsoldosok, még inkább az

alkalmilag hadra fogottak, a szegénységtől a városba hajtottak erkölce minden korban panaszra adott okot.

Az erkölcs csak ott őrizhető meg, ahol a közösségen belül mindenki mindenkit, minden oldaláról ismer.

Ilyen közösség a szó klasszikus értelmében vett falu. A nyugat-európai puritanizmus alapját az jelentette, hogy az kezdettől fogva alapvetően falusi, mezőgazdasági kultúra volt. A jelenkor viszonyai között ehhez közelít a kertvárosi szomszédság is.

Itt jutottunk el a kertes házak, a vidéken élés társadalmi hasznához.

A szocialista évtizedek talán legnagyobb és legnehezebben leküzdhető kárát a házigyárakban készített, sokszintes házakból álló városi lakótelepek építése jelentette. Ezek erkölcsromboló hatását még évtizedek múlva is érezni fogjuk. Ezek lettek az ipari munkahelyek tömeges felszámolásának az áldozatai, és súllyal éppen ezt a téreget érinti jobban a reménytelen munkanélküliség, lettek és maradtak a bűnözés és a devianciák melegágyai. Ezek ellen minden bűnüldözési forma eredménytelennek fog bizonyulni. Az ország lakosságának negyede él ezekben a társadalmat fertőző, műszakilag egyre jobban lerobbanó, drágán üzemeltethető góczokban.

Minden távlati politikai stratégiának kiemelten kell foglalkoznia a házigyári lakótelepek problémájának megoldásával.

Amennyire ostoba volt a hatalom az egyre jobban feszítő lakásigények kielégítési módjában, annyira bölcs volt a lakosság ezzel szembeni ellenállása.

a. A házigyárak fénykorában szinte lázas jelenséggé vált, hogy a kis keresetű emberek apró kertecskéken apró házacskákat építettek. A meccsek és a kocsmák helyet ide mentek szabad idejükben.

b. Akiknek jobban ment, nyaralót építettek. Aligha volt még egy ország a világon, ahol ilyen alacsony életszínvonal mellett jobban fellendült volna a nyaralók, hétvégi házak építése. Ez a mánia még ma is tovább él. Alig akad olyan vállalkozó, amelyik eladná az idő hiányában szinte soha nem használt nyaralóját, ha tőkére van szüksége, inkább állami támogatást kíván.

c. A leggazdagabbak már ekkor lakás céljára is kertes házat építettek. Ők indították el a kertes házak építési rohamát, amit a kormányzat ereje fogytán nemcsak eltűrt, de kedvező hitelekkel támogatott is.

A szocializmus utolsó tizenöt éve során sok lakás épült, főleg saját kivitelezésben. Szerencsére a kormányzat felismerte, hogy még a nagyon kedvező hitelek és szociális támogatások mellett is olcsóbbak így a lakások, mint a házigyári megoldások esetében. Tekintettel arra, hogy egyrészt a betegesen koncentrált szocialista építőipar a kertes családi házak építésére eleve nem volt hasznosítható, és nem is akarták annak a kapacitását erre fordítani, másrészt a lakosságnak az idegen kivitelezéshez nem volt pénze.

A kertes házak nagy többsége saját kivitelezésben készült.

Tekintettel arra, hogy a saját kivitelezéséhez rokoni, lakóhelyi összefogás is kellett, az új házak nagy része vidéken, kis településekben, alvóvárosokban, munkások és parasztok számára épült fel. Ehhez járult az is, hogy ezekben az évtizedekben a falusi nép viszonylag jobban élt, már hasznosítani tudta a hivatalos munkája utáni idejét a háztáji gazdaságokban. (Máig kevés elismerést kap az a tény, hogy **a 70-es és a 80-as években a magyar falu népe a városi lakossághoz viszonyítva jobban élt, mint bárhol a világon.** Igaz, hogy többet is dolgozott ennek érdekében.)

A saját rezsiz lakásépítés tucatszámú előnnyel járt. Közvetve egy sor olyan feladatot oldott meg, amit más eszközökkel vagy nem lehet, vagy sokkal többbe kerül.

- a. A közös lakásépítés megteremti a családi, baráti összefogást, azaz olyan társadalmi kapcsolatokat, amelyek a modern világban nagyon leromlanak.
 - b. Nagyobb munkateljesítményre ösztönöz. Felmérések igazolják, hogy azonos szakmákon belül nagyobb volt a teljesítményük azoknak, akik családi ház építésébe fogtak, illetve már abban lakhatnak.
 - c. Semmi nem ösztönöz jobban a megtakarításra, mint a családi ház megszerzése. Ez pedig a modern világban nagyon fontos.
 - d. A családi házas életmód jól szolgálja az egészséget. Az ilyen életforma mellett kisebb a halandóság, kevesebb az állam egészségügyi kiadása.
 - e. Nagyobb az azonos képzettségi szinten a gyermekszám. Ráadásul a gyerekek felnevelése számára sokkal kedvezőbb forma a kertes ház, mint a bérlakás.
 - f. Kisebb mértékű a deviancia, a bűnözés.
 - g. Sokkal jobb a szabadidő-kihasználás. A kert a ház melletti műhely hasznos egészséges és sikerélményt adó.
- Könnyebben megoldható a három generáció együttélése, ha ez kívánatos.
- h. A családi ház a növekvő igényekhez könnyen igazítható.

A rendszerváltás utáni politika a lakáskérdést bűnös módon elhanyagolta. Ma harmad annyi lakás épül évente, mint tizenöt évvel korábban. Ezekből is csak legfeljebb közvetve részesülnek azok a szegényebb rétegek, amelyek lakásproblémáit a világon mindenütt csak komoly társadalmi, állami támogatással lehet megoldani. Nemcsak botrányosan kevés lakás épül, hanem annak példátlanul magas aránya a lakosság felső jövedelmű rétegének elszabadult lakásigényét elégíti ki. **Nincs, és talán nem is volt a világon, még a liberális szabad kapitalizmusban sem példa arra, hogy az épülő lakásokból ilyen mértékben kihagyták volna a lakosság alsó négyötödét, esetleg kilenc tizedét.**

A magyar lakásépítés jelenlegi botrányos helyzete abból a rövidlátó, csak a pénzügyeket látó politikából fakadt, amelyik a társadalom lakásproblémájának kezeléséből csak a hiteltámogatásból fakadó terhet látta. Pedig ez a kamattámogatás még a nagy pénzügyi feszültségek közepette is legfeljebb tizedét jelenthette volna a ténylegesen okozott problémának. **Nálunk a lakáskérdést a pénzügyi bürokráciára bízták.**

Az elmúlt tíz év eredményei és kudarcai

I. az eladósodás helyett kiárusítás

Máig a szocializmus utolsó tíz évében az egyik nagy bűnének tekintik a nagyarányú eladósítást. Magam is azok közé tartoztam, akik ezt annak idején bűnnek tartották. Az idő azonban arra kényszerített, hogy megváltoztassam a véleményem:

a. A Nyugattal szembeni eladósítás nagy szolgálatot tett abban, hogy a 80-as években a rendszert bizonyos mértékig fel lehetett puhítani. A szocialista hatalom a szorongatott adós helyzetében engedélyezett olyan reformokat, amelyekről szó sem lehetett volna, ha nincs adóssággondja. Ezt ugyan a múlt negatívumainak hangsúlyozásával karriert csináló politikusok és liberális közgazdászok máig nem hajlandók elfogadni, de annak idején még a legostobább sztálinisták is megértették. Elég arra gondolni, hogy egyrészt a belső sztálinista erők hevesen ellenezték a nyugati hitelek felvételét, másrészt a legsztálinistább szomszédaink eleve kevés hitelt vettek fel, majd azt is hisztérikus gyorsasággal és embertelen áldozatok árán visszafizették. Nem volna nehéz belátni, hogy ami nem tetszett Komócsinnak és Biszkunak itthon, Honeckernek és Ceausescunak külföldön, az nem lehetett rossz a reformok híveinek.

A másik meggyőző érv az, hogy **csak azok a csatlós országok értek el reformokat, készítették elő a sima rendszerváltást, amelyek bátran eladósodtak.**

Más kérdés az, hogy a szocialista rendszer összeomlása után kérni kellett volna a hitelek egészének, vagy legalábbis a hitelt nyújtó államok által garantáltaknak az elengedését, illetve az eredeti kamatokhoz való ragaszkodást. Ettől az Antall-kormány tartózkodott, mert egyrészt büszkén vállalta az adóssággal járó kötelezettségeket, másrészt az elengedést, vagy a jelentős mérséklést a számára nem szimpatikus belső erők a saját győzelmükként értékelték volna.

A szocialista rendszernek adott hitelek elengedését az indokolta volna, hogy azokat annak idején nem azért adták, mert számítottak a visszafizetésre. Nem azért adtak mögéjük állami garanciát, mert valaha remélhették a visszafizetést, hanem azért, hogy ezzel lazítsák fel a szocialista rendszert. Ezt a céljukat maradéktalanul elérték. Ilyen olcsón semmi mással nem jutottak volna ilyen jelentős eredményre.

Különösen tragikussá tette a nagy eladósodásunkat az, hogy a rendszerváltással esett egybe a hitelek reálkamatainak gyors emelkedése. Olcsó hitelt vettünk fel, és nagyon drága hitelt fizettünk vissza. Ennél is nagyobb nemzeti tragédia származott abból, hogy a hiteleket a magyar állami tulajdon javának eladásával egyenlítettük ki.

Vagy nagyon ostobák, vagy hazaárulók voltak azok, akik azt hangoztatták, hogy számunkra előnyös, ha a magyar állam tulajdonának a java külföldi kézbe kerül, és az így szerzett valutával az adósságunkat csökkentjük. Nem kell különösebb szakértelem annak belátásához, hogy az elég kockázatos befektetéstől nagyobb jövedelmet várnak a vevők, mint amennyit a hitelek kamatjaként kapnának. Különösen vonatkozik ez a közművekre, amelyeknél nincs mentség az elherdálásra. A Nyugat felé privatizálók ugyanis azzal érveltek, hogy a külföldi tulajdonos majd biztosítja a hatékonyabb működtetést. Ez ugyan néhány esetben igaz, de a külföld felé privatizált vagyon 90 százalékában nem. Ki gondolja azt, hogy a magyar víz- és csatornázási műveket jobban tudja üzemeltetni, a villamos energiát jobban tudja elosztani, a meglévő erőműveket hatékonyabban tudja működtetni az a nyugati cég, amelynek a magyar viszonyokról fogalma sincs, mint a beletanult magyar menedzseri gárda? Ezt a nyugati vevők nagyon jól tudták. Ezért béreltek magyar üzemeltetőket, és ezért rúgták ki gyorsan azokat, akik nem az ő kedvük szerint táncoltak.

Amennyire öröndetes a nyugati tőke minden zöldberuházása, és néhány olyan ágazatba való behozatala, ahol a technikai fejlődés nagyon gyors, ahol a kutatási költségeket csak a világ néhány legnagyobb vállalata képes elviselni, annyira **gazdaságtörténetünk egyik legnagyobb nemzeti bűne volt a külföld felé történő magyar privatizáció nagy többsége.**

Ha a rendszerváltást követő kormányainknak lett volna erkölcsi felelősége, akkor a privatizációval azokat kárpótolja, akik ezért keményen megfizettek. **A Nyugat felé eladott állami vagyon óriási többsége a szocialista évtizedek alatt jött létre, annak költségeit, terheit a magyar dolgozó nép fizette meg, tehát a későn érkezett politikusoknak nem lett volna erkölcsi alapjuk arra, hogy ezt a vagyont szinte kizárólag az ő napi problémáik csökkentése érdekében elherdálják.**

Jellemző módon néhány ügyes kiscgazda politikus megnyugtatóra a földtulajdon esetében olyan kártalanítást rendeltek el, amely során általában nem visszaadták az elvett földet azoknak, akik hajlandóak voltak arra, hogy megműveljék, hanem a kárpótlási jegyükért vehettek maguknak városi lakást, részvényt azok is, akik a legdemokratikusabb rendszerben is cserbenhagyták volna nemcsak a földművelést, de még a falujukat is. Ezzel szemben **azok a dolgozók, akik az előző évtizedek alatt felépítették az állami tulajdont, kisemmizettek maradtak.**

Ehhez még hozzá kell tenni két tény:

- A szocializmus utolsó húsz évében jobban éltek a kollektivizált mezőgazdaságban maradtak, mint az ipari munkások.
- A privatizációban legjobban éppen az a termelészövetkezeti vezető réteg járt, amelyik a kollektivizált mezőgazdaságban is kivételezett helyzetet élvezhetett.

Mikor érkezik el annak az ideje, amikor bevalljuk:

- Az ország gazdasági szuverenitása a rendszerváltást követő liberális gazdaságpolitika bűneként a tört részére csökkent annak, ami a szocialista rendszer végén már megvolt. E tények felismerését elködösítik a felelősek azzal, hogy a gazdasági szuverenitás csökkenése korunk objektív jelensége. Ez ugyan tény, de nem dicsőség, hanem szégyen, talán hazaárulás ennek a tendenciának a túlhajszolása.

- A magyar kézben maradt nemzeti vagyon ma sokkal kisebb, mint a szocializmus végén volt. A század során sikereket elérő országok között nincs példa arra, hogy a gazdaságuk növelése érdekében ilyen egyoldalúan árusították volna ki az országot, hogy az országukban ilyen nagy volna a külföldi tulajdon aránya. Ugyanakkor magyar tulajdonú tőke szinte nincs is befektetve a fejlett világban. Az az ország, amelyikben a kormányzat nem a nála befektetett külföldi tőke és a saját tőkéjének a külföldön történt befektetése közötti egyenleget nézi, hanem azon ujjong, hogy hozzá mennyi külföldi tőke jön, nem számíthat felemelkedésre. Az ilyen nézeteket szuggeráló politikusok pedig vagy nagyon ostobák, vagy hazaárulók.

Mikor jön sok tőke egy országba?

Ha nagy jövedelmet vár. Ennek két oka lehet:

a. Ha az ország gazdasága nagyon hatékony.

b. Ha ott kiválóak a kizsákmányolásai lehetőségek.

Az első esetben az ilyen országban a belföldi tőke is hatékony, tehát nem az ostobákkal kell versenyezniük, ezért nem olcsó ott a tőke. Ha nagy profitok keletkeznek, abból bőven visznek külföldre is. Az ilyen országokban több saját tőke van külföldön, mint amennyi külföldi tőke ott.

A második esetben **beteg a hazai gazdaság és a hatalom áron alul árusítja ki a vagyonát. A beteg gazdaságban azonban rövid idő után a külföldi tőke is beteg lesz, ezért a kizsákmányolással szerzett profitját mielőbb kimentí onnan.** Ez történt és történik például nálunk.

Ideje volna, hogy **a kormányzat az új gazdasági stratégiáját azzal kezdje, hogy milyen érdekünk fűződik az ország kiárusításához, milyen felelősség terheli azokat, akik ebben élen jártak.**

II. A liberalizáció kívánatos szintje

Aligha képezheti vita tárgyát az, hogy **a rendszerváltás utáni magyar gazdaságpolitikát a világgazdaságban eluralkodó liberális politikai és gazdasági szemlélethez való szolgai alkalmazkodás jellemezte.**

A magyar liberális gazdaságpolitikának is tudomásul kellett vennie, hogy mi akkor léptünk be a demokráciák politikai és gazdasági világrendszerébe, amikor abban már jó húsz éve a liberalizmus uralkodott. **A háború után a nyugati hatalmak által megszállt országoknak az volt a szerencsájük, hogy akkor az Egyesült Államok által egyedül uralt világgazdaságban nem a liberalizmus, hanem annak éppen az ellenkezője, a jóléti állam építése volt az elfogadott politikai koncepció.**

A 70-es évek közepén azonban fordult a széljárás, a két háború közötti liberalizmus reneszánsza köszöntött be. Ezt mintegy tizenöt évvel követte az európai szocialista rendszerek összeomlása. A szovjet befolyástól való megszabadulás idején már a meggyökeresedett liberalizmus uralkodott, ahhoz kellett igazodni, már nem volt erős nemzetközi támogatása annak, hogy a jóléti államot kell előbb felépíteni, csak aztán lehet majd liberalizálni. **Nálunk pedig azok kerültek hatalomra a gazdaságpolitikában, akik nem csak szükségszerűen alkalmazkodtak a fejlett világban adott liberalizált viszonyokhoz, hanem neofita hittel túl is lihegték azt.**

A háború után a demokratikus útra terelt országok között **a jóléti állam építése is csak ott vizsgázott sikeresen, ahol annak a kulturális és gazdasági feltételei eleve adottak voltak.**

Mik voltak ezek a feltételek?

a. A puritán kultúra. Azt a tanulás fontosságának társadalmi elismerése, a fegyelem, a takarékoság, a tisztaság, az idővel való racionális gazdálkodás, az erős szociális elkötelezettség jellemzi. **Ahol nem volt megfelelő a kulturális örökség, ott nemcsak a bolsevik szocializmus, de a polgári demokrácia és a piacgazdaság sem volt eredményes.** Teljesen hamis, veszélyesen félrevezető az a beállítás, hogy minden nép számára adva lett volna a politikai és a gazdasági siker, ha a politikai és gazdasági demokrácia útját választja. Aki lemaradt, az rossz módszert választott. Ezzel szemben csak arra találunk példát, hogy **a demokrácia és a gazdasági felzárkózás csak ott sikerült, ahol annak a kulturális és politikai feltételei adottak voltak.** Vagyis csak az a nép élte meg tragédiaként a szovjet megszállást, de akár a diktatúra más formáját is, amelyik demokratikus viszonyok között fejlődött volna, azaz amelyik népnek a modern gazdaság számára kedvező volt a kultúrája.

Arra sincs példa, hogy a demokrácia és a demokratikus világ politikai és gazdasági támogatása mellett egyetlen nép is képes lett volna a felzárkózásra, ha a kultúrája nem felelt meg a kor által támasztott feltételeknek.

Először nézzük azt, hogy a demokráciában kik értek el, sikereket, kik vallottak kudarcot:

Sikert ért el minden puritán kultúrájú ország. Lehetett az akár a nyugati, akár a távol-keleti kultúra részese. Ezen országok mindegyikében már előzőleg nagyon fejlett volt az iskolarendszer, a tanulás társadalmi rangja, jellemző a szorgalom, a takarékoság, a tisztaság, a szociális elkötelezettség. Ilyenek voltak a skandinávok, azaz a finnek és az izlandiak; a nyugat-európai puritánoktól délre élők, az azokkal sok tekintetben rokon kultúrájúak, azaz a bajorok, a svábok, az osztrákok, az észak-olaszok, a katalánok, az írek és legutóbb a szlovének; végül a távol-keleti kis tigrisek.

Kudarcot vallott országok két csoportba oszthatók:

a. Amelyek ugyan kulturálisan megfelelték volna a felzárkózás feltételeinek, de nem választhatták a demokratikus utat. Ilyenek elsősorban a kelet-németek a csehek és a szlovének, valamint az észak-koreaiak. Nem ennyire egyértelműen, de mégis ebbe a csoportba sorolhatók a lengyelek, a magyarok és az észtek.

Arra viszont nem találunk példát, hogy a demokrácia és a piacgazdaság győzött volna ott, ahol a kultúrát nem a fenti erények jellemezték. Kudarcot vallott a demokrácia és a piacgazdaság is minden mediterrán népnél, így a dél-olaszok, a dél-spanyolok, a portugálok és a görögök, valamint a latin-amerikai népek esetében. Nyomát sem látjuk annak, hogy ezeknél a népeknél jobb eredményt hozott volna a demokrácia, mint akár az antikommunista, akár a bolsevik szocializmus diktatúrája.

Semmiféle tudományos alapja nincs annak a vélemények, hogy Kelet-Európa népei azért maradtak le, mert a bolsevik utat választották, vagy arra kényszerültek. A tények

sokkal inkább igazolják ennek az ellenkezőjét: **a demokrácia a szocializmussal szemben annál gyengébben vizsgázott, minél jobban hiányoztak a megkívánt kulturális feltételek.**

Az a tény, hogy Jaltában számos népet, illetve országot a Szovjetuniónak adtak, csak azon kevesek számára jelentett tragédiát, amelyek eleve puritánok és polgárosultak voltak. Ma bármennyire megdöbbenőnek tűnik, **a balti, a lengyel és a magyar határtól keletre a demokrácia és a piacgazdaság még annyi sikerre sem számíthatott volna, mint a bolsevik szocialista rendszer.** E térség népei számára nemcsak a háború után, de ma sincs adva a gazdasági felzárkózás lehetősége. Ezek számára a bolsevik rendszer óvatos liberalizálása, ahogyan az például Kínában történik, sokkal eredményesebb lett volna, mint a Nyugat liberális politikai és gazdasági módszerei. Ezt mindennél meggyőzőbben bizonyítja az a tragédia, amit ott a politikai demokrácia és a piacgazdaság bevezetése okozott. Ezek a népek ma sokkal szegényebbek, sokkal nagyobb létbizonytalanságban élnek, mint ahogyan a szocializmusukban éltek. Ezzel szemben **a szocialista diktatúrájukat lassan liberalizáló Kína a világtörténelemben páratlan sikert ér el.**

A fentiek nem jelentik azt, hogy nekünk nem jelentett pozitív fordulatot a rendszerváltás, csak azt, hogy annak lehetőségeit botrányosan rosszul hasznosítottuk.

Miért?

Mert túllihegtük a liberalizálást. Nem vettük tudomásul, hogy **a liberalizálás optimális mértékét az adott ország puritanizmusának és gazdasági fejlettségének relatív mértéke határozza meg.**

- **Minél kevésbé puritán a nép kultúrája, annál óvatosabban kell ott a liberalizmussal bánni.** Ehhez még azt kell hozzátenni, hogy a kíváncsnál sokkal kevesebb liberalizáltság, azaz a szocializmus után fokozott óvatosságra van szükség. Ezért mind a sietség, mind a fejlettek majmolása katasztrofális károkat okoz.

- **Minél nagyobb a legfejlettebbekhez mért lemaradás, annál kevesebb az optimális liberalizáció.** Ezzel szemben mi és a nyugati tanácsadóink azt akarták, hogy a liberalizációban tapasztalt negyven éves lemaradást pár év alatt tegyük jóvá.

Lényegében a latin-amerikai országokat tekintették a hazai és a külföldi illetékesek modellnek. Nem vettük tudomásul, hogy azok a kultúrájuk és a tényleges gazdasági színvonaluk által megkívánnál sokkal messzebb mentek a liberalizációban. Ennek következtében ott a társadalom nagyobbik fele mind jövedelmi, mind képzettségi, mind erkölcsi tekintetben katasztrofálisan leszakadt.

A fentiekből következően a korábbi szocialista országok társadalmaiban mindenütt elsiettek a liberalizálást, ennek következtében **nyugatról kelet felé haladva egyre nagyobb erkölcsi és gazdasági zuhanásnak vagyunk a tanúi.** Minél messzebb volt egy nép a nyugati kultúrától, és minél nagyobb volt a gazdasági lemaradása, annál katasztrofálisabb helyzet vált ott jellemzővé.

A fentiekből fakadóan a rendszerváltás során annál nagyobb óvatosságra lett volna szükség, minél keletebbre van egy nép a nyugat-európai kultúrától és gazdasági színvonalától, ott annál óvatosabban kellett volna kezelni a fejlett, puritán népek bevált gyakorlatát. **A rendszerváltás óta folytatott politikáról elmondható: lassabban sokkal előbbre jutottunk volna.** A jelenlegi nehézségek alapvetően a kíváncsnál gyorsabb liberalizáció következményei.

- Ezért van nagy és tartós munkanélküliség.

- Ezért van kétszer annyi vállalkozó, mint amennyi indokolt volna.

- Ezért van tíz éve kétszámjegyű infláció.

- Ezért szakadt ráunk elviselhetetlen teherrel a belső eladósodásunk.
- Ezért adtuk el az állami vagyon aránytalanul nagy hányadát a nyugati tőkének.
- Ezért vált jellemzővé a jelentős külkereskedelmi hiány.
- Ezért deformálódott tovább a demográfiai és egészségügyi helyzetünk.
- Ezért váltak aggasztóvá az erkölcsi viszonyaink, szabadult el a bűnözés.
- Ezért él a szocialista múlttal szemben nosztalgia a lakosság szegényebb felében.

III. Milyen külkereskedelmi szerkezetre volna szükség?

A szovjet politika belátva, de be nem vallva versenyképtelenségét a tőkés világpiacon, a szocialista országok számára külön, védett piacot, a KGST-t hozta létre. Ennek az alapötlete, a még gyenge gazdaságok megfelelő védettsége, nem volt új. A felzárkózni akaró ország belső gazdaságának a fejlettebbek szabad versenyétől való védelme az egész világpiacra ható jelentőséggel először a Bismarck-i Németországban valósult meg. A liberális világkereskedelem megszállott hívei nem akarják bevallani, hogy ez a védekezési politikai ott és akkor teljes sikert aratott. Aligha kerülhetett volna sor a német iparosításra, ha nincs több évtizedes szigorú védekezés az angol és belga iparral szemben.

Japán iparosítása ugyancsak szigorú vámvédelmen alapult. Ezt ugyan a megszálló amerikai hatóságok ellenezték, ezért bizonyos esetekben nem is annyira jogi eszközökkel, mint sokkal inkább lakossági összefogással valósították meg. **A japán piac ma is sokkal nagyobb védelmet élvez, mint a hatodnyi egy lakosra jutó nemzeti jövedelem és tízednyi lakosságszám mellett hazánk.** Elég arra gondolni, hogy Japánban a mezőgazdasági termékek esetében olyan szigorú kvóták és vámok vannak, amivel az alapélelmiszerek árát ötven éve a világpiaci ár többszörösén tudják tartani. Lényegében a japán utat járták és járják a kis tigrisek is. Elég arra utalni, hogy Dél-Koreában a gépkocsi import ma sem éri el az új beszerzések egyetlen százalékát. A lakosság egyszerűen nem tűri el a külföldön gyártott gépkocsikat. Ott fel sem merülhet politikai vita tárgyaként, hogy külföldiek termőföldet vásárolhassanak. Nálunk ezt a politikai megfontolások ragjára emelték.

A KGST létrehozásának ötlete tehát indokolt volt. A megoldás azért okozott a tábor kevésbé elmaradt tagjai számára több kárt, mint hasznot, mert a védelem túlságosan nagy, az alkalmazott módszer pedig bizánci módon bürokratikus volt, az árucseré keretei pedig az államvezetés által operatív szinten megállapítottak és ellenőrzöttek voltak. Ezzel szemben az érintett országok nagy többsége számára a KGST sokszorta megfelelőbb módszer volt, mint a rájuk szabadított világpiaci szabad verseny. **Nekünk magyaroknak, a mi kultúránknak, gazdasági fejlettségünknek is sokkal kedvezőbb megoldás lett volna egy fokozatosan liberalizált KGST, mint a teljesen szabad külkereskedelem.**

Ebből következett: **A KGST jelentősen segítette a szocialista tábor átlagánál is elmaradottabb országokat és térségeket.** A kelet-európai és a balkáni országokban a szerepe egyértelműen pozitív volt. Ezek az országok és népek csak sajnálhatják, hogy előbb összedőlt a szocialista rendszer, mintsem gazdasági fejlettségük elérte volna a nemzetközi versenyképességnek azt a határát, ami már elbírta volna a fokozatos liberalizálást, a világpiacnak való kitettséget. Jellemző módon tőlünk keletre a KGST megszűnése gazdasági katasztrófát okozott.

A KGST egyenlegében negatív hatású volt a fejlettebb szocialista országok számára. A közép-európai térség tagországaiban lelassította a technikai fejlődését, de még ott is pozitívan hatott az új ágazatok kiépítésére, az elmaradt térségek iparosítására. Elég arra gondolni, hogy minden olyan nagyvállalat, amelyik ma is a gazdaság erődtítményének számít, csak a KGST

viszonyok között jöhetett létre. A Rába, a Richter, a TVK, a Bábolna, a Videoton, a Dunaferri a KGST gyermekei. Természetesen voltak olyan gyermekei a KGST-nek, amelyekre nem lehetünk büszkék, melyek a rendszerváltás után reménytelenül életképtelennek bizonyultak. Tegyük hozzá, hogy ebben sok esetben az elsietett liberalizáció is bűnös volt. **Számos olyan nagyvállalat, sőt egész ágazat ment tönkre, tűnt el, amelyek képesek lettek volna az átállásra, ha ehhez pár év türelmet, állami támogatást kapnak.** Ennek legjellemzőbb példája az Ikarus. Minden ilyen, az életképességre reményt adó vállalat és iparág vádló tanúja marad annak a liberális gazdaságpolitikánknak, amely talán több gazdasági kárt okozott, mint a 80-as évekre megengyhült szovjet megszállás.

Éppen a mi esetünkben vált egyértelművé, hogy nekünk ugyan egy lényegesen liberálisabb KGST felelt volna meg jobban, de **számos ágazatunk, az iparban foglalkoztatott munkaerő mintegy harmada számára a világpiacnak való könnyelmű, elsietett kitettség elviselhetetlen feltételeket jelentett.**

Mi a gazdaságunk túlzott védelméből a rendszerváltás után gyorsan és következetesen a teljes nemzetközi kitettség másik végletébe kergettük. Az idő fogja eldönteni, hogy melyik volt a nagyobb hiba. Most már sokkal nehezebb a nemzeti érdekeinknek jobban megfelelő liberalizáltságra ráállni, de azért a tárgyilagos elemzésre ma is szükség volna.

Jó példa erre: **a leértékeléstől való beteges irtózás**, ami a jelenlegi kormány politikáját jellemzi. **Ha egy félig fejlett ország, aminek nemzeti jövedelmi szintje ötöde az élénjárókének, valamilyen okból abba a helyzetbe kényszerült, hogy liberalizálnia kellett a külgazdaságát, akkor legalább értékelte volna le a valutáját arra a szintre, ami mellett közel egyensúlyban tartható a külkereskedelmi mérlege.** Ma ugyanis a világ gazdaságra erőltetett túlzott liberalizáció ezt az önvédelmi eszközt még megengedhetőnek tartja. Különben is ezt a gyakorlat, a gazdasági kényszer is igazolja. Ha a tőkés országok nemzeti valutájának a belföldi vásárlóerejét és a hivatalos átváltási kulcsát hasonlítjuk össze, akkor kiderül a tendencia: **minél elmaradottabb egy ország, a pénzpiaci árfolyamához képest annál jobb a belső piacon a pénze.** Kínában, amelyet az utóbbi húsz év legsikeresebb országának tekinthetünk, ahol sok tízmilliárd dollár az éves külkereskedelmi aktívum, a belső vásárlóerő négyszer nagyobb, mint a hivatalos árfolyam alapján. Kína egy lakosra jutó nemzeti jövedelme alig huszada az Egyesült Államokénak. A miénk az ötöde. Nálunk is jelenleg a forint belső vásárlóereje 40-50 százalékkal nagyobb, mint a külső. Ez az arány korábban is nagyobb volt. De az utóbbi időben, éppen a közüzemi költségek emelkedése, és a tartós fogyasztási cikkek relatív olcsóbbodása következtében egyre csökken. Jó volna, ha a leértékelést ellenző közgazdászok felismernék, hogy **a forint leértékeltségét nem a nagy jövedelmű rétegek fogyasztási kosarához, hanem a lakosság szegényebb kétharmadáéhoz és a tényleges külkereskedelmi mérleghez kellene igazítani.** Ebben az esetben minimálisan a forint hazai vásárlóereje a hivatalos átváltási kulcs kétszerese lenne. **A forintot tehát nem az inflációnál lassabban, hanem egy ideig annál gyorsabban kellene leértékelni.**

Az igaz, hogy a gyors leértékelés rövidtávon növeli az inflációt, de **a magyar infláció fő oka nem a forint leértékelése, hanem a nagy hiányt mutató külkereskedelmi egyensúly, a munkaerő-kapacitás botrányos kihasználatlansága.** Különben is indokolt volna, ha a magyar népnek a sorsát nem egyedül az infláció elleni harc szempontja alapján, hanem a lakosság érdekeit szem előtt tartva alakítanák. **Ha az infláció elleni harc ürügyén egyre jobban eladjuk az országot, egyre jobban leszorítjuk a belső fogyasztást, akkor lehet talán egy ideig a forint értékállóbb, de egyre kevésbé a miénk lesz az ország.** Márpedig a magyar pénz funkciója nem öncél, hanem az ország gazdasági szuverenitása.

Visszatérve a külkereskedelem liberalizációjának kívánatos mértékére:

Abból kell kiindulni, mekkora a világgazdaság élén állókéhoz viszonyítva az egy lakosra jutó nemzeti jövedelmünk. Ez jelenleg legfeljebb az ötöde. Márpedig, ha ötödnyi, akkor a mi számunkra nem az az optimális, ami az ötször gazdagabbnak kedvezőbb. A rendszerváltás előtt olyan külkereskedelmi rendszert kényszerítettek ránk, ami azokra lett szabva, akik nálunk is elmaradottabbak. Ettől végre megszabadultunk. **Azóta a gazdagok arra bízattak bennünket, és mi a túlbuzgó tanítványként ezt azonnal be is vezettük, hogy a külkereskedelmünk rendszerét azok igényeihez szabjuk, akik ötször gazdagabbak.** Könnyű belátni, hogy a nemzeti érdek valahol a kettő között van. Ennek ellenére a jelenlegi kormány ugyan sok tekintetben az előzőnél nemzetibb politikát folytat, de a leértékelést érzelmi és politikai okokból, valamint a szakszerűtlensége következtében még jobban lelassította. Ezzel a gazdaságunk külkereskedelmi versenyképességét tovább rontotta, növelte a külföldi pénzforrásokra való utaltságunkat.

Mi volna a megoldás?

a. Egyelőre a forintot az inflációnál valamivel gyorsabban kell leértékelni. Ezt addig kell folytatni, amíg a külkereskedelmi mérlegünk közel egyensúlyba nem kerül.

b. Bizonyos ágazatokat importvédelemben kell részesíteni. E tekintetben le kell leplezni a gazdag országok hazug liberális szólamait. **Ők is védik, méghozzá nagyon drasztikus eszközökkel mindazt, amiben gyengék: a munkaerő és a mezőgazdaságuk piacát.** Ezen a két területen nem ismernek liberalizációt, sőt a történelemben soha nem tapasztalt korlátozásokat tartanak életben. **Nekünk a gazdaságunk nagy többsége gyenge, azt kellene védenünk.**

Mire építhetünk?

I. A magyar nép szorgalma az alap

A jelenkor viszonyai között a gazdasági utolérés legfontosabb feltétele az, hogy a nép a jobb élet érdekében többet dolgozzon azoknál, akik már jobban élnek. Ez az erény a világ népei között ritkaság. Nekünk megvan. Ezzel érdemes volna többet és alaposabban foglalkozni.

Eddig az emberiség történetében csak a létért való küzdelem serkentett a sok munkára. A múltban egyes népek csak azért voltak a másikatnál szorgalmasabbak, mert csak másoknál több munkával lehetett megélniük. Nem véletlen, hogy **a szorgalom csak ott jellemezte a népeket, ahol anélkül meg sem lehetett volna élni.** Nem találunk a múltban példát arra, hogy egy nép hajlandó lett volna többet dolgozni azért, hogy jobban éljen. Ahol kedvezőbbek voltak a körülmények, ott kényelmesebb életforma alakult ki. Az ipari forradalom előtt a leggazdagabb és a legszegényebb kultúra között az átlagos életszínvonal legfeljebb néhány tíz százalékkal tért el. **A szegényebb adottságú kultúrában közel úgy fogyasztottak az emberek, mint a leggazdagabban, legfeljebb azért többet kellett dolgozniuk.**

Ahol kedvező volt az éghajlat, ahol nem kellett a lakásért, a ruházkodásért, az élelmiszer termeléséért keményen megharcolni, ott soha és sehol nem vált jellemzővé a szorgalom. Hosszabb távon éppen a nagyon kedvező megélhetési feltételek között maradtak a társadalmak a legszegényebbek. A csapadékos trópusokon sehol nem vált jellemzővé a szorgalom, sőt mindenütt elmaradottság szegénység maradt. Ott ma sem lehet az embereket annak ígéretével, hogy gazdagabbak lehetnek, több munkára serkenteni.

A nyugati kultúrán belül a mediterrán viszonyok között, ahol egész évben terem a föld, szinte folyamatosan adja a gyümölcsöket, sehol nem vált jellemzővé a szorgalom, annál inkább a sok ünnep, azok pazarló megtartása.

Ez a mediterrán kulturális vonás csak megerősödött a természet még kedvezőbb adottságai közepette a latin-amerikai népek esetében.

Ötezer éve a kultúra csúcspontjai mindenütt északabbra, a nehezebb megélhetést nyújtó tájak felé vándoroltak. Azóta rendszeresen azok a népek lettek a fejlettebbek, akiknek keményebben kellett a puszták létért megdolgozniuk. A kulturális és gazdasági fejlettség ugyan egyre északabbra vándorolt, de a jobb, kényelmesebb élet nem.

Európai példaként maradván: a középkorban Franciaországban voltak a legkedvezőbbek az életfeltételek, a skandináv országokban és a nagyobb hegyek között pedig a legkevésbé. Ennek lett a következménye az, hogy a franciák máig szeretnek könnyebben élni, a skandinávok, vagy a tiroliak akkor is keményen dolgoznak, ha az már nem létszükséglet.

Az ipari forradalom indította el azt a változást, hogy a szorgalmasabbak egyre jobban is élnek. E század közepére, a végére még inkább, jelentkezni kezdett az ötezer éves emberi viselkedési norma: **ha már elég jól élünk, nem kell sokat dolgozni.** Ma a nyugati puritán népeknél egyre jobban hanyatlik a szorgalom. Egyre kevesebben vállalják a még jobb élet érdekében való sok munkát. Kezdi úgy érezni, hogy már eléggé jól élnek ahhoz, hogy kényelmesebben is élhessenek. Körükben is kezd jellemzővé válni, hogy egyre többen vállalják a kényelmes munkanélküliséget, azaz a kisebb jövedelemből való kényelmes életet, hogy egyre többen nem akarnak túlórázni, hogy sokan a nagyobb fizetésért sem vállalják el a fárasztóbb munkákat. Ez a nyugat-európai jelenség a magyarázata annak, hogy már nem a nyugati, hanem a távol-keleti puritánok lettek a gyors gazdasági növekedés motorjai.

Ma a nyugati kultúrkörön belül ott élnek a legjobban az emberek, ahol e század elejéig a legszegényebbek voltak. Azért, mert a szükség megtanította őket azokra az erényekre, amelyek a jelenkor boldogulásának az alapjai.

A történészek sem veszik tudomásul, hogy **a jövő évezred többek között abban is minőségi változást hoz, hogy az ember élete már nem a külső körülményektől, hanem az ember milyenségétől függ.**

Mi magyarok a szocializmus harmadik évtizedében kiválóan vizsgáztunk abban a tekintetben, hogy a jobban élést a kényelemmel szemben minden nyugati népnél jobban értékeljük. **A 80-as években az egy lakosra jutó ledolgozott munkaidő nálunk hosszabb volt, mint a Nyugat bármelyik másik népénél.** Ennyi órát a nyugati kultúrkörünkön belül egyetlen más nép sem dolgozott. Minket ebben a tekintetben csak a távol-keleti népek előztek meg, de ezek többségét még a szegénység, illetve annak sok ezer éves emléke hajtotta, nem az igényesség.

A magyar nép ezer éven keresztül viszonylag jól élt, nálunk jobban csak a franciák éltek. Jellemző módon ezer éve csak ők és mi ehettünk fehér búzakenyeret. Nem véletlenül a nyugati utazók mindig azt állapították meg, hogy a mi népünk gazdag. Gazdag a legtöbb korabeli nyugati néphez viszonyítva. Tehát a mi szorgalmunkat nem az éhhaláltól való félelem mozgatta.

Mi a szocialista táboron belül eleve a legszorgalmasabbak közé tartoztunk. Ehhez további lendületet adott az 1945-ös földreform, ami a falusi nép egészének munkalehetőséget adott. Kevés példát találunk Európa történelmében arra, hogy egy mezőgazdasági és technikai szempontból elaprózott birtokrendszerben, megfelelő tapasztalatok és gazdasági feltételek nélkül 3-4 év alatt túlhaladta a háború előtti termelési szintet.

Ez a szorgalmas nép nem is fért meg a kelet-európai munkatempóra épített szocializmusban. Előbb forradalommal és szabadságharcokkal igyekeztünk megdönteni. Az nem sikerült. Aztán sok munkával. Az sikerült.

Ahogy felerősödtek a bolsevik szocializmus nehézségei, ahogy már csupán mennyiségi növekedéssel nem tudták a lakosság igényeit kielégíteni, ahogy megindult a reálbérek csökkenése, a magyar nép munkalehetőséget követelt. A hatalom kénytelen volt megengedni a hivatalos munkaidő utáni munkát. Erre a kicsikart engedményre a magyar nép szinte egésze elsőprő lelkesedéssel reagált. Egyetlen évtizeden belül a lakosság jövedelmének harmada a hivatalos munkaidő utáni munkából származott. A másodjövedelmek termelésében a magyar családok négyötöde vett részt. Az életszínvonal, elsősorban ennek köszönhetően a korábban nálunk fejlettebb és gazdagabb németekénél és csehekénél magasabb lett. A tőlünk keletre, délre és északra élő, ugyancsak szocialista népek fiai hozzánk érkezve Nyugaton érezték magukat.

Annak a ténynek, hogy kiemelkedően jól használta ki a munkaidejét a magyar társadalom, három alapja volt:

1. A teljes foglalkoztatás szocialista mániája következtében minden tőkés demokráciánál magasabb volt a foglalkoztatási szint, vagyis a munkaképes lakosság nagyobb hányada volt munkában. Igaz, hogy a munkára fogottak munkateljesítménye alacsony maradt, nemcsak a technikai feltételek voltak gyengék, hanem a munkaintenzitás is. Ráadásul nagyon rossz volt a motiváció.

Ezt az oldalát a munkaerő-kapacitás kihasználásának teljesen elfelejtették a közgazdászaink és azok nyugati sűgői. **A rendszerváltást követő pár év alatt botrányosan alacsony szintre ment le a munkaképes lakosság munkára fogása.** Ezt szemérmetlenül leplezik azzal, hogy csak a „nyilvántartott munkanélküliek” arányával manipulálnak. Nem veszik figyelembe a háztartásba, a karkedvezményes nyugdíjba, a rokkantságba, a reménytelen vállalkozásokba kényszerültek, a már nyilván sem tartott munkanélküliségbe kerültek nagy számát, pedig az többszöröse a „nyilvántartottakénak”.

Ma nincs fontosabb gazdasági, sőt társadalmi és erkölcsi feladat, mint a szorgalmas népünk számára kellő mértékű munkaalkalom biztosítása. Ezt Kádárék ideológiájuk ellenére százszor jobban megtették, mint a rendszerváltás utáni szabad kormányok.

2. A válságával küszködő szocializmus sokkal kedvezőbb feltételeket biztosított a másodgazdaságok számára, mint a liberális piacgazdaság.

A szocialista gazdaság nem tudta megoldani azokat a feladatokat, amelyek viszont kedvezők voltak a másodgazdaságok számára. A nagyüzemekbe kényszerített mezőgazdaság nem tudott hatékonyan gondoskodni a kerti és háztáji gazdaság számára termelhető termékekről. A zöldséggel, a gyümölccsel, a baromfival, általában a vidéki lakosság hússal való ellátása terén a másodgazdaságok fölényben voltak. Ráadásul, mivel mindezt drágán sem, vagy egyáltalán nem biztosította a nagyüzemi szektor, jó áron is könnyen eladható volt. **A 80-as évek a falusi lakosság aranykorát jelentették mindabban, ami túl volt az elmaradt infrastruktúrán.** A falvak népe békeidőben sehol és soha nem élt jobban a városiakhoz viszonyítva, mint ekkor.

A szocialista ipar képtelen volt a lakosság apró ipari és szolgáltatási igényeit kielégíteni. Ezt vállalta a nem mezőgazdasági lakosság.

3. A magyar nép találékonysága nem ismert határt. A jelenkor gazdaságának már nemcsak a szorgalomra van szüksége, de a fantáziára, a találékonyságra, a rugalmasságra, az ízlésre is. Sőt ezek hiányában egyre kevésbé lehet csupán a szorgalommal meggazdagodni.

Máig nem ismerték fel a másodgazdálkodás tudatformáló szerepét. A marxisták évtizedeken keresztül azért üldözték a tőkéseket, a kisiparosokat, a kispolgárokat, a parasztokat, a vállalkozások minden formáját, mert hitük szerint az hamis tudatot termel.

Szerintük a jövő társadalmában csak a proletár tudatnak lesz pozitív szerepe. Ezzel szemben **a fejlett, már valójában fogyasztói társadalomban a vállalkozási tudat a legfontosabb.** Ez hasznosult a másodgazdaságok millióiiban. Az is kiderült, hogy a munkavállalói tudat rövid életű és csak ott él, ahol nem kap szerepet a vállalkozás. Ahol szerepet kap, a munkavállalói tudat gyorsan eltűnik. Ez az állítás egyértelműen akkor bizonyosodik be, ha valaki egyszerre munkavállaló és vállalkozó. A század első felének magyar társadalmában a falusi bakter, postás, harangozó élt ilyen kettős életformát. Nemcsak a falusi nép, de ők is parasztnak tartották magukat.

A szocializmus utolsó tíz évében már „bakterként” élt szinte az egész ország: mindenkinek volt nyugdíjas állása, és ugyankor szabadidejében vállalkozó lett. Amennyire negyven éven keresztül a munkavállalói státusz szinte nyomot sem hagyott a lakosság tudatán, annyira formálta azt az alig tíz éven keresztül élvezett mellékkeresete. **A 80-as évek a vállalkozási tudatébresztésnek köszönhetjük azt, hogy a piacgazdaság viszonyai között bármelyik volt szocialista népnél jobban vizsgáztunk vállalkozásból.**

A magyar nép vállalkozó szellemét, szorgalmát, ízlését, találékonyságát, mindennél jobban kifejezik azok a házak és nyaralók, amiket a falvak népe épített. Ezek formája, mérete, stílusa harminc év, azaz egyetlen generáció alatt évszázadokat lépett előre. Ezt bizonyítják azok a házak, amelyek a szocialista évtizedek alatt épültek.

a. Az 50-es években kezdődött a múlt és a szegénység diktálta házainak utánzásával. Olyanok voltak, akárcsak évszázadokkal korábban, azzal a különbséggel, hogy már cseréppel fedték.

b. A 60-as években kockaházakat épített, aki tehetett. Ebben már bent volt a villany és a víz, sőt a még alig használt fürdőszoba is.

c. A 70-es években már kétszintes lett és kockaház. A padlástérbe is szobákat építettek. Garázs már annak is kellett, akinek még nem volt Trabantja.

d. A 80-as években már a nyugati tagolt, boltíves házak épültek. A faluban még nem volt vízvezeték és csatorna, telefonról ne is beszéljünk, de a házak olyanok, mintha tőlünk nyugatra a gazdag országokban lennének.

Melyik nép mutatott rajtunk kívül példát arra, hogy tízévenként évszázados léptékben változott a lakásigénye?

A magyar nép tehát szorgalmával, igényességével, tudatával már a szocializmus évtizedei alatt belépett a fejlett világ élvonalába. Tegyük hozzá, hogy a képzettségével is ott tart, sőt. De ezzel a következő fejezetben foglalkozunk.

Ez után már csak azt kell mondanunk: **akármilyen legyen is a jövő kormánya, ez a nép sikerrel fog vizsgázni.**

A jelen rendszer egyik súlyos bűne, hogy a társadalmi kérdések iránt süket közgazdászok politikája megölte mind az erkölcsös vállalkozásokat, mind a családi házépítési láz virágzásának feltételeit.

II. A tudásban már gazdagok vagyunk

A közgazdászok azt már elismerik, hogy a szellemi tőke a jövő társadalmának legfontosabb tényezője. Ennek ellenére az elméletük alapja továbbra is a tőkehiány, pedig az egyre kevésbé lesz az. A szellemi tőkét pedig az iskolázottsággal azonosítják. Maga **a tudás azonban csak egyik tényezője a szellemi tőkének.**

A szellemi tőke a tudás, a tehetség és az erkölcs szorzata.

A vállalkozói tehetség tekintetében máris nagyhatalom vagyunk. Ezzel az előző fejezetben foglalkoztam. Az erkölcsről később lesz szó. Most a tudást illetőleg mérjük fel a helyzetünket. **A fejlett világban tudás nélkül nem sokat ér sem a tehetség, sem a jó erkölcs.** Ezért a tudás a szellemi tőke alapja.

A magyar társadalmi valóság egyik csodája, hogy gyengén felszerelt iskolákban, rosszul fizetett pedagógusokkal, sok tekintetben korszerűtlen tananyag és módszer alapján is a tudás területén az elsők között vagyunk a világon. Még nagyobb érdemünk, hogy a nyugati kultúra gazdag országai között is.

(Ide jön az UNESCO felmérése alapján készült anyag rövid formában.)

Mi magyarok abban is kiválóak vagyunk, hogy könnyen megtanuljuk azt, aminek értelmét látjuk, de nem lehet a fejünkbe verni, aminek nem látjuk a hasznát.

Ennek bizonyítására elég röviden végigfutnunk oktatásuk történetének néhány lépcsőjét:

- A múltban a magyar nép előtt az iskolának, a tanulásnak nem volt nagy becsülete. A praktikus parasztságunk számára mindig nagyobb becsülete volt a gyakorlati munkának és függetlenségnek, mint az iskoláztatásnak. Nem a legokosabb gyermeküket taníttatták a szülők, hanem a testi adottságaiban gyengét, vagy a későbbit, akinek már nem jutna kellő örökség. Sok nagy tudósunk köszönheti az iskoláztatását annak, hogy a szülők felismerték, a nehéz fizikai munkában nem állná meg a helyét.

- A Kiegyezés után kialakult politikai stratégia úri középosztályt, azaz képzett és engedelmes bürokráciát akart képeztetni magának. Ezt a szándékot a parasztság megértette, a fiaiból urat, az íróasztal mellett megélő és ezért megsüvegelt nadrágos embert akart nevelni. Ezért aztán, aki megtehetette, iskolázatta a gyermekét, papot, tanítót, tanárt, állami tisztviselőt nevelt belőle.

- A szocialista rendszernek az erőltetett iparosításhoz már nemcsak bürokrátákra, hanem sok reálértelmiségre is szüksége volt. Ennek érdekében ezeket képezte, fizette meg jobban. A nép fiai, még hozzá az átlagosnál jobbak, tízezzrel mentek mérnöknak, agronómusnak, orvosnak, közgazdásznak. Ennek köszönhetően **rendelkezőnk már elegendő olyan népi származású reálértelmiséggel, akikben még benne rejlik a szülők társadalmi felemelkedésének a dinamikája.**

- A rendszerváltás után kiderült, hogy nem mérnökből és orvosból, hanem jogászból és közgazdászból, ezek között is a nyugati nyelveket tudókban van a nagyobb hiány. **Meg is indult e szakmák és a nyugati nyelvek tanulása felé a tehetségek áramlása.** Ma az egyetemeken e három szakmában tudnak a leginkább válogatni a jelentkezők közül.

Azt is az élet bizonyította, hogy **a magyar nép mindent megtanul, aminek értelmét látja, de nem fogadja be, amit felső erőszaknak érez.** A szocialista rendszerben kitűzött cél volt, hogy a következő generáció tudjon oroszul. Ezért aztán korán kezdték, és minden szinten tanították. Ennek ellenére csak egy elenyésző kisebbség tanult meg oroszul. Ezzel szemben már a szocialista évek alatt megindult a nyugati nyelvek, mindenekelőtt az angol tanulása. Az oroszot ingyen sem tanulták, az angolért fizettek és megtanulták.

A rendszerváltás óta eltelt néhány év alatt olyan mértékben terjedt el a nyugati nyelvek tanulása, amire talán még a legoptimistábbak sem számíthattak.

A másik példa: **minden olyan tantárgyban kiválóak az oktatási eredmények, amit a tanulók politikamentesnek éreztek.** Nemcsak az oroszot, de az ideológiával tömött, meghamisított történelmet sem tanulták. Ezzel szemben az elsők közé emelkedtünk a világon a természettudományokban, különösen a matematikában és a fizikában.

Mindez nem speciálisan magyar jelenség. A praktikus Egyesült Államokban siralmas az oktatás eredménye az elvont tárgyakban, de kiváló a gyakorlati tárgyakban. Ezzel szemben Oroszországban a gyakorlati képzés színvonala alacsony, az elméleti matematikában viszont a világ élén járnak.

A fentiekből levonhatjuk a tanulságot: **az oktatás hatékonysága elsősorban attól függ, mire motivál a gyakorlat.** Ehhez képest másodlagos, de azért mégis fontosabb sok, a politikusok által fontosnak tartott tényezőnél az iskolák felszereltsége, a pedagógusok szelekciója, megfizetése, a jó módszer és tananyag. Az illetékeseknek meg kellene tanulniuk: **minden nép elsősorban azzal iparkodjon, amiben az első közé kerülhet.** Ezért nálunk a tanítás feltételeit kellene magas szinten biztosítani. De motiváció hiányában mindez együtt sem hozhat eredményt.

III. „minden nemzet támasza és talpköve a tiszta erkölcs...”

Az erkölcs szerepe korábban is sokkal fontosabb volt annál, ahogyan azt a közgazdaságtan kezelte. Mára pedig a társadalmi fejlődés vitathatatlanul elsődleges feltételévé vált.

Már a klasszikus kapitalizmus viszonyai között fontosabb feltétele volt a fejlődésnek, mint a tőke. Nemcsak a polgári közgazdászok, de a kritikusai is, élükön Marxszal, a kapitalista társadalomban a tőke elsődlegességét hirdették. A polgáriak mint a megváltást biztosítót, a marxisták mint minden bajnak az okát látták a tőkében.

Az erkölcs elsődlegességét a szellemi tőke elsődlegessége bizonyítja. Minél fontosabb a szellemi tőke, annál fontosabb az erkölcs. Egyelőre **csak azok a társadalmak képesek hatékonyan hasznosítani a tudományos és technikai forradalom eredményeit, amelyek szellemi tőkéje a többiekénél jobban megfelelt a követelményeknek.**

Mint már korábban leírtuk: **a szellemi tőke a tudás, a tehetség és az erkölcs szorzata.**

Azt már a polgári közgazdászok is elismerik, hogy képzettség, azaz ismeretvagyon, a tudás, azaz tudásvagyon nélkül nincs sikeres gazdaság. Minden tény azt bizonyítja, hogy **az iskolarendszer fejlesztése sokkal inkább biztosítja a gazdasági sikert, mint bármilyen politikai és közgazdasági módszer.** Az ugyan igaz, hogy a jó, a gazdasági élvonal által támasztott követelményeknek megfelelő oktatási rendszer csak a piacgazdálkodó demokráciákban épülhet fel. De még ez sem jelenti azt, hogy a kevésbé fejlett társadalmak tudásvagyona akkor nő jobban, ha a politikában a demokrácia, a gazdaságban a piac az úr. **Mind a demokráciára, mind a piacgazdaságra meg kell érni, ahol előbb bevezetik, mint megérték volna arra a feltételek, ott többet árt, mint használ.**

A mai kor imperializmusának egyik jellemzője, hogy ott is erőltetik a demokráciát és a piacgazdaságot, ahol annak még nincsenek meg a társadalmi és kulturális feltételei. Az előrehozott demokrácia és piacgazdaság anarchiát szül, tovább rontja a társadalom fejlődésének gazdasági és erkölcsi feltételeit.

Az elmúlt százötven év azt igazolja, hogy a félig fejlett társadalmak közül az oktatásban jobban szerepeltek a diktatúrák, mint a liberális piacgazdaságot folytató demokráciák.

1. Bismarck Németországa már korábban, a vámvédelemmel kapcsolatban hivatkoztam. Ott még a múlt században kialakított iskolarendszer máig megőrizte a fölényét. A lényege, hogy az erkölcsöt és a technikai ismereteket állította előtérbe.

2. Japán előbb érte el a fejletteket oktatásban, mint a gazdaságban. Pedig az oktatási rendszere nem volt modern, mert a fegyelmet, a lexikális tudást, az erkölcsi elkötelezettséget többre értékelte, mint a találékonyságot és a gyakorlatiasságot.

3. A Szovjetunió oktatási rendszere sokkal eredményesebbnek bizonyult, mint a hozzá hasonló színtről induló Törökországé, vagy a latin-amerikai országoké. Ez is megérdemli a bizonyítást, mivel ma divat a szovjet oktatási rendszernek is csak a hibáit hangoztatni.

Ezzel kapcsolatban csak két kérdés:

- Hol állnak a hatod akkora népességű Törökország tudományos és technikai eredményei a FÁK országaiban elérhez képest? Nem hatodnyi, de még hatvanadnyi eredményt sem tudnak felmutatni. Pedig a szovjet oktatási rendszer szinte középkori értelemben skolasztikus volt, a legfontosabb tantárgynak a saját ideológiáját tartotta.

- Hol áll a lényegesen nagyobb létszámú latin-amerikai népek képzettsége a FÁK országokéhoz képest? Legfeljebb a tizedénél.

4. A mohamedán népek között a képzettségben magasan a volt szovjet tagállamok vezetnek, holott 1917-ben messze a legelmaradottabbak voltak.

5 Kuba gazdasági csődje ellenére az oktatásban a latin-amerikai élvonalba emelkedett.

6. A Kis Tigrisek egyike sem nevezhető klasszikus értelemben demokráciának, az oktatásban mégis a nyugati világ minden országát megelőzik.

A fentiekből nem az következik, hogy a jobb oktatás érdekében politikai diktatúrát kell bevezetni, csak az, hogy az oktatás terén sem szabad a demokráciával és a piacgazdaság liberalizálásával a társadalom kulturális fejlettsége elé szaladni. Az oktatásban egyre inkább az bizonyosodott be, hogy az iskolában az erkölcs és a tanulási készség elsajátítása fontosabb, mint a fantázia és a vállalkozói szellem fejlesztése.

Az oktatáspolitikusoknak azt kellene szem előtt tartaniuk, hogy **a modern társadalomban az erkölcs leromlásának megakadályozása a legnehezebb feladat.** Az erkölcs azért romlik gyorsan, mert annak a korábbi két fő pillére összeomlott:

1. A kis lakóközösségekben való élet. Az erkölcs csak olyan településformában, életközösségben bizonyul több generáción keresztül tartó értéknek, ahol az emberek szinte mindegyike mindenkit, minden oldalról ismerhet. Tekintettel arra, hogy korábban az emberek 90 százaléka tanyákon, falvakban és legfeljebb néhány ezer lakosú kis városokban élt, az erkölcs feletti szigorú társadalmi felügyelet biztosítva volt. Ezzel szemben ma a lakosság abszolút többsége olyan nagyvárosokban él, ahol ismeretlen fogalom a szomszédsági ellenőrzés. A múltban még az alacsony urbanizáció mellett is általános volt a bűnös városról alkotott vélemény. Ma ez százszor inkább igaz. Azt, hogy **az erkölcsök feletti hatásos ellenőrzésre csak a zárt és kis közösségek képesek**, a katolikus egyház ismerte fel azzal, hogy erkölcsi támaszát a szigorú szabályok között működő szerzetesrendekben őrizte.

2. A viszonylag változatlan életviszonyok. A múltban indokolt volt az elődök példájának követését, mint erkölcsi iránytűt elfogadni. Ez addig volt megoldás, amíg az életviszonyok több generáción keresztül nem változtak. A jelenkor világában nemcsak az ismeretek évnél el gyorsan, hanem nagy a lakóhelyi és a szakmai mobilitás is. Az egyén élete sem alakulhat egyetlen minta, a tradíció alapján. A folytonos változtatásra van szükség.

A jövő fejlett társadalmában a legnehezebben megoldható feladat az erkölccsel szembeni igények kielégítése lesz. Ennek a feladatnak a megoldása egyelőre nem ismert. A módszereit a szükség fogja kialakítani. Azt azonban látni kell, hogy **a túlzott liberalizmus rombolja az erkölcsöket. Annál jobban, minél elmaradtabb kultúrára és gazdaságra szabadítják rá.**

Ezt mindennél jobban bizonyítja az a tény, hogy **az elmaradott kelet-európai szocialista országokra rászabadított liberalizmus erkölcsi összeomlást váltott ki.**

Az idő előtti liberalizálás tragikus példája minden latin-amerikai társadalom. Az ordító tények azonban nem hatják meg azokat az erőseket, akik mindenre a maguk liberalizmusát akarják ráerőltetni.

Valljuk be, hogy nálunk **a rendszerváltás óta folytatott politika rontott az erkölcsökön.** A bolsevik szocialista rendszer sem lehetett büszke az erkölcsi állapotokra, de abban a nagyfokú dogmatizmus és a gazdaság állami kézben tartása nem engedte meg a közerkölcsök elszabadulását a gazdaságban. A legnagyobb politikai hatalom is esendő volt, azon belül volt mindig a legnagyobb mértékű a tisztogatás. Ráadásul komoly vagyont sem lehetett az erkölcstelenséggel felhalmozni. Nem úgy, mint napjainkban.

Jó volna belátni, hogy **semmi sem rombol egy társadalomban annyit, mint az, ha azok is megkapják az erkölcsi szabadságot, akik még nem értek meg arra, hogy élni tudjanak vele.**

Ránk is több erkölcsi szabadság zúdult, mint amennyire népünk egésze megértett. Ezt jól lehet követni azon a jelenségen, hogy az erkölcsi romlás különösen az alsó rétegekben vált tragikussá.

Ma a politikai és gazdasági liberalizáció következtében a leggazdagabb társadalmakban is szélesedik az a réteg, amelyik a liberális piacgazdaságban nemcsak hasznosítatlan munkaerő, de a kártékony erkölcsök tenyésztőterülete is. Ma ez már ott is sokkal több gazdasági és erkölcsi kár forrása, mint amennyit bármilyen gazdaságpolitikai ügyeskedés ellensúlyozni képes, ahol a társadalom elég gazdag ahhoz, hogy ezt a réteget jól eltartathassa. Az erkölcsi romlás azonban ott a legnagyobb, ahol a liberalizálás bevezetésének a feltételei még inkább hiányoztak.

- Latin-Amerikában az eredménytelen bűnüldözés költségei az oktatási vagy a nemzetvédelmi költségek sokszorosát teszik ki.

- Afrika népeit ma az erkölcsi katasztrófa állapota jellemzi.

Mindezt a liberális közgazdászoknak kellene a legjobban látniuk, hiszen **a tőke nem megy oda, ahol az erkölcsök gyenge lábakon állnak.**

(Ide kell beírni azt a rövid cikket, amit egy berlini kutatóintézet tanulmánya alapján az egyes országok gazdaságaiban jellemző erkölcsi állapotokról írtam.)

Még hangosabban beszélnek a szabadságfok és az arra való érettség viszonyáról azok az általános nemzetközi tapasztalatok, amelyek a kulturálisan és képzettségben elmaradt kisebbségek, rétegek sorsának alakulásáról gyűlnek.

- Ennek klasszikus példája a néger sorsa az Egyesült Államokban. Minél több jogot és állami támogatást kapnak, annál inkább parazita életmódra rendelkeznek be.

- Nálunk a cigányság helyzetét hozták válságba azok a demokraták, akik az iskolázatlan, civilizálatlan cigányoknak is biztosították a gyakorlatban szinte végtelenségig nyújtható munkanélküliségi segélyt, a gyermekszámot nem korlátozó családi pótlékot. Ezt a cigányság nagy többsége úgy reagálta le, hogy nem is kíván munkaviszonyba kerülni, hanem berendezkedik arra, hogy az államtól kapott munkanélküli segélyből, a sok gyermek utáni családi pótlékból, a feketegazdaságból és a bűnözésből éljen meg. **Tíz év alatt elképesztő mértékben megnőtt a cigányság körében a népszaporulat, a munkanélküliség és a bűnözés.** Ennek következtében felerősödött a lakosság cigányellenessége, az már a faji gyűlölet határát súrolja. A rendszerváltás óta egyetlen kormánynak sem volt bátorsága ahhoz,

hogy tárgyilagosan megvizsgálja a magyar cigányság helyzetét, jövőjének várható alakulását. Pedig ez a probléma előli megbúvás az utókor számára történelmi bűnnek fog minősülni.

Aki azt hiszi, hogy az erkölcsökre képes a jól megfizetett és jól képzett rendőrség vigyázni, naiv. Ennek érdekében megalapozott társadalmi reformok sorára, mindenekelőtt a mainál sokkal magasabb szintű foglalkoztatásra lesz szükség.

IV. A tehetségfeltárás a jövő kulcsa

A jövő társadalmának hatékonysága döntően azon fog múlni, mennyire valósul meg a tehetségek feltárása. Minél fejlettebb egy társadalom, abban minél magasabb a munkaerő képzettsége, **a teljesítmény egyre inkább az érintettek képességén fog eldőlni.** Ezen összefüggés érdekében fejleszteni kell a szellemi tőke nagyságát kifejező szorzatot abban az irányban, hogy **a tehetség hatványozottan értékesül a képzettség függvényében.** Vagyis a kétszeres képzettség mellett a tehetség négyzetén érvényesül.

Illusztrációképpen a képzettséget soroljuk az alábbi fokozatokba:

1. Képzetlenség = 1
2. Az írás olvasás elsajátítása = 2
3. Az alapfokú iskola elvégzése = 3
4. Szakmunkás képzettség = 4
5. Középfokú képzettség, érettségi = 5
6. Főiskolai diploma = 6
7. Egyetemi diploma = 7
8. Az előző rangos egyetemen = 8
9. Posztgraduális képzés = 9
10. Ugyanaz rangos egyetemen = 10

A tehetséget pedig 1-től 5-ig fokozatra osztjuk. Ebből kiderül:

1. **Az ostobák** képzése nem hoz gazdasági eredményt, az csak a társadalom számára kötelező szociális feladat. Ezek nem teszik ki a diákok tizedét.
2. A 2-vel rangsorolt **szerény képesség** esetén az oktatás a gazdasági hatékonyságon keresztül már bőven megtérül. A diákok harmada sorolható ebbe a kategóriába.
3. **Az átlag körüli képesség** 3-as értéket kap. Ezek képzése a háromnak a négyzetes hatványai szerint érvényesül. Ebbe a rangsorba a diákok fele kerül.
4. **A kiváló képességűek** 4-es értéket kapnak, ezek képzése a négy négyzete alapján hasznosul. Ebbe a kategóriába száz diák közül legfeljebb hét kerül.
5. **A zseniális képességűek** 5-ös értéket kapnak. Náluk a képzettség az öt négyzetei alapján érvényesül. Ebbe a kategóriába ezer közül legfeljebb egy kerül.

A fenti illusztrációnak szánt modell sugallata:

a. A zseniális gyerekek mindegyike olyan óriási nemzeti kincs a jövő számára, amit kormányzati szinten kell minden eszközzel megbecsülni, számukra a világ legjobb egyetemein, kutatóintézeteiben való képzést kell biztosítani. Ha minden évjáratban ezer közül egy zseniális képességű akad, akkor évente maximum száz fiatallal nő azok száma, akiket a társadalomnak a tenyerén kell hordania. De ezek húsz év múlva többet fognak hozni, mint amennyivel a napi politika ma gazdálkodhat.

b. A kiváló képességűek száma már eléri az évfolyamonkénti 5-8 ezret. Ezek számára biztosítani kell a legjobb magyar egyetemeket, hazai továbbképzési lehetőségeket. Ezek is képesek lesznek arra, hogy a hátukon elvigyék a tízmilliós magyar társadalmat.

c. A közepes képességűek, vagyis a korosztály fele számára biztosítani kell a főiskolai, egyetemi képzést. Az ő esetükben is sokszorta hatékonyabb a képzésükre fordított kiadás, mint a legjobb hatékonyságú reálberuházás.

Nem tartok arra igényt, hogy a fenti besorolás tökéletes, de **a magasabb képzési szintre történő beiskolázás során a képességre épülő szelekció elsődlegességét megmutatja.** Ami a modellből következő hatékonysági arányok óriási szóródását mutatja, az az életben ma már széleskörűen igazolt.

- A legkorábban ez a tőkés gazdaságban jelentkezett. A legtehetségesebb vállalkozó sok ezerszer nagyobb vagyont hozott létre, mint az átlagosak. A többség pedig nem lett tőkés, azaz a versenyben elbukott.

- A művészetekben a jövedelmi arányok már csak százezerszeresekben fejezhetők ki. Mit keres a legelső énekes és mit az, aki köztük az átlagot sem érte el?

- A differenciálódás sehol nem olyan közismert, mint a sportban. A világelsőek közé kerültek dollármilliárdokat keresnek, a többség pedig fizet azért, hogy sportolhasson.

- A gazdaságban a világszínvonalon is kiemelkedő vállalkozói képesség dollármilliárdokat is hozhat.

- A tudomány legjobbjai vannak a leginkább lemaradva, mégis számosan a legjobban keresők sorába kerülnek. Főleg akkor, ha a tudományos eredményeik hasznosíthatók.

A tehetségfeltárás társadalmi jelentőségét a tények olyan egyértelműen mutatják, hogy csak csodálkozni lehet azon, hogy a politika alakítói nem hajlandók tudomásul venni.

V. Területfejlesztés

Száz éve divat az állam szociális feladatai közé sorolni a területek között meglévő fejlettségbeli különbségek csökkentését. Erre a célra sok állam óriási összegeket költ. Ez lett az irányított tőkeáramlás legnagyobb forrása. A sok pénz elosztása látszólag nem hozott eredményt, sőt. Az általános kudarc sem a népszerűsége vágyó politikusokat, sem a széplelkű társadalomtudósokat nem készíteti arra, hogy az okokat megvizsgálják. Még addig sem jutnak el, hogy a sikerek, nemhogy a kudarcok okait keresnék.

Először lássuk röviden a tényeket:

Egyértelmű, hogy ott válnak tartóssá egy-egy országon belül a térségek közötti különbségek, ahol annak megszüntetése érdekében a legtöbb áldozatot hozzák.

Az emberiség történetében a legnagyobb pénzügyi támogatást Dél-Olaszország kapta. Ötven éve az ország északi felétől elvont forrásokból évente az egy főre jutó Marshall-segélynél nagyobb támogatást kapnak. Azaz ötven év alatt ötvennél több Marshall-segélyt. Ennek ellenére az ország északi fele sikert sikerre halmoz, a déli fele pedig katasztrofálisan lemarad. Az Olaszország két fele közötti különbség tartóssága, a növekedés nagy különbsége felhívta két nagy egyetem figyelmét. A tényezők tucatjainak vizsgálata során az derült ki, hogy egyetlen olyan tényező nem játszott szerepet, amit a politikusok és a közgazdászok fontosnak tartanak. A két alapvetően eltérő fejlődési dinamika okát abban a 600 évvel korábbi eseményben vélik felfedezni, hogy akkor az ország északi felén a legtöbb tartomány, város elzavarta a pápai, illetve a császári közigazgatást, kialakította a saját önkormányzatát, és ettől kezdve maga választotta meg a vezetőit. Azaz **azok az országrészek, városok boldogulnak a**

jelen század második felében, amelyek hatszáz éve tudják, hogy a segítséget nem felülről kell várni, hanem nekik kell kialakítani a boldogulásuk feltételeit.

Az államtól kapott területfejlesztési támogatásban a világrekordot Kelet-Németország éri el. Az egyesülés óta évente az egy lakosra jutó Marsall-segély tízszeresét kapják. A felzárkózás mégis lassan halad, az elégedetlenség pedig nő.

Már a két példából is le lehetne vonni a sok száz éves népi tanulságot: **az ebül szerzett jószág ebül vész.** Mai szóhasználat: **aki egyszer segélyekre rendelkezik be, az örökre koldus marad.** Ezt nem ártana az EU-támogatásra spekuláló politikusainknak is megjegyezni.

Ezzel szemben nézzük meg, mi történik ott, ahol nem tekintik állami feladatnak a térségbeli különbségek csökkentését?

E tekintetben két sikerországról beszélhetünk: az Egyesült Államokról és az egyesülés előtti Német Szövetségi Köztársaságról.

Az Egyesült Államokban a század elején még európai méretekben is szinte példátlanul nagyok voltak az egyes államok közötti kulturális és gazdasági különbségek. Az ország számos állama szinte latin-amerikai szinten volt. Elég Texasra gondolnunk, amelyik száz éve alig különbözött Mexikótól, ma az ország egyik legfejlettebb állama. Nem sokkal kevésbé volt elmaradott száz éve Kalifornia, ma az egész világ csúcsa.

A századforduló idején még a legszegényebb németek a bajorok és az osztrákok voltak, azon belül is az Alpok hegyei között élők. Ma ezek a leggazdagabb németek, annak ellenére, hogy ehhez a fellendüléshez megkülönböztetett támogatást kaptak volna. Az állam szerepének másodlagosságát ezen belül semmi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a tiroliak azonos sikert értek el attól függetlenül, hogy Ausztriához vagy Olaszországhoz tartoztak.

Ez is elég lehetne a következtetés levonáshoz: **egy-egy térség felemelkedése független az állami segítségtől, sőt azzal fordítva arányos.**

Nem árt a világviszonylatban nagyon homogén kultúrájú és fejlettségű hazánk e téren szerzett tapasztalatait is megvizsgálni:

- Ma az ország leggazdagabb vidéke a nyugati határon van, vagyis ott, ahova a kormányzatok ötven éven keresztül a legkevesebbet adtak.

- Az elmúlt években két olyan városban találkoztam viharos fejlődéssel, amelyek Trianon óta mostoha gyermekek voltak. Nyíregyháza úgy virágzik, mint kevés másik magyar város, pedig az iparosítás mostoha gyermeke volt, és a külföldi tőke sem oda ment.

A kis Barcsot öröm nézni, pedig ötven éven keresztül szinte tiltott övezetnek számított.

Számomra öröm a Duna-Tisza-közben járni, ahol az ország legdinamikusabb parasztsága virágzik. Ők sem voltak soha a szocializmus kedvencei, legfeljebb szerencsájuk volt a megyei és városi vezetőkkel. Ez a szerencse sem csupán véletlen volt. Gondoljunk a korábban említett olasz példára: azok a térségek gazdagodnak, akik hatszáz éve maguk választanak önkormányzatot, akiknek nem volt sem kegyuruk, sem püspökük. A Duna-Tisza-közének falvai a török megszállás óta önkormányzatok. Már akkor **megtanulták, hogy a felső hatalomra nem szabad számítani.** Ebből éltek és gazdagodtak a szocializmus éve alatt is, amikor álszövetkezeteket alakítottak, amikor állami segítség nélkül elkezdtek földművelni.

Ma azok a városok, városrészek, üdülőövezetek a leggazdagabbak és a legszebbek, ahova az állam nem ajándékozott lakótelepeket, ahol nem épített óriási szállodákat.

De vegyük az ellenpéldákat is:

Ma az ország legszegényebb területei azok, amelyek az elmúlt ötven évben a legtöbbet kaptak az államtól.

A legdrágább iparfejlesztések többsége ma a munkanélküliség, a deviancia központja.

Húsz éve örült egy-egy város, amikor házgyári lakótelepet kapott, ma ezért sírhat.

Sajnos hiába beszélnek a tények arról, hogy **az állam segítsége többet árt, mint használ**, ezt sem az adakozó állam, sem az adományt elfogadó nem hiszi el. Az állam azt hiszi, ő sokkal okosabb, mint minden ostoba elődje, ő tudja, kinek és mit kell adni. A segítségre vágyó sem hiszi el, hogy ő sem lesz képes okosan élni az alamizsnákkal. Csak azt látja, hogy most bajban van, jól jön minden adomány. **Azt még soha nem hitték el sem az adakozók, sem a megajándékozottak, hogy a problémát mindenkinek magának kell megoldania.**

A területfejlesztés csődjét az a politikai filozófia okozta, hogy ebben a tekintetben is csak a tőkének, a pénznek tulajdonítanak jelentőséget. Pedig **ezen a téren is a pénz az emberhez képest nagyon másodlagos.**

Az emberi tényező elsődlegességet bizonyítja az észak-amerikai és a német siker.

Az Egyesült Államok minden sikerének az az alapja, hogy ott a más kontinensről és más kultúrából jött embereknek kellett megbirkózni a helyi feladatokkal. Max Weber ezt a jelenséget Amerika-hatásnak nevezte. Észrevette, hogy **az új környezetbe került ember életében minőségi ugrás következik be, ha oda nem úrnak, hanem munkájával boldogulni megy.** Ő ezt először a szülővárosába beköltözött lengyel parasztlányoknál vette észre. Azok igyekeztek tisztaságban, szorgalomban túltenni a városi polgárok lányain. Aztán Amerikában látta, hogy az európai konzervatív parasztok ott mennyire megváltoznak, mennyire kezdeményezők, az új iránti fogékonyak lesznek.

Azóta az amerikai betelepítési hatóságok alkalmazzák ezt a felismerést: a mediterrán betelepülőket angolszász környezetbe helyezik el. Ott azok évek alatt a befogadó környezethez idomulnak. Ezzel szemben, ha mediterrán környezetbe mennek, generációkon keresztül megőrzik a hozott konzervativizmusukat.

Erre magyar példának szolgál a már említett tolnai és baranyai csángó-székelyek gyors felemelkedése. De az utóbbi években áttelepült erdélyiek is nagyon gyorsan elvetik a hozott negatív vonásokat, és a befogadó környezet javához csatlakoznak.

A 60-as évek elején találkoztam azzal, hogy a Csepelre betelepített szabolcsiak jobban, magasabb szinten iskoláztatják a gyermekeiket, mint a régi csepeli lakosok.

Talán ennyi is elég a tanuláshoz: **nem az emberekhez kell vinni a felemelkedésük technikai, anyagi feltételeit, hanem az embereket kell odavinni, ahol a feltételek jobbak.**

A jövő társadalmának egyik fontos motorja lesz az emberek térbeli mobilitása. Sokkal fontosabb, mint az erőforrások állami átcsoportosítása. Ezt kellene szorgalmazni, akkor valóban csökkennének a területek közötti különbségek.

Madách ürügyén

Érdemes volt-e enni a tudás fájáról?

Az mindenki előtt világos, hogy az arra a kérdésre, hogy mi a nagy nemzeti drámánk? - a válasz: **Az ember tragédiája**. Ezt annyiszor és annyian tanították, hogy fel sem merül a nagyságával szembeni kétség. Pedig erre alapos okunk volna.

Tradíciót törni csak meggondoltan és óvatosan szabad, mégis felvetem Az ember tragédiájával kapcsolatos kétségeimet és kételyeimet.

Madách erejét meghaladó vállalat

Kiváló képességéhez ugyan nem fér kétség, de azért tehetsége és főleg helyzete aligha tette erre képessé. Nagy tehetség volt, de abban az értelemben nem zseni, ahogy az irodalom legnagyobbjai azok voltak. Goethétől senki sem tagadja meg, hogy ha a nyugati kultúra öt legnagyobb szellemi alakját meg kell nevezni, ő köztük van. Leonardo óta nem volt hozzá hasonló sokoldalú, és már életében is elismert zseni. Szinte minden tudományban otthon volt, ráadásul módja volt a kor legjobb intellektuális környezetében, zsenik között élni. Kora Weimarjában a kor nagyjainak hasonló talán azóta sem jött össze. Goethének sikere volt a politikában, éppen úgy, mint a nők között, pénzgondja soha nem volt, sokat utazhatott Németországban, járhatott Itáliában, értekezhetett, eszmét cserélhetett a kor nagyjaival. A német irodalomban már korszakost alkotott, amikor végre élete legnagyobb vállalkozásaként megírta a Faustot. De még ebben sem az emberiség, hanem „csak” az ember örök drámáját fogalmazta meg.

Ugyanakkor Madách Imre vidéki magyar kisnemes, akinek képességei kibontakoztatásához szinte minden hiányzott. Szegényen, mellőzötten, csalódások közepette vette a bátorságot - és megírta **az emberiség tragédiáját**. Nem volt sikere sem a társaságban, sem a pénzzel, sem a nők között. Nem volt, mivel nem is lehetett sokoldalú műveltsége sem. A világból szinte semmit sem látott, azon túl, mint amit a szegényes vidéki könyvtár e tekintetben nyújthatott. Ennek ellenére Goethénél sokkal fiatalabban nekifogott, és megírta nem az ember, hanem az emberiség tragédiáját. Madáchnak ez a bátorsága a magyarság számára mégis a legnagyobb dráma megszületését eredményezte. **Ez egyrészt Madách tagadhatatlan érdeme, másrészt a magyar közepszerűség és a nemzeti elfogultság gyümölcse is.** Madách érdeme, hogy ilyen üres tarisznyából is futotta egy magyar viszonylatban jelentős drámára. Az már a korabeli magyarság provincializmusának és határtalan önbizalmának következménye, hogy ezt a drámát a Fausttal mérte össze, hogy máig mind drámaírásunk nemzetközi mértékkel is jelentős csúcsaként tanítjuk az iskolákban, és nemzeti nagylétünk egyik tanúságát láttuk ebben a drámában. Azóta sem mertük bevallani, hogy **nagy dráma - a sok nem nagyon nagy magyar dráma sorában, de közel sem akkora, amekkorának láttatjuk.**

Az ember tragédiája azért sem lehet az emberiség sorsának klasszikus, azaz realista arányú ábrázolása, mert egy betegesen pesszimista költő tálalása. **Ez a pesszimizmus különösen anakronizmus ma, abban a században, amikor az emberiség sorsa többet javult, mint sok ezer év alatt összesen, amikor éppen az ellenkező irányba rohanunk.**

Ma a magyarságot azzal biztatni, hogy a sorsa ugyan reménytelen, de azért bízva bízson, enyhén szólva anakronizmus. Ezt hirdetni akkor, amikor Madách korához képest a várható

élettartam kétszeres, amikor a lakosság nagyobb hányada már diplomás, mint a dráma születésekor az írni-olvasni tudó, amikor kis országunkban hússzor annyi színház van, mint akkor a nagyban.

A dráma alapvető gyengesége azonban a paradicsomi bűnbeesés.

A tudásvágy bűn vagy erény?

Madách az Ember tragédiájában elfogadja és indíttatásának tekinti az eredendő bűn zsidó-keresztény-mohamedán dogmáját. A dráma alapvető hibája tehát lényegében a Bibliáé. Nem az a hiba, hogy az ember tudásvágyát a zsidó enciklopédia az emberiség eredendő bűnének tekintette, hanem az, hogy Madách is annak tartotta.

A Biblia születésének korában a tudásvágy kárhoztatása érthető és logikus volt, hiszen az Ószövetség egy olyan elmaradott társadalom enciklopédiája, vallásának alapja, amiben az új keresése valóban eredendő bűnnek számíthatott, azóta azonban alapvetően mássá fejlődött a társadalom, és a régi bűn a kor legfőbb erényévé emelkedett.

Az, hogy az emberiség eredeti bűne a tudásvágya, akkor érthető volt, mert a kor társadalmi, egészen az újkori Nyugatig, a tradíciók tiszteletére épültek. Minden újítás a társadalom stabilitását, létét veszélyeztette. A dogmatizmus, vagyis az újítástól való elrettentés nemcsak a Bibliában, hanem minden ókori vallásban uralkodó tétel és gyakorlat volt. A történelmi materializmus máig sem jutott el annak belátáshoz, hogy milyen alapvető társadalmi és gazdasági szükségszerűség követelte meg a régi tanokhoz, erkölcsökhöz, ismeretekhez való merev alkalmazkodást. A tudásigény bűnként való felfogása tehát a múlt minden vallásának fontos alapja volt.

Madách elfogadta a Biblia leginkább elévült kiindulási pontját, hogy az emberiség eredendő bűne **a tudásra való törekvés**. Ez talán nem is tudatosult nála, hiszen őt igazán nem lehet azzal vádolni, hogy a tudás gyarapítását bűnnek tekintette volna. **Azt, hogy a tudásra való törekvés az emberiség sorsát végigkísérő eredeti, azaz legnagyobb bűn, az értelmiségi ember soha, még a nagyon távoli múltban sem fogadta el.** Madách azon, hogy a vallása ezt tekinti az eredeti bűnnek, amit ő maga is erénynek tartott, nem akadt fel.

Különös ellentmondás: a zsidó-keresztény-mohamedán kultúrát ugyan minden más kultúránál jobban jellemezte a tudásra való törekvés a gyakorlatban, vallása mégis minden más vallásnál súlyosabban elítélte a tudásra való törekvést. **Mára azonban egyenesen abszurdá vált a tudásra törekvést bűnnek minősíteni.** Ma a társadalom vitathatatlan legnagyobb kincse, fejlődésének motorja a tudás, az azt tápláló kíváncsiság.

Közel hatvan éve vetődött fel bennem a kérdés: **Mi abban az eredendő bűn, mi abban Lucifernek az Úr elleni lázadása, hogy az első ember, Ádám, gyümölcsöt szakított a tudás fájáról?**

A legszebb, a valóan isteni ajándék éppen az, hogy az ember vágyik a tudásra. Ez adja minden más teremtménnyel szemben az emberi lényének a lényegét. **Az embert a tudás vágya vezette olyan sikeres útra, ami a szerves világban egyedülálló.**

Azt korábban, az egyén számára szinte stagnáló világban, a vallások alapítása idején, az elmaradottság és a szegénység évezredeiben ugyan a tömegekkel el kellett, és el is lehetett hitetni. Az egyén számára stagnálónak megélt korok embere számára elfogadható volt, hogy **a tudás útja reménytelen, hogy az balga emberi törekvés, ami megmérgezi, megrontja az élet boldog és naiv élvezetét.** Ez elfogadható volt, mert **a tudás útja nagyon hosszú és olyan lassú volt, hogy nem érezhette az egyén haladásnak.** Tele volt kudarccal, fájdalommal.

A kezdeti korok lényegéhez tartozott, hogy nem szabad keresni az újat, hiszen az a jó, ha semmi sem változik, ha minden a tradíciók alapján folyik tovább. Azt azonban az emberiség legjobbjai még akkor sem fogadták el, hogy az emberi nem útja, a tradíciók követése is hátrafelé vezet. Nemcsak elfogadták a változatlanságot, hanem örültek is annak. Az elmaradt korok kívánsága, hogy **legalább úgy maradjon, ahogyan van.** Ebből fakadt, hogy minden vallás a tradíciók vak tiszteletére épült, **az új keresését, a nagyobb tudásra való törekvést az ember eredendő bűnének tekintették.**

Azt, hogy a Biblia a tudás almájának leszakítását deklarálta az eredendő bűnnek, a maga korában logikusnak kell tartani. De ami sok ezer éve logikus volt, ma logikátlan. Tegyük hozzá, hogy akkor is elég lett volna a tudásra való törekvést háttérbe szorítani, nem kellett volna azt az eredendő bűnnek deklarálni. Ebben a tekintetben még csak fokozza e logikai hibát a kereszténység azzal, hogy a megváltás indokát is az eredendő bűntől való megszabadításban látja. **A keresztény tan szerint az emberiség egyetlen megbocsáthatatlan bűne a tudás fájáról való gyümölcs leszakítása. Ez akkora bűn, hogy csak az isten fiának a földi halálával váltható meg.**

A kereszténység nem érezte az ellentmondást az eredendő bűntől, a tudásra való törekvéstől való megváltás és Krisztus élete és tanításai között. Ha a tudásra való törekvéstől való megszabadítás volt a Megváltó rendeltetése, miért nem szólt az élete során arról, hogy szűnjön meg a jobb megoldások keresése? Miért nem hirdette azt, hogy ne legyetek kíváncsiak, fogadjátok el a világot úgy, ahogyan van?

Hogyan mérjük a fejlődést?

Madách az emberiség tragédiájáról beszél, de csak az egyén idejével mérve illusztrál.

Az emberiség fejlődése csak a fajok biológiai korával mérhető. Nemcsak az egyén életével, de generációk tucatnyi sorával mérve is eltévedünk. Ha valaki a világ teremtésébe ágyazza az ember sorsát, akkor abban a teremtése szinte jelenkori. Ha a teremtést a bibliai értelemben hat naposnak vesszük, akkor az első teremtési napok évmilliárdokban, az élőlényeké sok tízmillió években mérhetők. Az ember teremtése pedig maximálisan millió éves múltba nyúlik vissza. A homo sapiensé pedig csak pár tízezer éves. **Azaz az előző teremtési napokhoz képest az emberiség eddigi élete legfeljebb percnak, az egyén élete pedig pillanatnak számít.**

Az Úr nem az egyén, hanem az emberi faj életét szemléli, aminek az időhorizontja legfeljebb a fajfejlődés időmértékével mérhető. Az ember sorsának drámájában éppen arról kellene szólni, hogy az Úrnak más az időmértéke, mint az Ádámoké és Éváké. Az előbbieket számára **a tudás fájáról való alma szakítása viharos fejlődés kezdetét jelenti.** Harmincezer éve az ember még szinte állat volt, aztán röpké huszonötezer év után már Egyiptomban piramisokat tud építeni. Az azóta eltelt ötezer év alatt pedig minden fantáziát meghaladó tudásra, a természet feletti hatalomra tett szert. Ez idő alatt egyetlen teremtmény világában nem történt változás, azaz **a teremtett világban csak az ember változott. Méghozzá elképesztően nagyot.**

Az emberiség fejlődése korábban a saját mértékéhez mérve ugyan nagyon lassú volt, de a biológiai óra szerint mérve már akkor is elképesztően gyors, a természet világához képest pedig robbanás volt. A tudomány az előembernek, azaz mint fajnak az életét mintegy hárommillió évre, alig több mint százezer generációra teszi. A mai emberi faj, a homo sapiens ennek az időnek csak a százada óta él. A mitológiák és vallások, maga a Biblia is, az első embert, vagyis az ember teremtését ennek is alig negyedére datálják. Ez az idő a fajok óráján pillanat. Vannak fajok, amelyek több százmillió éve szinte változtathatatlan formában és állapotban élnek.

A gyorsuló időt Madách is mutatja, hiszen az Egyiptomi szín a homo sapiens-t már mintegy huszonezer éves korában mutatja be. Az ezt követő Athéni színig további kétezer-ötszáz év telik el. Az ezt követő hasonló hosszú időben zajlik le a következő nyolc szín a jelenkorig. **A Tragédia időmértéke is exponenciálisan gyorsuló időt mutat.**

Az emberi faj fejlődése minden tekintetben példátlan siker. Isteni adomány. Ennek a sikernek a kulcsa a tudás, az emberi faj óriási fölénye minden más fajjal szemben ebben a tekintetben a legnagyobb. Az embert a tudomány jogosan mindenekelőtt gondolkodó állatnak tekinti. **Az ember legnagyobb, legemberibb erénye, hogy gondolkodik, azaz keresi az okokat.** Ennek következtében lesz a fejlődése nemcsak eleve nagyon gyors, de az időben gyorsuló. Az ember teremtésének a lényege tehát az, hogy az ember rendelkezik a gondolkodás, az okok keresésének képességével. **Az ember teremtése csak a tudás almájának leszakításával fejeződik be.** Ezért súlyos logikai hiba az ember teremtésében az ember saját akaratából történő eltévelyedésének felfogni a tudásra való törekvést. **A tudásra való törekvés az emberteremtésnek a lényege, koronája.** Az ember teremtése nem abból áll, hogy két lábon jár, hogy az agyveleje viszonylag nagyobb, hanem az, hogy az agyát a tudása gyors gyarapítására képes felhasználni.

A tudásra törekvés tehát a legnagyobb isteni ajándék. Ezt az isteni ajándékot minősíti a zsidó-keresztény-mohamedán vallás eredendő bűnnek. Ennek a súlyos logikai hibának az okát sokáig nem tudtam megmagyarázni. Ma már talán tudom.

Lucifer előtérbe állítása

Madách felfogása antikeresztény, mivel a világ dolgainak intézésében nagyobb szerepet ad a gonosznak, Lucifernek, mint a jónak, az Úrnak. Úgy elfogadni az Isten emberteremtését, hogy annak a célja esetleg rossz, reménytelen, ellenkezik az Isten jóságával, az ember teremtését isteni szeszélynek tekinti, aminek az ember nemcsak tárgya, de áldozati bányája is.

Vagy az Istennek nemes célja volt az emberrel, vagy az Isten rosszabb Lucifernél, és az embert szeszélyesen kísérleti egérnek szánta. Ez Madách legnagyobb ellentmondása annak ellenére, hogy maga sem gondolta ezt és így végig.

Maga az a felfogás, hogy az Úr és Lucifer játszik az emberrel, mint valamiféle kísérlete tárgyával, a görög vallási kultúra jellemvonása, ahol az istenek belső vitájuk eszközeként felhasználják az embereket. Ez nemcsak az egyistenhittel, hanem a keresztényi felfogással sem egyeztethető össze, annak ellenére, hogy a katolikus vallásban végig fellelhetők a nyomai, de mára abban is idejét múlt.

Madách beteges pesszimizmusa abban is jelentkezik, hogy a tagadás szelleme, Lucifer nemcsak minden színben jelen van, hanem lényegében ő a főszereplő, az események tálalója. Az Úr csak a dráma elején és végén deklarál, de szerepe nincsen.

Az ördög jelenléte és az isten távoltartása a nyugati kultúra karakteréből fakad. A zsidó és mohamedán vallással szemben ez keresztény vonás. Az okát még nem fejtette meg senki. Goethe is ezt a tradíciót követi. Én, a jelenkor embereként, az emberiség történetének ábrázolásában az ördögnek nem adnék nagyobb, vagy akárcsak aktívabb szerepet, mint az Istennek.

A kereszténység lényegéből az fakad, hogy az Úr mindig az emberiség jövőjét tartja szem előtt, annak szolgálatát kéri az egyéntől számon, vele szemben az ördög mindig a jelent és az egyén érdekét játssza ki a maga érdekében. **Az Úr és Lucifer harcát abban kellene minden színben megjeleníteni, hogy az ördög a jelen visszasságait és az egyén önzését akarja hasznosítani az Úr ellenében. Ezzel szemben az Úr mindig az emberi faj sorsát, távoli**

jövőjét tekinti mércéjének. A kétféle cél alapján kétféle megítélés jön mindig létre. Hogyan jelentkezik e kétféle orientáció a nyugati történelem jelentős szakaszaiban? Ennek bemutatása volna a színek feladata.

A jövőbe nézés igényét nem Ádám, hanem Lucifer veti fel. Előre ugyanis csak az Úr lát. Lucifer alsóbbrendűsége nemcsak erkölcsi, hanem abban is fennáll, hogy nem lát előre, akárcsak az ember. Az előrelátás isteni monopólium.

A dráma egyik vezérvonala: az, hogy mit hoz ki múltból és a jelenből a jövő, az mindig rejtett. Az emberiségnek mindig a jelenét, azaz a saját horizontját kell formálnia, a jövő csak vezérlő csillag, ami irányt, de nem célt mutat.

A tudás gyarapítása társadalmi érték

Az emberiség történetét a jelenkorig az az ellentmondás jellemezte, hogy a társadalom stabilitása a tudásellenességet követeli meg, az ember tudásvágya azonban mindig ki akar törni ebből a tilalomból. A jelenkorra azonban **a tudás gyarapítása lett a mindennél fontosabb társadalmi érdek.**

Az ipari forradalmat megelőző minden társadalmi formában az egyszer már elért, a korábbinál jobb viszonyokat csak a tradíció tartotta fent. **Ezekben a korokban szinte minden, a társadalmat jobbitó szándék, újítás és kritika bomlasztó erőnek bizonyult. Ezért a társadalom alapvető érdeke volt a tradíciók feletti őrkdés.** Márpedig ez azt jelentette, hogy mindig csak azt, és csak úgy kell csinálni, amit és ahogyan az ősök csinálták. Ehhez képest jelentéktelen volt az az új tudás, illetve változtatás, amit a társadalom igényelt. Az újkor előtti társadalmakat a mai közgazdaságtan fogalmaival úgy kell kifejezni, hogy azokban **több volt az emberi tudás, mint amennyit hasznosítani lehetett.** Ezért nem a tudás gyarapítása, hanem a meglévő tisztelete volt az alapvető társadalmi érdek.

Ezért aztán az ipari forradalmat megelőzően minden társadalomnak, minden vallásnak a tradíciók feletti őrkdés volt az elsődleges feladata. **A társadalom hatalmi szervezete és vallása azonban hiába vigyázott a tradíciók tiszteletére, az ember a paradicsomi alma leszakítása óta folyamatosan kereste az újat, igyekezett gyarapítani a tudását.** Az emberiség utolsó ötezer évét az az ellentmondás jellemezte, hogy a társadalom, mindenekelőtt a vallás, azon igyekezett, hogy az ember tudásvágyát elfojtsa, azt eredendő bűnének fogadtassa el. Az ember azonban a Paradicsomból hozott tudásvágyát végig magában hordozza. **A legjobbak legnagyobb öröme, ha többet tud, ha valaminek megtalálja az okát.** De nemcsak a kiváló egyén értékelte ösztönösen nagyra a tudást, hanem a közvélemény is. Tisztelte és tiszteli azokat, akik többet tudnak.

A tudásra való törekvés és az emberbe oltott tudásvágy közötti ellentmondás a nyugati kereszténységben a legerősebb. Az egyik oldalon eredendő bűnnek tekinti a tudásvágyat, a másik oldalon e vallás klérusa szinte a kezdetől fogva, legalábbis jó ezeröttszáz éve, a nyugati kultúra és tudomány legfőbb hordozója. A nyugati keresztény egyház történészei mindmáig nem veszik tudomásul, hogyan változik az egyház emberideálja. Az első századokban a balga hívó a keresztény eszmény, aztán egyre inkább a kor legnagyobb tudósainak számító egyházatyák válnak azzá. Ezt jól jellemzi az a tény, hogy a kora középkorban a nyugat-európai népek számára a balga, de hívó Parsifal az ideál, a klérus azonban már a tudós Szent Ágostont tekinti mintaképnek. A kereszténységnek ez a belső ellentmondása végigkíséri a történetét, és soha nem lesz olyan erős, mint napjainkban, a tudás diadalának korában. A keresztény klérusok ma is sokkal többet foglalkoznak a balga hívőkkel, a még, vagy a már tehetetlenekkel, mint a tudás, a gyakorlat, az újítás legnagyobbjaival. **Abban a világban is**

örködnek az idejétmúlt dogmák felett, amiben az ismeretek egyre nagyobb hányada már az egyén életében is elavult.

A mai társadalom ugyan ezerszer több tudással működik, mint a korábbiak, mégis abból van a legnagyobb hiánya. Ebben a tudáshiányos világban azon sírni, hogy az ember azért bűnös eredendően, mert tudásra vágyik, és állandóan annak gyarapításán munkálkodik, enyhén szólva alapvető drámai hiba.

A tudás ugyan az ember teremtése óta gyarapodik, ezt az Ördög sem tudta megállítani, de az ezzel szembeni társadalmi igény ehhez képest mégis egyre jobban lemaradt.

Az emberiség múltjának időben 99 százalékát az jellemezte, hogy a kevés tudása is több volt annál, amennyit a társadalmak meg tudtak emészteni. **Az utolsó pár száz évben vált a fejlett társadalom olyanná, hogy az egyre gyorsabban gyarapodó tudása ellenére egyre nagyobb tudáshiányban szenved.**

Mi az ember tragédiája?

Ha valaki az emberiség tragédiáját meg akarná írni, annak két szempontot kellene szem előtt tartania:

1. Az emberiség keserves, de egyre eredményesebb fejlődésének tragédiája csupán abban áll, hogy a természet világában egyedülálló, szédületes iramú fejlődése az egyén számára sok és nagy hibával, úttévesztéssel és szenvedéssel jár, amelyeket jórészt el lehetett volna kerülni, és melyeket a jövőbe nem látó ember képtelen megérteni. Az erről szóló drámának egyik fő mondanivalója az lenne, hogy ami az egyén szempontjából tragédia, az az emberiség szempontjából az előremenetel útja.

A jövő tehát az egyén számára mindig rejtett. Ezt csak az Úr látja, még Lucifer sem. Madách is akkor válik különösen nevetségessé, amikor a jövőbe téved. Az ilyen jövőbelátás még senkinek nem sikerült.

Az Úr az emberiségben, annak sorsában és jövőjében gondolkodik. A jövőt Lucifer sem látja. Az Úrral való harcában a jelen fonákságaiba és az egyén kudarcaiba kapaszkodik bele. **Az egyes színekben Ádám és Éva tragikus helyzetei is abból adódnak, hogy csak a jelen viszonyait ismerik, az abból folyó kibontakozást nem.**

2. Az emberiség sikersorozata csak annak köszönhető, hogy az Isten olyan lényt teremtett, amelyik a tudás almájának leszakításából származó, tehát eredendő erényeként vágyik a tudásra. A dráma lényegét éppen a kiinduló jelenetnek kell megadnia. A teremtés befejeződött, az ember él. **Ádám és Éva már csak a két kielégítetlen vágya, az öröklét és a tudás között az egyiket választhatta.** A tudás választása azért volt helyes, mert ez emeli ki az embert a teremtés viszonyai közül. A jelenkor legfőbb mondanivalója ugyanis az, hogy a teremtett ember kezdetben milyen primitív, elmaradott, tudatlan volt ahhoz képest, amivé a tudás emelte, és egyre inkább emeli.

A vallások jelenkorra kiérlelődött ellentmondása éppen az, hogy **nem tesz a teremtett és a leendő ember között különbséget, nem hisz a tudás embert formáló jelentőségében, még ma is tagadja, hogy a tudás az egyedüli eszköz arra, hogy az ember egyre közelebb kerülhessen a természetet létrehozó teremtőhöz.**

Mikor veszélyes a tudás gyarapítása?

Csak a tudás gyarapodása hozhatott létre a korábbinál fejlettebb termelési módot, az emberiségnek megfelelőbb társadalmi szervezetet. Annak ellenére, hogy kezdettől fogva a

tudás volt az egyedüli eredményt hozó eszköz, a múltban sokkal többször rombolt, mint épített. Mivel az elmaradt technikai viszonyok között a tradíció jelentette a társadalom stabilitását, a változtatás pedig az esetek többségében összeomlást, visszaesést okozott, különösen a hatalom oldaláról általánossá vált a változtatásoktól való félelem. Ez volt az oka annak, hogy minden vallás a tradíciók sérthetetlenségére épült. Az soha nem vált tudatossá, hogy a változtatással járó veszély ugyan nagyon nagy, de eredményt, fejlődést mégis csak az új ismeretek hozhatnak. Minél elmaradottabb a társadalom, az újnak annál nagyobb hányada válik bomlasztóvá, de már akkor is csak az új hozhat előrelépést.

Csak a nagyobb ismeretre, tudásra épülő változások hoztak fejlődést. Ez a gyakorlatban úgy történt, hogy az újra épített alapokat évszázadokra, évezredekre meg kellett merevíteni. Ezt a megmerevedést szolgálta a hatalom és a vallások babonás tradíciótisztelete.

Ezekben a korokban a lakosság óriási többségétől azt kellett elvárni, sőt megkövetelni, hogy ne gondolkodjon, hanem cselekedje azt, amit elődei cselekedtek.

Érthető tehát, hogy az uralkodó réteg által támogatott vallás a tudást, a gondolkodást ellenezte. Minden vallás csak azt a tudást fogadta el, amit már a tradíció szentesített. Ez a vallási feladat szinte minden kultúrában jellemzővé vált. Maguk a papok sem elsősorban új tudásra törekedtek, hanem mindenekelőtt a régit őrizték, rögzítették. Jellemző módon **a vallások szerint a tudás alapja nem a gondolkodás, hanem a szentírás, a korábbi, isteni eredetűnek minősített tudás volt.** Ezt az a tény indokolta, hogy az elmaradott társadalmaknak elsődlegesen nem új ismeretekre, hanem a régi ismeretekhez való ragaszkodásra volt szüksége. **Ennek a társadalmi igénynek felelt meg az a vallási alaptétel, hogy az ember által elkövethető legnagyobb bűn a tudásra való törekvés.** Tudás alatt értve mindent, ami a korábbi ismereteknél többet, azokkal szemben újabbat jelent. Minden vallás erre épített. **A már ismertet tudni nemcsak szabad, de jó is, a gondolkodás, az új ismeretek megszerzésére való törekvés azonban bűn.**

Jellemző módon minden olyan technikai ismeretet, amire az ókori társadalmak épültek, nem ember, hanem valamelyik isten találta ki. **Nemcsak a vallások tételei váltak szent dogmákká, hanem a technikai ismeretek is.** Ez még a középkori céhek esetében is tovább élt.

Az eredendő bűn tehát nem a tudás, nem a kíváncsiság, a gondolkodás almájának a leszakítása volt, hanem amire Lucifer építhetett, az önzés, a jelen érdekeinek a szolgálata. Lucifer csak arra építhetett, hogy **a már gondolkodásra ítélt ember egyéni sorsa és az emberiség érdeke között ellentmondás van.** Az egyén, de még a kor társadalma sem láthatja, hogy a jelen milyen ügyet szolgál, hogy mit hoz a jövő. **Sem az egyén, sem a kor nem láthatja, hogy az emberiség sorsát javító egyetlen eszköz a tudás gyarapítása.**

Az újkor előtt nemcsak elfogadható, de a gyakorlatban kíváncsatos, legalábbis alkalmazható volt a gondolkodás bűnként való kezelése. Csak azt kellett megtűrni, hogy a legjobbak azért valami gyakorlati újat, a vallás dogmáitól függetlent kigondolhassanak. A vallás logikája feletti gondolkodás azonban mindig az elképzelhető legnagyobb bűn maradt.

Az újnak a korábbi társadalmak életében nem volt akkora jelentősége, mint a tradíciókhoz való gondolkodás nélküli alkalmazkodásnak. Ezt szolgálta minden vallás. Az emberiség fejlődésének későbbi szakaszában, **az újkortól kezdve egyre inkább, a jövő alakításában az új keresése vált a legfontosabb társadalmi érdeké.**

Amit minden ókori vallás az eredendő bűnnek tekintett, az vált az emberiség fő erényévé.

Az emberiség korábbi története

A fejlődés társadalmi ugrásokból, és azt követő stagnálásokból állt. Az ugrást mindig az új megjelenése és annak gyors elterjedése jellemezte.

Mint az első magaskultúra hordozója, megjelent a nagy folyókra épülő öntözéses gazdálkodás, amelyhez sok-sok új ismeret kellett. Ezek az új ismeretek gyorsan elterjedtek, a korábnál ugyan jobb életviszonyokat teremtettek, de aztán évezredekre megmerevedtek, és azóta belső erőiknek köszönhetően alig változtak, kultúrájukban a továbbiakban az új ismereteknek nem volt szerepük, sőt minden kívülről jövő új a fennállónak a stabilitását veszélyeztette. Bizonyoságként elég Kína vagy Egyiptom ötezer éves múltjára gondolni.

A tanulás és a gondolkodás fogalma közötti különbség az emberiség újkor előtti történetében nem volt jelentős, még kevésbé hangsúlyozott. Korábban a tanulás alatt a meglévő ismeretek átvételét értették. A társadalom meglévő ismereteihez képest az elérhető új elenyészően kevés volt. Nem véletlen, hogy még a középkorban is az iskolák a meglévő ismereteket magoltatták, nem tanítottak a gondolkodásra. **A jelenkorra azonban égbekiáltó logikai hibává vált az, hogy még a legmodernebb kultúra vallása is a gondolkodást, az új ismeretek szerzését az emberiség legnagyobb bűnének tekintheti. Konkrétan még az a zsidó-keresztény-mohamedán vallás is, amelynek területén a legmagasabbra nőtt a tudás, még inkább a gondolkodás és a kezdeményezés, a tudásra való emberi törekvést a legnagyobb, azaz az eredendő bűnnek tekinthette.**

Az eredendő bűn dogmájában az a tragikus, hogy a jelenkor legnagyobb emberi erénye még mindig a legnagyobb bűnnek minősül. **Ez a nyilvánvaló, és hatásában pusztító ellentmondás a legnagyobb magyar dráma témája.**

A dráma kiindulási pontja

Madách élete fő művében nem vette tudomásul, hogy a tudás a legfontosabb és legforradalmibb emberi erény, és úgy építette fel az Ember tragédiáját, hogy a tudás almája rontotta el, tette reménytelenné az emberiség tudatlanul boldog sorsát. Ezt a kiinduló álláspontot abban a korban fogadta el, amikor az már anakronisztikussá vált. Emiatt sem lehetett a drámája igazi dráma. **Ennél is sokkal nagyobb hiba az, amit a magyar társadalom az által követett le, hogy e drámát tekintve nemzeti drámájának a tudás, a remények korában. Nemzeti drámánk a tudás tagadásának, a reménytelenségnek az apoteózisa.**

Minden színben közel egyenlő súllyal mond véleményt az Úr és Lucifer, de ők csak egymással folytatnak párbeszédet, az emberek azt nem hallhatják.

Minden színben ne csak a társadalom csúcsa kapjon aktív szerepet, de az átlaga is! Ez a szerep soha ne statisztéria legyen, hanem érdemi. Az Úr azt bizonyítsa, hogy a cél az átlag felemelése, nem a hatalmi vagy a szellemi elité.

A paradicsomi szín

A paradicsomi „bűnbeesést” azzal lehetne drámaivá tenni, hogy **Ádám és Éva számára már csak két tiltott fa van, az örök életé és a tudásé.**

Lucifer áll elő a javaslattal: „Mindent azért ne kapjon meg a teremtményed, tagadd meg tőle a tudást és az öröklétet, azaz tüntesd el azt a két fát, **a Tudásét és a Halhatatlanságét.**” Az Úr azonban csak részben enged a követelésnek, a két fát ugyan nem tünteti el, de Ádám és Éva számára megszabja, hogy csak az egyik gyümölcse lehet az emberé. Vagyis az ember csak e kettő egyikéből vehet, vagy tudni akar, vagy örökkön élni. **Mindkét fa azonnal elpusztul, ha**

az egyik gyümölcséből esznek. Mind a tudás, mind az öröklét ugyan az embernek örök célja marad, de csak az egyik válik a földi élet során elérhetővé.

Ádám és Éva azon vitázik, hogy melyik fáról egyenek. Ádám sokat tudni, Éva örökölni szeretne. Ezért különböző fa felé mennek. Ádám lesz az, aki előbb szakít és harap.

Az ember sorsa ezzel megpecsételődik.

Már ebben a jelenetben világossá kell tenni, hogy a jövőt csak az Úr láthatja előre, még Lucifer sem. Ez adja a későbbi jelenetben a kettejük közötti ellentétet, Lucifer csak a jelent látja, ő sem tudhatja, hogy abból mit hoz a tudását gyarapító ember számára a jövő.

Ekkor még csak az világos, hogy az ember örök vágya marad a halhatatlanságra való törekvés, ez lesz a cselekedetek egyik fő mozgatója. Lucifer ebben látja az emberteremtés kudarcát. Az Úr azonban már ekkor megjósolja, hogy **„az embert az elérhető tudás utáni és az elérhetetlen örök életre való vágya fogja előre vinni”**. E kettős motiváció szerepe minden jelenetben fontos szerepet játszon!

Mind az Úr, mind a Lucifer tudja, hogy Éva vágya is örökké fog élni az emberekben, csak hogy az soha nem teljesülhet. Sem Ádám és Éva, sem utódaik soha nem fognak bele-nyugodni a halandóságukba. Lucifer ezzel ki is gúnyolja az Urat: „Azzal, hogy felkínáltad nekik a halhatatlanságot, örökön tartó lépre csaltad őket”. Az Úr azonban közli vele: **„A soha el nem érhető örökéletre való törekvés lesz a tudás növelésének is a legerősebb motorja**. A két fa rokonsága, e kettős emberi cél szolgálata örök”. Ezt Lucifer nem akarja elhinni. Ezért az Úr felajánlja neki, hogy megmutatja Ádám és Éva, azaz az emberiség sorsát. Vagyis a jövőre nem Ádám és Éva, hanem az ördög kíváncsi. Madáchnál Ádám kérésére vezetik őket végig a történelmen, de jobb megoldás, ha ez az Úr és Lucifer örök vitája marad.

Tehát az Úr is jelen van minden következő színben.

A dráma ajánlott koncepciója

Az Úr és Lucifer szembeállítás nem maradhat meg csak azon az alapon, hogy az egyik a Jó, a másik a Rossz. Az Úr mindig a Jövőt, annak érdekeit, Lucifer a Jelent, annak motivációit értékeli, abból von le számára a teremtés kudarcát igazoló következtetéseket.

Az Úr soha nem az egyes emberrel, hanem mindig az emberi faj sorsával törődő Isten. Az Úr előtt az egyes ember értékét az határozza meg, hogyan szolgálja az emberiség ügyét. Az Úr soha nem a jelen céljait, szándékait minősíti, hanem azt, ami annak a gyümölcse lesz. Az egyes embernek, a kornak nem csak a tényeit, hanem annak a gyümölcsét is látja. Ezért türelmet kell hirdetnie, azt, hogy a jövőbe vezető út ugyan sok szenvedéssel és igazságtalansággal jár, de eredményes. József Attilával mondva: **Pokolra kell annak menni, aki dudás akar lenni.**

A Lucifer pedig mindig az egyént akarja elcsábítani, szembe fordítani az Úrral. Számára mindig az egyén elcsábítása, kétségbe ejtése a cél. Vagyis, aki a napi igazságot, a napi érdeket keresi, és nem az emberi fajét, az az ördög cimborája, az végső soron mindig zsákutcába jut. A cél sokkal rejtettebb, mintsem látni lehetne. **Mindig hinni kell a célban, de az soha nem az, amit előzőleg okosan látni vagy hinni vélünk.**

Lucifer mindig a más magyarázza, annak céljairól, motivációiról bizonygatja a hibásságot. **A jelen látszólag ellentmond az Úr optimista céljának.** Minden kor tele van hibával, sőt azok száma, mértéke az emberiség fejlődése során egyre nő. **Az Úr célja úgy valósul meg, hogy a haladás során egyre több jogos kétség merül fel annak elérhetőségével szemben. Ez a dráma kulcsa.**

A világ nem a hibátlanság felé halad, hanem a hibákat egyre jobban meghaladó előnyök felé. Ez az oka annak, hogy minden korban reálisnak tűnnek Lucifer ellenvetései, azokhoz mindig sokan lesznek könnyen megnyerhetők.

Az Úr és Lucifer közötti harc a haladás és a konzervativizmus harca. A színekben soha nem látszik igazolva az isteni cél, az emberiség felemelkedése. Minden korban csak az Úr látja a jövőt. Lucifer a jelen, a tényleges cél látszólagos irreálisát, az azt mozgató erők alantasságát igyekszik bizonyítani. **Ezért Lucifer érvei minden színben meggyőzőek, hiszen a bizonyíték, a majdani következmény nemcsak mindig ismeretlen, de soha sem tűnik valószínűnek.** A néző azonban már tudja, hogy a hibákkal és bűnökkel teli jelen eredménye azóta tény, tehát az Úrnak hisz, és ezért optimista marad.

A mindenkori jelen és annak gyümölcse közötti ellentmondás a dráma lényege, nem pedig a tudás almájának leszakítása, ami nem bűn, hanem erény, az emberibb élet választása a monoton, fel nem fogható örökléttel szemben. **Az ember tudásvágya nem bűn, hanem, mint minden, isteni ajándék.**

Az Úr és Lucifer harca arról szól, hogy az Úr rejtett célokat tűz ki, Lucifer pedig a mindennapok logikája alapján folyvást bízhat a kudarchban. A jelen tényei alapján újra és újra joggal várhatja Lucifer, hogy most igazán bekövetkezik az ember teremtésének a kudarca. Ő arra épít, hogy **a tudás gyarapítása olyan célt szolgál, ami racionálisan nézve soha nem érhető el.** A tényleges eredmény mindig nagyon rejtett és nagyon távoli, az ember pedig mindig azonnali sikert akar. **Lucifer az ember önzésében, érdekei hajszolásában látja a garanciát arra, hogy az emberiség elé tűzött isteni cél, a tudáson keresztüli boldogulás soha nem lesz elérhető.** Az Úr azonban tudja, hogy egyrészt az eredmény soha nem a célból következik, másrészt mindig lesznek olyan kevesek, akik az egyéni érdeken, a napi kocsmákon túl fognak látni. Ugyan még ezek sem látják a végeredményt, de van céljuk. Nem a cél realitása (amit Lucifer állandóan kétségbe von) a fontos, hanem az annak lelkes szolgálatából fakadó eredmény.

A piramis-szín

Az emberi haladás első lépcsőjéül Madách helyesen választotta a piramisok építését. Ez nagyon szerencsés választás lehetett volna, ha Madáchnak nem lettek volna hamisak az erre vonatkozó ismeretei. Ő itt a piramis építését mint az embert megalázó, öncélú zsarnokságot mutatja be. Ez nem igaz. **A piramisok építése tipikus, máig lenyűgöző példája annak az emberbe oltott váagnak, hogy valami nagyon maradandó maradjon utána.**

Ha már nem élhet örökké az egyén, legalább hagyjon valami maradandót maga után. Ennek két formája létezett:

1. A korábbi és sokkal látványosabb, hogy a halhatatlanságukat, illetve a haláluk utáni életüket akarták biztosítani maradandó emlékművekkel.

2. Az értelmiség legjobbjai tudásuk maradandóságában hittek. Ez bizonyult sokkal eredményesebbnek. Sokkal több zseni él sokáig az emberiség tudatában, mint ahány monumentális építkezés építetője maradt ismert.

Lucifer az előbbi halhatatlanság utáni gyermeket, de legyőzhetetlen vágyra építhetett: „Látod Úr, hova vezet a munkamegosztással kialakuló hatalom! Emberek tízezrei hordják a követ csak azért, hogy a fáraónak síremléke legyen.”

Madách nem látta, hogy mi lett ennek a síremléképítő mániának az eredménye. Ez a gigantikus építkezés csak azért valósulhatott meg, mert a Nílus több hónapos áradása a korábbi koroknál jobban élő, első földművelőket tétlenségre kényszerítette. **Semmittevésre**

voltak kárhozthatva. Ebben a helyzetben néhány okos pap felismerte a fáraó beteges síremléképítő mániájának a megvalósíthatóságát. A semmittevésre kárhozthatott embereket először viszonylag egyszerű és reális méretű piramis építésére szervezte meg a papság.

Köztudott, hogy az emberiség már előtte is sok ezer, abban a korban elért képességéhez viszonyítva monumentális építkezést hajtott végre. Az emberek ezeket is mindig önként, vallásos célokra megnyerve hozták létre. Mindig vallásos, a nép számára érthetetlen, de lelkesen elfogadott célokra. Most is ez történt.

Az első piramis építése nem várt eredményeket hozott:

- **Az emberek e közmunkára szívesen jöttek,** mert végre társak között lehettek, énekelhettek, örülhettek az eredménynek. Élvezhették a munka és az együttlét örömét. Ma már köztudott, hogy a piramisok építésével járó tömegmunkát nem rabszolgák, hanem a kor viszonyai között szabadnak számító földművesek, fellahok végezték. Sokáig azt hitték, hogy a piramisokat oda kényszerített tömeg építette. Nem vették figyelembe azt, hogy a monumentális építkezések egész sora valósult meg még ennél is korábban, és ott is, ahol az erőszak már olyan szervezetté vált volna, hogy az emberek tömegét akaratuk ellenére nehéz munkára lehetett volna kényszeríteni. Ez csak jóval a piramisok építése után alakult, vált elérhetővé.

Az Úr joggal említi fel, hogy **az ember már korábban is óriási építményeket hozott létre csak azért, mert halhatatlan akart lenni.** Itt érdemes utalni a korábbi és későbbi korok sokkal kezdetlegesebb eszközökkel épített csodáira, Stonehenge-től a maják piramisaiig.

- **A műszaki vezetők mindig papok voltak.** Ők egyrészt élvezhették, hogy a nép milyen lelkesen áll céljaik szolgálatába, másrészt az építés során ők tanultak a legtöbbet. Mérnöki, csillagászati tudásuk nagyot növekedett. Még inkább a tömegek szervezését, élelmeztetését, szórakoztatását szolgáló ismereteik alakultak ki ennek során.

- **A szakmunkások, a művészek valóban rabszolgák voltak.** Az ő értékük tovább növekedett egyrészt annak következtében, hogy egyre több munkát bízta rájuk, másrészt ők azt egyre igényesebben tudták elvégezni. Ezt megelőzően, de utána is, csak azt a munkaerőt tették rabszolgává, melyikből hiány volt. A mai szóval a belsőépítész munkájának az értéke a piramisok építése okán lett nagy. Tegyük hozzá, hogy ezek a szakiparos rabszolgák a tömegmunkát végző, szabad fellahoknál sokkal jobban élő és rangosabb sorsú emberek voltak.

Az építkezések során óriásit fejlődtek az ezzel kapcsolatos művészetek és tudományok. Ezt ma is csodálhatjuk, mert az egymást időben alig ötven, száz évvel követő piramisok egyrészt egyre nagyobbak, másrészt kívül-belül egyre igényesebbek lettek. Talán még ennél is fontosabb eredményt jelentettek a szervezési tapasztalatok.

Túlzás nélkül mondhatjuk: **Az az egyiptomi társadalom, amelyik aztán a kultúra egyik első nagy úttörője volt, a piramisok építése közben nőtt nagykorúvá, olyanná, ami aztán közel ötezer éven át a világ leghatékonyabb agrárművelését jelentette.**

Ez a szín kiválóan alkalmas lett volna arra, hogy Lucifert az Úrral szembeállítsa. Lucifer gúnyosan állapíthatta meg: „Nézd, hova vezet a hatalmasok örökéletre vágyó álma?” Az Úr ellenben felelhetné: „Majd meglátod, hogy ennek a hóbortnak lesz köszönhető, hogy megtörténik az emberiség első nagy lépése a nagykorúsága felé. Ez a mai mánia lesz az alapja sok százmilliók jobb jövőjének. **A szándék és az eredmény többnyire eltérnek egymástól.** Jön majd kor, amikor a gazdag népek milliói sok ezer kilométerről repülnek ide csak azért, hogy lássák e hóbortból épített csodákat, és ezek tövében költik a pénzüket a mai építőknél akkor szegénynek számító, de ezeknél gazdagabb utódai között. Ami ebből a korból évezredek múlva is csodálat tárgya lesz, az mind a halhatatlanságra való balga vágynak volt

köszönhető.” Ádámhoz: „**A halhatatlanság fájáról ugyan nem szakíthattatok, de az arra irányuló vágyatok, bármilyen ostoba formában jelenik is meg, lassan érlelődő gyümölcsöket terem.**”

A jelenet végén az Úr Luciferhez: „**Ha majd visszanézel, e kort fogod minden előzőhöz képest a csúcshoz tekinteni. Most csak a fonákját láttad, akkor meg majd az erényeit.**”

Athéni szín

Az öntözéses kultúrák eredményei igazán csak a görögök körében termékenyültek meg és fejlődtek tovább. Ezért lehetett volna jó választás Madáchnak az **athéni szín**. Csak a dráma mondanivalója hibás: lám, hova vezet, ha a műveletlen nép kerül a hatalomra.

Athénre és az ott először megvalósult demokráciára joggal úgy nézett vissza a nyugati értelmiség, mint kultúrájának bölcsőjére. Ezért aztán nincs alapja Madáchnak arra, hogy a kulturális fejlődés egyik fontos, megcsodált lépcsőjét mint a demagóg nép hatalmát, mint a jó szándékok és lelkesedés csődjét mutassa be. Ekkora még soha és sehol nem volt az a kör, amin belül ma is az első demokráciáról beszélhetünk. **Ez előtt ennél csak sokkal rosszabb és kegyetlenebb rendszerek voltak.**

Lucifer mégis megpróbálja ennek a demokráciának kétségtelenül meglévő számos negatívumát felnagyítani. Az Úr azonban rámutat, hogy ezt megelőzően minden hatalom a korlátlan zsarnokságon alapult. Az igaz, hogy a nép is tévedhet, de annak a tévedése ezerszer jobb annál, amikor senkinek nem volt joga a hatalom gaz és ostoba képviselőit bírálni.

Az Úr csak két jövőbeni tényre hívja fel Lucifer figyelmét:

a. Alig kétszáz év múlva a keleti zsarnokság alatt nyögő népek és uraik határtalan lelkesedéssel fogadják Nagy Sándort és görög harcosait, mert azok olyan rendszert képviselnek, amelyben meg lehet kérdőjelezni a hatalmasok tetteit. Nagy Sándor ugyan nem volt még annyira sem demokrata, mint a színben szereplő athéniak, de mégis annyira görög, hogy demokrataként fogadják.

b. Két és félezer év múlva az élenjárók meg fognak vetni minden olyan rendszert, amelyikben olyan a vélemény a nép hatalmáról, mint Madáchnak.

Nem baj, ha a szereplők azt mondják el, amit Madách elmondott velük. De el kellene mondani akár az Úr válaszát, akár Ádám hivatkozhatna emlékeire, és mondaná: „Nem csak azt látom, amit te, Lucifer láttatsz velem, hanem emlékezem. Utunk eddigi során csak ennél sokkal nagyobb zsarnokságokkal találkoztam. Ott egy személy volt a korlátlan úr mindenki felett. Itt legalább az emberek tizede már polgár, aki kimondhatja a véleményét, megvásárolhatja a szegény tömeget, és ezáltal beleszólhat a hatalomba.” Az Úr hozzáteszi: „Ádám, itt láthattál először szabadon gondolkodó tudósokat, akikben azokat láthatod, akik élvezik annak a gyümölcsöket, hogy a tudás fáját választottad, akik valóban majdnem halhatatlanok, hiszen nemcsak a nevükre, de alkotásaikra, gondolataikra is mindenki másnál tovább fognak emlékezni. **Ennyi halhatatlan, azaz akinek a híre ezer évnél is tovább él, még egyetlen korban nem élt, és évezredek fognak eltelni, amíg olyan várost találsz, ahol a szellem nagysága így összesűrűsödött volna**”

Az Úr Luciferhez: „**Ha majd későbbi korokból visszanézel, akkor Athént mint a minden előzőnél emberibb társadalmat fogod látni. Nem csak a tényleges hibáit, hanem azok kezdeményeit, amikből a jövő társadalma kivirágzik.**”

Római szín

A hanyatló Rómában Madách csak arra figyelt, amiben a magánéletében csalódott, illetve amiben Lucifer örömet talált. Csak azt vette tudomásul ebben a sokrétű és minden korábbinál emberibb világban, ami ebben az akkor végét járó birodalomban a rossz erkölcsök és élvezetek terén volt jellemző. Azt a Rómát, ahova kétezer éven keresztül minden út vezetett, nem is vette tudomásul. Az Úr megmutathatná, hogy mit mondott róla ezeröttszáz évvel később a halhatatlan Goethe.

Madách ezzel a színnel is jól választott volna, ha ismeri a birodalom felemelkedésének és bukásának tényleges okait, vagyis nemcsak hibáit, hanem erényeit, várható hatásának gyümölcseit akarta volna megmutatni. A téma is kínálta volna a drámai lehetőségeket.

- Itt lehetett volna megmutatni, hogy semmi sem marad sehol örökké az élen. Ne legyen túlságosan magabiztos a szuperhatalom. A nagy hatalom sokkal törekenyebb, mint a kicsi.

- Róma óriásit adott az emberiségnek, neki köszönhető, hogy kialakulhatnak majd a jogállamok. Utána közel kétezer évig a nyugati kultúra a római jogrendszerre alapozva teljesítette ki önmagát.

- A tényleges válságát azonban az okozta, hogy nem volt képes megoldani a birodalom európai kétharmadában a nagyvárosi élet feltételeit. Különösen állt ez Rómára. A nyugati kultúrának ezer évre van szüksége, hogy városai legyenek, és közel kétezerre, hogy nagyvárosok sorával rendelkező városi kultúra is lehessen.

- Róma problémái a birodalom létét veszélyeztetik, sőt semmisítik meg.

a. Róma gigantikus feladatot jelentő gabonaellátását kellett megoldani. Ezzel az óriási feladattal a császároknak még sikerült megbirkózni. Ezért a javasolt szín Ostia kikötője és egy nagy vízvezeték kiépítése legyen. A római volt az első olyan nagy birodalom, aminek más kultúrákból kellett ellátnia magát gabonával. Ez még soha nem ismert nagyvállalkozást követelt meg, sokkal nagyobb, mint a piramisok építése. Egyiptomból, Észak-Afrikából és Szíriából naponta 300 hajót kellett fogadni a kikötőben, azaz tízezer evezős rabszolgát kellett az evezők és a vitorlák mellé állítani. Ezen botránkoztatja Lucifer Ádámot és Évát.

b. A sok kis vízrendszerre épülő, lényegében kontinentális világbirodalmát kellett utakkal összekötnie.

Érdeklődésükre egy római szenátor mondja el: „Cirkusszal és kenyérrel ugyan el tudnánk látni Róma népét, de a kellő mennyiségű egészséges vízről minden erőfeszítésünk ellenére sem tudunk gondoskodni. Katonáink Észak-Afrikában, Egyiptomban és Szíriában ugyan meghódították a nagy gabonatermő vidékeket. A szenátus képes volt megszervezni a gabona távozlóról történő szállítását. Kenyerünk ugyan van, de nincs egészséges vizünk. A távozlóról forrásvizet szállító vízvezetékekbe több követ, sokkal több munkát kellett beépíteni, mint a piramisokba. Az egészséges ivóvíz hiányát csak részben lehetett borral pótolni. A bortermelésben tízszer többen dolgoznak, mint ahányan katonaként védik a határokat.”

Róma a szárazföldi utak kiépítésével, a nyugati provinciákban városok alapításával, a tengeri szállítás megszervezésével, a vízrendszerek kiépítésével és a nagyarányú bortermelés megszervezésével sokszorta nagyobb alkotott, mint a birodalom terjeszkedését biztosító politikai és katonai sikereivel. Ezek a Római birodalom maradandó alkotásai, erről kellene szólnia a Római színnek.

Nem csoda, hogy terjed az a vallás, ami szentként tiszteli a kenyeret és bort, ráadásul a túlvilági boldogságot is ígéri.”

Lucifer mégis a megromlott erkölcsökre akarja terelni a figyelmet. Erre mondja a szenátor: „Ahol így kaszál a halál, ott vagy az élvezeteket megtagadó hit ver gyökeret, vagy az élvezetek hajszolása terjed el. Ma Rómában mindkettő megtalálható.” Lucifer az Úrhoz: „A nép fele ugyan hozzád fordul, de a másik fele az enyém lesz.” Az Úr: „A te híveidnek nyoma sem marad, az én híveimből a világ legnagyobb és leghatásosabb vallása lesz.”

Rómáról az utókor jó bizonyítványt állított ki. Ahol a rómaiak jártak, ott ma is érezhetők annak pozitív nyomai.

Az Úr: **„Róma is úgy fog megmaradni az utókor számára, mint a minden korábbinál magasabb csúcs.”**

A gótika kora

A konstantinápolyi szín helyett a kiscsalódos jobbágyrendszer kialakulásának és a gótikus templomok építésének kora volna a szerencsésebb választás. Konstantinápoly ugyan még messze a legnagyobb európai város, de visszaesésre van ítélve. A jövő felé vezető újabb lépcsőt ekkor Franciaország jelenti.

Szubjektív, irodalmi szempontból ezt a színt tekintem a Tragédia legjobb részének, annak ellenére, hogy ebben van a legkevésbé szó az emberiség sorsában beálló változásról, sokkal inkább Madách személyes sérelmeiről.

Okos, szellemes és a korra találó kritika jelenik meg a vallási dogmatizmusról. Ez drámai keretbefoglalása a felvilágosodás szellemétől megérintett szerző öszinte okfejtésének. Ennek ellenére hamis abban a tekintetben, hogy a XIX. század derekán már sokkal jellemzőbb volt a vallás szerepének háttérbe szorulása, mint a dogmáinak túlságosan komolyan vétele. A vallási közömbösség korában nem lehet jellemzőnek elfogadni a vallási türelmetlenség túlburjánzásának ostromozását. Maga Madách is érzi, hogy a keresztes hadjáratok korában is sokkal több volt a formai vallásosság, mint a lényegi, a hadjáratok alatt pedig sokkal jellemzőbb volt a vallás erkölcsi törvényeinek durva mellőzése, mint azoknak túlságosan komolyan vétele.

Ebből a színből azt lehet kiolvasni, hogy a nyugat-európai puritán erkölcsök tiltakozása a mediterrán katolicizmus és a kelet-európai ortodoxia ellen már jóval a reformáció előtt megindult.

E témában az lett volna az Úr véleménye: „A vallások formai elemeit egyes korokban a tömegek a kelleténél, a tényleges tartalmánál komolyabban veszik, aztán más korokban meg szinte teljesen mellőzik. Így leng évszázadok során az inga ebben a tekintetben is.”

A nő és férfi kapcsolatáról ebben a színben Madách az egyéni véleményét mondja el. Ez nem az emberiség egészére jellemző, hanem rá, aki nem értett a nők nyelvén. Aki képtelen volt belátni, hogy az e téren elszenvedett kudarcaiért maga is felelős, benne is volt hiba. Igazságtalan a női nemmel szemben, amikor az ördögnek van női partnere az emberek világában, holott a gyakorlatban mindig inkább jellemző volt az, hogy **a nő-férfi viszonyban a férfiak követnek el több hibát.**

A konstantinápolyi szín elhibázott választás volt azért is, mert az előző és a következő színekben mindig a kor csúcsát, ebben az esetben azt a hanyatló ortodox-keresztény kultúrát mutatja be, aminek romjaiból aztán a kelet-európai sztyeppén az ortodox-keresztény, Anatóliában pedig a török kultúra lesz. Konstantinápoly tehát nem a nyugati kultúra nagy állomása, ahogyan az előző és az utána következő három színek azok.

A mához vezető út nem ezen a városon, hanem Nyugat-Európán, **a jobbágrendszer kialakulásán és a gótikus katedrálisok építésén** keresztül vezetett. A francia középkor lett volna a következő megfelelő szín.

A nyugati kultúra az első ezredforduló után emelkedik a magas kultúrák sorába. Ennek gazdasági alapját **a természetes csapadékra épülő mezőgazdaság és a kiscsaládos jobbágrendszer** jellemzi.

A mezopotámiai paradicsomból egyenes út vezet Egyiptomon, Athénen, majd Rómán keresztül abba a Nyugat-Európába, ahol a következő színek játszódnak. Ettől kezdve lesz a nyugat-európai keresztény kultúra az emberiség fejlődésének motorja és élcsapata.

A nagykorúvá váló Nyugat Franciaországban születik. A mérsékelt éghajlatnak és a csapadékos időjárásnak, azaz a Golf-áramlatnak köszönhetően itt alakul ki először az a földművelés, ami már alkalmas a magaskultúra létrehozása számára, lehetővé teszi a kellő sűrűségű lakosságot és urbanizációt. Mivel ez a kultúra alapvetően a vidéki mezőgazdaságra épül, ennek újszerű alapját, **a kiscsaládos jobbágrendszert kell bemutatni.**

A kiscsalád forradalmat jelent az emberiség történetében. Ez lesz a gazdasági alapja azoknak a puritán erényeknek, amelyeken a nyugat-európai feudalizmus fölénybe kerül a többi kultúrával szemben, és lassan megszüllheti azt a kapitalizmust, aminek létfeltétele a puritán közerkölcs. A kiscsaládos társadalom a Nyugat minden további sikerének alapja. Tegyük hozzá, hogy ebben a korban egyrészt megháromszorozódik a lakosság, másrészt keresztény lesz az Alpoktól északra élő lakosság korábban pogány kilencven százaléka.

E szín másik nagy témája a gótikus katedrálisok korának bemutatása. Ebben az esetben nem a hatalom halhatatlanságra törekvő mániája, hanem a nép túlvilágban való hite emelt ma is megcsodált katedrálisokat. Itt Lucifer ismét örvendezhet: „Ezek az emberek szegények, éheznek, fáznak, mégis olyan pompás és díszes katedrálisokat építenek, amiben több kő és sok százszor annyi munka van, mint a város minden házában együttvéve.” Lucifer joggal gúnyolódik a lovagok képmutató világa felett is, de a naiv hit és formáság alatt ott van a nép mélységes istenhite. Ez emeli feljebb az emberiséget Nyugat-Európában a többi kultúra fölé.

Az Úr: „Ádám, gondold vissza a piramisok építésére. Ott minden szép és értékes gondosan rejtve maradt a nép, a külső szemlélő előtt, itt már a külső is elnyeri a belsővel azonos fontosságát. Ezek a katedrálisok mindenki számára elérhetők, felemelő látványt és belső áhítatot nyújtok, ízlést javítók. Ott egy ember mániája érdekében dolgoztak a kor legnagyobb birodalmának százezrei, itt szinte minden párezer lakosú város közössége az istenhitnek áldozva gyönyörű katedrálisokat emel. Ott minden kincs rejtve volt szinte mindenki előtt, az csak magának a halott fáraónak szólt. Itt a fényűző katedrálisban minden héten mindenki jelen van, és megélheti a maguk alkotta csoda gyönyörűségét. Majd ezekre épül a nyugat-európai, azaz a mindent a sarkából kiforgató, helyesebben kiemelő kultúra.” Lucifer felvetheti közben: „Nem sok idő telik el, amikor ezen a vidéken sem az istennek emelnek templomot, hanem a királynak és főuraknak palotákat. Aztán meg a színházak, a sportcsarnokok és a bankok lesznek a lakóházakból kiemelkedő monumentális építmények.”

Ennek a nyugat-európai erkölcsnek és tudásnak a talaján jött létre az a többi kultúráénál korszerűbb nyugati keresztény vallás is, amelyiknek dogmarendszere továbbra is eredendő bűnnek tekinti a tudásra való törekvést.

A viszonylag rövid, pár évszázad után megjelenő újabb és újabb termelési módok csak az európai civilizáció előtörténetét jellemezték. Erre mondhatjuk, hogy a mai nyugati civilizáció nem más, mint az emberiség első civilizációjának, a mezopotámiaiinak az észak-nyugat felé történő ötezer éves vándorlása, és e vándorlása során minden lépésnél a minőségi

megújulása. Az előző színek az idevezető utat mutatták be, a következő színek már mind ebben a kis térségben lesznek.

A jelenetet az Úr összegezése zárja: „**Ebben a korban is sok a hiba, de mégis úgy fognak visszanézni rá, mint annak a kultúrának a megalapozójára, aminek alapján az emberiség fergeteges tudományos és gazdasági fejlődése kialakulhatott.**”

A prágai szín

Ez is szerencsés választás, hiszen ekkor Közép-Európa, történetesen Prága valóban a kor nyugati világának a közepe. Itt is egészen más lenne a mondanivaló, mint Madáchnál, aki Prágában csak a negatívumokat láttatja akkor, amikor az új minden más helynél jobban itt forrt ki magát.

Hibás az a megoldás is, hogy a Párizsi szín csak a prágai színbe ékelt állom. A Tragédia logikája, hogy Adámot végigvezetik az emberiség történelmének főbb állomásain. Ebben nem szabad felrúgni az időrendet. A párizsi forradalom valóban külön szint igénylő esemény, de csak Prága után. **A Kepler álmaként** bemutatott párizsi szín a prágai szín után folytatása annak, visszarakandó a maga idejébe, és nem Prágába.

Prága az ébredő Nyugat első nagy központja, aminek fényét aztán gyorsan eloltja, hogy mind a mediterrán, azaz római kereszténység reformációja, mind a világgazdaság súlypontja a kontinensek felfedezése után nyugatra tevődik át.

- **Itt jön létre az első, az egész népet magával ragadó reformáció, a huszitizmus.** A reformáció nélkül nem történhetett volna meg a kereszténységnek a korszerűsödése. Itt is arról volt szó, hogy Rómának, különösképpen a pápaságnak le kellett zúlni ahhoz, akárcsak annak idején a birodalmi Rómának, hogy helyet adjon az újnak. A kereszténység megtisztulása annak köszönhető, hogy az Rómában lezüllött.

Azt, hogy Keplerrel válik igazán nyugatíva a tudományos gondolkodás, fontos esemény, de ezt a lényegét megragadva kell elmondani. Új világot jelent a gondolkodásban az, hogy a világ központja nem a Föld, hogy az maga is csak egy kis bolygó, ami az Úr számára ugyan porszem, de az emberiség számára ez a csöppnyi bolygója a Napnak a tényleges színtér. Ezt tudomásul véve alakulnak másként a jövőben a tudományok.

- **Kepler** férji sorsában Madách magát sajnálja elhibázott nőügyei miatt. Nem látja be, hogy a zseni ritkán ért a nők nyelvén, még általánosabb hibája, hogy magasztos céljai mellett alantastnak, elfecsérelt időnek tartja a nőjével való foglalkozást, gondoskodást. Aztán meg van sértve, ha a nője benne nem a férfiideált látja, hanem az unalmas tudóst. A zseni férji sorsával gúnyolódó Lucifernek azt mondja az Úr: „Eddig is láthattad volna, a jövőben még inkább látni fogod, hogy az apró önzés hányszor késztet nagy tettekre. A nő, mint a tudás és szépség műzsája, néha kicsinyes célokra lelkesítve is szolgálhat hatalmas célokat. Azért a nagy tettek műzsája a nő marad.”

A sevillai szín

A prágai után hiányzik egy fontos szín, **az óceánokat meghódító bátorságot bemutató szín.** Ebben kellene először dicsőíteni az arra irányuló szinte korlátlan bátorságot, hogy ne csak új ismereteket, de új világokat is megismerhessünk. **A végtelennek tűnő óceánok meghódítására indulók bátorsága a paradicsomi alma leszakításból született.** Korábban még soha nem igazolódott ennyire az, hogy **a tudás nem sokat ér a bátorság nélkül.** Ebben a színben kellene bemutatni a tudásvágynak, az ismeretlen megismerésének első nagy diadalait. Nemcsak új tanokat, de új világot keresett a kor embere. Amit ez az ismeretlent

megismerni akaró bátorság megtalált, az lett a következő ötszáz év motorja. Kolumbusz nemcsak egy eddig ismeretlen földrészt fedez fel, hanem a világ leendő központját is. **Ez a bátorság teremti meg az alapját annak, hogy a nyugati kultúra meghódíthassa a világot, hogy a kis, alig hárommillió négyzetkilométernyi Nyugat-Európa népesítse be a két Amerikát és Ausztráliát, azaz a magáénál tízszer nagyobb területet.** Prága fejlődése évszázadokra visszaesett azzal, hogy a bátor hajósok meghódították az óceánokat.

Lucifer joggal jegyzi meg: „Ezzel a nyugati sikerrel jár majd a kalandorok gyors meggazdagodása, az indiánok szinte teljes kipusztulása, a kereszténység erőszakos terjesztése, a néger rabszolgák millióinak az áttelepítése Amerikába.” Az Úr kioktatja Lucifert: „A természet nem ismeri az áldozatok nélküli fejlődést. Végso soron az indiánok utódai csak azért sokasodhatnak meg, és élhetnek majd ötszáz év múlva (ami a természet világában még jelen idő) sokkal jobban, mert az európai ember kiterjesztette hatalmát Amerikára.”

Ebben a színben kell elmondani:

- A római pápa elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy két nép, a spanyol és a portugál között felossza az egész világot, holott éppen az egyházát ért legnagyobb szakadás áll a küszöbön.

- A spanyolok azt hitték, ők lesznek a világ urai azzal, hogy elrabolják és kiaknázzák az újvilág kincseit. Potosiban olyan bányászati nagyvállalkozás alakul ki, ami mellett eltörpül az egyiptomi piramisok, a római akvaduktok, a francia katedrálisok építése. A sevillai kikötőbe évente több arany, ezüst és réz érkezik, mint amennyit előtte ezer év alatt bányásztak. Az, hogy a nyugati kultúra sok nemes- és színesfémhez jutott, lett az alapja annak a tőkés kereskedelemnek, amire felépülhetett a kapitalizmus születése.

Spanyolországnak ez a látványos gazdagsága azonban semmivé válik, mert nem a munkájuk gyümölcse, hanem csapán a másoktól elrabolt, illetve az ölükbe hullott ajándék. Az igazi gazdagság a spanyol király egyik viszonylag kis hódoltsági területén, a Németalföldön, annak is csak néhány városában gyűlik össze, és terjeszkedik el a világban. Az Úr: „Nem a katonák hódításai, hanem a polgárok szorgalma és takarékosága teremti meg az új világ gazdagságát.”

Lucifer Sevillában csak a fényt, a parazitáságot, az indiánokat pusztító megszállást, az erőszakos térítést látja. Nem veszi tudomásul, hogy Amerika felfedezése és Afrika megkerülése az alapja annak, hogy a Nyugat a következő ötszáz évben a sarkaikból kiforgathatja a világot.

* * *

Ez és a következő két szín a Nyugat felemelkedésének három feltételét mutatja be:

1. Az óceánok meghódítása

2. Az arisztokrácia megdöntése és a polgárok uralma

3. A tőkés ipari forradalom

A párizsi szín

A párizsi szín ugyan szerencsés választás, de teljesen elhibázott, egyoldalú és pesszimista felfogású. Madách abban csak a forradalmakban, akár a legsikeresebben is csak a negatív vonásokat, a színvonal ideiglenes esését, az elszabadult kegyetlenséget, a túlzásokat, az önpusztításokat látja, és tartja jellemzőnek, de azt nem, hogy a lakosság egyetlen százalékát sem kitevő, értéket nem termelő arisztokraták uralmát a hatszor számosabb, minden tekintetben hasznosabb funkciót betöltő polgárság váltja fel. Az Úr: „Minden szülés

fájdalommal jár. Ez a természet örök törvénye. Fájdalommentesen csak haszontalanság születhet. **A polgárok uralma magasabb rendű világ megszületését jelenti.**”

Ez az első olyan uralkodó osztály, aminek a lakosságon belüli aránya aztán fokozatosan tovább nő. Az arisztokraták számát ugyanis nem lehetett növelni, mert egyrészt a föld nagysága volt adott, másrészt azon csak nagyon lassan lehetett növelni a termelést. A polgárok száma azonban a kereskedelem és az ipar gyors bővülésével gyarapodik. **Egy szűk és már csak parazita osztály uralmát egy tágabb és bővülő osztály uralma váltja fel.** Az előbbi csak fogyasztott és örködött a tradíciók felett, az utóbbi maga teremti meg a saját, és ezzel a társadalom gazdagodásának feltételeit.

Ez a forradalom évszázadokon keresztül a haladás fáklyája, ugyanakkor a reakció, a konzervativizmus számára az elijesztő példa lett. Madách is csak az utóbbiak szemével látja a párizsi forradalmat. Nem véletlenül a Nyugathoz képest egyre jobban lemaradó magyar társadalom is örömmel fogadta e forradalom negatív tálalását.

A forradalommal járó vérontásnak és árulások sorának kettős oka volt:

a. A francia arisztokrácia és nemesség nem akarta tudomásul venni az idők szavát. Márpedig **a megkésett forradalom különösen kegyetlen és piszkos, de ennek ellenére megtisztító.** Közelről csak a piszok látszik, de minél több idő múlik el, annál inkább kifényesedik eredménye.

b. A forradalom ellenségei nem veszik tudomásul, hogy a forradalmak mindig tapasztalatlan elemeket állítanak a hatalomra. A durva tapasztalatlanság győzi le a kifinomult vezetésű múltat. Éppen ez a tény adhat alapot e szín bemutatására. **A múltnak ugyan látványos érvei vannak az új ellen, mégis az új hoz minden tekintetben, erkölcsben, humanizmusban is jobbat.**

Az Úr mondja: „**A forradalmaknak nem a módszereit, nem az eszközeit, nem az azokban felszínre csapódott szemetet kell látni, hanem azok következményeit.**”

A londoni szín

E szín madáchi felfogása is teljesen elhibázott. **Ebben a színben különösen felerősödik a korábbi hiba: az újban csak a vele járó rosszat látja.** Nincs nagyobb hiba a történelmi ítéletek között, mint a forradalmilag újban csak a vele járó hibákat látni. Az egész világot ez a Londonban bemutatott kapitalizmus forgatja ki a sarkaiból, és emeli röpke kétszáz év alatt jobban fel, mint amennyit előtte az évezredek sora hozhatott.

A korai kapitalizmus a többség számára valóban pokoljárás volt, de ezt a poklot meg kellett járni ahhoz, hogy majd kétszáz évvel később az emberek életkora kétszeresére nőjön, hogy az óriási többség számára eltűnjön az éhezés, a fázás, az állandó halálfélelem, a tudás mennyisége pedig már évtizedenként megsokszorozódhasson. A Londoni jelenet után kétszáz évvel a lakosság többségének hosszabb, jobb és biztosabb élete lett, mint korábban a kis számú gazdagnak volt.

Ezt a színt is az Úr foglalja össze: „**Ez a kor volt az emberiség számára az előző évezredek bűneiért a purgatórium, hogy aztán eljöhessen az olyan földi mennyország, amit Ádám és Éva a paradicsomban elképzelni sem tudott.**”

Erre Lucifer gúnyosan jegyzi meg: „Az embert nem olyannak teremtetted, aki megelégedettebb lesz, ha jobban megy a sorsa. Csak a gazdagnak van sok kielégítetlen vágya. Csak a tudás legjobbjai érzik igazán a tudatlanságukat.”

Ennek a kornak számos fontos eseményét kell elmondani ebben a színben:

a. A gyáripár először jelent a lakosság széles rétegei számára elérhető tömegárut. Ez ugyan megöli a háziipart, de ugyanakkor sok szabadidőt teremt. Ez is jó téma arra, hogy Lucifer kötekedjen a tömegtermelés silányságán, a szabadidő erkölcsromboló kihasználásán.

b. A gyakorlatban alkalmazott tudományok sora jön létre. Ezek között kiemelendők:

- **A darwinizmus.** E drámában jó poén a teremtés elméletének cáfolata.

- **Az elméleti matematika, fizika és kémia.** Ezek gyakorlati alkalmazása fogja jelenteni a legnagyobb technikai forradalmat.

- **A közgazdaságtan.** Első klasszikusai csak a gazdaságnak adnak útmutatást, de az utánuk jövők alapozzák meg a nagy társadalmi forradalmakat, mozgalmakat, formálják át a gyakorlatot.

- **Az egészségügy.** Az emberek várható élettartama meghosszabbodik, nem lesz jelen mindig és mindenütt a halál. Lám az örök élet almáját nem ízlelhetette meg az ember, de a tudás mégis visszaszorította a halál uralmát.

Az Úr: „Elfelejtet, hogy az ember feletti befolyásod megszűnne, ha az ember egyszer megelégedne a sorsával. Ez már olyan kor, amiben nem a tradíciók tisztelete ad stabilitást, hanem az elégedetlenség lett a fejlődés motorja.”

Az elhagyandó színek

A falanszter beteges pesszimista jóslatnak bizonyul. A gyáripár ugyan ideiglenesen csökkentette a munkással szembeni igényt, de ez átmeneti volt, hiszen a tudományos és technikai forradalom korábban elképesztő módon megsokszorozta a munkaerő képzettségével szembeni igényt. Nem Michelangelo farag széklábat, hanem a bútorok gyártásához olyan automata gépek kellenek, amikkel el lehet végeztetni minden olyan munkát, amihez nem kell magasan képzett ember. Ezeknek a gépeknek a kitalálása, tervezése, megépítése, javítása pedig szinte csak magasan képzett értelmiségi munkát igényel. Ráadásul **a jelenkor világában az emberek sokkal nagyobb százaléka válik önállóvá a tudása révén, mint valaha.** A függetlenség végre nem a származáson, nem a vagyonon, hanem a tudáson múlik.

Az a kor, amit Madách jövendőlt, a tudással, a képzettséggel szemben olyan igényeket támasztott, amiben a munkaerő felének egyetemet kell már végeznie ahhoz, hogy szükség legyen rá.

Az úrutazás ugyan megvalósult, de ez csak százmilliókból egyet érint. Az emberek azonban ezerszer nagyobb távolságokat utaznak be már ma is, mint korábban.

A Föld kihűlése ostoba jóslat akkor is, ha Madách korában nem tűnt annak. Ma azzal keltenek a tudósok pánikot, hogy felmelegedés folyik.

Az ember elkorcsosulása is beteges fantázia szüleménye.

A jelen szín

Ezt a szint az idők során, szinte évtizedekként a rendezőnek újra kell írnia, hiszen a várható fejlődés útját nem lehet előre látni. Ami ma újszerű, az tíz év múlva elavult lesz.

Ebben a színben, a tények világában mutatja meg az Úr, hogy a tudás sokkal többre vitte az emberiséget, mint amit Ádám álmodhatott volna. Tovább élnek az emberek, a halál sokat veszített hatalmából, a többség öregeen hal meg. A mai átlagember a fejlett világban többet láthat, utazhat, ismerhet meg, mint száz éve a nagyon kiválasztottak. Az emberi tudás mára messze meghaladta a legmerészebb fantáziát is.

A történészek az újkor kezdetét Amerika felfedezésével datálják. Az igazi minőségi változást azonban az, hogy **ezt megelőzően a korábbi kevés tudás megőrzése volt a fő társadalmi erény, ezután viszont az óriási új, az egyre gyorsabban bővülő tudás lett azzá.** Ettől kezdve még **anakronisztikusabbá vált azt állítani,** hogy az emberiséget elsősorban a gondolkodás, az új ismeretek veszélyeztetik, hogy **az emberiség azért szenved, mert őse evett a tudás almájából.**

A dráma optimizmusát **a jelenkort bemutató színnek** kell bizonyítania. Ezzel záródna a dráma. Ádám kérdezné a jövőt, de az Úr lezárja az utazást: **„Az emelkedésed kulcsa továbbra is a jövő ismeretlensége marad.** Csak ott lehet biztató a jövő, ahol arról képek élnek benned, ahol e jövőkép után mentek, de az elért jövő soha nem lesz hasonló a remélthez. Az ember sorsa az, hogy mindig a jövőt építi, ami azonban soha nem az lesz, amit építeni akart. A fejlődésben az ördög, a rosszindulat, a beteges pesszimizmus csak a hibákat látja, nem veszi észre, hogy az emberiség története során a jó a hibáknál sokkal gyorsabban növekszik.”

A mai világ fejlett részében az ember képességei messze meghaladják nemcsak a paradicsomi, hanem még a száz év előtti ember legmerészebb fantáziáját is. Ezt kell ebben a színben illusztrálni.

- Nagyobb távolságokat képes könnyűszerrel legyőzni, mint álmodhatta.
 - A hangja és szeme szinte nem ismeri a távolságokat.
 - Ma már 99 százalékból a más tudásából él, mégis egyre hiányosabbnak érezheti a saját tudását.
 - Ugyan nem lett örök életű, de a nagy többség egyre közelebb jut ahhoz a korhoz, amiben már maga sem akar élni.
 - A nők most kezdik elérni az egyenjogúságot.
 - Vetített képeken kell illusztrálni a világ mai technikai eredményeit.
- Mindez a mindenkori rendező feladata.

A záró szín

A zárszóban Lucifer kénytelen elismerni, hogy Ádám és Éva jól választott, amikor a tudás almáját szakította le.

* * *

Miért írtam le a fentieket?

Mert én is ettem az almából.